

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Antonio Gramsci

HAPİSHANE DEFTERLERİ

-2. CİLT-

Editör: Joseph A. Buttigieg

KALKEDON

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

HAPİSHANE DEFTERLERİ

ANTONIO GRAMSCI

CİLT 2

EDİTÖR: JOSEPH A. BUTTIGIEG

HAPİSHANE DEFTERLERİ

ANTONIO GRAMSCI

CİLT 2

EDİTÖR: JOSEPH A. BUTTIGIEG

Türkçesi
Barış Baysal

Tatiana Schucht anısına
ve
Valentino Gerratana için
ikisi de Gramsci mirasının korunması için çalıştı

KALKEDON

HAPİSHANE DEFTERLERİ

ANTONIO GRAMSCI

Cilt 2

Editör: Joseph A. Buttigieg
Kalkedon Yayınları: 199-200
Gramsci Kitaplığı: 8-9

Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran

Dizi Editörü: Onur Gayretli
Türkçesi: Barış Baysal
Dizin: Bora Bozath
Kapak Tasarun: Şahan Yatarkalkınaz

Kalkedon Yayınları
Hırkai Şerif Mahallesi, Bali Paşa Caddesi, No 155 A
Fatih - İstanbul

Telefon ve Fax: 0212 512 43 56

Web: www.kalkedonyayinlari.com e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Bu kitap Kayhan Matbaası'nda basılmıştır
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi C Blok, No 244 Topkapı İstanbul.
Tel: 0 212 576 01 36

İngilizce Birinci Basım: COLUMBIA UNIVERSTY PRESS 1996 - NEW YORK

Türkçe Birinci Basım: Şubat 2012

Tüm hakları saklıdır.

© Kalkedon 2012

İçindekiler

DİZİ EDITÖRÜNÜN ÖNSÖZÜ	7
ÖNSÖZ	9
ÜÇÜNCÜ DEFTER (1930)	15
DÖRDÜNCÜ DEFTER (1930-1932)	149
NOTLAR	287
DEFTER 3	289
DEFTER 4	417
BAŞLIKLARA YA DA İLK KELİMELERE GÖRE NOTLARIN SIRALANIŞI	517
DEFTER 3	517
DEFTER 4	523
DİZİN	527

DİZİ EDITÖRÜNÜN ÖNSÖZÜ

Hapishane Defterleri'nin elinizdeki 2. Cildinde, metnin yoğunluğunu dikkate alarak teknik bir değişiklik gerçekleştirdik. Buttigieg'in 3, 4 ve 5. Defterler ile onların Tasvirler'inin toplamından oluşturduğu Antonio Gramsci'nin *Prison Notebooks Volume 2*, Türkçe edisyonda 3 ve 4. Defterler ile Tasvir bölümlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda *Hapishane Defterleri* 3. Cilt 5 ve 6. Defterler ve Tasvirleri; 4. Cilt de 7 ve 8. Defterler ve Tasvirleri'nden oluşacaktır. Bu teknik değişikliğin dışında editor-yal bağlamda, *Hapishane Defterleri* 1. Cilt'te Dizi Editörünün Notu başlığı altında belirttiğimiz süreçlere bağlı kalmıştır.

Gramsci'nin -Gerratana'yı izleyerek A Metinleri olarak tayin edilen- üzerini çizdiği ve daha sonra küçük ya da büyük değişikliklerle yeniden ortaya çıkan notlar Defter 3 ve Defter 4 için şu şekildedir;

Defter 3, Madde;

8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 24, 28, 29, 30, 31, 35, 37, 38, 41, 57, 58, 63, 64, 65, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 78, 81, 83, 84, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 12, 113, 120, 121, 125, 127, 134, 136, 1149, 150, 151, 153, 154, 158, 159, 162, 163, 38, 148

Defter 4, Madde;

1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 63, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 89, 92, 94

ÖNSÖZ

Antonio Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'nin bu cilde dâhil edilen üç defterinin yazımına*, "Birinci Defter" in tamamlanmasının hemen ardından 1930 yılında başladı. Bu dönem, içinde bulunduğu yoğun fiziksel ve duygusal baskıya karşın Turi di Bari'deki hapishane hücrelerini pratik anlamda bir entelektüel atölyeye dönüştüren Gramsci için yoğun bir çalışma dönemi idi: Çeşitli konular hakkında görüşlerini yazmanın ve Milano'da tutuklanmasından beri sürekli almakta olduğu dergilerin eski sayılarından notlar almanın yanı sıra, bir yandan da Karl Marx'ın yazılarından oluşan ufak bir antolojiyi Almanca'dan İtalyanca'ya çeviriyordu.

Birçok açıdan, Defter 3 ve Defter 5'in genel içerikleri kadar oluşturulma şekilleri de ilk iki defteri andırmaktadır. Defter 2'de olduğu gibi, bu iki defterde de, fakat özellikle Defter 5'te çok sayıda paragraf, Gramsci'nin sistematik olarak gözden geçirdiği ve son olarak da kardeşi Carlo'ya ya da baldızı Tatiana Schucht'a bıraktığı dergilerde yer alan makalelerden ayıklanmış bilgiler (birçoğuna Gramsci'nin kendi eleştirel göz-

* Türkçe edisyonunun hazırlık aşamasında, sayfa sayısındaki aşırı çoğalma nedeniyle, 3. 4. ve 5. Defterden oluşan İngilizce edisyonunu iki ayrı cilt yapmaya karar verdik. Bu nedenle bu ciltte 3. ve 4. Defter yer almaktadır. 5. Defter 5. Ciltte yer almaktadır. <http://frantey.org>

10 Hapishane Defterleri - Defter 3

lemleri de eşlik etmektedir) yer almaktadır. Diğer farklı notların büyük kısmı ise “Birinci Defter”in açılış sayfasında listelenen konulara doğru-
dan ya da dolaylı olarak değinir veya daha önceki notlarla tematik ola-
rak -ve bunlar genellikle aynı ya da benzer başlıklara sahiptir- ilişkilidir. Gramsci, her ne kadar bu iki defter için genel bir başlık belirleme-
miş olsa da, Defter 2’nin ilk sayfasının başına koyduğu kırmızı renkli
“Muhtelif” sözcüğü, bunlara da tam olarak uymaktadır. Bu defterlerde-
ki materyallerin homojenliğine karşın, Gramsci’nin çok yönlü sorgula-
malarının belli nitelikleri diğerlerinden daha keskin bir şekilde öne çık-
maktadır. Özellikle göze batanlar; aydınlar, popüler kültür (hepsinden
öte, edebiyat ve gazetecilik), İtalyan tarihi, Amerikanizm ve hem bir
dinsel kurum hem de heybetli bir politik-ideolojik güç olarak Katolik
Kilisesi konularının muhtelif yönlerine değinen notlardır. Bu ana çizgi-
lerin yanı sıra; Rönesans, Reform, dil ve dilbilim, askeri ve diplomatik
tarih, Japon kültürü ve Çin kültürü ve politikası gibi bambaşka konu-
larda aldığı notlar ve “Geçmiş ve Bugün” başlıkları altında yazılan çok
sayıda paragraf da mevcuttur.

Bu cilde dâhil edilen diğer defter -Defter 4- Gramsci’nin projesinin ev-
riminde önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Bu defteri doldurmaya
başladığı andan itibaren Gramsci, sayfaların kayda değer bir kısmını
belli konular üzerine iki ayrı not kümesine ayırmaya karar vermiştir.
Defterin ikinci bölümünün tamamı “Felsefe, Materyalizm ve İdealizm
Üzerine Notlar” başlıklı bir yazı dizisine ayrılmıştır (Aynı konuda ikin-
ci ve üçüncü not kümesi de -ilginç biçimde, “Birinci Defter”in açılış
sayfasında listelenenlerin arasında olmayan- sırasıyla 7 ve 8. Defterler-
de aynı genel başlıklar altına dâhil edilmiştir). Bu arada, Gramsci, bu
defterin ilk yirmi sayfasını tamamen farklı bir amaç için kullanmıştır:
Tam olarak, Dante’nin *Cehennem* adlı eserinin 10. Kantosu üzerine yo-
rumlara kendi orijinal katkısını ortaya koyan bir dizi not almıştır (Bu
bölümler, mevcut baskıda, Gerratana’nın örneğini takiben, uygun bi-
çimde yerleştirilmiştir. Bu konuya dair daha fazla bilgi için, 1. Cildin gi-
riş bölümüne bakınız). Defterin geri kalanı, muhtelif yazılarla doludur
ve bu yazılar içinde eserin özellikle önemli bölümleri de vardır. Bilhas-
sa kayda değer olanlar ise, “Aydınlar” ve “Genel Okul” başlıklı ardı ar-
dına gelen (bu baskıda 40 ve 50 numaralı) iki uzun pasajdır. Gramsci,
daha sonra, bu iki pasajla birlikte Defter 4’teki kimi başka kısımları da
alıp biraz da değiştirerek bunlardan en meşhur “özel” veya tematik def-
terleri oluşturmuş, bu kitapta da aynı şekilde kullanmıştır.

terlerini -örneğin, "İtalya'da Aydınların ve Kültürün Tarihi Üzerine Bir Dizi Makale için Notlar ve Karalamalar" başlıklı görece kısa Defter 12-oluşturmuştur (Defter 4'ün kimi öne çıkan niteliklerine dair daha kapsamlı bir açıklama için 1. Cildin Giriş Bölümü'ne bakınız).

Bu ciltteki metnin ve tenkidinin hazırlığı ve sunumunda benimsenen editoryal prosedürler, 1. Cildin Önsözü'nde ayrıntısıyla tarif edilenlerle aynıdır. Söz konusu cildin yayımlanmasından sonra, Gramsci'nin eserlerine ve düşüncelerine erişimi kolaylaştıracak birtakım başka yayınlar da yapılmıştır. Bunların en önemlisi, Frank Rosengarten'in derlediği, Raymond Rosenthal tarafından çevrilen *Letters from Prison*'ın (Hapishane Mektupları) iki cildini içeren eleştirel versiyondur (New York: Columbia University Press, 1994). *Hapishane Defterleri*'nin vazgeçilmez bir eşdeğeri olarak bu eser, Gramsci'nin hapishane mektuplarının İtalyanca dâhil tüm diller arasındaki en kapsamlı derlemesidir. Her şeyin ötesinde, bu eserde, Gramsci'nin yazıları içinde hiç yer bulamamış yirmi mektup vardır (Metin için Notlar bölümlerinde Gramsci'nin mektuplarına gönderme yaptığım yerlerde, kimi ufak tefek ve asgari değişiklikler dışında Rosengarten versiyonunda tercih edilen çeviriye temel aldım). Gramsci'nin defterlerinden geniş parçalara, Derek Boothman tarafından yayma hazırlanan ve çevrilen *Further Selections from the Prison Notebooks* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995) adlı tematik ve açıklamalı derlemeden ulaşılabilir. Richard Bellamy'nin yayına hazırladığı, Virginia Cox tarafından çevrilen *Pre-Prison Writings* (New York: Cambridge University Press, 1994), Gramsci'nin İngilizce'deki hapishane öncesi yazı külliyyatına anlamlı bir katkı niteliğindedir. İtalyan okuyucular için, Gramsci'nin hapishanedeki hayatına ve eserlerine ışık tutan kıymetli materyallere, Piero Sraffa'nın Tatiana Schucht'a gönderdiği mektuplardan ulaşılabilir. Bu mektuplar daha sonra, Schucht tarafından kendisinin Gramsci'ye yazdığı mektuplarla birlikte, Valentino Gerratana'nın bir giriş yazısı ve önemli notlar eşliğinde yayımladığı *Lettere a Tania per Gramsci* derlemesine dâhil edilmiştir (Roma: Editori Riuniti, 1991).

Hapishane Defterleri'nin bu baskısını hazırlama sürecinde borçlandığım kişilerin sayısı artmaya devam ediyor. Bir önceki ciltte adını andığım çok sayıda dosttan, çalışma arkadaşından ve Gramsci araştırmacısından, cesaret, öğüt ve paha biçilemez bilgiler almaya devam ediyorum. Bu kişilerin tamamına tekrar teşekkür ediyorum; özellikle de cö-

12 Hapishane Defterleri - Defter 3

mertlikte sınır tanımayan Valentino Gerratana, Antonio Santucci ve Paul A. Bové bu projenin her aşamasına hayati katkılarda bulundular. Bu arada, daha önce tanıma şansına erişemediğim, Derek Boothman, Vittorino Santucci, Roberto Finelli, Guido Liguori, Benedetto Fontana ve Simonetta Fiori gibi kişilerin de nezaketlerinden ve pratik yardımlarından nasiplendim. Walter Adamson, el yazmalarını okuma nezaketini gösterdi ve çalışmamı geliştirmemi sağlayacak önerilerde bulundu. Özellikle Frank Rosengarten'a cömert desteği, özenli okuması, kıymetli eleştirileri ve dostluğu nedeniyle şükran borçluyum. Bu projenin başından itibaren, Columbia University Press'te tanıştığım herkesin, özellikle de Başkan ve yönetici John Moore, beşeri bilimler sorumlusu Jennifer Crewe ve yönetici editör Anne McCoy'un sempatik yaklaşımlarından ve profesyonel yeteneklerinden fazlasıyla yararlandım. Elyazmasının son hazırlığında, Sarah St. Onge'nin yardımları tam anlamıyla paha biçilemezdi. Her şeyin ötesinde, en fazla, J. Anne Montgomery ile (bu cildin dizin kısmına da yardım eden) Peter Paul Buttigieg'e çalışmamı somut hale getirmemde gösterdikleri sayısız yol nedeniyle borçluyum.

Bu proje üzerine çalışabilmemi, çok büyük oranda, National Endowment of Humanities'den alınan cömert yardıma ve Notre Dame Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nden alınan sınırsız desteğe borçluyum.

Joseph A. Buttigieg

HAPİSHANE DEFTERLERİ

CİLT 2

ÜÇÜNCÜ DEFTER

(1930)

Madde 1. Fransız aydınlar. *Les Nouvelles Littéraires* dergisindeki “Deux époques littéraires et d’angoisse: 1815-1830 et 1918-1930” başlıklı makalesinde⁽¹⁾ [İlki edebi çağ ve kaygı: 1815-1830 ve 1918-1930, ç.n.] Pierre Mille, André Berge tarafından *Revue des Deux Mondes* dergisinde yayımlanan “L’esprit de la littérature moderne”⁽²⁾ [Modern edebiyatın ruhu, ç.n.] başlıklı makaleden alıntı yapıyor. Makale, genç kuşak Fransız yazarların kaygılarına³ dikkat çekiyor: Yanılsama, rahatsızlık ve hatta umutsuzluk; artık neden yaşadıklarını, neden bu dünyada olduklarını bilmiyorlar. Mille’e göre bu ruh hali, romantizmi canlandıran ruh haline benzemekte ancak şu farkı da içermektedir: Romantikler, kendilerini edebi boşalma, lirizm, “kelimeler” yoluyla özgürleştirirler. (Peki, bu gerçekten doğru mu? Romantizme eşlik eden belli olaylar da vardı: 1830, 1831, 1848; tamam, edebi boşalma da vardı ama olan tek şey bu değildi.) Bugün, bir şekilde, genç kuşaklar, edebiyata, lirizme ve sözel boşalmaya inanmıyorlar ve bunları hor görüyorlar; sıkıntı ve tiksinti ön planda.

Mille’in de gördüğü gibi, dünyayı asıl değiştiren, bir toplumsal devrim olarak çok daha fazla savaş değildir; bir tür “süper kapitalizm”, işçi sınıfı ve köylülerle sessiz bir anlaşma yaparak, eski burjuvaziyi sarsmıştır. Mille’in kastettiği, Fransa’da endüstri ve bankacılık alanlarında ardı ardına bir gelişme olduğu ve bir zamanlar başat olan orta ve küçük burjuvazinin artık kriz -buna bağlı olarak aydınların krizi de oluşmuştur- içine girdiğidir. Savaş ve Rus Devrimi, 1914’ün Ağustos ayından önce halihazırda var olan hareketi hızlandırmıştır. “N’arrivent mème pas à concevoir que vingt cinq francs ne valent plus que cent sous” ve “voudraient que ce soit comme avant” [Yirmi beş frankın beş para etmediğini anlamayı bile beceremeyen ve her şeyin eskisi gibi olmasını isteyen, ç.n.] orta sınıfın iktisadi krizi; orada, doğuda proletaryanın diktatör olduğu bir ülkenin varlığını düşünen işçiler; bir zamanlar lider olan ama artık Faşist İtalya hayallerinden vazgeçmek durumunda kalan sınıflar. Mille; Emmanuel Berl’in *Mort de la pensée bourgeoise*’de⁽³⁾ [Küçük burjuvazinin ölümü, ç.n.] yazarlara -yüzde 90’ı burjuvadır- yönelik kendilerini mülksüzleştirmek isteyenlere sempati beslemeleri çağrısının gayet “yerinde” olduğunu ifade eder. Bana göre, bu tespitin kimi

a) El yazmasında Gramsci, “kaygı” kelimesinin hemen üstüne iki satır arasına “rahatsızlık” kelimesini not düşmüş. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yönleri doğru ve ilginçtir. Eski küçük burjuva Fransa, oldukça derin bir krize sürüklenmektedir fakat bu, doğrudan doğruya bir siyasi krizden ziyade bir ahlaki krizdir.

Madde 2. Julien Benda. 2 Kasım 1929 tarihli *Les Nouvelles Littéraires* dergisindeki “Comment un écrivain sert-il l’universel?” [Bir yazar nasıl evrensel olur?, ç.n.] başlıklı makalesi, *The Betrayal of the Intellectuals*⁽¹⁾ [Aydınların İhaneti, ç.n.] adlı kitabının doğal bir sonucudur. Makalede; düşüncenin ulusal karakterine işaret etmeye ve Almanca *Geist* kavramının Fransızca *Esprit* kavramından farklı olduğunu anlatmaya çabalayan Wechsler’in *Esprit und Geist* adlı eserine göndermede bulunur. Almanlara kendi zihinlerinin bu kendine özgülüğünü kaybetmemelerini tembihler ve kendisi de halkların birliği için André Gide’in, genel çıkarlara daha kapsamlı kendine özgülük ile daha fazla ulaşılabilceği şeklindeki düşüncesi vasıtasıyla mücadele edilmesi gerektiğine inanır.⁽²⁾

Benda, kırk dört Fransız yazarın 19 Temmuz 1919’da *Figaro*’da “Manifeste du parti de l’Intelligence” [Entelijansiya Partisi Manifestosu, ç.n.] başlığıyla yayımlanan manifestosunu hatırlatır: “N’est ce pas en se nationalisant qu’une littérature prend une signification plus universelle, un intérêt plus humainement général?” [Edebiyatı biraz daha evrensel anlam ifade edecek biçimde ulusallaştırmak, insanlığın genel çıkarlarına daha fazla hizmet etmez mi?, ç.n.] Benda, evrenselliğe daha fazla özgünlükle çok daha iyi hizmet edilebileceğini kabul eder. Ne var ki özgün *olmakla* özgünlüğü *vaaz etmek* arasında fark vardır. Tam bu noktada milliyetçilik kavramı muğlaklaşır ve bu muğlaklık ekseninde gerçek evrenselciliğin, gerçek pasifizmin yattığı iddia edilir. Başka bir deyişle, ulusal, milliyetçiden farklıdır. Goethe, Alman “ulusu”ndan, Stendhal Fransız “ulusu”ndandı ama ikisi de milliyetçi değildi. Bir fikir, bir şekilde sanatsal olarak -yani, belli bir tarzda- ifade edilmediği sürece etkili olamaz. Bununla birlikte bir akıl, salt ulusal olduğunda mı kendine özgü olur? Uyruk, birincil bir özgünlüktür fakat büyük bir yazar, kendi yurttaşlarından daha özgündür ve bu “özgünlük” ilkinden türemiş bir özgünlük değildir. Renan olarak Renan, hiçbir şekilde Fransız ruhunun kaçınılmaz sonucu değildir; bu ruha ilişkili olarak, özgün, kendine özgü, (Bergson’un deyişiyle) *öngörülemez* bir fenomendir. Dahası Renan, aynen insanın bir memeli olmaya devam etmesi gibi Fransız olmaya devam eder fakat insan *örneğinde olduğu gibi kıymeti*, aslen içine doğdu-

ğu grupla olan farkından kaynaklanır.

Bu, tam olarak milliyetçilerin kabul etmeyi reddettikleri şeydir. Onlara göre, ustaların^a değeri; gruplarının ruhuna olan benzerliklerinden, sadakatlerinden, bu ruhu (ustaların^b ruhu olarak da tanımlanan ve böylece sonunda birinin daima haklı olduğunu gösteren) tam olarak ifade ediş biçimlerinden kaynaklanır.

Neden birçok modern yazar, temsil ettiklerini iddia ettikleri “ulusal ruh” hakkında çok fazla kaygılanmaz? Kişilik yoksunluğu çekenler, en gerekli şeyin ulusal olmak olduğu iddiasına sığınır. Max Nordau, buna benzer bir iddiada bulunan birinden bahseder: “Benim hiçbir şey olduğumu söylüyorsunuz. Hayır, ben bir şeyim: Ben bir çağdaşım!” Bu şekilde, birçokları, yazarların en Fransız olma iddiasındadır. (Bu şekilde, fiili bir hiyerarşi ve organizasyon yaratılır ve bütün konunun özü budur: Benda, Croce gibi, kitapların ve dergilerin yaygın dağıtımı ile giderek ilişkili hale gelen bizzat aydınların sınıfsal konumu ve işlevleri konusunu dışarıda bırakıp, aydınlar sorununa değinir.)⁽³⁾ Yine de sonuçta sıradan insanlar arasındaki bu duruş açıklanabilse de, büyük kişilikler arasındaki aynı tutum nasıl açıklanabilir? (Belki de açıklaması bağlantılıdır: Büyük kişilikler, sıradan olanları yönlendirir ve onlarla, kendi işlerine zarar vermeyecek belli uygun önyargıları, kaçınılmaz olarak paylaşır.) Wagner (Nietzsche’nin *Ecce Homo*’su ile karşılaştırılması gerek)⁽⁴⁾, sanatının Alman dehasının tezahürü olduğunu öne sürüp bu şekilde tüm ırkı onun eserlerinde kendini takdir etmeye davet ederken ne yaptığını biliyordu. Bununla birlikte Benda, birçok durumda açıklamanın, ruhun belli bir *kolektif* düşünüş biçimini benimsediği oranda (iyi)^c olduğu ve kendini öne çıkarmaya çalıştığı zaman ise kötü olduğu inancında saklı olduğunu fark eder. Barrés; “C’est le rôle des maitres de justifier les habitudes et préjugés qui sont ceux de la France, de manière à préparer pour le mieux nos enfants à prendre leur rang dans la procession nationale,”⁽⁵⁾ derken; tam olarak, bu ilerlemeye katılmanın şanlarına yakışır biçimde kendisinin ve Fransız düşünürlerinin görevi olduğunu kasteder.⁽⁶⁾

a) El yazmasında Gramsci, Benda’nın “maitres” kavramından uyarladığı “ustalar” kelimesinin hemen üzerine iki satır arasına “büyük aydınlar” notunu düşmüştür.

b) El yazmasında, “ustalar” kelimesinin hemen üzerine iki satır arasına “büyük aydınlar” notu düşülmüştür.

c) “İyi” kelimesinin iki yanındaki parantezlerin, daha sonraki bir aşamada Gramsci tarafından eklenmiş olması muhtemeldir.

Bu eğilimin edebiyatta feci etkileri (yapmacıklık) olmuştur. Politika-da, ulusal farklılaşma yönündeki bu eğilim, savaşın salt politik olma-ktan ziyade aşırı öfke ve gaddarlıkla dolu bir ulusal ruhlar savaşına dö-nüşmesini sağlamıştır.

Benda; ruhun ulusallaşması yönündeki tüm bu çabaların, Avrupa ru-hunun doğuyor oluşu ve evrensele hizmet etmek isteyen sanatçının bu Avrupa ruhu cemaati içinde kendini bireyselleştirmesi gerektiği anla-mına geldiği sonucuna varır. (Savaş, aslında, bu milliyetçi yaklaşımla-rın, tesadüfi ya da entelektüel sebeplerin -mantıksal hatalar gibi- sonu-cu olmadığını göstermiştir. Bu yaklaşımlar, yalnızca tüm ulusal ögele-rin birliğinin bir zafer koşulu yaratabildiği belli bir tarihsel dönemle ilişkiliydi ve hâlâ ilişkilidir. Entelektüel mücadele, bu durumu tersine çevirecek sahici bir mücadele ile ilişkilendirilmediği sürece steril kalır. Avrupa -ve yalnızca Avrupa değil- ruhunun doğmakta olduğu doğrudur fakat bu tam olarak aydınların, özellikle de en üst tabakada olanların ulusal karakterini yoğunlaştıran şeydir.)

Madde 3. Alman aydınlar.⁽¹⁾

(i) Hans Frank, *Recht ist Unrecht* [Adalet adaletsizdir, ç.n.]. *Summa ius, summa iniuria* [Aşırı adalet, aşırı adaletsizlik demektir, ç.n.]⁽²⁾ önermesi-ni destekleyen dokuz örnek mahiyetinde dokuz öykü. Frank, paradoks-lar yaratmak isteyen genç biri değildir: Elli yaşındadır ve Alman tarihi öykülerinden oluşan bir seçkisi okullarda okutulmak üzere basılmıştır. Güçlü iddialara sahip bir adam. Roma Hukuku'na, *dura lex* [katı yasa, ç.n.] kavramına ve sadece şu ya da bu şekilde gayriinsani ve miadı dol-muş yasalara değil aynı zamanda suçu genelleyen, kodlayan ve tarif eden ve cezayı buna göre kesen adli norm, soyut bir adalet nosyonuna da karşı çıkar.

Hans Frank, tek örnek değildir: O, bir düşünüş biçiminin tezahürü-dür. Batı yanlısı biri, Latin düzenine karşı bu "Alman bozgunu" başkal-dırısında, entelijansiya düzenine karşı duygusal bir anarşi görebilir. Ne var ki Alman yazarlar bunu, daha çok, *yapay* bir düzenin yıkıntıları üzerine *doğal* bir düzenin inşası olarak görürler. Bir kez daha, kişisel analiz, kendini tüm biçimleriyle saldırıya uğrayan otorite ilkesinin kar-sısına yerleştirir: Dinsel dogma, monarşik iktidar, resmi öğretim, aske-ri devlet, evlilik bağları, ataerkil otorite ve her şeyin ötesinde bu çelim-siz kurumları koruyan yasalar ve kamusal hayat ile insan doğasını bas-

kı, kısıtlama ve keyfi biçimde bozma anlamına gelen her şey. İnsanoğlu; yasalar, gelenekler ve dayatılan fikirlerle kuşatıldığı sürece mutsuzdur ve nefret doludur. Kurtarılmak için özgür bırakılmalıdır. Yıkımın yaratıcı gücü, bir inanç meselesi haline gelmiştir.

Stefan Zweig, H. Mann, Remarque, Glaeser, Leonhard Frank...

(ii) Leonhard Frank, *Die Ursache* [Sebeup, ç.n.l.]: Öykünün kahramanı ruhunu deforme eden eski öğretmenini öldürür; yazar katilin masumiyetini savunur.⁽³⁾

(iii) Franz Werfel: Romanlarından birinde, katilin değil kurbanın suçlu taraf olduğunu öne sürer; katil bir tür Quincey değildir, ortada ahlaki bir eylem vardır.⁽⁴⁾ Bir baba, otoriter ve gaddar bir general, tüm karşı çıkışlarına rağmen oğlunu bir asker yaparak onun hayatını mahveder: Bu kişi, insan onuruna karşı bir suç işlememekte midir? Bu nedenle yönetici ve baba olarak iki kere zorba olduğu için boğazlanmalıdır.

Bu, trajik hatayı bağışlamak adına değil de, kategorik bir zorunluluk, devasa bir ahlaki varsayım sebebiyle *baba katli* [parricide, ç.n.l] güdüsünü ve sebebini ortaya çıkaran ve Orestes'in bağışlanmasını sağlayan mantıktır.

Freud'un Oedipus Kompleksi teorisi, babaya -efendi, model, rakip, otorite ilkesinin en üst biçimi- duyulan nefret, doğal işleyişteki yerini almıştır. Freud'un Alman edebiyatı üzerindeki etkisi sınırsızdır: Bunun altında yeni bir devrimci (!) etik yatmaktadır. Freud, babalarla oğullar arasındaki çatışmayı yeni bir boyuta taşımıştır. Oğulların baba gözetiminden kurtulması, günümüz romancıları arasında gözde bir konudur. Babalar, bu "ataerkillik"ten feragat ederler ve içten ahlaki yapıları yalnızca baskıcı ve sapkın toplumsal bağları yıkmaya ve sahte bir görevin kısıtlamalarını ortadan kaldırmaya yeten oğullarında gurur verici düzeltmeler yaparlar (Hauptmann, *Michael Kramer*;⁽⁵⁾ Jakob Wassermann'ın kısa öyküsü, "Bir Baba" ile kıyaslayın).⁽⁶⁾

(iv) Wassermann, *Der Fall Maurizius* [Maurizius Davası, ç.n.l.]: Adalete karşı tipik bakış açısı.⁽⁷⁾

Madde 4. *Emmanuel Berl. Mort de la pensée bourgeoise* [Küçük burjuvazinin ölümü, ç.n.l] adında, bir miktar rahatsızlık yaratmış gibi görünen bir kitap yazdı.⁽¹⁾ 1929'da, Zola'nın Médan'daki evinde (sanırım) "Zola'nın dostları"nın (demokratlar, Jeunesses laiques et républicaines İlaik ve cumhuriyetçi gençler, ç.n.l) yıllık ziyareti üzerine bir söylev

verdi.⁽²⁾ “Zola ve Jaurès’in ölümünün ardından halkla halk hakkında konuşmasını bilen kimse kalmadı ve “estetikçi edebiyatımız” kendi benmerkezciliği içinde boğulmakta. Edebiyat alanında Zola, siyaset alanında ise Jaurès, halkın son temsilcileridir.”⁽³⁾

Pierre Hamp, halkı konu edinir ama kitapları edebiyatçılar tarafından okunur.⁽⁴⁾ V. Margueritte ise halk tarafından okunur ama halkı konu edinmez.⁽⁵⁾ Zola geleneğinden tek Fransızca kitap, Barbusse’un *Le feu* [Ateş, ç.n.] adlı kitabıdır; zira savaş, Fransa’da belli bir kardeşlik duygusu oluşmasına neden olmuştur.⁽⁶⁾ Bugün, popüler roman (popüler roman derken neyi kastediyor?) kendini, kelimenin tam anlamıyla çoktan bir estetikçi edebiyata dönüşmüş edebiyattan uzaklaştırmaktadır. Halktan kopan edebiyat solup gitmekte; ruhani hayatla (!) bağı kesilen proletarya saygınlığını yitirmektedir [n’est plus fondé en dignité, lartık saygınlığı kalmamış, ç.n.].² (Edebiyatın kendini halktan uzaklaştırdığı ve bir kast fenomeni haline geldiği doğrudur fakat bu şekilde, halk daha fazla saygınlık kazanmaktadır; geleneksel “kardeşlik” kavramı, Fransızca edebi kavram *bohème*’in tezahüründen başka bir şey değildir. Bu kavram, Fransız kültüründe 1848 civarında başlayıp 1870’e dek süren ve Zola ile kesin bir uyanış yakalayan belli bir dönemi ifade etmektedir.) “Et autour de nous, nous sentons croître cette famine du peuple qui nous interroge sans que nous puissions lui répondre, qui nous presse sans que nous puissions le satisfaire, qui réclame une justification de sa peine sans que nous puissions la lui donner. On dirait que les usines géantes déterminent une zone de silence de laquelle l’ouvrier ne peut plus sortir et où l’intellectuel ne peut plus entrer. Tellement séparés que l’intellectuel, issu du milieu ouvrier, n’en retrouve point l’accès.”⁽⁷⁾ “La fidélité difficile, écrit Jean Guéhenno. Peut-être la fidélité impossible. Le boursier n’établit nullement, comme on pouvait l’espérer, un pont entre le prolétariat et la bourgeoisie. Un bourgeois de plus, et c’est bien. Mais ses frères cessent de le reconnaître. Ils ne voient plus en lui un des leurs. Comme le peuple ne participe nullement aux modes d’expression des intellectuels, il faut, ou bien qu’il s’oppose à eux, qu’il constitue une sorte de nationalité avec son langage propre, ou bien qu’il n’ait pas de langage du tout et s’enlise dans une sorte de barbarie.”⁽⁸⁾

a) El yazmasında, Fransızca cümle, “saygınlığını yitirmektedir” kelimelerinin hemen üzerine iki satır arasına yerleştirilmiştir.

Suçlanması gerekenler, aydınlardır. Zola devrimci (!) iken, onlar konformistti; Zola epik iken, onlar stilistik açıdan rafine ve yapmacık kişisel gündem yazarlarıydı. Ne var ki dünya da değişti. Zola, artık var olmayan ya da en azından eski önemde olmayan bir halkı tanımlıyordu. İleri kapitalizm -Taylorizm baskısı altındaki işçi- henüz küçük burjuvaziden tam olarak ayırt edilemeyen ve Zola, Proudhon, V. Hugo, Sand ve E. Sue'da bahsi geçen eski halkı yerinden etmişti. Zola, endüstrinin ilk aşamalarını tanımlar. Bununla birlikte yazarın görevi artık çok daha zor olsa da, bu görevden kaçınmanın da bir bahanesi yoktur. Bu nedenle, ben Zola'ya, yani halka dönüyorum. "Avec Zola donc ou avec rien, la fraternité ou la mort. Telle est notre devise. Tel notre drame. Et telle notre loi."⁽⁹⁾

Madde 5. Amerika. Orta ve Güney Amerika, Latin mi? Peki bu Latinlik ne demek? Hiç de tesadüfi olmayan devasa bir parçalanma. Birleşik Devletler yoğunlaşmıştır ve göç politikası (içerideki farklı ulusların, hükümetin savaş politikasını etkilemek amacıyla yürüttüğü iç çekişme ve işçi sendikalarının ve politik örgütlenmelerinin içindeki ulusal vurgunun etkisinin de ortaya koyduğu gibi, iktisadi ve politik bir gereklilik) aracılığıyla bu yoğunlaşmayı hem korur hem de artırır. Parçalanmayı korumak amacıyla ağır bir otorite sergiler ki bu, parçalanma üzerinde bizzat kontrol ettiği organizasyonlar ve hareketler ağını dayatabilir: (i) Pan-Amerikan birlik (devletin politikaları); (ii) Katolikliğin yerine Protestanlığı yerleştirmeye çalışan misyoner hareketi; (iii) Amsterdam'daki İşçi Federasyonu'na baskı ve Amerikan yanlısı bir işçi sendikası yaratma çabası (bu tür başka hareketler ve girişimler olup olmadığını kontrol etmek gerek); (iv) tüm Amerika'ya yayılmış bankacılık, endüstri ve kredi organizasyonu. [Bu sonuncusu, aslında ilk maddedir.]

Güney ve Orta Amerika'nın Karakteristikleri: (i) Pasif olsa da, devlet üzerinde bir etkisi olan kayda değer sayıda Yerli nüfusu: Bu Yerliler'in sosyal statüsü, iktisadi önemi, toprak mülkiyeti ve endüstriyel üretim alanlarındaki rolü üzerine bilgi sahibi olmak işe yarar; (ii) Orta ve Güney Amerika'yı hâkimiyeti altında tutan beyaz ırklar, Birleşik Devletler'dekiler kadar geniş iktisadi ve politik rollerle Avrupa'daki memleketleriyle -Portekiz, İspanya, (İtalya)^a- yeniden ilişki kuramamaktadır;

a) El yazmasında, parantez içinde "Güney Amerika" yazılmıştır. Bu, "Güney" kelimesiyle aynıdır.

24 Hapishane Defterleri - Defter 3

birçok ülkede, beyaz ırklar yarı feodal ve Cizvit evreyi yaşamaktadır; bu nedenle Orta ve Güney Amerika'daki tüm ülkelerin (bir ihtimal Arjantin istisnadır) Kulturkampf [Kültür savaşı: Otto von Bismarck'ın Roma Katolik Kilisesi'ni devlet denetimi altına almak amacıyla verdiği mücadele, ç.n.] evresini yaşaması ve modern seküler devleti keşfetmesi (Meksika'nın dinerkçiliğe karşı savaşı buna bir örnektir) gerektiği söylenebilir. Fransız kültürünün yaygınlaşması, bu evreyle ilişkilidir: Bu; üyelerinin büyük kısmının kendilerini anarko sendikalist olarak tanımlayan işçilerden oluştuğu namıdiğer “pozitivist kiliseler”in yayılmasını da sağlayan masoncu aydınlanma kültürüdür. Farklı kültürlerin katkıları da mevcuttur: Portekiz, Fransa, İspanya, İtalya. İsim üzerinde ise bir anlaşmazlık vardır: Latin Amerika mı, İberya Amerikası mı, Hispanik Amerika mı? Fransızlar ve İtalyanlar için “Latin”, Portekizliler için “İberya”, İspanyollar için “Hispanik”. Aslında, en etkili taraf Fransa'dır; diğer üç Latin ulusu, konuşulan dile karşın çok daha az etkiye sahiptir; zira bu Amerikan ulusları İspanya ve Portekiz'e karşı ayaklanmış ve kendilerine özgü bir milliyetçilik ve kültür yaratmak istemişlerdir. İtalyan göçü ile belirlenen İtalyan etkisine gelince; İtalyanlar hiçbir Amerikan ülkesinde baskın ırk değildir.

Lamberti Sorrentino tarafından 22 Aralık 1929'da *L'Italia Letteraria*'da yazılan “Latinità dell'America” başlıklı makale.⁽¹⁾ “Güney Amerika cumhuriyetleri üç ana sebepten dolayı Latin'dir: İspanyol dili, Fransız kültürünün yaygınlığı, İtalyan etnik katkısının üstünlüğü (!). Bu üç sebepten en sonuncusu özellikle köklü ve anlamlıdır, zira bu şekilde bir Latin karakterine (!) sahip yeni bir ırk doğmuştur ve görünüş olarak (!) bu ırk en uçucu olandır. Nedeni de ilk kuşakla birlikte özgün ve ayırt edici olan özelliklerin yok olması (burası bütünüyle şirin bir muamma!) ve yeni coğrafi ve sosyal çevreye yönelik spontane uyumdur.” Sorrentino'ya göre; İspanyollar, Fransızlar ve İtalyanlar; Güney Amerikalıların karmaşa ve kaosa sürükleyen bozulmaları (!) önleyebilecek derin bir Latin bilinci oluşturabilecek İspanyol dilini korumak (!) konusunda ortak bir çıkara sahiptir. Arjantin'deki (Amerika kıtasındaki en Avrupalı ve en Latin ülke) aşırı milliyetçi edebiyat dergisinin editörü, Arjantin insanının “baskın Latin-Anglo-Sakson tipini oluşturacağını” beyan etmiştir. Kendisini “yüzde yüz Arjantinli” olarak tanımlayan aynı yazar çok daha açık ifadeler kullanmaktadır: “Bize *anayasal ve eğitsel temel*”⁽²⁾ sağlayan Kuzey Amerikalılar'a gelince, onlara eğitim, zevk ve ya-

şam tarzı açılarından Avrupalılar'dan ve kendilerinin ifadesiyle Afro-Avrupalı İspanyollar'dan daha yakın olduğumuzu söyleyebiliriz. Birleşik Devletler'in himayesinden de hiçbir zaman çekinmeyiz." (Burada, Pireneler'i Avrupa ile İberyaya dünyası -İspanya, Portekiz, Orta ve Güney Amerika ile Fas- arasında bir kültürel bariyer olarak gören İspanyol eğilimine atıfta bulunuyor. İberyacılık teorisi-İbero Amerikanizm; Hispanizm tohumlarının ekilmesi-Hispano Amerikanizm.) İberyacılık, Latin karşıtıdır: Amerikan cumhuriyetleri, niteliklerini yalnızca İspanya ve Portekiz'den almalıdır (Aydınlar ve iktidarlarını yitirmiş ama artık çok fazla sayılmayacaklarına ikna edilemeyecek olanlar tarafından ortaya konan tek laf salatası). İspanya, Güney Amerika'yı, kültürel, ticari, endüstriyel, sanatsal tüm sektörleriyle yeniden fethetmek için olanca gücüyle çalışmaktadır (Peki ne sonuç elde ediyor?). Fransız kültürel hegemonyası, Anglo-Sakson tehdidi altındadır. Arjantin'de bir İngiliz Kültürü Enstitüsü ile bir Kuzey Amerika Kültürü Enstitüsü, zengin ve aktif haldedir: Bunlar, İngiliz dilini öğretmekte, sayıları hızla artan öğrencilere yüksek düzeyde destek ve güvenilir üniversite ve bilimsel değişim programları sağlamaktadır. İtalyan ve İspanyol göçmenlerin sayısı yerinde sayarken, Polonyalı ve Slav göçü artmaktadır. Sorrentino, Latin kültürünü korumak için, bir Fransız-İtalyan-İberyaya birleşik cephesine ihtiyaç duyacaktır.

Madde 6. *Gençler ne düşünüyor?* 22 Aralık 1929 tarihli *L'Italia Letteraria*'da, M. Missiroli ("Filosofia della rivoluzione")⁽¹⁾ Prof. Giorgio Del Vechhio'nun⁽²⁾ Roma Üniversitesi'ndeki öğrencilerine verdiği ödevi ele alıyor. 1928-29'da, bu ödevlerin konusu "Devrim felsefesi" idi; sonuçlar ise Kasım 1929 tarihli *Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto*'da "Esercitazioni di filosofia del diritto" [Hukuk felsefesi egzersizleri, ç.n.] başlığıyla yayımlanmıştı. Missiroli, bu gençlerin büyük kısmının tarihsicilik doktrinlerine yöneldiğini, küçük bir bölümünün ise geleneksel spiritüalizmi ve hatta eski doğal hukuku savunduğunu tespit eder. Pozitivizm ya da bireycilikten eser yoktur: Otorite ilkeleri şevkle onaylanmaktadır. Missiroli'nin yaptığı alıntılar gerçekten ilginçtir ve bu seçki bana göre tarihsel materyalizmin yeniden uyanışına sürüklenmeye mahkûm bir entelektüel krizin de göstergesi olabilir. (Tarihsel materyalizmin, modern kültürün içine nasıl işlediğini gösteren öğeler bu egzersizlerde bolca **bulunabilir**.)

26 Hapishane Defterleri - Defter 3

Madde 7. Halk (!), Kamu (!). Politik serüvenciler, neyin ne olduğunu bilen şu çatık kaşlılar gibi sorarlar: “Halk mı! Halk ne demek peki? Onları tanıyan var mı? Onları şimdiye dek tanımlayan oldu mu?” Öte yandan bu arada da, seçmen çoğunluğunu kazanmak için hile üstüne hile yaparlar. (İtalya’da 1924-1929 arasında seçim yasasında yeni değişimler talep eden kaç bildiri basıldı? Yeni seçim yasaları için kaç önerge verildi ve kaç reddedildi? Oluşacak katalog, kendi içinde bile ilginç olacaktır.)⁽¹⁾ Safi aydınlar da aynı şeyi söylüyor: “Kamuoyunu karar vermeye çağırarak, romantik fikirlerden miras kalan kötü bir alışkanlıktır. Kim bu kamu? Kim oluyor? Bu yüce âlimi mutlak, bu zârif beğeni, bu mutlak doğruluk, bu mücevher nerede?” (G. Ungaretti, *Il Resto del Carlino*, 23 Ekim 1929).⁽²⁾ Yine bu arada da yabancı dillerden çevirilere karşı korumacı yasalar talep ediyorlar ve bir kitaptan bin adet sattıklarında kendi memleketlerinin çanlarını çalmaya başlıyorlar. [“Halk” kavramı, bir şekilde çok önemli gazetelerin manşetlerine konu olmuştur; bugün “Halk ne demek peki?” sorusunu soran bu aynı gazeteler, aslında, adlarını o halktan alan gazetelerdir.]⁽³⁾

Madde 8. *Peder Bresciani’nin soyu*. Bacchelli’nin *Il diavolo al Pontelungo* kitabı.⁽¹⁾ Roman, İngilizce’ye Orlo Williams tarafından çevrildi. Williams, çevirmenin önsözünü 27 Ocak 1929 tarihli *La Fiera Letteraria*’da yayımlattı.⁽²⁾ O, *Il diavolo al Pontelungo*’nun “bizim İngiltere’de anladığımız manada az sayıdaki gerçek romandan biri” olduğunu öne sürer fakat (bu arada Bacchelli’nin diğer kitabı *Los a il tonno*’dan da söz eder)⁽³⁾ Bacchelli’nin İngiliz ve Fransız bakış açısına göre “ahlakçı” olarak nitelenebilecek az sayıdaki İtalyan yazarlardan biri olduğunu belirtmeyi unuttur. (Bacchelli’nin *La Voce*’de yazdığını ve hatta bir süreliğine Prezolini’nin yerine editörlük de yaptığını unutmayalım).⁽⁴⁾ Ona göre ise Bacchelli, bir *raisonneur* [bir eserde, yazarın fikirlerinin sözcülüğünü yapması için öne çıkarılan karakter, Fr: Münakaşacı, ukala; ç.n.l, bir bilge şairdir: Onun *raisonneur* rolü, dramatik aksiyona genel anlamda insan davranışları üzerine ahkâm keserek müdahale etmesinden kaynaklanır. (*Los a il tonno*, Bacchelli’nin tipik “ahlaki” romanıdır.) Bacchelli, Williams’a yazdığı bir mektupta *Il diavolo* ile ilgili şu bilgileri aktarmıştır:

Ana çizgilerindeki materyal, hem birinci hem de ikinci bölümde tamamen tarihseldir. Başkarakterler (Bakunin, Cafiero, Andrea Costa)⁽⁵⁾, tarihseldir. Dönemin, fikirlerin ve olguların aktarımında, tam anlamıyla tarihsel davranmaya gayret ettim: kozmopolitan devrimcilik, İtalya Krallığı'nda politik hayatın başlaması, İtalyan Sosyalizmi'nin ilk günlerindeki niteliği, İtalyan halkının politik psikolojisi, ironik sağduyusu, içgüdüsel ve gerçekçi Makyavelizm'i (De Sanctis'teki Guicciardinist adamı düşünerek, ben olsam, Guicciardinizm derdim)⁽⁶⁾ gibi. Kaynaklarım; İtalya'da politik açıdan en duyarlı ve incelikli yer olan Bologna'da edindiğim politik yaşam deneyimleri (babam, liberal-muhafazakâr bir vekildi), o dönemin ve Anarşist Enternasyonal'in son temsilcilerinin anıları (1874'te Bologna'da Bakunin'le tanışmış ve samimi olmuş bir adam tanıdım); kitap olarak ise, hepsinin ötesinde Profesör Ettore Zoccoli tarafından anarşi üzerine yazılmış bugün baskısı olmayan bir kitapta anlatılanlar⁽⁷⁾ ile Avusturyalı anarşizm tarihçisi Nettlau tarafından yazılmış ve yine piyasaya çok az miktarda sürülmüş nadir bir biyografide Bakunin'in yeniden yayımlanmış birtakım defterleri.⁽⁸⁾ Fransız tarihçi (aslında İsveçli) James Guillaume⁽⁹⁾ de, benim bilmediğim ama sanırım bazı önemli konularda fikir ayrılığına düştüğüm Enternasyonal üzerine bir kitapta⁽¹⁰⁾ Bakunin ve Cafiero'dan bahseder. Bu kitap, benim çok ilgilenmediğim La Baronata ve Locarno konusu hakkında⁽¹¹⁾ ölümünden sonra koparılan bir polemik atmosferinin parçasıdır. Kitap, gereksiz konulara ve para sorunlarına dalar. Bence, Herzen, anılarında⁽¹²⁾ Bakunin'in değişken, tedirgin ve karmaşık kişiliği hakkında en adil ve insani yaklaşımları sergileyen kişidir. Marx, hep olduğu gibi, yalnızca iğneleyici ve küçük düşürücüdür. Sonuç olarak, kitabın köklü bir tarihsel bağlam temeline oturduğu konusunda sizi ikna edebileceğimi düşünüyorum. Bu Avrupalı ve yetkin materyali nasıl ve hangi sanatsal hislerle geliştirdiğim sorusu, benim yanıtlayabileceğim bir soru değildir.⁽¹³⁾

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 33.

Madde 9. On'lar akademisi. C. Malaparte'ın 3 Haziran 1928'de *La Fiera Letteraria*'da yayımlanan "Una specie di Accademia" başlıklı makalesine bakınız.⁽¹⁾ *Il Lavoro d'Italia*'nın On'lar tarafından birlikte yazılmış *Lo zar non è morto* [Çar ölmedi, ç.n.] adlı roman için 150.000 liralık ödendiği söyleniyor. "Büyük çoğunluğu işçilerden oluşan konfederasyon üyeleri, 'On'ların Romanı' için 150.000 liralık ödemek zorunda kalmış.

Neden? Şaşırtıcı sebebi şu: On adet yazar var ve bu on kişi arasında *Il Raduno*'nun Başkanı ve Genel Sekreteri'nin yanı sıra, Yazarlar Sendikası'nın Ulusal Sekreteri ve Yürütme Kurulu'nun iki üyesi de yer alıyor!... Oh ne âlâ, Giacomo Di Giacomo'nun entelektüel sendikacılığı işte bu."⁽²⁾ Malaparte sözlerini sürdürüyor: "Bu liderler şayet eski ya da yeni moda faşist olarak nitelediğimiz kişilerden olsalardı, paranın çarçur edilmesine ve *camorras*'a [Napoli mafyasına verilen ad, ç.n.] karşı *farklı bir yol* izlerdik: Başka bir deyişle, Ulusal Faşist Parti'nin Sekreteri'ne yönelirdik. Ne var ki burada, parti üyelik kimliği olmayan ve bazıları politik açıdan fazlaca yozlaşmış ise de diğerleri bir punduna getirip sendikalara sızmış olan kişilerle karşı karşıya olduğumuzdan, konuyu *skandal yaratmaksızın* (!) kamuoyu ile paylaşılan üç beş kelimeyle geçtirdik."⁽³⁾ Bu sözler, tam anlamıyla paha biçilemez. Makale, Milli Eğitim Bakan Yardımcısı Bodrero'ya ve Bakan Fedele'ye yönelik cesur bir saldırı da içeriyor.⁽⁴⁾ 17 Haziran tarihli *La Fiera Letteraria*'da, Malaparte, "Coda di un'Accademia" başlıklı ikinci bir makale yayımlıyor. Bu makalede de, Bodrero ile Fedele'ye saldırılarını ustaca geliştiriyor.⁽⁵⁾ (Fedele, 'Yazarlar Sendikası'nın 'yıldızı' Salgari hakkında bir mektup yazmış ve herkesi gülmekten kırıp geçirmişti.)⁽⁶⁾

Madde 10. *Proudhon ve İtalyan edebiyatçılar (Raimondi, Jahier)*. Giuseppe'nin 17 Haziran tarihli *La Fiera Letteraria*'da yayımlanan "Rione Bolognina" başlıklı makalesi. Proudhon'un mottosu: "la pauvreté est bonne, et nous devons la considérer comme le principe de notre allégresse."⁽¹⁾ Şu sözlerle doruğa çıkan otobiyografik görüşler: "Her işçi ve işçi çocuğu gibi, toplumsal işbölümünün daima farkında oldum. Ne yazık ki (!) çalışanların arasında kalacağım. Diğer taraftan, saygı duyabileceğim ve içten yakınlık besleyebileceğim kişiler de var fakat, bir şeyler beni onlarla birlikte sızlanmaktan alıkoyuyor ve onlara arada sırada sarılmayı beceremiyorum. Ya onlar beni huzursuz ediyor ya ben onları hor görüyorum."⁽²⁾

Devrimler daima varoşlarda yapılmıştır; hiçbir yerde insanlar varoşlardaki kadar genç, her gelenekten koparılmış, kolektif bir tutkunun ani bir etkisinin peşinden gitmeye hazır değildir. Varoşlar, ne kentsel alandır ne de tam olarak kırsal alan. <...> Buradan nihai aşamada yeni bir uygarlık filizlenecek ve o isyan duygusuna ve halka uygun seküler restorasyon ruhuna sahip sırf

modern çağın ahlakı nedeniyle meşruiyet kazanmış yeni bir tarih yazılacaktır. İtalyan Risorgimentosu ile Amerikan Bağımsızlığı hakkında da ileride aynı şeyler söylenecektir. İşçinin basit zevkleri vardır: O, kendini haftalık Bilimin Keşifleri ve Haçlı Seferleri'nin Tarihi konularıyla eğitir. O, varoş kulüplerinin ve popüler üniversitelerin bir tür ateist, Garibaldici zihin yapısından daima uzak duracaktır. <...> Onların kusurlarını görmezden gelin, ironilerinizi onlardan uzak tutun. Halk espri yapamaz. Onların tevezusu, aynen geleceğe olan inançları gibi, sahicidir.

(Kısacası, kendini ayrı tutmanın ve burnu havalarda dolaşmanın yüz yolu arasında, Raimondi'nin kendi tarzı da vardır.)⁽³⁾

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 34.

Madde 11. Amerikanizm. Corrado Alvaro tarafından Pirandello ile yapılan bir mülakat [*L'Italia Letteraria*, 14 Nisan 1929]: “Amerikanizm hepimizi kuşatmış halde. İnanıyorum ki, orada yeni bir uygarlık fişeği ateşlenecektir.” “Dünyayı turlayan para, Amerikan’dır ve yaşam tarzı ile kültür hemen paranın arkasından gider. Amerika’nın bir kültürü var mı? Onun kitapları ve adetleri var. Adetleri arasında, en sağlam ve korumalı kapıları bile açan yeni bir edebiyat var. Berlin’de, eski ve yeni Avrupa arasındaki ayrımı hissetmezsiniz, çünkü bizzat şehrin yapısı hiçbir direniş sergilemez. Tarihsel ve sanatsal bir altyapının olduğu ve yerel bir uygarlığın izlerinin bulunabileceği Paris’te ise, yaşlı bir fahişenin yüzündeki makyaj misali, Amerikanizm hüküm sürmektedir.”⁽¹⁾

Sorun; ne Amerika’da yeni bir uygarlığın, yeni bir kültürün var olup olmadığı, ne de bu yeni uygarlığın ve kültürün Avrupa’yı istila edip etmediğidir. Soru bu şekilde sorulmuş olsaydı, yanıtlamak kolay olurdu: Hayır, öyle bir şey yoktur vs. ve elbette Amerika’da yapılanlar eski Avrupa kültürünün yeniden ısıtılmasından başka bir şey değildir. Sorun şudur: İktisadi üretim alanındaki bastırılmaz hâkimiyetiyle Amerika, Avrupa’yı, sosyoekonomik yapısında halihazırda düşük bir hızda da olsa gerçekleştirmekte olan -ancak şu anda görünen, Amerikan “zorbalığının” bir yan etkisi gibidir- bir değişime zorlayacak mıdır ya da zorlamakta mıdır? Diğer bir deyişle, uzun vadede (aslında uzun vadede değil, zira çağımızda her şey eski çağlardan daha hızlı ilerlemektedir) eski uygarlığı yerinden edip yeni birinin doğmasını sağlayacak şekilde uy-

garlığın maddi temellerinde bir dönüşüm olacak mıdır?

Bugün Amerikan etiketiyle yayılmakta olan yaşam biçimleri, neredeyse ilk kez, el yordamı çabaların sonucudur ve bunlar, yeni yeni şekillenmekte olan bu yeni sistemden doğan “düzene” değil; bu yeni sistemin ilk operasyonlarıyla değeri düşürülmüş girişimlere bağlı olarak oluşmuştur. Bugünlerde Amerikanizm denen şey, daha çok, yeni düzen tarafından yaralanacak olan eski katmanlar arasında bir sosyal panik, çözülme ve umutsuzluk fenomenidir. Büyük oranda, bunlar, bir yenisinden inşa değil, bilinçsiz bir “tepkidir”. Yeniden inşa, yeni düzen tarafından “suçlanan” katmanlardan değil; bu yeni düzenin maddi temellerini yaratan ve bugün “zorunluluğa” dönüşmüş “özgürlüğe” yönelen yaşam biçimini keşfetmek zorunda olan sınıflardan beklenebilir. Bu ilke, bana öyle geliyor ki, fazlasıyla önemlidir. Yeni bir üretim biçiminin kurulmasına yönelik ilk entelektüel ve ahlaki tepkiler; kaderleri yeni yöntemlere bağlı olan yeni sınıflardan çok, çözülmekte olan eski sınıfların kalıntılarından yükselecektir.

Dahası, bu konu yeni bir uygarlıkla ilişkili değildir zira temel sınıfların karakteri değişmemektedir. Konu aslında, bir şekilde, Amerikan doğasının belli niteliklerini benimsemiş Avrupa uygarlığının yayılması ve yoğunlaşması ile ilişkilidir. Aslında, Pirandello’nun; Amerikanizmin Paris’te karşılaştığı muhalefet ve bunun aksine Berlin’de gördüğü yoğun ilgiye dair tespitleri, arada bir nitelik değil seviye farkının olduğunu göstermektedir. Berlin’de, orta sınıflar halihazırda, savaş ve enflasyon yorgunudur ve Alman endüstrisi, Fransız endüstrisinden daha gelişmiştir. Öbür yandan, Fransız orta sınıfları, ne Almanya’daki enflasyon gibi (arada sırada beliren) krizler, ne de yeni bir üretim tarzının (hızla) yayılmasından ötürü normalin üzerinde hızlanmış bir organik kriz yaşamıştır. Bu nedenle, Paris’te Amerikanizmin bir nevi makyaj, bir yüzey-sel yabancı moda gibi olduğu doğrudur.

Karşılaştırma: Defter 22, Madde 15.

Madde 12. *David Lazzaretti*. 26 Ağustos 1926 tarihli *La Fiera Letteraria*’da yayımlanan Domenico Bulferetti imzalı “David Lazzaretti e due milanesi” başlıklı makalede, David Lazzaretti’nin hayatı ve yapısına dair birtakım öğeler sıralanıyor.⁽¹⁾ Andrea Verga, *David Lazzaretti e la pazzia sensoria* (Milano: Rizzoli, 1880). Cesare Lombroso, *Pazzi e anor-*

mali (bu şekilde bir dönem alışkanlığı vardı: Tarihsel bir olayın kökenleri üzerinde durmak yerine başkarakterin çılgın olduğu söylenebiliyordu). *Storia de David Lazzaretti, profeta di Arcidosso* [David Lazzaretti, Arcidosso'lu peygamber, ç.n.l, 1905 yılında Siena'da Lazzaretti'nin önde gelen takipçilerinden biri olan St. Philip Neri Tarikatı eski rahibi Filippo Imperiuzzi tarafından yayımlandı (başka özür mahiyetinde eserler de vardır ancak Bulferetti'ye göre, bu en kayda değer olanıdır). Giacomo Barzellotti tarafından yazılan kitapların birinci ve ikinci baskıları için: *David Lazzaretti* ve gözden geçirilerek genişletilmiş haliyle Zanichelli basımı *Monte Amita e il suo profeta* (Treves).⁽²⁾

Bulferetti'ye göre, Barzellotti'nin, Lazzarettici hareketin sebeplerinin “sadece oradaki insanların düşünüş yapısına ve kültürüne özel ve içkin olduğu” şeklindeki görüşü, “kısmen onun güzel memleketlere (!) yönelik doğal sevgisinden ve kısmen de Hippolyte Taine'in teorilerinin etkisinden” kaynaklanmaktadır.⁽³⁾ Bana öyle geliyor ki, Barzellotti'nin Lazzaretti üzerine, kamuoyunun fikirlerini şekillendiren kitabı; tekil tartışmalı olayların dar açılı, bireysel ve patolojik açıklamaları eşliğinde İtalya'da var olan genel hoşnutsuzluğun sebeplerini örtbas etme çabalarını ortaya çıkaran “vatansever” (ülke sevgisine yönelik!) eğilimin tezahüründen başka bir şey değildir. Aynı şey, Davide Lazzaretti ve Güney İtalya ile Sicilya'nın “haydutluğu” için de geçerlidir. Politikacılar, Lazzaretti'nin katlinin içerdiği zalimliğin, oldukça vahşice olduğu ve soğukkanlılıkla savunulduğu (hükümetin, yerel yetkililere ne tür talimatlar verdiğini bilmek ilginç olurdu) olgusuyla ilgilenmemişlerdir. Lazzaretti'nin, cumhuriyeti yüceltirken ölmüş olduğu gerçeğine karşın (Lazzaretti Hareketi'nin cumhuriyetçiliği, hükümetin onu öldürmesi konusunda etkili olmuş olmalıdır), cumhuriyetçiler bile konuya mesafeli yaklaşmıştır; belki de Lazzaretti Hareketi'nin cumhuriyetçiliğinin dinsel ve kâhinsel içerikleri olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, bana göre bu, tam olarak politik açıdan Vatikan'ın *non expedit*⁽⁴⁾ [Lat: Caiz değil. Papalığın parlamento seçimlerinden uzak durma politikası, ç.n.l politikasına yakın duran ve rahiplerin çekimserciliğinden çıkmış olabilecek bir tür baltalayıcı-popüler-güdük eğilim sergileyen Lazzaretti olayının ayırt edici niteliğidir. (Her durumda, o dönemde muhalefetin konu üzerinde bir tutum sergileyip sergilemediği ortaya çıkarılamazdır: Bir sol hükümetin henüz iktidara adım attığı unutulmamalıdır ve bu, bir gerici, papalık yanlısı ve dinerkeci olarak tanımlanabilecek biri-

nin cinayete kurban gitmesiyle birlikte hükümete karşı bir mücadeleyi destekleme hevesinden yoksunluğu da açıklayabilir.)

Bulferetti; Barzellotti'nin atıfta bulunduğu kültürün şekillenmesine dair araştırma yapmadığını öne sürer. O, Milano'da basılan bir yığın broşürün, kitapçığın ve popüler kitabın o dönemde Amiata Dağı'na bile ulaştığını fark etmiş olmalıdır (! yine de Bulferetti bunu nasıl bilebilir ki?). Lazzaretti, bir yük taşıyıcısı olarak temin edebildiği bu materyallerin tutkulu bir okuyucusudur. Davide, 6 Kasım 1834'te Arcidosso'da doğmuştu ve 1868'e kadar babasının yanında çalıştı. Burada günahkâr yaşam tarzından vazgeçti ve Sabina'daki bir mağarada inzivaya çekildi. Bu mağarada, kendini Lazzaretti'nin atası ve bir Fransız Kralı'nın gayrimeşru oğlu olarak "tanıtan" Manfredo Pallavicino adlı bir savaşçının "hayaletini" gördü. Danimarkalı Doktor Emilio Rasmussen, Manfredo Pallavicino'nun, Giuseppe Rovani'ye ait tam olarak *Manfredo Pallavicino* isimli tarihsel bir romanın başkahramanı olduğunu ortaya çıkardı.⁽⁵⁾ Romanın olay örgüsü ve bölümleri, mağaradaki "vahyolunma" esnasında aynen aktarılmıştı ve bu vahiylerden Lazzaretti'nin dinsel propagandasının ilk adımları ortaya çıkmıştı. Barzellotti ise, Lazzaretti'nin on dördüncü yüzyıl efsanelerinden etkilendiğini (Siena Kralı Giannino'nun serüvenleri) düşündü ve Rasmussen'in keşfi, onu kitabının son baskısına Lazzaretti'nin okuduklarına dair üstü kapalı bir gönderme yapmaya mecbur bıraktı; burada Rasmussen'den bahsetmedi ve Kral Giannino'dan bahsedilen bölüme hiç dokunmadı. Ne var ki Barzellotti, Lazzaretti'nin sonraki zihinsel çizgisini, Fransa'ya seyahatlerini ve monarşiye yönelik yazıları nedeniyle Milano'da tutuklanmış -ve sonra Fransa'ya kaçmış- zeki ve birikimli Milanolu Rahip Onorio Taramelli'nin onun üzerindeki etkilerini de izler. Davide, cumhuriyetçi fikirlerini Taramelli'den edinmiştir. Davide'nin bayrağı kıızıdır ve üzerinde "Tanrı'nın Cumhuriyeti ve Krallığı" yazar. 18 Ağustos 1878'de, öldürüldüğü yürüyüş esnasında David, takipçilerine cumhuriyeti isteyip istemediklerini sorar. Hep bir ağızdan verilen evet yanıtının ardından, şöyle der: "Cumhuriyet, şu andan itibaren dünyada başlamıştır ama bu, 1848'in cumhuriyeti değil, Tanrı'nın Krallığı olacak, İnayet düzeninin halefi Adalet düzeni olacaktır." (David'in yanıtı, kendisinin Taramelli'nin sözlerine dair hatırladıkları ile ilişkilendirilmesi gereken bazı öğeler içermektedir: Toskana'daki köylüler arasında hiç de iyi anılar bırakmayan 1848 ile kendisi arasında mesafe bırakmaya çalışması; İnayet ile

Adalet arasındaki ayrım gibi. Benevento çetelerinin duruşmalarında, rahiplerin ve köylülerin Malatesta ile aynı safta yer aldığını hatırlayın.⁽⁶⁾ Ne olursa olsun, Lazzaretti konusunda, edebi izlenimciliğin yerini, bir miktar politik analiz almalıdır.)

Karşılaştırma: Defter 25, Madde 1.

Madde 13. *Peder Bresciani'nin soyu. Alfredo Panzini: Vita di Cavour*. Panzini'nin *Vita di Cavour* adlı eseri 9 Haziran ile 13 Ekim 1929 arasında *L'Italia Letteraria*'nın haftalık baskılarında yayımlandı. Bugüne dek (30 Mayıs 1930) kitap şeklinde basılmadı.⁽¹⁾ 30 Haziran'da, *L'Italia Letteraria*, "Chiarimento" başlığı ile 27 Haziran 1929 tarihli kısa bir mektup yayımladı. Bu mektubu, Panzini, *Il Resto del Carlino*'nun editörüne yollamıştı. Oldukça öfkeli bir tarzla, Panzini, Bologna gazetesinde kendisine ait *Vita di Cavour*'un ilk iki bölümü hakkında yayımlanan çok sert bir eleştiriden yakınıyordu. Eleştiride, eserin "hoş bir küçük eğlence" ve bir "hafif parça" olduğu söyleniyordu. Panzini şöyle yazmıştı: "Fransız roman tarzında bir biyografi yazma niyetinde değilim. Benim amacım, bir yandan hoş ve dramatik bir üslup kullanırken, bir taraftan da her şeyi (Nigra-Cavour yazışmaları) belgelemektir." Panzini, birtakım anlaşılması zor meselelere gönderme yapmaktadır; bunları anlamak için *Il Resto del Carlino*'nun değindiği noktalar bilinmelidir.⁽²⁾ Bu olay önemlidir, çünkü bazı kişiler Panzini tarafından bu yazılanların can sıkıcı ve tümüyle fazla anlaşılır olduğunu fark etmeye başlamıştır: Panzini'nin tarihsel budalalığı, ölçülemez boyutlardadır, onunki ironi kisvesi altında kim bilir hangi derinlikleri içerdiği izlenimi veren salt bir sözcük oyunudur; gerçekte kelimelerden başka bir şey yoktur; bu, Makyavelizmin eteklerinde dolaşan yeni bir Stenterellizmdir.⁽³⁾ *La Nuova Italia*'da, Panzini'ye yöneltildiği şüphe götürmeyen başka bir taşlama okudum. Orada da, Cavour'un yaşamının ve başka eserlerin aynen Pinokyo'nun hayatı gibi işlendiği söyleniyordu.⁽⁴⁾

Aslında Panzini'nin tarzı, "hoş ve dramatik" değildir; o, tarihi, bir "hoşluk" olarak takdim eder; onun "dramatizasyonu" ciddi meseleleri eczacı gevezeliği şeklinde sunmaktan ibarettir ve bu noktada Panzini hem eczacı hem de müşteri konumundadır.

Panzini'nin *Vita di Cavour* adlı eseri, Risorgimento lit. Canlanma, yeniden diriliş. 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında İtalya Yarımadası'nda

34 Hapishane Defterleri - Defter 3

bulunan devletleri tek bir çatı altında birleştirmeyi amaçlayan siyasi ve sosyal hareket, ç.n.l hakkında bir laf salatası derlemesi oluşturmamı ve onun edebi Cizvitliğine dair kanıtlar elde etmemi sağlamıştır.

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 32.

Madde 14. Egemen sınıfın tarihi ve ast sınıfların tarihi. Ast sınıfların tarihi ister istemez parçalı ve bölümlüdür; bu sınıfların etkinliklerinde, yalnızca geçiş dönemlerinde görölse de, birleşmeye yönelik bir eğilim vardır fakat bu en az belirgin niteliktir ve kendini yalnızca zafer kesinleştğinde belli eder. Ast sınıflar başkaldırırken bile egemen sınıfın inisiyatiflerine tabidir; bu nedenle endişeli bir savunma pozisyonunda olurlar. Her bir otonom inisiyatif belirtisi, bu yüzden ölçülemez değerdedir. Her durumda, monografi, bu tarih için en uygun biçimdir; çünkü bu tarih, çok kapsamlı bir parçalı maddi birikimi gerektirir.

Karşılaştırma: Defter 25, Madde 2.

Madde 15. Ettore Ciccotti. Kitabı *Confronti storici* (Biblioteca della Nuova Rivista Storica, n. 10, Società editr. Dante Alighieri, 1929, s. xxxix+262.) özellikle Guido De Ruggiero tarafından Ocak 1930 tarihli *La Critica*'da incelenmiştir. Daha temkinli ve nihai olarak çok da etkili olmayan bir incelemesi de (şu anda elimde olmayan) Mario De Bernardi tarafından *La Riforma Sociale*'de yayımlanmıştır.⁽¹⁾ Ciccotti'nin kitabının bir bölümünü okudum (belki de genel giriş bölümüydü); bu bölüm 15 Haziran ve 15 Temmuz 1927'de *Rivista d'Italia*'da yayımlanmıştı: "Elementi di 'verità' e di 'certezza' nella tradizione storica romana." [Roma tarih geleneğinde 'doğru' ve 'gerçek' öğeleri, ç.n.l.]⁽²⁾ Ciccotti, Roma tarih yazımındaki bir dizi profesyonel bozulmayı inceler ve eleştirir ve olumsuz saptamalarının birçoğu doğrudur; şüphe uyandıran ve temkinli olunması gereken kısım ise, olumlu görüşlerinin yer aldığı bölümlerdir. Ciccotti'nin teorik yanılgısı, bana öyle geliyor ki, Vico'nun "gerçek" ve "doğru" ilkesini yanlış yorumlamasından ileri gelmektedir: Tarih, "gerçek"ten ya da en azından "gerçeği" arayıştan ibarettir. "Gerçeğin" "doğruya" dönüştürülmesi, "geçerli" tarihin inşasına değil felsefi bir (ebedi tarih) inşasına yol açar; tarih, asla, "geçerli" olanın dışına çıkamaz: onun "gerçekliği" her şeyden önce, tarihsel belgelerin (her ne

kadar tarih kendini *tamamıyla* tarihsel belgelerle tüketmese de) “gerçekliği”dir. Ciccotti metodolojisinin sofistike yanı, şu örnekte açıkça belirmektedir: Ona göre, tarih dramadır fakat bu, belli bir tarihsel dönemin her bir dramatik sunumunun, istedikleri kadar canlı ve sanatsal açıdan mükemmel olsalar da, illa ki “geçerli” olduğu anlamına gelmez. Ciccotti’nin sofizmi, bilgiçliğe ve aşırı bilgeliğe karşı tarihsel “beletrizme” fazladan değer biçmenin önünü açmaktadır.

Ciccotti’nin teorik çalışmalarına dair bir incelemede, bu kitap dikkate alınmaya değer. Ciccotti’nin “tarihsel materyalizmi” oldukça yüzeyseldir: aynen Ferrero ve Barbagallo’nunkiler gibi.⁽³⁾ Fazlasıyla pozitivist bir sosyoloji, pozitivist bir Vico yorumu. Ciccotti’nin metodolojisi, tam olarak Ferrero tarzı tarih yazımına ve Barbagello tarzı “abartılara” yol açmaktadır; sonuç olarak farklılık (ve “bireysel” somutluk) olgusu yitirilmekte ve “tüm dünyada her şey aynıdır” ile “işler ne kadar değişirse, o kadar aynılaşır” sonucuna varılmaktadır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 9.

Madde 16. *Ortaçağ komününde halk sınıfının siyasi gelişimi.* Yukarıda adı geçen makalede (“Elementi di ‘verità’ e di ‘certezza’ nella tradizione storica romana”)⁽⁴⁾ Ettore Ciccotti, komünlerdeki halk sınıfının tarihsel gelişimine birtakım göndermeler yapar ve bu göndermeler özel bir önemi ve ayrı bir incelemeyi hak etmektedir. Komünler arası savaşlar, daha güçlü ve geniş askeri güçlerin yapılandırılması ihtiyacını doğurmuştur; böylece olabildiğince çok sayıda insan silah sahibi olmuştur. Bu, sıradan insanların kendi güçlerinin farkına varmasını sağlamış ve konumlarını sağlamlaştırmıştır (diğer bir deyişle, tarafların şekillenmesine yardımcı olmuştur). Savaşan kişiler, hizmetlerini elverişli halde tutabilmelerini ve daha sonra dayanışma güçlendikçe hedeflerine de ulaşmalarını sağlayacak biçimde barış zamanlarında bile bir arada kalmıştır. Elimizde, belli ki 1230 civarında Bologna’da kurulmuş “Silahlı Topluluklar” örneği vardır; bunların birliklerinin doğası ve örgütlenme biçimleri netleşmeye başlamıştır. On üçüncü yüzyılın ortalarına doğru, bu gruplardan yirmi dört tane vardı ve bunların tamamı kendi yaşadıkları bölgelerde konumlanmıştı. Bunların amacı, yalnızca, komünü dış tehditlere karşı savunmak şeklindeki politik işlevi yerine getirmek değil, aynı zamanda *tüm sıradan halka* ihtiyaç duydukları korumayı sağ-

36 Hapishane Defterleri - Defter 3

lamak ve onlara, soyluların ve güçlülerin saldırılarına karşı kalkan ol-
maktı. Bu grupların iç kurallarının bölümleri -örneğin, o zamanki adla-
rıyla Lions Topluluğu'nun kuralları- "De adiutorio dando hominibus
dicte societatis" [Toplulun insanlarına verilecek yardım hakkında,
ç.n.] ve "Quod molestati iniuste debeant adiuvari ab hominibus dicte
societatis" [Gördükleri haksız muamele nedeniyle toplumun insanları
yardıma ihtiyaç duymaktadır, ç.n.] gibi başlıklar almıştı. Dini ihtiyaçlar,
insani ve sosyal yükümlülüklerle birlikte dile getiriliyordu; bir yeminin
yanı sıra, bu kurallar toplu ve resmi ayinlere komünal katılımı zorunlu
kılıyordu. Din kardeşliklerinde olduğu gibi, diğer komünal yükümlü-
lükler -yoksullara yardım etmek, ölüleri gömmek gibi- bu birlikleri gi-
dereken daha yerleşik ve kaynaşmış kıldı. Görevlerini yerine getirmek
için, bu topluluklar meclisler oluşturdular ve görevliler seçtiler (örne-
ğin, Bologna'da, dört ya da sekiz *ministeriale* [bakanlık, ç.n.] Loncalar
Birliği'nden ya da daha eski komünal sistemden ödünç alınmıştır); za-
manla bunların önemi, toplulukların sınırlarını aştı ve bu meclisler, ko-
münün yapılandırıcı parçalarından biri haline geldi. Başlangıçta, bu
topluluklara, *pedites* -soylular kadar sıradan halk da- ile eşit koşullar al-
tında az sayıda olsa da *milites* de katıldı. Yavaş yavaş, bir şekilde, *mili-
tes* -yani soylular- aynen Siena'da olduğu gibi kendilerini ayrı tutmaya
yöneldiler ya da bazı yerlerde, 1270 yılında Bologna'da olduğu gibi, dış-
landılar. Özgürleşme hareketi zemin kazanıp, bir şekilde, bu topluluk-
ların sınırlarını ve yapılarını aşınca, halk belli başlı devlet kurumlarına
katılım, talep etmeye ve bunu elde etmeye başladı. Halk giderek, halk
kendini gerçek bir politik tarafa dönüştürdü ve eylemlerinin etkinliğini
ve tutarlılığını güçlendirmek için kendisine bir lider seçti: "halkın ön-
deri". Siena bu kavramı, Pisa'dan almış gibi görünüyor ve adının yanı
sıra işlevi de hem askeri hem de politik köklerini ve amaçlarını yansıtı-
yor. Daha önce de arada sırada bir araya gelmiş, kendini örgütlemiş ve
kendine özgü konumlar elde etmiş olan halk, şimdi kendi içinde ken-
disine özgü yasalar sağlayan ayrı bir gövde oluşturmaya başladı. Top-
lantılar için kendi çanlarını kullandı: "cum campana Communis non
bene audiatur" [Komünün çanı iyi duyulmadığında, ç.n.]. Daha sonra
bunlar, kamu duyuruları yapma hakkına sahip *podesta*⁽²⁾ ile çatışmaya
başladı ve halkın önderi, bu kişilerle "barışlar" tesis etti. Halk, talep et-
tiği reformları komün yetkililerine yaptırımadığında, komünün öne çı-
kan bireylerinin *de destęyde ve bağımsız bir meclis de oluşturarak ko-*

münün genel sistemine benzer biçimde kendi yöneticilerini yaratmaya, halkın önderine karar alma yetkisi tanımaya ve kendi yetkilerine dayanarak kararlar almaya başladı. Böylece (1255'ten itibaren) bütüncül bir yasama düzeni kurulmaya başladı. (Bu tarihler Siena Komünü'nün tarihleriyle tutarlıdır.) Halk, önce pratikte sonra resmi olarak, daha önce "Halk" olarak bilinenlere yalnızca içsel olarak atıfta bulunan komünün genel kuralları içine dâhil olmayı başardı. Ardından, 1270 sonrası Siena'da, *Sacra* ve *Sacratissimi* yasalarıyla Bologna'da, "Adalet Yasaları" ile Floransa'da yaptığı gibi komüne hâkim oldu, bir önceki hâkim sınıfı alt etti. (Provenzan Salvani, kendini halkın başına geçiren Sienalı bir soyluydu.)

Karşılaştırma: Defter 25, Madde 4.

Madde 17. 1917. Torino'da Temmuz-Ağustos 1917'deki ağır gıda arzı krizini tetikleyen sebepler için, "Pubblicazioni della Fondazione Carnegie" serisindeki R. Bachi'ye imzalı *L'alimentazione e la politica annonaria in Italia* [İtalya'da istihkak iktidarı ve politikaları, ç.n.] kitabına (Bari: Laterza) ve Umberto Ricci imzalı *Il fallimento della politica annonaria* [İstihkak politikasının çöküşü, ç.n.] kitabına (Floransa: Ed. La Voce, 1921) bakınız.⁽¹⁾

Madde 18. *Ast sınıfların tarihi*. Ciccotti'nin "Elementi di 'verità' e di 'certezza' ..." ⁽¹⁾ adlı çalışmasında işaret ettiği Roma tarihi sorunlarının pek çoğu ("kişisel" bölümlerin onaylanması dışında, Tanaquil ⁽²⁾ vb.) ast sınıfların (halk meclisleri gibi ⁽³⁾) kurumlarıyla ve deneyimleriyle ilişkilidir. Bu anlamda, Ciccotti tarafından benimsenen ve teorize edilen "analoji" yöntemi, birtakım varsayımsal sonuçlar verebilir: Ast sınıf, politik otonomiden yoksun olduğu için onun "savunmacı" inisiyatifleri, yönetici sınıfın inisiyatiflerini yönlendiren tarihsel zorunluluk yasalarından daha karmaşık ve politik olarak kısıtlayıcı olan kendi zorunluluk yasalarıyla kısıtlanır. (Roma tarihinde kadınların önemi sorunu, ast sınıflar sorunu ile benzerdir ancak belli bir noktaya kadar: "Erillik", sınıfsal tahakküm ile yalnızca belli bir açıdan kıyaslanabilir; bu nedenle politik ve sosyal tarihten ziyade, gelenekler tarihi açısından önemlidir.) Bir yorumlama kriteri olarak tarihsel analoji yöntemine içkin tehlikeler hakkında başka bir ayrıntılı inceleme de yapılmalıdır: Antik devlet-

lerde ve ortaçağ devletlerinde, hem bölgesel hem de sosyal (biri diğeri- nin işlevi niteliğinde) merkezileşme asgari düzeydeydi; devlet, belli bir düzeyde, bir sınıflar “federasyonu” idi: Ast sınıfların ayrı bir hayatı, kendi kurumları vardı (bu nedenle “iki hükümet” fenomeni, kriz dönemlerinde aşırı derecede dikkat çekiciydi). Kendine özgü bir hayattan yoksun bırakılan tek sınıf, klasik dünyada köleler, ortaçağ dünyasında ise proletarya idi. Dahası, birçok açıdan antik dönem köleleri ile ortaçağ proletaryası, kendilerini benzer koşullarda bulmuş olsalar da, durumları ıptatıp aynı değildi: Ciompi Ayaklanması⁽⁴⁾ hiç şüphe yok ki, kölelerin benzer bir ayaklanmasının (yönetici sınıfla [patricii, ç.n.] eşit yönetim gücü talep eden Spartaküs gibi) yarattığına benzer bir nitelikte değildi. Ortaçağda proletarya ile halk arasında bir işbirliği kurmak ve hatta bir prensin diktatörlüğü için proletaryanın desteğini almak mümkünken, klasik dünyada buna benzer bir şey söz konusu değildi. Modern devlet, ast sınıfların otonomilerini engeller -devletin bir sınıflar federasyonu olmasını da engeller- fakat ast sınıfların içsel dünyasında belli formlar; partiler, sendikalar ve kültürel kurumlar olarak yeniden doğmuştur. Modern diktatörlük, bu tür sınıf otonomilerini de engeller ve bunları devletin aktivitesine dâhil etmeye uğraşır; diğer bir deyişle, yönetici sınıfın ellerinde ulusun tüm hayatının merkezileşmesi çılgınca ve tümüyle tüketici bir hal alır.

Karşılaştırma: Defter 25, Madde 4.

Madde 19. *Gençlik sorunu*. “Faşistler, çağdaş tarihi öyle çok yaşamışlardır ki, artık geçmiş tarihi de mükemmel bir şekilde bilmek zorundadırlar” (Mussolini, *Gli Accordi del Laterano*’ya önsözden. *Discorsi al Parlamento*. Roma: Libreria del Littorio, 1929).⁽¹⁾

Madde 20. *Dönemsel belgeler*. Çok ilginç ve önemli bir belge, *Italia* adlı zeplinin kutup seferi üzerine düzenlenen komisyon raporudur. Bu rapor, Roma’da Donanma Bakanlığı’nın⁽¹⁾ (“Caporetto”)⁽²⁾ emriyle *Rivista Marittima* tarafından basılmıştır.

Madde 21. *1914 öncesi İtalyan diplomasisi*. Bu konuda çok ilginç ve tuhaf bir belge, Alessandro De Bosdari’nin *Delle guerre balcaniche, della grande guerra e di alcuni fatti precedenti ad esse* (Mondadori) [Balkan Sa-

vaşı, Birinci Dünya Savaşı ve bu savaşlardan önceki bazı olaylar, ç.n.| adlı kitabıdır. 1 Eylül 1927 tarihli *La Nuova Antologia*, kitabın ilk bölümlerinden biri olan “Lo scoppio della guerra balcanica visto da Sofia”yı yayınlamıştır. Bu bölümde aşağıdakine benzer hoş pasajlar bulabilirsiniz:

1911'in son aylarından beri takındığım Avusturya yanlısı katı tavrın -Bulgar Çarı'nın tüm dış politikasının sürekli ve istikrarlı rehberi- Balkan Cephesi'ne ve Türkiye'ye yönelik savaş tehlikesine dair net bir bakış açısı elde etmemi engellediğini inkâr edemem. Bunca yılın ardından, kendimi bunun için çok fazla (!) azarlayacak değilim; zira bir yan olguyu (!) anlamakta başarısız olduysam ve bunun sebebi (!) Bulgar politikalarının parçalı (!) yapısıysa, tek suçum politikaların ana çizgisi konusunda aşırı net bir bakış açısına (bunu gerçekten söylüyor!) sahip olmamdır. Bu, bir çeşit politik uzak görüşlülüktür ve politikada uzak görüşlülük, miyopluktan daha iyidir; bu nedenle, benim bakış açım hiç şüphesiz birçok arkadaşının bu konuda ve başka konularda sergilediği -kendimi savunmak için söylemek zorundayım (!)- tam körlükten daha iyidir.⁽¹⁾

Pasaj, yalnızca İtalyan diplomasisini belli bir açıdan değerlendirmesi nedeniyle değil, aynı zamanda başka açılardan bakması nedeniyle de ilginçtir. De Bosdari'nin gülünç açık sözlülüğü, onu, başkalarının da düşündükleri fakat kendi hatalarını meşrulaştırmak için bu kadar açıkça ifade etmedikleri şeyleri net bir şekilde ifade etmeye yönlendiriyor. De Bosdari'nin sözünü ettiği “yan olgular” ve “parçalar”dan oluşmayan bir politik çizgi var mıdır? Bir politik çizgiyi anlamak, bu yan olgular zincirini anlayabilmek ve bu sayede onları öngörebilmek ve anlamlandırabilmek manasına gelmez mi? Kim bir politik çizgiden bu şekilde bahsediyorsa, aslında bir “sosyolojik kategoriden” ya da bir “soyutlamadan” söz ediyor demektir. Peki ama, kimi zaman da olsa, doğru tahmin edebilir mi? Olabilir fakat bu konuda, Guicciardini'nin “inatçılık” üzerine görüşlerine başvurmak gerekir.⁽²⁾

Madde 22. *Lorianizm*. Alberto Lumbroso üzerine aldığım notlardan birinde, onun, babasının, ölçülü, özenli, disiplinli bir akademisyen olma özelliklerini almadığını yazmıştım.⁽¹⁾ 1927'de ölen (öyle sanıyorum) Giacomo Lumbroso, Helenistik Çağ tarihçisi, papirüs uzmanı ve İskender Helenizmi dönemi sözlük yazarıydı.⁽²⁾ (16 Eylül 1927 tarihli *Nuova*

Antologia'da yayımlanan V. Scialoja makalesi “Giacomo Lombroso” ile karşılaştırın.)⁽³⁾ [O, aynı zamanda Fedele'den de önce bir modern tarih profesörü müydü?]⁽⁴⁾

Madde 23. *Loria*. 1927'de N. Zanichelli tarafından Bologna'da yayımlanan anıları, şu başlığı taşıyordu: *Ricordi di uno studente settuagenario*, L. 10.⁽¹⁾

Madde 24. *Risorgimento* motifleri. *Sicilya ayrılıkçılığı*. Luigi Natoli'ye ait *Rivendicazioni (attraverso le rivoluzioni siciliani del 1848-1860)* [1848-1860 Sicilya Devrimi'ne dair iddialar, ç.n.] adlı kitap; Treviso: Cattedra Italiana di Pubblicità, 1927, L. 14. “Natoli; akademinin ve akademisyenlerin, Sicilya'nın *Risorgimento* sürecinde birleşme tarihine katkılarını, bugün bile sürmekte olan değersizleştirme -hem belirtilere yönelik algı eksikliğinden hem eski politik önyargıların kalıntılarını taşıyor olmaktan dolayı- eğilimine karşı çıkmayı istemektedir. Yazar; özellikle 1848 Sicilya Devrimi'ni, İtalyan ülküsüne zararlı bir ‘ayrılıkçı ayaklanma’ olarak gören B. Croce'yi eleştirmektedir” *vesaire vesaire*⁽¹⁾. Bu tarz Sicilya edebiyatında asıl ilginç olan -ister gazete yazısı ister akademik çalışma olsun- onun aşırı polemiğe yönelik ve öfkeli tonudur. Bugün, tarihsel bakış açısıyla, sorun çok basittir: Ayrılıkçılık var mıydı yok muydu ya da tüm parti, klik veya ideoloji polemiklerini bir kenara bırakarak, gücü ya da güçsüzlüğü, tarih yazımı yöntemleriyle belirlenmesi gereken bir eğilimden mi ibaretti? Ayrılıkçılık belirmişse bile tarihsel olarak, “eleştirilebilir”, “ahlaksızca” ya da “haince” değil ancak, tarihsel bağlamda açıklanması ve yeniden yapılandırılması gereken bir fenomen olarak görülmelidir. Polemiğin ara vermeksizin devam etmesi, yalnızca eskilerin değil “mevcut çıkarların” da iş başında olduğu; başka bir deyişle, bu aynı yayınların tam da çürütmeye çalıştığı şeyi onayladığı anlamına gelmektedir. Natoli, ayrılıkçılık suçlamasının, federalist programın -adanın önde gelenleri ve onların temsilcileri tarafından yerel politik geleneklerle en fazla uzlaşan çözüm olarak görülmesi itibarıyla başlangıçta kabul gören bir program- kasten yanlış yorumlanmasının sonucu ortaya çıktığına inanır gibi görünmektedir. Her durumda, federalist programın güçlü destekçilerinin olması ve Sicilya'da uzun süre devam etmesi, kendi içinde bir anlam ifade etmektedir.

Madde 25. Katolikler'in İtalya'daki rolü (Katolik Hareket). 1 Kasım 1927 tarihli *Nuova Antologia*'da, G. Suardi "Quando e come i cattolici poterono partecipare alle elezioni politiche" başlıklı, oldukça ilgi çekici ve Katolik Hareket'in İtalya'daki aktiviteleri ve rolüne dair bir kayıt olarak hatırlanması gereken bir yazı yayımladı.⁽¹⁾ 1904'ün Eylül ayı sonlarına doğru, genel grevin ardından, Suardi, Giolitti Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Tomasso Tittoni'nin bir telgrafıyla Milano'ya çağrıldı⁽²⁾ (Tittoni, grev döneminde Desio'daki evinde kalıyordu ve Milano'nun, iletişim hatlarındaki bir kesintiden dolayı yalıtılması tehlikesi nedeniyle özel kişisel sorumluluklar yüklenmiş gibi görünüyordu; Suardi'nin buna değinmesi, bana öyle geliyor ki, yerel gericilerin halihazırda Tittoni ile uzlaşarak bir eylem silsilesi içine girmeyi düşündükleri manasına geliyor). Tittoni, onu, kabinenin hemen seçim çağrısı yapmaya karar verdiği⁽³⁾ ve tüm liberal ve muhafazakar güçlerin aşırılık yanlısı partilerin önünü kesmek amacıyla birleşmesi gerektiği konularında bilgilendirdi. Bergamolu liberal bir vekil olan Suardi, şehrindeki Katolikler'le yerel yönetim seçimlerinde işbirliği yapmak konusunda uzlaşabilmişti.⁽⁴⁾ Şu anda aynı şeyi, genel seçimler için de yapmak gerekiyordu ve bunun için Katolikler'i *non expedit* politikasının bir işlerine yaramayacağı konusunda ikna etmek elzemdi: Bu politika dine zarar veriyor ve ulusu tahrip ederek sosyalizmin önünü açıyordu. Suardi görevi kabul etti. Bergamo'da, konuyu Avukat Paolo Bonomi'ye açtı ve onu Roma'ya giderek kendini Papa'ya takdim etmesi ve Bergamolu Katolikler'in taleplerini, Bonomelli'nin⁽⁵⁾ ve diğer yetkili kişilerin talepleriyle birlikte dile getirmesi için ikna etti. Böylece *non expedit* ilga edilecekti. X. Pius, başta bu politikayı ilga etmeyi reddetti fakat Bonomi tarafından kendisi için çizilmiş ve Katolikler'le Suardi Grubu arasında bir çatlak oluşması durumunda Bergamo'da meydana gelebilecek karmaşayı tasvir eden resimden ürktü ve "yavaş ve gür bir tonla, 'Vicdanınızın sesini dinleyin,' dedi". (Bonomi:) "Doğru mu anladık, Papa Hazretleri? Bunu bir evet olarak algılayabilir miyiz?" (Papa:) "Tekrar ediyorum. Vicdanınızın sesini dinleyin". (Çok geçmeden) Suardi, kendisini Papa'nın Bonomi ile görüşmesinin ardından Vatikan'da olanlar hakkında bilgilendiren (liberal eğilimli) Kardinal Agliardi⁽⁶⁾ ile buluştu. (Agliardi, *non expedit* politikasının kaldırılması konusunda Bonomelli ile hem fikirdi.) Görüşmeden bir gün sonra, Vatikan'ın yarı resmi bir gazetesi, görüşmeler ve *non expedit* ile ilgili değişiklikler hakkındaki dedikoduları yalanlayan bir makale yayımladı; makale konu hakkında hiçbir değişimin olmaya-

cağını ifade ediyordu. Agliardi, hemen bir görüşme talep etti ve sorularına karşılık Papa aynı formülü tekrarladı: “(Bergamo’dan gelenlere) vicdanlarının sesini dinlemelerini söyledim”. Agliardi, bir Roma gazetesinde bir makale yayımlattı ve bir sonraki seçimlerde Papa’nın görüşlerini yansıtacakların, Avukat Bonomi ile Profesör Rezzara olacağını ve Katolik örgütlerin onlara yönelmesi gerektiğini yazdı. Böylece Katolikler, seçimlerde aday oldular (Milano’da Cornaggia, Treviglio’da Cameroni gibi) ve Bergamo’da o zaman değin çekimser kalan yurttaşlar, politik adayları destekleyen manifestolar yazdılar.⁽⁷⁾

Suardi’ye göre, bu olay *non expedit* politikasının sonunu belirler ve İtalya’da ahlaki birliğin oluşmasını temsil eder. Öte yandan Suardi, olay kendi içinde önemli olsa da, olanları bir miktar abartmaktadır.

Madde 26. Amerika ve Avrupa. 1927’de, Cenova’daki Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), ABD’deki işverenlerle işçiler arasındaki ilişkiler üzerine yürüttüğü *Les relations industrielles aux Etats Unis* [Birleşik Devletler’de endüstriyel ilişkiler, ç.n.] başlıklı çalışmanın sonuçlarını yayınladı. Gompers’e göre Amerikan sendikacılığının nihai hedefi, en küçük atölyeden endüstriyel komplekslere kadar tümüyle birleşik bir denetimi sağlayacak ve bir tür organik parlamentonun da önünü açacak devamlı bir kuruluş elde etmektir.⁽¹⁾ (Gompers ve ekibinin sözleriyle, işçilerin ne tür bir endüstriyel otonomiye yöneldiğine bakmak gerek.)

Madde 27. Prens Karl Rohan. 1924’te, Aydın Sendikaları Federasyonu’nu kurdu ve bir dergi (*Europäische Gesprache?*) oluşturdu. İtalyanlar bu federasyona iştirak ettiler ve federasyonun 1925 kongresi Milano’da yapıldı. İtalyan Sendikası’nın Başkanı H. E. Vittorio Scialoja idi.⁽¹⁾ 1927’de, Rohan, ziyarete gittiği Rusya üzerine bir kitap (*Moskau: Ein Skizzenbuch aus Sowietrussland*) [Sovyet Rusya üzerine bir taslak, ç.n.] yayımladı. Yazarın sosyal konumu düşünüldüğünde, kitap ilginç olabilir. Yazar, kitapta, Rusya’nın “kendi yolunu bulduğunu” [Alm: seinen Weg gefunden hat, ç.n.] sonucuna varır.⁽²⁾

Madde 28. Dergi ve gazete türleri. Croce’nin *La Critica*’sı veya Coppola ile Rocco’nun *Politica*’sı⁽¹⁾ gibi bir dergi en başından itibaren düzenli olarak bilgi yüklü bir materyal seçkisi sağlayabilecek bir uzman editörler ekibine sahip olmalıdır. Bu nedenle önceden bir “yıllık plan” oluş-

turulabilir. Doğal olarak bu tür bir yıllık plan, (niteliksel olarak günlük gazetelere benzeyen ve ortalama gazete okuyucusuna hitap edecek biçimde oluşturulan) sıradan bir "almanak"la hiçbir benzerlik taşımaz. Bu yıllık plan, başka bir tür dergide yayımlanamayacak denli uzun bir rastgele yazılar seçkisi biçiminde de olamaz. Aksine, birkaç yılı (örneğin beş yıllık) kapsayan genel bir plana göre, kesinleşmiş bir programın gelişimini sürdürecektir tarzda organik bir şekilde hazırlanmalıdır. Plana tek bir başlık verilebilir ya da bir dizi temel sorunla ilişkili bölümler (devletin anayasası, uluslararası siyaset, tarım sorunu gibi) oluşturulabilir. Her bir yıllık plan kendi içinde bir bütün olmalıdır (devamı sonradan gelecek yazılar içermemeli) ve analitik indekslerle desteklenmelidir, vesaire vesaire.⁽²⁾

Karşılaştırma: Defter 24, Madde 5.

Madde 29. 1926'da Bologna'daki Società Generale delle Messaggiere Italiane tarafından yayımlanan *Catalogo dei cataloghi del libro italiano* (eklerinin de daha sonra yayınlandığını düşünüyorum), bibliyografik araştırma için akılda tutulması gereken bir yayındır. Bu envanter, on sekiz ayrı bölümde ve iki alfabetik indekste -yazarlar, editörler ve çevirmenler indekslerinin yanı sıra bir de konu indeksi- ele alınan 65.000 kitap hakkında bilgi içerir ve her bir indeks, bölümlere ve maddelere çapraz referanslar vermektedir.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 26, Madde 1.

Madde 30. Akılda tutulması gereken başka bir bibliyografik yayın, Millet Meclisi kütüphanesi tarafından yayımlanan *Catalogo metodico degli scritti contenuti nelle pubblicazioni periodiche italiane e straniere*'dir.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 26, Madde 1.

Madde 31. *Dergi ve gazete türleri*. Başlıca dergi ve gazete türlerine dair genel bir tasvir için, Carlo Cattaneo'nun gazetecilik tarzı etkinliklerini unutmamak gerekir: *Archivio triennale* ve *Politecnico*. *Politecnico* (ve Rignano'nun *Scientia* dergisi) dikkatle incelenmesi gereken bir dergidir.⁽¹⁾

Antonio Labriola hakkında⁽²⁾: Onun şu an baskısı olmayan ve ailesi tarafından yeniden yayımlanmayan tarihsel materyalizme dair yayınlarının nesnel ve sistematik bir özeti çıkarılmalıdır. Bu çalışma, Labriola'nın kısıtlı bir çevre dışında çok bilinmeyen felsefi görüşlerinin dolaşıma sokulması çabaları için başlangıç olabilir.

Leon Davidovich, anılarında, Labriola'nın "sanat seviciliği"nden bahseder: Hayret verici!⁽³⁾ Bu, anlaşılmasız bir görüştür; Rus sosyal demokrat geleneğin ve özellikle Plekhanov'un görüşlerinin "bilinçsizce" yansıtılması dışında açıklaması yoktur. Gerçekte, Marksizm felsefesinin bizzat Marksizm tarafından kapsandığını öne süren Labriola, tarihsel materyalizmi bilimsel bir temelle sağlamlaştırmaya çalışan tek kişidir. Baskın eğilim, iki ayrı akıma bölünmüştür: (i) Sorunu nasıl formüle edeceğini bilmeksizin Marx'ın düşüncesinin kökleri sorununu çözmeye uğraştıktan sonra vulgar materyalizme saplanan Plekhanov (*Marksizmin Temel Sorunları* ile karşılaştırmak gerek)⁽⁴⁾ tarafından temsil edilen eğilim. Yalnızca onun "kaynaklarda" ya da kişisel "kültüründe" yer almayan felsefeye ilişkin çok daha önemli bir çalışmaya giriş niteliğinde olması koşuluyla, Marx'ın felsefi kültürünün (ya da felsefesinin "kaynaklarının") araştırılması kesinlikle gereklidir. Bu çalışma, Plekhanov'un zayıf spekülatif yeteneğiyle izlediği klasik pozitivist yöntemi de teşhir edecektir. (ii) Bu eğilim, tam olarak, Marksizm ile Kantçılığı bir araya getiren karşıtını da yaratmış ve bu şekilde, son kertede, Marksizmin herhangi bir felsefeyle ve aynı zamanda daimi din felsefesiyle "desteklenebileceği" ya da "eklemlenebileceği" şeklindeki -Otto Bauer'in *Sosyalizm ve Din* adlı eserinde dile getirdiği gibi- oportünist sonuçlara ulaşmıştır.⁽⁵⁾ Bu sonuncu eğilimi, ikincil bir eğilim olarak görüyorum; zira bu eğilim, içerdiği agnostisizm ile birlikte "vulgar materyalist" olmayan tüm yan eğilimlerin de -De Man'ın Freudcu eğilimi de buna dâhildir-⁽⁶⁾ izini taşımaktadır. Sosyal demokratların popüler eserlerinde neden Labriola'nın adı geçmez? Marksizmin felsefesi, Luxemburg'un iktisadi teori için söylediklerine benzer bir şekilde tanımlanabilir: Mücadelenin, popüler Sturm und Drang [Almanya'da, on sekizinci yüzyıl sonunda, edebiyatı bireyin duygu fırtınası olarak gören ve düşünce dünyasında resmiliğe karşı çıkan ulusal edebi akım, ç.n.] akımının hüküm sürdüğü romantik dönemde bütün ilgi odağı, en etkili silahlar veya politik taktik sorunlarıdır.⁽⁷⁾ Öte yandan yeni bir devlet türü oluşur oluşmaz, [somut olarak] yeni bir uygarlık sorunu ve buna bağlı olarak daha genel kavramları, en

rafine ve etkili silahları tanımlama ihtiyacı sorunu doğmuştur. Bu nedenle, Labriola, yeniden dolaşıma sokulmalı ve onun felsefi sorun formülasyonu baskın olmalıdır. Bu, kendini “a-” olumsuzluk önekiyle ve “anti-” önekiyle (anti dinercilik, ateizm gibi) olumsuz ve polemiksel bir forma sokan kültürel mücadelenin olumlu yanıdır; bu, daha üst bir kültür mücadelesidir. Bu, yeni devlet türünün temeli olan geleneksel sekülerizmin modern biçimidir.

Labriola’nın düşüncesinin analitik ve sistematik incelemesi, *La Voce*, *Leonardo* ve (*O.<rdine> N.<uovo>*) gibi dergileri örnek alan yayınların felsefe sayfalarında yer alabilir ve en azından altı ay ya da yılda bir hazırlanabilecek sayfalar için materyal sağlayabilir. Labriola üzerine “uluslararası” bir bibliyografi de (*Neue Zeit* gibi) hazırlanmalıdır.

[Kültürel konular.] Andrea Costa hakkında: Romagna’daki etkinliklerinin ilk dönemlerinden ka’ma bildiriler ve manifestolar derlemesi, tarihsel ve politik* açıklamalar ve yorumlarla birlikte eleştirel bir derleme.⁽⁸⁾

Karşılaştırma: Defter 24, Madde 6 ve Defter 11, Madde 70.

Madde 32. “*Rendre la vie impossible.*” “Il y a deux façons de tuer: une, que l’on désigne franchement par le verbe *tuer*; l’autre, celle qui reste sous-entendue d’habitude cet euphémisme délicat: ‘rendre la vie impossible.’ C’est le mode d’assassinat, lent et obscur, qui consomme une foule d’invisibles complices. C’est un ‘auto-dafé’ sans ‘coroza’ et sans flammes, perpétré par une Inquisition sans juge ni sentence...” [“Hayatı imkansız kılmak.” “İki tür öldürme biçimi vardır: Birincisi açık açık öldürme eylemiyle adlandırdığımız; diğeri ise bu hassas edebi kelamı genellikle üstü kapalı bırakan biçimi: ‘hayatı imkânsız kılmak.’ Bu, bir sürü görünmez suç ortağının olduğu, yavaş ve karanlık bir cinayet biçimi. Bu, ne yargıcı ne de hükmü olan bir Engizisyon tarafından yürütülen ‘coroza’sız (İdama mahkûm edilenle:in başlarına takılan bir metre uzunluğunda sivri uçlu başlık, ç.n.), alevsiz bir ateşe atma cezası”, ç.n.] Eugène D’Ors, *La Vie de Goya*, Gallimard, s. 41.⁽¹⁾ Başka bir yerde buna, “yaygın Engizisyon” diyor.⁽²⁾

Madde 33. *Birtakım hataların kaynağı.* Bir hükümet, bir siyasetçi ya da bir sosyal grup, siyasi ya da iktisadi bir eğilimi hayata geçirir. Bu eği-

lim, mevcut gerçeklik yorumlandığında ve olası gelişmeler öngörüldüğünde, kolaylıkla, kesin genel sonuçlara yönelir. Hayata geçirilen eğilimin, desteklenen inisiyatifin bir hesap hatasına maruz kalmış olabileceği ve böylece herhangi bir “somut tarihsel aktivite”yi temsil etmeyebileceği olgusu hiç hesaba katılmaz. Tarihsel yaşamda, biyolojik yaşamda olduğu gibi, canlı doğumların yanı sıra ölü doğumlar da gerçekleşir. Tarih ve siyaset çok yakından bağlantılıdır ve şüphesiz ikisi aynı şeydir. Öte yandan tarihsel olayları değerlendirirken başka ayrımlar, siyasi olayları ve eylemleri değerlendirirken başka ayrımlar kullanılmalıdır. Tarih alanındaki -geçmişe yönelik geniş perspektifi nedeniyle ve inisiyatifler başlı başına tarihsel yaşamsallık kanıtları olduğu için- hatalar, mevcut siyasi olayların ve eylemlerin değerlendirilmesinde yapılan hatalardan daha azdır. Bu nedenle, büyük siyasetçi “çok birikimli”, yani çağdaş yaşamın nitelikleri konusunda azami “bilgiye” sahip olmalıdır, onları “bilgelik” mahiyetinde “kitapseverce” değil, siyasi “sezgi”nin somut kaynağı olarak “canlı” bir şekilde öğrenmelidir (öte yandan, bu bilgiler, onun “sezgisinin” canlı kaynağı olacaksa, onları “kitapseverce” de öğrenmelidir).

Madde 34. Geçmiş ve bugün. Bir “materyalizm dalgası” olarak etiketlenen modern kriz, namıdiğer “otorite krizi” ile ilişkilendirilmiştir. Yasa koyucu sınıf konsensüs yitirdiyse, yani artık “yönetmiyor” da yalnızca “yasama” yapıyorsa -büsbütün zorlayıcı iktidar uyguluyorsa- bu aslında, geniş kitlelerin geleneksel ideolojilerden koptuğu, daha önce inandıklarına artık inanmadıkları anlamına gelir. Kriz, tam olarak, eskinin öldüğü ve yeninin doğamayacağı olgusuyla ilişkilidir: Bu fetret devrinde farklı türden çok sayıda marazi fenomen gerçekleşmektedir.

Bu paragraf, “gençlik sorunları”⁽¹⁾ -eski kuşak liderlerin “otorite krizi” yüzünden ve liderlik yetkinliği olanların görevlerini yerine getirmekten otomatik olarak uzaklaşması nedeniyle beliren sorunlar- ile ilişkili eski gözlemlerle bağlantılıdır. Sorun şudur: Savaş sonrasında halk kitleleri ile baskın ideolojiler arasında beliren böylesine ciddi bir yarıлма, yeni ideolojilerin popüler olmasını engelleyecek basit güç kullanımı ile “iyileştirilebilir” mi? Fetret devri, tarihsel olarak normal çözümleri bu şekilde engellenenlerin krizi, mutlaka eskinin restorasyonu ile aşılabacaktır? İdeolojilerin karakteri düşünüldüğünde, böyle bir sonuç beklenebilir ama, mutlak anlamda değil. Dahası, fiziksel bozulma, uzun vadede, ör-

neğin Katolikliğin çok daha katıksız bir Cizvitliğe dönüşeceği yeni bir “düzenleme”nin önünü açacak biçimde yaygın şüpheciliği doğuracaktır. Buradan, tarihsel materyalizmin öngörülemez bir genişlemesi için çok daha elverişli koşulların yaratılıyor olduğu sonucuna varılabilir. Tarihsel materyalizmin başlangıçtaki zayıflığı -kitleler arasında yayılmış bir teori için kaçınılmazdır-, genişlemesi için fırsat verecektir. Eski ideolojilerin ölümü, salt tek bir iktisadi olgunun (kâr vs.) ya da anlık dışavurumuyla yalnızca (her zaman olduğu gibi) bilfiil gerçekçi değil aynı zamanda sinik de olan salt bir politikanın peşine düşen tüm teorilere ve genel formüllere karşı şüphecilik olarak kendini belli edecektir. (Bir defasında -1921 ya da 1922’de- köleliği iktisat politikası için modern bir aygıt olarak tanımlayan Prof. Rensi’nin etkisiyle yazılmış olabilecek “Preludio al Machievelli”⁽²⁾ hikâyesini hatırlayın.)⁽³⁾ Bununla birlikte iktisada ve siyasete yönelik bu indirgeme, tam olarak en yüksek üst yapıların yapıya en yakın kısma, diğer bir deyişle, yeni bir kültür yaratma olasılığına (ve zorunluluğuna) indirgenmesi anlamına gelmektedir.

Madde 35. *Giuseppe Rensi*. Onun tüm siyasi-entelektüel kariyeri incelenmelidir. Rensi, daha önceleri *Critica Sociale* için yazardı (muhtemelen 1894 ya da 1898 sonrasında İsviçre’ye göçmüştü).⁽¹⁾ Onun bugünkü “ahlakçı” yaklaşımları (*Nuova Rivista Storica*’daki makalelerine bakınız)⁽²⁾, 1921-1922-1923 yıllarındaki edebi ve gazete ürünleriyle (*Il Popolo d’Italia*’daki makaleler)⁽³⁾ kıyaslanmalıdır. 1926’da Milano’da gerçekleştirilen filozoflar kongresinin⁽⁴⁾ ardından *Il Popolo d’Italia*’da Gentile ile girdiği polemikleri hatırlayın.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 10.

Madde 36. *Kültürel konular*. Salgari dönemi. Bakan Fedele, Salgari’yi Jules Verne’ye benzeterek olaya dâhil oldu; Sanatçılar ve Yazarlar Sendikası yayını *Il Raduno*’daki gülünç atışmalar vs.⁽¹⁾ 13 Ekim 1928’de Vincenzo Monti’nin ölümünün yüzüncü yılı anmaları için Alfonsine’de sahnelenen *Un’avventura galante ai bagni di Cernobbio* adlı fars ile birlikte sahnelenmeli. 1858’de, Giovanni De Castro’ya ait bir oyuna ek olarak basılan bu fars, o dönemde Como’da öğretmenlik yapan Vincenzo

Monti tarafından yazıldı. (Sırf okuyarak bile bu metnin Monti'ye atfedilmesinin imkânsızlığı anlaşılabilir.) Bununla birlikte, “keşfedilmiş”, Monti'ye atfedilmiş ve Monti'nin ölüm yıldönümünde resmi bir kutlama esnasında yetkililer önünde sahnelenmiştir.⁽²⁾ (Sırf mucizevi keşfi yapan adam ve bütün bunlara inanan resmi kodamanları görmek için dönemin gazetelerine bakmalı.)

Madde 37. *Peder Bresciani'nin soyu*. İtalya'da, özellikle şiir ve roman alanlarında boy gösteren az sayıda Katolik “yazar”. Gallarati Scotti (*Storie dell'amor sacro e dell'amor profano*)⁽¹⁾ adlı eserin karakteristik bir niteliğine işaret ettiğim bir başka notta atıfta bulunduğum, belli bir saygınlığa sahip biri). Paolo Arcari (daha çok, edebi ve siyasi makale yazarı olarak bilinen biri).⁽²⁾ Luciano Gennari (daha çok Fransızca yazan biri).⁽³⁾ İtalyan Katolik yazarları Fransızlar'la (Bourget, Bazin, Mauriac, Bernanos)⁽⁴⁾ karşılaştırmak mümkün değildir. Crispolti, *Il Duello* adlı bir propaganda romanı yazmıştır.⁽⁵⁾ Olgusal bir gerçek olarak, İtalyan Katolikliği, diğer kültür alanlarında olduğu gibi edebiyat alanında da sterildir (Missiroli ile karşılaştırmak gerek).⁽⁶⁾ (Maria di Borio)⁽⁷⁾

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 35.

Madde 38. *Peder Bresciani'nin soyu*. A. Panzini: Vita di Cavour. “Bir İngiliz yazar, İtalya'nın birliği tarihini modern zamanların en romantik hikâyesi olarak tanımlamıştı.”⁽¹⁾ (Panzini, ele aldığı konular hakkında klişeler yaratmanın yanı sıra, özellikle yabancı yazarlar tarafından aynı konularda yazılan klişeleri toplamakla da meşguldür. Fırsat yakaladığında tüm yazılarını süsleyecek klişelerden oluşan bir kart indeksine sahip olması muhtemeldir.) “Kral Vittorio, elinde kılıçla ve içinde korku kırıntısı olmadan doğdu: İki ürkütücü bıyık, geniş bir keçisakal. Güzel kadınları ve kanon müziği severdi. Ne büyük bir Kral!”⁽²⁾ Bu klişe, Piedmont'un askeri ve aristokratik “gelenek” üzerine olan klişesiyle birleştirilmelidir; aslında bir askeri “gelenek” -yani, birinci sınıf askeri personelin “sürekliliği”- Piedmont'un unuttuğu şeydir ve bu, hiçbir önemli kişiliğin öne çıkmadığı Risorgimento savaşlarında iyice öne çıkmış; bununla birlikte çok sayıda iç sorun da su yüzüne çıkmıştır. Piedmont, silah kullanmaya yatkın ve iyi bir ordu oluşturulabilecek bir halka sahipti. Dönem, dönem Emanuele Filiberto, Carlo Emanuele gibi⁽³⁾

yüksek nitelikli askeri yetenekler ortaya koymuştu. Öte yandan aristokraside ve üst düzey subaylar katmanında bir gelenek, bir süreklilik eksikliği vardı: Ordunun başına komutan olarak kimi getireceklerini bilemedikleri ve sıradan bir Polonyalı budalayı seçtikleri 1848'de neler olduğuna bakın. II. Vittorio Emanuele'nin savaşçı nitelikleri, ancak ısrarla araştırıldığında İtalya'da oldukça nadir olduğu görülebilecek belirgin bir kişisel cesareten ibaretti. Bu, bir tür "erkeklik onuru" konusuydu: İtalya'da ezici çoğunluğun alçaklardan oluştuğu ve bu nedenle "onurlu adam" kavramının ayrıcalıklı bir unvan haline geldiği düşünülebilir.⁽⁴⁾ II. Vittorio Emanuele hakkında Ferdinando Martini tarafından ölümden sonra yayımlanan anılar kitabında anlatılan bir anekdotu hatırlayın: Tam olarak Roma'nın ele geçirilmesinin ardından, Vittorio Emanuele'nin artık ele geçirilecek bir yer kalmadığından yakındığını aktarmaktadır. Anekdotu aktaran kişiye göre, hiçbir Kral Vittorio Emanuele'den daha fazla fetih düşkünü olmamıştır.⁽⁵⁾ Bu anekdot çok başka -ve espri mahiyetinde olmayan- yollarla da yorumlanabilir. Bollea tarafından *Bolletino Storico Subalpino*'da⁽⁶⁾ aktarılan M. D'Azeglio'nun yazışmalarını hatırlayın; Vittorio Emanuele ile Quintino Sella arasındaki problemler.⁽⁷⁾

Beni daima şaşırtan şey, Vittorio Emanuele'yi popüler bir figür haline getirmeyi amaçlayan yayınların, yüksek rütbeli yetkililerin ve subayların aileleri ziyaret ederek kızlarını para karşılığında Kral'ın koynuna sokmaları için ikna etmeye çalıştıklarına benzer cinsellik anekdotlarıyla dolu olmasıdır. Üzerinde düşününce, tüm bunların insanların sevgisini güçlendireceği inancıyla yayınlanıyor oluşu hayret vericidir. "... Piedmont... bir savaş geleneğine sahiptir, bu gelenek bir savaş soyluluğudur..." Ailesinin [savaşçı] "geleneği" düşünüldüğünde, III. Napolyon'un kendisini askeri bilimlere adanmış ve kendi dönemi için çok kötü sayılmayacak kitaplar yazdığı kaydedilmelidir. "Kadınlar mı? Elbette, kadınlar. Bu konuda, (Cavour) aralarında bu konuda da farklar olsa da, Kral'ıyla oldukça iyi geçinmektedir".⁽⁸⁾ Kral Vittorio, sonradan Mirafiori Kontesi olacak güzel Rosina gibi, memnun etmesi kolay biriydi" ve ifade tonu, Tuglieri tahtındaki Kral'ın cesurluğuyla ilgili tasvirlerin abartılı bir şekilde büründüğü seviyeye çıkar: "Tüm kadınlar onun tarafından tatlı dille korkutulur. O güçlü, muhteşem dağ Kralı!" "Cavour, çok daha rafineydi. Her ikisi de, bir şekilde, yürekliydi ve hatta diyebilirim ki, romantikti (!!!)." "Massimo D'Azeglio... öyle hassas bir beye-

fendi idi ki...”

Sayfa 10'da, Panzini tarafından yapılan bir göndermeye değinmiştim. Bu göndermeyi, *Il Resto del Carlino*'da⁽⁹⁾ yayımlanan yorumu okuyana dek anlayamamıştım. Ama *Vita di Cavour*'un (16 Haziran tarihli *L'Italia Letteraria*) ikinci sayısını yeniden okuyunca anladım. Pasaj şöyle: “Belli tavırları takınması gerekmiyordu. Bununla birlikte belli durumlarda, inanılmaz ve heybetli görünmesi gerekiyordu. İnsan heybetinin ifade biçimi, başkalarını itaate ve korkuya sürükleyecek biçimdeydi ve bu, bir düzine idari vazifeyi üstlenen kişiden çok daha güçlü bir diktatörlüğü sağlıyordu.” Bu tür bir ifadenin Panzini'nin gözünden kaçabilmiş olması inanılmazdır ve *Il Resto del Carlino*'nun bu ifadeyi seçmiş olması doğaldır. Mektubunda Panzini şöyle yazmış: “Diktatörlüğe karşı belli iğnelemelere gelince, belki de okuyucunun tarihsel bilgisine güvenmekle hata etmiş olabilirim. 1859'da, Cavour, diktatörlük yetkileri istedi ve savaş yetkisi de dâhil olmak üzere bir sürü yetkiyi üstlendi ve bu durum, dönemin sözde el değmemiş anayasallığı gibi büyük bir skandalın önünü açtı. İtaate yol açan bu somut diktatörlük şekli değil, Cavour'un bir insan olarak heybetinin diktatörlüğüydü.”

“... Doğu Savaşı, metnin anlaşılabilirliği uğruna göz ardı edilmiş karmaşık bir konudur.” (Cavour'un çok büyük bir siyasetçi olduğu var sayılıyor fakat varsayım, hiçbir zaman somut tarihsel sunuma dönüşmüyor: Varsayım “anlaşılabilirlik uğruna göz ardı ediliyor.” Kırım Seferi'nin önemi ve bu seferi talep eden Cavour'un siyasi yeteneği; “anlaşılabilirlik” uğruna göz ardı edilen budur.) III. Napolyon'un profili, kabalığıyla öne çıkar fakat onun, Cavour ile neden işbirliği yaptığına dair bir açıklama yoktur. Çok fazla alıntı gerekecektir ama nihai aşamada harcanacak çabaya değmeyebilir. Ben bu konuda yazacak olsaydım, kitabı (yayınlandıysa) ya da *L'Italia Letteraria*'nın yıllık sayılarını yeniden gözden geçirmem gerekebilirdi.

“Roma'daki Napolyon Müzesi'nde, doğrudan kalbe saplanabilecek kıymetli bir hançer vardır” (sıradan bir hançer olmadığı belli!). “Bu hançer bir kanıt olabilir mi? Benim hançerlerle pek aram yoktur ama duydum ki, bu hançer gizemli tarikata katılmış kişilere emanet edilen bir Carbonarist hançeriymiş.” (Panzini'nin hançer takıntısı olmalı: *La lanterna di Diogene*'deki⁽¹⁰⁾ “kurşuni hançer”i hatırlayın. Birdenbire kendini Roma ülkesindeki bir karışıklığın ortasında bulmuş ve ona şüphelerle bakan bir çift göz ile kalbe doğrudan saplanabilecek “kurşuni hançer-

ler” görmüş olmalıdır.)

“Ve Carbonarist tarikatın Beelzebub görünüşüne nasıl sahip olabildiğini görmek isteyen herkes, Antonio Bresciani’nin *L’ebreo di Verona* ⁽¹¹⁾ adlı kitabını okumalıdır; bu kitabı okuyanlar, ona derhal kendini kaptıracaktır, zira modernler ne söylerse söylesin, Cizvit Peder, kuvvetli bir anlatıcıdır.” (Bu pasaj, Peder Bresciani’nin soyu hakkındaki makaleye bir epigraf olarak koyulabilir; 23 Haziran 1929 tarihli *L’Italia Letteraria*’nın üçüncü *Vita di Cavour* yayınında bulunmaktadır.)

Vita di Cavour, tam bir tarihsel muzipliktir. Eğlenceli edebiyatın bugünkü modası Alexandre Dumas tarafından örneklenen biyografik roman ise, Panzini, yeni Ponson du Terrail’dir. ⁽¹²⁾ Panzini’nin, gösterişli bir şekilde sergilemeye çalıştığı şudur: O, insan davranışları hakkında “neyin ne olduğunu bilir” ve öyle aşırı becerikli bir gerçekçidir ki, onu okuyanlar en azından çok da cahil olmayan Condorcet’e veya Bernardin de Saint-Pierre’e sığınmak isteyecektir. ⁽¹³⁾ Panzini, tarihsel bağları kurmaksızın bir kişiliğe odaklanır. Tarih ne kişiliklerle ne de diğer sosyal güçlerle ilişkili bir eğlendirici küçük hikâyeler dizisidir. Bu, gerçekten yeni bir tür Cizvitliktir ve hatta eseri ilk yayınlanırken okuduğumda tahmin ettiğimden çok daha bariz bir Cizvitliktir. “Sözde değil özde savaşıların soyluluğu” klişesi, tek tek generaller (La Marmora, Della Rocca) ⁽¹⁴⁾ hakkında sıklıkla dile getirilen ve kimi zaman bilinçsizce küçümseyici dille ifade edilen bakış açılarıyla kıyaslanabilir. “Della Rocca bir savaşıydı. O, 1866’da Custozza’daki büyük cesareti ile öne çıkmamıştı. İnatçı bir savaşıydı ve bu nedenle resmi bültenler göndermeyi reddederdi.” (Bu, cidden *L’Asino* gibi komik gazetelerde görülebilecek türden bir cümle. Della Rocca, bizzat Kral’ın da içlerinde olduğu bu topluluğun kötü edebi kalitesinin farkında olan Cavour’a, General kadrosunun bültenlerini yollamayı reddetmişti.) (La Marmora ve Cialdini’ye yönelik bu tür başka göndermeler de vardır; Cialdini, Piedmontlu olmasa da; kendini öne çıkaran başka Piedmontvari bir generalden de söz edilmez; Persano’ya başka bir referans.) ⁽¹⁵⁾

Panzini’nin, bu *Vita di Cavour* ile ne elde etmeye çalıştığını belirlemek imkansızdır; eser kesinlikle Cavour’un hayatı falan değildir: ne insan Cavour’un biyografisi ne de siyasetçi Cavour’un yeniden kurgulanması. Panzini’nin kitabından yeşeren Cavour, gerçekten çok değersiz ve fazlasıyla alçaltılmış bir figürdür; Panzini tarafından ara vermeksizin tekrarlanan saygıdeğer ifadeler (kahraman, muhteşem, dahi vs.) dışında

hiçbir gerçek statüye sahip olmayan bir figür. Bununla birlikte bu saygıdeğer ifadeler ispatlanmamış olduğundan (saygıdeğer ifadeler oldukları için), kimi zaman eğreti durmaktadırlar. Bunların yerli yerine oturması için Panzini'nin kahramanlık, muhteşemlik ve dâhilik ölçütünün tam da Mr Alfredo Panzini'nin zekiliği, büyüklüğü ve kahramanlığı için belirlediği ölçütlerle aynı olduğunu görmek gerekir. Dahası, Panzini birçok olayda, tanrının parmağını, kaderi ve takdiri ilahiyi görerek iyiden iyiye abartır: Bu, sonuçta, Yunan tragedyalarının ve -konuyu daha önemsiz ve banal hale getirmeyen- Cizvit rahiplerin diline yerleşmiş, İtalya'nın uğurlu yıldızı kavramıdır. "İlahi" öge üzerinde çok durmak, kendi rolünü kesinkes oynamış İtalyan çabalarının işlevini küçük görmek demektir. Yanı sıra, bu durumda İtalyan Devrimi'nin mucizeviliği ne anlama gelir? Olayın ulusal ve uluslararası öğeleri arasında, asıl rolü oynayan uluslararası olandır. Olay bu mudur? Böyle olduğu söylenebilir ve belki de Cavour'un büyüklüğü biraz yatıştırılabilirdi ve onun kişisel rolü ve "kahramanlığı" çok daha övgüye değer olabilirdi. Ne var ki Panzini, tavşan kaç tazı tut oynamayı istemektedir ve bir devrimin ne olduğunu ve devrimcilerin kimler olduğunu bilmemektedir.

2 Haziran 1929 tarihli *L'Italia Letteraria*, Antonio Bruers'in Panzini ile gerçekleştirdiği bir görüşmeyi yayınlamıştı; "Come e perché Alfredo Panzini ha scritto una *Vita di Cavour*." ⁽¹⁶⁾ Görüşmede, Bruers (Bruers'in, Paléologue'nin *Cavour*'unu tercüme ettiği anlaşılıyor) ⁽¹⁷⁾ Panzini'yi, kitabı "halkın bir Alman, bir İngiliz ve bir Fransız'ın ardından sonunda bir İtalyan 'Cavour'a sahip olacağı biçimde" yazması için kendisinin ikna ettiğini söylüyor. Görüşme esnasında Panzini, eserinin "kelimenin tarihsel-bilimsel anlamıyla bir monografi olmadığını; kitabın birikimli insanları ve 'uzmanları' değil, halkı hedeflediğini" söylüyor. Panzini, kitabının, özellikle de III. Napolyon'un yaklaşımını anlatırken Orsini'nin suikast girişimine atıfta bulunmasının önemi gibi kimi orijinal niteliklere sahip olduğuna inanıyor. ⁽¹⁸⁾ Panzini'ye göre, genç III. Napolyon, "bağlılık yemini ile gelecekteki Fransız egemenliğine adanmış" Carbonari Topluluğu'na katılmıştı. Carbonari Topluluğu'nun temsilcisi Orsini, Napolyon'a ettiği yemini hatırlatmıştı ve bu nedenle ... (Tam bir Ponson du Terrail romanı. Orsini, suikast girişiminden yıllar önce Carbonari'den uzaklaşmış olmalıydı ve 1848'de Marche'deki baskıcı eylemleri aslında eski Carbonari'ye yönelikti.) Napolyon'un Orsini'ye gösterdiği hoşgörünün (ya da en azından bazı yaklaşımlarına yönelik hoşgö-

rüsünün sebepleri, zira Orsini, sonunda giyotine gönderildi) banal bir takım sebepleri olabilir. Kaçan ve girişimi tekrarlayabilecek olan suçludan çekinmek ya da yalnızca sıradan bir fanatik olmayan Orsini'nin ciddiyetinin önemsenmesi gerektiği gibi. Panzini, Kırım Savaşı'nın devam ettiğini ve Napolyon'un genel anlamda İtalyan yanlısı olduğunu -o kadar ki, Napolyon, Orsini'nin suikast girişimini, önceden yapılmış planlardan bir sapma olarak görür- unutmıştır. Panzini'nin tüm "varsayımı", Carbonari'ye ait olduğu kesin olmayan meşhur hançere dayanmaktadır. Bu, gerçekten bir Ponson romanıdır.

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 32.

Madde 39. *Geçmiş ve bugün*. Sermaye sorunu: Roma-Milano. En büyük şehirlerin işlevi ve konumu: Torino-Trieste-Cenova-Bologna-Florensa-Napoli-Palermo-Bari-Ancona vs. 1927 sanayi istatistikleri ve bu sonuçları yorumlayan yayınlar, genel anlamda bu rakamları şehir ya da sanayi merkezi bazında analiz etmekte midir?⁽¹⁾ (Tekstil endüstrisi, büyük şehirler dışındaki Biellese, Comasco, Vicentino gibi sanayi merkezlerindedir.) İtalyan şehrinin sosyal ve siyasi önemi.

Bu sorun, şu "yüz şehir"⁽²⁾ sorunu ile aynı düzlemde: tam olarak, kırsal burjuvazinin, kasabalarda ve genişletilmiş arazi mülklerinden (Apulia, Sicilya) kopup gelen büyük sayılarda gündelik tarım işçilerinin ve topraksız köylülerin köylü piyasası kasabalarında toplanması. Bu, aynı zamanda hangi sosyal grubun kitleler üzerinde siyasi ve entelektüel liderlik elde edeceği sorunu ile de ilişkilidir: birinci ve ikinci derece liderlik. (Aydınlar, genellikle ikinci derece liderlik elde ederler, çünkü onlar da büyük toprak sahiplerinin nüfuzu altındadır. Bu büyük toprak sahipleri de, doğrudan ya da dolaylı olarak, kısmen ya da tamamen, üst burjuvazi, özellikle de finansçılar tarafından yönetilirler.)

Madde 40. *Reform ve Rönesans*. Protestan Reformlar ve İtalyan Rönesansı ile Fransız Devrimi ve Risorgimento süreçlerinin farklı tarihsel anlamları hakkındaki ayrıntılı araştırmalar (Reform sürecinin Rönesans ile, Fransız Devrimi'nin ise Risorgimento ile kıyaslanması) tek bir makalede, hatta "Reform ve Rönesans" başlıklı bir makalede toplanabilir. Makale, çıkış noktasını tam da şu konuda -"İtalya'nın entelektüel ve ahlaki bir reform ihtiyacı içinde olması"- 1920 ile 1925 arasında beliren

yayınlarından alabilir. Bu konu, Gobetti, Missiroli ve Dorso'nun Risorgimento'ya bir halk hareketi olarak değil de, bir "Kraliyet Zaferi" olarak bakması ile ilişkilidir.⁽¹⁾ (Ansaldo'nun Cenova'daki *Il Lavoro*'da Dorso ve bana karşı yayımladığı makaleyi hatırlayın.)⁽²⁾ Bu problem neden o dönemde belirdi? Şu olaylardan çıkmış olabilir... (Komik bölüm: Gangale'nin *Conscientia*'sında yayımlanan ve Engels'e kadar geri giden Mazzali makaleleri.)⁽³⁾ Masaryk'ın Rusya ile ilgili yaptığı çalışmanın (İtalyanca'ya 1925 yılında Lo Gatto tarafından çevrildi) bir tarihsel öncülü: Masaryk, Rus halkının siyasi güçsüzlüğünü Rusya'da bir din reformunun hiç gerçekleşmemiş olmasına bağlıyordu.⁽⁴⁾

Madde 41. *Peder Bresciani'nin soyu*. Bir ülkenin edebiyatından her yıl ya da her on yılda bir *Promessi sposi* ya da bir *Sepolcri* beklemek adil olmaz.⁽¹⁾ Öte yandan tam da bu nedenle, kişinin bu dönemlerle ilişkili üretebileceği eleştirelilik, bir "kültür" eleştireliliği, bir "eğilimler" eleştireliliğidir. Belli dönemlerde, tüm aydınlar, pratik problemlerin çözümüne katılır (bir anlamda, tüm insan enerjileri yapısal çalışmaya dâhil olur ve kimse üstyapılardan söz edemez: Cambon'un, Ford'un otobiyografisinin)⁽²⁾ Fransızca çevirisinin önsözünde yazdıklarına göre, Amerikalılar bu durumdan bir teori üretmişlerdir), böylece tek "şiir" türü -yani "yaratım"- ekonomik-pratik olacaktır ancak asıl sorun da budur; yani bunun her durumda yaratım olacağı sorunu. Yani sıra, hayati güçleri, enerjileri, talepleri, heyecanları canlandıran bu ekonomik-pratik "yaratıcı" çalışmanın buna paralel olarak kendi edebi formlarını nasıl yaratmadığı da sorulabilir. Bu, aslında gerçekleşmez: Güçler genişletici değil tam olarak baskıcıdır ve bu sözcüklere tam olarak baskıcı -yalnızca doğal olacak biçimde karşıtlarını değil, aynı zamanda bu güçleri tanımlayan ve onlara baskıcı karakterlerini kazandıran kendi taraflarını da baskı altına alan güçler- anlamlar kazandırır. Her bir yenileşme, kendi karşıtları için baskıcıdır fakat böylece toplumdaki gizli güçler, zincirlerinden sıyrılır. Yenileşme, bunları güçlendirir ve yüceltir ve böylece genişletici hale gelir. Restorasyonlar, her yerde baskıcıdır: Bunlar, tam olarak, "Peder Brescianiler", yani Peder Bresciani tarzında edebiyat yaratır. Bu yenileşmelerin ardındaki psikoloji "panik"tir, anlaşılamayacak ve kontrol edilemeyecek kozmik bir korkudur. Bu "paniğin" anısı uzun süre taze kalır ve halkın isteklerini ve hislerini kontrol eder. Yaratıcı özgürlük yok olur; geride kalan, hınç, intikam duygusu, kör budalalıktır.

Her şey pratik hale gelir; bilinçsizce, her şey “propaganda”, ihtilaf, yadsımadır ancak ortalama, dar bir biçimde bu tam olarak Cizvitliktir.

Bir yazarı yalnızca ilk kitabına bakarak yargılarken, yazarın “yaşı” dikkate alınır, çünkü yapılan kültürel bir yargılamadır: Genç bir yazarın yeşil meyvesi, yaşlı bir yazarın elinde çürük eriğe dönüşür.

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 36.

Madde 42. *Geçmiş ve bugün.* Kunduz hikâyesi (ilaç yapımı amacıyla testislerini isteyen avcılar tarafından kovalanan kunduz, hayatını kurtarmak için testislerini koparır). Neden savunma yok? Taraflar insanlık duygusundan ve siyasi onurdan nasibini almamış fakat bu özellikler, doğal olgular da değil; bu kusurlar bir insanda kalıcı karakteristikler olarak yer almaz. Bunlar, tarihte ve mevcut sosyal koşullarda kendi açıklamalarına sahip “tarihsel olgular”dır.⁽¹⁾

Açık çelişkiler: Ölümcül ve mekanik bir tarih konsepti öne çıktı (Florence 1917, Bergsonculuk suçlaması)⁽²⁾; öte yandan ham, yüzeysel ve kuralcı iradeci konumlar benimsendi: Örneğin, Bologna’da tamamen mevcut organizasyonların üyelerinden oluşan bir kent konseyi kurmak için yapılan 1920 tarihli plan;⁽³⁾ başka bir deyişle, halktan beslenen emek örgütü⁽⁴⁾ gibi tarihsel bir organizmayı tamamen soyut ve kitabi bir organizmayla değiştirmek.⁵ Emek örgütü, bir eyalet kuruluşu olduğundan, konseyin kurulmasıyla birlikte kendine ait bir kentsel merkez elde eden kent ögesine hegemonya sağlamak gibi bir politik hedef olabilir mi? Asla böyle bir niyet yoktu ve hatta plan da asla hayata geçirilmedi.

Traves’in “kefare” nutku: Bu nutuk, bana öyle geliyor ki, liderlerin politik karmaşasını ve polemik düşkünlüğünü anlamak için bulunmaz nimettir.⁽⁵⁾ Bu polemiklerin altında somut sorumluluk korkusu yatar ve bu korkunun altında temsil edilen sınıfla birlik olamama, onun temel ihtiyaçlarını, beklentilerini, saklı enerjilerini anlayamama durumu yatar: küçük burjuvazinin gülünç bir kibir duygusuyla birlikte ataerkil tarafı.⁽⁶⁾ Neden hiç savunma yok? Savaş psikoza kavramı ve uygar bir ülkenin belli barbarca olayların gerçekleşmesine “izin veremeyeceği” fikri. Bu genellemeler bizzat diğer, daha derin motifler için, (yanı sıra, her

a) El yazmasında, “değiştirmek” kelimesinin hemen üzerine iki satır arasına “kullanışsız bir kopya yaratmak için” ifadesi eklenmiş.

kıyının ardından yeniden dile getirilen görüşle de çelişir: Yönetici sınıfın gerici olduğunu hep söyledik) daima sınıfın bölünmesine yani “iki sınıfın” oluşmasına kadar varan motifler için birer maskeydi. Gericiliğin kazanması durumunda neler olabileceğini bilmiyorlardı; çünkü gerçek mücadeleyi hiç yaşamamışlardı, yaşadıkları tek şey “kitabî ilke” olarak mücadeleydi.

İradeciliğe ilişkin bir başka çelişki: Kişi iradeciliğe karşıysa, “kendiliğindenliği” onaylıyor olmalıdır. Öte yandan bu durumda değil: “Kendiliğinden” olarak belirtilen şey ikincil, bahse değmez, analize bile değmez olarak görülür. Gerçekte “kendiliğindenlik”, partinin acemiliğinin en bariz kanıtıydı; çünkü tumturaklı programlarla kıymetsiz sonuçlar arasındaki uçurumu ortaya çıkarıyordu. Ne var ki zamanla, “kendiliğinden” olaylar gerçekleşti (1919-20) ve belli çıkarlara zarar verdi; edinilmiş mevkileri yerinden etti, barışçıl insanlar arasına bile öfke tohumlar ekti, çürümüşlükte saplanıp kalmış sosyal katmanları edilgenlikten uyandırdı: Tam olarak kendiliğinden oldukları ve reddedildikleri için baskıcı güçlerin birliğinde onları acımasızca boğacak genel “panik” ve “büyük korku” yarattılar.⁽⁷⁾

Temsil edilenlerle temsilciler arasındaki bu uçurumun sıra dışı kanıtı, Konfederasyon’la Parti arasında yapılan ve Devlet’le Kilise arasındaki konkordatoya benzetilebilecek sözde işbirliği pakıdır.⁽⁸⁾ Embriyon aşamasında bir devlet yapısı olan parti, siyasi güçlerinin bölünmesine izin veremez; bazı üyelerinin bizzat parti ile eşit haklara sahip olduklarını iddia etmelerine ve “bütünün” müttefikleri gibi rol kesmelerine izin veremez; aynen bir devletin tebaasına, genel yasaların üzerine çıkmasına ve ait oldukları devletle özel bir birlikte yaşama sözleşmesi hazırlayacak yabancı bir güç haline gelmesine izin vermeyeceği gibi. Böyle bir duruma izin vermek, devletin ve partinin, temsil edilenlerin sözde “çoğunluğuna” -gerçekte kendini devlet ve parti karşıtı olarak konumlandıran ve sonuç olarak dolaylı yoldan iktidar icra eden bir gruba- fiilen ve yasal olarak biat etmesi anlamına gelir. İttifak Paktı konusunda, iktidarın parti ile aynı yatağa girmeyeceği açıkta.

Parti ile parlamenter grup arasındaki tuhaf ilişkiler İttifak Paktı’na uyuyordu; zira onlar da ittifak ve eşdeğer haklarla ilişkili bağlardı. Bu ilişkiler sistemi, partinin bağımsız bir organizma olarak değil, bunun yerine bir merkezden, bir ortak iradede yoksun bir işçi partisinin tüm karakteristiklerine sahip çok daha karmaşık bir organizmanın aslı un-

suru olarak var olduğu anlamına geliyordu. O halde, sendikalar partinin emrine mi girmelidir? Soruyu bu şekilde soramazsınız. Sorun, şu şekilde formüle edilmelidir: İşgal ettikleri konum ya da mevki ne olursa olsun, partinin her bir üyesi partinin bir üyesidir ve önderliğin emrindedir. Sendikalarla parti arasında bir emir komuta ilişkisi olamaz; sendika (özgür iradesiyle) partinin üyelerinden birini kendine önder olarak seçmişse bu, sendikanın, partinin direktiflerini kabul ettiği ve bu nedenle partinin yine özgür iradesiyle kendi yetkilileri üzerindeki denetimini de kabul ettiği (hatta istediği) anlamına gelir.

Bu sorun, 1919'da doğru formüle edilmedi; hatta o zaman Haziran 1914'ün⁽⁹⁾ yol gösterici öncülü de mevcuttu zira fraksiyonların hiçbir politikası yoktu. Yani, partinin de yoktu.

Madde 43. Geçmiş ve bugün. Reformistlerin plütokrasi ile ilişkileri, şüphesiz karanlık bir dönemi başlattı: Bemporad, yani Banca Commerciale tarafından yönetilen *Critica Sociale* (Bemporad, Nitti'nin kitaplarının da yayıncısıydı)⁽¹¹⁾; mühendis Omodeo'nun Turati çevresine girmesi; Turati'nin elektrik endüstrisi ve dağ havzaları temelinde "İtalya'yı Yeniden İnşa Etmek" hakkındaki nutku. Bu nutuk Omodeo çıkışıdır ve muhtemelen de onunla işbirliği yapılarak yazılmıştır.⁽²⁾

Madde 44. Geçmiş ve bugün. Parti çevrelerinde ve işçi hareketleri içinde dolanan tuhaf "tipler" -Ciccotti-Scozzese, Gatto-Roissard- hakkında bir yerlerde yazdığım incelemeler, bu makalenin bir parçası olmalı.⁽¹⁾ Ne parti içi politika, ne organizasyon politikası, ne de bireyler üzerinde denetim mevcut. Hâlâ, müdahalecilere, hatta ilk gençlik çağlarında bir dönem müdahaleci olmuş kişilere yönelik ciddi bir demagoji söz konusu. Müdahalecilerin partiye kabul edilemeyeceğine karar verilmesine neden olan hareket, bir demagojik deklarasyon olmasının yanı sıra salt bir karalama ve bireysel yıldırma kampanyasıydı. Aslında, bu durum, karanlık geçmişine karşın Nenni'nin⁽²⁾ kabulünü önleyemedi (Francesco Rëpaci örneğinde olduğu gibi)⁽³⁾ ancak (eylemlerinin merkezine müdahalecilik karşıtlığını oturtmaması gereken) partinin politik konumunu çarpıtmaya ve belli küçük burjuva gruplara yönelik kinci ve kişisel eziyetlerin önünü açmaya yaradı. (Nenni, gazetenin editörü olur olmaz, Rëpaci de muhabirliğe geçti; yani bunlar, saman altından su yürüten tipler değillerdi.)

Traves'in "kefare" nutku⁽⁴⁾ ve müdahalecilik takıntısı, yakından ilişkilidir: Bunlar, asıl problemin, iktidar probleminin üstünü örtmeye; kitlelerin dikkatini ve tutkularını ikincil hedeflere yönlendirmeye; halkın öfkesini yönetici sınıf politikalarının somut ve genellikle bilinçsiz aygıtlarına yönelterek, yönetici sınıfın tarihsel-politik sorumluluğunu, ikiyelce hasıraltı etmeye yarayan bir yaklaşım inşa eder. Sözün z; bu, Giolitti politikalarının bir devamıdır. İtali Toscani'nin "Carabinieri reali" başlıklı makalesi de aynı eğilimin parçasıdır: Köpek, taşı ısırır ama onu atan ele dokunmaz.⁽⁵⁾ Toscani, sonunda, *Corriere d'Italia* için yazan sağcı bir Katoliğe dnşmştır. Savaşın, özellikle kk aydınlara ve kk burjuvazi içinde sebep olduğu devasa iktisadi ve psikolojik karmaşa ile birlikte, bu katmanları radikalleştirdiği açıktır. Parti ise, onları kendi saflarına çekmek yerine, gereksizce düşmana dnştrmştır; yani, onları yönetici sınıfın kuağına geri dndrmştır.

Başka ülkelerde, savaş, işçi hareketlerinin önderlerinin seçiminde etkili olmuş ve sağcı eğilimlerin kşn hızlandırmıştır. İtalya'da ise bunu yapan, savaş (Giolitticilik) değildir; aksine daha sonra çok daha zorlu yollarla, başka hiçbir ülkede görülmemiş biçimde kitlesel ihanet ve asker kaçaklığı ile gerçekleşmiştir.

Madde 45. *Geçmiş ve bugün.* Sol hareketin teorik zayıflığı, tarihsel derinlikten ve süreklilikten yoksun oluşu, felaketin sebeplerinden biridir. Kültür seviyesini anlamak için, Livorno Kongresi'ndeki⁽¹⁾ Abbo olayına bakılabilir: Parti içinde kültürel aktivite olmayınca, bireyler yetebildikleri kültürü icra etmişlerdir ve bu durum yıkıcılık konseptinin belirsizleşmesine yol açmıştır; olan şey, tam olarak, Abbo gibi birinin, bir anarşistin aptallıklarını yad etmesidir.

Madde 46. *Geçmiş ve bugün.* Karakteristik olarak İtalyan "yıkıcılık" kavramı şu şekilde tarif edilebilir: Olumlu değil de olumsuz bir sınıfsal konum; "halk", düşmanlarının olduğunu hisseder ve onları gözlemsel olarak namıdığer *sinyorlar*⁽¹⁾ şeklinde tanımlar. ("Sinyor" terimi, köyün kente karşı o eski antipatisini yansıtır ve kıyafet bu ayrımda belirleyici unsurdur. Köyün gözünde devletin tek tezahürü olan bürokrasiye karşı da bir hoşnutsuzluk vardır. Kk toprak sahibi kadar köylü de, "bürokrat"tan -algılayamadığı devletten değil- nefret eder ve kendisi iktisadi olarak daha iyi durumda olsa da onu "sinyor" olarak yaftalar; bun-

dan dolayıdır ki köylünün, *sinyoru* genellikle “sefil” olarak tasavvur ettiği açık çelişki ortaya çıkar.)⁽²⁾ Bu, modern anlamda “özgün” bir yarı feodal öfke biçimi değildir ve sınıf bilincinin kanıtı olarak gösterilemez: Bilincin ilk ışıklarını yaysa da, hiç şüphesiz, salt olumsuz ve düşmanca ham bir konumdur. “Halk” yalnızca kendi tarihsel kimliği hakkında değil, düşmanlarının da tarihsel kimliği ve tam sınırları hakkında eksiksiz bilgiye sahip değildir. (Tarihsel olarak savunmada kalan alt sınıflar; yalnızca yadsımlar yoluyla, düşmanlarının kimlik ve sınıfsal sınırlarına dair bilinç kazanma yoluyla özbilinci elde edebilirler ancak en azından ulusal bir düzeyde, şafakta belirmekte olan işte tam da bu süreçtir.)

“Yıkıcılık” kavramını anlamak için, genelde “sefil” olarak anılan katmanı değerlendirmek gerekir. “Sefiller” homojen bir katman değildir; onları soyut biçimde tanımlamak ciddi hatalar doğurur. Köyde ve belli kırsal bölgelerin küçük kent merkezlerinde, iki ayrı “sefil” katmanı vardır: Biri gündelik tarım işçileri, öbürü ise küçük aydınlardır. Bu gündelik işçilerin temel karakteristiği, iktisadi durumları değil entelektüel-ahlaki koşullarıdır: Bunlar; ayyaş, sürekli çalışmaktan aciz, müsrif ve hem kronik yetersiz beslenmeden hem de zihinsel yetersizlik ve aptallıktan dolayı biyolojik olarak kusurlu tiplerdir. Bu bölgelerin tipik köylüsü, küçük toprak sahipleri ya da (toprağın kirasını, verimliliğe ve mülkiyetin konumuna bağlı olarak hasadının üçte biri, yarısı ya da üçte ikisini vererek ödeyen) ilkel ortakçılardır. Bunların birtakım tarım araçları, bir çift öküzü, genellikle çalışmadığı günlerde bizzat inşa ettikleri küçük bir evleri vardır. Bu ev için gerekli sermayeyi birkaç yıl göç ederek, “madenlerde” çalışarak, bir süre askerlik yaparak veya büyük bir toprak sahibine yıllarca hizmet ederek kazanmışlardır: diğer bir deyişle, “planlayarak” ve biriktirerek. Gündelik işçi ise, bir şey planlayamaz ve planlamak istemez. Hiçbir şeyi de yoktur. O, bir “sefil”dir zira gündelik iş zor bulunur ve düzensizdir. O, kırsal yeraltının uçlarında eğreti bir hayata sahip yarı yarıya bir dilencidir.

Küçük burjuva, “sefil” köklerini kırsal burjuvaziden alır. Büyük ailelerin mülkiyeti, geriye bir şey kalmayana dek küçük parçalara bölünmüştür ancak bu sınıfın üyeleri, kol gücüyle çalışmayı reddeder ve sonuçta memurluk, habercilik gibi ufak tefek belediye işlerine heves eden aç bir katman oluşur. Bu katman, daima yeni gelişmelere (seçimler gibi) eğilimli olduğu ve yerel “yıkıcı” vazifesini üstlendiği için kırsal yaşamda sorunlu bir unsurdur ve kısmen geniş kapsamlı olduğu için de

60 Hapishane Defterleri - Defter 3

belli bir öneme sahiptir. Bir yandan köylülere karşı öncelikle kırsal burjuvazinin yanında saf tutarken bir yandan da “sefil” gündelik işçileri kendi menfaatleri için örgütler. Bu katmanlar, her bölgede vardır ve şehirlere de yayılarak, buralarda yerleşik suç çevrelerine ve değişen yeraltı dünyasına dâhil olurlar. Şehirlerdeki çok sayıda küçük işçi, bu sosyal katmanlardan gelir ve bunlar çalışma eziyetine sürüklenen yoksullaştırılmış soyluların ve toprak sahiplerinin küstah mantalitesinden yoksundur. Bu katmanların “yıkıcılığı”, iki şekilde kendini gösterir: Yüzlelerini ya sola dönerler ya da sağa ancak sol görünüşleri, bir şantaj aracıdır; kritik zamanlarda daima sağa yönelirler ve sefil “yükrekleri”, daima askerleri müttefik olarak görür.

Göz önüne alınması gereken bir başka konu da, İtalyan halkının sözde “enternasyonalizmi”dir. Bu, “yıkıcılık” kavramı ile ilişkilidir. Bu, cidden belli tarihsel olgulara bağlı bulanık bir “kozmpolitanizm” ile bağlantılıdır: Merkezi İtalya olan ve bir İtalyan “politik ve ulusal tarihi”nin yokluğuna müteşekkik kalan ortaçağ ve Katolik kozmpolitanizmi ve evrenselciliği. Modern terimlerle, zayıf bir ulus ve devlet hissi. Bir yerlerde, belli bir İtalyan şovenizminin var olduğunu belirtmişim;⁽³⁾ bu şovenizm bugün düşünüldüğünden daha da yaygındır. Bu iki belirleme birbiriyle çelişmez: İtalya’da; politik, bölgesel ve ulusal birliğin kısa bir geçmişi vardır (belki de hiç yoktur) zira 1870 öncesinde İtalya, asla birleşik bir varlık göstermemişti ve İtalya adı bile -Roma dönemlerinde Magra ve Rubicon nehirlerine kadar olan bölüm Güney ve Orta İtalya olarak anılıyordu- ortaçağda yerini Longobard adına bırakmıştı (C. Cipolla’nın İtalya adı üzerine *Atti dell’Accademia di Torino*’da yayımlanan çalışmasına bakmak gerek).⁽⁴⁾

Ne var ki İtalya, klasik döneme kadar uzanmasa da 1300-1700 arasına denk gelen döneme uzanan ve hümanizm ve Rönesans konularında klasik dönemle bağlantılı olan bir kültürel geleneğe sahipti (ve bunu korudu). Bu kültürel birlik -hiç kuşkusuz oldukça zayıf- Risorgimento ve birleşmenin temeli idi; nüfusun en aktif ve zeki katmanlarını burjuvazi etrafında topladı ve bugün bile popüler milliyetçiliğin alt katmanını oluşturmaktadır. Bu görüşün eksik yanı, politik-askeri ve politik-iktisadi unsurdur yani, Fransız, Alman ya da Amerikan milliyetçi zihniyetin temeli olan unsurlar: Sonuç olarak çoğu sözde “yıkıcılar” ve “enternasyonalistler”, bu noktada şovenisttir ve bunlar kendi çelişkili durumlarındaki bîhaberdir.

Bu kültürel şovenizmin kimi zaman içerdiği şiddeti anlamak için şunu kaydetmekte yarar var: İtalya'da; geniş bir bilimsel, sanatsal ve edebi yeşerme; politik, askeri ve resmi bir çöküş döneminde (on altıncı-on yedinci yüzyıllar) yaşanmıştır. (Bu fenomeni açıklamak gerek: Aristokratlar, zarif kültür; yani Komünlerin burjuvazisinin erimekte olduğu ve üretken zenginliğin yerini tefeciliğin aldığı, "lükse" düşkünlüğün başladığı -iktisadi çöküşün habercisi- dönem.)

Devrimci ve enternasyonalist görüşler, modern anlamda, devlet ve sınıf konsepti ile ilintilidir: Devlete ve sınıfa dair zayıf bir algı; yani partilerin etkinliklerinin düşük seviyede kalması anlamına gelir (devlet algısı, yalnızca onu savunmak değil onu yıkmak amacıyla saldırmak için de vardır). Çingene toplumları ya da politik göçebelik⁽³⁾ tehlikeli şeyler olmadığından İtalyan yıkıcılığı ve enternasyonalizmi de tehlikeli değildir.

Doğal olarak, tüm bu belirlemeler, kategorik ve mutlak kabul edilemez: Bunlar, sürdürülmekte olan etkinliği (ya da ataleti; yani kişinin görevlerini anlamamasını) daha iyi değerlendirerek mevcut durumun değiştirilmesini ve koşulları anladıkları ve kendi çevrelerinde değiştirebildikleri için öne çıkabilen gruplara daha fazla önem verilmesini sağlamak için koşulların belli yanlarını tanımlama amacına hizmet eder. [Popüler "yıkıcılık", yukarıdan "yıkıcılık" ile ilişkilidir; diğer bir deyişle, hiçbir zaman bir "yasal kural" olmaması ve yalnızca ihtiyari iktidarın ve kişisel kliklerin ve grupların politikalarının olması ile ilişkilidir.]⁴

Madde 47. *Siyaset bilimi ve pozitivistler*. Siyaset, (özel) bir suçluluk "fenomenolojisi"nden başka bir şey değildir; siyaset, "sekte suçluluktur": Bana kalırsa, bu fikir, Scipio Sighele'nin *Morale privata e morale politica* [Kişisel ahlak ve siyasi ahlak, ç.n.] adlı kitabının (Milano: Treves, 1913) ana fikridir. Kitap; *La delinquenza settaria*'nın [Sekte suç, ç.n.] yazar tarafından gözden geçirilmiş ve genişletilmiş yeni bir baskısıdır (kitapla birlikte *Contro il parlamentarismo* başlıklı bir ek de basılmıştır).⁽¹⁾ Bu kitap, her ne kadar yüzeysel, sıkıcı ve tutarsız olsa da, pozitivistlerin "politika"dan ne anladığı konusunda bir "kaynak" işlevi görebilir. Bibliyografya; yöntem dışı, düzensiz ve gereksiz ayrıntılarla doludur (metinde bir yazarın birtakım önemsiz sözlerine yer verildiğinde bile, o sözlerin yer aldığı kitap, bibliyografyada listelenmiştir). Kitap;

a) Sonraki bir dönemde eklenmiştir.

1890-1900 yılları arasında sosyalist aydınlar ile Lambroso Okulu pozitivistleri arasındaki ilişkileri anlamakta yardımcı olabilir. Lambroso Okulu, suçluluk kavramı ile öyle içli dışlıdır ki bu kavramdan bir dünya görüşü türetmiş veya türetmeye yaklaşmıştır.⁽²⁾ (Okul, tuhaf bir soyut “ahlakçılık” biçimine kendini kaptırmıştır; çünkü iyi ve kötü, “halk”ın veya “kamuoyu”nun ahlaki ilkelerine tamamen benzeyen biçimde deneyüstü ve dogmatiktir.) Sighele’nin kitabı, Guglielmo Ferrero tarafından gözden geçirilmiş olmalı; zira bibliyografyada Ferrero tarafından *La Riforma Sociale*, I, xi-xii’de yayımlanmış “Morale individuale e morale politica” başlıklı bir makaleyi de içermektedir.⁽³⁾ Ferri’nin kitabı: *Socialismo e criminalità*; Turatti’nin kitabı: *Il delitto e la questione sociale*.⁽⁴⁾ Lambroso, Ferri, Garofalo (anti sosyalist)⁽⁵⁾, Ferrero ve diğerlerinin bibliyografyasını kontrol etmek gerekir.

Parlamentarizme karşı bildiri de, yüzeysel ve anlamsızdır; yalnızca yazıldığı tarih itibarıyla bir ilginçlik olarak bahsedilebilir. Bildiri, tamamen, geniş yasama meclislerinin ve kurullarının, *teknik olarak* bir ya da birkaç kişi tarafından yönetilenlere nazaran ikincil olduğu -sanki asıl konu buymuş gibi- fikrine dayanmaktadır. Sighele’nin bir demokrat olduğunu ve tam da bu nedenle milliyetçi hareketten koptuğunu düşünmek tuhaftır.⁽⁶⁾ [Ne olursa olsun, belki de Sighele’nin bildirisi Comte’nin “organik” konseptleriyle bağdaştırılmalıdır.]^a

Madde 48. *Geçmiş ve bugün. Kendiliğindenlik ve bilinçli önderlik.* “Kendiliğindenlik” kelimesi çok farklı şekillerde tanımlanabilir zira çok yönlü bir fenomene işaret etmektedir. Kişi, “saf” kendiliğindenliğin tarihinde hiç vuku bulmadığını iddia etmek durumunda kalabilir: Bu, “saf” mekaniklik ile aynı şey olurdu. Hareketlerin “en kendiliğinden” olanındaki “bilinçli önderlik” öğeleri belirlenemez; zira bunlar hakkında tek bir doğrulanabilir kanıt kalmamıştır. Kendiliğindenlik öğesinin, bu nedenle, “ast sınıfların tarihinin” ve özellikle de bu sınıfların en marjinal ve çevresel unsurlarının karakteristiği olduğu iddia edilebilir. Bu sınıflar, kendiliğinden bir sınıf bilincine ulaşmamıştır ve kendi tarihlerinin herhangi bir öneme sahip olabileceğini ya da tarihleri hakkında belgesel kanıt bırakabileceklerini düşünmemişlerdir bile.

a) Sonraki bir dönemde eklenmiştir.

Buna bağılı olarak, bu hareketlerde “bilinçli önderlik” unsurlarında bir “çeşitlilik” görülür fakat bunların hiç biri öne çıkmaz ya da belli bir sosyal katmanın “popüler bilimi” -“kamuoyu”, yani dünyanın [geleceksel] algılanış biçimi- seviyesini aşmaz.

Bu, tam olarak De Man’ın, belli toplumsal katmanların psikolojisine inatla bağılı kalarak folkloru, cadılığı vs. tarif edip ve bu düşünüş yollarının güçlü tarihsel kökleri olduğunu gösterip, bir yandan popüler bilimsel dergilerdeki ve “modern bilim” gibi yayınlardaki en küçük makaleleri bile kabul eden bir yandan da modern bilimi “aşıklarını” iddia edenlerle aynı konuma düştüğünü (öyle görüldüğünü) fark etmeksizin deneysel olarak Marksizme karşı öne sürdüğü unsurdur.⁽¹⁾ Bu, başka örneklerinin de bulunabileceği tam bir entelektüel teratoloji [Embriyonik gelişim sırasında organ oluşumunda meydana gelen anormallikleri inceleyen bilim dalı, ç.n.] örneğidir. Özellikle, folklorun korunmasını savunan folklor hayranları; bilimi çok daha verimli bir keşif rotasına dönüştürmek için şiddet sayesinde bastırılmış simya ve büyücülük alanlarını yeniden kazanmanın gerekliliğini savunan Maeterlink⁽²⁾ ile bağlantılı “okültistler” gibi. Öte yandan, De Man’ın tesadüfi bir meziyeti de vardır: O, popüler psikolojinin unsurlarını incelemek ve sosyolojik olarak değil tarihsel olarak, kendi yaptığı gibi betimsel olarak değil aktif olarak (yani, onları eğitim yoluyla modern bir mantaliteye dönüştürmek için) araştırmak gerektiğini -De Man’ın tamamen habersiz olduğu Ilyiç’in⁽³⁾ doktrininde en azından üstü kapalı bir şekilde (ve belki de açıkça da belirtilmiştir) ima edilen bir zorunluluk- ortaya koyar.

Her “kendiliğinden” hareket içindeki bilinçli önderliğin, disiplinin güdük bir unsurunun varlığı, dolaylı olarak kendiliğindenliği bir yöntem olarak benimsemiş akımların ve grupların var olduğu olgusuyla ortaya konur. Bu anlamda, saf “ideolojik” unsurlarla pratik unsurlar ve kendiliğindenliğin içkin [ve nesnel] bir tarihsel süreç “yöntemi” olduğunu savunan akademisyenlerle kendiliğindenliği politik “yöntem” olarak gören politik serüvenciler arasındaki ayrım öne çıkarılmalıdır. İlk grup hatalı bir konsepti savunurken, ikinci grup kendi belirgin pratik kökünü inkâr eden bir [vulgar ve anlık] çelişkiyle öne çıkmaktadır. Tam olarak, belli bir önderliği bir başkasıyla değiştirme [birincil] niyeti. Akademisyenler arasında da, ikinci grupta olduğu gibi hatanın anlık değil ama pratik bir kökeni vardır. Fransız sendikacıların savaştan önceki apolitik tutumu, bu iki niteliği de barındırmaktaydı: Teorik bir ha-

ta ve bir çelişki bir aradaydı (hem “Sorelci” unsur hem de anarko sendikalist politik eğilim ile sosyalist akım arasındaki rekabet çelişkisi). Paris’teki 1871 felaketinin hemen arkasından gelen durgunluk dönemi idi: Fransız işçilerin otuz yıllık (1870-1900) edilgenliklerinin yeni yöntemler ve parlak bir teori ile devam etmesi. Salt “iktisadi” mücadele, yönetici sınıfı en azından rahatsız etmedi. Aynı şey, İspanyol yönetici sınıfını “rahatsız eden” Katalan Hareketi⁽⁴⁾ için de söylenebilir. Buradaki rahatsızlığın sebebi ise, bu hareketin nesnel olarak Katalan cumhuriyetçi ayrılıkçılığını güçlendirmesiydi. Bu durum, büyük toprak sahipleri, küçük burjuva ve -tamamı monarşist olan- orduya karşı gerçek bir cumhuriyetçi endüstriyel blok oluşmasını sağlıyordu.

Torino Hareketi, aynı anda hem “kendiliğindenci” hem de “iradeci” ya da Bergsoncu (!) olmakla suçlanmıştı.⁽⁵⁾ Bu çelişkili suçlama, analiz edilecek olursa, hareketin edindiği önderliğin yaratıcılığını ve etkililiğini gözler önüne sermektedir. Bu, “soyut” bir önderlik değildir; bilimsel ya da teorik formüllerin mekanik tekrarına yüz vermez; politikayı -gerçek eylemi- teorik araştırma ile karıştırmaz. Bu önderlik, kendini belli tarihsel ilişkiler içinde, belli maddi üretim çevresi ile aynı çevre içindeki farklı toplumsal unsurların “tesadüfi” bir araya gelişleri sonucunda oluşan “kendiliğinden” kombinasyonların sonucu olan belirgin duygularla, yaşam biçimleriyle, dünya görüşleriyle gerçek insanlara adanmıştı. Bu “kendiliğindenlik” unsuru göz ardı edilmedi ve çok daha az küçümsemedi: Bu unsur, modern teori aracılığıyla fakat aynı zamanda yaşayan, tarihsel olarak etkili bir tarzla bütünleştirilmek amacıyla *terbiye edildi*, bir yöne çevrildi, onu kirletebilecek harici her şeyden arındırıldı. Bizzat önderler, hareketin “kendiliğindenliğini” vurguladılar ve bu konuda haklıydılar: Bu onaylama bir itkiydi, canlandırıcıydı, derinlemesine birleşme unsuruydu; her şeyin ötesinde, hareketle ilgili yapılması gerekli her şeyin gereksiz, sahte (ya da tarihsel açıdan gereksiz) olabileceğinin reddiydi. Bu durum, kitlelere, tarihsel ve kurumsal değerlerin yaratıcıları, devletlerin kurucuları olarak kendileri hakkında “teorik” bir bilinç kazandırdı.

Bu “kendiliğindenlik” ve “bilinçli önderlik” ya da “disiplin” birliği, kitlesel politika olarak kaldığı ve kitlelere yaşanan grupların serüveni-ne dönüşmediği sürece tam da ast sınıfların gerçek politik eylemi olur. Bu noktada, temel bir teorik soru belirir: Modern teori, kitlelerin “kendiliğinden” hislerine karşıt olabilir mi? (Onların hazır bir bilinçli ön-

derliğin sistematik eğitsel aktivitesine tabi tutulmadığı ama “ortak akıl” yani dünyaya dair geleneksel popüler algı ışığında gündelik deneyimlerle şekillendiği anlamındaki “kendiliğinden” terimi: fazla basmakalıp bir şekilde “içgüdü” olarak adlandırılan olgu; yani bizzat ham ve basit bir tarihsel edinim.) Karşıtlık içinde olamaz: Bu ikisi arasında “niceliksel” -nitelik bakımından değil, seviye bakımından- bir ayrım vardır; karşılıklı bir “indirgeme”, başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, birinden diğerine ve tersi yönde bir geçiş mümkün olmalıdır. (I. Kant’ın, felsefi teorilerini ortak akıl ile uzlaştırmaya önem verdiğini hatırlayın. Aynı şey Croce için de geçerlidir. Marx’ın *Kutsal Aile*’de, Fransız Devrimi’nin politik formüllerinin klasik Alman felsefesinin ilkelerine indirgenebileceğini söylediğini unutmayın.)⁽⁶⁾

Sözü edilen “kendiliğinden” hareketleri göz ardı etmek ve daha kötü- sü küçümsemek -yani, onlara bilinçli bir önderlik vermeyi ve onları politikaya sürükleyerek daha yüksek bir seviyeye çıkarmayı reddetmek- genellikle çok kötü ve ciddi sonuçlara yol açabilir. Ast sınıfların “kendiliğinden” bir hareketinin, benzer sebeplerle başat sınıfın sağ kanadına dâhil gerici bir hareketle örtüşmesi sıkça görülen bir durumdur: Örneğin, bir iktisadi kriz, bir taraftan ast sınıflar ve kendiliğinden kitlesel hareketler içinde hoşnutsuzluk yaratırken diğer taraftan da darbe girişimi yoluyla hükümetin güçten düşürülmesini hedefleyen gerici gruplar içinde komplolar kurulmasına yol açar. Bu darbelerin etkin sebepleri arasına, sorumlu grupların kendiliğinden gelişen isyanlara bilinçli önderlik ederek onları olumlu bir politik faktöre dönüştürmekteki başarısızlıkları da dâhil edilmelidir. Sicilya Vesper [vesper, Latince’de akşam demektir; burada akşam duası anlamında kullanılıyor, ç.n.] örneği ve tarihçiler arasındaki bunun kendiliğinden mi yoksa planlı bir hareket mi olduğuna dair tartışmayı hatırlayalım. Bana göre, Sicilya Vesper örneği, iki unsuru da içermekteydi: Sicilya halkının Provençallar’a [Fransız yönetimine, ç.n.] karşı -ulus üzerinde dayanılmaz hale gelen baskı sonucunda- kendiliğinden ayaklanması öyle hızlı gelişti ki, hem bir eşzamanlılık ve önceden planlama izlenimi yarattı; hem de Giovanni da Procida’nın Aragon halkı üzerindeki komplosunda, değişen teşir ve etkinliğindeki bilinçli unsurlarla birleşti.⁽⁷⁾ Farklı ast sınıfların yer aldığı ve iktisadi konumlarına ve homojenliklerine göre sıraya dizildikleri tüm geçmiş devrimlerden de örnekler çıkarılabilir. En geniş halk katmanlarının “kendiliğinden” hareketleri, en ileri ast sınıfın, devletin nes-

nel olarak güçten düşmesi sayesinde başa geçmesini sağlayabilir. Bu, “ilerici” bir örnektir ancak modern dünyada gerici örnekler daha sık görülür.

Skolastik ve akademik tarihsel-politik konsept: Tek sahici ve kayda değer hareket, yüzde yüz bilinçli olan ve dahası önceden yapılmış, önceden inceye hesaplanmış bir planla yönetilen veya (bu da aynı anlamda) soyut bir teoriye bağlanmış bir harekettir. Bununla birlikte gerçeklik, en tuhaf tesadüfleri de beraberinde getirir ve bu tuhaflıklar içinde, teorisi için yeni kanıtlar bulmak teorisyenin görevidir. Onun görevi tarihsel yaşamın öğelerini teorik dile “tercüme etmektir” yoksa gerçekliği soyut bir şemaya sıkıştırmak değil. Gerçeklik asla soyut bir şemaya sığmaz ve bu nedenle bu konsept bir pasiflik ifadesinden başka bir şey değildir. (Leonardo, cahillerin gözü yalnızca şansı ve düzensizliği görürken, kozmik yaşamın tüm tezahürleri içinde birtakım sayılar keşfetmeyi biliyordu.)

Madde 49. Kültürel konular.^a İdeolojik materyal. Bir yönetici sınıfın ideolojik yapısının tam olarak nasıl organize edildiğine dair bir çalışma: Yani, teorik veya ideolojik “cephe”yi koruduğu, savunduğu ve geliştirdiği düşünülen somut organizasyon. Bunun en kayda değer ve dinamik kısmı genel olarak basındır: Yayınevleri (örtülü ve açık bir programı olan ve belli bir akımı destekleyen); siyasi gazeteler; her tür yayın, bilimsel, edebi, filolojik, popüler vs; dini yayınlar da dâhil olmak üzere farklı dergiler. Ulusal çapta yapıldığı takdirde böyle bir çalışma devasa boyutlara ulaşacaktır; bu nedenle tek bir şehir ya da bir dizi şehir için yapılabilir. Günlük bir gazetenin haber editörünün kendi çalışması için böyle bir genel taslağa sahip olması gerekir ve şüphesiz kendi amaçları için böylesi bir çalışma yapabilir; konu üzerinde ne çok harika makale yazılabilir!

Basın, ideolojik yapının en dinamik parçası olsa da tek dinamik parçası da değildir. Kamuoyunu doğrudan ya da dolaylı yollarla etkileyen ya da etkileyebilecek her şey buna dâhildir: Kütüphaneler, okullar, farklı oluşumlar ve gruplar, caddelerin mimarisi, şekli ve isimleri. Kilise'nin

a) El yazınasmda, “Kültürel konular” başlığı “Dergi ve gazete türleri” şeklindeki üstü çizilmiş orijinal başlığın üstüne yazılmıştır

modern dünyada edindiği konum, bu somut ideoloji yapısının içindeki özel yerinin sürekli gelişimini sağlayacak aralıksız ve sabırlı çabaları hakkında bilgi sahibi olunmaksızın açıklanamaz. Böyle bir çalışma, dikkatle yapıldığında, oldukça önemli olacaktır: Böylesi bir yapı hakkında canlı bir tarihsel model sağlamanın yanı sıra, toplum içindeki aracı güçleri değerlendirme alışkanlığını daha özenli ve ihtiyatlı bir şekilde öğretecektir. Yenilikçi bir sınıf, yönetici sınıfın gösterişli siper ve tahkimat kompleksine karşı ne yapabilir ki? Klevaj ruhu⁽¹⁾ -yani, kişinin tarihsel kimlik bilincinin ilerici edinimi- kendisini başroldeki sınıftan potansiyel müttefiki olan sınıflara doğru genişleten bir klevaj ruhu: Tüm bunlar, kompleks bir ideolojik çalışma gerektirir. Bu çalışmanın ilk koşulu insan kitlesi unsurundan arındırılmış eksiksiz bir saha bilgisidir.

Madde 50. *Konkordato*. Peder L. Taparelli, *Esame critico degli ordini rappresentativi* [Sembolik emirlere eleştirel bakış, ç.n.] adlı kitabında konkordatoları şu şekilde tanımlıyor: "... aynı Katolik ulus üzerinde hüküm süren iki otorite arasındaki uzlaşmalar."⁽¹⁾ Bir uzlaşma sağlandığında o uzlaşmanın her iki taraf tarafından yorumu, en azından eşit ağırlıktadır.

Madde 51. *Geçmiş ve bugün*. Louis Bonaparte'ın *On Sekizinci Brumaire*'re adlı eserin açılış kısmı: Hegel'in, tarihte bütün olayların iki kez gerçekleştiği sözünü; Marx'ın, olayın ilk seferde trajedi ikinci seferde fars olarak gerçekleşeceği şeklindeki düzeltmesi.⁽¹⁾ Bu fikir daha önce Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı* adlı eserde dile getirilmişti: "Aiskhylos'un *Zincire Vurulmuş Prometheus* adlı tragedyasında hali hazırda trajik biçimde ölümüne yaralanmış Yunan tanrıları, Lucianus'un *Diyaloglar*'ında komik bir şekilde yeniden ölmek zorunda kalmışlardı. Tarih neden böyle bir çizgi izliyor? Yani insanlık da kendi geçmişinde eğlenceli bir şekilde yer almalıdır." (Bu eğlenceli tarihsel kader, bizim, Almanya'nın siyasi otoriteleri için öngördüğümüz ile aynı şeydir.)⁽²⁾

Madde 52. *Erdemin rezillikleri*. Zariflik, incelik ve hafif bir dokunuşla yapıldığı takdirde harika bir düzenli röportaj (ya da yorum) köşesi olabilir. Bunu, cezalandırıcı adaletin ve onun tüm somut biçimlerinin karşıtı olan tazminat adaleti ile tamamlanması gerektiğini düşünen Eugène Sue'ya ait *Les Mystères de Paris*'te ortaya atılan "suç" teorileri ile

birleştirin.⁽¹⁾ “Suçlu darağacının hemen karşısına, üzerinde *grand homme de bien* [büyük ve iyi adam, ç.n.] yazılı bir *kaide* dikilidir. Bir erdem rezilliği.” (*Kutsal Aile* ile karşılaştırmak gerek.)⁽²⁾

Madde 53. *Geçmiş ve bugün. Fransız dizilerindeki romantizm etkisi.* Ast sınıf aydınlarının belli davranış biçimlerini açıklamak için bu “kültür kaynağına” defalarca değindim. (İngiliz tuvaletlerindeki adamı ve mekanik tuvalet kapaklarını hatırlayın.)⁽¹⁾ Bu argüman çok daha geniş bir referans dizisiyle daha yetkin bir hale getirilebilir. Eugène Sue’nun sosyoekonomik “önerileri”, Saint-Simonculuğun bazı eğilimleri ile ilişkilidir ve organik devlet ve felsefi pozitivizm ile de bağlara sahiptir. Saint-Simonculuk, doğrudan ya da dolaylı olarak Louis Blanc⁽²⁾ üzerinden Saint-Simon ile az ya da çok ilişkili fikirleri barındıran popüler romanlar -örneğin, Eugène Sue, romanları- sayesinde (incelenmesi gereken çok sayıda yayın vardır) İtalya’da da yayılmıştır.

Bu, aynı zamanda ülkenin siyasi ve entelektüel durumunun, 1848 Fransası’ndaki aynı sorunların yeniden ortaya çıkabilmesi ve bu sorunların o dönemin Fransa’sındaki bireylerle çok yakın bir sosyal benzeşme taşıyan bireyler -bohemler, kasabalardaki küçük aydınlar gibi- tarafından yaratılabilmesi kadar geriye gitmesini açıklayabilir. (*Kutsal Aile*’deki “Siyasal İktisadi Gizemlerin Açıklanması” bölümüyle karşılaştırın.)⁽³⁾ Prens Rodolphe, bir kez daha toplumun düzenleyicisi olarak atandı⁽⁴⁾ ancak bu, halkın içinden gelen -onu daha romantik kılan- Prens Rodolphe’tur.^a (Yanı sıra, bulanık geçmişte onun ayarında bir prens atanın olmayabileceğini kimse bilemez.)

Madde 54. *Emilio Bodrero.* Lorianizmin aristokrat ya da milliyetçi şubesi. Bence, Bodrero, filozof olmasa da, bir üniversite felsefe profesörüdür.^a Ayrıca ne bir filologdur ne de felsefe hakkında donanımlıdır.⁽¹⁾ O, Ardigò grubundandır.⁽²⁾ Fedele yönetimindeki -yani iktidardaki partinin en fanatik üyeleri tarafından bile ağır biçimde eleştirilen Minerva yönetimi- Milli Eğitim Bakan Yardımcısı.⁽³⁾ Bodrero, aslında, din eğitiminin milli eğitimin doruk noktası olduğunu savunan bir yönergenin

a) El yazmasında, bu cümlemin ardından Gramsci tarafından okunamayacak denli karalanan iki kelime daha vardır.

a) İki saur arasına “(felsefe tarihi)” ibaresi yerleştirilmiştir.

yazarıdır; din adamları bu yönergeyi okul sistemini sistemli bir şekilde kuşatmak amacıyla kullanmışlardır ve yönerge onu savunanların polemiksel argümanı haline gelmiştir (Zorunlu olarak, bir şekilde, konkordatonun da aynı iddiayı içerdiğini belirtmekten kaçınan Ignotus tarafından açıklanan yönerge).⁽⁴⁾ Bodrero'nun Haziran 1930 tarihli *Gerarchia*'da yayımlanan "Itaca Italia" başlıklı makalesi inanılmazdır.⁽⁵⁾ Bodrero'ya göre, *Odyseia* "karşı devrimin şiiridir": Troya-Yunan savaşı sonrası ile modern bir Bertoldo'ya yaraşır 1919-20 dönemi sonrası arasındaki paralellik.⁽⁶⁾ Talipliler ... asker kaçaklarıdır. Penelope ... liberal demokrasidir. Taliplilerin Ulysses'in mallarını yağmalaması, hizmetçi kızlarına tecavüz etmesi ve karısını elde etmeye çalışması ... bir devrimdir. Ulysses ... savaşçı ruhtur.⁽⁷⁾ Phaiaklar, Hollanda ve İspanya gibi başkalarının feda edilmesi sayesinde zenginleşen tarafsız ülkelerdir. Filolojik yönetime dair de birtakım görüşler dile getirilmiştir: Savaşta yer almış ve savaş sonrasını yaşamış hiç kimse *Iliada* ile *Odyseia*'nın aynı yazar tarafından yazıldığını ya da bütüncül bir birleşik yapıya sahip olduklarını [kesinlikle] öne süremez (bu da atalardan gelen seslerin bilginin kaynağı [ve aracı] olduğunu öne süren teoremin bir başka biçimidir). [Mizahi bir dille, bizzat Ulysses'in da askerden kaçan ve aklını yitirmiş gibi davranan bir tip olduğu söylenebilir.]⁽⁸⁾

Madde 55. *Geçmiş ve bugün. Otto Kahn.* 1924 yılındaki Avrupa seyahati. İtalyan Hükümeti ve İngiltere'deki MacDonald's Hükümeti hakkındaki görüşleri. Paul Warburg (Otto Kahn ve Paul Warburg büyük Amerikan şirketi Kuhn-Loeb and Co'da idi), Yargıç Gary, Amerikan Ticaret Odası delegeleri ve başka önemli finansçılar tarafından dile getirilen benzer düşünceler. Uluslararası yüksek finans, büyük oranda İtalyan ve İngiliz Hükümetleri'ne akıyordu.⁽¹⁾ Bunun, ABD'nin yayılmacı küresel politikasının iskeletindeki anlamı. Amerikan sermayesinin yurt dışındaki güvenliği: bu arada, hisse senetlerinin değil bonoların. Volgi tarafından hazırlanan borç sözleşmesi (parlamento yasaları kontrol edilmeli; zira gazeteler belli "detayları" yayınlamadı) ve Morgan kredisi için ticari değil de diğer politik garantiler.⁽²⁾ Caillaux ve Fransa'nın borç yaklaşımı ve Caillaux'nun sözleşmeyi imzalamayı reddetmesinin arkasında yatan sebep. Gerçi, Caillaux da yüksek finansı fakat, bizzat hegemonya peşine düşen veya en azından kesin bir üstünlük konumu isteyen Fransız yüksek finansını, temsil eder (her koşulda, ikincil bir

konumda olmayı istemez). Caillaux'un, yüksek finansın politik-sosyal programını açıklayan ve emek hareketine karşı sempatiyi açığa vuran *Où va la France? Où va la l'Europe?* [Fransa Nereye? Avrupa Nereye?] adlı kitabı.⁽³⁾ ABD ile İtalya'nın politik rejimleri arasındaki gerçek benzerlikler, bir yerlerde daha dile getirilmişti.⁽⁴⁾

Madde 56. Organik merkezîyetçilik kavramı ve rahip kastı. Eğer bir organizmanın kurucu ögesi sıkı ve katı bir şekilde formüle edilmiş bir doktrin sisteminde yer alıyorsa, bir kast ve rahip tipi bir önderlik oluşur. Yine de değişmezlik "garantisi" hâlâ mevcut mudur? Değildir. "İdeoloji" ya da doktrin yapay ve mekanik olarak birleştirilmiş bir şey olarak değil (bir yaratığın tümünden biyolojik organizması tarafından organik yolla üretilmiş ve beden üzerinde bedene karşıt bir giysi gibi), tarihsel olarak üretilmiş, aralıksız bir mücadele olarak görülmelidir. Organik merkezîyetçilik, zaten nesnel anlamda kusursuz olan bir organizmayı bir defada tümüyle işleyebileceğini kurgular. Bu, felaketlere yol açabilecek bir yanılsamadır, zira bu şekilde bir hareket *kişisel* akademik anlaşmazlıkların bataklığına dönüşebilir.⁽¹⁾ (Üç öge: doktrin, tarihsel açıdan tanımlanmış belli bir personelin "fiziki" organizasyon kompozisyonu ve *sahici tarihsel hareket*. Birinci ve ikinci ögeler, birleşik ve ihtiyatlı iradenin kontrolündedir. Üçüncü öge, diğer ikisiyle sürekli çekişir ve organizmayı hep daha yüksek ve rafine kolektif bilinç seviyesine yükseltmek amacıyla aralıksız bir teorik ve pratik mücadeleye girer.) Anayasalcı fetişizm. (Anayasalar tarihi Fransız Devrimi sürecinde yazılmıştır: 1793'te Kongre tarafından kabul edilen anayasa, sedirden yapılma bir tekne toplanan bir meclisin öncülüğünde kabul edilmiş ve uygulaması savaş sonrasına bırakılmıştır; en radikal anayasa bile Devrim düşmanları tarafından kullanılmış ve bu nedenle diktatörlük, yani sabit, yazılı yasalar tarafından kısıtlanmamış bir iktidar ihtiyacı doğmuştur.)

Madde 57. Peder Bresciani'nin soyu. Papini. La Civiltà Cattolica yazarlarının nasıl da sevgilisi olduğunu not edin; onu şımartırlar, üzerine titrerler ve her türlü ortodoks karşıtlığı suçlamasına karşı savunurlar.⁽¹⁾ Papini'nin St. Augustine üzerine kitabındaki cümleler, onun Barok süslülüğünü ortaya koyar (Cizvitler, Barok tarzının öne çıkan savunucularıydı): "Gurur mahzenlerinden kurtulmak ve mutlak olanın ilahi havasını ciğerlerine çekmek için", "çöp yığınlarından yıldızlara yükselmek"

gibi.⁽²⁾ Papini'nin ne Hristiyanlığa ne de Katolikliğe değil aslında Cizvitliğe döndüğü açıktır. (Cizvitliğin, Katolik Hristiyanlığın en son aşaması olduğu söylenebilir.)

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 37.

Madde 58. *Dergi ve gazete türleri. Voce-Leonardo tarzı.* Özgün makalelerle dolu. Dergileri çevirilerle doldurma alışkanlığından kurtulun. Yabancılar katkı verecekse, onların da katkıları özgün olsun. Bununla birlikte yabancı yazarlara ait makalelerin çevirileri, taşralılığa ve sabit fikirliliğe karşı bir tepki olarak kendi kültürel önemlerine sahip olacaktır. Tamamen çevirilerle dolu ekler yapılabilir -bildik dergiyle aynı formatta ama farklı bir ad (Ek vs.) ve farklı sayfa yapısıyla iki ayda bir yayımlanacak bir sayı ve bu sayılar yabancı teorik yayınlardan eleştirel-bilgilendirici bir seçki içerebilir. (Bir dönem Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan *Rassegna delle Riviste Estere*⁽¹⁾ gibi.)

Karşılaştırma: Defter 24, Madde 7.

Madde 59. *Geçmiş ve bugün. Fransa'nın entelektüel etkisi.* Kendimizi gerçekten özgürleştirdik mi yoksa Fransız etkisinden kurtarmaya mı çalışıyoruz? Bana öyle geliyor ki, belli bir anlamda, Fransız etkisi geçtiğimiz yıllarda giderek derinleşti ve derinleşmeye devam ediyor. Geçmiş dönemde Fransız etkisi, İtalya'ya kaynamaya başlamak için hâlâ şekilsiz ve ilkel olan bir şeyi harekete geçiren bir maya olarak düzensiz bir şekilde ulaşmıştı. Başlangıç etkisini dışarıdan alsa da, hareket özgün bir doğrultuya yönelmişti; çünkü yeniden canlanmış yerel güçlerden oluşan bir bileşikten fıskırmıştı. Bugün ise kendini spontane ve gayriresmi gibi hissettiren bu "düzensiz" etkiyi kısıtlama ve tam olarak silme uğraşı belirmiş durumda; Fransız etkisi bizzat sistemin içine, onu kısıtlamak ve silmek isteyen o aynı güç mekanizmalarının merkezine çekilmekte. Fransa, olumsuz bir modele dönüştü fakat bu olumsuz model, salt bir görüntüden, samandan oluşmuş bir polemik adamından ibaret olduğu için asıl Fransa olumlu modeldir. Bizzat "Roma Ruhı" ise, bir miktar etkinlik ögesi taşıdığı sürece Fransız modeline dönüşmektedir; zira Sorel'in de haklı olarak vurguladığı gibi (Michels'e yazdığı, *Nuovi Studi di Politica Economia Diritto*'da yayınlanan mektuplarında) Roma

devlet geleneği, özellikle Fransız monarşik merkeziyetçiliğinde ve Fransız halkının ulusal devlet ruhunda canlı tutulmuştur.⁽¹⁾ Bu taklidin ilginç dilbilimsel kanıtları mevcuttur: savaş sonrası “mareşaller”; Banca d’Italia yöneticisine “governatore” unvanı verilmesi gibi. Fransız-İtalyan çekişmesinin altında Fransa’ya ve onun gerçek yapısına yönelik büyük bir imrenme yatar ve bu imrenme, geçmiş dönemden çok daha büyük sahici bir etkinin doğmasına yol açar. (İtalyan milliyetçiliği, Fransız milliyetçiliğinden kopya edilmiştir: Bu, o gerçek etkinin halihazırda geçmiş dönemde arttığını ve demokrasi taklidinden çok daha önemli olduğunu göstermektedir.)

Madde 60. Geçmiş ve bugün. Sefiller⁽¹⁾ ve profesyonel suçluların yeraltı dünyası. Bohem, scapigliatura⁽²⁾, uçarı vs. La scapigliatura milanese (Milano: “Famiglia Meneghina” Editrice, 1930, 16°, s. 267, L. 15) adlı kitabında Pietro Madini, scapigliatura edebi hareketinin genel altyapısını (öncüller ve kökenler) yazmaya çalışır. Bunlara popüler scapigliatura örneklerini de ekler. Bu örnekler arasında, “Compagnia della Teppa”nın (1817 civarı) Carbonarizmin yoz bir versiyonu olduğu düşünülmüş ve bu hareket Bichinkommer’in yurtsever aktivitelerinden korkmaya başlayan Avusturyalılar tarafından yasaklanmıştır.⁽³⁾ Günümüzde “teppa”, suçla ve hatta belli bir tür suçla eşanlamli hale gelmiştir ancak bu terim, eski “Compagnia”nın yaklaşımını anlamakta yardımcı olabilir.⁽⁴⁾

L’homme qui rit [Gülen adam, ç.n.] adlı kitabında Victor Hugo, genç İngiliz aristokratlar tarafından sergilenen saygısız davranışlar hakkında yazar.⁽⁵⁾ Bu, bir tür “teppa” idi. Bu fenomen, belli bir tarihsel dönem boyunca her alanda iz bıraktı (züppeler, Vehmgericht⁽⁶⁾ vs.) fakat İtalya’da, uzun ömürlü oldu. Rerum Scriptor’un gazetesinde 1912 veya 1913’te yayınlanan Terlizzi’deki olayı hatırlayın.⁽⁷⁾ Öykü yazarlarına on dördüncü yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar malzeme sağlayan o bildik numaralar da bu kapsamdadır. İktisadi ve politik açıdan aylak bir sınıfın gençliği “holigan”a dönüşür.

Madde 61. Kuşaklar arası çekişme. Eski kuşağın genç kuşağı yönlendirmekteki başarısızlığı, aynı zamanda aile kurumundaki krizin ve kadının toplumdaki yeni konumunun bir ifadesidir. Çocuk eğitimi, gittikçe devlete veya kişiye özgü eğitsel girişimlere terk edilmektedir ve bu nedenle geçmişe nazaran bir “duygusal” yoksunluğun oluşmasının ya-

nı sıra hayat da mekanikleşmektedir. En ciddi sorun, belli koşullarda eski kuşağın yanlış anlaşılan ya da uygunsuz koşullara uyarlanan teoriler ekseninde eğitimden elini çekmesidir. Bu arada devlete tapınmanın da farklı biçimleri belirmiştir: Aslında, her bir homojen toplumsal unsur “devlet”tir veya devletin programına uyduğu sürece onu temsil eder; aksi takdirde devlet, devlet bürokrasisiyle karıştırılır. Her yurttaş sosyal hayatta devlet-hükümet tarafından belirlenen çizgiler içinde aktif olduğu sürece bir “memur”dur ve devlet programına kendini adadığı ve onu zekice uyguladığı oranda onun daha fazla “memur”u haline gelir.

Madde 62. Geçmiş ve bugün. Fransa’nın entelektüel etkisi. Léon Daudet’nin “aptal on dokuzuncu yüzyıl” üzerine inanılmaz yüzeysel kitabının üstün başarısı⁽¹⁾; aptal yüzyılın formülü, anlamı hiçbir şekilde anlaşılmadan rastgele tekrarlanan doğrulanabilir bir kaçınmaya dönüştürülmüştür. Fransız monarşistlerinin ideolojik sistemi içinde bu formül, anlaşılabilir ve meşrudur: Onlar bir eski rejim miti yaratmaktadır ya da yaratmayı istemektedir (doğru yalnızca geçmiştedir, güzellik yalnızca geçmiştedir)⁽²⁾ ve 1789 ile Restorasyon sonrası dönem arasındaki tüm “parantezi”, sistematik olarak küçümserler; diğer şeylerin yanı sıra birleşik bir devlet olarak İtalya’nın yaratılmasını da. Bununla birlikte İtalyanlar için bu formülün anlamı nedir? Onlar Risorgimento öncesi koşulları yeniden inşa etmeyi isterler mi? On dokuzuncu yüzyıl, İtalya’yı birleştiren güçlere anlam kattığı için mi aptaldır?

Dalavereler ideolojisi: Tam olarak eski rejimleri, özellikle de Bourbonlar’ı rehabilite etme arayışı içine giren ve bunu özür mahiyetinde yapan (olguları nesnel olarak yeniden inşa etmeye çalışan tarihsel çalışmaların yanı sıra) bir akım -tezahürleri oldukça aptalcadır- vardır. Ne var ki tüm bunlar, bana öyle geliyor ki, sahip olamadıkları bir geleneğe (XIV. Louis ya da Napolyon dönemlerinin Fransız gelenekleri gibi göz alıcı bir gelenek) kavuşmak isteyenlerin rahatsızlığını ifade etmektedir. Aksi takdirde yüzyıllarca geriye gitmek zorunda kalabilirler ve ülkenin gerçek geleneğinin çok fazla olumsuz polemik barındırdığını fark ederler. İşte tam da bu sebeple Daudet’nin önermesinin başarısı, Fransız entelektüel akımlarına itaatin tipik bir örneğidir.

Bu konunun, bir şekilde, çok ilginç bir genel yanı vardır: Yenilikçi bir politik grubun geçmişe, özellikle de en yakın geçmişe kıyasla konumu

ne olmalıdır? Doğal olarak, bu, pratik gerekliliklerden kaynaklanan esasen “politik” bir konum olmalıdır ancak soru tam olarak böyle bir konumun “sınırlarının” nasıl belirleneceğini de kapsamaktadır. Gerçekçi bir siyaset, kendini yalnızca anlık başarıya adamamalı (belli siyasi gruplar için, anlık başarı her şey demektir: Bunlar öncelikle, düşmanlarının sempatanlarını korkutarak ve bu yolla yeniden örgütlenmek ve devletin baskı aygıtını uygun kurumlarla güçlendirmek için nefes alma alanı elde ederek, anlık düşmanlarına ağır darbeler indirmekle ilgilenen, salt baskıcı hareketlerdir); gelecekteki aktiviteler için gerekli koşulları da -bu koşullardan biri de halkın eğitilmesidir- yaratmalı ve korumalıdır. Sorun budur. Kültürel seviye ne kadar yükselir ve eleştirel ruhun gelişimi ne kadar artarsa, konum da o kadar “tarafsız” -yani, çok daha tarihsel “nesnellikte”- olur. Geçmişin toptan reddi, onu ayırt etmekte bir başarısızlık olduğunda ya da en azından ayrımlar asgari bir karakterde olduğunda ve bu nedenle retorik gösteriştten öteye gidilemediğinde gerçekleşir. Yanı sıra, bakış açıları ile mihenk taşları ve değerler sistemi manipüle edilerek geçmişten her istenen şeyin bulunabileceğine de şüphe yoktur.

Siyaset alanında on dokuzuncu yüzyıl, temsili ve parlamenter bir sistemi temsil eder. Bu sistemin İtalya’ya mekanik biçimde taşındığı doğru mudur? Bu sisteme, geniş kitlelerin dâhil edilmediği bir mücadele aracılığıyla ulaşılmıştır; sistem diğer ülkelerden çok farklı, belli İtalyan formlarını benimseyerek kendini koşullara uydurmuştur. Bu nedenle, İtalyan geleneğinde, bir dizi akımla karşılaşılır: sıkı direnç, mücadele, oportünizm, geçici düzenlemelere gitme eğilimi (resmi gelenek). Her bir grup kendini, bu geleneksel akımlardan birine kaptırabilir, gerçek olgularla ideolojileri ayırt edebilir, gerçek mücadelelerle sözlü kavgaları birbirinden ayırabilir vs vs; bir grup, geçmişte yalnızca moleküler ve örgütsüz bir tarzda var olan belli öğeleri tespit ederek yeni bir gelenek başlatma fikrine tutunabilir; doğaları gereği bu öğeler, uzlaştırıcı değildir; yani, mevcut bir ideolojiye karşı hazırlanmış organik bir ideolojik oluşuma kapı açamazlar, vs.

Madde 63. Peder Bresciani’nin soyu. Popüler Edebiyat. 1 Ağustos 1930 tarihli *Critica Fascista*’da yer alan bir not, biri Roma’da diğeri Napoli’de bulunan iki büyük gazetenin şu romanları yayınlamaya başlamasından yakınıyor: Alexander Dumas’dan *Monte Cristo Kontu* ve *Joseph Balsamo*,

Paul Fontenay'dan *A Mother's Calvary* [Bir Annenin Çilesi, ç.n.l. *Critica* şöyle yazıyor: "Fransız on dokuzuncu yüzyılı, hiç şüphesiz dizi romanlar için bir altın çağdır. Bununla birlikte bir asır öncesinin romanlarını yeniden yayımlayan -sanki o arada haz, ilgi ve edebi deneyimler hiç değişmemiş gibi- o gazeteler, okuyucularını çok hafife almaktadır. Dahası <...> karşıt fikirlere rağmen, modern İtalyan romanı gibi bir olguya neden önem verilmesin ki? Bu insanların ulusal edebiyatımızın içler acısı durumu üzerine mürekkep damlaları akıtmayı adet haline getirdikleri düşünülebilir."⁽¹⁾ *Critica*, iki konuyu gözden geçiriyor: (sözde) sanatsal edebiyat ve popüler edebiyat konularını (teoride bir sanatsal popüler edebiyatın varlığını ya da olası varlığını hiçbir şeyin önlemediği açık olsa da, kültür tarihinde konunun ele alınış biçimi bu şekildedir; "halk" ile yazarlar ve sanatçılar arasında bir sınıfsal kimlik oluştuğunda, yani halkın duyguları sanatçılar tarafından kendi duygularıymış gibi hissedildiğinde bu doğrulanır ancak bu olduğunda, her şey değişecek ve böylece popüler edebiyattan yalnızca metaforik olarak bahsedilebilecektir.) *Critica*, üçüncü konuya hiç değinmez: Neden bir sanatsal popüler edebiyat yoktur? Gazeteler edebi eserleri yaymakla ilgilenmez: onlar politik-finansal varlıklardır. Dizi roman, halk sınıfları arasında dolaşım sağlayarak politik ve ticari başarıya ulaşmak amacıyla kullanılır. Bu nedenle gazete, halkı gazeteyi satın almayı sürdürmeye zorlayacak roman türünün peşine düşer. Ortalama insan olsa olsa yalnız bir gazete alır; seçimi de aile çevresine bağlıdır. Kadınların seçim üzerinde güçlü bir etkisi vardır ve onlar hoş, ilgi çekici romanlar için bastırırlar (bu, erkeklerin romanı okumadığı anlamına gelmez ancak kadınların daha fazla söz hakkı vardır). Salt politik ya da düşünce yoğunluklu gazetelerin neden büyük tirajlar elde edemediğinin açıklaması budur; onları bekârlar, politikayla fazlaca ilgilenen erkekler ve kadınlar ve okudukları gazetenin genel görüşüne dahi katılmayan az sayıda aile alır. (Belli bir dönem boyunca üç tane dizi roman yayımlayan *Il Secolo* gibi popüler gazeteleri hatırlayın.) 1930 yılının İtalyan gazeteleri, tirajlarını artırmak için neden bir asır öncesinin romanlarını dizi halinde yayımlamak zorunda ki? Ve neden belli bir tür roman? Ve neden İtalya'da bu tür bir "ulusal" edebiyat yok?

Birçok dilde "ulusal" ile "halk" kelimelerinin neredeyse eşanlamlı olduğunu unutmayalım (Rusça'da, Almanca'da "völkisch" kelimesinin neredeyse çok daha derin bir ırksal anlamı [dahi] vardır; Fransızca'da

da aynıdır, hatta politik olarak daha da gelişmiştir; çünkü “egemenlik” fikri ile bağıntılıdır -ulusal egemenlik ve halk egemenliği aynı anlama sahiptir ya da sahiptir).⁽²⁾ İtalya’da aydınlar, halktan, yani “ulus”tan kopuktur ve bir kast geleneğine, güçlü bir halk hareketi ya da ulusal politik hareket tarafından asla kırılmamış bir “kitabı” ve soyut geleneğe bağlıdır.

Umberto Fracchia’nın Temmuz 1930 tarihli *L’Italia Letteraria*’da yayımlanan makaleleri ile Ugo Ojetti’nin Ağustos 1930 tarihli *Pègaso*’da yayımlanan “Lettera a Umberto Fracchia sulla critica” başlıklı makalesini karşılaştırın.⁽³⁾ Fracchia’nın yakınmaları, *Critica Fascista*’da yayınlananlarla aynı tarzdadır. Sözde “sanatsal” [“ulusal”] edebiyat İtalya’da popüler değildir. Bu kimin hatası? Onu okumayan halkın hatası mı? Edebi değerleri halka takdim edemeyen ve yüceltemeyen eleştirmenlerin hatası mı? “Modern İtalyan romanı” yerine *Monte Kristo Kontu*’nu yayımlayan gazetelerin hatası mı? İtalya’daki halk, neden diğer ülkelerin halkları gibi okumamaktadır? Peki okumadığı doğru mu? Şöyle sorsak daha doğru olmaz mı: İtalyan halkı neden popüler olan ve olmayan yabancı edebiyatı okuyor da İtalyan edebiyatını okumuyor? Bizzat Fracchia da, yabancı eserleri yayınlayanlara (ve buna bağlı olarak satanlara) yönelik yasal önlemleri eleştiren ultimatolar yayınlamadı mı? Yine bu önlemler kısmen İçişleri Bakanlığı Vekili Michele Bianchi’nin öncülüğünde hayata geçirilmedi mi?⁽⁴⁾ İtalyanlar’ın yabancı yazarları okumayı tercih etmesinin anlamı nedir? Bu, halkın yabancı aydınların hegemonyası altına girdiği, kendilerini ulusal yazarlardan ziyade yabancı aydınlara daha yakın hissettiği, İtalya’nın ahlaki ve entelektüel bir ulusal bloğa sahip olmadığı anlamına gelir. Aydınlar halktan gelmemekte ve halkın ihtiyaçlarını, isteklerini ve yaygın hislerini bilmemektedir; bunun aksine gerçeklikten bir şekilde kopmuş, ayrılmıştır; yani bir kasttır. Soru; yalnızca romanı ya da edebiyatı değil, halk kültürü ya da ulusal kültürün tamamını kapsayacak şekilde genişletilmelidir: tiyatro, genel olarak bilimsel literatür (tam olarak bilimler, tarih vs.). Neden İtalya’da Flammarion⁽⁵⁾ tarzında yazar yoktur? -Genel anlamda, Fransız popüler edebiyatı. Bu yabancı kitaplar, çevrilmelerinin ardından okunmakta ve rağbet görmektedir. Bu şekilde tüm eğitimli sınıf, entelektüel faaliyetiyle birlikte halktan, ulustan kopar. Bunun nedeni “halk-ulusun” bu entelektüel faaliyetlere en alttan (kaba dizi romanlar) en üste (aslında, yabancı kitapların peşindedir) kadar her seviyede ilgi göster-

inemiş olması ya da ilgi göstermemesi değil, bu halk-ulusla ilişkili olarak yerel entelektüel unsurun yabancılardan daha yabancı oluşudur. Bu yeni bir konu değildir: Sorun, İtalya Devleti'nin kuruluşundan beri mevcuttur, R. Bonghi'nin kitabı buna delildir.⁽⁶⁾ Manzoni tarafından ortaya atılan dil sorunu da bu konuyu yansıtır⁽⁷⁾; ulusun ve devletin ahla-ki birliği sorunu, dil birliği sorunu ile ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte dil, harici -ve illa ki tek sorun değil- bir birlik aracıdır ve her durumda bir sebep değil bir etkidir. F. Martini'nin tiyatro üzerine yazıları⁽⁸⁾: bütün bir literatür külliyyatı.

Roman ya da ne tür olursa olsun, İtalya'da popüler kitap yoktur. Şiir-de ise, Béranger ya da tüm Fransız şanson yazarları sayılabilir.⁽⁹⁾ Öte yandan, bu tür bireysel yazarlar vardır ve bunlar başarılı da olmuştur. Guerrazzi başarıya ulaşmıştır ve onun kitapları çok yakın zamana dek hâlâ yayınlanmaktaydı.⁽¹⁰⁾ Carolina Invernizio, Ponsons ve Montépins kadar olmasa da, okunmuştur.⁽¹¹⁾ Mastriani, okunmuştur.⁽¹²⁾ (Papini'nin Invernizio üzerine sanırım 1916'da savaş sırasında *Il Resto del Carlino*'da yayımlanmış bir makalesi vardı: Onun herhangi bir kitapta yayımlanıp yayımlanmadığından emin değilim.⁽¹³⁾ Papini, bence, bu dü-rüst ama hafif edebi figür hakkında ilginç bir şeyler yazmış ve kendisi-nin halk tarafından okunmasını sağladığına işaret etmiştir. Bu makale-nin tarihi ve diğer bilgiler hakkında Papini bibliyografyası ya da Palmieri'nin makalesinde verilen bibliyografya gözden geçirilebilir.)⁽¹⁴⁾ Halk, edebi eserleri farklı bir şekilde okumuş ya da onlara farklı gözle ilgi gös-termiştir. *Real idi Francia* ve *Guerrin meschino*'ya⁽¹⁵⁾ yönelik özellikle Güney İtalya ve dağlık bölgelerdeki yoğun ilgi. Toskana'daki Bahar Bay-ramı festivalleri: Bahar Bayramı festivallerinde işlenen konular popüler bir karakterin kitaplarından ve öykülerinden alınmıştır: *Pia dei Tolo-me* vs.⁽¹⁶⁾ (Bahar Bayramı festivalleri hakkında birtakım yayınlar ve iş-lenen konular hakkında az çok güvenilir kayıtlar olmalı).

Seküler öğeler, bana göre tam olarak seküler bir kültürün içini doldu-ramadıklarından, halkın entelektüel ihtiyaçlarını karşılayamamıştır; çünkü modern dünyanın gereklerine uygun yeni bir hümanizm yarata-madığından soyut, dar açılı, fazlasıyla bireyci ve egoist bir dünyayı tem-sil etmiştir. Örneğin İtalya'da da fazlasıyla yaygın olan Fransız popüler edebiyatı, öyle ya da böyle az ya da çok çekici yollarla bu "yeni hüma-nizmi" ve sekülerliği temsil etmektedir. Guerrazzi, Mastriani vs. bunun temsilcileridir.

Yine de, seküler öğeler başarısız olmuş olsa da, Katolikler daha iyisini yapmış değildir. Hafif ve eğlenceli Katolik kitaplar çok okunurlar çünkü basım adetleri fazladır; çoğu örnekte bunlar ayinlerde dağıtılan şeylerdir ve bir cezalandırma ya da umutsuzluktan kaynaklanan sebepler dışında okunmazlar. Katolikler'in üstün bir edebiyatının olmayışı ve macera romanları ile anlatıları alanında büyük başarı elde edemeyişleri çarpıcıdır ama yine de, misyonerlerin seyahatleri ve maceralı yaşamları hakkında hatırı sayılır bir kaynağa sahiptirler. Coğrafi macera romanının zirvede olduğu dönemde bile bu tür Katolik edebiyatı düşük kalitedeydi; Ugo Mioni'nin kitapları (sanırım bir Cizvit papaz) ile Kardinal Massaja'nın Habeşistan maceraları en çok ilgiyi çekenler olmalı.⁽¹⁷⁾ Bilimsel literatürde de (popüler bilimsel literatür) Peder Secchi (Cizvit)⁽¹⁸⁾ gibi büyük astronomlara ve astronominin halkı en çok cezbeden bilim olmasına karşın Katolikler'in gösterebilecekleri çok fazla şey yoktur. Katolik literatür, Cizvit ilahiyatla fazlasıyla doludur ve onun dar açılışı rahatsız edici boyutlardadır. Katolik popüler edebiyatının başarısızlığı, din ile aşırı bir kayıtsızlık boyutunda olan ve ruhani yaşamdan uzak duran halk arasındaki derin uçurumun bir göstergesidir; din yalnızca bir hurafedir ancak sıradan aydınların yetersizliği nedeniyle, yerini yeni bir seküler ve insani ahlak alamamıştır. (Din; diğer ülkelerde olduğu gibi ne yerinden edilmiş ne de bizzat Cizvitliğin Amerika'da maruz kaldığı gibi, dönüştürülüp ulusallaştırılmıştır; bir halk olarak, İtalya hâlâ Karşıreformasyon döneminin yarattığı genel koşullarla boğuşmaktadır.)

(Din, pagan kültürle birleşmiş ve o aşamada saplanıp kalmıştır. Folklor üzerine notlarla karşılaştırmak gerek.)⁽¹⁹⁾

Karşılaştırma: Defter 21, Madde 5.

Madde 64. *Peder Bresciani'nin soyu.* Mario Puccini, *Cola o ritratto dell'italiano* [Cola veya İtalyanlar'ın portresi, ç.n.] (Aquila: Casa Editrice Vecchioni, 1927). Cola, savaşta yer almamış Toskanalı bir köylüdür. Puccini onun üzerinden "eski İtalyanlar"ı tarif eder. "Cola'nın karakteri <...> uysal ve serinkanlıdır, görevini yerine getirebilir ve bazı övgüye değer eylemler yapabilir ancak bunu, sadece itaat ya da gereklilik çerçevesinde ve kendi bedenine yönelik şefkatli bir saygı ile gerçekleştirir. Savaşla ilgili hiçbir şeye ikna olmamıştır ve kahramanca değerlerden tamamen habersizdir <...> ideallere karşı tümüyle sağır olmasa da

kesinlikle pasiftir. “Hükümet emirleri”nin ötesini ve bireysel yaşamın mütevazı yanlarını görmeye isteksizdir. Kısacası, düz ovadaki varlığından memnundur ve yükselme çıkma isteği yoktur” (16 Mart 1928 tarihli *Nuova Antologia*’da yayınlanmış özetten, s. 270).⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 38.

Madde 65. Massimo Lelj, *Il Risorgimento dello spirito italiano* [İtalyan ruhunun Risorgimentosu: 1725-1861 ç.n.l.; Milano: L’Esame-Edizioni di Storia Moderna, 1928, L. 15. (Nedir bu?)⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 41.

Madde 66. *Lorianizm ve barok tarzı. Paolo Orano.* 1 Nisan 1928 tarihli *Nuova Antologia*’da Ibsen üzerine yayımlanmış P. Orano imzalı bir makale. Saçmalıklarla dolu bir aforizma: “Dramatik sanattaki otantik (! yani, anlamını yitirmiş “sahici” kelimesi yerine kullanılan daha güçlü bir kelime) modern çaba, görüntü bağlamında (!) bilinçli (!) yaşamdaki absürtlükleri (!) çözümlemeye yöneliktir. Bunun dışında tiyatro, çok güzel bir avutucu (!) oyun, hoş bir meşgale dışında bir anlam ifade etmez.” Yukarıdakine benzer bir başka aforizma: “Onunla ve onun aracılığıyla (Ibsen) anlığın sonsuzluğuna inanmaya başladık, zira anlık denen şey, düşüncedir. Yanı sıra zaman ve mekânın aracı ve yargıcı olan bireysel kişiliğin mutlak değerine de inanmaya başladık. Zira bilim ve din kriterleriyle erişilemez an ve süreç, zamanın pişmanlıkları ve mekânın hiçliğinin ötesindedir.”⁽¹⁾

Madde 67. *Seçim hileleri (Gerrymandering).* (“Mandering” kelimesinin ne anlama geldiğini bilmiyorum.) Keyfi olarak sahte çoğunluk elde etmek amacıyla seçim bölgelerini birleştirmek şeklindeki seçim hilesini ilk kez kullandığı iddia edilen kişi “Gerry” isimli bir Amerikalı’dır. (Bu hile, özellikle sağcı vekillerin seçilmesi için, yalnızca birkaç seçmenin gerekeceği biçimde oluşturulan tek üyeli seçim bölgelerinde yaygındır. 1928 Fransız seçimlerine göz atınız ve Marin’in partisi ile Cachin’in grubundan seçilenlerle toplam oy sayılarını karşılaştırınız. Bu hile, aynı zamanda, homojen bir azınlığın bulunduğu bir bölgeyi daha büyük bölgelere doğru genişletmek suretiyle plebisitlerde kullanılır.) (“Gerry”nin kim olduğunu kontrol et.)⁽¹⁾

Madde 68. *Amerikanizm*. Guglielmo Ferrero'nun *Fra i due mondi* [İki dünya arasında, ç.n.] adlı kitabını hatırlayın: Ferrero'nun Amerika ile ilişkili kaç klişesi dolaşıma girmiş ve bozuk para ile darphane kullanımı dışında kullanılmaya devam etmiştir? (Nicelik ve nitelik, örneğin) *Fra i due mondi*, savaş öncesinde yazılmıştır fakat Ferrero, sonraları bile aynı klişeleri kullanmayı sürdürmüştür.⁽¹⁾ Gözden geçir.

Amerikanizm üzerine, Etienne Fournol'un 1 Nisan 1928 tarihli *Nuova Antologia*'da yayımlanan "L'America nella letteratura francese" başlıklı makalesini okuyun.⁽²⁾ Bu makale, konu üzerine en kaba klişeleri kaydetmesi açısından oldukça uygundur. Makalede, Siegfried'in kitabı ile Romier'nin kitabı (*Qui sera le maitre?*) [Kim hakim olacak, ç.n.]⁽³⁾ ele alınmakta, André Tardieu'nun bir kitabından (*Devant l'obstacle: L'Amérique et nous*, Paris: Librairie Emil Paul) [Engelden önce: Amerika ve biz, ç.n.] bahsedilmekte ve Luc Durtain'e ait ilginç görünen iki kitaba değinilmektedir: Her ikisi de N.R.F. tarafından yayımlanmış *Hollywood dépassée* [Miadını doldurmuş Hollywood, ç.n.] adlı bir roman ve *Quarantième étage* [Kırkıncı kat, ç.n.] başlıklı bir kısa öyküler seçkisi.⁽⁴⁾

Prof. Siegfried ile ilgili şu çelişkiyi not edin: *Les Etats-Unis d'aujourd'hui* [Bugünün ABD'si, ç.n.] adlı kitabının 350. sayfasında, yazar Amerikan hayatında "elit sınıflar tarafından arzulanan ve kitleler tarafından memnuniyetle kabul edilen, gerçekten kolektivist bir toplum niteliğinin" bulunduğunu saptar.⁽⁵⁾ Daha sonra, Philip'in Amerikan işçi hareketi üzerine yazdığı kitabının önsözünde bu durumu över.⁽⁶⁾ Halbuki Philip'in kitabı, bu "mutluluğu" ya da Amerika'da sınıf mücadelesinin eksikliğini ortaya koymamaktadır; aksine, bir tarafın öteki ile girdiği en dizginsiz ve ateşli kavgayı anlatır. Aynı kıyaslama, Romeir'nin kitabı ile Philip'in kitabı arasında da yapılmalıdır. O halde, ABD'nin sınıf çelişkisinden uzak olduğu şeklindeki bu klişe, neden Avrupa'da kabul görür (ve büyük bir beceriyle yaygınlaşır)? Amerikanizme karşı çıkılmasının sebebi, durağan Avrupa toplumunu dönüştürebilecek o nitelikleridir fakat Amerikan toplumunun homojenliği klişesi, propaganda amaçları ve olağanüstü hal yasalarına [ideolojik bir] öncül olması doğrultusunda yaratılmıştır.

Karşılaştırma: Defter 22, Madde 16.

Madde 69. *Ütopyalar ve felsefi romanlar* ve bunların siyasi eleştirinin gelişimi ile özellikle de kitlelerin en temel ve köklü istekleriyle ilişki-

ri. Bu edebi yapıtların görünümlerinde bir ritim olup olmadığını incelemeli: Bunlar belli dönemlerle mi yoksa köklü tarihsel değişimlerin semptomlarıyla mı örtüşüyor? Bu çalışmalardan bir liste oluşturmak gerek: Gerçek anlamda ütopyalar, felsefi romanlar, belli bir ülkeninkilerle çeliştiği düşünülen belli geleneklere ve kurumlara sahip, uzak ve bilinmeyen [ama gerçek] ülkelere değinen kitaplar. T. More'dan *Ütopya*, Bacon'dan *Yeni Atlantis*, Fénelon'dan *Hazlar Adası* ve *Salento* (ve yine *Telemachus*)⁽¹⁾, Swift'ten *Gulliver'in Maceraları* gibi.

Karşılaştırma: Defter 25, Madde 7.

Madde 70. *Frère Vedremo*.⁽¹⁾ Bu terim, Joseph De Maistre tarafından 6 Temmuz 1814 tarihli (Elçilik yaptığı Petersburg'dan gönderdiği) bir memorandumda kullanılmış ve şurada yayımlanmıştır: *Oeuvres complètes*, Lyons, 1886, cilt 1, *Correspondance diplomatique*. Piedmont siyaseti hakkında şunları yazıyor: "Notre système, timide, neutre, suspensif, tâtonnant, est mortel dans cet état des choses... Il faut avoir l'oeil bien ouvert et prendre garde à l'ennemi des grands coups, lequel s'appelle *Frère Vedremo*."⁽²⁾ [Utangaç, tarafsız, askıya alan, yoklayan sistemi-miz bu durumda ölümcül. Gözleri açık tutmalı ve adı *Frère Vedremo* olan büyük darbelerin düşmanına karşı gardımızı almalıyız, ç.n.] ("Geçmiş ve bugün" dizisinde "*Frère Vedremo*" üzerine bir paragraf.)

Madde 71. *Ütopyalar ve felsefi romanlar*. 1 Ağustos 1930 tarihli *Nuova Antologia*'da yayımlanan "Lincei Akademisi'nden Federico Cesi" konulu makalesinde Giuseppe Gabrieli⁽¹⁾, Karşıreform (hümanizmin hızlandırdığı ve Protestanlığın yol verdiği bireyciliğin karşısına, toplumun yeniden inşası için Roma'ya özgü bir mesleki işbirliği, disiplin, kurum ve hiyerarşi ruhu yerleştirmiştir), akademiler (Cesi ile başlayan Lincei geleneği gibi)⁽²⁾, yani yöntemleri ve yapılarıyla geride kalmış üniversite merkezlerinden farklı olarak bilim adamlarının işbirliği içinde çalışması ve fikirler ile büyük teorilerin cüretkarlığı, yeniden doğuş reformları ya da insan var oluşunun ütopyacı yeniden inşaları (*Città del sole*, *Yeni Atlantis* gibi) arasında tarihsel-ideolojik bir bağ kurar.⁽³⁾

Bu bağ, bana öyle geliyor ki, fazla zorlamadır. Bunun yerine bu girişimlerin, "modernite"nin Karşıreform içinde ayakta kalabileceği tek yol olmadığı gösterilmelidir. Tüm restorasyonlar gibi, Karşıreform da eski ile

82 Hapishane Defterleri - Defter 3

yeni arasında resmi olmasa da uzlaştırıcı ve sağlam bir düzenleme olmak zorundaydı. (Ne var ki, dönemin bilimsel keşifleri, “bilimsel” ruhun yayılışı göz ardı edilmemelidir: belirgin bir *avant la lettre* “rasyonalizm”).

Karşılaştırma: Defter 25, Madde 7.

Madde 72. *Bilim sayfaları*. İtalya’da yayımlanan günlük gazete tipi, ülkenin kültürel koşullarının bir araya gelmesiyle belirlenir: popüler edebiyat eksikliği, yaygın satış ağına sahip popüler dergilerin azlığı. Bu nedenle gazete okuru, gazetesinde modern bir ulusun karmaşık toplumsal yaşamının tüm yanlarını bulmak ister. Diğer ülkelerdekilere oranla görece daha iyi basılan İtalyan gazetelerinin, gazeteci-iktisatçılardan (Einaudi, Cabiati gibi)⁽¹⁾ ve edebiyat ve genel kültür alanında yazan gazetecilerden (Borgese, Cecchi, Ojetti, Bellonci gibi) oluşan bir orduya sahip olmalarına karşın bilimsel bilgiyi daima göz ardı ettikleri unutulmamalıdır.⁽²⁾ Önemli dergilerde bile (*Nuova Antologia* ve *Rivista d’Italia* gibi) bilim konusu, diğer konularla fazla iç içe girmiştir (görece konuşmak gerekirse, Bertarelli ve Dr. Ry istisnadır).⁽³⁾ Bologna’da Sebastiano Timpanaro’nun (Mario Pant) editörlüğüyle yayımlanan bilim felsefesi dergisi *L’Arduo*’yu hiç görmedim.⁽⁴⁾

Bilimsel bilgi, her koşulda, hem bilimsel-teknolojik haberler biçiminde hem de en önemli bilimsel hipotezlerin ve görüşlerin eleştirel sunumları tarzında İtalyan günlük gazetelerine dâhil olmalıdır (sağlık konusu, bilim üzerine genel bir bölüm içinde ayrı bir sütunda ele alınmalıdır). Popüler bir gazete, diğerlerinden daha yoğun olmak üzere, okuyucularının öğrenme sürecine rehberlik etmek ve mevcut kavramları “bölgesellikten arındırmak” amacıyla böyle bir bölüm hazırlamalıdır. Bir halk kitlesi için yazmaya yeterli uzman bulmanın zorluğu: Birileri genel dergileri, profesyonel kültür yayınlarını, akademi dergilerini ve yabancı yayınları sistematik olarak gözden geçirebilir ve özenli (ve zekice) bir materyal seçiminin ardından özel ekler aracılığıyla ya da gazetenin özel bir sayfasında (bölümünde) alıntılar ve özetler verebilir.

Karşılaştırma: Defter 24, Madde 8.

Madde 73. *Peder Bresciani’nin soyu*. Luigi Capuana. Luigi Tonelli tarafından 1 Mayıs 1928 tarihli *Nuova Antologia*’da yayımlanan “Il carat-

tere l'opera di Luigi Capuana" başlıklı makaleden:

Re *Bracalone* (Bir peri masalı: Bir çeşit "evvel zaman" döneminde yirminci yüzyıl büyü gücüyle birkaç gün içinde yaratılıyor fakat yaşanan acı deneyimlerin ardından Kral, eski günlere dönme arzusuyla onu yok ediyor) bizi ideolojik bir açıdan da ilgilendiriyor. Çünkü, bir sosyalist enternasyonalist kara sevda döneminde (!), yazar "halihazırda devlet içinde bir devlet, sorumsuz bir hükümet yaratmış ajitasyonu azaltma" ihtiyacını ifade etmek ve ulusal bir bilinç zorunluluğunu duyurmak amacıyla "aptalca evrensel barış ve silahsızlanma görüşlerini ve en az onlar kadar aptalca iktisadi eşitlik ve komünal mülkiyet görüşlerini" kötöleme cesaretine sahipti: "Ulusal saygınlıktan yoksunuz; soylu ulusal saygınlık gururunu yaratma ve onu uçlara taşıma ihtiyacı vardır. Aşırılığın zarar vermeyeceği tek olgu budur."⁽¹⁾

Tonelli bir budaladır fakat, bölgesel bir gazete jargonu kullanan Capuana ise şaka yapıyor olamaz. Onun "evvel zaman" ideolojisiyle ilkel ataerkillik ideolojisinin ne anlama geldiği bilinmelidir.

Capuana'nın diyalekt oyunları ve tiyatro dili üzerine görüşleri, İtalyan edebiyatındaki dil sorunu ile bir arada değerlendirilmelidir.⁽²⁾ Capuana'nın (*Giacinta, Malia, Il cavalier pedagna* gibi) bazı oyunları önce İtalyanca yazılmış, daha sonra diyalekte çevrilmiştir: Bunların tek başarısı diyalekt alanındadır. Kafası hiçbir şeye basmayan Tonelli, Capuana'nın diyalektli oyun yazmaya, "yalnızca 'bir İtalyan ulusal tiyatrosuna ulaşmak için diyalekt tiyatrolarına yönelmek gerekliliğinden' değil <...> aynı zamanda her şeyden önce tamamen diyalektel olan ve en doğal ve saf ifadelerini diyalekt içinde bulan dramatik eserlerinin özel karakteri nedeniyle de" yöneldiğini yazar. Olgunun açıklaması, yine o olgunun içinde yatmaktadır; diğer bir deyişle, herhangi bir açıklama yoktur. Pirandello'nun dramatik çalışmalarını, İtalyanca olanları ve diyalektel olanları inceleyin. Dil, yoğun "tarihselliğe" sahip olmadığından ulusal bir olgu değildir. *Liola*, İtalyanca'da bir değer taşımaz; ondan devşirilen *Il fu Mattia Pascal* ise oldukça ilginçtir.⁽³⁾

İtalyanca yazan dramaturg, halkla aynı çizgide değildir; o, karakterlerin "tamamen" İtalyan olmak istediği anlarda, dilin tarihselliği perspektifinden yoksun kalır. Zira İtalya'da iki dil vardır -İtalyanca ve diyalektler- ve gayriresmi yaşamda diyalekt kullanılır; İtalyanca, büyük oranda bir Esperanto, yani parçalı bir dildir.⁽⁴⁾

İtalyanca'nın büyük ifade zenginliğinden bahseden biri, kelime oyunlarına sığınmak durumunda kalır: Sözlükte kayıtlı veya basılı edebiyatta sabit duran ifade kaynakları, her bir bireyin kullanımına açık bireysel kaynaklarla karıştırılır. Bu ikincisi özellikle belli durumlarda geçerlidir: örneğin, sözlükte değil de halkın yaşayan dilinde mevcut ulusal dil birliğinin seviyesini ölçerken. Bu etmenin önemi, dramatik diyalogda belirgindir: Sahnedeki diyalog, canlı imajları tüm tarihsel somutluklarıyla sergilemelidir; ne var ki genelde kitabi imajlar ortaya konmaktadır. İzleyici için, gayriresmi bir konuşmanın sözleri, <sahne> kitaplarda ya da gazetelerde okunan veya sözlükte bulunan sözcükleri yansıtır; aynen Fransızca'yı öğretmen olmaksızın kitaplardan öğrenen birilerinin tiyatrodaki duyduğu Fransızca gibi. Sözcük, kemikleşmiştir, nüansın anlamlılığından yoksundur; sözcüğün, cümlelerin tamamı tarafından sağlanan tam anlamı kavranamaz. Kişi kendini beceriksiz sanır ya da başkalarının beceriksiz olduğunu düşünür. Ortalama birinin, İtalyanca konuşurken ne kadar telaffuz hatası yaptığına bakın; "profúgo", "rosèo" gibi. Bunun anlamı, o kişinin İtalyanca sözcükleri okuduğu ama duymadığı ya da sürekli duymadığıdır: yani, o sözcükleri farklı cümleler içinde duymamıştır. Zira her cümle, çokyüzlü bir şekil olarak tanımlanabilecek her bir sözcüğün farklı bir yüzünün kıvılcımını çakar.

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 39.

Madde 74. *Giulio Bertoni ve dilbilim*. Bertoni'nin, bir dilbilimci olarak, yakın zamanda *Manualetto di linguistica*'da ve Petrini tarafından yayımlanan kısa bölümde (Ağustos 1930 tarihli *La Nuova Italia*'da yayımlanan pasaja göz atınız) sergilediği tavırlar sertçe eleştirilebilir.⁽¹⁾ Bence Bertoni'nin, hem Bartoli'nin dilbilim alanındaki keşiflerine⁽²⁾ dair genel bir teori ortaya koymak hem de bu keşiflerin ağırlığı kadar pratik ve teorik önemlerini de kavramak konusunda başarısız olduğu söylenebilir.

Dahası, birkaç yıl önce *Leonardo*'da yayımladığı⁽³⁾ ve İtalya'daki dilbilim çalışmalarından bahsettiği makalesinde, Bertoni, Bartoli'yi ana akımdan ayırt etmeyi başaramıyor; hiç şüphesiz, *Il Marzocco*'daki Ascoli *Miscellanea* üzerine makalesinde Bartoli'nin özgünlüğünü açıklığa kavuşturan Casella'nın aksine, ufak tefek çelişkiler üzerinden Bartoli'yi bir alt seviyeye düşürüyor.⁽⁴⁾ Bertoni'nin *Leonardo*'daki makalesinde, Campus'un Aryan-Avrupalı damaksı sesler üzerine çalışmalarının Bar-

tolì'nin genel yönteminin doğrudan uygulamasını içeren kısa makalelerden ibaret olmasına ve bizzat Bartoli'nin önerilerine dayanmasına karşın, Campus'u Bartoli'den bir gömlek üstün gösterdiğini not etmek gerekir.⁽⁵⁾ Oldukça cömert biçimde, dikkatleri Campus'a çeviren ve daima onu ön plana çıkarmaya çalışan, bizzat Bartoli'dir. *Leonardo*'daki gibi, her bir akademisyene ithaf ettiği tüm sözcükleri gerçek anlamda sayması gerektiği bir makalede Bertoni, akademik fesatlıkla olmasa da, Bartoli'yi karanlık bir köşeye oturtmaya çalışmıştır. Bartoli, *Manualetto*'nun derlenmesi konusunda Bertoni ile birlikte çalışma hatasına düşmüştür; bu kesin bir hataydı ve o, bilimsel sorumluluk taşıyordu. Bartoli, ortaya koyduğu somut çalışmalarıyla değer kazanmıştı. Teorik bölümün yazımını Bertoni'ye bırakan Bartoli, öğrencileri yanlış yönlendirerek hatalı bir çizgiye sürükledi: Bu anlamda, mütevazılık ve cömertlik bir hataya dönüşmüştür.^a

Bunun dışında, Bertoni yalnızca Bartoli'yi yanlış anlamakla kalmamış, Croce'nin estetiğini de kavrayamamıştır. Bu nedenle dil biliminin araştırılması ve yapılandırılması için Croce estetik kurallarından faydalanamamıştır. Belli kanıları açıklamak, yüceltmek ve cilalamak dışında bir şey yapmamıştır; o, aslında çok daha moda olduğu ve retorik uçuşlar fırsatı sağladığı için, idealizm sularında yüzen bir pozitivisttir. Croce'nin, Bertoni'nin yersizliklerini fark etmeden ya da incelemeyen *Manualetto*'yu övmüş olması inanılmazdır⁽⁶⁾; bana öyle geliyor ki, her şeyin ötesinde Croce, pozitivizmin hakim olduğu bu çalışma alanında, yeni bir idealist yaklaşım edinme girişimi olduğu olgusuna özellikle dikkat çekmek istemişti. Bartoli'nin yöntemi ile Croce'nin teorileri arasında herhangi bir doğrudan bağımlılık ilişkisi algılamıyorum; Bartoli'nin tarihsellik ile ilişkisi geneldir, özel bir tarihsellik biçimi ile ilişkisi yoktur. Bartoli'nin özgünlüğü tam da burada yatar: Dar anlamda bir fen bilimi olarak algılanan dilbilimini almış ve onu ses aparatının fizyolojisinde değil "zaman ve mekân"da yuvalanmış bir tarihsel bilime dönüştürmüştür.

Sıkı bir Bertoni eleştirisi bu alanla sınırlı tutulmamalıdır. Ben onun akademik kişiliğini daima entelektüel açıdan itici bulmuşumdur; yanlış bir şeyleri vardır, laf ebeliği ve tarihsel ve edebi değerler konusundaki "perspektif" yoksunluğunun yanı sıra kelimenin tam anlamıyla dürüst olmayan bir şeyler mevcuttur.

a) El yazmasında, "hataya dönüşmüştür" ifadesinin hemen üzerine "hatadır" kelimesi yazılmış.

“Dilbilim” alanında Vossler, Croce yanlısıdır fakat Bartoli ile Vossler arasında nasıl bir bağ vardır?(⁷) Peki Vossler ile genel anlamda “dilbilim” arasında nasıl bir bağ vardır? Bu anlamda, Croce’nin “Questa tavola rotonda è quadrata” adlı makalesine bakınız (*Problemi di estetica*’da).(⁸) Bu makale hakkında bir eleştiri, bu sorunla ilişkili, eksiksiz kavramlar oluşturmak için çıkış noktaları sağlayacaktır.

Madde 75. Ütopyalar ve felsefi romanlar. 1 Mayıs 1928 tarihli *Nuova Antologia*’da Ezio Chiòrboli’nin Anton Francesco Doni hakkındaki makalesi: nüktedan, iğneleyici, modern bir yaklaşıma sahip bir on altıncı yüzyıl yazarı Doni’nin ilginç bir profili. (¹) Doni, çok sayıda bilimsel keşfi önceden görerek, her türden sayısız sorunu ele alan fazlasıyla popüler bir yazardır. Bir materyalisttir: Camper’den iki asır önce, yüz açısının ve suçluluğun belirgin işaretlerinin önemini vurgulamış(²) ve aklın işlevleri ile beynin bu işlevlere yönelik kısımlarını Lavater ve Gall’dan iki yüz elli yıl önce incelemiştir. (³)

Doni, muhtemelen Thomas More’un *Ütopya*’sından devşirdiği *Mondo pazzo o savio* adlı bir ütopya(⁴) yazmıştır; “çağımızın sosyalizminde mevcut yanardönerlikler ve haygırlarla dolu hayali bir toplumsal kurgu”. (⁵) Doni, *Ütopya*’yı biliyordu ve onu bizzat Lando’nun çevirisiyle yayımlamıştı. “Fikir, *Ütopya* ile aynı olmadığı gibi, Platon’un *Devlet*’indeki ya da başka bir bilinmeyen veya isimsiz yazarın eserindeki ile de aynı değildi. Eseri kendi yarattı, değiştirdi, kendi amacına uydurdu; böylece gerçekten kendisine özgü farklı bir şeyler oluşturdu ve *Ütopya*’dan öyle etkilenmişti ki, eseri şu ya da bu şekilde detaylar ya da cümleler açısından hem *Marmi* hem de artan bir sıklıkla başka irili ufaklı eserle benzerlikler taşıyordu.”(⁶) Doni hakkında bir bibliyografya için Laterza tarafından “Scrittori d’Italia” serisi içinde yayımlanan *I Marmi*’nin Chiòrboli baskısı incelenmeli. (⁷)

Karşılaştırma: Defter 25, Madde 7.

Madde 76. Dil sorunu ve İtalyan aydın sınıfları. İtalya’nın, aynı anda hem çok genç hem de çok yaşlı olan (doğduğunda seksen yaşında olan Lao-tzu gibi)(¹) bir ülkenin paradoksunu yaşadığı fikrini geliştirmeye doğru.

Aydınlarla halk-ulus arasında, aydınlar tarafından hem yazıda hem de

kendi aralarında kullanılan dil ve İtalyan aydınların, Papalığın İtalya'da yerleşmiş olmasından kaynaklı (Latince'nin bilimsel bir dil olarak kullanımı Katolik kozmopolitizmi ile ilişkilendirilir) ortaçağ kozmopolisinde edindikleri işlev bağlamındaki ilişki.

Edebi Latince ve sözlü Latince. Sözlü Latince yalnızca İtalya'da değil tüm Romalı Avrupa'da Neo-Latin diyalektlerinin gelişimine neden olmuştur. Edebi Latince okumuşların, aydınların Latincesini -namıdiğer Ortaçağ Latincesi- billurlaştırmıştır (Filippo Ermini'nin 16 Mayıs 1928 tarihli *Nuova Antologia*'da yayımlanan makalesi ile karşılaştı).⁽²⁾ Ortaçağ Latincesi, konuşulan, ulusal ve tarihsel olarak canlı bir dille hiçbir şekilde kıyaslanamaz ya da bir jargon veya Esperanto gibi yapay bir dille karıştırılamaz.⁽³⁾ Her zaman, halk ile aydınlar, halk ile kültür arasında bir mesafe olmuştur. Din kitapları (bile) Ortaçağ Latincesi ile yazılmıştır; her ne kadar din, kültürün baskın ögesi olsa da dinsel tartışmalar bile halktan uzak kalmıştır. Halk, dini *ayinleri izler* ve teşvik edici vaazları *dinler* fakat tartışmaları ve ideolojik gelişmeleri takip edemez. Bunlar bir kastın tekelindedir.

Sözel dil, halk önemini artırdığında yazıya geçirilir. Strasbourg yeminleri (Charlemagne'nin halefleri arasındaki Fontaneto Savaşı'nın ardından) bugüne ulaşmıştır; çünkü askerler bilmedikleri bir dilde yemin edemez veya ettikleri yemin geçersiz olur.⁽⁴⁾ İtalya'da da, sözel dilin en eski izleri, manastır arazilerinin (Montecassino) mülkiyetini belirlemek için halkın tanıklıklarıyla oluşturulan yeminler ya da sertifikalardır.⁽⁵⁾ Ne olursa olsun, halkın yüksek Latince'yi artık anlayamadığının düşünülebileceği 600 yılından, sözel dilin gelişmeye başladığı 1250 yılına kadar -yani, altı yüz yıldan uzun bir süre- İtalya'da halkın, kitapları anlamadığı ya da kültürel dünyaya katılamadığı söylenebilir. Komünlerin gelişimi, sözel dilin gelişimini hızlandırmıştır ve Floransa'daki entelektüel hegemonya bunu güçlendirmiş, yani bilinen bir sözel dil yaratmıştır.⁽⁶⁾ Peki bu bilinen sözel dil nedir? Eski geleneğe bağlı aydınlar tarafından geliştirilmiş Floransa <diyalekti> dili: Hem *dağarcık* hem de *fonetik*, Floransa dilindedir fakat sözdizimi Latince'dir. Sözel dilin Latince'ye üstün gelmesi o kadar da kolay olmadı: Genel anlamda şairler ve sanatçılar dışında okumuş İtalyanlar, İtalya için değil Hristiyan Avrupa için yazdılar. Bunlar, kısıtlı bir kozmopolitan gruptu ve ulusal aydınlar değildi. Komünlerin çöküşü ve Prensliğin kurulması ve halktan kopuk yönetici bir kastın oluşumu, bu sözel dilin aynen Edebi Latince gibi bil-

lurlaşmasını sağladı. İtalyanca bir kez daha ulusa değil, okumuşlara ait bir konuşma değil, yazı dili haline geldi. İtalya'da iki eğitimli dili vardır: Latince ve İtalyanca. İkincisi son aşamada üstün gelmiş ve seküler ile kilise aydınları arasında on dokuzuncu yüzyılda⁽⁷⁾ beliren ayrımdayla tümüyle zafer kazanmıştır (bugün hâlâ din adamları Latince yazmaktadır fakat Vatikan bile, bugünlerde İtalyan işleri söz konusu olduğunda çoğunlukla İtalyanca kullanmakta ve milliyetler konusundaki mevcut politikasına paralel olarak aynı şeyi diğer ülkeler için de yapmaktadır). Ne olursa olsun, şu noktanın kurgulanması gerektiğine inanıyorum: Bilinen sözel dilin billurlaşması, Ortaçağ Latincesi geleneğinden ayrı tutulamaz ve o da analog bir fenomendir. Kısa bir ara dönemin (komünlerin özgürleşmesi) ardından halk (burjuva) sınıfı aydınlarının boy vermeye başladığı dönemde entelektüel işlev yeniden bireysel üyelerin halkın içinden geldiği fakat kastın karakterinin köklerine baskın geldiği geleneksel bir kast yapısı içine nüfuz etmiştir. Diğer bir deyişle, tümünden bir nüfus katmanı, iktidarı elde ederek kendi aydınlarını yaratmış değildir (on dördüncü yüzyılda olduğu gibi); aksine, geleneksel olarak seçilmiş bir gövde, tek tek bireyleri kendi kadroları içine çekmiştir (bunun tipik bir örneği Kilise yapısıdır).

Ayrıntılı bir analiz için, başka öğeler de göz önüne alınmalıdır. Bence, geçmiş yüzyılın ulusal retoriği ve onun vücuda getirdiği önyargılar hakkındaki sorular, en temel araştırmanın yapılmasını sağlamak konusunda bile başarısız olmuştur. Örneğin: tam olarak hangi bölgede Toskana dili konuşulur? Bana göre, örneğin Venedik'te geliştirilen İtalyanca, akademisyenler tarafından Latince ile aynı çizgide geliştirilmişti ve bu nedenle Venedik hiçbir zaman orijinal Floransa dilinin gelişimini görmedi -yani Floransalı tüccarlar, Roma ve Napoli'de yaptıkları gibi Venedik'te Floransa dilini kullanmadılar- ve hükümetin dili Venedikçe olarak kaldı. Aynı şey diğer merkezler (bence, Cenova) için de geçerlidir. Bu anlamda bir İtalyanca tarihi de yoktur; tarihsel gramer, hiç de tarihsel değildir. Bu tarz tarihler Fransız dili için mevcuttur (Brunot'un [ve Littré'nin] çalışması bahsettiği tarzda olabilir ama hatırlamıyorum).⁽⁸⁾ Bana öyle geliyor ki dil, bir kültür ve buna bağlı olarak bir genel tarih ögesi ve aydınların "ulusallıkları" ve "popülerlikleri"nin birincil tezahürü olarak görülüyorsa, bu çalışma boşuna ya da öylece bilgiye dayalı olmayacaktır. [Ermini'nin makalesi 16 Mayıs 1928 tarihli *Nuova Antologia*'da yayımlandı.]

Ermini'nin makalesi, Orta Latince (bence Ortaçağ Latincesi anlamına gelmesi gereken "Orta Latince" terimi bir miktar uygunsuz gibidir ve uzman olmayanların yanlışlara kapılmasına neden olabilir) araştırmasının kazandığı öneme dair bir bilgi kaynağı olarak ilgi çekicidir. Bir başlangıç bibliyografyası için Ermini'nin (bir Orta Latince uzmanı) bu eserine ve diğer yazılarına dönebilirim. Ermini, araştırmasına dayanarak, "iki ayrı dünya -yalnızca okumuşlara ait olan ve sona eren Latin dünyası ile gelişen ve hayati önem kazanan Neo-Latince- teorisinin Latince birliği ve klasik geleneğin daimi sürekliliği teorisi ile değiştirilmesi gerektiğini" öne sürer. Bu, bir "popüler-ulusal" kültür birliğinin olduğu değil, yeni Neo-Latin Kültürü'nün bir önceki kültürden fazlasıyla etkilendiği anlamına gelir.

Öte yandan belki de Ermini'ye göre Orta Latince, salt bir edebi anlama sahiptir: yani, Klasik Latince ile Hümanist Latince arasındaki çizgi- de duran Latince. İkincisi hiç şüphesiz klasik olana bir dönüşü ifade ederken; Orta Latince tamamen kendine özgü kolayca belirlenebilir karakteristiklere sahiptir. Ermini, Orta Latince'nin, dördüncü yüzyılın ortaları civarında klasik kültürle (!) Hristiyan dininin işbirliği sonucu başladığını söyler. Bu dönemde "bir grup tanınmış soylu yazar, retorik ve şiir okullarını gerilerinde bırakıp yeni inancı, antik güzellik (!) ile birleştirmek ve bu sayede ilk Hristiyan şiirini hayata geçirmek tutkusuyla dolup taşıyordu." (Orta Latince'yi, Hristiyan Latin Edebiyatı'nın ilk yeşerdiği dönemlere dayandırmak bana doğru gibi geliyor fakat Ermini'nin onun doğuşuna dair yorumu, belirsiz ve tartışmalıdır. Bu konuda Marchesi'nin Latin Edebiyatı Tarihi ile karşılaştırma yapmak gerek.)⁽⁹⁾ <Orta Latince, o halde, dördüncü yüzyılın ortası ile> on dördüncü yüzyılın sonları arasında, yani Hristiyanlık fikrinin başlarıyla hümanizmin yayılması arasında var olmuştur. Ermini bu bin yılı, şu şekilde böler: *ilk dönem*, *kökenler*, Konstantin'in ölümünden batıdaki imparatorluğun çöküşüne kadar (337-476); *ikinci dönem*, barbar edebiyatından, 476'dan 799'a, yani Charlemagne'nin imparatorluğu yeniden inşasına kadar, gerçek anlamda barbarların sürekli ve kademeli biçimde Latinleştirilmesini içeren bir geçiş dönemi (abartılı: bu dönem, Latince yazan bir Alman aydınlar katmanının oluştuğu dönemdir); *üçüncü dönem*, Şarلمان Rönesansı, 799'dan 888'e, Charles le Gros'un ölümüne dek; *dördüncü dönem*, *feodal edebiyat* dönemi, 888'den 1000'e, II. Sylvester'in Başpiskoposluğu-na dek, feodalizmin, eski sistemlerin yavaş bir dönüşüm geçirmesiyle ye-

ni bir çağ açtığı dönem; *beşinci dönem*, skolastik edebiyat dönemi, on ikinci yüzyılın sonuna dek süren, bilginin büyük okullarda toplandığı ve felsefi düşünce ile yöntemin tüm bilimleri etkilediği dönem; *altıncı dönem*, yazılı edebiyat, on üçüncü yüzyılın başından çöküş semptomlarının görülmeye başlandığı on dördüncü yüzyılın sonuna dek.

Madde 77. Ruhban sınıfı, kilise mülkiyeti ve kişisel ya da gerçek mülkiyetin analog formları. Bir toplumsal katmanlaşma türü olarak ruhban sınıfı, mülk sahibi ve yönetici sınıfın kompozisyonunu analiz ederken dikkate alınmalıdır. Ulusal liberalizm, bir dizi ülkede kilise mülkiyetini ortadan kaldırdı fakat analog ve hatta çok daha parazit mülkiyet biçimlerinin oluşumunu önlemekte yetersiz kaldı; zira onun temsilcileri ruhban sınıfın ortaya koyduğu [toplumsal] işlevleri üstlenmedi ve hâlâ da üstlenmemektedir: hayır işi, popüler kültür, yardım hizmetleri vs. Bu hizmetlerin maliyeti kesin olarak devasa idi ve tam olarak yükümlülük kapsamında da değildi. Yeni toplumsal katmanlaşmalar çok daha fazla taahhüt içeriyordu; çünkü şöyle hareket etmenin normal olduğu söylenemez: Yılda 1.000 lîret birikim sağlamak için, "birikim üreticisi" bir aile 10.000 lîret harcar ve kira ya da başka kullanım giderleri aldığı on ya da daha fazla köylü aileyi açlığa sürükler. Bu 11.000 lîretin top-rağa harcanması halinde çok daha fazla birikim sağlayıp sağlamayacağı ve köylülerin yaşam standartlarının yanı sıra onların entelektüel ve üretici-teknik kalkınma düzeylerini yükseltip yükseltmeyeceği hesaplanmalıdır.

Kelimenin tam anlamıyla kilise mülkiyetinin ve dinsel mülkiyet tipinin oluşumu ABD'de ne boyutlardadır? Yine, yeni birikim ve sermaye birikimi formlarına karşın bu durum, yeni endüstriyel yapıyı olası kılmıştır.

Madde 78. Peder Bresciani'nin soyu. Popüler dizi romanlar. Bu romanların çeşitliliği: Victor Hugo-Sue tarzı (*Sefiller*, *Paris'in Gizemleri*)⁽¹⁾ belğin bir ideolojik-politik karaktere sahip, demokrat eğilimli, 1848 ideolojileri ile ilişkili; duygusal-popüler tarz (*Richebourg*, *Decourcelle*, vs.)⁽²⁾; muhafazakar ideolojik içerikli karmaşık olaylarla dolu tarz (*Montepin*).⁽³⁾ Tarihsel roman. Dumas-Ponson du Terrail, vs.⁽⁴⁾ Dedektif romanı ve benzerleri (*Lecocq-Rocambole-Sherlock Holmes-Arsène Lupin*).⁽⁵⁾ Gotik roman (hayaletler vs. *Radcliffe* gibi).⁽⁶⁾ Bilimsel mace-

ra romanı ya da yalnızca entrika romanı (Verne-Boussenard).⁽⁷⁾

Bu kategorilerin her birinin çok fazla çeşidi vardır ve ülkeden ülkeye değişiklik gösterirler (Amerika'da macera romanı, öncüler hakkında yazılmış bir romandır, vs.). Bir ülkenin tüm eserlerinde, retorik olmasa da anlatıya ustalıkla zerk edilmiş net bir ulusal his olduğu görülebilir (Verne'de ve Fransızca'da, kolonilerin kaybı ve deniz savaşları yenilgilerinin süregelen acısı ile ilişkili bir İngiliz karşıtı his olması gibi).

İtalya'da bu türlerin hiç birinde kayda değer örnekler yoktur (edebi değer açısından değil de bir yandan karmaşık bir yandan da belli bir rasyonalite ile yazılmış olay örgülerindeki yenilikçilik ve pratik kurgu bağlamında ticari değer taşıması açısından). Uluslararası yaygınlığa kavuşmuş dedektif romanlarının bile İtalya'da örneği yoktur.

Tuhaf olan, birçok romanın, özellikle de tarihsel romanların, ana konularını İtalya'dan seçmesidir. Bu şekilde, On'lar Konseyi ve kent-yargı sistemi ile Venedik, popüler romanlara konu olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Aynı şey çeteciler için de geçerlidir. En patetik ve değersiz popüler kitaplar, bunun dışındadır.

Bir başka popüler kitap türü de biyografik romandır. Bu tür, Dumas'dan üstün bir yeredir: Bu edebiyatın da İtalya'da temsilcisi yoktur (Mazzucchelli? Onun kitaplarının hiç birini okumadım)⁽⁸⁾ ya da en azından Fransız, Alman ve İngiliz örneklerle kıyasla edebi haz sağlayacak denli çok sayıda, çok yaygın ya da çok ustalıkla değillerdir. İtalyan edebiyatçı, Masaniello ya da Cola di Rienzo hakkında, birileri şüphelenebilir ... birileri düşünebilir vs. vs. diye uzun uzadıya retorik karmaşalara girişmeksizin biyografik bir roman yazamaz.⁽⁹⁾ Sonuç olarak, bu biyografiler yabancılar tarafından yazılmıştır (Bianco Capello'ya bakınız).⁽¹⁰⁾ Birçok biyografik kitap serisinin son yıllarda yazıldığı doğrudur ancak bu kitapların biyografik romana yakınlığı, *La monaca di Monza*'nın [Monza rahibesi, ç.n.] *Monte Kristo Kontu*'na yakınlığı kadardır.⁽¹¹⁾ En iyi haliyle birkaç bin okuyucuyu çekecek ama yine de popüler olmayacak tarz, o aynı eski biyografik tarzdır.

Bazı popüler roman türlerinin tiyatro ve sinemada karşılığı olduğu bilinmelidir. Bir yerlere, tiyatrodaki Niccodemi'nin, *Scampolo*, *L'aigrette*, *La volata* gibi⁽¹²⁾, büyük başarılarını, popüler fikirlerden esinlenerek kazandığını not etmiş olmalıyım. Forzano da, tarih alanında ama çok daha bilgiççe ve bölgesel boyutta benzer bir şeyler yapmış olmalı; Fransız Devrimi'nden bölümler gibi.⁽¹³⁾ Tiyatro konusunda ise Ibsen'in, *Bebek*

Evi gibi oyunlarıyla halka kendini çok sevdirdiğini not etmek gerekir. Bunun sebebi, popüler psikolojide karşılığını bulan hisler ve eğilimler taşımasıdır.⁽¹⁴⁾ O halde, namıdiğer *fikirler tiyatrosu* başka nasıl tanımlanabilir: modern göreneklerle ilişkili tutkuların tarihsel süreci de yansıtan çözümlerle birlikte sunumu. Bu tutkular ve çözümler ise yalnızca takdim edilmelidir. Bunlar bir tez, bir propaganda konuşmasına dönüşmemelidir; diğer bir deyişle, yazar gerçek modern dünyada yaşamalı ve yalnızca kitabı hisleri özümsemekle yetinmemelidir.

Karşılaştırma: Defter 21, Madde 6.

Madde 79. *Dil sorunu*. Ettore Veo, 16 Haziran 1928 tarihli *Nuova Antologia*'daki "Roma nei suoi fogli dialettali" başlıklı makalesinde, uzunca bir süre Roma diyalektinin halk arasında kalarak Latince tarafından ezildiğini ortaya koyar.⁽¹⁾ "Ancak devrimci hareketlenmelerde halk, ön plana çıkmaya -ya da çıkarılmaya- çalışır."⁽²⁾ Roma'nın Yağmalanması ve özellikle de Fransız Devrimi, diyalekt kullanan yazarlarca aktarılmıştır. (Bu, tam olarak, "yazılı" Roma diyalektinin başlangıcını ve IX. Pius'un liberal döneminde tohumları ekilen ve Roma Cumhuriyeti'nin yıkılışına dek süren dönemdeki diyalekt patlamasını sergiler.)⁽³⁾ 1847'den 1849'a dek liberaller, 1870'ten sonra da din adamları, diyalekti bir silah olarak kullanmışlardır.

Madde 80. *İtalyanlar'a özgü şovenizm*, keşifler ve bilimsel icatlarda hak iddia eden edebiyatta kendine yer bulur. Fenomenin kendisinden değil, bu iddiaların ortaya konmasına neden olan "ruhtan" söz ediyorum: Kısacası, bu... teknoloji ve bilim tarihine katkılarla değil, şovenist bir tondaki gazeteci "yazılarıyla" ilgilidir. Bana göre iddiaların çoğu... desteksizdir, zira bir fikre sahip olmak yetmez; aynı zamanda o fikirden sonuçlara ve pratik uygulamalara erişmek gerekir. Aksi takdirde aslında hiçbir şeyin keşfedilmemiş olduğu da söylenebilir, zira... örneğin Çinliler zaten her şeyi bilmekteydi. Ulusal hezeyan içindeki bu uzmanlar (Savorgnan di Brazza gibi)⁽¹⁾, öne sürdükleri iddialarla İtalya'yı Çin rolüne soyundurduklarının farkında değildiler.

Kristof Kolomb'un memleketi ile ilgili tüm literatür, bu fikirle ilişkilendirilebilir. Bu literatür, bana göre, tamamen desteksiz ve boştur. Soru, şu şekilde sorulmalıdır: Neden hiçbir İtalyan devleti Kolomb'a yar-

dım etmemiştir ve neden Kolomb hiçbir İtalyan devletinden yardım istememiştir? O zaman, Amerika'nın keşfindeki "ulusal" öge, nelerden oluşur? Kolomb'un, Avrupa'nın belli bir noktasında doğmuş olması rastlantısal bir olay değeri taşır; zira kendisi de hiçbir İtalyan devletine karşı bir bağ hissetmemiştir. Gördüğüm kadarıyla, soru tarihsel olarak kurgulanmalı ve İtalya'nın yüzyıllar boyunca uluslararası-Avrupalı bir işlevi olduğu belirtilmelidir. İtalyan aydınlar ve uzmanlar, kozmopolit ve İtalyan ya da ulusal değildi. İtalyan devlet adamları, kapitanlar, amiraller, bilim adamları, denizciler ulusal değil kozmopolit bir karaktere sahipti. Bunun, onların büyüklüğünü neden etkilediğini ya da İtalyan tarihini küçülttüğünü anlamış değilim. İtalyan tarihi nasılsa öyledir ve şairlerin fantezileri ya da hatiplerin tumturaklı sözleri değildir. On beşinci yüzyıldan Fransız Devrimi'ne dek İtalyan "dehasının" karakteri, işte bu Avrupalı işlevdir.

Madde 81. *Federico Confalonieri*. Confalonieri'nin, Spielberg'den alındıktan sonra yurtdışındaki geçici ikameti boyunca sergilediği tavır (tembellik), İtalyan sürgünler arasında rahatsızlık yarattı.⁽¹⁾ Bunu anlamak için Mazzini'nin 15 Kasım 1838'de Filippo Ugoni'ye yazdığı ve Ugo Da Como tarafından 16 Haziran 1928 tarihli *Nuova Antologia*'da yayımlanmış ("Lettera inedita di Giuseppe Mazzini") mektuptan bir bölüme bakmakta yarar vardır:

Confalonieri'nin dönüşü beni şaşırtıyor. Bana annemin, babamın ve diğer kız kardeşimin düşüncelerinin içimde yaratacağı çelişkiden söz ettiğinde haklıydın. Ne var ki Confalonieri'ye gelince, bu nasıl bir aşk ki onu İtalya'ya geri getiriyor? Karısı Teresa'nın ölümünden sonra hem de? Bence, göreve ya da aynı zamanda kendi içinde bir görev olan aşka adanmadığı sürece hayatın bir anlamı yoktur. Kendisi için sevilesi ve kutsal olan kişilerin mutluluğu ya da mutsuzluğu ile karşılaştığında doğru ve iyi için sürdürdüğü mücadeleyi terk eden bireyi anlayabilirim ve onu yargılamam. Dediklerine bakılırsa, sessiz sedasız yaşamak uğruna mücadeleden vazgeçen kişiyi ise anlamam. Başkaları için hiçbir şey üretilmeyen sekiz ya da on yıllık bir bireysellik hayatı ve bir geçici zevkler dönemi, ölümle birlikte son bulmuştur; bana öyle geliyor ki, kişinin ölümden sonraki hayata inanmaması aşağılık bir şeydir ve belki de buna inanan birinin işlediği aşağılık suçtan da kötüdür. Confalonieri'nin yalnız başına, yıllarca

onu sevdiklerine bağlayan ağır yüklerden bağımsız bir hayat sürmesi, bana göre, ülkesinin özgürleşmesi ve Avusturya'ya karşı açılan savaşa katkı sağlaması fikrinden başka her şeyle desteklenmelidir.⁽²⁾

Mazzini'nin mektubuna yazdığı giriş yazısında, Da Como şöyle diyor:

Yani bu mektup bile, Confalonieri için kederli bir fikir içeriyor. Mazzini, Fransa'ya giderken, bir yıl önce Londra'dan geçmişti. Onun bunalımlı ve içine kapanık olduğunu biliyordu ancak ona göre, bu acılar onun ruhunu değiştirmemeliydi. Mazzini, onu endişeyle izledi; çünkü onun daima yüce, dimdik bir figür, bir örnek olmasını istiyordu. Kendisini Spielberg'den çıkmış olarak yapayalnız bulmuş olsaydı, tek düşüncesinin eski fikir nezdinde bir başka girişimde bulunmak ve onu orada sonlandırmak olacağını söylüyordu. Ruhunu yitirmeden ve bayağı isteklerde bulunmak için değişim işaretleri sergilemeden on beş yıl yatmış birinin dönmeyi istemesini ve bunun için izin talep etmesini istemiyordu. Onun daima yeni bir Farinata degli Uberti olmasını istiyordu. Ölene dek ona bağlı kalan ve daimi hayranı olan cezaevi arkadaşı Gabriele Rosa da onu böyle tanımlamıştı.⁽³⁾

Da Como tamamen yoldan çıkmıştır; Mazzini'nin sözleri kederli olmaktan öte, acı verici ve serttir. Azizlerin hayat öykülerini yazmaya girişmek, tarihe gözünü kapatmak demektir.

(Mazzini'nin mektuplarında Confalonieri'ye başka gönderme var mı? Diğer sürgünlerin mektuplarında var mı? Esasen, asıl değerlendirme bu kişisel mektuplarla yapılmalıdır; zira sürgünler, Confalonieri'nin yazılarında halka yönelik dilc getirdiklerini gölgelemek istememişlerdir. Avusturyalı ajan provokatörlerin yazılarına da bakmak ilgi çekici olacaktır.)

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 42.

Madde 82. *Fransız ve İtalyan tarihsel kültürü.* Fransız siyasi tarihinin son 150 yıllık aşırı karmaşıklığı ve çeşitliliği, Fransa'nın tarihsel ve genel kültürünün gelişmesini ve "popüler-ulusal" olmasını sağlamıştır. Hanedanlık eğilimi, birbirlerine kökten düşman üç hanedanın -meşruiyetçi, liberal-muhafazakâr, askeri-plebisit- peş peşe tahta çıkmasıyla ve birbirinden tamamen farklı üç cumhuriyetçi hükümetin -Jakoben, radi-

kal sosyalist ve mevcut hükümet- başa geçmesiyle sona ermiştir. Tek doğrultulu bir ulusal “hagiograpy” [Hristiyan azizlerinin hayatlarını anlatan eserler, ç.n.] mümkün değildir ve böyle bir şey üretmek kaçınılmaz olarak sekter, yapmacık, ütöpik ve anti ulusalcı bir iş olacaktır; zira bunun için ulusal tarihin silinmez sayfalarının silinmesi [ya da değersizleştirilmesi] gerekecektir (bugünkü Maurras yaklaşımı ve Bainville’in Fransa tarihi incelenmeli).⁽¹⁾ Bu nedenle, bu siyasi çeşitlemelerin kalıcı ögesi olan halk-ulus, Fransız tarihinin kahramanı haline gelmiştir: tam anlamıyla milliyetçi partilerin sınırlarını yıkan ve tüm kültüre nüfuz eden siyasi ve kültürel milliyetçilik türü ve halk-ulusla aydınlar arasında bir karşılıklı bağımlılık ve yakın bağ.

Geçmişteki ulusal hislerin bir fener yardımıyla aranmak zorunda olduğu İtalya’da bu türden bir şey yoktur ve olanların da ayırt edilmesi, yorumlanması, saygıyla çıkarılması gerekir. Ferrucci övülüyorsa, Marmaldo da açıklanmalıdır; Floransa göklere çıkarılıyorsa, VII. Clement ve Papalığa da hakkı verilmelidir; Milano ve birlik yüceltiliyorsa, Barbarossa’yı destekleyen Como ve şehirler de anlatılmalıdır; Venedik övülüyorsa, II. Julius da göz ardı edilmemelidir.⁽²⁾ İtalya’nın daima bir ulus olduğu ön kabulü, bütün tarihi karmaşıklaştırır ve anti tarihsel entelektüel akrobasi gerektirir. On dokuzuncu yüzyılın tarihinde ulusal birlik olamaz, zira kalıcı öge halk-ulus yoktur. Devlet aygıtından aldığı destek sayesinde hanedanlık eğilimi öne çıkarken, en sert biçimde karşı çıkılan siyasi eğilimler, asgari bir nesnellik üzerinde anlaşamamışlardır. Tarih propagandadır ve dışarıdan, geleneğe karşı gelerek ve literatüre yaslanarak ulusal birliği -yani ulusu- yaratmak için uğraşmıştır. Bu, *de facto* koşullar halihazırda var olduğundan olmak zorunda olan değil, “olması istenen” bir şeydir. Tam olarak bu konumu benimsedikleri için aydınlar kendilerini halktan ayırmak, ayrı bir yerde durmak, kendi içlerinde kast ruhunu yaratmak ya da güçlendirmek zorunda kalmışlardır. Halka *güvensizlik besleme*, onlara yabancılaşma, onlardan korkma duygularını derinleştirmişlerdir. Çünkü gerçekte halk bilinmeyen bir niceliktir, sayısız başı olan gizemli bir yıldır.

Bu durumun aşılması için bugün birtakım koşulların oluştuğunu düşünüyordum ancak bu fırsatlar iyi kullanılmadı ve retorik yeniden ön plana geçti (Caporetto’nun yorumlanması etrafındaki belirsiz konumlar mevcut durumu örnekliyor, aynen Risorgimento ve çok daha yakın zamanda konkordato üzerine yapılan polemik gibi). Ne var ki, her açıdan

birçok ilerlemenin sağlandığı da inkâr edilemez; aksi takdirde karşıt bir retorik içine düşülecektir. Şüphesiz, özellikle savaştan önceki pek çok entelektüel hareket, kültürü retoriğinden sıyrıp halka yakınlaştırarak, bir başka deyişle ulusallaştırarak tazeleme uğraşı içine girmiştir. (Bu iki eğilime ulus-halk ve ulus-retorik başlıkları verilebilir.)

(Son konu hakkında; çok sayıda olgusal kusur ve sapma içeren ve yeni bir retoriğin doğuşuna işaret eden Volpe'nin *L'Italia in cammino* adlı eserini⁽³⁾; farklı bir türden ama çok da tehlikeli olmayan sapmalar içeren ve tarihi kavramsal soyutlamalara boğan Croce'nin *Storia d'Italia* adlı eserini⁽⁴⁾; Prezzolini'nin İtalyan kültürü üzerine kitaplarını inceleyebilirsiniz.)⁽⁵⁾

Madde 83. Geçmiş ve bugün. 1 Temmuz 1928 tarihli *Nuova Antologia*'da, Ermanno Amicucci'ye ait "Scuola di giornalismo" başlıklı makale.⁽¹⁾ Sanırım bu makale daha sonra başka bir ciltte başka makalelerle birlikte yer aldı.

Makale, verdiği bilgiler ve fikirler açısından ilgi çekicidir. İtalya'daki problem, Amicucci'yi okuyarak düşünülebilecek olandan daha karmaşıktır ve öyle sanıyorum ki, eğitsel girişimler çok iyi sonuçlar vermeyecektir. Gazetecilik öğretimi ve gazeteciyi pratik yoluyla öğrenmesi için öylece kendi başına bırakmama ilkesi yaşamsaldır ve gazetecilik giderek daha karmaşık bir sanayiye ve çok daha sorumlu bir kuruma dönüştükçe yaygınlaşmaya devam edecektir. İtalya'daki problem, geniş gazeteci yoğunlaşmaları oluşmamıştır; çünkü ülke merkezileşmemiştir ve az sayıda gazete vardır. Gazeteci topluluğu sayıca azdır ve bu nedenle personel, kurumsal hiyerarşi yoluyla görevlendirilir: Daha önemsiz gazeteler önemli gazeteler için bir okul işlevi görür. *Corriere*'nin düşük seviyedeki bir editörü, bölgesel bir gazetede direktör ya da şef editör olur; bölgesel bir gazetenin yüksek mevkisindeki bir editör, önemli bir gazetede düşük seviyeli bir editör olur. İtalya'da; Paris, Londra, Berlin'de olduğu gibi gerçek, iktisadi açıdan önemli bir mesleki kategori oluşturan binlerce gazeteciyi barındıran merkezler yoktur. İtalya'da asgari ücret de düşüktür. Dahası, Almanya'da tüm ülkede yayımlanan gazetelerin sayısı etkileyicidir ve Berlin'deki yoğunlaşma ülke çapındaki geniş bir katmanlaşma ile benzer boyutlardadır.

Belli türdeki gazeteler konusunda problemin, editör ofisleri içinde düzenli çalışan toplantılarının organik bir gazetecilik okuluna dönüştü-

rerek çözülmesi gerektiğine inanıyorum. Sınıflar, dışarıdan gelenlere de -gençler ve öğrenciler- açık olmalıdır; böylece bu sınıflar, gazetenin ihtiyaçlarını karşılamaya yetkin katılımcılara emanet edilecek genel derslerin de (tarih, iktisat, anayasal hukuk) verildiği gerçek bir siyasi-gazetecilik okulunun karakterine bürünebilir. Editörlerden muhabirlere kadar gazetede ki herkes, gazetenin her işini yapabilecek yeteneklere kavuşturulmalıdır. Aynı şekilde her bir editör de her an bir muhabir olabilmeli yani tüm yaşamını gazeteye adayabilmelidir.

Karşılaştırma: Defter 24, Madde 9.

Madde 84. II. *Vittorio Emanuele'nin ölümü*. Guido Baccelli tarafından Paulo Fambri'ye gönderilen ve Angelo Flavio tarafından yayımlanan ("L'Archivio inedito di Paulo Fambri", *Nuova Antologia*, 16 Haziran 1928) 12 Ağustos (1880 olabilir -tarih belli değildir ve 1880, Guidi'nin tahminidir) tarihli bir mektupta şunlar yazıyor: "Tüm İtalya'nın yüreği, muzaffer Vittorio Emanuele'nin ölümüne hâlâ ağlıyor: O feci bahtsızlık, yine de yüzlerce kez daha kötü olabilirdi; şayet oksijen teneffüsü yoluyla birkaç saat daha kazanılmamış olsaydı."⁽¹⁾ (Burada editör Gaudi tarafından eklenen noktalar var ve bu noktalar satırın geri kalanını doldurmuş, diğer bir deyişle bunlar bir eksiltinin olağan noktaları değil.) Bu ne anlama geliyor?

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 43.

Madde 85. *Arturo Graf*. Giovanni Cena ve onun toplumsal programı hakkında yazmak isteniyorsa, Grafı ve onun dine ya da en azından teizme dönmesini sağlayan ruhsal krizi anmak gerekir.⁽¹⁾ (16 Temmuz 1928 tarihli *Nuova Antologia*'daki O. M. Barbano imzalı "Per una fede: Da lettere inedite di Arturo Graf" başlıklı makaleye bakınız.⁽²⁾ Barbano, Grafın öğrencisi ve dostuydu. Grafın ona yazdığı mektuplardan, Grafın yaşadığı krizle ilgili pasajları, onun yakın çevresi dışında çok az etki yapan *Per una fede* adlı küçük kitabıyla⁽³⁾ ilgili pasajları seçerek yayımladı.) Bu mektuplar, Grafın (*Il Rinnovamento* dergisi aracılığıyla tanıştığı) modernizmle ilişkisine dair bazı ilginç göndermeleri içermektedir.⁽⁴⁾ Buna dayanarak, belki de Grafın krizinin, dönemin genel krizi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu genel kriz, kendini "bilim" ve resmi din

ile tatmin olmayan belli entelektüel gruplar içinde göstermiştir.

Madde 86. *Lorianizm. Alfredo Trombetti.*⁽¹⁾ Onu Lorianizm içine yerleştirmemizi haklı gösterecek birçok sebep vardır ancak bu, tüm eserlerinin etrafıca yargılanmasını değil yalnızca “mantıksallık” ile eserlerinin somut içerikleri arasındaki dengesizlik konusunda bir yargılamayı sağlayabilir. Trombetti, müthiş bir çokdillî kişiydi ama bir dilbilimci değildi ya da en azından onun dilbilimi, çokdilliliğinden ayrı bir şeydi: Sayısız dil hakkındaki somut birikimi onu, bilimsel yöneme zarar vermeye sürüklemektedir. Öte yandan, o bir illuminati [ruhani, düşünsel veya dini bilgi ve aydınlanmaya sahip olduklarını iddia eden kişi ya da kişiler, ç.n.] idi: Dilde tek kaynak kuramı, Adem ve Havva’nın atası sayıldığı insanlığın tek kaynağı için bir kanıttı. Bu nedenle, Katolikler onu alkışladılar ve Trombetti popüler oldu: Diğer bir deyişle, teorisine bilimsel değil ideolojik bir noktadan “bağlandı”. Geçtiğimiz yıllarda, çok sayıda resmi onay aldı ve günlük gazeteler onu, özellikle de Uluslararası Dilbilim Kongresi’nde (1928 başlarında Hague’de) Etrüskçe’yi çözmesiyle ilgili sunduğu bildiri nedeniyle, ulusal bir zafer olarak takdim etti. Ne var ki bana göre Etrüskçe, daha önce olduğu gibi hâlâ çözülmemiş durumdadır ve bu girişim de başarısız girişimlerden bir tanesidir.

Pericle Ducati 16 Temmuz 1928 tarihli *Nuova Antologia*’da yayımlanan “Il primo Congresso Internazionale Etrusco” [27 Nisan-3 Mayıs 1928] makalesinde Trombetti’nin “keşfi” ile ilgili çok ilginç ama güncel bir şekilde yazıyor.⁽²⁾ Sayfa 199’da, “her şeyin ötesinde, bir İtalyan’ın, Alfredo Trombetti’nin çabaları sayesinde” Etrüskçe’nin “başarıyla çözülmesi”ne değiniyor. Sayfa 204’te ise, “başarıyla çözülme” işi “Etrüskçe’nin anlaşılmasında dev bir adım”a indirgeniyor. Trombetti’nin 1926 Ulusal Etrüskçe Kurultayı’nda verdiğinin aynısı olan tez şöyledir: Etrüskçe, Helen-öncesi diller ve Anadolu dilleri gibi, Kafkas dil grubu ile Aryan-Avrupa dil grubu arasında bir geçiş dilidir ve ikinci gruba daha fazla yakındır. Bu nedenle, o meşhur dikili taştaki iki yazıtta da görülebileceği gibi, Lemnos dili ile Etrüskçe neredeyse aynıdır. Bu tez, Trombetti’nin genel sisteminin ana hatlarıyla uyusur. Bu genel sistemde tek kaynak, ispatlanmış bir olgu olarak kabul edilir, yani oldukça kırılgan bir zeminedir. Aynı zamanda Etrüskler’in deniz aşırı kökleri de ispatlanmış bir olgu olarak görülür. Öte yandan bu görüş çok yaygın olsa da evrensel kabul görmemiştir. Gaetano De Sanctis ile Luigi Pareti, Alpler

ötesi bir kökten bahsederler ve bu ikisi göz ardı edilemeyecek akademisyenlerdir.⁽³⁾ Uluslararası Etrüskçe Kongresi'nde, Trombetti en belirgin gramer artikülasyonu ile metinsel yorumlamaları aktarmaya girişti; kongreden kısa süre sonra yayımlanan *La Lingua etrusca* adlı kitabından bir özet.⁽⁴⁾ Sonuç büyük bir başarıydı. Ducati, karşıtlarının, yabancılar arasından değil İtalyanlar arasından çıktığını aktarır. Öte yandan bu kişiler yine de "Trombetti'nin istisnai yeteneklerinin hakkını inceliklerle vererek" ona karşı çıkmışlardır. "Genç ve artık cesur bir dilbilimci olan Giacomo Devoto, yöntem konusunda kaygılanmıştı; ona göre metodolojik kesinlik, Trombetti'nin soruları ve sonuçları nedeniyle zedelenmişti."⁽⁵⁾ Bu noktada Ducati, dilbilim yöntemi üzerine ve Devoto'ya karşı bir dizi, sahiden rahatsız edici yorum yaptı ve şöyle konuştu: "İnce eleyip sık dokumayı bırakalım ve Trombetti'nin sonuçlarına bakalım." İnce eleyip sık dokumamaktan ne kastettiği bellidir. Bilimlerde genelde, yöntem en önemli şeydir; dahası, sınırlı, homojen olmayan pozitif veri arzına bağımlı olan belli bilimlerde yöntem sorunları, her şey değilse de, çok daha önemlidir. Az bir hayal gücüyle, bir hipotezi bir diğerinin üzerine çıkarmak ve bir doktrine parlak bir mantıksallık görüntüsü vermek zor değildir ancak bu hipotezlerin eleştirisi, tüm sunumu hayale çevirir ve parlaklığın altındaki boşluğu ortaya çıkarır. Trombetti yeni bir yöntem mi keşfetti? Asıl soru budur. Bu yeni yöntembilimin ilerlemesine eskilerinden daha mı fazla katkı sundu? Daha iyi yorumlar mı getirdi? Yok, bunların hiç birini yapmadı. Burada bile milliyetçiliğin, bilimsel değerlendirmeye ve böylece bilimsel çalışmanın pratik koşullarına nasıl zararlar verdiği görülebilir. Bartoli, yeni bir yöntem keşfetmiştir fakat Etrüskçe'yi yorumlamak konusunda fazla gü-rültü çıkaramamıştır.⁽⁶⁾ Trombetti ise, Etrüskçe'yi ve böylece tarihin en büyük ve en zorlu bilmecelerinden birini çözdüğünü ilan etmiştir: övgü, popülerite, iktisadi destek vs. Ducati, "oldukça gözde" bir dilbilimcinin, kongrede kendisine söylediği şu sözleri onaylamaktadır: "Trombetti bir istisnadır; o bizim üstümüzdedir ve bize girişimde bile bulunamayacağımız denli zorlu gelen şeyi o başarabilmiştir." Ducati, paleontolog Ugo Antonielli'nin oldukça derin sözlerini de ekler. Antonielli'ye göre, Trombetti "düz ve isabetli bir yolu işaret eden iyi niyetli bir devdir." Aynı Antonielli'nin inceliklerle eklediği gibi, "belli kişilerin sefil karakterleri düşünüldüğünde," bizim şaşmaz İtalyan Trombetti'miz keşke " 'Von Trombetting' ya da 'Trombetty' olsaymış..." Soru bu terimlerle

kurgulandığı için, Devoto ve karşıtların kahraman olduğu ve İtalyan biliminde makul bir taraf olduğu kabul edilmelidir. Ducati, bilimdeki bu milliyetçi eğilimi, içine düştüğü çelişkilerin farkına varmaksızın desteklemektedir: Trombetti düz ve isabetli bir yol açmış olsaydı metodolojiyi yenilemiş, geliştirmiş veya kusursuzlaştırmış olurdu ve tüm diğer araştırmacılar da onun yaptığını yapmaya gayret ederdi. Öyle ya da böyle; ya Trombetti sahip olduğu özel yetenek ve sezgi gücü sayesinde bilimin üstünde duruyor ya da herkese yol gösteriyor: “Tuhaf bir durum! Floransa’da toplanan dilbilimciler arasında, Trombetti en dizginsiz alkışı yabancılardan aldı.” O halde neden Ducati “Von Trombetting” sözünü ediyor? Bu durum, İtalya’daki dilbilimcilerin diğerlerine oranla daha ciddi ve ileri olduğunu göstermez mi? Bu, bilimsel milliyetçilik gayet normaldir: gerçek ulusal “zaferler”den haberdar olmamak ve bizat köle olmak, yabancılardan yalakası olmak.

Madde 87. İtalyan aydın sınıflarının ortaçağ başlarındaki oluşumuna dair, yalnızca dil (Orta Latince) sorunu değil, aynı zamanda ve özellikle hukuk sorunu da ele alınmalıdır.⁽¹⁾ Roma Hukuku’nun barbar istilası sonrası çöküşü ve Longobard Hukuku’na kıyasla kişisel ve geleneksel hukuka dönüşmesi; bir grubun özel yasal sistemi olarak doğan ve Devlet Hukuku seviyesine yükselen Kilise Hukuku’nun yeşermesi; Roma Hukuku’nun yeniden doğuşu ve üniversiteler aracılığıyla yayılması. Bunlar, birdenbire ve eş zamanlı gerçekleşmedi fakat genel tarihsel gelişmelerle ilişkiliydi (barbarların yerel halklarla birleşmesi gibi). Kilise Hukuku’nun gelişmesi ve yeni devletlerin adli yapıları içinde kazandığı önem, ortaçağ emperyal-kozmopolitan zihin yapısının oluşumu, yeni hayat biçimlerine uyarlanan ve yorumlanan Roma Hukuku’nun gelişimi: Bu etmenler İtalyan kozmopolitan aydınlarının doğmasına ve katmanlaşmasına neden oldu.

Öte yandan, Orta Latince’nin eski ile yeni arasındaki tek bağ olarak kaldığı bir dönem de -Germen Hukuku hegemonyasının hakim olduğu dönem- vardır. Bu ara dönem sorunu araştırmacıların ve daha önemlisi, Manzoni gibi aydınların de ilgisini çekmiştir (*Adelchi* mevzusunda, Romalılar ve Longobardlar arasındaki ilişkilere değindiği yazılarına bakınız)⁽²⁾; diğer bir deyişle, on dokuzuncu yüzyılın başlarında bu problem, yeni bir ulusal bilinç inşa etmek için İtalyan geleneğinin antik Roma’ya dayandığını iddia edenlerin ilgisini çekmiştir.

Roma Hukuku'nun çöküşü ve yeniden yükselişi konusunda birtakım genel fikirler edinmek için, Francesco Brandileone'nin "I 'due diritti' e il loro odierno insegnamento in Italia" (*Nuova Antologia*, 16 Temmuz 1928) başlıklı makalesine bakınız. Aynı zamanda, hukukun önemli tarihlerine de göz atınız.⁽³⁾

Brandileone'nin makalesinden kısa bir özet:

Roma İmparatorluğu'nun Roma, Konstantinopolis ve Beyrut'taki okulları, Roma Hukuku'nu *ius publicum* ["kamu hukuku", ç.n.] ve *ius privatum* ["özel hukuk", ç.n.] şeklinde ikiye ayırarak öğretmiştir. *Ius privatum*, pagan döneme ait *ius sacrum*'u ihtiva ediyordu, zira paganizm hem devletin hem de tebaasının diniydi. Hristiyanlık ortaya çıkıp zulüm ve hoşgörü asırları boyunca kendini siyasi toplumdan ayrı bir toplum olarak örgütlediğinde, yeni bir *ius sacrum*'un önünü açmış oldu. Hristiyanlık ilk tanındığında ve devlet tarafından imparatorluğun tek dini mertebesine yükseltildiğinde, yeni *ius sacrum* kesin olarak seküler kanun yapıcılar tarafından desteklendi ve tanındı ancak eskisi kadar da saygı görmedi. Hristiyanlık kendini siyasi toplumsal hayattan soyutladığı için *ius publicum*'dan da uzak durmuş oldu ve okullar onun yasalarını önemsemediler. Yeni *ius sacrum*, özellikle *dindar topluma* ait okulların temel kaygısı oldu. (Bu, Roma Devleti'nin tarihinde çok önemli bir olgudur ve ortaçağda gelişen bir iktidar düalizmini ortaya çıkardığı için çok ciddi sonuçlara da yol açmıştır. Ne var ki, Brandileone bunu açıklamaz; bunun, Hristiyanlığın siyasi toplumdan ilk ayrılışının mantıksal bir sonucu olduğunu öngörür. İyi elbette. Ne var ki Hristiyanlık, devlet dini olduktan sonra -paganizm gibi- resmi bir siyaset ve din birliği yeniden inşası gerçekleşmedi mi? Asıl soru budur.)

Ortaçağın ilk yüzyıllarında, yeni *ius sacrum* -*ius canonicum* ya da *ius ecclesiasticum*- ve *ius romanum*, sayı, dağılım ve aktivite açısından eşit önemde olmayan farklı okullarda okutuldu. Batı'da, hem antik dönemden kalanlar hem de yenileri dâhil olmak üzere Roma geleneğine ait özel okullar yalnızca İtalya'daydı. İtalya dışında (İtalyan benzerleri gibi) seküler hukukun (özellikle Roma Hukuku'nun) temel olgularını öğreten *Scholae liberalium artium* [güzel sanatlar okulları, ç.n.] olsa da, bunların aktiviteleri, onlardan bize ulaşan sınırlı, parçalı, düzensiz ve genellikle de acemice yapımların da gösterdiği gibi çok değerli değildi. Bunun aksine, dinsel dogma ve Kilise Hukuku eğitimine adanmış dini

okullar yalnızca İtalya'da değil Hristiyan ya da Katolik olmuş ülkelerde de çok sayıdaydı. Her manastırın ve belli bir düzeyde önem arz eden her katedral kilisenin kendi okulu vardı; bu aktivitenin kanıtı İtalya, Afrika, İspanya, Fransa, Almanya, İngiltere ve İrlanda'da altıncı yüzyıldan on birinci yüzyıla dek aralıksız üretilmiş dinsel yapıtlar koleksiyonunun zenginliğidir. Roma Hukuku'na kıyasla Kilise Hukuku'ndaki canlılığın açıklaması, Batı'da ve İtalya'da uygulandığında Roma Hukuku özel hukuka indirgenmişken aynı şeyin Kilise Hukuku'nun başına gelmemiş olması olgusunda yatar.

Roma Hukuku'nun özel hukuka indirgenmesi, onun, Batı İmparatorluğu bölgesinde geçerli halk yasalarının (*Volkrechte*) gördüğü saygı mertebesine erişememiş olması anlamına gelir. Bu yasaların korunması ve düzenlenmesi en azından yalnızca egemen, soylu veya emperyal iktidarın değil aynı zamanda ve öncelikle uygulama alanı buldukları halk meclislerinin sorumluluğu altındaydı. Ne var ki, Alman krallıklarında ve daha sonra imparatorluk içindeki Roma tebaası, ayrı bir bağımsız grup olarak değil tek tek bireyler olarak görüldüğünden, kendi ulusal hukukunu korumak ve düzenlemekle ilişkili kolektif iradelerini ifade etmeye yetkili kendi meclislerini kuramadılar. Böylece, Roma Hukuku salt bir geleneksel hukuka dönüştü.

Longobard İtalyası'nda Roma ilkeleri ve kurumları, muzafferler tarafından kabul edilmişti fakat Roma Hukuku'na dokunulmamıştı.

Roma İmparatorluğu'nun Charlemagne tarafından yenilenmesi, Roma Hukuku'nu, sahip olduğu içsel konumdan uzaklaştırmadı; konumu güçlendirildi ancak çok sonra ve başka nedenlerle. Bütün İtalya'da, Roma Hukuku on birinci yüzyıla dek özel hukuk olarak kaldı. Yeni imparatorlar tarafından on birinci yüzyılın sonuna dek hayata geçirilen yeni yasalar, Jüstinyen Kanunu'na değil Longobard Fermanı'na eklendi ve bu nedenle bunlar evrensel boyutta bağlayıcı yasalar olarak değil, Longobard hükmü altında yaşayanlar için geçerli özel yasalar olarak kaldı.

Kilise Hukuku ise, asla özel hukuka indirgenmedi; çünkü o, siyasi toplumdan farklı ve ayrı olarak milliyete dayalı olmayan bir aidiyete sahip toplumun -kendi yasama gücüne sahip konsillere ve papalara dayalı bir toplum- hukukuydu. Ne var ki, bu hukuk aynı zamanda bir kısıtlı zorunluluk katmanına sahipti. Bir şeyin zorunlu olmasının sebebi ya anlık olarak kabul görmesi ya da devlet yasalarına eklenmesi idi.

İmparatorluk, Ottos'un tahta çıkmasının ardından, açık ve belirgin

bir şekilde eskisinin devamı olarak algılanmaya başladıktan sonra Roma Hukuku'nun konumu, radikal bir değişime maruz kaldı. Bunun yorumculuğuna soyunan ve Roma Hukuku'nu *omnium generalis* lherkese yönelik, ç.n.l ilan eden ve böylece Bologna Okulu'nun yeşermesi ve yükselmesi için zemin hazırlayan ise Pavia Okulu idi; dahası, Suabiya Hanedanı, Jüstinyen Kanunları'nı kendi yasaları olarak kabul etti ve ona eklemeler yaptı. Roma Hukuku'nun bu şekilde yeniden onaylanması, kişisel etmenlere bağlı değil; 1000 yılından sonra iktisadi hayatın, endüstrinin, ticaretin ve gemiciliğin gelişimiyle alakalıdır. Germen Hukuku ise yeni fenomenin yasal düzenlemelerinden ve yeni ilişkilerden uzak durdu.

1000 yılından sonra Kilise Hukuku da bir değişim geçirdi.

Şarلمان Hanedanı ile Papalık arasındaki işbirliği ile birlikte, imparatorun ortak yasası altında (dünyevi düzeyde) tüm insanlığı kapsayacak evrensel bir monarşi fikri doğdu. Öte yandan bu fikir, her bir iktidarın eline geçen bölgelerin olası sınırlarına ulaşamadı ve bu durum imparatora, kilise işlerine müdahale için geniş bir alan sağladı. İmparatorluğun hedefleri -hali hazırda Şarلمان Hanedanı'nın elindeki ama daha sonra da devam eden- Kilise'nin hedefleriyle açık biçimde çelişiyordu ve Devlet, Kilise hiyerarşisini kendi içine çekebilme niyetini belli etti. Böylece on ikinci yüzyılın başlarında Papalığın zaferiyle sonuçlanacak bir çekişme başlamış oldu. Ruhani olanın (güneş-ay) önceliği ilan edildi ve Kilise yasama özgürlüğünü yeniden elde etti. Bu teokratik konsept, teorik ve pratik açılardan engellerle karşılaştı ancak yine de en ince ve seyretilmiş haliyle asırlar boyunca hakimiyetini sürdürdü. Artık biri dini diğeri din dışı olmak üzere iki mahkeme vardı ve iki yasa birleştirildi; *utrumque ius* lher iki yasa, ç.n.l.

Madde 88. *İtalyan aydınlarının tarihsel formasyonu çalışması*, kişiyi, İtalya'nın kendi toprakları içinde Roma'ya sahip olması sayesinde, tüm emperyal bölgelerin kültürlü sınıflarının kaynayan kazanı haline geldiği Roma İmparatorluğu dönemlerine götürür. Yönetici personel, giderek daha fazla emperyal ve giderek daha az Latin olmuş; kozmopolitan hale gelmiştir: İmparatorlar dahi Latin kökenli değildir.

O halde, İtalyan (İtalya topraklarında yaşayan) entelektüel sınıflarının gelişiminde bölünmez bir çizgi mevcuttur fakat bu gelişim çizgisi, hiç de ulusal değildir. Bu olgu, İtalya'da yaşayan nüfusun kompozisyo-

nunda içsel bir dengesizliğe yol açar.

Aydınların ne olduğu sorusu, bu çalışma üzerinden tüm karmaşıklıkla sergilenebilir.⁽¹⁾

Madde 89. Lorianizm. Bu akımla ilişkilendirilmesi gereken meşhur bir tartışma, Livy'nin, yıllar önce keşfi sebebiyle kısa bir zaman için belki de beklemediği bir üne kavuşan bir profesör tarafından Napoli'de keşfedildiği söylenen kayıp kitapları hakkındadır. Bence, skandalın kökleri, Profesör Francesco Ribezzo'nun entrikalarında ve ismini hatırlayamadığım başka bir profesörün güçsüzlüğünde yatmaktadır. Bu profesör, bir dergi yayınlamaktadır ve Profesör Ribezzo ise rakip bir dergi basmaktadır. Bunların ikisi de işe yaramaz veya işe yaramaza yakındır (yıllarca Ribezzo'nun dergisiyle haşır neşir oldum ve Ribezzo'nun neyi hak ettiğini çok iyi biliyorum): Bu iki adam, Napoli Üniversitesi'nde profesörlük için çekişmekteydi. Çalışma arkadaşının keşfini kendi dergisinde duyuran da Ribezzo'ydu (!). Sonuçta profesör kendini, gazetelerin ve kamuoyunun merkezinde buldu. Böylece mesleki ve moral açılardan koltukları kabardı.⁽¹⁾ Ribezzo'nun akademik yeteneği yoktu: 1910-11 yıllarında onu tanıdığımda Yunanca ve Latince'yi tümüyle unutmuştu ve Aryan-Avrupa dilbilimi alanında bir "uzman"dı. Ribezzo'nun cehaleti o boyutlardaydı ki sık sık öğrencileriyle kapışyordu. Palermo'daki lisede, bir profesörün bir öğrenci tarafından öldürülmesi olayına karıştı (1908 veya 1909'da sanırım). Ceza olarak Cagliari'ye gönderildi ve burada da öğrencileriyle birbirine girdi. Bu polemik 1912'de iyice ayyuka çıkarak gazetelere düştü ve Ribezzo'ya yönelik ölüm tehditlerine yol açtı. Bu nedenle Napoli'ye gitmek zorunda kaldı. Ribezzo, Neapolitan Üniversitesi çetesi tarafından (Cocchia ve diğerleri) destekleniyor olmalıydı. Torino Üniversitesi'nde dilbilim alanında profesörlük başvurusunda bulundu; burada Bartoli görevlendirildiğinde gülünç bir halk tiyatrosu sergilendi.⁽²⁾

Madde 90. Ast sınıfların tarihi (sayfa 10 ve 12'deki notlarla karşılaştırın).⁽¹⁾ Yönetici sınıfların tarihsel bloğu, devlet içindedir ve onların tarihi, devletlerin ve devlet gruplarının tarihidir aslında. Bu blok, sarsılmaz olmalıdır; zira devlet ile "sivil toplum" arasındaki ilişkilerin çıktısıdır. Ast sınıfların ise bloğu yoktur; onların tarihi "sivil toplum" tarihi ile iç içe geçmiştir. Bu, tarihin parçalı bir dilimidir. Üstünde durulması gere-

kenler: (i) ast sınıfların iktisadi katmanda gerçekleşen gelişimler ve değişimler üzerinden nesnel formasyonu; yayılımlarının kapsamı; kendilerinden önce gelen diğer sınıflardaki kökleri; (ii) baskın siyasi formasyonlara aktif ya da pasif bağlılıkları; yani, bu formasyonların programlarını kendi talepleriyle etkileme çabaları; (iii) ast sınıfların kontrolünü elde tutmak için yönetici sınıflarda yeni tarafların doğuşu; (iv) bizzat ast sınıfların, sınırlı ve parçalı karakter formasyonları; (v)^a ast sınıfların otonomisini eski iskelet temelinde teyit eden siyasi formasyonlar; (vi)^b tam otonomiye teyit eden siyasi formasyonlar. Bu aşamalar, ara aşamalar ya da birkaç aşamanın birleşimi şeklinde, çok daha ayrıntılı biçimde listelenebilir. Tarihçi, en ilkel aşamalardan tam otonomiye dek gelişimi kaydeder. Bu nedenle, bu sınıfların siyasal partisinin tarihi de oldukça karmaşıktır; çünkü bu tarih, o siyasi partinin bir bütün olarak ast sınıfların tüm bölgelerindeki aktivitelerinin yansımalarını da içermelidir. Bu sınıflar arasında, biri hegemonya sahibi olacaktır; bu da tüm diğer partilerin sergilediği gelişmeler üzerinde çalışılarak anlaşılabilir. Ortaya çıkarılması gereken, bunların hegemonik sınıf öğeleri mi yoksa onun hegemonyasına tabi diğer ast sınıf öğeleri mi içerdiğidir. Bir tarihsel araştırma kriteri, aynı şekilde burjuvazi tarihi üzerinde çalışarak da elde edilebilir (bu görüşler, Risorgimento üzerine notlarla ilişkilidir): Burjuvazi, iktidara, diğer belli güçlerin yardımıyla, belli toplumsal güçlere karşı mücadele ederek gelmiştir; devlet içindeki yerini sağlamlaştırmak için de bu toplumsal güçleri saf dışı bırakmak ve diğerlerinin aktif ya da pasif desteğini almak durumunda kalmıştır. Bir ast sınıfın gelişimi bağlamında burjuvazi üzerine yapılacak çalışma, bu nedenle yenmek zorunda kaldığı gelecekteki düşmanlarından otonomiye elde ettiği aşamalarla, ona aktif ya da pasif yollarla yardım eden o güçlerin desteğini kazandığı aşamaları içermelidir; bu destek olmaksızın, devlet içindeki yerini sağlamlaştıramazdı. Burjuvazinin çeşitli aşamalarda kazandığı bilinç düzeyi, yalnızca onun daha itaat ettiği sınıftan ayrılmasıyla değil, bu iki mihenk taşıyla ölçülür. Genellikle saf dışı bıraktığı güçler üzerinden bir değerlendirme yapılır ve sonuç tek taraflı bir tarih veya kimi zaman da aynen komünler döneminden bu yana İtalya'nın tarihi konusunda olduğu gibi hiçbir şeyi anlayamamak şeklinde olur. İtalyan bur-

a) El yazmasında, (iv) olarak geçiyor; muhtemelen hatalı yazılmış.

b) El yazmasında, (v) olarak geçiyor.

juvazisi, halkı birleştiremeyeceğini göstermiştir ve bu onun yenilgilerinin ve gelişimindeki boşlukların sebeplerinden biridir. Risorgimento'da, bu dar "egoizm", Fransa'dakine benzer hızlı ve dinamik bir devrimi engellemiştir.

Bu, ast sınıfların tarihini yazarken karşılaşılan en önemli sorunlardan ve yaşanan zorlukların sebeplerinden biridir.

Karşılaştırma: Defter 25, Madde 5.

Madde 91. *Peder Bresciani'nin soyu. Kitap fuarı.* İnsanlar kitaba gitmezse, kitap onlara gelir. Bu girişimi, *La Fiera Letteraria*'ya ve onun editörü Umberto Fracchia'ya borçluyuz. Fracchia, 1927'de Milano'da bu girişimde bulundu ve sorumluluğu üstlendi.⁽¹⁾ Girişimin kendisi kötü değildir ve birtakım ufak tefek etkilere de sahip olabilir. Ne var ki sorun yerli yerinde durmaktadır: Kitabın halka ulaşması için tam olarak ulusal-popüler olması şarttır. Yoksa kitapçılar ve seyyar satıcılar yoluyla halka "materyal olarak" ulaştırılması problem değildir.

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 41.

Madde 92. *Federico Confalonieri.* Confalonieri, Spielberg'e ve yine salınmasının ardından sürgünle gönderilmesi amacıyla Gradisca'daki hapishaneye gitmeden önce Viyana'ya uğradı. Sağlık sebepleriyle Viyana'yı ikinci kez ziyaret ettiğinde Avusturyalı siyasi kişiliklerle iletişimi olup olmadığına bakılmalı.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 44.

Madde 93. *Giovanni Cena.* Cena'nın Agro Romano'daki köylü okulları adına yürüttüğü faaliyetler hakkında, Alessandro Marcucci'nin yayınlarına göz atmak gerek.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 43.

Madde 94. *Peder Bresciani'nin soyu. Polifilo.* (Luca Beltrami). Beltrami'nin, (*I popolari idi Casate Olona* gibi *Il Romanzo Mensile*, *La Lettura* gibi yayınlarda yer bulmuş)⁽¹⁾ Brescianist yazılarını bulmak için, senato-

nun saygıdeğer kütüphanecisi Fortunato Pintor tarafından hazırlanan ve Guido Mazzoni'nin giriş yazısı yazdığı *Bibliografia degli scritti di Luca Beltrami* (Mart 1881'den Mart 1930'a kadar) adlı bibliyografya incelenmeli.⁽²⁾ 11 Mayıs 1930 tarihli *Il Marzocco*'da yer alan bir bibliyografik not, Beltrami'nin hayali "Casate Olona" üzerine yazılarının otuz beş kadar olduğunu öne sürüyor (Ben yalnızca üç ya da dört tanesini okudum).⁽³⁾ Beltrami, bibliyografyaya not düşmüştür ve "Casate Olona" hakkında *Il Marzocco*'da şöyle yazmaktadır: "Hayali 'Casate Olona' hakkındaki otuz beş metnin bibliyografyası ona, toplumsal siyasi bir yapı hakkındaki görüşlerini, önerilerini ve argümanlarını tek bir çalışma içinde toplama şansı vermiştir. Onun görüşleri, demokratik parlamenter bir rejimle çelişmektedir ve belli bir seviyede talihsizlik olarak nitelendirilmelidir: Beltrami dışında biri, öngörülü bir müjdeci olmayı eline yüzüne buluşturırdı (!?)."⁽⁴⁾ *Il Marzocco* bile bu türden bir ağzı bozukluğa göz yumduğuna göre, bu Floransa çıkışlı yayının, F. Ferrer'in infaz timi tarafından idam edilmesi sorunu üzerine takındığı tavrı anımsamak ilgi çekici olacaktır.⁽⁵⁾

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 42.

Madde 95. *Peder Bresciani'nin soyu*. Dizi romanlar ve popüler tiyatro (arena draması ya da büyük arena draması gibi). (Tam olarak neden popüler drama, arena draması olarak anılıyor? Bologna'daki Arena del Sol gibi popüler arenalar yüzünden mi? Edoardo Boutet'in kendi yönetmenliğinde, Roma Permanent Theater Company'nin pazartesi günleri Bologna Arena del Sole'de oynadığı Çamaşırcı Kadınlar Günü oyunundaki çamaşırcı kadınların performansları üzerine yazdıklarına göz atılmalı. Boutet'in tiyatro anıları üzerine bu yazısını Monicelli tarafından 1908-9'da Milano'da yayımlanan *Il Viandante*'den okudum.)⁽¹⁾ 17 Kasım 1929 tarihli *Il Marzocco*'da, Gaio (Adolfo Orvieto) tarafından yazılmış çok çarpıcı bir not yayınladı: "*Danton*, il melodrama e il 'romanzo nella vita.'⁽²⁾ Notun giriş kısmı şöyle: "Yeni 'kurulmuş' bir tiyatro kumpanyası, bazı insanları çekebilmek umuduyla büyük popüler oyunlardan oluşan -*Monte Cristo Kontu*'ndan *İki Yetim*'e"⁽³⁾ kadar- bir repertuar hazırladı. Bir Macar tarafından yazılmış, Fransız Devrimi hakkındaki *Danton* isimli yeni bir oyunla, Floransa'da hedeflerine ulaşmış oldu." Oyun, De Pekar'a aittir⁽⁴⁾ ve "aşırı özgürlükleri, olguların hayaliyle birleştiren safi pa-

tetik bir fabldır" (örneğin, Robespierre ile Saint-Just, Danton'un mahkemesinde hazır bulunurlar ve onunla tartışır). "Fakat o, tehlikeli modernist sapmalar olmaksızın popüler tiyatronun eski şaşmaz yöntemlerinden faydalanan zekice kotarılmış bir fabldır. Her şey basit, kontrollü ve pürüzsüzdür. Duygusal ve curcunalı öğeler zamanlaması iyi, yumuşaklık anlarıyla iç içe geçirilir ve böylece izleyici rahatlar ve heyecanı ile memnuniyetini sergiler. Halkı tiyatroya geri çekmenin en iyi yolu bu mu?" Orvieto'nun vardığı sonuç anlamlıdır. Bu şekilde, 1929'da halkı tiyatroya çekmek için *Monte Kristo Kontu* ve *İki Yetim* oyunları sahnelenmiş, 1930'da ise halkın gazete okumasını sağlamak için *Monte Kristo Kontu* ve *Joseph Balsamo* hikâyeleri dizi haline getirilmiştir.

Karşılaştırma: Defter 21, Madde 7.

Madde 96. *Peder Bresciani'nin soyu. Popüler romanlar.* İstatistiki araştırma: En çok tiraja sahip popüler dergiler kaç tane İtalyan romanı yayımladı? *Il Romanzo Mensile*, *La Domenica del Corriere*, *La Tribuna Illustrata*, *Il Mattino Illustrato*? *La Domenica del Corriere* tarafından tüm yayın hayatı boyunca (1930'da otuz ikinci yılıydı) yayımlanmış yaklaşık seksen doksan kadar roman vardır ve bunların bir tanesi bile İtalyan romanı değildir. *La Tribuna Illustrata* ise birkaç tane yayımlamış olabilir fakat bilinmelidir ki *La Tribuna Illustrata*, *Domenica*'dan daha az popülerlerdir ve onun kendine has bir roman anlayışı vardır. Aynı zamanda, yazarların milliyetlerini ve yayımlanmış macera romanlarının türlerini de incelemek ilgi çekici olabilir. *Il Romanzo Mensile* ile *La Domenica* çok sayıda İngiliz romanı ile dedektif hikâyelerinin (Sherlock Holmes'u yayımlamışlardı) yanı sıra Alman, Macar (Macar olması muhtemel Barones Orczy⁽¹⁾ oldukça popüler olmuştur ve onun Fransız Devrimi üzerine romanları yine kayda değer bir tiraja sahip olması -sanıyorum yirmi beş bin basım adedine ulaşmıştı- muhtemel *Il Romanzo Mensile*'de de birkaç defa yayımlandı ve Avustralya romanları da (yine birkaç defa yeniden basılan Guy Boothby⁽²⁾ romanları) yayımladılar. Aynı şekilde, *Il Romanzo Mensile* ile *La Domenica*'da da macera-dedektif türü öyküler ağır basar. *Il Corriere*'de seçimlerden sorumlu kişinin kim olduğunu ve bu seçimler için hangi kriterleri kullandığını öğrenmek de ilgi çekici olurdu. Napoli'de çıkmasına karşın, *Il Mattino Illustrato*, *La Domenica* ile aynı tarzda romanlar yayımlar. Bu da, o tür romanların çok popüler olduğu-

nun göstergesidir. Görece ve hatta mutlak terimlerle konuşmak gerekirse, *Il Corriere della Sera*'nın yönetimi, bu tür popüler romanların en büyük savunucularıdır: Bu dergi yılda en az on beş adet roman yayımlar ve derginin devasa bir tirajı vardır. Sonzogno Yayınevi ise ikinci büyük olmalıdır (belki de Sonzogno'nun *Il Corriere*'den daha fazla yayın yaptığı yıllar olmuştur). Sonzogno'nun birkaç yıllık yayıncılık işlerine dair bir çalışma, halkın zevklerinde meydana gelen farklılıkların bir resmini sunacaktır; böyle bir çalışma ilginç ama zorlu da olacaktır; zira Sonzogno, yayınlarında ne basım yılını belirtir ne de baskı sayılarını. Belki kataloga bir göz atmak kimi sonuçlara ulaşılmasını sağlar. Mevcut katalogları kırk ya da elli yıl önceki kataloglarla karşılaştırmak ise, başlı başına ilgi çekici olur. Duygusal, göz yaşartıcı roman, hâlâ yaşaması gereken kimi "şaheserlerin" (örneğin, Richebourg'a ait *Capinera del mulino*⁽³⁾) gibi dışında çoktan unutulup gitmiş olmalı. Bu nedenle, bu tür romanların dişi şeklinde yayınlanmış hallerini izlemek ilginç olur.

Belli sayılarda İtalyan popüler romanı, Perino ve daha yakın tarihte Nerbini tarafından yayımlanmış olmalı. Bunların tümü din adamı karşıtı içeriğe sahiptir ve Guerrazzi'nin ayak izlerini takip eder.⁽⁴⁾ Bu materyallerin yayıncılarından oluşan bir liste de ilgi çekici olabilir.

Karşılaştırma: Defter 21, Madde 8.

Madde 97. *Konkordato*. Papalık Garantileri Yasası'na⁽¹⁾ eklenen bir genelge; Vatikan'ın, yasanın ilanını takiben beş yıl içinde tahsis edilen tazminatı reddetmesi halinde, tazminat hakkından mahrum kalacağını öngörüyor. Buna göre, Papa'ya yapılan tazminat ödemesi, 1928'e dek her bütçeye dâhil edilmiş gibi görünüyor. Nasıl olur? Papalık Garantileri Yasası'na eklenen 1871 tarihli genelge mi dönüştürülmüş yoksa? Eğer öyleyse, ne zaman ve ne sebeple? Çok önemli bir soru bu.

Madde 98. *Spartaküs*. Sezar tarafından yaptırılmış sıradan bir araştırma sonucunda (*Bello Gallico*, I, 40, 5), Cimbrî savaş mahkûmlarının, Spartaküs öncülüğündeki köle ayaklanmasının çekirdeğini oluşturduğu ortaya çıkar. Bu ayaklanmalar bastırılmıştı. (Tenney Frank, *Storia economica di Roma*, İtalyanca çevirisi, Ed. Vallecchi, s. 153.)⁽¹⁾ (Farklı uluslardan kölelerin farklı kaderleri ve hayatta kalmış olma olasılıklarına dair araştırmalar ve varsayımlar için Frank'ın kitabındaki aynı bölü-

me göz atılmalı: Yok mu edildiler, yerli nüfusla mı kaynaştılar yoksa onların yerini mi aldılar?)

Karşılaştırma: Defter 25, Madde 6.

Madde 99. *Sayıların hukuku* (Gösterilerin psikolojik temeli: Yürüyüşler, kitlesel toplantılar vs.). Roma'da köleler bu şekilde tanınamazlardı. Bir senatör, bir defasında kölelere ayırt edici bir kıyafet giydirilmesini önerdiğinde, senato, kölelerin kendi sayılarını fark etmeleri halinde tehlike yaratabilecekleri korkusuyla bu öneriyi reddetmişti. Seneca, *De Clem.*, I, 24. Tacitus, *Annali*, 4, 27.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 25, Madde 6.

Madde 100. *Peder Bresciani'nin soyu. Popüler Edebiyat*. Alba-Roma'daki St. Paul Dini Topluluğu Yayınevi tarafından yayımlanan "Tolle et lege" serisinin 111 kitabından 65'i, Cizvit Ugo Mioni tarafından yazılmıştır. Bununla birlikte bunların tamamı ona ait olamaz; ayrıca, o hiçbir şekilde macera romanları ya da Hristiyan metinleri yazmamıştır; öte yandan örneğin, "Misyonoloji" üzerine devasa bir değerlendirmesi de vardır.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 21, Madde 9.

Madde 101. *Peder Bresciani'nin soyu. İtalyan edebiyatının anti popüler ya da popüler olmayan ulusal karakteri*. Bazı modern edebiyatçıların bu konuda yazıp yazmadığına bakılmalı. Adriano Tilgher'in yanı sıra Gino Saviotti de bir şeyler yazmış olmalı.⁽¹⁾ 24 Ağustos 1930 tarihli *L'Italia Letteraria*'da Saviotti'nin Parini üzerine yazdığı ve 15 Ağustos tarihli *Ambrosiano*'da yayımlanmış bir makaleden yapılan şu alıntıya rastladım: "Muhteşem Parini'nin, zamanında İtalyan şiirini nasıl ayağa kaldırdığı görülebilir. Ona yoksun olduğu ciddiyeti kazandırdın, onun kurak damarlarına iyi halk kanını zerk ettin. Bugün, ölümünün yüz otuz birinci yılında dahi sana şükran borçluyuz. Bugünkü sözde şiirimiz de senin gibi bir adama ihtiyaç duyuyor."⁽²⁾

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 44.

Madde 102. *Geçmiş ve bugün. Gazetecilik okulu* (sayfa 48 ve 49 ile karşılaştırın).⁽¹⁾ İtalyan gazetecilerin sayısı. 24 Ağustos 1930 tarihli *L'Italia Letteraria*'da yayımlanmış "Notizie sindacali", Ulusal Gazeteciler Birliği Sekreterliği tarafından yapılmış bir sayımın sonuçlarını veriyor: 30 Haziran itibarıyla, sendikaya üye 1.960 gazeteci var. Bunların 800'ü Faşist Parti üyesi. Rakamlar şu şekilde: Bari 30 ve 26, Bologna 108 ve 40, Floransa 108 ve 43, Cenova 113 ve 39, Milano 348 ve 143, Napoli 106 ve 45, Palermo 50 ve 17, Roma 716 ve 259, Torino 144 ve 59, Trieste 90 ve 62, Venedik 147 ve 59.⁽²⁾

Karşılaştırma: Defter 24, Madde 9.

Madde 103. *Risorgimento ve devrimci sınıflar*. Strongoli^a Prensi Francesco Pignatelli tarafından yazılmış *Memorie storiche del regno di Napoli dal 1790 al 1815* (Nino Cortese, *Memorie di un generale della Repubblica e dell'Impero*, 2 cilt, 8°, cccxxv + 136 sayfa, 312 sayfa, L. 60) adlı esere Cortese, "Stato e ideali politici nell'Italia meridionale nel settecento e l'esperienza di una rivoluzione" |On sekizinci yüzyılda Güney İtalya'da devlet ve siyasi idealler ve bir devrim deneyimi, ç.n.l başlıklı bir giriş makalesi yazar.⁽¹⁾ Burada sorunu ele alır. Fransa'da aristokrasi ve kraliyet, devrimci tehdide karşı birleşmişken, neden İtalya'nın güneyinde aristokrasi, devrimcilerden yana tavır almıştır ve neden tepki üzerine vahşice zulüm görmüştür? Cortese, aristokrat yenilikçilerin düşünüşü ile burjuvazi düşünüşü arasındaki bağı konumlandırmak amacıyla Bourbonlu Charles zamanına kadar gider. Aristokratlara göre, özgürlük ve gerekli reformlar, aristokrat bir parlamento tarafından garanti altına alınmalıydı. Yine de burjuvazinin en iyi üyeleri ile işbirliği yapmak istiyorlardı. Burjuvaziye göre, denetim ve özgürlük, hangi kökten gelirse gelsin birikimin, bilginin, yeteneğin aristokrasisinde toplanmalıydı. Her ikisi için de devlet, aristokrasi tarafından çevrelenmiş, aydınlatılmış ve denetlenmiş kral tarafından yönetilmeliydi. 1799'da, Kral'ın kaçışının ardından soylular, bir aristokrat cumhuriyet kurmak için ilk girişimde bulundular ve daha sonra da burjuva yenilikçilerin Napoliten Cumhuriyet girişimleri geldi.

a) El yazmasında "Stroinboli" olarak geçiyor.

Napoli'deki olayların Fransa'dakilerle kıyaslanabileceğini düşünmüyorum. Fransa'da da soylularla monarşi arasında bir çatlak vardı. Bunun yanında monarşi, soylular ve üst burjuvazi arasında bir ittifak da söz konusuydu. Ne var ki Fransa'da, Devrim, halk sınıfları tarafından başlatıldı ve ilk aşamalarına dönmesi de yine halk sınıfları tarafından engellendi. Aynı şey, Güney İtalya'da ya da daha sonra bütün Risorgimento sürecinde hiç gerçekleşmedi. Cortese'nin kitabı incelenmeye değer.

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 45.

Madde 104. *Popüler Edebiyat*. "Les Revues" Yayınları tarafından 1930'da basılan *Amerikalı işçilerin yazıları antolojisi* (*Poèmes d'ouvriers américains*, çeviri N. Guterman ve P. Morhange, 9 Frank; yayıncının tanıtım yazısında da görülebileceği gibi eser Fransız eleştirmenlerin övgüsünü kazanmıştır).⁽¹⁾

1925'te Editions Aujourd'hui, Gaston Depresle tarafından derlenen ve Henri Barbusse'nin giriş yazısı yazdığı *Anthologie des écrivains ouvriers* İşçi yazarlar antolojisi, ç.n.l yayımladı. Antolojinin iki cilt olması planlanıyordu ancak sadece birinci cilt yayımlanabildi.⁽²⁾ (Bu yayınevi, diğer yazarların yanı sıra Marguerite Andoux, Pierre Hamp gibi yazarların da yazılarını yayımlamaktadır.)

1930'da Libraire Valois -place du Panthéon (V°) 7- Henry Poulaille'ye ait *Nouvel âge littéraire* adlı eseri⁽³⁾ yayımladı. Eserin tanıtımında Charles Louis Philippe, Charles Péguy, Georges Sorel, L. ve M. Bonneff, Marcel Martinet, Charles Vildrac gibi yazarların isimleri geçiyordu. (Bunun bir antoloji mi yoksa Poulaille'ye ait bir eleştirel makaleler derlemesi mi olduğunu söylemek mümkün değil: Sorel gibi iyi tanınmış isimlerle birlikte Valois tarafından yayımlandı.)

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 53.

Madde 105. *Lorianizm*. *Amerikan fıstığı ve yağı*. Lorianizm üzerine aldığım bir notta, bir albayın, İtalya'nın yakıt gereksinimlerini karşılamak için e'li bin kilometre karelik fıstık alanı oluşturma önerisine değinmiştim.⁽¹⁾ Söz konusu kişi, Donanma Mühendisleri Birliği'nde Albaylık yapan Mühendis Barberis'tir. Barberis, Ekim 1927'de Perugia'da toplanan bir bilim kongresinde "Il combustibile liquido e il suo avvenire" başlık-

lı bir sunumda, bu öneriyi tartışmaya açmıştı. (1 Ocak 1928^a tarihli *Nuova Antologia*'daki Manfredi Gravina imzalı "Olii, petroli, e benzina" makalesinin sayfa 71'deki notuna bakınız.)⁽²⁾

Madde 106. *Prof. H. de Vries de Heekelingen*, Nijmegen Katolik Üniversitesi'nde (Hollanda) paleografi ve diplomasi hocasıdır (yoksa artık değil mi?). 1927'de, Lozan'da Uluslararası Faşizm Çalışmaları Merkezi'ni kurmuştur. *Critica Fascista* için yazılar yazmıştır. (Bu merkezin organizasyonu hakkında, 16 Ocak 1928 tarihli *Nuova Antologia*'da yayımlanan bilgilere bakmak gerek.) Merkez, faşizm ile ilişkili konular hakkında herkese bilgi hizmeti sağlamaktadır.⁽¹⁾

Madde 107. *Risorgimento sürecinde toplumsal sınıflar*. Bakınız, Niccolò Rodolico, *Il popolo agli inizi del Risorgimento* [Risorgimento başlarında halk, ç.n.l, Floransa, Le Monnier, 8°, 312 sayfa. Bandiera kardeşlerin kurduğu Esperia Topluluğu'nun tüzüğü şöyle der: "Azami ihtiyat gösterilmeksizin sıradan halkla yakın ilişki kurulmayacaktır zira onlar, doğaları gereği tedbirsiz ve mecburen yozdurlar. Tercihen; zenginlere, güçlülere ve okumuşlara yönelmeli ve yoksullardan, güçsüzlerden, cahillerden uzak durmalıyız."⁽¹⁾

Risorgimento'nun ilk dönemlerinden (1848 öncesi) bu konuya ilişkin tüm araştırmaları toplamak ve bu güvensizliğin köklerini ortaya çıkarmak gerekir: Piedmont'taki 1821 duruşmaları, askerlerin ve subayların farklı yaklaşımları (askerler, duruşmaların başlarında ya hainleşmiş ya da aşırı zayıflık sergilemişlerdir).⁽²⁾

Mazzini'nin 1853 öncesi ve sonrası yaklaşımları: Crispi'ye, Portekiz'de Eylem Partisi'nin şubelerinin açılması için verdiği talimatlara, işçilerin komitelere dâhil edilmesi şeklindeki tavsiyeleri incelenmeli.⁽³⁾

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 46.

Madde 108. *Personel hatası*. Yıldızların hareketlerinin hesaplanması, bilim adamlarının "personel hatası" addettiği şekilde sapma göstermiş ve düzeltilmesi gerekiyormuş. Bu hatanın tam olarak nasıl ve hangi kri-

a) El yazmasında Gramsci yanlışlıkla "1927" yazmış.

terlerle tespit edildiğini incelemeli. Ne olursa olsun, “personel hatası” kavramı, diğer alanlarda da işlevsel olabilir.

Karşılaştırma: Defter 26, Madde 2.

Madde 109. *Peder Bresciani'nin soyu. Italo Svevo ve İtalyan edebiyatçıları.* Italo Svevo, “James Joyce tarafından “keşfedildi.”⁽¹⁾ Svevo’yu anmaya girişen *La Fiera Letteraria*^a, bu keşfin önce onun keşfettiği İtalyanlar tarafından gerçekleştiğini öne sürer: “Geçtiğimiz günlerde İtalyan basınının bir kısmı, ‘Fransız keşfi’ konusunu devam ettirdi. Öyle görünüyor ki, büyük gazeteler bile gerektiği biçimde söylenen ve tekrar edilen şeyi umursamıyor. Bu nedenle, bir kez daha yazmak gerekir ki, Svevo’nun çalışmalarından ilk haberdar olanlar, kültürlü İtalyanlar idi ve *L’Esame* ile *Il Quindicinale* dergilerinde onun hakkında yazan Eugenio Montale sayesinde Triesteli yazar, İtalya’da ilk kez ve hak ettiği biçimde tanındı. Amacımız yabancıların hakkını yemek değil ancak doğruluğun üzerine hiçbir gölge düşmemeli ve aynı zamanda bu dünyadan göçmüş dostumuza hürmetlerimizi iletmeliyiz” (23 Eylül 1928 tarihli *La Fiera Letteraria*^b -Svevo 15 Eylül’de öldü- Montale’ye ait “Ultimo addio” adlı makale ile Giovanni Comisso’ya ait “Colloquio” adlı makaleye atfen yazılmış kısa editör notundan).⁽²⁾ Bu kaypak ve Cizvitçe kısa yazı, Carlo Linati’nin 1 Şubat 1928 tarihli *Nuova Antologia*’da dile getirilen iddialarla çelişiyor (“Italo Svevo, romanziere”). Linati şöyle yazmış: “İki yıl önce Milano’daki bir aydın kulübünde, bir akşam partisine katılmış bulundum. Bir ara, Paris’ten henüz gelmiş bir genç yazarın içeri girdiğini hatırlıyorum. Bize, Parisli edebiyatçıların Pirandello onuruna Pen Kulüp’te düzenledikleri akşam yemeğini uzun uzadıya anlattıktan sonra, akşam yemeğinin ardından, meşhur İrlandalı yazar James Joyce’un, onunla modern İtalyan edebiyatı hakkında lafladığını da ekledi. Joyce şöyle demişti: ‘Ama siz İtalyanlar büyük bir nesir yazarına sahipsiniz ve muhtemelen ondan haberiniz bile yok.’ ‘Kim?’ ‘Triesteli Italo Svevo.’”⁽³⁾ Linati; Joyce’la söyleşen genç yazar dâhil olmak üzere hiç kimsenin bu adı bilmediğini vurguluyor. Montale, daha sonra *Senilità*’nın bir kopyasını elde etmiş ve *L’Esame*’de onun hakkında bir yazı kaleme almıştı. İtalyan edebiyatçıları Svevo’yu işte böyle “keşfettiler.” Bu bilinmeyen bir

a) El yazmasında Gramsci yanlışlıkla “*Italia Letteraria*” yazmış.

b) El yazmasında “*Italia Letteraria*.”

konu mu? *La Fiera Letteraria*'ya^c gelince, diğer iki konuyu da anımsayalım: Moravia'nın romanı konusu ve 1928'de *Nuova Antologia*'da kendine yer bulmuş olsa da ancak bir yarışmada ya da benzer bir şeyde bir ödül kazandıktan sonra dikkat çekebilen Nino Savarese'nin *Malagigi* adlı eseri konusu.⁽⁴⁾ Aslında bu insanlar edebiyat, kültür gibi konularda daha az duyarlı olamazlardı. Tek yaptıkları edebiyat mezarcılığı, başka da bir şey değil.

(Çocuk edebiyatı alanında ise Vamba'nın *Il Giornalino della Domenica*'sı ile onun tüm girişimleri ve organizasyonlarının yanı sıra Peder Pistelli'nin katkıları da bir onur payesi almalıdır. 1 Şubat 1928 tarihli *Nuova Antologia*'da yayımlanan Lea Nissim imzalı "Omero Redi e le 'Pistole'" makaleyi gözden geçirmek gerek.)⁽⁵⁾

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 45 ve 46.

Madde 110. *Ulusunu donatmak*. İtalyan ekonomisinin, iktisadi koşullarını ve yapısını incelerken bir alt yapı olarak "ulusunu donatmak" kavramını kullan. Bu kavramı net bir şekilde tanımla.

Madde 111. *Lorianizm*. Luigi Valli'nin Dante'ye ait *İlahi Komedya* ile *dolce stil Nuova* [tatlı yeni üslup, ç.n.] hakkındaki "sekte" yorumlarına dair özlü bir bilgi için, 16 Şubat 1928 tarihli *Nuova Antologia*'daki Benedetto Migliore imzalı "Una nuova interpretazione delle rime di Dante e del 'dolce stil novo'" makalesini incelemek gerek.⁽¹⁾

Madde 112. *Corrado Barbagallo. L'oro e il fuoco* [Altın ve ateş, ç.n.] adlı kitabı çok iyi incelenmeli ve yazarın, kapitalizm ve onunla ilişkili fenomenler gibi, aslında modern olan şeyleri kasten antik dönem içinde bulmaya çalıştığı akıldan çıkarılmamalıdır.⁽¹⁾ Onun mesleki birlikler ve onların işlevleri hakkında yürüttüğü çalışmalarına ve vardığı sonuçlara özel önem verilmelidir. Bunlar, klasik dönem ve ortaçağ araştırmacılarının fikirleriyle karşılaştırılmalıdır. *Collegia opificum et artificum* [Esnaf ve sanatkâr loncaları, ç.n.] konusunda Mommsen ile Marquardt arasındaki anlaşmazlığı gözden geçirin: Marquardt'a göre bu "loncalar", ekonomi ve devlet finansına hizmet eden mali kuruluşlardı ve toplumsal kurum-

c) El yazmasında "Italia Letteraria."

116 Hapishane Defterleri - Defter 3

larla çok az bağları vardı ya da hiç bağları yoktu (Rusça *mir* kavramı ile karşılaştırın).⁽²⁾ Modern sendikacılığın, ne olursa olsun klasik dünyadaki köle örgütleriyle bir paralelliğinin olduğu hakkındaki araştırmayı hiç söylemiyorum. Modern dünyayı karakterize eden şey, işçilerin altında başka bir örgütsüz sınıf olmayışıdır. Buna benzer bir durum ortaçağ kurumlarında bile görülmemiştir. (Romalı bir zanaatkar bile köleleri işçi olarak kullanabilirdi ve bunlar “loncalar”a üye değillerdi. Ayrıca eşit insanlar arasında da “loncalar”dan çıkarılmış birtakım kategoriler -illa ki köle olmak zorunda değiller- olduğundan şüphe edilebilir.)

Karşılaştırma: Defter 11 Madde, 11.

Madde 113. *Ütopyalar*. Shakespeare'nin *The Tempest* [Fırtına, ç.n.] adlı oyunu. (Caliban ile Prospero arasındaki çekişme vs. fakat Gonzalo'nun konuşmalarındaki ütopyacı nitelik çok daha nettir.) A. Loria'nın “Pensieri e soggetti economici in Shakespeare” (*Nuova Antologia*, 1 Ağustos 1928) başlıklı makalesine bakınız. Bu makale Lorianizm üzerine olan bölüm için de kullanılabilir. *The Tempest* için, Renan'ın *Caliban* ile *L'eau de jouvence* adlı kitaplarına bakınız. Loria'nın bu makalesi, Shakespeare'de toplumsal doğa ile ilgili pasajların bir antolojisi olarak oldukça ilginçtir ve dönemin sıradan insanların düşünme biçimine dair dolaylı bir kanıt olarak kullanılabilir.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 25, Madde 7.

Madde 114. *Geçmiş ve bugün*. “Varlıklı düzenbazlar yoksul düzenbazlara ihtiyaç duyduklarında, yoksul olanlar zengin olanlara en ağır bedeli ödeatabilirler,” Shakespeare (*Atinalı Timon*'dan) (?).⁽¹⁾

Madde 115. *İtalyan eğitilmiş sınıfların uluslararası işlevi*. İtalyan aydınların kozmopolit işlevinin zayıflaması, on sekizinci yüzyıldaki serüvençi patlaması ile örtüşüyor olabilir. Belli bir tarihten itibaren, hem diğer uluslar çoktan kendi eğitilmiş sınıflarını oluşturdukları için hem de İtalya, on altıncı yüzyıl giderek geçmişe gömüldükçe yetenek üretiminden uzaklaştığı için, ülke Avrupa'ya teknik uzman sağlamayı durdurmuştur. Yurtdışında “şansını denemek” biçimindeki geleneksel yollar, bu geleceğin kaymağını yiyen düzenbazlar tarafından bitirilmiştir. Konu, net

terimlerle incelenmeli ve dile getirilmeli.

Madde 116. *İtalyan eğitilmiş sınıfların uluslararası işlevi*. On altıncı yüzyılın sonlarına doğru İspanyollar'ın yürüttüğü Flanders Savaşı'nda, askeri ve fenni teknik elemanların büyük bölümü İtalyan'dı: Parma Dükkü Alessandro Farnese, Ranuccio Farnese, Ambrogio Spinola, Paciotto da Urbino, Giorgio Basta, Giambattista del Monte, Pompeo Giustiniano, Cristoforo Mondragone gibi meşhur komutanlar ve daha az tanınmış figürler. Namur şehri, iki İtalyan mühendis tarafından istihkam edilmişti: Gabrio Serbelloni ile Scipione Campi. Eugenio Barbarich'in 16 Ağustos 1928 tarihli *Nuova Antologia*'da yayımlanan "Un generale di cavalleria italo-albanese: Giorgio Basta" başlıklı makalesine bakınız.⁽¹⁾

İtalyan eğitilmiş sınıfların kozmopolit işlevi üzerine olan bu çalışmada, daima askeri hizmete addedilen çok daha katı "ulusal" değer nedeniyle askeri mühendislerin rolüne özel önem verilmelidir. Konu, başka soruları da doğurmaktadır: Bu askeri yetenekler nasıl geliştirildi? Komünlerde, burjuvazi, kendi sınıfsal organizasyonunun da bir askeri örgüt olduğu ve bu askeri işlev sayesinde iktidarı ele geçirebildiği düşünüldüğünde, askeri bir kökene sahipti. Bu askeri gelenek, iktidarın elde edilmesinin ardından yani aristokratik komün burjuva komününe dönüştükten sonra çözüldü. Nasıl ve neden? Paralı askeri birlikler nasıl oluştu ve onlara neden ihtiyaç duyuldu? Genel olarak, liderlerin [İt: condottieri, ç.n.] toplumsal konumu nasıldı? Bana kalırsa, onlar küçük soylulardı ama hangi soyluluk: Feodal mi yoksa tüccar mı? On altıncı yüzyıl sonundaki ve devam eden yüzyıllardaki bu askeri liderler nasıl türediler?

Doğal olarak, İtalyanlar'ın Reform Karşısı savaflara çok etkin biçimde katılmasının kayda değer bir anlamı vardır ama Protestanlar'ın savunulmasına da katıldılar mı acaba? Bu askeri teknik uzmanların katkısı, örneğin İsveçliler'in uluslararası paralı askerler olarak ya da Alman süvarilerin Fransa'da (*reîtres*) veya İskoç okçuların yine Fransa'da sundukları katkılarla karıştırılmamalıdır. Zira İtalyanlar sadece askeri teknik uzmanlar olarak değil aynı zamanda mühendislik, siyaset, diplomasi uzmanları olarak da katkı sağlamışlardır.

Barbarich (sanırım, kendisi şu anda bir general), Basta üzerine makalesini şöyle bitiriyor: "Flanders, Fransa ve Transilvanya'daki kırk yıl süren uzun savaş deneyimi, Giorgio Basta'ya, sonradan Montecuccoli tarafından yenilenecek anlaşılır ve meşhur teorisini gerçekten sıra dışı bir

şekilde pratiğe dökme imkanı verdi. Bugün bu ikisinin adını anmak, İtalyan askeri sanatının, büyük modern ordular arasındaki tartışılmaz ve çarpıcı önceliğini tarihsel açıdan teyit ve geleneklerimize yönelik ilginin sağlıklı bir şekilde desteklenmesi adına yerine getirilmesi gereken bir görevdir.”⁽²⁾ Peki bu durumda İtalyan askeri sanatından söz edilebilir mi? Kültür tarihi noktasından bakıldığında, Farnese’nin bir İtalyan ya da Korsikalı bir Napolyon veya Yahudi bir Rothschild olduğunu bilmek ilginç olabilir ancak tarihsel olarak, bunların kişisel aktiviteleri, bağlı oldukları devletle ya da hareket alanı buldukları toplumla bağlantılı. Bu İtalyanlar’ın aktivitelerini değerlendirirken Yahudiler örneği, sadece bir noktaya kadar bir referans olabilir: Aslında, Yahudiler kendi aktivitelerinde İtalyanlar’da olmayan ulusal bir karakter kaygısı taşıdıklarından, bu İtalyanlar’dan çok daha güçlü bir ulusal karaktere sahiplerdi. Ulusal gelenekten, sadece bir bireysel yetenek içinden çıktığı ulusa etkin bir şekilde -yani, hem pratik hem de toplumsal olarak- eklemlendiğinde (Yahudilik ve onun uluslararası rolü üzerine yapılan çalışmalar bu konu için çok sayıda teorik öge sağlayabilir), bu yetenek kendi halkını dönüştürdüğünde, halkı harekete geçirdiğinde -gelenegi de tam olarak işte bu oluşturur- söz edilebilir. Bu anlamda, Farnese ile bugün arasındaki süreklilik nerededir? Bu askeri mühendislerin sanatlarında elde ettikleri dönüşümler, yenilikler, keşifler Fransız, İspanyol ya da Avusturya gelenegine eklemlenmiştir. Bunlar, İtalya’da yalnızca bir bibliyografyanın maddeleri olarak kalmıştır.

Madde 117. *İtalyan göçü ve İtalyan eğitilmiş sınıfların kozmopolit işlevi.* Fransız Devrimi’nden önce, yani, ulusal bir öncü sınıf organik olarak oluşturulmadan önce, teknik uzmanlığa ve önderlik yeteneklerine sahip İtalyanlar’ın göçü yaşanmıştı ve bu kişilerin katkıları Avrupa’yı zenginleştirmişti. Ulusal bir burjuvazinin oluşturulmasının ve kapitalizmin keşfinin ardından işçilerin göçü de başladı ve bu durum, yabancı kapitalizmlerin artı değerinin artmasına neden oldu: Böylelikle, öncü sınıfın ulusal zayıflığı daima olumsuz bir etki yarattı. Bu öncü sınıf, halka ulusal disiplin vermedi, daha yüksek bir birlik seviyesine ulaşmaları için bölgecilikten uzaklaşmalarını sağlamadı (göçmüş emek gücünün geri dönüşü için gerekli iktisadi koşulları yaratmadı), böylece bu öğeler büyük oranda boşa harcandı ve ast bir role büründürülerek yabancı milliyetler içine eklemlendi.

Madde 118. *Ulusal tarih ve kültür tarihi (Avrupa veya uluslararası).* Modern göç aktivitesi gibi yurtdışında faaliyet gösteren öncü ögelerin aktivitesi, ulusal tarihe dâhil edilemez. Öte yandan başka koşullar altındaki benzer ögelerin aktiviteyi konusunda ele alınabilir. Bir ülkeye ait bir sınıf, başka bir ülkede çalışabilir ve aynı anda kendi ulusuyla ve kökeniyle bağlarını koparmayabilir. Bu, köken ülkenin siyasi nüfuzunun bir tezahürü olacaktır. Belli bir dönem boyunca, Fransa ile Vatikan arasındaki devlet bağları nedeniyle misyonerler ya da din adamları, Doğu'da Fransız etkisini yaymaktaydı. Üstelik bu din adamlarının yalnızca bir kısmı Fransız yurttaşlardan oluşuyordu. Başka bir ülkenin silahlı kuvvetlerini organize eden genel bir yetkili, işi kendi grubundan askeri teknik elemanlara verir. Bunlar hiçbir şekilde kendi milliyetlerinden uzaklaşmazlar. Bir ülkenin aydınları başka bir ülkenin kültürünü etkiler ve ona kılavuzluk eder. İşçiler göç eder ve kendi iktisadi ya da siyasi öncü sınıfının doğrudan ya da dolaylı önderliği altında bir ülkeyi sömürgeleştirir. Bir ülkenin yayılmacı gücü, tarihsel etkisi tek tek bireylerin işleriyle değil bu bireylerin ulusal bir sosyal bloğun bilinçli ve organik bir tezahürü olup olmamasıyla ölçülür. Eğer durum böyle değilse, o halde yalnızca çok daha karmaşık tarihsel fenomenlerin parçası olarak belli bir kültürel etkiye sahip fenomenlerden söz edilebilir: Uzun yıllar boyunca kozmopolit öncü ögelerin "bölgesel" kaynağı olan ve Katolik hiyerarşinin üst katmanlarının büyük oranda İtalyan olduğu düşünüldüğünde bir noktaya kadar hâlâ bu konumunu koruyan İtalya için de durum tam olarak budur. Tarihsel olarak bu uluslararası fonksiyon, ulusun ve devletin güçsüzlüğünün sebebi olmuştur: Yeteneklerin gelişimi ulusal değil uluslararası ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Bu nedenle, ulusal bakış açısından, aydınların teknik açıdan uzmanlaşması süreci anormal bir çizgide ilerlemiştir çünkü bu durum ulusal bir topluma değil onun ulusal kadrolarına "eklenmek" isteyen çok daha kapsamlı bir topluma ait aktiviteler dengesi ya da aktivite dalları yaratmıştır. (Bu konu özenle ve açık şekilde tam olarak geliştirilmeli.)

Madde 119. *Geçmiş ve bugün. Ajitasyon ve propaganda.* Risorgimento'dan bu yana hayata geçtiklerinden beri İtalyan siyasi partilerinin güçsüzlüğü (Nasyonalist Parti'nin kısmi istisnası haricinde), ajitasyon ile propaganda arasındaki bir dengesizlik olarak tanımlanabilecek durumdan da kaynaklanmıştır: Diğer bir deyişle, buna ilke eksikliği, oportü-

nizm, organik süreklilik eksikliği, taktik ve strateji arasındaki dengesizlik de denir. Partilerin bu şekilde var olmasının temel sebebi iktisadi sınıfların sulanmasında, ülkenin jelatine benzer iktisadi ve toplumsal yapısında aranmalıdır fakat bu açıklama, bir şekilde ölümcüldür. Aslında, partilerin sınıfların nomenklatürü olduğu doğru ise, yine partilerin yalnızca bizzat sınıfların mekanik ve edilgen tezahürleri değil, aynı zamanda onları geliştirmek, onlarla dayanışmak ve onları evrenselleştirmek için sınıflarla enerjik biçimde etkileşen yapılar oldukları da doğrudur. İtalya'da olmayan, tam olarak budur ve aslında bu "eksiklik", kendini ajitasyonla propaganda arasındaki dengesizlikte ya da bunun yerine koyulabilecek herhangi bir kavramda kendini gösterir.

Hükümet-devlet bu koşullardan kayıtsız şartsız sorumludur (buna sorumluluk denebilir zira bu durum bizzat devletin güçlenmesini önlemiştir; diğer bir deyişle, hükümet-devletin ulusal bir faktör olmadığını göstermiştir); hükümet, aslında, bir parti gibi işlemiştir: Hayatın kalıcı işleyişi ve ulusun çıkarları dâhilinde partilerin çıkarlarını ve aktivitelerini uyumlu hale getirmek için değil, aksine onları ayrıştırmak, onları kitlelerden koparmak ve "hükümete, Bonapartist-Sezarist ataerkil bağlarla bağlanacak bir partizan olmayanlar kuvveti" elde etmek için kendini partiler üstü bir konuma oturtmuştur. Depretis, Crispi ve Giolitti'nin sözde *diktatörlükleri* ve parlamenter *dönüştürücülük* fenomeni ancak bu şekilde analiz edilebilir.⁽¹⁾ Sınıflar partilere ses verir, partiler devlet adamı ve hükümet yetkilisi, sivil toplum ve siyasi toplum önderleri çıkarır. Bu tezahürlerde ve fonksiyonlarda işlevsel ve verimli bir ilişki olmalıdır. Önderler partilerin teorik, doktrinsel aktiviteleri ve temsil edilen sınıfın varoluş nedeni ve gelişimi üzerine sistematik sorgulama ve çalışma olmaksızın biçimlendirilemez. Bunun sonucunda devlet adamı ve hükümet lideri kılığı oluşur, parlamenter hayat güçsüzleşir, partiler yozlaştırılarak ve onların bir avuç vazgeçilmez üyesi özümşenerek parçalanır. Böylece kültürel yaşam yavanlaşır ve yüksek kültürün küçük dar kafalılığı gelişir: Siyasi tarihin yerini steril bilgelik, dinin yerini hurafe, kitapların ve büyük dergilerin yerini günlük gazeteler ve dedikodu gazeteleri alır. Ciddi siyasetin yerini sıradan dik kafalılık ve kişisel çatışmalar alır. Entelektüel ve teknik yetenekleri geliştiren üniversiteler ve tüm kurumlar, partilerin yaşamına ve ulusal hayatın yaşayan gerçekliğine saplanıp kalır ve bunlar tamamen retorik ve ulusal olmayan mental formasyona sahip apolitik ulusal kadrolar yaratır. Böylelik-

le bürokrasi halktan uzaklaşır ve idari kadroları aracılığıyla en kötü haliyle gerçek bir siyasi partiye dönüşür. Çünkü bürokratik hiyerarşi entelektüel ve siyasi hiyerarşinin yerini almıştır: Bürokrasi, tam olarak devlet-Bonapartist partisine dönüşmüştür.

Kaiser Wilhelm Almanyası'nda 1919'dan sonra "benzer" bir durumu eleştiren kitaplara (fakat özellikle sivil toplumun çok daha zengin olduğu durumlara) bakınız. Örneğin; Max Weber, *Parlamento e governo nel Nuova ordinamento della Germania: Critica politica della burocrazia e della vita dei partiti*, [Almanya'nın yeni düzeninde parlamento ve hükümet: Bürokrasi ve partilerin siyasi yaşamının eleştirisi, ç.n.l., çeviri ve önsöz Enrico Ruta, xvi + 200 sayfa, L. 10. (Çeviri oldukça kusurlu ve dikkatsizdir.)⁽²⁾

Madde 120. *Antonio Fradeletto.* Eskiden radikal bir Mason olan Fradeletto, sonradan Katolik oldu. Retorik-hisli bir gazeteci, büyük olayların hatibi.⁽¹⁾ Bugün yok olmakta olan bir İtalyan kültürüne ait. Edebi, sanatsal ve "vatansever" konuların yazarı. Bence bu "tür", tam olarak şunu içerir: "Vatanseverliğin" çok yaygın bir his olmadığı gerçeği, ulusal bir katmanın ruh hali değil bir grup yazarın niteliği (örneğin Cian)⁽²⁾, profesyonel bir vasıf. (Milliyetçilerle karıştırılmamalı. Corradini de bu türe mensup olsa da, bu anlamda Coppola ve Federzoni'den farklıdır; D'Annunzio ise bu kategoriye girmez. Fransa'da belki Barrès bu türe dâhil edilebilir fakat bire bir değil.)⁽³⁾

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 48.

Madde 121. *Peder Bresciani'nin soyu.* Arturo Calza 16 Ekim 1928 tarihli *Nuova Antologia*'da şöyle yazmış:

1914'ten günümüze dek, edebiyatın yalnızca kendini sürdürülebilir kılan toplumu değil aynı zamanda kendisine konu sağlayan toplumu da yitirdiği bilinmelidir. Diğer bir deyişle, ait olduğumuz ve bugün büyük bir yenilenmenin önünü açan ahlaki ve ruhani krizin en akut ve tantanalı zamanlarını yaşayan Avrupa toplumunda, filozof ve buna bağlı olarak şair, romancı ve oyun yazarı çevresinde belirleyici (!) bir ahlaki ve entelektüel yaşam şemasına yerleşmiş ve oturmuş bir toplumdan ziyade, "yapım aşamasında" bir toplum bulunmaktadır. Bu toplum, sıkı bir şekilde yerleşmiş ve organize edilmiş gelenek ve yaşam biçimlerinden ziyade, içi boş ve sürekli değişen geleneklere ve yaşam biçimlerine

ve yanı sıra filizler ve olgunlaşmış meyveler yerine tohum ve fidanlara sahiptir. Yine bu şekilde *-La Tribuna*'nın etkileyici editörünün (Roberto Forges Davanzati) yazdığı ve diğer gazetelerin de ağızlarına sakız ettiği ve hatta daha da fazla "vurguladığı" gibi- "artık yeni bir çığır açamayacak tüm tarzların ve yeni heveslerin arasında, en büyük sanatsal absürtlüğün içinde yaşıyoruz."⁽¹⁾

Calza ile Forges Davanzati arasında gidip gelen boş laflar. Bu, acaba, toplumsal bir krizin görüldüğü tek dönem mi? Yine tam olarak kriz dönemlerinde tutkular, ilgi alanları ve hislerin daha da yoğunlaştığı ve kişinin edebiyatta romantizme kapıldığı biraz doğru değil mi? Argümanlar, dönüp dolaşıp sahibine çarpıyor: Forges Davanzati'nin, "çığır açma yetersizliği"nin sanatla sınırlandırılmayacağından ve hayatın tüm alanlarına nüfuz edeceğinden nasıl haberi olmaz?

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 47.

Madde 122. *İtalyan diplomasisi. Costantino Nigra ve Wuchali Sözleşmesi.*⁽¹⁾ 16 Kasım 1928 tarihli *Nuova Antologia*'daki "Lettere inedite di Costantino Nigra" başlıklı makalesinde, Carlo Richelmy, Nigra'nın (28 Ağustos 1896 tarihli) bir "sevgili dostuna" yazdığı mektubu (ya da mektuptan parçaları) ele alır.⁽²⁾ Richelmy, "sevgili dostu", Marki Vikont Venosta⁽³⁾ olarak tanımlayabileceğini düşünür; zira Marki ile Nigra aynı konuda telgraflaşmış ve hemen hemen aynı zamanlarda yazışmıştır. Nigra, Prens Lobanov'un (Nigra'nın Elçi olduğu zamanlarda Viyana'daki Rusya Elçisi olabilir) kendisine İmparator Menelik ile Çar arasındaki belli pazarlıkları anlattığını yazmıştır. Menelik, Çar'a İtalya ile bir barış anlaşması yapabilmek için Rus aracılığını kabul etmekteki gönüllülüğünü bildirmiştir. Nigra mektubu şöyle bitirir: "Benim için tek bir şey net. Wuchali Sözleşmesi'nin ardından imparator bize güvenmiyor; sürekli bizim yetkili kişimizin üzerinde anlaşılan maddeleri değiştireceğinden şüphe ediyor. Bu aşılamaz güvensizlik, imparatoru, pazarlıkların Rusya gözetiminde yürütülmesini istemeye sürükledi; böylece münasip ve güçlü bir tanığa sahip olacaktı. Bu, bizim öz saygımıza vurulan ağır bir darbedir fakat ülkemiz, artık Antonelli gibi diplomatlar, Baratieri gibi askerler veya Mocenni gibi bakanlar kullandığı sürece, daha fazlasını beklememesi gerektiği gerçeğini kabullenmelidir."⁽⁴⁾ ("Boş ama kirli eller"; kullanılmış pazarlıkçıların Makyavelizmi.)

Madde 123. *Acınası İtalyan*. “Latince, tüm Kuzey Amerika liselerinde zorunlu derstir. Tüm okullarda Roma tarihi okutulur ve onların dersleri, üstün olmasa da, İtalyan gramer okulları ve liselerindeki derslerle çekecek düzeydedir; çünkü Amerikan okullarında antik Roma’nın klasik tarihi Tacitus ile Sezar’dan, Sallustius ile Livius’tan bire bir çevrilmiştir; İtalya’da ise çarpık Leipzig çevirilerine fazlasıyla sık ve körü körüne bağlılık vardır.” Filippo Virgilio, “L’espansione della cultura italiana,” *Nuova Antologia*, 1 Aralık 1928 (sayfa 346’daki pasaj).⁽¹⁾ (Cümlelerin tamamındaki his düşünüldüğünde, bunun bir hata olması imkansız! Üstelik Virgilio bir üniversite profesörü ve klasik eğitim almış!)

Madde 124. *Göç*. Enrico Ferri, Güney Amerika yolculuğunu 1908-9’da yaptı (ama parlamentodaki konuşması, sanıyorum 1911’deydi).⁽¹⁾ 1911’de, işçilerin işbirliği ve direniş örgütlerinden gelen temsilcilerden oluşan bir komisyon, sosyoekonomik koşulları incelemek üzere Brezilya’ya gitti. Bu komisyon 1912’de Bologna’da bir rapor yayımladı (*Emigrazione agricola al Brasile*, Komisyon Raporu, Bologna, 1912). (Kesin olmayan bu bilgiler, bir önceki notta bahsi geçen Virgilio’nun makalesinden alındı.)⁽²⁾ Komisyonun üyelerinden biri, muhtemelen raporu da yazmış olan Profesör Gaetano Pieraccini idi.

Enrico Corradini’nin proleter ulus ve göç üzerine görüşlerine gelince⁽³⁾; onun, Ferruccio Macola’nın 1894 yılında Venedik’te basılan *L’Europa alla conquista dell’America latina* adlı kitabından etkilenip etkilenmediğini bilmek ilgi çekici olurdu. Virgilio, bu kitaptan şu alıntıyı yapmış: “Eski Avrupa, kendi proletaryası tarafından yeni kıtada kurulmuş sömürgelerin, artık İspanyol ve Portekizli yağmacı ve yoz kuşağın torunlarını besleyen bir üretim aracı olarak değil; aksine işgal güçlerinin öncü kuvveti olarak görülmesi gerektiğinin ayrımına varmalıdır.”⁽⁴⁾ (Macola’nın kitabı çok uzun -alıntı yapılan pasaj sayfa 421’de- ve eğlenceli ve aynı zamanda Crispi yandaşlarının mantalitesini de gözler önüne seriyor olmalı.)⁽⁵⁾

Madde 125. *Luigi Castellazzo, Mantua duruşması ve Avusturya idaresi altındaki diğer duruşmalar*. İtalyan yaşamının, son asrın ikinci yarısındaki (ama özellikle de 1876 sonrasındaki, yani, solun iktidara gelmesinden sonraki) karakteristik bir özelliğini ortaya koymak için, (başını Alessandro Luzio’nun çektiği) Ilımlılar’ın, Don Tazzoli. Carlo Poma,

Tito Speri, Montanari ve Frattini'nin asılmasıyla sonuçlanan Mantua Duruşması'ndaki davranış biçimi ve itirafları nedeniyle Luigi Castellazzo'ya yönelik kampanyasını incelemek yerinde olur.⁽¹⁾ Kampanya tamamen siyasiydi. Castellazzo'ya yönelik suçlamalar, duruşmalar boyunca ondan farklı davranmayan hatta daha da kötü davranışlar sergileyen diğerlerine yöneltilmedi. Bununla birlikte Castellazzo bir Cumhuriyetçi, bir Mason'du ve hatta Paris Komünü'ne sempati duyuyordu. Castellazzo, Giorgio Pallavicino'nun Confalonieri'nin duruşmasındaki davranışlarından çok daha kötü davranışlar mı sergiledi?⁽²⁾ Mantua Duruşması'nın ölüm cezasıyla sonuçlandığı doğrudur ve aynı şey Confalonieri ve yoldaşlarının başına gelmemiştir. Öte yandan idamlar, Castellazzo'nun itiraflarının bir sonucu mudur yoksa 3 Şubat 1853'teki uyanışa verilen, seri bir yanıt mıdır? Yine cezayı verenler, idamların arifesinde Franz Josef'in ayaklarına kapanan Milanolu soyluların ödlekliliğinden cesaret almamış mıdır?⁽³⁾ Luzio'nun kendini sorunlardan nasıl sıyırdığına bakın. İlimliler, bu soyluların sorumluluğunu azaltmak için hiç şüphesiz uygunsuz bir girişimde bulunmuşlardır (Bonfadini'nin kitaplarına bakınız).⁽⁴⁾ Luzio'nun, Confalonieri'nin yeminli ifadeleriyle ve salındıktan sonraki davranışlarıyla beliren sorulardan nasıl kurtulduğuna bakın.⁽⁵⁾ Castellazzo'nun sorusu hakkında, Luzio'ya bakınız: *I martiri di Belfiore* [Belfiore şehitleri, ç.n.], farklı baskılarda (dördüncü baskı 1924'te yapıldı); *I processi politici di Milano e di Mantova restituiti dall'Austria* [Milano ve Mantua'daki Avusturya'nın direndiği siyasi süreçler, ç.n.], Milano: Cogliati, 1919 (bu kitapçık Confalonieri'nin Viyana arşivlerinde Senatör Salata tarafından bulunan yeminli ifadelerini de içeriyor olmalı)⁽⁶⁾; *La Massoneria e il Risorgimento italiano* [Masonluk ve İtalyan Risorgimentosu, ç.n.], 2 cilt, Bocca (bu eserin çok kısa zaman içinde dördüncü baskıya ulaştığı görülüyor ve bu oldukça etkileyici bir durum)⁽⁷⁾; P. L. Rambaldi'ye bakınız, "Luci ed ombre nei processi di Mantova", *Archivio Storico Italiano*, cilt XLIII, sayfa 257-331⁽⁸⁾; Giuseppe Fatini, "Le elezioni di Grosetto e la Massoneria", 16 Aralık 1928 tarihli *Nuova Antologia* (Castellazzo'nun Eylül 1883'te vekil olarak seçilmesini ve bunun sebep olduğu kampanyayı ele almaktadır: Carducci, Castellazzo'yu desteklemiş ve ona karşı yürütülen kampanyayı "İlimliler'in ikiyüzlü öfkesi" olarak tanımlamıştır").⁽⁹⁾ İlimli tarihçiler ve gazeteciler; aralıksız sürdürdükleri aşırı kurnazca ve iyi örgütlenmiş propagandalarıyla -bu çalışmanın tek bir merkezden, bir İlimliler Masonluğu'ndan yönetildiği

gibi güçlü bir izlenim edinilmektedir- neyi amaçlamışlardı (ve amaçlamaktadırlar)? İtalyan Birliği'nin, İlımlılar'ın (yani, Hanedan'ın) ilk ve en öne çıkan kazanımı olduğunu "ispatlamayı" ve kendi iktidar tekel-lerini tarihsel olarak meşrulaştırmayı ve yine bu "ispat" aracılığıyla de-mokrasii ideolojik olarak bozmayı, onun bireysel öğelerini yok etme-yi ve yeni kuşakları kendi himayeleri altında kendi sloganları ve prog-ramlarıyla eğitmeyi amaçlamışlardır. İlımlılar, propagandalarında ilke-siz davranırken, Eylem Partisi vatanseverlik, milliyetçilik ve ilkelilik çizgisindedir. İlımlılar, Risorgimento'da bir kolektif gücün varlığını - Hanedan'dan ve İlımlılar'dan ayrı olarak- kabul etmezler. Yalnızca tek tek bireyleri tanırlar ve bunları yüceltebilirler. Böylece kolektif bağları koparmak amacıyla bu kişileri sahiplenir ya da yererler. Aslında Eylem Partisi, bu propagandaya etkin biçimde karşılık vermek konusunda ta-mamen yetersizdir. Onların yakınmaları ve öfkeleri, öyle kaba bir bi-çimde sekterdir ki sokaktaki adamın üzerinde bir etki bırakamazlar; ya-ni, yeni kuşakları etkileyemezler. Böylelikle Eylem Partisi, çözülmüş ve burjuva demokrasisi bir daha asla ulusal bir zemin kazanamamıştır.⁽¹⁰⁾ Belli bir dönem boyunca, tüm demokratik güçler bir işbirliğine gitmiş, Masonluk ise bu işbirliğinin temel taşı olmuştur: Bu, Masonluğun tari-hinde öyle özel bir süreçtir ki, sonunda işçilerin gücünün gelişimi bile sağlanmışır. İlımlılar, hedef tahtasına Masonluğu yerleştirmiş ve bu sa-yede Katolik güçlerin bir katmanını, özellikle de genç olanları kazan-mayı ummuşlardır. İlımlılar, aslına bakılacak olursa, Vatikan deneti-mindeki Katolik güçleri kullanmış ve sonuç olarak İtalya Devleti'nin yapısı ve seküler ulusal bilinç, sonradan aşıkâr olacağı gibi ciddi sekte-lere uğramıştır. (Bu incelemeler bütünü dikkatle ele almak gerek.)

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 53.

Madde 126. *İtalyan eğitimli sınıfların formasyonu ve kozmopolit işlevi.* Doğu Akdeniz'deki namıdğer "lingua franca"nın [Fransız dili, ç.n.] kö-keni, oluşumu, gelişimi ve varoluş nedenini incelemeli.⁽¹¹⁾

Madde 127. *Risorgimento.* Amerigo Scarlatti'ye göre (*L'Italia Che Scri-ve*, Şubat 1928), II. Vittorio Emanuele tarafından dile getirildiği iddia edilen (karakteriyle eşleşen bir iddia) İtalya'nın, yaprakları tek tek ye-nen bir enginar şeklindeki imajı, aslında II. Vittorio Amedeo'dan kay-

naklanmaktadır: Bunun kanıtına, 1703 yılında The Hague’de basılan Misson’a ait *Voyage d’Italie* adlı eserden ulaşılabilir.⁽¹⁾ (II. Vittorio Emanuele’nin Martini tarafından dile getirilen cümlesini hatırlayın.)⁽²⁾

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 47.

Madde 128. Machiavelli ve Emanuele Filiberto. 1928’de Torino’da Lat-tes tarafından basılan (477 sayfa) *Emanuele Filiberto* derlemesinde, Generaller Maravigna ile Brancaccio, Emanuele Filiberto’nun askeri faaliyetle-rini, bir stratejist ve Piedmont ordusunun idarecisi olarak ele alırlar.⁽¹⁾

Madde 129. İtalyan diplomasisi. Uzun süre boyunca bir tür öncelikli sansür ya da yemin, İtalyan devlet adamlarını ve diplomatlarını genel anlamda hatıralarını yazmaktan alıkoymuş olmalı zira bu alandaki lite-ratür oldukça kıt. 1919’dan itibaren bu alanda yazılanlar bollaşmış olsa da, kalite oldukça yerlerde. (Salandra’nın anıları, biçimsel olarak kaba-lığıyla “anlaşılmaz”dır.)⁽¹⁾ P. Silva’nın Nisan 1928 tarihli *L’Italia Che Scrive*’deki kısa yazısına göre, Alessandro De Bosdari’nin *Delle guerre balcaniche e della grande guerra e di alcuni fatti precedenti ad esse* (Mila-no: Mondadori, 1927, 225 sayfa, L. 15) [Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı ve Bu Savaşlar Hakkındaki Bazı Gerçekler, ç.n.] adlı eseri önemsizdir; zira yazar ısrarla önemsiz kişisel ayrıntılarda boğulur ve olayları, onlara bir miktar ışık tutacak biçimde organik yollarla tanımlayarak kendi aktivitelerini anlatmayı beceremez.⁽²⁾ (Bu kitabın bir bölü-mü *Nuova Antologia*’da yayımlanmıştı ve ben Bosdari’nin İtalyan dip-lomasisi üzerine görüşlerine dair bir yazı yazmıştım.)⁽³⁾

Madde 130. İtalyan kültürü. Roma’daki Doxa Yayınevi’nin kültürel aktivitesini incelemeli. Bence bu yayınevinin Protestan eğilimleri var. Aynı şekilde Bilychnis’in aktivitelerine de bakmalı.⁽¹⁾ İtalyan Yahudile-ri’nin entelektüel aktivitelerinin örgütlenme ve merkezileşmeleri konu-sunda doğru bir kavrayış edinmek de önemlidir: *Vessillo Israelitico* ve *Israel* gibi dergiler, uzmanlaşmış yayınevlerinin eserleri gibi kültürün en önemli merkezleri. Balfour’^a Deklarasyonu’nun ardından doğan yeni Siyonist hareket, İtalyan Yahudileri’ni nasıl etkilemiştir?

a) El yazmasında Gramsci “Baldwin” olarak yazmış.

Madde 131. İtalyan diplomasisi. Salandra'nın *La neutralità italiana* [İtalyan tarafsızlığı, ç.n.] adlı kitabı, Mayıs 1928 tarihli *l<italia> C<he> S<crive>*'de Giuseppe A. Andriulli tarafından değerlendirilmiştir.⁽¹⁾ Andriulli, Sonnino Dışişleri'nin başına geçmeden önce bile Bakan San Giuliano'nun Üçlü Bağdaşma ile pazarlıklara girdiği ve bu pazarlıkların, özellikle de sömürge sorununa dair pazarlıkların, San Giuliano'nun çalışma arkadaşlarına göre, Sonnino'nunkinden biraz daha farklı bir yaklaşımla yürütüldüğü olgusuna parmak basmıştır.⁽²⁾ Neden bu pazarlıklar Sonnino tarafından sekteye uğratıldı ve Avusturya ile pazarlığa girildi? Salandra, ne Mayıs 1915'te Almanya ile özel mülkiyet konusunda yapılan anlaşmanın (Almanların vakit kaybetmeden İsviçre gazetesi *Bund*'da kamuoyuna açıkladığı bir anlaşma) ardında yatanları ne de Almanya'ya karşı gecikmiş savaş ilanının (Sisto di Borbone'nin işine gelecek biçimde, Bağdaşma üyelerini İtalya konusunda temkinli davranmaya iten) nedenlerini hâlâ açıklamıştır.⁽³⁾

Madde 132. Lorianizm. Paolo Orano. İtalyan sendika aydınları ile Sorel arasındaki ilişkilere gelince; Sorel'in onların kitaplarına dair yazdığı yazılar (*Mouvement Socialiste* ve başka yerlerde) ile Croce'ye yazdığı mektuplarda dile getirdiği görüşleri karşılaştırılmalıdır. İkinci kısımdaki görüşler ilk kısımdakilere ironik ya da nitelikli bir ışık tutar: Nisan 1908 tarihli *Mouvement Socialiste*'de P. Orano'nun *Cristo e Quirino* adlı eserine dair yazdıkları ile 29 Aralık 1907 tarihinde Croce'ye yazdığı mektuptaki görüşlerini karşılaştıran. Açıkçası, kamuoyuna açıklanan görüşler ironik ve çekincelidir fakat Orano, 1928'de Foligno'da Campitelli tarafından yayımlanan baskıda bunları sanki övgüymüş gibi takdim eder.⁽⁴⁾

Madde 133. Carlo Flumiani, *I gruppi sociali: Fondamenti di scienza politica* [Toplumsal gruplar: Siyaset biliminin temelleri, ç.n.], Milano, Istituto Editoriale Scientifico, 1928, 126 sayfa, L. 20.⁽¹⁾ (Siyaset bilimi konusunda başka kitaplar da basan bu yayınevinin kataloğunu edinmek gerek.)

Madde 134. Piero Pieri, *Il regno di Napoli dal luglio 1799 al marzo 1806* [Temmuz 1799'dan Mart 1806'ya kadar Napoli Krallığı, ç.n.], Napoli, Ricciardi, 1928, 314 sayfa, L. 25. Kitap, Bourbonlar'ın, ilk resto-

rasyonun ardından ortaya koyduğu politikayı ve içeride ona karşı çıkan hiçbir etkin güç olmamasına karşın ve Fransız ordusunun hâlâ çok uzakta olduğu bir dönemde, 1806 yılında yıkılışının sebeplerini ele alıyor. Güney'deki zorlu sınıf sistemini ve 1799 Jakobenizminin yerini alan liberal düşüncenin doğuşunu inceliyor.⁽¹⁾ Çok ilginç olmalı.

Güney'deki sınıfsal yönelimi anlamakta yardımcı olabilecek bir diğer kitap da A. Zazo'ya aittir; *L'istruzione pubblica e privata nel Napolitano* (1760-1860) [Napoli'de kamusal ve özel eğitim, ç.n.], Città di Castello, "Il Solco," 1927, 328 sayfa, L. 15.⁽²⁾ (Kamusal eğitimle özel eğitim arasındaki dengesizlik, 1821'de belirmiştir: Kamusal eğitim yozlaşırken özel eğitim gelişmiştir. Bu; kültürel bir aristokrasiyi doğururken bir yandan da halkı çorak topraklara mahkûm etmiştir. Bu dönemde eğitilmiş sınıf ile halk arasındaki uçurum büyümüştür. Bu konu, bence, geliştirilmeli.)

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 48.

Madde 135. Tarih ve anti tarih. Mario Missiroli'nin, Ocak 1929 tarihli *Italia Che Scrive*'de Tilgher'in (*Saggi di etica e di filosofia del diritto*, Torino, Boca, 1928, 8°, xiv+218 sayfa) kitabı üzerine yazdığı yazıdan, *Storia e antistoria* adlı kitapçığın temel tezinin, Tilgher'in felsefi sisteminde (!) önemli bir yer tuttuğunu anlıyoruz.⁽¹⁾ Missiroli şöyle yazıyor:

Haklı olarak deniyor ki, Croce ve Gentile'nin başını çektiği İtalyan idealizmi, salt fenomenalizme saplanmış durumda. Bu idealizmde kişiselliğe yer kalmamış. Bu kitapla, Adriano Tilgher bu eğilime şiddetle karşı koyuyor. Klasik felsefe geleneğine, özellikle de Fichte'ye dönen Tilgher, özgürlük ve "zorunluluk" doktrinini ısrarla yeniden öne sürüyor. Seçme özgürlüğü olmadığında, orada "doğa" vardır. Ölümcüllüğü engellemek imkansızdır. Yaşam ve tarih tüm anlamını yitirir ve bilince dair daimi sorular yanıtsız kalır. Deneyisel gerçekliği aşan bir şeye gönderme yapmaksızın, ahlaktan, iyiden ve kötünden söz edilemez. Eski bir tez. Tilgher'in özgünlüğü, onun, mantığın bu zorunlu halini genişleten ilk kişi olmasında yatar. "Zorunluluk", mantık için, en az ahlak için olduğu kadar önemlidir. Bu şekilde, eski araştırmacıların ayrı tutmaya özen gösterdiği mantık ile ahlak, aslında çözünmezdir. Özgürlük bir kez gerekli bir öncül olarak belirlendiğinde peşinden gelen, iyi ile kötü arasında mutlak seçim özgürlüğü

olarak özgür irade teorisi olacaktır. Buna göre ceza (ceza hukuku ile ilgili sayfalar oldukça parlaktır) yalnızca sorumluluğa değil (klasik bakış açısı böyledir), aynı zamanda bireyin bile isteyerek kötülük yapabileceği şeklindeki saf ve basit olguya da dayanır. Nedensellik, sorumluluğun yerini alabilir. Bir suç işleyen kişiye uyarlanan determinizm, ceza veren kişiye uyarlanan determinizm ile aynıdır. Mükemmel. Öte yandan “zorunluluğa”, tarihi yaratan antitarihe bu faal dönüş: Bu, düalizm ile aşkınlığı, mantıksal çizgiler doğrultusunda geri getirmez mi? Hiç kimse içkinciliğe dönüş yapmadan aşkınlığı bir “an” olarak göremez. Platon ile uzlaşmak mümkün değildir.

Madde 136. Peder Bresciani'nin soyu. Bu incelemeye “teknik açıdan” dâhil edilmesi gereken, Cizvit yazarlar için; Monsignor Giovanni Casati'nin *Scrittori cattolici italiani viventi* adlı eserine göz atmalı. Biyo-bibliyografik sözlük ve analitik eserler indeksinin yanı sıra F. Meda tarafından bir önsöz de yazılmıştır; viii+112 sayfa, 8°. ⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 49.

Madde 137. İtalyan aydın sınıfının oluşumu. Sosyalist işçi hareketinin, yönetici sınıfın önemli sektörlerinin yaratılmasındaki etkisi. İtalya'daki fenomen, nesnel olarak diğer ülkelerdekilerden farklıdır: Diğer ülkelerde işçi hareketi ve sosyalist hareket, tekil siyasi kişilikler üretmiştir; İtalya'da ise diğer sınıfa, gruplar halinde geçen entelektüel grupları üretmiştir. Bana göre, İtalyan fenomeninin kaynağı şurada bulunabilir: Üst sınıflar ile halk arasındaki ilişkilerin yokluğu. Kuşaklar arası mücadelede, gençler halka yakınlaşır ancak krizler, dönemeç noktasına vardığında o gençler kendi sınıflarına geri döner (bu durum milliyetçi-sindikalistlerde ve faşistlerde görülmüştür). Daha aşağıya doğru, aynı genel dönüşümcülük fenomeni farklı bir bağlamda görülmüştür. “Klasik” dönüşümcülük, partileri Risorgimento'da bir araya getiren fenomendir; bu dönüşümcülük, kültür, ideoloji gibi kavramlar ile sınıf iktidarı arasındaki karşıtlığı en aza indirir. Burjuvazi, kendi gençliğini eğitmekten acizdir (kuşaklar arası çatışma); gençler, kültürel olarak işçilerden etkilenebilir; hatta onların liderleri bile olabilirler (ya da olmaya çalışırlar) (kendilerini, kendi sınıflarının halk üzerindeki hegemonyasının mağduru yapmak şeklinde “bilinçsiz” bir istek) fakat tarihsel kriz

anlarında ise kendi kabuklarına geri dönerler. Bu “grup” fenomeni, kesinlikle sadece İtalya’ya özgü değildir; benzer koşullar altındaki başka ülkeler de benzer fenomenlere sahiptir. Slav ülkelerindeki ulusal^a sosyalizmler (ya da sosyal devrimciler^b veya Narodnikler gibi).⁽¹⁾

Madde 138. *Peder Bresciani’nin soyu. Alfredo Panzini.* F. Palazzi’nin, Panzini’nin *I giorni del sole e del grano* [Güneş ve buğday günleri, ç.n.] adlı kitabı için yazdığı bir başka yazıda, Panzini’nin mantalitesinin onu tarafsız ve içten bir kırsalcıdan çok bir köle idarecisine dönüştürdüğüne işaret ettiğini görmüştüm.⁽¹⁾ Bu keskin görüş, sadece tümünden bir çağı simgeleyen Panzini için geçerli değildir. Öte yandan Palazzi, tamamen Panzini ile alakalı ve benim başka gözlemlerim ile de ilişkili başka bir gelenek tespiti yapar (Panzini’nin “kurşuni hançer” konusundaki takıntısı ile ilişkili).⁽²⁾ Palazzi şöyle yazar (*Italia> C<he> S<crive>*, Haziran 1929):

Bir tutam çimen üzerinde yenen mütevazı yemeği yarım ağızla öven Panzini’ye dikkatle bakıldığında, onun bir yandan dudak büküğü bir yandan da içten içe Tanrı toprağa mantar ve deniz dibine istiridye yerleştirdiği halde insanın nasıl olur da soğan ve kara Sparta broth’u [bazı deniz yosunlarından elde edilen jelatinimsi bir madde, ç.n.] ile yetinebildiğini düşündüğü görülebilir. <...> “Bir defasında”, der, “neredeyse gözyaşlarına boğulacaktım.” Ne var ki o gözyaşları, Tolstoy’unkilerin aksine, gözünün içine sokulan yoksulluk ya da birtakım mütevazı manzaraların yarattığı güzellik veya tarlaların cefakar işçilerinin uysallığı ve endişeliliğine duyulan incelikli sempati nedeniyle akmaz. Hayır! O ağlar, çünkü orada aileyle ilgili bazı nesnelerin çoktan hafızadan silinmiş adlarını duyar ve kendi annesinin de aynı kelimeleri kullandığını hatırlar ve kendini tekrar bir çocuk olarak görür. Bu, onu hayatın kaçınılmaz kısıtlığını ve ölümün hızla yaklaştığını düşünmeye sevk eder. “Saygıdeğer Başrahip, lütfen: Tabuta çok fazla toprak dökmeyin.” Kısacası, Panzini ağlar; çünkü kendisi için üzülmemektedir. Kendisi ve kendi ölümlülüğü için ağlar; başkaları için değil. Bir köylünün kalbinin içinden hiç fark etmeden geçer. Dışarıdaki manzaraları görür, ağzından çıkanları du-

a) El yazmasında, “uluslar” olarak geçiyor.

b) El yazmasında “sosyal devrimler” olarak geçiyor.

yar ve köylü mülkiyetinin “hırsızlık” ile eşanlamlı olmayabileceği konusunu üzerine düşünmeye başlar.⁽³⁾

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 50.

Madde 139. *Geçmiş ve bugün*. Bu başlık altında görüş aktarmadan önce, Francesco Guicciardini’nin *Ricordi politici e civili* [Siyasi ve sivil anılar, ç.n.] adlı kitabını yeniden oku. Bu anılarda çok sayıda alaycı ama biraz da ahlaki görüşler bulunmakta. Örneğin: “Daima kazanan tarafta olmak, rol oynamadığınız işlerden bile kazançlı çıkmak için tanrıya dua edin. Yoksa, sefil olursunuz, tamamen masum olduğunuz çok sayıda iş için suçlanırsınız.”

Arturo Labriola’nın, taraf değiştirmiş eski liderleri tarafından kitlelerin bizzat kendilerinin yapmalarını emrettiği şeyleri yaptıkları için suçlandıklarını duymanın, ahlaki açıdan ne kadar berbat olduğu hakkındaki görüşünü (*ait latro...*) hatırlayın.

Guicciardini’nin *Anıları* için, 1929 yılında Soc. Editrice “Rinascimento del Libro” tarafından yayımlanan ve Pietro Pancrazi tarafından bir de önsöz yazılan baskıya bakınız.⁽¹⁾

Madde 140. *Katoliklik ve sekülerizm. Din ve bilim*. Edmondo Cione, *Il dramma religioso dello spirito moderno e la Rinascenza*, Napoli, Mazzoni, 1929, 132 sayfa. Kitap şu fikri geliştiriyor: “Otorite açısından güçlü fakat bilim ve felsefe açısından zayıf Kilise, başında dönüp duran boşluğu hissediyor. Nüfuz açısından güçlü Düşünce ise, geleneksel popülarite ve otorite elde etmek için boşuna çırpınıyor.”⁽¹⁾ Neden “boşuna”? Dahası, Kilise ile Düşünce arasındaki karşıtlık tam olarak belirgin değil ya da en azından dilin hantallığı içinde tamamen yanlış bir düşünme ve özellikle de eyleme geçme çizgisi var. Düşünce, Kilise’nin en militan organizasyonu olan Din ile çelişebilir. Bizim idealistlerimiz, laiklerimiz, içkincilerimiz, Düşünce’yi salt bir soyutlamaya dönüştürmüştür. Kilise ise bir yandan bunu kibarca elinin tersiyle iterken, bir yandan da kendisine dair kamu yasalarını ve eğitim üzerindeki denetimini garanti altına almıştır. “Düşünce”nin güç kazanabilmesi için (ve yalnızca güç kazanabilirse bir gelenek yaratabilecektir), devlet olamayacak bir organizasyon yaratması gerekir; zira devlet, şu ya da bu şekilde, bu etik fonksiyondan feragat etmiştir, ne var ki; onu yeniden isteyebilir de. Bu ne-

denle, Düşünce, sivil toplum içinde vücut bulmalıdır. Masonluk karşıtı şu kişiler, Masonluğun gerekliliğine inanır hale geleceklerdir. “Reform ve Rönesans” konusuna bir başka yerde değinilmişti.⁽²⁾ Kendini halka erişir kılmayı bilmeyen (ya da bunu beceremeyen) Croce’nin konumu (Cione bir Croce yanlısıdır); diğer bir deyişle, bir “yeni Rönesans” vs.

Madde 141. İtalyan aydınlarının uluslararası işlevi. Ekim 1929 tarihli *I<tal>ia> C<he> S<crive>*’nin “Libri da fare” sütununda Dino Provenzal, şu başlıkla bir kitap yazılmasını öneriyor: *İtalyan gurbetçilerinin tarihi*. Şöyle diyor: “Croce’nin *Storia della età barocca in Italia*’da belirttiği gibi, Cesare Balbo bunu yıllar önce önermişti. Eğer biri bizim sürgün ya da göçmen yurttaşlarımızın eserleri hakkında somut, sağlam ve belgeli bilgiler toplayabilecek olsaydı, İtalyanların daima dünyanın dört bir yanında görüş yaydığı ve eser ürettiği gerçeğinin bugüne dek göz ardı edildiğini fark ederdi. Balbo’nun fikrini anımsatan Croce, bunun İtalyan tarihi olmayacağını ileri sürüyor. Bu, kişiden kişiye değişir: Bana göre kesinlikle bir İtalyan düşüncesi ve eserleri tarihi olurdu.”⁽¹⁾

Ne Croce ne de Provenzal, böyle bir çalışmanın ne anlama geleceğini anlıyor. Bana göre, bu fenomeni Karşıreformla ve on yedinci yüzyıl İtalyası’ndaki durumla ilişkili (ya da tamamen bağlantılı) gören Croce’nin bu bakış açısını inceleyin ve araştırın. Aslında, bir şekilde, İtalyan aydınlarının kozmopolit karakterini ve onların ulusal hayattan kopuşunu kendiliğinden vurgulayan, tam olarak Karşıreform’dur. Botero, Campanella gibileri, “Avrupalı” siyasetçilerdi.⁽²⁾

Madde 142. Devlet faaliyetinin sınırları. Bu konuda son birkaç yıldır süren tartışmalara bakın: Bu, siyaset doktrini hakkındaki en önemli tartışmadır ve liberaller ile liberal olmayanlar arasındaki sınırların belirlenmesine yardımcı olur. Faydalı bir referans noktası şu kitapta bulunabilir: Carlo Alberto Biggini, *Il fondamento dei limiti all’attività dello Stato* [Devlet faaliyetinin sınırlarının temeli, ç.n.], Città di Castello: Casa Ed. “Il Solco,” 150 sayfa, L. 10. Biggini; tiranlığın yalnızca, birinin “sosyal yapının asli kurallarını” önemsemeden yönetme arayışı içine girmesiyle oluştuğunu belirtir. Bu görüş, Biggini’nin aklında olanlardan biraz daha farklı yollarla geliştirilebilir. Zira “asli kurallar”, anayasa maddeleri anlamına -ya da Biggini’nin anladığı anlama- gelmez (İpucu-

nu, Alfredo Poggi'nin Ekim 1929 tarihli *I<talìa> C<he> S<crive>*deki bir yazısından alıyorum).⁽¹⁾ (Devlet egemen güçtür, öyle ki kendi içinde örgütlü toplumdur. Onun yasal bir sınırı olamaz: Onun, öznel kamu yasalarıyla sınırlanması ya da kendi kendini sınırlaması söz konusu değildir. Pozitif hukuk, devleti sınırlayamaz; çünkü hukuk, her an sosyal gereklilikler bahane edilerek devlet tarafından değiştirilebilir.)⁽²⁾ Poggi, aynı fikirde olduğunu ve bunun halihazırda yasal sınırlama doktrininde belirtildiğini söyler: Yani, yasal sistem yürürlükte olduğu sürece, devlet onun kısıtlaması altındaydı ancak devlet, yasal sistemi değiştirmek isterse, onu başka bir sistemle değiştirecektir. Başka bir deyişle, devlet yasallık dışında bir davranış sergileyemez (fakat devletin yaptığı her şey, sırf bu nedenle yasal olduğundan, bu önerme sonsuza dek sürdürülebilir). Biggini'nin görüşlerinin ne kadar Marksizm içerikli olduğuna ve ne kadar soyutlandığına bakınız.

Devletin bu iki tanımının tarihsel gelişimine dair ilginç olabileceğini düşündüğüm bir kitapçık da şudur: Widar Cesarini Sforza: "*Ius*" et "*directum*": *Note sull'origine storica dell'idea di diritto* ["Hukuk" ve "hak": Hukuk fikrinin tarihsel kökeni üzerine notlar, ç.n.l, 8°, Bologna: Stab. Tipogr. Riuniti, 1930, 90 sayfa. Romalılar *ius* kelimesini, bir iradi güç olarak hukuku belirtecek şekilde kullanıyorlardı ve yasal sistemi, nesnel ve rasyonel normları tarafından kendi karşılıklı katmanlarına dâhil edilmiş bir güçler sistemi olarak görüyorlardı. Romalılar tarafından kullanılan tüm o *aequitas*, *iustitia*, *recta* ya da *naturalis ratio* kavramları, bu temel anlamın altyapısı üzerinden algılanmalıdır. Normlara itaat eden iradeye ve gücü göreve dönüştürmeye meyilli Hristiyanlık, *ius* kavramından ziyade *directum* kavramını geliştirdi. Güç olarak hukuk kavramı, yalnızca tanrıya atfedildi ve onun iradesi, normalde eşitlik ilkesi tarafından belirlenen davranış normu haline geldi. *Iustitia* artık *aequitas*'tan ayırt edilemez haldeydi ve her ikisi de neyin doğru neyin yanlış olduğu belirlemeyi istemek şeklindeki öznel nitelik anlamına gelen *rectitudo*'yu çağırıştırır oldu. Bu görüşleri, Cesarini Sforza'ya itirazlarını bir yazıda ortaya koyan G. Solari'den (Ağustos 1930 tarihli *Leonardo*'da) aldım.⁽³⁾

Madde 143. 1914. Haziran 1914 olayları⁽¹⁾ hakkında Papini'nin *Lacerba*'daki aşırı ilginç makalesini (bu makale başka açılardan da hatırlanmalıdır)⁽²⁾ ve *Rerum Scritor*'un yazılarını⁽³⁾ akla getirin.

134 Hapishane Defterleri - Defter 3

Madde 144. *Rönesans*. İtalyan Rönesansı'nın yurt dışından çok sayıda akademisyenin ve popüler yazarın ilgisini çekmesine karşın bu konuda herhangi bir İtalyan'ın tek bir doğru düzgün kitap yazmamış olmasına ne demeli? Bence Rönesans, "İtalyan aydınlarının uluslararası işlevi"nin modern tepe noktasıdır ve bu nedenle Karşıreform'un tahakkümü altında olan ve olmayı sürdüren ulusal bilinçte kendine yer bulamamıştır. Rönesans, (halkın bilincinde) capcanlıdır ve orada yeni kültürel akımlar ve yaşam biçimleri yaratmış, onları köklü bir şekilde işlevsel kılmıştır. Öte yandan yine o bilinç içinde, bazı retorik ve sözel ayak izleri haricinde tamamen boğulmuş ve bu nedenle "safı bilgeliğin", yani gereksiz merakın, nesnesine dönüşmüştür.

Madde 145. *İtalyan ve Fransız kültürü ve akademiler*. İtalyan ve Fransız kültürleri, Accademia della Crusca ve Académie Française üzerinden kıyaslanabilir.⁽¹⁾ Bunların ikisi de dil öğrenimi odaklıdır. Öte yandan Crusca, kılı kırk yaran bir gramercinin, sürekli nasıl konuşulduğunu izleyen birinin bakış açısına sahiptir. Fransız bakış açısı ise, "dil"i bir dünya kavrayışı, Fransız kültür birliğinin temel dayanağı -halk ve ulusal- olarak görür. Bu nedenle, Fransız Akademisi'nin, yüksek kültürün organizasyonu içinde ulusal bir rolü varken, Crusca'nın... (Crusca'nın mevcut statüsü nedir? Karakterini değiştirdiği kesin -eleştirel metinler falan yayımlıyor- fakat aktiviteler içinde sözlüğün mevcut statüsü nedir?).

Madde 146. *Kipling*. Kipling'in eseri, kendi içinde ilişkili sivil ahlakları tanımlamaksızın bir şey olmaya çalışan belli bir toplumun, varoluş biçimi kendi retorisiyle kendisi için tanımladığı hedeflerle bile çelişen bir toplumun eleştirisi için kullanılabilir. Dahası, Kipling'in ahlaki vizyonu yalnızca çok özel bir tarihsel gerçeklikle yakından ilişkili olduğu sürece emperyalisttir. Bu vizyondan, siyasi iktidar için mücadele eden her toplumsal grup için etkili bir şekilde doğrudan imajlar elde edilebilir. "Ağzın kapalıyken bile dilinin yanması"⁽¹⁾ mevzusu yalnızca İngiliz emperyalistlerine özgü değildir.

Madde 147. *İtalyan aydınları*. Carducci. Bayan Foscari Trabaudi Foscari De Ferrari, Carducci'nin yirmi ciltlik tüm eserlerinde ele alı-

nan isimlerden ve konulardan oluşan iki ciltlik bir analitik-sistemantik indeks olarak tanımlanabilecek *Il pensiero del Carducci* (Bologna: Zanichelli) adlı eseri hazırlamıştır. Bu çalışma, Carducci'nin genel görüşleri ve yaşama bakışı üzerine incelemeler için vazgeçilmez konumdur. (Guido Mazzoni'nin "Il pensiero del Carducci attraverso gli indici delle sue opere" adlı makalesine bakınız, *Il Marzocco*, 3 Kasım 1929.)⁽¹⁾

Madde 148. *İtalyan edebiyatının negatif popüler-ulusal karakteri.* 11 Kasım 1928 tarihli *Il Marzocco*'da Adolfo Faggi imzalı "Fede e dramma" başlıklı bir makale var. Makale, bu konuyla ilişkili bazı noktaları içeriyor.⁽¹⁾ Faggi, Tolstoy ile Manzoni'nin dünya kavrayışları arasında bir karşılaştırma yapmak için gerekli öğelere değiniyor. Faggi, kendince, Tolstoy'un Shakespeare üzerine eleştirel incelemesinde de görüldüğü üzere "I promessi sposi'nin [Bir Manzoni romanı, ç.n.] onun dinsel sanat anlayışına tam uyduğunu" öne sürüyor: "Genelde sanat ve özelde dramatik sanat her zaman dinseldi; yani, amacı en seçkin insanların -başkalarını yönlendirmeye yazgılı insanların- her çağda eriştiği ilişkilerin kavrayışı üzerinden insanlara Tanrı ile ilişkilerini anlatmaktı... Daha sonra sanat onu eğlence ve dinlenceye indirgeyen bir sapma, Hristiyan sanatında da görülen bir sapma sergiledi."⁽²⁾ Faggi, Savaş ve Barış'ta en fazla dinsel öneme sahip iki karakterin Platon Karatayev ile Pierre Bezukhov olduğunu söylüyor. Karatayev, samimi ve içgüdüsel aklıyla Pierre Bezukhov'un yaşam algısını derinden etkileyen bir halk adamıdır. Halkın tesa-düfi bir dünyada da olsa samimi ve içgüdüsel aklının aydınlatıcı olması ve eğitimli kişilerde bir bilinç krizine yol açması, Tolstoy'un karakteristikleri arasındadır. Bu, aslında, Tolstoy'un dini karakteristiğidir; zira o, İncil'i "demokratik bir şekilde" yorumlar ve onun ilk ve orijinal ruhuna sadık kalır. Manzoni ise, Karşıreform ile yüzleşmiştir ve onun Hristiyanlığı, Cizvitliktir. Faggi, şöyle der: "I promessi sposi'de, aşağı insanların üzerinde olan ve onlara aydınlanmaları için doğru sözü söyleyip kılavuzluk eden kişiler, Fra Cristoforo ve Kardinal Borromeo gibi üstün akıllardır." *I promessi sposi*'de aşağı katmanlardaki her bir karakterle dalga geçildiği de vurgulanmalıdır: Don Abbondio, Fra Galdino, terzi, Gervasio, Agnese, Perpetua, Renzo, Lucia; bu kişiler, en iyi halleriyle, bir iç dünyalarında acınası yaratıklardır. Yalnızca yüksek sosyal statüde olanların bir iç dünyası vardır: Fra Cristoforo, Borromeo, İsimsiz. Don Abbondio'ya göre, Perpetua, Borromeo ile aşağı yukarı aynı şeyi söyler ancak bu-

nun bir mizah olarak sunulması da ayrıca kayda değerdir. Aslına bakılacak olursa, Manzoni'de dahi Brescianizmin izlerini bulmak mümkündür (Renzo'nun, Lucia'nın bekaret yemininin değeri üzerine görüşünün Fra Cristoforo'nun görüşü ile benzeştiği gerçeği veya Lucia'nın, İsimsiz'i huzursuz eden ve onun ahlaki bir krize sürüklenmesine yol açan sözlerinin önemi; doğaları yönünden Tolstoy'daki halkın rolünden farklıdır. Tolstoy'da halk, ahlaki ve dinsel yaşamın kaynağıdır).

Karşılaştırma. Defter 23, Madde 51.

Madde 149. *Popüler Edebiyat. Verne ve harika serüvenler edebiyatı.* Verne'in serüvenleri tam olarak imkânsız bir şey içermez: Verne'in kahramanlarının elindeki "imkanlar", aynı dönemde gerçekte olanlardan daha fazladır ama çok da fazla değildir ve daha önemlisi bu kişiler, zamanın başarılı bilimsel gelişmelerinin "gerisinde" kalmamışlardır. Hayal oyunu tamamıyla "keyfi" değildir. Her ne kadar çıkış noktaları mantıksal olsa ve somut bir bilimsel gerçekliğe yaslansa da; Wells ile Poe farklıdır çünkü "keyfilik", eserlerine büyük oranda hâkimdir.⁽¹⁾ Bu karakteristik (düşük sanatsal değerinden hiç bahsetmiyorum), Verne'in başarısını ve popülaritesini sınırlar: Bilim, Verne'i ele geçirmiştir ve onun kitapları hiçbir şekilde psikolojik "uyarıcı" değildir. Aynı şey örneğin Conan Doyle'un dedektif hikâyeleri için de söylenebilir: Bu hikâyeler "kendi dönemleri için heyecan vericiydi" fakat çeşitli sebeplerle bugün o kadar da heyecan verici değildir; çünkü dedektiflik dünyası bugün daha iyi bilinmektedir; Conan Doyle ise, büyük oranda bu dünyayı ifşa etmeye çalışmaktaydı; ayrıca bugünkü teknikler de çok daha karmaşıktır. Bugün hâlâ ilgi çeken konu ise, kahramanın bireysel başarısı ve araştırmacının psikik aygıtıdır; bu nedenle Poe daha ilgi çekicidir, Chesterton ise ondan da ilginçtir.

19 Şubat 1928 tarihli *Il Marzocco*'da, Adolfo Faggi ("Impressioni di Giulio Verne"), Verne'in çoğu romanlarındaki İngiliz karşıtı karakterin köklerini, Fashoda Olayı'nda filizlenen Fransız-İngiliz düşmanlığından aldığını yazar.⁽²⁾ Bu iddia yanlıştır ve hatta bence anakroniktir: Aslında İngiliz karşıtlığı, Fransa halkı ruhunun ayrılmaz bir parçasıdır ve Alman karşıtlığından çok daha köklü olabilir çünkü bunun çok daha farklı bir tarihsel geleneği vardır. Alman karşıtlığı görece daha yakın tarihlidir ve aslında Fransız Devrimi'nden daha gerilere gitmez. Aslen, 1870 yenilgi-

si ve Almanya'nın hiçbir müttefikli olmaksızın tek başına Fransa'yı yemesinin ardından Fransa'nın artık siyasi ve askeri açılardan Batı Avrupa'nın en güçlü ulusu olmadığını ortaya çıkaran acı verici izlenim ile ilişkilidir. İngiliz karşıtlığı ise, en az Yüz Yıl Savaşları kadar eskidir ve Jean D'Arc'in popüler imajı ile bağlantılıdır. Bu karşıtlık, modern zamanlarda Fransız Devrimi ve belki Fashoda dönemi ile de güçlendirilmiştir. Bu, Verne ile bağlantılı bir durum değildir ama eski yeni tüm Fransız popüler edebiyatında görülen bir durumdur (Sand vs. ile karşılaştırın).

Karşılaştırma: Defter 21, Madde 10.

Madde 150. *Popüler edebiyat. Emilio De Marchi*. Neden De Marchi çok okunmuyor? Halbuki kitapları çok sayıda "popüler" öge barındırıyor. Yeniden okunmalı ve bu öğelerden, özellikle de *Demetrio Pianelli* ile *Giacomo l'idealista* içindekiler analiz edilmeli.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 21, Madde 11.

Madde 151. *İtalyan edebiyatının negatif popüler-ulusal karakteri*. (Aynı başlık altında iki sayfa önceki yazıya bakınız.)⁽¹⁾ 9 Eylül 1928 tarihli *Il Marzocco*'da yayımlanan bir makalede Adolfo Faggi ("Tolstoi e Shakespeare"), Tolstoy ve Manzoni üzerine yazdığı (daha önce göz gezdirdiğim) makalede sözünü ettiği Tolstoy'un Shakespeare'e dair kitapçığını inceliyor. (Leo N. Tolstoi, *Shakespearei, eine kritische Studie*, Hannover, 1906; bu kısa kitap, Ernest Crosby'nin, Shakespeare'in işçi sınıfına yaklaşımı üzerine bir makalesini ve Bernard Shaw'un Shakespeare'in felsefesi üzerine kısa bir mektubunu da içermektedir.)⁽²⁾ Tolstoy, Shakespeare'i, kendi Hristiyan ideolojisinin bakış açısı üzerinde yerden yere vurur. Bu eleştiri sanatsal değil ahlaki ve dinidir. Crosby'nin -Tolstoy'un da yararlandığı- makalesi gösteriyor ki, birçok seçkin İngiliz'in inandığının aksine, Shakespeare'in tüm eserlerinde halka ve çalışan kitlelere yönelik tek bir içten söz bulmak mümkün değildir. Kendi çağının eğilimleri ile hareket eden Shakespeare, açık biçimde toplumun üst sınıflarından yana tavır takınır ve onun draması tam anlamıyla aristokratıdır. Nerdeyse her zaman burjuvazi ile halkı sahnede bir araya getirir, onları aşağılık ve itici bir şekilde takdim eder veya onları kahkaha nesnesine ya da konusuna dönüştürür. (Aristokratik bir Hristiyanlığa bağ-

hılığı ile ispatlanacak biçimde Manzoni'nin de daha az seviyelerde ama daima aynı eğilim içinde yaptığının aynısı.) Shaw'un mektubu sanatçı Shakespeare'e değil, "düşünür" Shakespeare'e yöneliktir. Edebiyatta, Shaw'a göre en üst paye, kendi çağlarının ahlakını aşan ve geleceğin yeni ihtiyaçlarını öngören yazarlara verilmelidir. Shakespeare, "ahlaki açıdan" kendi çağının ilerisinde değildir.⁽³⁾

Ben kendi değerlendirmemde, Tolstoy ya da Shaw gibi ahlaki tutumlara saplanıp kalma konumundan uzak durmalıyım. Bana göre, bu çalışma sanatsal eleştiri değil kültürel tarih hakkındadır. Dolaylı yoldan ("harici" bir ahlaki içerik talep edenin ben değil, aksine, harici bir ahlaki içerik sunan, yani sanat değil propaganda yapan söz konusu yazarlar olduğunu göster) bir kitabın neden "güzel" olduğunu değil, neden "okunduğunu", "popüler olduğunu", "talep gördüğünü" belirlemek için yazılmıştır.

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 51.

Madde 152. "*Spectator*" = Mario Missiroli. "*Spectator*"un -*Nuova Antologia* ile *Il Resto del Carlino*'daki bazı makalelerin yazarı- Mario Missiroli olduğunun kanıtı yalnızca dâhili deliller (üslup, sorunları ele alma şekli, Sorel'e ve Sorel'in yayımlanmamış mektuplarına atıflar gibi) değil, aynı zamanda 1929'da *Nuova Antologia*'da Missiroli imzasıyla yayımlanmış bazı anonim yazılardır; örneğin *L'Italia Letteraria*'da.⁽¹⁾

Madde 153. *Popüler edebiyat. Dedektif romanı üzerine notlar.* Dedektif romanı, "causes célèbres" edebiyatının uç noktalarında oluşmuştur (dolayısıyla *Monte Kristo Kontu* gibi romanlarla ilişkilidir: Bu tür, aynı zamanda özellikle siyasi tutku ile çevrelenmiş adalet yönetimi ile ilişkili popüler ideolojiyi sarmalayan "causes célèbres" türü değil midir? *Le juif errant*'taki Rodin, suç entrikası "organizatörü" ve Prens Rodolphe, "halkın dostları" organizatörü değil mi?⁽¹⁾ Bu romanlardan serüven romanlarına geçiş, bir tür olay örgüsü şemasını "sabitleme" süreci şeklinde ilerler fakat her şeyin ötesinde, küçük burjuvazinin ve demokratik ideolojik öğenin temizlenmesini çağırıştırır: Artık iyi, cömert vs. olan halk ile tiranlığın gizli güçleri -Cizvitler vs.- arasındaki değil yazılı yasalar temelinde suçlularla polis arasındaki mücadele anlatılmaktadır).

Meşhur Fransız "causes célèbres" serisinin İngiltere ve Almanya'da

denkleri vardı (Peki ya İtalya'da? Sanırım en azından Fransız serinin bir kısmı -dünyaca ünlü duruşmalar- çevrilmişti). Yeni bir "adli" edebiyat türü doğmuştu: Büyük suçlu, adaletin (adli aygıtın) üzerinde resmedildi. Romantizm = Schiller'in *Die Räuber* eseri.⁽²⁾ Hoffmann, Ann Radcliffe, Balzac, Vautrin'in öyküleri.⁽³⁾ Victor Hugo'nun Javert'i, polisin rehabilitasyonunun başlangıç noktasıdır. Javert, sempatik olarak resmedilmez; aksine bir "karakter adamı", "kişileştirilmiş hukuk" olarak belirir.⁽⁴⁾ Rocambole ve Ponson du Terrail. Gaboriau, polisi rehabilite eder. Lecocq, Sherlock Holmes'e zemin hazırlar.⁽⁵⁾ (Bu edebiyatta Anglo-Saksonlar "hukukun savunulmasını" temsil ederken, Fransızlar'ın suçluyu yücelttikleri doğru değildir. Belki ABD'de büyük suçluların temsili bas-kın olabilir.) Bu edebiyatta, bir "mekanik" yaklaşım bir de "sanatsal" yaklaşım vardır. Poe ile Chesterton sanatsal yaklaşımı temsil ederler.⁽⁶⁾

Karşılaştırma: Defter 21, Madde 12.

Madde 154. *İtalyan edebiyatının negatif ulusal-popüler karakteri.* Alfredo Gargiulo, 24 Ağustos 1930 tarihli *L'Italia Letteraria*'da "Bruno Cicognani" üzerine yazıyor (1900-1930'un 19. Bölümü⁽¹⁾): "İnsan ve sanatçı, Cicognani'de bir ve aynıdır; öyle ki kişi, insanın esinlendiği sempatiyi neredeyse gizli kapaklı bir şekilde (!) beyan etme ihtiyacı hissederek. Fazlasıyla insan Cicognani! Kimi zaman çok çaktırmadan da olsa romantik ya da Slav tarzı insancılığa doğru zıplar: Ne anlamı var? Herkes bunun için, onun özünde otantik insanlığının onuruna, ondan özür dileme ihtiyacı hissedecektir." Devamında gelen sözlerden, Gargiulo'nun gerçekte ne demek istediğini anlamak mümkün değil: Bu insanın ve sanatçının, bir olduğu şeklinde bir tür "sapması" mı? Ve "özünde otantik insanlık" ne demek? ("Otantik" kavramı bir zamanlar "doğru" olarak tabir edilen kavramın yerini alıyor, ki bu da aslında değerini kaybetmiştir.) Başka bir yerlerde de söylediğim gibi,⁽²⁾ Gargiulo'nun bütün tanımı okunmalı; bana göre, özünde otantik "insanlık", tek bir anlama gelebilir: "Tarihselcilik", yani yazarın sesini verdiği toplumsal grup, tarihsel olarak canlı kaldığı ve toplumsal "bağ", "pratik-siyasi" ya da ahlaki vaaz şeklinde değil, "tarihsel-ahlaki" olduğu sürece, aristokrat" yazarda bile geçerli olacak şekilde, yazarın "ulusal-popüler" karakteri ve yazarın geniş anlamıyla "toplumsallığı."

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 52.

Madde 155. *Yeni mimari*. Mimarının özel nesnel karakteri. Gerçekte, “sanat eseri” “proje”dir (Mimar -“sanatçı-proje tasarımcısı”- dışındaki insanların binayı inşa etmelerine yarayacak tüm tasarımlar, planlar ve hesaplamalar vs.): Bir mimar, somut anlamda herhangi bir şey inşa etmemiş bile olsa yaptığı planlar çerçevesinde büyük bir sanatçı olarak görülebilir. Projenin bina ile ilişkisi, “el yazmasının” basılı kitap ile ilişkisi gibidir: Bina, sanatın dışavurumu, onun “yayılımıdır”; aynen basılı kitap gibi, o da halka onun güzelliğine iştirak etme (güzelse), şansı verir.

Tilgher’in, Croce’nin “hafıza”yı sanatın dışavurumunun sebebi olarak görmesine karşı çıkışı çürütmektedir: Mimar “hatırlamak” için binaya değil, plana ihtiyaç duyar.⁽¹⁾ Dahası, sırf kendi kullanımları ve tüketimleri için hayaller kurmakla yetinmek yerine ressamın çizmesini, yazarın yazmasını sağlayan şeye görece yaklaşan, sadece Croce’nin “hafıza” mefhumudur. Öte yandan her bir mimari projenin, doğası gereği el yazmasından ya da resimden daha “yaklaşık” olduğunu da unutmamak gerekir. Yazar da, kitabının her baskısına yeni şeyler katar (ya da delillerini düzeltirken değişiklikler yapar; bakınız, Manzoni). Mimaride, soru, biraz daha karmaşıktır zira bina başlı başına asla [tamamen] bitmez fakat eklemlendiği “panorama” ile [uyumlu hale getirilmeye çalışılır] (ve kitap örneğinde olduğu gibi onun ikinci baskısı öyle kolayca yapılamaz). Öte yandan bu noktada not edilmesi gereken en önemli konu şudur: Hızlı gelişen, kentsel “panorama”nın oldukça “esnek” olması gereken bir medeniyette, büyük bir mimari sanat doğamaz zira bu durumda binaları, “ebedi” olarak algılamak çok zordur. Amerika’da, yirmi beş yıl içinde şehrin tüm fizyonomisinin değişebileceği öngörüldüğünden, bir gökdelenin ömrünün yirmi beş yıldan uzun sürmemesi gerektiği düşünülür. Bana göre, büyük bir mimari sanat, “pratik” bir doğanın geçiş evresinin ardından, tüm çabalar halka temel ihtiyaçlarını ve azami hizmetleri sağlamaya yöneltildiği dönemde doğabilir; yalnızca tek bir bina veya tek bir ikametgah, geniş kitleler için tek bir toplantı salonu anlamında değil, daha geniş manada caddeler, meydanlar, bahçeler, parklarla süslü bir mimari kompleks biçiminde.

Madde 156. *Lorianizm*. *Trombetti ve dilde tekkaynakçılık*. *Nuova Antologia*, Pericle Ducati tarafından yazılmış (daha önce bahsini etmiştim)⁽¹⁾ ve Trombetti’nin Etrüskçe’nin yorumlanması üzerine eserini öven bir makale yayımlandı. Ne var ki 1 Mart 1929’da V. Pisani’ye ait “Divagazio-

ni etrusche” başlıklı bir yazıyla tam bir yıkıma yol açtı.⁽²⁾ Pisani, Trombetti’ye karşı eleştirel dilbilim çalışmasındaki bazı temel kriterleri dile getiriyor:

i) Salt etimolojik yöntem, bilimsel somutluktan uzaktır: Dil, dağarcıktan ibaret değildir; oldukça ham ve çok yaygın bir yanlış anlayış. Soyut olarak seçilmiş, birbirlerine belli bir tarihsel evrede oldukça benzeyen tek tek kelimeler: (a) birbirlerinden bağımsız oluşabilirler; klasik örnek *mysterion*, Yunanca ve İbranice’de aynı anlama gelir fakat Yunanca’da kelimenin anlamı *myst-* önekiyle sağlanmış ve *-erion* soneki nötr adlar içindir; İbranice’de ise durum tam tersidir, *-erion* (ya da *teri-on*) kelimenin kökü iken *mysti-* (ya da *mys-*) önektir⁽³⁾; aynı şekilde Almanca’daki *haben* Latince’deki *habere* ile aynı kökten değildir; İngilizce’deki *to call* ile Yunanca’daki *καλεω* ve Latince’deki *calare* (seslenmek) içinde durum aynıdır; Almanca *ähnlich* de Yunanca *αναλογω* ile eşleştirilemez. Littmann, bilimsel olmayan etimolojinin gülünçlüğüne sergilemek amacıyla bu açık benzerliklerin bir listesini şu eserde vermiştir: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, LXXVI, s. 270 vd. (b) ya da -görece konuşmak gerekirse- prehistorik çağlarda bir dilden diğerine taşınmış olabilirler, örneğin: Amerika, “sadece” bir bütün olarak Avrupa medeniyetinin gözündeki Kristof Kolomb tarafından “keşfedilmiştir”; yani Kolomb Amerika’yı, Avrupa medeniyetinin, Avrupa tarihinin nüfuz alanı içine sokmuştur fakat bu, hiçbir şekilde Avrupa’dan ya da başka ülkelerden insanların, gruplar halinde Amerika’ya gitmiş olabileceği ve “kelimeler” yani az ya da çok önemde kelime formları bırakmış olabileceği olasılığını yok etmez; aynı şey Avustralya ya da dünyanın herhangi başka bir bölgesi için de geçerlidir. O halde, görece az sayıda (otuz ya da kırk tane) kelime formunu temel alarak, bu tür formların tekkaynaklılığın kanıtı olduğunu ilan etmek -Trombetti gibi- nasıl mümkün olabilir?

ii) Kelime formları ve onların anlamları, ilgili dillerin homojen tarihsel süreçleri üzerinden karşılaştırılmalı ve böylece sadece fonolojik tarih değil, aynı zamanda her bir formun semantik tarihi de “üretilmeli” ve en eski anlamlar karşılaştırılmalıdır. Trombetti, bu temel kriterlerden hiç birine sadık kalmaz: (a) O, karşılaştırmalarında en fazla cinse özgü akrabalıklardan ve çok da akraba olmayan anlamlardan tatmin olur (kimi zaman bu karşılaştırmalar gülünç bir şekilde esnetilir: Aryan-Avrupa kökenli bir hareket fiilinin bir Asya diyalektindeki “navel”

142 Hapishane Defterleri - Defter 3

İgöbek, ç.n.l kelimesiyle karşılaştırıldığı çok tuhaf bir durum hatırlıyorum; Trombetti'ye göre iki kelime “göbeğin” devamlı olarak solunum nedeniyle “hareket ettiği” gerçeği üzerinden ilişkilidir!); (b) onun için, karşılaştırılan kelimelerin *k, th, d, dh, s* gibi ya da *p, ph, f, b, bh, v, w* gibi birbirini andıran ardışık bir ünsüz sesler grubu barındırması yeterlidir. Trombetti, diğer ünsüzlerden, onları önek, sonek ya da içek olarak göstererek kurtulur.

iii) İki dilin akrabalığı; fonetik, morfolojik bir karaktere (ve asgari düzeyde sentaks yönünden bir karaktere) dair kanıtlar olmaksızın, oldukça dayanaklı olsa da bir dizi kelimenin karşılaştırılması ile kanıtlanamaz. Örnek: İngilizce, bir Germen dilidir ancak kelime dağarcığı büyük oranda Neo-Latince kaynaklıdır; Romence çok sayıda Slavca kelime barındırdığı halde bir Neo-Latince dilidir⁽⁴⁾; Arnavutça bir İliRYa dili olduğu halde Yunanca, Latince, Slavca, Türkçe, İtalyanca kelimeler içerir; Birçok Farsça kelime barındıran Ermenice yine de Aryan-Avrupa dilidir.

Neden Trombetti bu kadar meşhur oldu? (a) Ne olursa olsun belli meziyetlere sahip, her şeyin ötesinde büyük bir çokdilli kişi. (b) Tekkaynaklılık tezi, onu “İncil ile uzlaşma içindeki büyük bir bilim adamı” olarak gören ve bu nedenle onu yücelten Katolikler tarafından destekleniyor. (c) Ulusların kibri. Ne var ki Trombetti, profesyonel meslektaşlarından ziyade sıradan halktan saygı görür. Yine de, tekkaynaklılık öylece yok sayılamaz fakat kanıtlanamaz da veya en azından Trombetti onu kanıtlayamamıştır. Voltaire'in, meşhur etimolojist Ménage'in (Gilles, 1613-92)⁽⁵⁾ *alfana>equa* karşılaştırmasına karşı epigramlarını hatırlayın.

Açıktır ki, Trombetti'nin eleştirel olmayan yöntemi, Etrüskçe için güvenilir sonuçlar vermemektedir. Onun yorumu, önerilen bir dizi başka dile de uyarlanabilir ve “kazara” doğru da çıkabilir ancak bu yorumun doğruluğu ispatlanmış olmaz. (Trombetti'nin “tümleşik” tabir ettiği yöntemi inceleyin. Elimde çok materyal yok, sanırım şu anlama geliyor: Bilinmeyen bir Etrüskçe terimin akraba olduğu aşık bir dilden başka bir terimle kıyaslanması işi, başka akraba dillerden birbirlerine fonetik olarak benzeyen fakat aynı anlama gelmeyen başka kelimelerle doğrulanmalıdır: belki de bu anlama da gelmiyordur:).

Madde 157. Liderler ve liderlik edilenler arasındaki ayrım. Koşullara ve genel duruma göre farklı şekillerde tezahür eder. Karşılıklı güvensizlik: Lider, “liderlik edilenlerin”, eylemi gerektiren pozitif etmenleri abarta-

rak kendisini aldatacağından şüphe eder ve bu nedenle hesaplamalarında denklemi karmaşıklaştıran bu bilinmeyen etmeni aklından çıkarmamalıdır. “Liderlik edilenler”, liderin karar alma isteğinden ve ruhundan yoksun olduğunu ve bu nedenle bilinçsiz de olsa pozitif bilgiyi abartırken negatif bilgiyi gizlediğini veya az gösterdiğini düşünür. Burada karşılıklı aldatma, yeni sallantıların kaynağı, güvensizlik, kişisel sorunlar vardır. Bunun anlamı şudur: (i) Bir yönetim krizi vardır; (ii) söz konusu organizasyon, grup karşılıklı anlayış, karşılıklı *sadakat* yaratarak sıkıca kaynaşma vakti bulamamıştır; (iii) üçüncü bir öge daha vardır: “liderlik edilenlerin” görevlerini yerine getirmekteki yetersizliği yani “liderin” seçme, denetleme, personeline yol göstermekteki yetersizliği.

Pratik örnekler: Bir büyükelçi, hükümetini kandırabilir; (i) çünkü kendi adına bir avantaj sağlamak istiyordur: Ulusun veya devletin aldatılması yoluyla sergilenen bir sadakatsizlik örneği; büyükelçi temsil ettiğinin dışında bir hükümetin elçisidir ya da elçisi haline gelir; (ii) çünkü kendi hükümetinin siyasetine karşıdır ve kendi ülkesindeki bir başka partinin politikalarını desteklemektedir; bu nedenle, hükümetini yanlış yönlendirmek ister, çünkü ülkesinin başka bir parti tarafından yönetilmesini istemektedir: Bir hükümetin, ulusal bir siyaset oluşturmaması ve elçinin bu konuda müspet kanıtları olması gibi hafifletici sebepler görüldüğünde bile son kertede en az ilki kadar ciddiye alınması gerekebilecek bir sadakatsizlik örneği. Bu örnek de, içkin devlete sadık kalmak için [geçici] bireylerin sadakatsizliği olarak görülebilir; bu berbat bir sorundur, zira meşrulaştırma işi ahlaki açıdan kıymetsiz kişiler tarafından yapılır (Fouché, Talleyrand ve daha önemsiz olsalar da Napolyon’un Mareşalleri); (iii) çünkü nasıl aldatacağını bilmiyordur ve yetersiz, beceriksiz veya yozdur (görevini hiçe sayar). Bu durumda, hükümetin sorumluluğu şunlara göre değerlendirilmelidir: (a) Uygun bir seçim yapma şansına sahiptir ve bu nedenle yaptığı kötü seçim, harici etkenlere dayandırılır (nepotizm, yozlaşma, önemli hizmetlerdeki harcamaları frenleme, ki bunlar neden yetenekli insanların görmezden geldiğini ve “zengin” ve “soylu” kişilerin diplomatik hizmetler için seçildiğini açıklar); (b) Seçim şansı yoktur (1861-70 dönemi İtalya’sındaki gibi yeni bir devlet) ve kaybı giderebileceği ve seçim şansını elde edebileceği genel koşulları yaratamaz.

Madde 158. 1848-49'un tarihsel konjonktürü. Piedmont Hükümeti'nin savaşa hazırlık döneminden Moncalieri'nin ilan edilmesine, Cesare Balbo'dan Massimo D'Azeglio'ya kadarki ardışık yönetimlerini ve parti kombinasyonlarını ayrıntısıyla inceleyip analiz etmeli. Gioberti ve Rattazzi'nin rolleri. Cavour-Rattazzi "birleşmesi" tam olarak ne ifade ediyor? Bu birleşme, demokratik güçlerin kırılmasının ilk adımı mıydı? Rattazzi ne ölçüde demokrat olarak görülebilir?⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 49.

Madde 159. *Risorgimento*. Ulusal "biyografi" olarak tarih. Bu tarih türü, ulusal hissin doğuşu ile başlar. İstenen şeyin daima var olduğu fakat dış güçlerin müdahalesi ya da en derin erdemlerin uykuya yatmış olması nedeniyle kendini sergileyemediği öngörülür.⁽¹⁾ Bu, oleografik tarihtir: İtalya, cidden soyut bir şey olarak, "oğulları" İtalyanlar olan resimlerdeki güzel kadın olarak görülmüştür. Onun biyografisi, onu yoz, sapkın oğulları ile karşı karşıya getirerek yazılır. Pratik, propagandist sebeplerle bu tür tarihin ortaya çıkmış olması anlaşılabilir bir durumdur. Peki bu gelenek neden hâlâ sürüyor? Bugün bu iki misli anti tarihseldir: Gerçeklikle çelişir ve başrolü oynayanların itibarını ve orijinallliğini bozarak *Risorgimento*'nun haklı bir şekilde övülmesini engeller.

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 50.

Madde 160. *İtalya'nın iktisadi yapısı*. 1 Mart 1929 tarihli *Nuova Antologia*'daki "La economia, la finanza, il denaro d'Italia" başlıklı makalede Giuseppe Paratore, İtalya'nın "ikili bir iktisadi yapısının (Kuzey'deki kapitalist sanayi ve Güney'deki tarımsal kazanç ekonomisi)" olduğunu yazar ve bu durumun 1926-27'de, lirenin istikrar kazanmasını nasıl zorlaştırdığına işaret eder.⁽¹⁾ O dönemde, hızla yeni bir parite oluşturarak para biriminin devalüasyonunu sağlamlaştırmayı öngören en basit ve en doğrudan yöntemi kullanmak -Kemmerer, Keynes ve Cassel'e uyarak- tavsiye edilir bir durum değildi.

İki unsurdan hangisinin daha iyi korunmuş olarak kaldığını -Kuzey'in ekonomisi mi yoksa Güney'in ekonomisi mi- ortaya çıkarmak ilginç olacaktır. Çünkü aslında istikrar, uzun süren tereddütlerin ardından ve çok ani bir çöküşün paniği ile sağlanmıştır (1928'de dolar ku-

runda meydana gelen artış: Ocak: 477,93; Şubat: 479,93; Mart: 480,03; Nisan: 479,63; Mayıs: 500,28; Haziran: 527,72; Temmuz: 575,41). Aynı zamanda Güney'in, talepler açısından Kuzey'den daha homojen olduğunu ve ülkenin kazanımlarının herkesin dayanışmasıyla elde edildiğini akılda tutmakta yarar vardır. Kuzey'de ise kapitalistler bölünmüştür, ihracatçılar ise iç piyasa nedeniyle enflasyondan yanadır. Dahası, düşük seviyedeki istikrar, sadece bir iktisadi krizi değil toplumsal-siyasi bir krizi de tetiklemiş olmalıdır; zira bu nedenle milyonlarca yurttaşın toplumsal konumu değişmiştir.

Madde 161. XIII. Leo. Sınırlı ve dar kafalı kişiliğine dair bakınız, Piero Misciatelli, "Un libro di ricordi e di preghiere del papa Leone XIII", *Nuova Antologia*, 1 Mart 1929.⁽¹⁾

Madde 162. 1848-49'un tarihsel konjonktürü. 1 Mart 1929 tarihli *Nuova Antologia*'da bir makale: Carlo Pagani, "Dopo Custoza e Volta nel 1848."⁽¹⁾ Makale, Milano Casati Arşivi'nden bazı yayımlanmamış belgeleri ortaya döküyor; o dönemin, askeri felaketin başlıca sebeplerinden biri olan siyasi krizini incelemek açısından faydalı değil ama kayda değer belgeler: siyasi birlikten, iyi kurgulanmış bir siyasi izlekten yoksunluk, sallantı, gerici hiziplerin sorumsuz davranışları, bir insan topluluğu olarak ordunun ihtiyaçlarına yönelik özensizlik vs.

İngiltere'nin, Fransa'nın Piedmont safında [askeri] müdahalesine karşı olduğu görülüyor -Palmerston, Fransız müdahalesinin bir Avrupa savaşına yol açacağını çünkü İngiltere'nin bunu kaldıramayacağını beyan etmişti- ancak feci bir yenilgiyi ve Avusturya lehine toprak değişikliklerini önlemek adına, diplomasi yoluyla Piedmont'a zayıf bir destek de vermişti.

1848-49 olaylarını incelerken, diğer belgelerle örtüşen ya da onları doğrulayan unsurları bulmak adına, makale bir kez daha okunmalı. Bu konuda bir bibliyografya için: Casati-Gioberti Hükümeti'nin iniş çıkışları üzerine (Temmuz-Ağustos 1848)⁽²⁾, Gioberti'nin Giuseppe Massari'ye yazdığı mektubu⁽³⁾ incelemeli. Bu mektup 16 Haziran 1918 tarihli *Nuova Antologia*'da Senatör Matteo Mazziotti (önsöz niteliğinde bir not eşliğinde) tarafından yayımlandı. Carlo d'Adda'nın Milano geçici hükümeti adına Fransa ve İngiltere'de yürüttüğü misyonla ilgili bakınız, Pagani, *Resoconto del Congresso Storico di Trento*, 1926 (Pagani'nin "Il go-

verno provvisorio di Milano nel 1848 e il Trentino” başlıklı konuşması, konferansta sunulmuştu); Carlo Pagani, *Uomini e cose in Milano dal marzo all’agosto del 1848*, Milano: Editore Cogliati (Milano’daki İtalyan Risorgimento Tarih Müzesi’nden ve özellikle de Casati, d’Adda, Arese, Giulini-Crivelli, Retselli arşivlerinden belgelerle birlikte).⁽⁴⁾

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 51

Madde 163. *Alessandro Luzio’nun Risorgimento “tarihi”*. A. Luzio’nun Risorgimento tarihi yazımının, *Civiltà Cattolica* Cizvitleri tarafından övüldüğünü belirtmek gerekir. Luzio ile Cizvitler arasında her zaman fikir birliği olmamıştır sanıyorum ancak düşünüldüğünden daha fazla anlaştıkları da bir gerçektir. 4 Ağustos 1928 tarihli *La Civiltà Cattolica*’daki “Processo politico e condanna dell’abbate Gioberti nell’anno 1833” başlıklı makalenin 216-17. sayfalarına bakınız.⁽¹⁾ Luzio, Carlo Alberti’nin politikalarını savunmaya zorlanmıştır (*Mazzini carbonaro*, s. 498)⁽²⁾ ve aynen Cizvitler gibi o da 1831 olaylarının duruşması süresince Gioberti’nin davranış biçimini çok sert biçimde eleştirmekten geri durmaz⁽³⁾ (1928’de *Civiltà Cattolica*’da yayımlanan Gioberti Duruşması’na dair makalelerden, Vatikan arşivlerindeki belgelere göre Papa’nın, Gioberti’nin aldığı ölüm cezasına ve idamına “memnuniyet” duyduğu; 1821’de ise bir Piedmontlu kilise görevlisinin idam cezasının, Vatikan eliyle müebbet hapse çevrildiği bilgisi edinilebilir).⁽⁴⁾

Karşılaştırma: Defter 19, Madde 53

Madde 164. *Dinsel hareket üzerine notlar*. *La Civiltà Cattolica*’nın editörleri. *La Civiltà Cattolica*’daki tüm makaleler, İsa Topluluğu (Societas Iesu) rahipleri tarafından yazılır ve normalde imzasız olur. Kimi zaman özetlerde görülen isimlerden, (her zaman olmasa da) yazıların kime ait olduğu anlaşılabilir. Örneğin emek konuları, sürekli olarak Peder Angelo Brucculeri tarafından işlenir. Brucculeri, Maline’deki Uluslararası Merkez’de İtalya temsilcisi olmalıdır. Bu merkezde *Codice sociale* oluşturulmuştur.⁽¹⁾

Hangi sorunlarla ilgili hangi yazıları satışa çıkardıklarını bulabilmek için *Civiltà Cattolica* tarafından satılan yayınlar kataloğu elde edilmelidir: Bunlar, hangi soruna ne kadar önem verildiğini ortaya çıkaracak bir

göstergeci. 1929'da (ya da 1930 başlarında), *L'amico delle Famiglie*'nin, Peder Rosa'nın *La Civiltà Cattolica*'nın editörlüğünden ayrıldığını ve Vatikan'a sunduğu hizmetler dolayısıyla bir altın madalya aldıktan sonra Papa tarafından İspanya'ya misyona gönderildiğini ilan ettiğini anımsayın. *L'amico delle Famiglie*, Cenova'da yayımlanan haftalık Katolik yayındır ve büyük ihtimalle Katolik ve Katolik olmayan günlük gazetelerden haberler derlemektedir.⁽²⁾ Peki neden? Aslında, Peder Rosa, İspanya'ya gitmiştir ve madalyasını da almıştır ancak *La Civiltà Cattolica*'daki şef editörlük görevini de sürdürmüştür. Açıkçası, konkordatonun hayata geçirilmesiyle kıyaslandığında, elde ettiği konumlar -kimi zaman hayli iddialı- nedeniyle Peder Rosa'nın gitmesini isteyenler vardır ancak Papa, bu dindar talebi yerine getirmeyi uygun bulmaz, çünkü Peder Rosa'nın çizgisi aynı zamanda Vatikan'ın çizgisidir ve Papa, onun daha fazlasını bilmesi gerektiğine önem verir.

La Civiltà Cattolica, yıllık sayıları için oldukça sık analitik indeksler yayınlar. Bunların en yakın tarihlisi 1911-1925 yıllarını kapsamaktadır ve editör sekreteri Sayın Giuseppe Del Chiaro tarafından hazırlanmıştır.⁽³⁾ Bu indeksler tüm önemli konular bakımından gözden geçirilmelidir, zira Cizvit yayınları ve yazılarının belli bir önemi vardır ve araştırma için fikir verebilir; özellikle Risorgimento tarihine yönelik sorularla ilgili olanlar. Federico Confalonieri'nin ifadelerine dair sorunu anımsayın.⁽⁴⁾ Aynı şekilde, 1860 ve 1870 yıllarındaki haydutluk sorununa dair, Civitavecchia'da bir Fransız botuna binen ve Cenova'da Piedmontlar tarafından tutuklanan, sonuç olarak Papa ve Fransa'nın diplomatik protestolarına sebep olan La Gala kardeşlerin dönüşü ve ülkelerine iadesi sorununu anımsayın.⁽⁵⁾ *La Civiltà Cattolica*'daki önemli kısımlardan biri de, Katolik-liberal hareketlerin yanı sıra Cizvitler'in Gioberti'ye duyduğu öfkeye dair tarihsel makalelerdir. Gioberti, bugün bile konu açıldığında mantık dışı küfürlere maruz kalmaktadır.⁽⁶⁾

Pan-Hristiyan hareketler. İsveç, Uppsala'nın Lüterci Başpiskoposu Nathan Söderblom, İsa'ya doğrudan bir bağlılığı öngören *evanjelik bir Hristiyanlık* önermektedir (*Der Katholizismus, seine Idee und seine Erscheinung* (Münih, 1923) kitabının yazarı, eski Romalı Katolik Prof. Friedrich Heiler de aynı eğilime mensuptur; yani pan-Hristiyanlar bir nebze başarılı olmuştur).⁽⁷⁾

Hindistan'da Katolikler. Hindistan'ı, bizzat Hindular üzerinden Hinduizmdeki özümsemeye uygun unsurlarını Hristiyanlaştırarak Katolik

yapmak isteyen meşhur Katolik Sanıyisi (?) Upadhyaya Brahmand-hav'ı, Vatikan, milliyetçi aşırılıkları nedeniyle veto etmiştir. (Upadhyaya, vaazlarını ne zaman veriyordu? Sanırım bugün olsa Vatikan daha müsamahakar olurdu.) Hindistan'da Hristiyanlık konusuna dair, Sadhu Sundar Singh fenomenini araştırmak gerek: *La Civiltà Cattolica*, 7 ve 21 Temmuz 1928.⁽⁸⁾

Madde 165. *Italo Toscani. Vita di S. Luigi Gonzaga*, Roma: Libreria Fr. Ferrari, 16°, 254 sayfa, L. 5.50. Italo Toscani'nin kitabı 1928'de yayımlandı ve 21 Temmuz 1928 tarihli *La Civiltà Cattolica*'da övüldü.⁽¹⁾ Onun savaş deneyimlerini anımsayın. Cephedeki davranışlarını inceleyin (komutan, ona ait rastgele dizelerin yazılı olduğu resimli kartpostallar yayınlamıştı). 1919'daki makaleleri, özellikle de Carabinieri'e yönelik olanlar: her türlü bakış açısına göre itici bir adam.⁽²⁾ 1917'de askerliğe yakışmayan hareketleri nedeniyle, Roma Mahkemesi tarafından altı ya da yedi yıla mahkum edildi; ardından cepheye yazdığı şiirler sayesinde affedildi. Daha sonra kendi kendini yaraladı: Gözlerini öyle üstünlükörü "bağlamıştı" ki, birliğinin onu nasıl saldırdığına akıl sır ermez. Savaş boyunca askeri hayatın "tuhaflıkları". Nispeten iyi tanınan Toscani gibi birinin, geceleri kışla dışında kalabilmek için nasıl bu kadar çok izin almıştır? (Canelli'de möbleli bir odası vardı; trajikomik sahte Calabresi dönemi.)⁽³⁾

Madde 166. *Geçmiş ve bugün*. Bu notlar dizisini doğru düzgün dizebilmek, buradan fikirler edinebilmek ve hatırlamaya yardımcı olabilmek için belli dergilerin sayılarını yakından incelemek şarttır. Örneğin, entelektüel hayatın somut gelişmelerine -yeni dergilerin, yarışmaların, kültür birliklerinin oluşumu gibi (özetin özeti)- dair genel bir çerçeve sunan belli düzenli bölümlere sahip Formigini'nin *L'Italia Che Scrive* dergisi; üstlendiği belli konuları anlamak ve dini kurumların girişimlerini ve deklarasyonlarını bulmak için (örneğin, 1920'de Lombard Piskoposluğu, iktisadi krize dair görüşlerini açıklamış ve krizin sonuçlarına katlanması gerekenlerin işçiler değil kapitalistler olduğunu dile getirmişti).⁽¹⁾ *La Civiltà Cattolica*, nadiren de olsa Marksizm üzerine çok ilginç ve semptomatik makaleler yayımlar.

DÖRDÜNCÜ DEFTER

(1930-1932)

FELSEFE, MATERYALİZM VE İDEALİZM NOTLARI

İLK DİZİ

Madde 1. Yazarı-düşünürü tarafından sistematik bir şekilde açıklanmamış bir dünya kavrayışını açıklamak için ayrıntılı çalışma gerekir. Bu çalışma, çok titiz bir kesinlikle ve bilimsel doğrulukla yürütülmelidir. Her şeyden önce, o kavrayışı istikrarlı ve kalıcı unsurlarla -yani, yazar tarafından kendi düşüncesi olarak gerçekten benimsenmiş; yazarın daha önce üzerinde çalıştığı ve belli bir dönemde geçici olarak kabul etme ve eleştirel çalışmasında veya tarihsel ya da bilimsel kurgusunda kullanma noktasına ulaşacak denli çekici bulmuş olabileceği “materal”den ayrı ve ondan üstün unsurlarla- uyumlu bir şekilde yeniden kurgulamak amacıyla, düşünürün entelektüel gelişim sürecinin izlerini sürmek gerekir. Bu ihtiyatlılık; özellikle, teorik ve pratik aktivitelerin ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiği bir kişiliğe ve bu nedenle sürekli yaratım ve daimi hareket içindeki bir zekaya sahip sistematik olmayan bir düşünür söz konusu olduğunda faydalıdır. Buna bağlı olarak: (i) oldukça ayrıntılı bir *biyografi* ve (ii) en kıyıda köşede kalmışlar da dâhil olmak üzere kronolojik olarak sıralanmış ve farklı evrelere göre dizilmiş tüm çalışmaların *sergilenmesi* gerekir: Entelektüel formasyon, olgunluk, yeni bir düşünüş biçimi algısı ve bu algının uygun kullanımı. Ayrık, yalıtılmış sorulardan ziyade ana motif, düşünce ritmi arayışı.

Bu ilk araştırma, kişinin eserinin temelini oluşturmalıdır. Dahası, aynı yazarın eserleri arasından, tamamlanıp basılanlarla tamamlanmadığı için basılmayanlar birbirlerinden ayırt edilmelidir. Basılmayanların içeriği büyük titizlik ve ihtiyatla incelenmelidir: Bunlar en azından o halleriyle tanımlayıcı olarak görülmemeli, hâlâ ayrıntılandırma süreci içindeki geçici materyaller olarak değerlendirilmelidir.

Marx'a gelince; onun yazıları şu kategorilere ayrılabilir: (i) yazarın doğrudan sorumluluğu altında basılan eserler: Bunlar arasından sadece somut olarak basımevlerine verilenler değil aynı zamanda mektuplar, bildiriler, manifestolar gibi basılmamış olsa da anlık bir işlevi olması istenmiş eserler de dikkate alınmalıdır (tipik örnek: *Gotha Programı Üzerine Notlar* ve yazışmalar)⁽¹⁾; (ii) yazarın doğrudan sorumluluğu altında değil ölümünün ardından başkaları tarafından basılmış eserler: Bunlar için diplomatik bir metne -yani, editör tarafından henüz yeniden düzenlenmemiş bir metne- ya da en azından diplomatik kriterlere uygun şekilde orijinal metnin kısa bir tanımına girişmek iyi olur.

Bu iki kategori için, kronolojik-eleştirel süreçlere göre alt bölümlere ayrılarak geçerli -yalnızca mekanik ve keyfi değil- kıyaslamalar yapılabilir.

Öte yandan, yazarın sonradan yayınladığı eserlerin materyalleri üzerine gerçekleştirdiği detaylandırma çalışmaları da incelenmeli ve analiz edilmelidir. Ne olursa olsun böyle bir çalışma, çalışmaların başkaları tarafından yayıma hazırlanan yayımlanmamış versiyonların, güvenilirliği için eleştirel değerlendirmesi açısından ipuçları sağlayacaktır. Yayımlanmış eserlerin hazırlık materyalleri, bizzat yazar tarafından düzenlenmiş nihai metinden ne kadar uzaklaştırılırsa, başka biri tarafından düzenlenmiş materyal versiyonu o kadar güvenilmez olur. Hiç şüphesiz, bir eser, hazırlanması için bir araya getirilmiş ham materyallerle tanımlanamaz. Seçimler, bölümlerin ayrılışı, hazırlık evresinde bir araya getirilmiş öğelere verilen az ya da çok önem; bunlar tam olarak gerçek bir eseri oluşturan unsurlardır.

Yazışmalar üzerine incelemeler de, belli koşullarla yürütülmelidir: Bir mektupta açık bir şekilde dile getirilen, belki de bir kitapta tekrar edilmeyecektir. Mektupların biçimsel canlılığı, her ne kadar bir kitabın ölçülüp biçilmiş tarzından daha sanatsal olsa da, kimi zaman değerlendirmelerde çatlaklara yol açabilir: Mektuplarda, söylevlerde ve söyleşilerde olduğu gibi, *mantık hataları* sıkça görülür; düşüncenin hızı, onun

sağlamlığını zedeler.

Özgün ve çarpıcı bir düşünce bütünü üzerinde çalışırken, başka insanlar tarafından eklenen destekleyici kanıtlar, ikincil düzeyde dikkate alınmalıdır. Marx örneğinde: Engels. Elbette, Engels'in katkısı azımsanmamalıdır ancak ne Engels Marx'la birlikte tanımlanmalı ne de Engels'in Marx'a atfettiği her şeyin mutlak surette özgün olduğu düşünülmelidir. Engels'in edebiyat tarihine eşi benzeri görülmemiş bir alçakgönüllülük ve kişisel kibirden yoksunluk sergilediği doğrudur. Onun şaşmaz kişisel sadakatinden en ufak bir şüphe duyulamaz. Ne var ki Engels, Marx değildir ve Marx'ı öğrenmek isteyen kişi onu *her şeyden önce* kendi kişisel gözlemi altında yayımlanmış kendi çalışmalarında aramalıdır.

Yöntemle ilişkili belli önlemler ve söz konusu araştırma için bazı izlekler bu etmenlerin ardından gelecektir. Mondolfo'nun *Il materialismo storico di Federico Engels* adlı kitabının değeri nedir?⁽²⁾ Sorel (B. Croce'ye yazdığı mektupların birinde), Engels'in özgün bir düşünür olarak sınırları düşünüldüğünde, bu konu üzerine çalışmanın ne gibi *olasılıkları* olduğunu sorguluyor.⁽³⁾ Sorel tarafından sorulan liyakat sorusunu bir kenara bırakacak olursak, bana göre Engels'in teorik yeteneklerden yoksun olduğunun (ya da en azından Marx'a oranla daha ast bir mevkide olduğunun) düşünülmesinin en temel sebebi konusunda, Engels'in dostunun düşünce yapısı konusundaki sunumlarında nelerin Marksist olmadığını görebilmek için özgün Marx ve özgün Engels arasındaki farklılıkları sorgulamak şarttır. Aslında, kültür evreninde bu ayrıma hiç gidilmemiştir ve Engels'in görece sistematik eserleri (özellikle de *Anti-Dühring*)⁽⁴⁾ özgün birer kaynak olarak görülmüş ve genellikle de tek özgün kaynak olarak görülmüştür. Bu nedenle, Mondolfo'nun kitabının, şu anda konuya dâhil etmeyeceğim kendi öz değeri dışında, kişiye izleyeceği yolu göstermesi bakımından oldukça kullanışlı olduğunu düşünüyorum.

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 2.

Madde 2. *De Man'ın kitabı*. 1928'de B. Croce'nin *La Critica*'da yaptığı bir duyuru⁽¹⁾; 1929'da G. De Ruggiero tarafından *La Critica*'da yazılan bir yazı⁽²⁾; 1929'da *La Civiltà Cattolica* ile *Leonardo*'da yazılan yazılar⁽³⁾; G. Zibordi'nin Prampolini üzerine yazdığı kitaptan alıntı⁽⁴⁾; Luerza basımevinin reklamı⁽⁵⁾; *I Problemi del Lavoro*'da Schiavi'nin çevirisinde es

geçilen tezleri yeniden gözden geçiren makaleler⁽⁶⁾; Schiavi'nin önsözü.⁽⁷⁾ 11 Ağustos 1929 tarihli *L'Italia Letteraria*, Umberto Barbaro'nun kitap hakkında bir yazısını yayımladı.⁽⁸⁾ Barbaro şöyle yazmış: "Bir iktisadi çevrenin erken dönem "revizyonlarını" gündeme getirse de, genel anlamda çalışan kitlelerin psikolojisi ile ilişkili taktiksel (!) bir soruna dayalı bir Marksizm eleştirisi."⁽⁹⁾

Marksizmi "aşma" girişimleri arasında (çevirmen, meşhur Avukat Alessandro Schiavi, başlığı fark ettirmeden Croce'yi çağrıştıracak biçimde "aşan" olarak değiştiriyor ve bu konuda haklı da; zira De Man kendini, aşmış bir sentez için gerekli bir antitezin yanına yerleştiriyor) bu, kesinlikle en etkili olanlardan değil ve pek çoğundan da çok daha az sistematik. Bunun sebeplerinden biri, bu eleştirinin temelde, o eğlenceli olsa da gizemli ve kısa ömürlü sahte bilime yani psikolojiye dayanıyor olması. "Hareket" ile ilişkili olarak bu kitap, daha çok bozguncudur ve bazı yerlerde esasen savaşmak istediği eğilimlerin lehine görüşler bildirir: Faşizme dair, "çalışmaktan zevk alma" ve "zanaatkarlık" hakkındaki görüşlerin önünü açacak biçimde işçilerin duygusal halleri ve "karmaşaları" (Freudcu manada) üzerine gözlemler vardır; hem faşizme hem de komünizme dair ise, demokrasi ve reformizm lehine görüşler oldukça zayıftır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 66.

Madde 3. *Marksizmin iki yanı*. Marksizm, modern kültürün bir parçası olmuştur. Belli bir ölçüde bazı kültürel akımları belirlemiş ve zenginleştirmiştir. Bu çok önemli ve anlamlı fenomenin incelenmesi, "resmi" Marksistler tarafından şu sebeplerle önemsenmemiş ya da aslında ilümal edilmiştir: Marksizmin aracı, idealist felsefedir ve bu felsefe geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğindeki belli bir kültürel akıma (pozitivizm, biliñcilik) kesin olarak bağılı Marksistler için bir absürtlüktür. Bu nedenle, bence, Antonio Labriola'nın konumu yeniden değerlendirilmelidir.¹⁰ Neden mi? Çünkü, Marksizm ikili bir revizyondan geçmiştir; yani, ikili bir kombinasyonun oluşmasına neden olmuştur. Bir yandan, kimi öğeleri belli idealist akımlar (Croce, Sorel, Bergson ve pragmatistler vs.) tarafından açık veya gizli şekillerde özümsemişken; öte yandan, Marksizmi tanımlayan bir felsefe bulma kaygısı güden "resmi" Marksistler, hedeflerine, vulgar felsefi materyalizmin modern versiyon-

larında ve hatta Kantçılık (Max Adler) gibi idealist akımlarda ulaşmışlardır.⁽²⁾ Marksizmi başlı başına bağımsız ve özgün bir felsefe olarak gören Labriola ise bu iki akımdan da uzaktır. Labriola'nın konumunu anlamak ve geliştirmek için çalışılması gereken doğrultu da budur. Bu çalışma, oldukça karmaşık ve zordur. Marksizm neden bazı öğeleriyle hem idealistler hem de vulgar materyalistler tarafından özümselebilir gibi görünmektedir? Bu görüş üzerine, Marx ve Engels'ten sonraki modern kültür tarihinin izlerini sürmeyi gerektirecek belgeli kanıtlar bulunmalıdır.

İdealistler konusunda, Marksizmin hangi öğelerinin "açıkça" yani alenen özümseldiğine bakmak gerek. Örneğin, kendi konseptini, İtalya ve dışındaki Katolikler (örneğin Olgiati) arasında dahi modern kültüre bulaştıran Croce'nin tarihsel araştırmasının deneysel kriteri olarak tarihsel materyalizm⁽³⁾; ideolojilerin değeri vs. Öte yandan araştırmanın en zor ve en hassas kısmı "gizli" olanlara, sırf Marksizm kültürün bir parçası olduğundan, aleni ya da anlık olmayan eylemler ve tepkiler yoluyla eski düşünüş biçimlerini değiştiren yaygın bir iklim olduğundan gerçekleşen tanımlanmamış özümsemelere yönelik olmalıdır. Sorel incelemesi, bu anlamda çok fazla ipucu sağlayabilir. Ne var ki, hepsinden öte bunların belli konumlarının, Marksizmin tarihsel bağı olmaksızın ne ölçüde kavranamaz olduklarını bulmak için Bergson'un felsefesini ve pragmatizmini de incelemek gerekir; aynı şey Croce ve Gentile için de geçerlidir.

Bu konunun diğer yönü ise, aynen Cizvitler'in hem Machiavelli'ye karşı çıkıp hem de onun ilkelerini kullanmaları gibi, Marksizmin ona ilkesel olarak karşı çıkan taraflara katkı sağlaması biçimindeki pratik derstir. (1925 veya 1926'da *La Stampa* tarafından yayımlanan bir "Opinioni"de, Missiroli aşağı yukarı şöyle yazmış: "En becerikli sanayicilerin, içten içe Marx'ın onların işlerini çok iyi anladığından şüphe edip etmediklerini görmeye değer" ya da buna benzer bir şeydi.)⁽⁴⁾ Bu doğaldır zira Marx, gerçekliği tam olarak analiz etmiş olsaydı, o gerçekliğin tarihsel öznelinin allak bullak ve içgüdüsel bir vaziyette hissettiklerini akılcı bir şekilde sistematize etmekten başka bir şey yapmamış olurdu.

Sorunun diğer kısmı daha da ilginç. Neden resmi Marksistler bile Marksizmi Marksist olmayan bir felsefeyle "yoğuruyorlar"? Rosa Luxemburg'un Marx üzerine yazdığı kitapçığa bakın.⁽⁵⁾ Bana göre, felsefe çeperinde tarihsel neden, Marksizmin kapitalizm öncesi dünyanın halk

kitleleri arasında, özellikle de din kisvesi altındaki kalıntılarıyla mücadele etmek için ikincil eğilimlerle işbirliğine gitmek zorunda kalmış olmasında yatmaktadır. Missirolı'ye yazdığı mektupta Sorel'in, Clemenceau ve Marksizm üzerine görüşlerine bakın.⁽⁶⁾ Marksizmin iki görevi vardı: En rafine hallerindeki modern ideolojilerle mücadele etmek ve kültürleri ortaçağdan kalmış halk kitlelerinin zihnini aydınlatmak. Temel taşı olan bu ikinci görev onun, hem "niceliksel" hem de niteliksel" tüm enerjilerini tüketti. "Didaktik" amaçlarla Marksizm, halk mantalitesine bir şekilde üstün gelen ancak eğitilmiş sınıfların diğer ideolojileriyle mücadele etmekte yetersiz bir tür kültür formuyla kaynaştı. Böylece Marksizm, en başında, tam olarak dönemin en üst kültürel tezahürünü yani klasik Alman felsefesini yerinden etmiş oldu. Ortaya çıkan ise, Sorel'in bahsettiği literatür türü için iyi ama her yaştan ve toplumsal koşuldan insanı etkileyecek ve toplumun ahlaki bütünlüğünü sağlayacak kapsamlı bir kültürel hareket yaratmaktan aciz bir "birleştirilmiş Marksizm" oldu. Bu olguya tüm modern kültürlerde rastlanabilir. Öyle ki modern felsefe, kendi dünya görüşü ile tutarlı bir eğitsel program oluşturmaktan ve bir halk kültürü yaratmaktan acizdir. Bunun yerine, entelektüel bir aristokrasinin kültürü olarak kalır. Bu konu, Protestan olmayan ülkelerdeki sözde reform sorunu ile de bağlantılıdır. *Storia dell'età barocca in Italia* adlı kitabının 11. sayfasında Croce şöyle yazmış: "Rönesans hareketi aristokrat ve elit çevrelerin hareketi olarak kaldı ve -annesi ve ebesi olan- İtalya'da bile saygıdeğer çevrelerin dışına çıkmadı, halkın yaşam biçimine sızmadı, teamüle veya "önyargıya" ya da ortak anlayışa ve inanca dönüşmedi. Reform ise hiç şüphesiz halka nüfuz etme kapasitesine sahipti ancak bunun bedelini, içsel gelişmesinde yaşanan bir gecikmeyle, hayati tohumlarının yavaş ve büyük oranda kesintili biçimde olgunlaşmasıyla ödedi."⁽⁷⁾ Sayfa 8'de ise şöyle diyor:

Ve Luther, şu hümanistler gibi, melankoliyi reddeder ve neşeyi onaylar, tembelliği lanetler ve çalışmayı öğütler fakat diğer taraftan, mektuplara ve akademisyenliğe şüpheyile ve düşmanlıkla yaklaşır; buna bağlı olarak Erasmus şunu diyebilmiştir: "*ubicumque regnat lutheranismus, ibi literarum est interitus*" [Lüterciliğin hüküm sürdüğü yerde edebiyat yoktur, ç.n.l.]. Yine hiç şüphesiz, Alman Protestanlığı -her ne kadar kurucusu tarafından geliştirilmiş bir hoşnutsuzluğun sonucu olsa da- aslında araştırmacılık, eleştirelilik ve felsefe alanlarında birkaç yüzyıl boyunca steril kal-

mıştır. İtalyan reformcular ise, özellikle de Juan de Valdés çevresinden olanlar ve onların dostları⁽⁸⁾, hümanizmi mistisizm ile yoğurmakta, yani araştırmacılığa ahlaki ciddiyet katmakta bir sakinca görmemişlerdir. Grace ve onun sade disiplinini sert bir dünya görüşüne dönüştüren Kalvenizm ise, özgür düşünceyi ve güzellik kültürünü elinin tersiyle itmiş ve bunun yerine, Grace'in kavramlarını ve misyonunu yorumlamak, geliştirmek ve uyarlamak suretiyle enerjik bir şekilde iktisadi hayatı, üretimi ve zenginlik birikimini destekler hale gelmiştir.

Lüterci Reform ve Kalvenizm, bir halk kültürü yaratmış ne var ki sonraki dönemlerde yüksek bir kültür oluşturmuştur. İtalyan reformcular büyük tarihsel başarılar anlamında hep steril kalmıştır. Modern felsefe, Rönesans ve Reform'un ileri aşamalarının bir devamıdır ancak kullandığı yöntemler Rönesans'ın yöntemleridir. Bunlar, Protestan toplumlarıdaki modern devletin sağlam temellerini yaratmış Reformlar'ın popüler kuluçka döneminin niteliklerinden yoksundur. Halkın gelişimi sayesinde, Reformlar, Katolik koalisyonun silahlı gücüne direnebilmiştir ve bu sayede Alman ulusu kurulmuştur. Bu hareket ile 1789 Devrimi'nden önce başlayan ve Devrim sürecinde ona eşlik eden Fransız "politik" Aydınlanması arasında bir kıyaslama yapılabilir: Fransız Devrimi de Fransız halkının entelektüel ve ahlaki reformuydu ve ona da yüksek bir kültür eşlik etmemişti. (Bu noktada Marx'ın *-Kutsal Aile'de-* Fransızca siyasi terimlerden "*kardeşlik* vs."yi Alman felsefe diline nasıl damıttığını hatırlayın.)⁽⁹⁾ Rönesans-Reformlar-Alman felsefesi-Fransız Devrimi-skülarizm [liberalizm]-tarihselcilik-modern felsefe-tarihsel materyalizm. Tarihsel materyalizm, halk kültürü-yüksek kültür diyalektiğiyle, bütün bu entelektüel ve ahlaki reform hareketinin taçlanma noktasıdır ve tam olarak Reformlar+Fransız Devrimi, evrensellik+siyaset bileşimlerine denk gelir. Bugün hâlâ halka hitap eden evresini yaşamaktadır ve ayrıca "önyargı" ve "batıl inanca" da dönüşmüştür. Tarihsel materyalizm, mevcut haliyle, modern tarihselciliğin halka ait olan yanındır. Felsefe tarihinden çok daha kapsamlı olan kültür tarihinde, halk kültürü ne zaman su yüzüne çıksa -bir toplumsal patlama evresi işlemeye ve halkın işlenmemiş toprağından yeni bir sınıf madeni belirmeye başladığı için- "materyalizm" belirmiştir. Bu esnada geleneksel sınıflar ise spiritüelizme sığınmışlardır. Fransız Devrimi ile Restorasyon arasında kalan Hegel, her iki felsefi hayata, materyalizme ve spiritüalizme diyalek-

tik olarak iştirak etmiştir. Hegel'in halefleri ise Feuerbach ile eski materyalizme ve Hegelci sağın spiritüalizmine dönerek bu bütünlüğü bozmuşlardır.^a Marx, gençliğinde bu deneyimi tatmıştır: Hegelci, Feuerbachçı materyalist, Marksist. Diğer bir deyişle, bozulmuş bütünlüğü bu yeni felsefi yapı içinde yeniden tesis etmiştir: Bu yeni yapı, bu yeni felsefe, Feuerbach üzerine yazdığı tezlerinde oldukça açıktır. Birçok tarihsel materyalist Marx'a, halihazırda Hegel'e yapılanları yapmıştır. Diğer bir deyişle, diyalektik bütünlükten kaba materyalizme dönmüşlerdir. Aynı esnada, daha önce de söylendiği gibi, modern vulgar idealist yüksek kültür, ihtiyaç duyduğu Marksizm unsurlarını -yine bu modern felsefe aynen Hegel'in yapmaya çalıştığı ve Marx'ın başardığı biçimde, bizzat, kendi yöntemiyle, materyalizm ve spiritüalizme diyalektik yollarla iştirak etmeye çalıştığı için- tek bir potada eritmeye çalışmıştır. "Siyaseten", materyalizm halka, yaygın inanışlara, önyargılara ve hatta batıl inançlara yakındır (spiritüalistlerin cadı avına ve Maeterlinck'e bakınız).⁽¹⁰⁾ Bunu Katolikler'de ve Doğu Ortodoksları'nda görebiliriz. Halk dini kaba bir şekilde materyalisttir ve resmi din kendini çok fazla uzak tutmak istemez. Bunun nedeni kitlelerden kopmama ve sınırlı grupların ideolojisine dönüşmeme isteğidir. Modern Skolâstikler, aslında, pozitivizmi Katolik inanışa katma arayışı içindedirler (Louvain Okulu gibi).

Birçok Heretik hareket, dinde tam anlamıyla spiritüalist reformlar gerçekleştirme arayışındadır ancak doğa-ruh düalizmi, Kilise'nin halkla bağlarını korumasını ve aynı zamanda belli bir aristokrat seçim yapma (Katolik dinindeki Plâtonculuk ve Aristotelesçilik) şansı da tanımasını sağlar.

Kültürel gelişmeler tarihinde, kültür organizasyonuna ve onu şekillendiren insanlara büyük önem verilmelidir. Erasmus'un Reformasyona yaklaşımını (De Ruggiero'nun *La Nuova Italia*'daki makalesini ve Reformasyon üzerine kitabını incelemeli)⁽¹¹⁾ ve diğer aydınların yaklaşımlarını karşılaştırın: Bunlar işkence ve kazığa bağlanma tehditlerine boyun eğmişlerdir. Reformasyonun tarihsel taşıyıcıları, aydınlar değil Alman halkıdır. Aydınların bu "korkaklığı", Reformasyonun yüksek kültür içindeki "kısırlığını" açıklar; ta ki yeni bir grup entelektüel, reformları tatmış halk kitleleri içinden yavaş yavaş su yüzüne çıkana kadar; bunun ardından da 1700-1800 arası Alman felsefesi gelmiştir. Buna benzer bir

a) El yazmasında "Feuerbach"ın üstü çizilmiş.

şey Marksizmde de görülür: Marksizm de yüksek bir kültür yaratmaz çünkü onun muhitine yerleşmiş büyük aydınlar, halk sınıfları içinden değil geleneksel sınıflardan gelmedir ve bunlar ya tarihin “dönemeç” noktalarında kendi sınıflarına geri dönmüş ya da halk sınıfları içinde kalarak bu sınıfların otonom gelişimini engellemeye çalışmışlardır. Marksizmin yeni, bağımsız bir felsefe olduğunu kabul etmek, toplumsal ilişkilerin gelişimiyle gelişecek kuluçka dönemindeki yeni bir kültürün bağımsızlığını ve özgünlüğünü onaylamak demektir. Ortaya çıkan, eskiyle yeninin bir “birleşimi”, toplumsal ilişkilerin dengesine dayalı geçici bir dengedir. Ne var ki bir devlet kurulduğunda, yüksek bir kültürün oluşturulması bir zaruret halini alacaktır. Ne olursa olsun, yaklaşım biçimi daima eleştirel olmalı ve asla dogmatik olmamalıdır. Kesin olan bir şey var ki, bu yaklaşım romantik olmalı ancak bu romantizm, kendi durgun klasik niteliğini bilinçli bir şekilde arayan bir romantizm olmalıdır.

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 9.

Madde 4. *Makyavelizm ve Marksizm*. Machiavelli'ye dair iki bakış açısı: Tahakkümlerini korumak ve artırmak isteyen tiran devlet adamları ve hükümet biçimlerini dönüştürmek isteyen liberal eğilimli kişilerin bakış açıları. Bu ikinci eğilim, Foscolo'nun satırlarında kendine yer bulur: “Yöneticilerin saltanatlarını ıslah ederken bile, onları şöhretlerinden arındırır ve halkın görmesini sağlar,” vs.⁽¹⁾ Croce, bunun Machiavelli'nin görüşlerinin *nesnel geçerliliğini* ispatladığını savunur ve bu kesinlikle doğrudur.⁽²⁾

Madde 5. *Tarihsel materyalizm ve pratik kriterler ya da tarihsel ve siyasi yorum kanunları* [(s. 50 ile karşılaştırın.)]⁽¹⁾ Bernheim'in tarihsel yöntem için yaptığı ile kıyaslama. Bernheim'in kitabı, tarihselcilik felsefesi ya da modern felsefe üzerine bir inceleme değildir fakat onunla doğrudan ilişkilidir.⁽²⁾ “Marksist sosyoloji” (*Halkın El Kitabı* ile değerlendirmek gerek)⁽³⁾, aynen Bernheim'in kitabının tarihselcilik ile kurduğu ilişkiye benzer biçimde Marksizm ile ilişkili olmak durumundadır: Genel “filolojik yöntem”in niteliklerinden biri olan yorumlama ve araştırmanın pratik kriterlerinin sistematik bir seçkisi. Bazı perspektiflerden, tarihsel materyalizmin belli eğilimlerinin (belki de en yaygın olan-

larının) bir eleştirisi de olmalıdır; tarihselciliğin eski tarihsel yöntemden ve eski filolojiden oluşturulduğunu öne süren ve yeni sahici dogmatizm biçimlerinin önünü açarak yorumlamanın yerine az ya da çok bütünlüklü, harici fenomen tanımlarını ve hepsinin ötesinde “biz tarihsel yönetime bağlıyız!” şeklindeki yorulmak bilmez laf salatasını getiren aynı eleştiri.

[Edebiyat.] Sanatsal bağ, tarihsel materyalizmde bile, oldukça keskin bir şekilde papağanların samimiyetini ele verir. İki yazar aynı toplumsal anı anlatırlar ancak bunlardan biri sanatçı, diğeri değildir. Eğer soru, yazarın neyi yazdığına dair bir tarif -yani, özel bir toplumsal ortamın karakteristiklerinin şu ya da bu şekilde güvenilir bir özetini- istiyorsa, burada sanatsal sorun öne çıkarılmamış demektir. Bu da faydalı olabilir, hatta faydalıdır ancak başka bir alanda: Bu; geleneklerin eleştirisine, farklı akımlar yaratmak ve desteklemek için duyguların veya inançların ya da bakış açılarının belli biçimlerini yok etme mücadelesine yarar. Ne var ki kesinlikle sanat eleştirisi değildir ve bu şekilde takdim edilemez. Bu, yeni bir kültür mücadelesidir. Aslında, bir yerde, sanat eleştirisidir de çünkü yeni kültür sayesinde yeni bir sanat doğacaktır ve belki de İtalyan tarihinde De Sanctis-Croce⁽⁴⁾ ilişkisine ve biçim ve içerik tartışmalarına atfedilmesi gereken anlam budur. De Sanctis’in eleştirelliği, duygusuz bir şekilde estetik değil militandır: Bu eleştirelilik, bir kültürel mücadele dönemine aittir. İçerik analizleri, eserlerin “yapılarına” dair eleştiriler⁽⁵⁾ -yani, tasvir edilen duyguların mantıksal ve canlı-tarihsel tutarlılıkları-; tüm bunlar kültürel mücadele ile ilişkilidir. Bu, bana göre, De Sanctis’i bugün bile çekici gösterecek biçimde onun temel insanlığını ve insancılığını kuran şeydir. Katı ahlaki ve siyasi inançları olan ve bunları gizlemeyen, hatta gizlemek için uğraşmayan inançlı birini, ateşli bir coşkunluk içinde görmek sevindiricidir. Croce, De Sanctis’in farklı aktivitelerini alır ve bunların farklı yanlarını birbirlerinden ayırır ancak De Sanctis’te tüm bunlar bir arada ve kaynaşıktır. Croce’de, sadece kültürün egemen ve muzaffer olduğu bir dönemde De Sanctis’inkine benzer bir kültür görülebilir: Bu, kültürün var olma hakkı için değil, artırılması için bir mücadeledir. Romantik tutku ve coşkunluk, üstün bir dinginliğe ve cana yakın bir hoşgörüyeye dönüşmüştür. Ne var ki, Croce’de bile bu konum kalıcı değildir: Dinginlik ve hoşgörünün çatırdamaya başladığı, hırçınlık ve bastırılmış öfkenin su yüzüne çıktığı yeni bir dönem başlar. Bu; saldırgan ve ateşli değil, savunmacı bir ev-

redir ve bu nedenle De Sanctis'inkiyle kıyaslanamaz.

Sözün özü, tarihsel materyalizme uygun edebiyat eleştirisi türü Croce ya da başka biri (Carducci de dâhil olmak üzere) tarafından değil, De Sanctis tarafından yürütülmüştür.⁽⁶⁾ Bir kültür mücadelesi, yani, yeni bir hümanizm mücadelesi, ateşli coşkunluk ve hatta alaycılık boyutunda gelenek ve adet eleştirisi.

De Sanctis evresinin, *La Voce* döneminde daha değersiz olsa da yakın tarihli bir benzeri vardı.⁽⁷⁾ De Sanctis, sil baştan, eski işe yaramazlığın, retorüğün ve Cizvitliğin yerine İtalya'da ulusal bir kültürün yaratılması için çalıştı: *La Voce* ise bölgeciliğe karşı çıkarak aynı kültürü ortalama bir seviyede yaymaya uğraştı vs vs. Bununla birlikte, bir işlevi de vardı: Yaptıkları kayda değerdi ve bir dizi sanatçının yetişmesini sağladı (elbette, bir sanatçının yetişmesi ne kadar sağlanırsa: Bazılarının kendilerini yeniden keşfetmesini ve geliştirmesini sağladı, bir tür içe dönüş ve bunun ifadesi gerekliliğini yaydı vs.). Bu konuya dair olumlama, komik bir şekilde, 6 Nisan 1930 tarihli *L'Italia Letteraria*'daki "Dalla cultura alla letteratura" ("Peder Bresciani'nin soyu" konusu için akılda tutulması gereken "1900-1930" başlıklı bir çalışmanın altıncı bölümü) başlıklı makalesiyle Alfredo Gargiulo'dan gelir.⁽⁸⁾ Bu makale serisinde, Gargiulo ("olgunluk" yoksunu bir başka genç adam), bütün entelektüel iflasını sergiler ve *L'Italia Letteraria*'daki çetenin bir üyesi haline gelir. Yukarıda adı geçen makalede, G. B. Angioletti tarafından -Falqui ve Vittorini tarafından hazırlanan *Scrittori nuovi* [Yeni yazarlar, ç.n.] antolojisinin önsözünde- dile getirilen şu görüşü alır ve kendisinin görüşü gibi sunar:

Bu antolojideki yazarlar, o halde, yeni biçimler keşfettikleri ya da yeni *konular* buldukları için yeni değildir, olay bu değildir; bu kişiler yenidir çünkü sanatı, öncüllerinden daha farklı algılamışlardır. Ya da, doğrudan ifade etmek gerekirse, bu kişiler yenidir çünkü onların öncülleri sanatla hiç ilişkisi olmayan başka şeylere inanırlarken bunlar sanatın kendisine inanmışlardır. Bu yenilik, bu nedenle, geleneksel biçimin ve eski içeriğin yerini alabilir fakat sanatın asıl fikrinden sapmalara izin veremez. Şu an, bu fikrin ne olabileceğini tekrar etmenin sırası değil. Yine de, sessiz durmaktan (!) daha az hatırlanabilir olmayan (!) bir devrimi gerçekleştiren bu yeni yazarların, her şeyden önce sanatçı olmaya çalıştıklarını, bunların öncüllerinin ise ahlakçı, vaiz, estetikçi, psikolog, hedonist vs. olmaya yeltendiklerini söylememe izin verin.⁽⁹⁾

Bu, çok net ve iyi kurgulanmış bir argüman değildir ancak bir şekilde tanımlanması gerekiyorsa, ölçülüp biçilmiş bir laf salatasından başka bir şey değildir. Bu sanatçı tanımı, yeni bir “konuşurken dilini izle” mantığı, yeni bir “benlik” inşa etme tarzıdır. Yine örneğin (uygunsuz ve Fransızlaştırılmış bir dille yazan) G. Ungaretti⁽¹⁰⁾ “çetesi” tarafından göklere çıkarılan şairler, imge değil ufak tefek benlikler inşa eder. *Voce Hareketi*’nin sanatçı yaratamayacağı açıktır; sadece yeni bir kültür yeni sanatçılar çıkarabilir. *Voce Hareketi*, hayatla ilgilenir ve hayatın içinde sanat da vardır. Angioletti’nin dile getirdiği “sessiz devrim”, bir dizi kahve geyiği ve seri üretim gazetelerde ve küçük yerel dergilerde bulunabilecek vasat makalelerden ibarettir. Bu olgu, bir kişisel tatmin ve gurur duygusu yaratmıştır fakat fikirleri değiştirmemiştir. Konkordato ve tekel rejiminde yeni “sanat keşifleri” ile tanışacağız. (Bu bölüm, edebiyat alanına dalabilecek ve sanat alanındaki tarihsel materyalizmle ilişkili “teorik” temaları da içerebilecek “Peder Bresciani’nin soyu” başlığı altındaki bölümlerle birleştirilmeli.)

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 3 ve Defter 23, Madde 3.

Madde 6. *Roberto Ardigò. Scritti vari*, derleyen ve düzenleyen, Giovanni Marchesini, Floransa: Le Monnier, 1922.⁽¹¹⁾ Eser, bizzat Ardigò’nun yayımlanması için derlediği ve hazırladığı çeşitli yazıları bir araya getiriyor. Bu yazılar, Ardigò’nun biyografisi ve siyasi yönelimlerini belirlemek için ilgiye değer. Tek başlarına bakıldığında ise, değersiz, kötü yazılmış boş yazılar. Kitap, farklı bölümlere ayrılmış. Polemikler arasından, 1903’te Masonluğa karşı yazılmış olanı (bölüm 1) özellikle kayda değer. Yazışmalardan (bölüm 4): Ardigò’nun *Gazzetta di Mantova*’ya Vittorio Emanuele’nin mezarına yapılan hac ziyareti hakkındaki mektubu (29 Kasım 1883 tarihli).⁽¹²⁾ Ardigò, Vittorio Emanuele’nin Roma’daki mezarına hac ziyaretini teşvik etmek amacıyla kurulmuş bir komiteye yardım etmeye karar vermişti. “Hac ziyareti, bir şekilde, görüşlerini paylaştığımı düşünen ve bu nedenle komiteye hizmet ederek politik-toplumsal inançlarıma ihanet ettiğimi sanan birçok ateşli devrimcinin hoşuna gitmedi. Bu yüzden de hem kamuoyunda hem de yüzyüme karşı en ağır hakaretleri savurdular.”⁽¹³⁾ Ardigò’nun mektupları cıfcaflı ve abartılıdır. 29 Kasım 1883 tarihli mektubunda şunlar göze çarpar: “Dün, beni onlardan bi’i gibi gösterme şansına sahiptiler -hal-

buki asla olmadım (bunu biliyor olmalılar ve biliyorlar da)- ve bu nedenle beni iğrenç bir şekilde övgüler eşliğinde üstatları ilan ettiler. Bu, benim anlamımı veya niyetimi tersyüz etti. Bugün, kendimi onların baba katli planlarına peşkeş çekmeye istekli olmadığımı gördüler ve beni, (naif bir şekilde) bana öğretmeyi vazife edindikleri dersi dinlemeye ve öğrenmeye zorladılar. Asla! Horatius'un şu sözlerini tekrar etmek için her türlü hakka sahibim: *Odi profanum vulgus et arceo!* [Kaba insan sü-rüsünden nefret ediyorum ve uzak duruyorum, ç.n.l.]⁽⁴⁾ Padova'daki demokrat gazete *Bacchiglione*'ya yazdığı 4 Aralık 1883 tarihli bir diğer mektupta ise şöyle yazıyor:

Bildiğiniz gibi, ben Alberto Mario'nun dostuydum. Onun anısına saygı duyuyorum ve tüm kalbimle ortak fikirlerimizi ve duygularımızı destekliyorum. Bu nedenle, sefil antisosyal, anarşist hiziplere karşı durmaya çekinmem... Bu karışıklığı daima en azami kararlılıkla sergiledim. Birkaç yıl önce, Mantova'daki Toplumsal Eşitlik Topluluğu'nun bir toplantısında, dedim ki: *Sizin eğilimlerinizin sentezi nefret tir; benimkilerin ise sevgidir, bu nedenle sizin tarafınızda değilim...* Ama onlar benim Mantua'nın anti-sosyal sosyalizmine bağlı olduğum inancımı sürdürdüler. Bu sebeple, protesto etmeye mecbur kaldım.⁽⁵⁾

Mektup, (Luzio yönetimindeki) *Gazzetta di Mantova*'da yeni ve çok sert bir sonuç eşliğinde (10 Aralık 1883'te) yeniden yayımlandı, zira karıştları ona, yaptığı kıyak memurluğu hatırlatmıştı.⁽⁶⁾

Ardigò, kaygısız bir demokrattı ve Temmuz 1884'te Luzio'ya, Mantua belediye seçimlerine ılımlı aday olarak katılma önerisini "hiçbir şekilde geri çevirmeyeceğini" yazdı. Öte yandan, Luzio'nun "kendini demokrat ilan eden pek çoğundan daha radikal olduğunu" düşündüğünü de ekledi: "Kendilerine demokrat diyenlerin birçoğu, budala hırsızlardan başka bir şey değildir."⁽⁷⁾ Haziran-Ağustos 1883'te, Bologna'nın liberal gazetesi *Gazzetta dell'Emilia* tarafından yayımlanan bir dizi isim-siz makaleye yanıt vermek için Imola'daki sosyalist gazete *Il Moto*'ya başvurdu. Bu makaleler, Ardigò'nun sonradan görme bir liberal olduğunu iddia ediyor ve çok sayıda kötü niyetli polemğin yanı sıra onunla iğneleyici bir şekilde alay ediyordu. Doğaldır ki, *Il Moto*, Ardigò'yu şiddetle savundu ve övdü. Ardigò ise kendini ayırıştırmaya çalışmadı.⁽⁸⁾

Hayli banal ve bayağı görüşlerinin arasında, "Tarihsel Materyalizm"

(s. 271) hakkındaki görüşleri öne çıkar ve hiç kuşku yok ki “Lori-anizmler” dizisi içine dâhil edilmelidir. Şu alıntıyı yapacağım:

“Tarihin Materyalist Yorumu”, sadece kısmen ya da sadece dolaylı yola dayanan doğal (!) bir oluşumu açıklamaya çalışırken diğer önemli faktörleri göz ardı etmektedir. Açıklayacağım.

Hayvan, besinden yoksunsa yaşayamaz. İçinde hissettiği ve onu yiyecek arayışına sürükleyen açlık duygusu nedeniyle bu besini tedarik eder. Bununla birlikte açlığın yanı sıra, onu aynı şekilde harekete geçiren birçok başka duyguya da tabidir. Beslenme, türlere göre farklılık arz ederek kendine özgü yaklaşımlara sahip belli bir organizma yaratır. Bir su akımı, un üreten bir değirmeni ve giyecek üreten bir dokuma tezgahını harekete geçirir. Su akımının yanı sıra, değirmenin öğütmek için tahıla, dokuma tezgahının ise örmek için ipliklere ihtiyacı vardır. Organizma hareket sayesinde ayakta kalırken çevre, başka tür (!) faktörleri devreye sokar ve bu şekilde, daha önce de söylediğimiz gibi, beslenmeyle değil daha çok işleyen mekanizmanın özel yapısıyla ve çevrenin aksiyonu ya da etkisiyle doğrudan ilişkili olan çok sayıda faaliyeti belirler. Bundan dolayı, bir insan, örneğin, farklı taraflara yönlendirilir. Yine her koşulda, karşı konulamaz biçimde yönlendirilir. Açlık duygusuyla harekete geçer, kendine özgü yapısı tarafından üretilen başka duygularla ve kendi dışındaki aksiyonların onun içine yerleştirdiği duygu ve fikirlerle, aldığı eğitimle harekete geçer vs. vs. İnsan, ilk dürtüye boyun eğmek zorundadır, NE VAR Kİ, isteklerine bağlı olarak, DİĞERLERİNE DE BOYUN EĞMEK DURUMUNDADIR. İlk dürtü ile diğerleri arasında sonuç aksiyonu üzerinden kurulan dengeler, bir duyguyu diğerlerinden daha güçlü kılan sayısız koşullara bağlı olarak çok çeşitli olabilir. Bir domuz sürüsünde açlık dürtüsü hep baskındır ancak bir insan toplumunda, işler biraz farklıdır, çünkü insanlar, şişmanlamak dışında başka şeyleri de dert ederler. İnsanoğlunda denge, kendi içinde şekillenmiş eğilimlere göre değişir ve bu nedenle açlık duygusu hırsızlı çalmaya yöneltirken bir beyefendiyi çalışmaya yönlendirir. Açlığını yatıştırmak için gereken her şeye sahip açgözlü kişi, gerek duymadığı şeyleri de alırken filozof emeğini bilgiye adar. Ne var ki çelişki, açlık dışındaki duyguların hâkimiyet kazanmasıyla, insanoğlunu tamamen edilgen hale dönüştürüp ölümle karşı karşıya getirecek noktaya kadar erişebilir vs. vs. vs.

Havvanı ve or:un eylemlerini yönlendiren güç, doğanın gücüdür; doğa onu alır ve organizmasını çeşitli dönüşümlere uğratarak farklı şekillerde davranmaya zorlar. Materyalist tarih konsepte

tinin, iktisadi açıklamaya değil güneş ışığına -insanoğlunun dürtücü yaratıcılığının dahi dayandırılabilceği şekilde anlaşılan güneş ışığı- indirgenmesi gerektiğini savunuyoruz.⁽⁹⁾

(Son.)

Bu pasaj, öyle görünüyor ki, Ocak 1915'te *Giornale d'Italia*'nın *Giornale d'Italia*'nın Kızıl Haç yararına çıkardığı özel bir sayıda yayınlanmış. Metin, sadece Ardigò'nun tarihsel materyalizmin temel öğelerini dahi bilmediğine ve yalnızca birtakım yerel gazete makalelerini okuduğuna (ve tamamen yanlış anladığına) yönelik delil olarak değil, aynı zamanda "göbek" hakkındaki gibi belli yaygın görüşlerin kökenini [ve çıkış noktasını] anlamaya yönelik olarak da ilginçtir. Neden bu tuhaf görüş sadece İtalya'da var? Belli ki en başından beri hareket dürtüsü açıklıkla ilişkilendirilmiştir ve kişinin göbek takıntısına yönelik suçlama, ülkeyi bu hale getirenlere yönelik suçlamalardan daha aşağılayıcı olmuştur vs. vs. Ne olursa olsun, bu "pasaj", Lorian antolojisine cuk oturacaktır; bununla birlikte Ardigò bir ilk değildir.

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 8.

Madde 7. *Üstyapılar ve bilim*. Bilimi hayatın temeli kılmak, onu bir dünya görüşü haline getirmek, tarihsel materyalizmin dışarıdan bizzat destek alması gerektiği fikrine saplanıp kalmak demektir. Bilim de bir üstyapıdır. Ne var ki üstyapılar çalışmasında bilim, yapıya yönelik reaksiyonu, karakter olarak kapsamlı olduğu ve özellikle kendisine genel kanı içinde özel bir konumun bahşedildiği on sekizinci yüzyıldan beri sürekli büyüdüğü için, özel bir yer işgal eder. Bilimin bir üstyapı olduğu, onun bütün çağlarda gölgede kaldığı, egemen ideoloji ve hepsinden öte din tarafından saf dışı bırakıldığı olgusuyla sabittir: Araplar'ın bilimi ve teknik birikimi, Hristiyanlara yönelik cadı avı gibi görülmüştür. Bilim, kendini asla çıplak bir nesnel kavram olarak takdim etmez -daima bir ideolojinin gömleğini giyer- ve nesnel olgu ile hipotezin somut bir şekilde birleşmesidir veya salt nesnel olgunun ötesine geçen bir hipotezler sistemidir. Bu nedenle bu alanda, nesnel olguyu hipotezler sisteminden -ilkini olumlayıp ikincisini reddederek- bizzat bilimsel metodolojiye içkin bir soyutlama süreci aracılığıyla ayırmak görece kolaylaşmıştır, Bu anlamda, bir sınıf bir diğerinin bilimini, onun ideolojisini

(ilerleme ideolojisi, bilimsel ilerlemeyle yaratılmıştır) almaksızın üstlenebilir ve Sorel'in (hatta Missiroli'nin de) bu konudaki gözlemleri çöker.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 38.

Madde 8. *Machiavelli ve Marx. Le machiavélisme*, bölüm 1: *Avant Machiavel* (Paris: Plon, 1907) adlı eserinin giriş bölümünde Charles Benoist şöyle yazar:

Makyavelizm tek bir bütün değildir: Bir gerçek Makyavelizm, bir de sahte Makyavelizm vardır; bir Machiavelli'ye özgü Makyavelizm vardır; bir de kimi zaman onun yandaşlarına ve çoğu zaman da karşıtlarına özgü Makyavelizm vardır. Bu bağlamda iki adet veya daha doğrusu üç adet Makyavelizm vardır: Machiavelli'ninki, Makyavelcilerininki ve Machiavelli karşıtlarınıninki. Bir de dördüncüsü var: Machiavelli'den bir satır dahi okunmuş fakat ondan apartukları fiilleri, isimleri ve sıfatları hatalı bir şekilde kullananların Makyavelizmi. Bu nedenle, Machiavelli, kendisinden sonra gelenlerin ona atfedilmesinden memnun olacağı şeylerden sorumlu tutulmamalıdır.⁽¹⁾

Marx'ın, Machiavelli'ye kıyasla siyaset ve tarih bilimlerine getirdiği temel yenilik, "insan doğası"nın sabit ve durağan olmadığını ve bu nedenle siyaset biliminin somut içeriğinin (ve mantıksal formülasyonunun?) tarihsel açıdan gelişen bir organizma olduğunu göstermiş olmasıdır. Machiavelli'de iki temel öge göz önüne alınmalıdır: (i) siyasetin, ahlak bilimi ve dinden farklı olarak bağımsız ve otonom bir aktivite olduğu (Machiavelli'nin bu tutumunun büyük bir felsefi anlamı vardır, zira net bir şekilde ahlak ve din kavramını yerinden eder ve dünyaya bütün bakış açısını değiştirir); (ii) ilk maddeyle uyumlu biçimde gerçekçi bir nesnellikle işlenen ve dile getirilen siyaset sanatının pratik ve anlık içeriği.

Machiavelli'nin keşiflerinin tarihsel ve entelektüel önemi, bugün hâlâ tartışılıyor ve karşı çıkılıyor olmalarından da bellidir. Bunun anlamı, Machiavelli'nin görüşlerinde, oluşma aşamasında olan entelektüel ve ahlaki devrimin henüz ulusal kültürün "alenî" bir formu olarak "açıkça" ortaya konmamış olmasıdır. Bu; Machiavelli düşüncesinin öylesine "kitabî" bir olgu, bir çeşit münzevi bir düşünürün mirası olduğu -ya da

kendi zamanında bile öyle olduğu- anlamına gelmez. Öyle olsaydı, Machiavelli salt bir ütopyacı, bir usavurucu olarak kalırdı. Foscolo'nun dediği gibi, "Machiavelli" gerçek bir şeyleri "ifşa etti"; bir pratiği teori-leştirdi. Peki bu nasıl gerçekleşti? O halde, bizzat Machiavelli de, norm-ları "uygulanabilir ama ifade edilemez" olduğu için, sefil bir Makyave-list siyasetçi miydi? Foscolo'nun görüşü, Croce'nin tespitini de aşan ta-rihsel-siyasi bir önermedir. Croce, Makyavelizm bir bilim olduğu için tutuculara olduğu kadar demokratlara da yaradığı tespitini yapar (ve bu tespit kendi içinde çok doğrudur).⁽²⁾ Bizzat Machiavelli, hayatın içinde olan ve daima hayatın içinde olmuş şeyleri yazmakta olduğunu söyler; bu nedenle halihazırda bilgili kişilere öğüt vermeye çalışmadığı gibi on-da saf bir "bilimsel aktivite" bulunabileceği de düşünülmemelidir. Bu, onun zamanında çalıştığı saha konusunda mucizevi bir şey olurdu ki o, bugün bile kayda değer bir dirençle karşılanmaktadır. Machiavelli, bu nedenle, "bilgili olmayan kişileri", devlet adamlığı geleneği içinden gel-meyenleri hedeflemekteydi. Bu gelenekten gelen birilerine gelince, fiili eğitimin bütün yapısı, gerçekçi bir siyasetçi karakteri yaratılması için aile (hanedan ya da ataerkil) çıkarlarıyla birleşir. Peki bilgili olmayan-lar kimlerdir? Dönemin devrimci sınıfı, İtalyan halkı ve ulusu, Valenti-no'dan ziyade Pier Soderini gibilerini yaratmış demokrasi.⁽³⁾ Machiavel-li bu sınıfa, yapılması gerekeni bilen bir "şef" ve şefin eylemlerinin ge-niş kabul gören ideoloji (ahlak ve din) ile çelişecek olsa da kendilerinin çıkarına olduğunu bilen bir halk yaratmak için gerekli eğitimi vermek istiyordu. Machiavelli'nin bu tutumu Marx'ta da görülür: Marx'ın dü-şüncesi de yalnızca onun alenen hedeflediği sınıf için (bu anlamda Machiavelli'den farklı ve üstündür) değil aynı zamanda, önde gelen ele-manları siyasi çiraklık dönemlerini çoğu zaman Marksizm içinde yap-mış muhafazakâr sınıflar içinde faydalı olmuştur.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 20.

Madde 9. *Marksizm repertuarı* [s. 45'e bakınız].⁽⁴⁾ Marksizmin yö-nelttiği tüm soruların eleştirel bir "envanterini" çıkarmak inanılmaz faydalı olacaktır: Materyaller, hipotezler, çözüm girişimleri vs. Mater-yaller öyle fazla, öyle çeşitli ve nitelik olarak öyle değişiktir ki, bu tür-den bir seçki, eğitim ve temel öğretim alanı için fazlasıyla önemli ola-caktır. Bu envanter, yarım yamalak öğrenime ve gazeteci tarzı amatör-

168 Hapishane Defterleri - Defter 4

lûge bir son vererek, Marksizm çalışmasını yayacak ve onu bilimsel bir disipline dönüştürecek temel bir araç olacaktır.

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 3.

Madde 10. Marx ve Machiavelli. Bu konu, iki yönlü bir çalışmayı gerektirebilir: İkisi arasında militan siyaset ve eylem teorisyenleri olarak gerçek bağlantıların incelenmesi ve *Prens*'in çizgilerinde kurallı bir gerçek politika sistemini Marksist düşünceye uyarlayan bir kitap. Konu, sınıflarla ve devletle ilişkisi bakımından siyasi partiler -sosyolojik bir kategori olarak değil devleti yapılandırmak isteyen parti- olacaktır. Aslında, daha yakından bakıldığında, diktatör devletlerde kraliyet kurumunun geleneksel işlevini partiler üstlenir: Bunlar, bir yandan bir sınıfı ve tek bir sınıfı temsil ederken, bununla birlikte diğer müttefik ve düşman olmayan sınıflarla bir denge kurar ve temsil ettiği sınıfın gelişiminin, müttefik sınıfların rızası ve yardımıyla olmasını sağlar. Bununla birlikte bu “yeni prensliğin” başrol oyuncusu soyut anlamda parti, soyut anlamda bir sınıf, soyut anlamda bir devlet değil; belli bir tarihsel ortamda belli bir gelenek dahilinde, ayırt edici ve kendine özgü bir toplumsal güçler birleşiminden oluşan somut bir tarihsel parti olmalıdır. Kısacası, sorun, siyasi vecizelerin organik bir repertuarını oluşturmak değil, aksine kesin bir dille “dramatik” bir kitap, siyasi vecizelerin bilimsel ilkeler olarak değil özgün bir gereklilik olarak sunulduğu, serpilerek genişleyen tarihsel bir drama yazmaktır.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 21.

Madde 11. Marksizmin temel sorunları. Marx'ın kişisel felsefi kültürü -yani, Marx'ın üzerinde çalıştığı felsefi akımlar ve büyük filozoflar- (genellikle) tarihsel materyalizmin kökenleriyle ya da asli parçalarıyla karıştırılır ve buna bağlı olarak tarihsel materyalizmin felsefi temeli, hatalı biçimde şu ya da bu sisteme indirgenir. Marx'ın felsefi kültürünün bileşenlerini araştırmak ve yakından incelemek kesinlikle ilginçtir (ve gereklidir) ancak ne Spinozacılık ne Hegelcilik ne de Fransız materyalizmi, tarihsel materyalizmin olmazsa olmaz parçaları değildir. Bunun yerine, tarihsel materyalizmin olmazsa olmaz parçası, tam olarak, bu akımların hiç birinin, ilk çıkış dönemleri haricinde içermedikleri ve

Marx'ın hem geliştirdiği hem de gelişimi için gerekli temel ilkeleri sağladığı şeydir. Marksizmin olmazsa olmaz kısmı, onun eski felsefeleri aşmasında ve felsefeyi algılayış biçiminde yatar ki bu, sistematik biçimde ortaya konması ve geliştirilmesi gereken kısımdır. Teori alanında Marksizm, başka bir felsefe ile karıştırılmamalı ya da başka bir felsefeye indirgenmemelidir. O, sadece eski felsefeleri aştığı için değil, aynı zamanda her şeyin ötesinde tamamen farklı bir yol açtığı için özgündür; başka bir deyişle, felsefeyi algılayış biçimini baştan aşağı değiştirir. Tarihsel araştırma bağlamında, hangi unsurların Marx'ın felsefesiyle çakıştığını ve onun hangilerini homojenleştirerek üstlendiğini tespit etmek gerekir. Ardından, bu “özgün” unsurlar arasından Hegelcililiğin, görece konuşmak gerekirse özellikle de geleneksel “idealizm” ve “materyalizm” kavramlarını aşma çabaları nedeniyle en önemlisi olduğunu kabul etmek gerekir. Marx'ın “içkinlik” kavramını metafor olarak kullandığını⁽¹⁾ söylemek abesle iştigaldir. Gerçekte, Marx “içkinlik” terimine özel bir anlam yüklemiştir; diğer bir deyişle, o, geleneksel manada bir “panteist” değildir; aksine, bir “Marksist” ya da bir “tarihsel materyalist”tir. Bu “tarihsel materyalizm” ifadesine gelince, özellikle vurgulanan ikinci kelimedir ancak vurguyu hak eden, aslında birincisidir: Marx tepeden turnağa bir “tarihselci”dir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 27.

Madde 12. *Yapı ve üstyapı*. Yapı ve üstyapı kavramlarının anlamı kadar “teknik araç” kavramının anlamı da açıkça belirlenmelidir; aksi takdirde feci ve gülünç kafa karışıklıkları ortaya çıkacaktır. Sorunun karmaşıklığı şu örneklerde oldukça nettir: Kütüphaneler yapı mı yoksa üstyapı mı? Ya deney laboratuvarları ve bilim insanları? Ya bir orkestradaki enstrümanlar? Yapı, genelde “maddi yapı” ile karıştırılır. “Teknik araç” ise her tür materyal araçla karıştırılır. Böylece son kertede belli bir sanatın gelişimi, tüm sanatsal tezahürlerin kamuya mal olmasını ve yeneden üretilmesini sağlayan belli aygıtların gelişimi ile ilişkilendirilir. Bunların arasında belli bir ilişki olduğu inkar edilemez ancak bu ilişki, doğrudan ya da anlık değildir. Gerçekte, belli teknik araç biçimleri ikili bir fenomenolojiye sahiptir: Bunlar hem yapı hem de üstyapıdır. Kendine özgü bir “teknik aygıt” sektöründe inanılmaz bir önem kazanmış basım teknolojisi, bu ikili doğaya sahiptir. Bir yandan mülkiyet nesne-

si olması sebebiyle sınıf ayrımı ve mücadele nesnesi halindeyken; bir yandan da bir ideolojik aktivitenin ya da farklı ideolojik aktivitelerin vazgeçilmez bir parçasıdır: Bilim, edebiyat, din, siyaset vs. Bazı üstyapılar bir “maddi yapı”ya sahipken üstyapı karakterini korur; bunların gelişimi kendilerine özgü “maddi yapı”ya değil toplumun “maddi yapı”sına içkindir. Bir sınıf, üretim evrenindeki işlevine göre şekillenir: İktidarın büyümesi, iktidar mücadelesi ve iktidarı koruma mücadelesi; üstyapıların yayınımları vs. için gerekli “özel bir maddi yapı”nın oluşumunu belirleyen üstyapıları yaratır. Bilimsel düşünce “bilimsel araçları” yaratan bir üstyapıyken müzik, müzik enstrümanlarını yaratan bir üstyapıdır. Hem mantıksal hem de kronolojik olarak şöyle bir sıralama yapılabilir: toplumsal yapı-üstyapı-üstyapının maddi yapısı.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 29.

Madde 13. Halkın El Kitabı üzerine notlar ve eleştirel değerlendirmeler. İlk belirtilmesi gereken, kitabın adının içeriği ile uyuşmadığıdır.⁽¹⁾ *Tarihsel Materyalizmin Teorisi*, tarihsel materyalizm başlığı altındaki felsefi kavramların mantıksal, sistematik bir sunumu anlamına gelmelidir. İlk bölüm veya genel bir giriş şu soruları yanıtlamalıdır: Felsefe nedir? Bir dünya görüşü, bir felsefe midir? Felsefe bugüne dek nasıl algılanmıştır? Tarihsel materyalizm bu görüşü değiştirir mi? İdeolojiler, dünya görüşleri ve felsefeler arasındaki ilişkiler nelerdir? Bu sorular bütününe verilecek yanıtlar, tarihsel materyalizmin “teorisi”ni oluşturur. *Halkın El Kitabı*, tarihsel materyalizm felsefesinin felsefi materyalizm olduğuna dair öngörüyü -serim kısmında üstü kapalı bir şekilde (çok sayıda doğrulama ile birlikte ama her zaman mantıksal tutarlılıkta değil), farklı yerlerde ise açıkça geliştirilen- hiçbir şekilde temellendirmez. Bu tanım, tam olarak ne anlama gelir? Doğru olsaydı eğer, tarihsel materyalizm, felsefi materyalizm olurdu. Öte yandan bu durumda tarihsel materyalizm başlı başına ne olacaktı? Bu soruların da yanıtı yoktur.

Genel başlık *Teori* ile alt başlık *Marksist Sosyolojinin El Kitabı* arasındaki bağ da açıklanmamıştır. “Sosyoloji” terimine kısıtlı bir tanım iliş-tiren alt başlık çok daha doğrudur. Aslında, şu soru akla geliyor: “Sosyoloji” neydi ve nedir? Sosyoloji gelişmemiş bir felsefenin embriyosu değil midir? “Sosyoloji”, “tarihsel materyalizm”e benzer bir şeyler yapmaya çalışmamış mıdır? Açık olan şey ise şudur: Tarihsel materyalizm,

pratik kriterler formunda (en azından büyük oranda) tamamen şans eseri doğmuştur, çünkü Marx, entelektüel yeteneklerini başka sorunlara odaklamıştır ancak bu pratik kriterler tam bir dünya görüşü, tam bir felsefedir. Sosyoloji, kendisinin sadece kısmen olsa da tepki gösterdiği halihazırda ayrıntılandırılmış bir felsefi sisteme dayalı tarihsel-politik bir metodoloji kurma çabasıdır. Bu nedenle, kendine özgü bir eğilime, filozof olmayanların^a felsefesine, tarihsel ve siyasi olguları şematik olarak bilimlerin ya da belli bilimlerin modeline dayalı kriterlere bağlı olarak sınıflandırma ve tanımlama çabasına dönüşmüştür. Ne olursa olsun her sosyoloji bir felsefeyi, kendisinin de bir parçası olduğu bir dünya görüşünü gerektirir. Farklı sosyolojilere kendi mekanik tutarlılıklarını veren özel iç “mantık”, genel “teori” ya da “felsefe” ile karıştırılmamalıdır.

Tüm bunlar, *El Kitabı*’nın yazarı tarafından öne sürülenlerden farklı olarak “teorik” problemlerdir. Onun öne sürdükleri ise anlık politik ve ideolojik sıradadır; “ideoloji”yi genel teori ile anlık pratikler ve politikalar arasında bir yere koyarak. (Bunlar, bağlantısız ve rastgele kişisel tarihi-politik olgular üzerine görüşlerdir.) Eserin en başından itibaren yazar, Marksist bir “sosyoloji”nin kurulabilmesi olasılığını reddeden ve Marksizmin yalnızca somut tarihsel çalışmalarda kendine yer bulabileceğini öne süren eğilimden bahsederek, “teorik” bir sorunla karşı karşıya kalır. Yazar, bu çok önemli itirazı, birtakım kelime oyunları haricinde açıklamaya çalışmaz.⁽²⁾ Elbette Marksizm, geçmiş tarihin ve günümüzün yeni tarih yaratma aktivitelerinin somut olarak çalışılması ile oluşmuştur. Ne var ki geçmiş tarih ve günümüz politikalarına dair bir teori her zaman üretilebilir, zira tarihsel hareketin akışı içinde olgular aynı ve daima değişken iken, konseptler de teorize edilebilir.

“Teori” sorununu çözmedeki yetersizlik, “din nedir?” sorusunu da doğru olarak sormayı ve salt deliliğe ve budalalığa indirgenmiş geçmiş felsefelerin de uygun bir şekilde değerlendirilmesini engellemektedir. Burada dogmatizme doğru bir yöneliş vardır. (“Sosyoloji” konusunu ve onun Marksizm ile ilişkisini dikkatle incelemeli.) [s. 58 ile karşılaştırın.]⁽³⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 26.

a) El yazmasında Gramsci, “*non filosofici*” yazmış. Bu nedenle bu terim “felsefi olmayanların felsefesi” olarak da çevrilebilir.

Madde 14. “Ortodoksi” kavramı. Yukarıda belirtilenlerin ışığında, “ortodoksi” kavramı da yenilenmeli ve asıl köklerine döndürülmelidir. Ortodoksi, Marx’ın şu ya da bu takipçisinde veya Marksizm dışı akımlarla ilişkili şu ya da bu eğilimde aranmamalıdır. Aksine Marksizmin, sadece bütün bir dünya görüşü, bütün bir felsefe inşa etmesi dolayısıyla değil aynı zamanda hayata eksiksiz bir pratik toplum organizasyonu katması yani tamamlayıcı, eksiksiz bir medeniyet haline gelmesi dolayısıyla da kendi kendine yeterli olduğu ve kendi içinde tüm temel unsurları içerdiği gerçeğinde aranmalıdır. Bu şekilde yenilendikten sonra bu ortodoksi kavramı, bir dünya görüşüne ya da bir teoriye iliştilmiş “devrimci” sıfatının daha iyi tanımlanmasına yardımcı olur. Hristiyanlık, paganizme kıyasla devrimci idi, çünkü eski dünya ile yeni dünya arasındaki toplam kırılmanın bir unsuruydu. Bir teori, iki kampa ayrışmanın bir unsuru, düşmanların erişemeyeceği bir zirve olduğu oranda devrimcidir. Tarihsel materyalizmin tam bir otonom düşünce yapısı olmadığını iddia etmek, eski dünya ile bağların tam olarak koparılmadığı anlamına gelir. Gerçek şu ki tarihsel materyalizmin dışarıdan desteğe ihtiyacı yoktur; o kendi başına öyle güçlüdür ki eski dünya ona, birtakım etkin silahların da olduğu kendi cephanesini sunacaktır. Bunun anlamı, tarihsel materyalizmin bir yandan hegemonyalara tabi değilken bir yandan da eski entelektüel dünya üzerinde bir hegemonya uygulamaya başlamış olmasıdır. Bu, iki taraflı bir şekilde gerçekleşir ancak engellenmesi gereken de tam olarak budur. Eski dünya, bir yandan tarihsel materyalizme bağlılık sergilerken, bir yandan da onu idealist ya da materyalist genel teorisine eklemlenebilecek ast, ikincil bir kriterler bütününe indirgemeye çalışır. Her kim tarihsel materyalizmi bu teorik çerçeve içinde benzer bir role indirgemeye çalışıyorsa, o kişi zımnen düşmana teslim oluyor demektir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 27.

Madde 15. Croce ve Marx. Croce’nin akademik ve pratik aktivitelerinin farklı evrelerinde Marx’a yaptığı göndermeler incelenmelidir. Croce, “daima kalbinde doğal olarak bulunan <...> demokratik eğilimler”i pozitivizm nefretiyle bağdaştırmaya çalıştığı gençlik döneminde, Marx’a yakın bir çizgidedir. “Bugün çok iyi bilindiği gibi, klasik Alman felsefesiyle yoğrulmuş Marksist sosyalizmden birtakım çeşnilerle süs-

lenmediği sürece midem onu (demokrasiyi) kaldırmıyordu” (*Cultura e vita morale*, ikinci baskı, s. 45).⁽¹⁾ Daha sonra 1914’e kadarki demokrasi dönemlerinde kendini Marx’tan uzak tutar. Savaş döneminde de Marx’a geri döner (özellikle *Materialismo storico ed economia marxistica*’daki 1917 tarihli önsöz ve De Ruggiero tarafından aktarılan, savaşın tarihsel materyalizm savaşı olduğu şeklindeki görüşü ile karşılaştırılmalı).⁽²⁾ Ne var ki eleştirel ve pratik aktiviteleriyle, büyük oranda tarihsel materyalizmi çürütmeyi hedeflediği savaş sonrası dönemde giderek daha da uzaklaşır, zira tarihsel materyalizmin gösterişli soyutlamalarla ve her şeyin ötesinde pratik durumun ve devlet müdahaleciliğinin bir sonucu olarak giderek daha güçlü şekillerde resmi ve kamusal felsefeleri takip ederek kendini yeniden ispatlamaya çalıştığını düşünmüş ve sanmıştır. (Bu endişeyle ilgili olarak, Croce’nin 1928-29’da *Nuova Rivista Storica*’da basılan etik-politik tarihle ilişkili mektuplarına bakınız.)⁽³⁾

Dikkate alınacak en ilginç nokta, “ideolojiler” ve onların değeri ile ilişkilidir: Croce’nin bu konuda düştüğü çelişkilere bakınız. *Elementi di politica* adlı kitapçığında, Croce, Marx’a göre “üstyapıların” bir görüntü ya da bir illüzyon olduğunu yazar ve Marx’ı bu konuda haksızca eleştirir (bu konunun formülasyonunu dikkatle inceleyiniz).⁽⁴⁾ Peki bu doğru mudur? Croce’nin ideolojiler üzerine teorisinin kaynağı -yakın zamanda Malagodi’nin *La Critica*’daki⁽⁵⁾ kitapçığında yeniden işlenmiştir- alenen Marksisttir: İdeolojiler pratik yapılarıdır, onlar siyasi liderliğin aygıtlarıdır. Ne var ki, Croce’nin teorisi Marksist teorinin yalnızca bir kısmını, eleştirel-yıkıcı kısmını tekrarlamaktadır. Marx’a göre, “ideolojiler” görüntü ve illüzyondan başka her şeydir: Onlar nesnel ve işlevsel bir gerçekliktir; tarihin sadece baş etkeni değildir. Toplumsal gerçekliği yaratan, ideolojiler değil; ideolojileri yaratan, üretken yapısıyla toplumsal gerçekliktir.⁽⁶⁾ Üstyapıların görüntü ve illüzyon olduğunu Marx nasıl düşünmüş olabilir? Onun teorileri dahi üstyapılardır. Marx, açık biçimde, insanların üstyapıların ideolojik evrenindeki görevlerinin bilincinde olduklarını belirtir⁽⁷⁾ ve bu, “gerçekliğin” hiç de öyle sıradan bir olumlanması değildir. Onun teorisinin amacı, aynı zamanda, tam olarak, belli bir toplumsal grubun görevlerinin, gücünün, varoluşunun “farkına varmasını” sağlamaktır. Öte yandan o, düşman toplumsal grupların “ideolojilerini” yerle bir eder. Bu “ideolojiler” aslında toplumun geri kalanı üzerindeki siyasi tahakkümün pratik aygıtlarıdır ve Marx, onların asıl gerçeklikle çelişki içinde oldukları için ne kadar an-

lamsız olduklarını ortaya serer. Entelektüel açıdan, Croce kötü bir durumdadır. *Materialismo storico*'nun 1917 tarihli önsözünde şöyle yazmıştı: "Adalet Tanrıçası ile Medeniyet Tanrıçası'nın Alcina benzeri ayartınalarına karşı bağışıklık kazanmamızda yardımcı olduğu için ona borçluyduk."⁽⁸⁾ Şimdi ise geriye doğru uzun adımlar atmalı ve neredeyse ilahlaştırılmış, bir ayağı çukurda başka bir dişsiz cadıyı -liberalizm-gürbüz bir gence dönüştürmeli.

Marx'taki üstyapıların somut değeri konusu derinlemesine incelenmelidir. Sorel'in "tarihsel blok" konseptini hatırlayın.⁽⁹⁾ İnsanlar, üstyapılar evrenindeki görevlerinin bilincinde olsalar, aynen insan bedenindeki deri ile iskelet arasındakine benzer biçimde yapı ile üstyapı arasında da zarruri ve hayati bir bağ olur. İnsanın, iskeleti değil derisi sayesinde ayakta durduğunu söylemek budalaca olurdu ki bu yine de, derinin sadece bir görüntü ve illüzyondan ibaret olduğu anlamına gelmez; sonuçta derisi yüzülmüş bir adamın durumu hiç de çekici olmaz. Aynı şekilde, yanaklardaki rengin sağlıklı olmamızı sağladığını söylemek de budalaca olur; halbuki bunun tersi doğrudur. (İnsan bedeni örneği bu konseptlere genel bir formülasyon sağlaması için uygun bir metafor olabilir.) İnsan, bir kadına iskeletin şekli yüzünden aşık olmaz ancak bu şekil de dış görünüşün genel uyumuna ve derinin görünümüne katkı sağladığı için cinsel çekim ögesi olabilir. Bu basit bir metafordur, zira tarihte, toplumsal yapılarda radikal değişimler görülürken hayvanlar dünyasında en iyi haliyle yalnızca oldukça yavaş evrimlerden söz edilebilir.

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (xi ve xii).

Madde 16. Halkın El Kitabı'nın *teleolojisi*. Genel bir bakış: Tüm felsefi teoriler, okuyucuyu, eski kültürün delicesine sefahat düşkününü kişilerin hayallerinden ibaret olduğu izlenimiyle baş başa bırakarak, eşit oranda değersiz ve banal olarak takdim edilir. Bu yöntem, birçok açıdan kınanabilir: Birikimini artırmak ve daha derinlemesine çalışmak isteyen bir okuyucu, aptal yerine konduğunu sanacak ve bütün sistemi reddedecektir. Belli bir konumu aşmış olma izlenimi vermek, o konumu alçaltarak mümkündür ancak bu da, salt sözel safsataya girer: Aşma eylemi yalnızca kâğıt üstünde kalmıştır ve araştırmacı zorluklarla bu defa ürkütücü biçimde yüz yüze gelecektir. Yüzeysellik, iyi bir pedagojik yöntem değildir. Konuları bu şekilde sunmak, Voltaire gibi biri için

anamlı olabilir ancak, herkes Voltaire değildir; başka bir deyişle, herkes büyük bir sanatçı değildir.

Teleoloji konusu: *Halkın El Kitabı*, teleolojiyi en akla sığmaz ve gelişmemiş biçimleriyle takdim eder ve Kant tarafından önerilen c z m  unuttur.⁽¹⁾ O halde, *El Kitabı*’nın istemeden de olsa c k sayıda “teleolojik” c z m barındırdığını göstermek mümkündür: Örneğin, bana öyle görünüyor ki, “Toplum ve Doğa Arasındaki Denge” bölümü, tamamen Kant teleolojisi  izgisıyla yazılmıştır.⁽²⁾ (Bu argümanı dikkatle inceleyin. Genel olarak, tüm bu notların baştan savma olduğunu ve üstünkörü yazıldığını unutmayın: Bunlar, ayrıntısıyla gözden geçirilmeli ve incelenmeli, zira hiç şüphe yok ki, belgisizlik, anakronizm, hatalı yaklaşım vs. barındırıyorlar. Bu notlar sadece anlık bildiriler işlevi gördüğünden hatalar da barındırabilirler.)⁽³⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 35 ve aynı defterin ilk sayfasındaki giriş cümlesi.

Madde 17. *İçkinlik ve Halkın El Kitabı*. “Teleoloji” hakkında söylenenler, “içkinlik” için de geçerlidir. *Halkın El Kitabı*’nda, Marx’ın “içkinlik” ya da “içkin” terimlerini kullandığına işaret edilmiş ve bu kullanımın “metaforik” olduğu söylenmiştir.⁽¹⁾ Peki. Fakat “içkinlik” teriminin Marx’ta metaforik olarak ne anlama geldiği açıklanmış mı? Marx neden bu terimi kullanıp duruyor? Bunun tek sebebi yeni kelimeler türetmeyi sevmemesi mi? Bir kavram bir diğerinin yerini aldığında, eski dil inat etse de metaforik olarak kullanılmaya başlanır. Dilin tamamı bir metafor olmuştur ve semantik tarihi aynı zamanda kültür tarihinin bir tezahürüdür: Dil canlı bir şeydir ama aynı zamanda da geçmiş yaşamdan kalma fosiller müzesidir. “Afet” kelimesini kullandığımda, hiç kimse beni astrolojiye inanmakla itham edemez; “Zeus adına” dediğimde kimse pagan tanrılara yakın olduğumu söyleyemez. O halde bu ifadeler, modern medeniyetin aynı zamanda paganizm ve astrolojinin de bir uzantısı olduğunu gösterir. Marx’taki “içkinlik” teriminin gerçek bir anlamı vardır ve bu tanım belirlenmiş olmalıydı. Aslında bu tür bir tanım, gerçek anlamda “teori” olurdu. Marx, içkinlik felsefesini sürdürür, fakat onu, tüm metafizik aparatından sıyrır ve tarihin somut evrenine yerleştirir. Terim, sadece kavramın aşılmış, geliştirilmiş olması anlamında metaforiktir. Dahası, Marx’ın içkinlik kavramı tümüyle yeni midir? Yoksa daha önceki

felsefelerde de bulunabilir mi? Bence, örneğin Giordano Bruno'da bu türden bir kavramın izleri sürülebilir.⁽²⁾ Marx, Bruno'yu biliyor muydu? Ya da Bruno'daki bu öğeler klasik Alman felsefesine girmiş miydi? Tüm bunlar özenle incelenmesi gereken sorunlardır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 28.

Madde 18. *Düşünme tekniği*. F. Engels, *Anti-Dühring* önsözüne bakınız (3. Baskı, Stuttgart, 1894, s. xix): "Kavramlarla çalışma sanatı, doğuştan bir yetenek ya da sıradan bilinçle kazanılan bir şey değildir, aksine, en az fen bilimlerindeki deneysel çalışma kadar uzun bir geçmişe sahip teknik bir düşünce emeğidir" (Croce, *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. Baskı, 1921, s. 31).⁽¹⁾ Engels'in bu tanımına farklı yerlerde değinmiştim.⁽²⁾ Bu tanımın "benzersiz" olmadığını -başka bir deyişle, Engels'ten önce de telaffuz edildiğini- parantez içinde belirten Croce tarafından alıntılanan orijinal Engels metnine bakın. Konu, benim için, Engels'in tanımının ne kadar orijinal olduğu değil aksine önemi ve tarihsel materyalizmde kapladığı yerdir. Sanırım Engels'in, Marx'ı takiben, eski felsefeden kalan tek şeyin *formel mantık* olduğunu yazarken neyi kastettiğini anlamak için bu tanıma dönmek gerekir. Croce, Hegel üzerine yazdığı makalede, bu tanıma, yanına *bir ünlem işareti* ekleyerek verir.⁽³⁾ Engels'in, tanımında zımnen formel mantığın "rehabilitasyonu"na değinmesinden Croce'nin *rahatsız olması*, onun sanatta *teknik* teorisi ile ilişkilendirilmelidir, öte yandan bu konuda bu türden bir kıyaslama tamamen yanıltıcı olacaktır. Her ne kadar geçmişteki teknik gelişmelerden tamamen bihaber birtakım sanatçılar varsa da, aynı şey ilerlemenin sürdüğü ve aynen deneysel bilimlerde olduğu gibi metodolojik ve teknik ilerlemenin sürmek zorunda olduğu bilim ve düşünce dünyasında mümkün değildir. Akla gelen soru, bu tekniğin düşünce biliminin altyapısında kaplayacağı alanla ilişkilidir. Örneğin diyalektik söz konusu olduğunda, bu alanın önemi birdenbire netleşir. Diyalektik de bir tekniktir -ve birçok filozof bunu bir teknik olarak görmekte zorlanır- fakat o aynı zamanda yeni bir düşünce, yeni bir felsefedir. Teknik olanla felsefi olan birbirinden ayrılabilir mi? Croce'nin *La Critica*'sı diyalektik tekniği ve yeni düşünüş tarzını anlamadaki bu yetersizlik hakkında çok fazla yazı yayımlamıştır.

Sanırım, bir yerlerde, pedagojik bir programın inşasında düşünme

teknîğinin önemini vurgulamıştım⁽⁴⁾; burada da, düşünme tekniği ile eski retorik arasında bir kıyaslama yapılamaz. Eski retorik, sanatçı üretmemiştir, haz yaratmamıştır, güzelliğin takdir edilmesi için gerekli kriterleri sağlamamıştır. Bunlar, kendi içinde yararsızdır ve ufacak bir etkileri olmuşsa da, bu sadece öğretmenlerin aktif çalışması sayesinde. Düşünme tekniği, kesinkes büyük bir filozof yaratmayacaktır ancak karar almak için gerekli kriterleri sağlayacak ve ortak aklın düşünüş biçimlerindeki bozulmaları onaracaktır. Ortak aklın *teknîğiyle* -yani, sokaktaki adamın felsefesiyle- en ileri modern düşünce tekniğini kıyaslamak ilginç olurdu. Bu manada Macaulay'ın, hitabet ve hatiplikle şekillendirilmiş bir kültürün mantıksal güçsüzlüğü hakkındaki araştırmasını dikkate almak gerekir.⁽⁵⁾ Bu konu, hakkındaki tüm materyaller toplanarak derinlemesine çalışılmalıdır. (Bir yandan da pragmatistlerin bir hata sebebi olarak dil üzerine teorilerini -Prezzolini'nin kitapçığı- ve Pareto'nun aynı konudaki sorularını inceleyin.)⁽⁶⁾ Bu, kısmen hazırlık aşamasındaki bir konudur (ama o kadar değil, zira teknik "aracın"ın imajı yanıltıcı olabilir ve "teknik" ile "eylem halindeyken düşünme" arasındaki benzerlikler, bilim alanında "maddi aygıtlar" ile bilim arasındaki benzerliklerden fazladır). "Astronomik araçlar" ile astronomi arasındaki ilişki dışsal ve mekanik olsa da, araçlarını kullanamayan bir astronom, astronom değildir. Bir şair, okuryazar olmayabilir. Bir düşünür bile, başkalarının çalışmalarında ilgisini çeken şeyleri kendisine okuması için birilerinden yardım alabilir ve düşündüklerini yazması için de birilerini kullanabilir. Okuma ve yazmanın hafıza ile ilişkisi olmak zorundadır; bunlar hafızanın yardımcısıdır. Düşünme tekniği bu şeylerle kıyaslanamaz. Sebebi ise, bu tekniği öğretmenin en az okumayı ve yazmayı öğretmek kadar önemli oluşudur ve bu, aynen okuma ve yazmanın şairi ilgilendirmemesi gibi felsefeyi ilgilendirmez.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 44.

Madde 19. Halkın El Kitabı'ndaki "*teknik araç*". Bu konu hakkında daha önce yazmıştım.⁽¹⁾ Ne var ki, sadece en net hatalı belirlemeler (teknik enstrüman ve müzik hakkında olduğu gibi)⁽²⁾ aynı zamanda tümüyle yanlış olan "*teknik araç*"⁽³⁾ kavramı da incelenmelidir. Croce, Loria'ya dair makalesinde, Marx'ın "üretimin maddi güçleri" terimini "teknik araç" olarak (keyfi biçimde) değiştirenin, bizzat cesur Achille olduğuna

işaret eder.⁽⁴⁾ (*Materialismo storico e critica marxistica*'nın 39-40. sayfalarında *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünden tarihsel materyalizmin ilkelerini aktaran bölüm, Loria'nın *La terra e il sistema sociale* kitabının -Verona: Drucker, 1892- açılış bölümündeki bir pasajla kıyaslanmıştır ve bu kıyaslama oldukça gülünç bir şekilde yapılmıştır.)⁽⁵⁾ Bu Loriacı yöntem, daha sonra "Le influenze sociali dell'aeroplano" adlı makalede ayyuka çıkmıştır. Bu makale, bence, teknik aracın temel önemi üzerine bu genel görüşlerin tekrarından ibarettir.⁽⁶⁾

Croce, Marx'ın sık sık teknik buluşların tarihsel önemini vurguladığını ve bir teknik tarihinin gerekliliğine işaret ettiğini (*Kapital*, I, 143 n, 335 - 6n: ama hangi baskı olduğunu söylemez ve bu baskı Kautsky'ninki olmalıdır) söyler ama o asla, "teknik aracı", iktisadi gelişimin tek ve en önemli sebebi olarak göstermemiştir. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'daki pasaj; "üretimin maddi güçlerinin gelişim seviyesi," "maddi hayatın üretim tarzı," "üretimin iktisadi koşulları" gibi kavramlar içermektedir. Bu da, kesinlikle gösteriyor ki, iktisadi gelişim, maddi koşullarla belirlenir ancak tüm koşulları, salt bir "teknik araçların metamorfozu"na indirgemez. Croce, buna ek olarak Marx'ın, bu tespitin iktisadi yaşamın *nihai sebebi* olduğunu asla ima etmediğini de söyler. "Onun felsefesi bu kadar ucuz değildi. Sonradan 'nihai sebepler'in peşine düşmek için boşu boşuna Hegel'in diyalektiğiyle 'içli dışlı olmadı'."⁽⁷⁾ (Bu konudaki tüm kaynaklar incelenmeli.)

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 29.

Madde 20. Croce ve Marx. İdeolojilerin değeri (yukarıdaki notlara bakınız). *Materialismo storico ed economia marxistica*'nın 93. Sayfası: "Doğa kavramını analiz ederken, onun burjuvazinin tarihsel gelişiminin ideolojik tamamlayıcısı olduğunu -bu sınıfın ortadan kaldırmaya niyetlendiği imtiyazlara ve baskılara karşı faydalandığı oldukça güçlü bir silah- gösteren Marx'ın eleştirisi kadar vurucu başka bir kavram (on sekizinci yüzyılda doğal hukuk, doğanın durumu hakkında) geliştirilmemiştir. Bu kavram, arada bir kullanım için pratik bir araç olarak geliştirilmiş olabilirdi ve özünde doğru olurdu."⁽¹⁾

Burada da, ideolojilerin öz değerine karşı önyargı ya da Marx'ın bu değeri reddettiği biçiminde bir önyargı görülebilir. Aslında, öz olan, onun bir sınıf için faydalı tarihsel karakteridir ve bu yüzden de oldukça gerçek

ve çok değerlidir (Croce'nin metnini bu anlamda bir kez daha inceleyin).

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (xii).

Madde 21. *Düşünme tekniği*. "İnsanın kullanmakta olduğu zihinsel ve ahlaki araçlar daima aynıdır: araştırma, deney, tünevarımsal ve tüm-dengelsel mantık, el yeteneği ve yaratıcı hayal gücü. Bu araçların kullanılma biçimi, insan faaliyetinin deneysel mi yoksa bilimsel mi önem gösterdiğini belirler. Bu ikisi arasındaki fark şöyledir: Bilimsel yöntem çok daha hızlı ve üretkendir" (Mario Camis, "L'aeronautica e le scienze biologiche," *Nuova Antologia*, 16 Mart 1928.⁽¹⁾)

Basit muhakeme. Şeylerin genel görünüşüne göre karar vermek biçimindeki bu muhakeme tarzının örnekleri, insanların büyük çoğunluğunun nasıl akıl yürüttüğünü gösterir (duygular ya da anlık çıkarlar, mantık sürecini gölgeler). Babbitt'in sendikal oluşumlar üzerine akıl yürütmesi örneği: "İyi bir sendika, mülkiyete zarar verebilecek radikal sendikaları dışarıda tuttuğu oranda değerlidir. Öte yandan, kimse bir sendikaya üye olmak zorunda değildir. İnsanları bir sendikaya üye olmaya zorlayan kışkırtıcılar asılmalıdır. Hatta, kendi aramızda, hiçbir sendikaya izin verilmemelidir. Sendikalarla mücadele etmenin en iyi yolu olarak her iş adamı, bir işverenler birliğine ya da Ticaret Odası'na üye olmalıdır. Birlikten kuvvet doğar. Yani Ticaret Odası'na kayıt olmayan tüm bencil domuzlar bunun için zorlanmalıdır." (bakınız, Babbitt, Sinclair Lewis, Stock baskısı, 1930).⁽²⁾

Don Ferrante'nin muhakemesi, biçimsel olarak kusursuzdur ancak olgusal önermeler ve muhakemecinin öngörüsü noktasında hatalıdır ve bundan dolayı da gülünçleşir.⁽³⁾

Tolstoy'un *Ivan Ilyiç'in Ölümü* kitabındaki Ilyiç'in muhakeme tarzı. (İnsanlar ölümlüdür, Caius bir insandır; Caius ölümlüdür ama ben Caius değilim vs.)⁽⁴⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 44.

Madde 22. *Croce ve Marx. İdeolojilerin değeri*. Parlamentarizmin şu anki çürümüşlüğü fenomeni, üstyapıların değeri ve toplumun morfolojisi tartışmalarına bir örnek teşkil edebilir (otorite krizi sorunu vs.: dağınık notları kontrol et).⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 40.

Madde 23. Halkın El Kitabı ve sosyolojik yasalar. Sosyolojinin nedensel olduğu iddia edilen sözde yasalarının, aslında hiçbir nedensel değeri yoktur: Bunlar tespit edilen tamamen aynı olguların tekrarından başka bir şey değildir. Bir olgu ya da bir olgular dizisi tanımlanır. Soyut bir genelleme süreciyle, bu tanımdan bir benzerlik ilişkisi elde edilir. Bu ilişkiye yasa denir. Sonra da bu sözde yasa bir sebep işlevi üstlenir. Peki gerçek anlamda keşfedilmiş yeni şey nedir? Tam bir hiç: Bu, sadece eski şeylere yeni isimler vermektir ama isim, bir sebep değildir.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 26.

Madde 24. Restorasyon ve tarihselcilik. Restorasyon dönemi⁽¹⁾, “tarihselciliği” iki gelişim çizgisi üzerinden genişletti: Asıl gerçeklik ve ideolojik boyut. Asıl gerçeklikte: geçmiş dönemin çok sayıda kazanımını “koruyarak”, yani, üst burjuvazinin üstünlüğünü tanıdı ve onun “sivil” programını hayata geçirdi. İdeolojik boyutta: tamamen bu aynı nedenle, kendi konumunu meşrulaştırırken aynı zamanda devrimin “küçük burjuva” programını, yani, halk birliğini bizzat burjuvazi etrafında sağlayabilecek “pratik araçlar” toplamını (yani, Fransız siyasi rasyonalizmine ve sözde 1789 ilkelerine özgü ideolojik prensipler toplamını) eleştirebilen kendine özgü siyasi felsefesini geliştirmek durumunda kaldı. Küçük burjuva aydınlarını halk hükümetinin tepesine yerleştiren sosyopolitik hiyerarşinin yerini, hükümetin aristokrasinin ve asimile aydınların elinde olduğu başka bir hiyerarşi aldı: Halk sınıflarının (doğrudan) uzlaşısının yerini dolaylı uzlaşısı ya da siyasi pasiflik (evrensel oy hakkı-nüfus sayımına dayalı oy hakkı) aldı. Bu alandaki ideolojik mücadele, tarihselci görüşü geliştirdi. Eski rejimin teorisyenleri küçük burjuva ideolojilerinin soyut, anti-tarihsel karakterini fark edebilecek konumdaydılar. Ne var ki, kendi karşıtlarının önünü açtılar, yani hem küçük burjuva ideolojisini hem de “aristokratik” ideolojiyi eleştiren, hem ikisini birden hem de sadece “kendisini” anlatan “popüler” bir tarihselcilik. Bu, en büyük “tarihselciliği”, tüm “ideolojizmler”den tamamen kurtulmayı, tarihsel dünyanın gerçekten fethini temsil eder, yani yeni bir medeniyetin başlangıcını. Tüm bu düşünce akımları kendi somut tezahürleri içinde incelenmelidir: (i) bir felsefi akım olarak; (ii) bir tarih yazımı akımı olarak; (iii) bir siyasi akım olarak. Felsefi akıma, sadece sistematik filozoflar değil, “tarihselciliği” herhangi bir bilim dalın-

da alenen ya da zımnen kullanan yazarlar da dâhil edilmelidir: (tarih yazımının yanı sıra) iktisat, etik, siyaset bilimi vs. Tarih yazımı akımına, somut çalışmalarında “tarihselci” olan tarihçiler dâhil edilmelidir. Siyaset akımına (kuşkusuz en karmaşık olanı, zira tüm büyük siyasetçiler, girişimlerini kendi zamanlarının yaygın ideolojilerine göre meşrulaştırsalar da eylemlerinde zımnen “tarihselcidirler”) “tarihselciliğin” tüm bakış açıları ve onlarla çelişen yaygın ideolojilerle birlikte bu ideolojileri, o bakış açılarına göre tanımlama çabaları da dâhil edilmelidir.

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 9.

Madde 25. Halkın El Kitabı üzerine notlar. *Halkın El Kitabı*, “madde” kelimesi ile neyi kastediyor? “Eğitimli” insanlar için yazılmış bir kitaptan biraz fazlası olan bir halk el kitabı, terimlerin yaygın ve kaba kullanımları nedeniyle yapılan hataların önüne geçmek için yalnızca temel kavramlara değil; bütün terminolojiye net tanımlar getirmek zorundadır. Tarihsel materyalizmde “madde” kelimesi, ne fen bilimlerinde (fizik, kimya, mekanik vs.; bu anlamları ve bunların tarihsel gelişimlerini araştır) kazandığı anlamla ne de farklı materyalist metafiziklerde kazandığı anlamla anlaşılmalıdır. Tarihsel materyalizm, elbette, maddenin fiziksel (kimyasal, mekanik vs.) niteliklerini dikkate alır ancak sadece üretimin “iktisadi faktörü” oldukları ölçüde. Konu, o halde, öylesine madde değil, onun bir *insan ilişkisi* olarak toplumsal ve tarihsel anlamda üretim içinde nasıl organize edildiğidir. Tarihsel materyalizm, bir makine üzerinde onun doğal bileşenlerinin fiziksel-kimyasal-mekanik yapılarını kurmak amacıyla çalışmaz; aksine onu bir üretim ve mülkiyet nesnesi olarak, bizzat belli bir tarihsel dönemle çakışan bir toplumsal ilişkinin kristalizasyonu olarak inceler. Üretimin maddi güçlerinin toplamı, tarihsel gelişim içindeki *en az değişken* ögedir. O, her zaman matematiksel kesinlikle ölçülebilecek ve bu sayede kişinin tarihle uğraşırken “deneyssel” olarak kullanabileceği kadar özel bir şekilde bilimin deneyssel tarihinin önünü açabilecek bir olgudur. Üretimin [maddi] güçlerinin toplamının *değişkenliği* de ölçülebilir ve onun niceliksel gelişiminin niteliksel gelişime dönüştüğü nokta da tespit edilebilir. Üretimin maddi güçlerinin toplamı, aynı zamanda “tüm geçmiş tarihin kristalizasyonu” ve bugün ile gelecek tarihin de temelidir. O, bir belge ve gerçek bir aktif güçtür. Öte yandan bu maddi güçlerin *aktivitesi* kavra-

mı, fiziksel ya da metafiziksel anlamdaki aktivite kavramıyla karıştırılmamalıdır. Elektrik, *tarihsel açıdan* sadece doğal bir güç olarak değil, aynı zamanda insan tarafından kontrol edilen ve üretimin maddi güçleri toplamına eklenen üretken bir güç, bir mülkiyet nesnesi olarak da aktiftir. Doğal bir güç olarak elektrik, üretken bir güce dönüştürülmeden önce de vardı fakat tarihte bir rol oynamadı; tarihin, insanlık tarihinin bir ögesi değildi (ama doğal tarihin bir ögesidir ve buna bağlı olarak insanlık tarihi, doğal tarihin bir parçası olduğundan belli bir noktaya kadar, insanlık tarihinin de bir parçasıdır).

Bu tespitler, tarihi açıklamak için doğal bilimlerden alınmış nedensellik ilkesinin kullanımının nasıl da eski ideolojik (idealist ve materyalist) tarih yazımına dönüş anlamına geldiğini açıklamaktadır. *Halkın El Kitabı*'nda olduğu gibi, yeni atom teorisinin, bireyleri (Robinson gibileri) alt üst ettiğini iddia etmek, tam olarak bu sapma tuzağına düşmek demektir.⁽¹⁾ Peki, esas olarak, bu siyaset ve fen bilimi yakınlığının anlamı nedir? Bilimin tarihi açıkladığı mı? Yani belli bir fen biliminin yasaları, tarihin yasalarıyla aynı mı? Ya da tüm bilimsel fikirlerin yapısı, bir birlik teşkil ettiğinden, bir bilim bir diğerine indirgenebilir mi? Eğer böyle olsaydı, dünya görüşü bütünlüğüne indirgenebilen, neden herhangi biri değil de illa ki fiziğin bu [belli bir] ögesidir?

Aslında, bu, *Halkın El Kitabı*'nın tarihsel materyalizm sorununun formülasyonundaki üstünlükünü ve bu görüşe bilimsel otonomisini ve fen bilimleriyle -ya da (daha önemlisi) vulgar popüler düşüncedeki içi boş "bilim" kavramıyla- başa baş statüsünü vermekteki yetersizliğini ortaya çıkaran çok sayıda örnekten biridir. Modern atom teorisi, nihai bir şekilde yapılandırılmış "tanımlayıcı" bir teori midir? Yoksa sadece aşılabilecek -diğer bir deyişle, daha kapsamlı, çok daha ayrıntılı bir teori tarafından özümsenebilecek- bilimsel bir hipotez midir? O halde neden bu teoriye yapılan gönderme belirleyici oluyor ve bireysellik ve Robinsonluk sorularına bir nokta koyuyor? (Robinsonluğun bir eğilime işaret etmek ve saçmalığı ispatlamak için yapılandırılmış pratik şemalardan ibaret olduğu olgusu dışında.) Hatta başka sorular da var. Atom teorisi, eğer *Halkın El Kitabı*'nın belirlediği gibi bir şeyse ve toplumun gelişme çizgisi içinde değiştiği düşünülürse: Bu teoriyle ilişkili açıklama, hangi döneme denk düşmektedir? İstisnasız her döneme mi? Bu durumda, tarih daima aynı olurdu ve insanlar hep aynı şekilde gruplaşırdı. Yoksa bu teori, aksine, bir eğilimin yasasını mı meşrulaştırıyor? Peki bu ne anla-

ma gelir? Atom teorisi, nesnesiyle -atomlar- ilişkili olduğu sürece tüm zamanlar ve mekânlar için geçerlidir. Peki atom teorisinden apartılan bir teori, tarihteki tüm zamanlara ve mekânlara eşit şekilde uyarlanabilir mi? Aksi düşünülemez, hatta tam olarak atom teorisi, insanlık tarihinden etkilenmiş midir; yani, diğer bir deyişle, bir üstyapı mıdır?

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 30.

Madde 26. Halkın El Kitabı ve “nihai sebep”. Tarihsel materyalizmin bir dogmaya dönüştürülmüş hatalı bir yorumu ve bu yoruma özgü arayış, nihai ya da benzersiz sebep arayışı ile tanımlanmıştır. Bu problemin, kültürün gelişimi içindeki tarihi: Nihai sebepler problemi, aslında, diyalektik tarafından çözülmüştür. Engels, son yıllarında yazdığı bazı yazılarda bu dogmacılığa karşı uyarmıştı (Engels’in İtalyanca’ya çevrilmiş tarihsel materyalizm üzerine iki mektubuna bak).⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 31.

Madde 27. *Teleoloji*. Goethe’nin *Xenien* [Şölenler, ç.n.] adlı eserinden: “Teleolojist”: Dünyanın gıptayla baktığımız iyi Yaratıcısı, ki o/mantar meşesini yarattı, mantarı da o yarattı” (B. Croce çevirisi).

Croce -Goethe üzerine kitabında, s. 262- şu notu düşmüş: “On sekizinci yüzyılda geniş kabul gören dışsal amaççılığa karşı çıkmış ve bu görüşü çok daha köklü bir amaçlılık konsepti ile değiştiren Kant’la aynı dönemde eleştirmiştir.”⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 35.

Madde 28. Antonio Lovecchio, *Filosofia della prassi e filosofia dello spirito*, Palmi: Zappone, 1928, 112 sayfa, L. 7. Aşağıdaki bilgi, Giuseppe Tarozzi’nin bu kitap hakkında *l’Italia*’da *C<he> S<crive>*’de (Haziran 1928) yazdığı yazıdan alınmıştır.⁽¹⁾ Kitap iki bölümden oluşuyor. Biri tarihsel materyalizm diğeri ise B. Croce düşüncesi üzerine. Bu iki konu, Croce’nin Marksizm eleştirisine katkısı nedeniyle aslında birbirleriyle bağlantılı: Sonuç bölümünün başlığı “Marx ve Croce.” Bu bölümde öncelikle Antonio Labriola’nın, Croce’nin, Gentile’nin, Rodolfo Mandolfo’nun, Adelchi Baratononun ve Alfredo Poggi’nin [Marksizm üzeri-

ne|tezleri işleniyor.⁽²⁾ Lovecchio, bir Croce yanlısı. Kitapçık, çok sayıda ciddi hatalar içeren bir taslak. Edinmeye bakın.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 8.

Madde 29. *Machiavelli*. Giuseppe Tarozzi'nin, Mario Sertoli'nin *Cos-tituzione russa* (Floransa: Le Monnier, 1928, 8°, 435 sayfa, L. 50) adlı eserinin birinci cildi üzerine yazdığı bir yazıda, çok fazla bilgi verilme-se de, Vorländer'in *Von Machiavelli bis Lenin* adlı eserine yapılan bir göndermeye rastladım.⁽¹⁾ Vorländer'in kim olduğunu ya da kitabının ne kıymette olduğunu bilmiyorum (1929'da *Nuovi Studi*'de yayımlanan Machiavelli incelemesine bak).⁽²⁾

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 22.

Madde 30. *De Man'ın kitabı*. Paolo Milano'nun, Eylül 1929'da *I<tali-a> C<he> S<crive>*de yayımlanan bir yazısı.⁽¹⁾ Milano, De Man'ın kitabında iki açılı bir görüş seziyor: (i) Gelişim evrelerine dair psikolojik tespitler bütünü, sapmalar, işçilerin ve sosyalistlerin son dönemdeki çelişkili tepkileri; kısacası, toplumsal bilgi ve *belgelerden* oluşan iyi kotarılmış bir derleme (Milano'ya göre, bir taraftan çalışan kitlelerin öbür taraftan da özel mülkiyet sahiplerinin reformist evriminin analizi oldukça zengin ve tatmin edicidir); (ii) "Marksizmin ayağını kaydırma"ya gitmesi planlanan teorik tartışma (De Man için bu tam olarak Marksizmin "yadsınmasıdır").⁽²⁾ De Man'a göre, temelde mekanik ve rasyonalist olan tarihsel materyalizm, rasyonel düşünce bağıntılarını bir başka düzleme taşıyan son araştırmalar tarafından aşılmıştır ve yine tarihsel materyalizm, insan eylemlerinin sebepleri arasında en önemlisi değildir. Modern bilim (!) Marksist diyalektiğin *mekanik reaksiyonunu* (!), yoğunluğu etmeniyle orantılı olmayan *psikolojik bir reaksiyonla* (!) mu-zafferane bir şekilde (!) değiştirmiştir.⁽³⁾ Milano'ya göre: "Artık açıktır ki, Marksist tarih anlayışının herhangi bir eleştirisi, dünyanın materyalist ve idealist algılanışları arasındaki çelişkinin kurulmasını ve kısacası ya olmaya ya da bilmeye daha fazla önem atfedilmesini sağlayacaktır." De Man bu problemten uzak durur ya da yarı yolda kalır. Bunun yerine insan olaylarının "*psikolojik motiflerle*" ve sosyal "karmaşalar"la ortaya çıkışı biçiminde bir görüş öne sürer; diğer bir deyişle, De Man,

Freudcu psikolojiden ve bu psikolojinin Adler (Max Adler mi? Hangi yazılarında?) tarafından toplumsal teorilere uyarlanmış biçiminden etkilenir.⁽⁴⁾ Milano şöyle devam ediyor:

Dahası, konu tarihsel sorgulama olduğunda, kalıcılığı olmayan bir psikoloji alanının ne anlama geldiği anlaşılır. Burada işlenen konuda bu alan tamamen şüphelidir. Aslında bugün, psikolojik fenomenler kendilerini, iradenin eğilimleri olarak nitelerken, başka zamanlarda maddi olgular olarak belirirler: De Man da, bu iki yorum arasında gidip gelir ve bu sayede karşıtlığın kritik noktasında durmaktan kaçınmış olur. Ne var ki, zeki okuyucunun gerçekten psikolojik bulacağı şey, De Man'ın eserinin kaynağı olacaktır: Bu eser, üstü örtülü bir krizin ve Marksizmin integral teorilerinin, yazarın siyasetle abesle iştigal ederken dikkatini çeken bazı fenomenleri açıklamakta yetersiz oluşu kanısının bir ürünüdür. Çok iyi niyetlere karşın kitabın içeriği, bu kanıyı ispatlamanın ve ortaya sermenin ötesine geçmemekte ve yeterli seviyede ve olması gereken güçte bir teorik yadsıma üretmekte başarısız olmaktadır.

Şöyle bitiriyor: "Kanıt; tartışmanın pratik bir siyasi duruş için bir tavsiyeyle bitmesi gerektiğinin aktarıldığı son bölümdedir. İki kutuptan - iktidarı ele geçirme taktikleri ve tamamen idealist vaizlik- uzak duran yazar, kitlelerin genel bir eğitimden geçirilmesi çağrısı yapar ve bu şekilde kendini sosyalizm dışına yerleştirir. Kitap boyunca da kendisini, o aynı sosyalizmin inançlı ve aydınlanmış bir savunucusu olarak gösterir." Elimdekilere göre, oldukça iyi okunmuş yazarın karakteri düşünüldüğünde, bu yazı kayda değer ve etkilidir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 66.

Madde 31. *Georges Sorel'den* [s. 78'e bak].⁽¹⁾ 1 Aralık 1928 tarihli *Nuova Antologia*'da "Ultime meditazioni (Scritto postumo inedito)" başlığıyla yayımlanmış uzun bir makale (s. 289'dan 307'ye kadar).⁽²⁾ Bu, 1920'de yazılmış ve İtalyan gazetelerinde 1910-1920 arasında yayımlanmış makalelerden oluşan bir derlemeye önsöz niteliği taşıması planlanmış bir makaledir. Bu derleme ise henüz basılmamıştır. (1929'da, Mario Missiroli tarafından düzenlenen bu derleme, Milano'daki Casa Ed. "Corbaccio" tarafından basılacak gibiydi ancak bugüne dek -Eylül

1930- bir şey yapılmadı ve yapılacak gibi de görünmüyor, zira İtalya'da Sorel'in ünü -daha çok tesadüfi yanlış anlaşılmalara bağlı olarak- hızla etkisini yitirmişti ve Sorel karşıtı bir literatür daima var olmuştu.)⁽³⁾

Makale, Sorel'in tüm meziyetlerini ve kusurlarını özetliyor: Çetrefil, tutarsız, biçimsiz, yüzeysel, bilgili vs. Öte yandan özgün bakış açıları da getiriyor, düşünülmemiş bağlantılar keşfediyor, kişiyi düşünmeye ve sorgulamaya sevk ediyor. Sorel'in makalesinin sonucunun asıl anlamı nedir?⁽⁴⁾ Anlam, makalenin bütününden açıkça anlaşılıyor ancak *Nuova Antologia*'nın şu sözlerle biten kısa giriş notu tamamen gülünç: "... Savaş sonrası İtalyası'na, Avrupa'da entelektüel ve siyasi üstünlük atfeden bir yazar." Hangi İtalya? Missiroli, bu konu hakkında [açık bir şekilde] bir şeyler söyleyebilir ya da Sorel'in Missiroli'ye yazdığı özel mektuplarda (ilanlara göre yayımlanacak olan ama yayımlanmadı henüz ya da en azından tamamı yayımlanmadı) bir şeyler olabilir.⁽⁵⁾

Sorel'in bu makalesinden birtakım ipuçları alacağım ve Sorel'i ve onun savaş sonrası yaklaşımını anlamak için büyük önem arz eden bazı hatırlatıcı notlar düşeceğim. (Sanırım 1870 sonrası Fransası düşünülmeden, Sorel'i bir "devrimci aydın" olarak görmek mümkün değil. 1870-71'de Fransa, iki kötü yenilgi tattı: Burjuva aydınlarının ve siyasetçilerin üzerine çöken ve Fransız Jakobenizmi'nin timsali Clemenceau gibi bireyleleri ön plana çıkaran ulusal yenilgi; devrimci aydınların üzerine çöken ve Jakobenizm karşıtı Sorel'i ön plana çıkaran Parisli Komün halkının yenilgisi. Sorel'in tuhaf Jakobenizm karşıtlığı -sekte, kaba, anti-tarihsel-halkın 1871'de katledilmesinin bir ürünüdür, anti-Thiersizm'dir.⁽⁶⁾ 1871, yeni halk ile 1793 geleneği arasındaki göbek bağına kesmiştir. Sorel bu eğilimin temsilcisi olmaya çalışmış ama başaramamıştır.)

i. Bernstein (*Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Fransızca çeviri, s. 53-54)⁽⁷⁾, Marx'ın Hegel'in diyalektikliğine duyduğu saplantılı saygının onu, *ütopya* yapıları üzerinden Babeuf ve Blanqui'nin Jakoben geleneği ile yakın bağları olan devrimci gelenekleri tercih etmeye sürüklediğini iddia eder. Ne var ki bu doğru olsaydı eğer, *Manifesto*'da Marx'ın kesinlikle içli dışlı olduğu Babeufçu literatüre hiç değinilmemiş olması anlamsız olurdu. Andler (*Manifesto*, 2. Cilt, s. 191)⁽⁸⁾, Marx'ın, Fransız Devrimi'nin ardından ilk proletarya taleplerinde görülebilecek evrensel ve kaba sofuluktan söz ederken Eşitlerin Komplosu'na [Conspiracy of Equals, ç.n.] hayli aşağılayıcı bir gönderme yaptığına inanır.⁽⁹⁾

ii. Öyle görünüyor ki Marx, medeniyetin, evrensel mantığın kusursuz kavrayışını hedefleyen ruhun gelişimine paralel olarak bir çağlar dizgesi şeklinde ilerlediğini savunan Hegelci tarih anlayışından kendini hiç sıyıramamıştı. Marx, ustasının teorisine, sınıf savaşı teorisini ekler: İnsanlar her ne kadar sadece iktisadi hasımları tarafından içine sokuldukları toplumsal savaşımlardan haberdar olsalar da, bilinçsizce sadece metafizikçinin hayal edebileceği bir faaliyette birleşirler.⁽¹⁰⁾ Sorel'in bu hipotezi fazlasıyla cüretkardır ve Sorel bu hipotezi meşrulaştırmaz ama ona çok yakın durduğu da bir gerçektir. Bunun sebebi, bu hipotezle hem Rusya'nın yüceltilmesi hem de İtalya'nın sivil işlevinin öngörülmesidir. (Rusya-İtalya birlikteliğine gelince, D'Annunzio'nun hemen hemen aynı dönemdeki tutumuna bakın. D'Annunzio'nun tutumu, aslında, 1920 ilkbaharında basılmıştı. Gerçi bunun bir yayından çok dolaşıma sokulan bir el yazması olduğunu sanıyorum.⁽¹¹⁾ Acaba Sorel, D'Annunzio'nun tutumundan haberdar mıydı? Buna yalnızca Missiroli cevap verebilir.) Sorel'e göre,

Marx, tarihin ruhun gelişimi yasalarına bağlı olduğundan öyle emindi ki, kapitalizmin çöküşünden sonra *kusursuz komünizme* doğru evrimin sınıf savaşı olmaksızın gerçekleşeceğini vaaz ediyordu (*Gotha Programı'nın Eleştirisi*). Marx, sanırım, Hegel gibi, evrimin farklı evrelerinin farklı ülkelerde görüleceğine ve bu ülkelerin her birinin bu evrelere tam uyacağına inanıyordu (*Manifesto*'nun bir Rusça çevirisindeki 21 Ocak 1882 tarihli ön-söze bakın). Marx, hiçbir zaman teorisinin net bir yorumunu yapmadı; bu yüzden de birçok Marksist, kapitalist evrimin evrelerinin tüm modern halklarda aynı şekilde gerçekleşeceğine inandı. Bu Marksistler, yeterince Hegelci değildir.⁽¹²⁾

iii. Soru: 1848 öncesi mi sonrası mı? Sorel, bu sorunun önemini kavramıyor ve Marx'ın zihninde 1850 sonunda gerçekleşen "tuhaf" değişimi işaret ediyor. Mart ayında, Londra'da bir dev.<rimci>^a mülteciler manifestosu imzalamıştı.⁽¹³⁾ Manifesto, yeni ve tırmanan bir toplumsal kalkışmanın ışığında ele alınması gereken dev. ajitasyon programını özet-

a) Gramsci, Sorel'in "komünist" kelimesi yerine "dev." kelimesini kullanıyor. Bu notun geri kalanında Gramsci, "devrim" ya da "devrimci" kelimeleri için "dev." ya da "devrim." kısaltmalarını kullanacak. Yine, "proletarya" içinde "prolet." kısaltmasını kullanacak.

liyordu. Bernstein, dev. çevreden (*Die Voraussetzungen* vs. s. 51) gelen bir ilk olması itibarıyla bunu kayda değer bulmuştu ancak daha sonra, 1847 kriziyle oluşan dev.'in aynı krizle sona erdiğini düşündü. 1848'i takip eden yıllar artık eşitsiz zenginlik yıllarıydı; bu nedenle öngörülen bir dev. için gerekli koşullar yani işsizliğe sürüklenmiş ve dövüşmeye mecbur bırakılmış bir prol. yoktu (bkz, Andler, *Manifesto*, I, s. 55-56; hangi baskı olduğu belli değil). Bu durum, Marksistler arasında, işçilerin ürkmesine ve onları zenginlik koşullarında dahi olası bir bozulma beklentisiyle dövüşmeye sevk etmiş olması gereken yoksulluğun tırmanışta olduğu inancının yayılmasına neden oldu (-artan yoksulluk teorisinin bu manada işlevselleşmiş olduğu doğru olsa da olgularla çelişen ham bir bakış açısı- peki keyfi mi? Hiç sanmıyorum).⁽¹⁴⁾

iv. Proudhon üzerine: "Proudhon, burjuvazinin prol.'ya en yakın katmanına mensuptu: Bu sayede Marksistler onu burjuva olmakla suçlayabilirken, en parlak yazarlar (Fransız) köylü ve sanatçılarımızın en imrenilesi prototipi olarak gördüler (bkz: Daniel Halévy, *Débats*, 3 Ocak 1913).⁽¹⁵⁾ Bana kalırsa, bu kabul edilebilir. Bu bakış açısıyla Sorel, Proudhon'un "legalizm"ini de açıklamış oluyor: "Mütevazı kaynakları nedeniyle; köylüler, küçük fabrika sahipleri, küçük tüccarlar mahkeme kapılarında haklarını savunmak durumunda kaldılar. Ekonominin en alt kademelerindeki grupları korumayı öneren bir sosyalizm, elbette, *hukukun güvenliğine* büyük önem vermek durumundaydı. Bu tür bir kanı, Proudhon gibi kırsal yaşam anılarıyla yüklü bu yazarlarda özellikle güçlüdür."⁽¹⁶⁾ Sorel, bu analizi desteklemek için başka argümanlar da kullanır. Tuhaf olansa, Proudhon'un bu toplumsal eğilimlere sahip olduğuna ikna olmasına karşın, onu övmesi ve modern prol. için bir model veya bir ilkeler kaynağı olarak göstermesidir. Proudhon'un legalist eğilimlerinin kökleri düşünülürse, işçiler neden bu konuyla haşır neşir olsunlar ki? Bu noktada, Sorel'in makalesinin kırpıldığı ve fabrikalardaki İtalyan hareketi üzerine olan bir bölümün, aslında kaybolduğu izlenimi ediniliyor. Basılı versiyona bakıldığında, Sorel'in, köylülerin ihtiyaçlarına Proudhon'daki gibi bir eşdeğer bulduğunu düşünmek mümkündür. Bu eşdeğeri, tamamen girişimcinin bağımsız ve denetimden azade kontrolünde olan fabrika kuralları ve genel fabrika "tüzüğü" ile görevli iç komisyonlar hareketinde bulmuş olabilir. Basılı versiyonunda, makale tutarsız ve bitmemiştir. İtalya hakkındaki sonuç ("Birçok sebepten ve uzun bir süredir, artık bir Hegelci'nin *Weltgeist* olarak adlan-

dırabileceği şey için İtalya'ya dönülmesi gerektiğine kanaat getirdim. İtalya sayesinde yeni çağın ışığı sönmeyecek”⁽¹⁷⁾ tamamen desteksizdir ve hatta Sorel'in genel tavrına yakışır biçimde referanslarla desteklenmemiştir. Son not, “Proudhon ruhuna uyduğunu düşündüğüm” Almanya'daki işçi ve köylü meclislerine atıfta bulunur ve okuyucuyu *Matériaux d'une théorie du prolétariat*'a (s. 164 ve 394) yönlendirir.⁽¹⁸⁾ Makalenin gerçekten kesilip kesilmediğini ve kim tarafından kesildiğini öğrenmek ilginç olurdu: Missiroli tarafından mı yoksa başkaları tarafından mı?

Sorel'in savaş sonrası yazıları, Batı kültürü açısından özel önem taşır. Sorel, bu dönemden birçok kurumsal ve ideolojik yaklaşımı Proudhon düşüncesine atfeder. Sorel'i böyle yaklaştırmaya sevk eden nedir? Yorumlama tarzı tamamen keyfi midir? Sorel'in bir fikirler tarihçisi olarak mantığı en azından büyük oranda böyle bir keyfiliğe izin vermeyeceğinden, acaba hangi kültürel deneyimler onu bu kopuş noktasına getirmiştir? Nihayet tüm bunlar, ayrıntılı bir Sorel eserleri çalışması için çok önemli değil midir? Buna göre Sorel, De Man ile konumlandırılabilir fakat bu ikisi arasında öyle çok fark var ki! De Man, kendini absürt biçimde fikirler tarihine yerleştirir ve üstünkörü yaklaşımlardan büyülür. Öte yandan Sorel'i eleştirmek için kesinlikle tam aksi bir mantık gerekir: Örneğin, fikirlerin özünü fazla titizlikle analiz etmesi ve orantı hissini yitirmesi. Sorel, savaş sonrası “olgular”ı Proudhonsu bir doğanın ürünü olarak görür; Croce, De Man'ın Proudhon'a bir dönüş olduğunu tespit eder⁽¹⁹⁾ fakat De Man, normaldir ki, Sorel tarafından işaret edilen savaş sonrası “olgular”ı anlamayı başaramaz. “Proudhonsu” terimi, Sorel için, halkın “spontane” yaratımı; “ortodoks Marksist” terimi ise bürokratik her şeyi ifade eder. Çünkü Sorel daima takıntılı bir şekilde bir yandan Almanya örneğine diğer yandan edebi Jakobenizme bakar: merkezîyetçilik-bürokrasi fenomeni. De Man, aslında, Belçika işçi bürokrasisinin detaycı bir örneği olarak kalır: Ondaki her şey detaycıdır, hırslıdır. Sırf deneysel olguların tanımını sanki bir bilimsel formül-müş gibi tanımladığı için büyük keşifler yaptığını sanır: Önce olguyu tanımlayıp sentetik olarak formüle ederek, sonra da olgunun formülasyonunu olgu yasası haline getirerek olguyu tekrarlayan tipik bir pozitivizm örneği. Sorel için, bu makaleden de görülebileceği gibi, Proudhon'da önemli olan şey, hakkında hiçbir görüş dile getirmede somut pratik yaklaşımdan ziyade psikolojik yönelimdir. Bu psikolojik yöne-

lim, iktisadi evrenin düzenlemeleriyle halk için yaratılmış gerçek durumdan somut bir şekilde fışkıran popüler duygularla iç içe geçmeyi kapsar. Bu psikolojik yönelim, halkı anlamak ve onlara yasal, rasyonel bir form sağlamak için “kendini” halkın düzeyine “indirgeme”yi kapsar. Şu ya da bu görüş ve hatta bu görüşlerin toplamı yanlış, tuhaf ve hatta gülünç de olabilir fakat genel yaklaşım, çok fazla sayıda olumlu sonuç üretir. De Man’ın yaklaşımı farklıdır: O, halka, onlara farklı bir bakış açısından bakmak için değil, onların hislerini “teorize etmek”, sahte bilimsel şemalar çizmek için yaklaşır. Onlarla birlikte olmak ve yasal-eğitsel ilkeler belirlemek için de değil (De Man’da “bilimsel” yasalar –Proudhon’da “yasal” ifadeler). [s. 78 ile karşılaştır.]⁽²⁰⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 66.

Madde 32. Halkın El Kitabı. *Halkın El Kitabı*’nda deniyor ki (“deniyor ki” diyorum çünkü tez meşrulaştırılmamış ya da desteklenmemiş ve yararlı bir konsept ifade etmiyor; aksine, rastgele ve öncesi ya da sonrasından kopuk) her toplum kendisini oluşturan parçalardan biraz daha fazlasıdır.⁽¹⁾ Bu tespit, Engels’in niceliğin niteliğe dönüştüğü tespitiyle birleştirilmeliydi ve tarihsel materyalizmin karakteristik bir niteliğinin somut bir analizi için yol göstermeliydi: Eğer her toplumsal küme, aslında, parçalarının toplamından daha fazlası ise, toplumsal kümeleri açıklayan yasa kelimenin tam anlamıyla “fiziki yasa” değildir. Fizikte, niceliğin etki alanı sadece metaforik olarak terk edilir. Tarihsel materyalizmde ise nitelik, nicelik ile yakından bağlantılıdır ve şüphesiz onun en yararlı ve orijinal ögesi de bu bağlantıda saklıdır. İdealizm, bu “daha fazlası”nı somutlaştırır; onu kendi içinde bir varlığa, bir ruha dönüştürür, aynen dinin ilahi olanı yaptığı gibi. Öte yandan dinin ve idealizmin yarattığı, bir “somutlaştırma” ise -yani, öğretim amaçlarına pratik açılardan uygun bir analitik ayırım prosedüründen ziyade keyfi bir soyutlama ise- o zaman maddenin vulgar materyalizm tarafından “yüceltilmesi” de bir “somutlaştırma”dır. Bu bakış açısını, sahici idealistlerin baktığı şekliyle devlet kavramıyla karşılatırın.⁽²⁾ Devlet de sonuçta tam olarak bireylerden üstün bu “daha fazlası”nı ifade etmektedir. Örneğin, orduya çağrılan iyi huylu bir adam kendisinin yaratılmasına katkıda bulunduğu “toplam daha fazla”nın yani devletin “fazla”sını ondan almaları gerektiğini ve ona somut ve maddi fiziksel bütünlüğünü bırak-

maları gerektiğini söyleyebilir. Kendisinin ürettiği [aromatik] sigaraların tüketilmesi karşılığında kendisine ödeme yapılmasını isteyen meyhaneci ile ödeme yapmayı reddeden dilenci arasında geçen Selahaddin tartışmasını hatırlayın: Selahaddin parayı tıngırdadır^a ve dilenci sigaraları içerken ondan tıngırtıyı cebine atmasını ister.⁽³⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 32.

Madde 33. *Bilmekten anlamaya ve hissetmeye* pasajı ve tersi yönde hissetmekten anlamaya ve bilmeye. Halk unsuru, “hisseder” ama anlamaz ya da bilmez; entelektüel unsur “bilir” ama anlamaz ve daha da önemlisi hissetmez. İki uç nokta, bu nedenle, ukalalıktır ve bir tarafın yaptığı cahillikten öbür tarafın yaptığı kör tutku ve sekterliktir. Bu, cahil olanın hiçbir şekilde tutku hissedemeyeceği anlamına gelmez. Tutkulu cahil, en az sekterlik ya da hevesli demagogluk kadar gülünç ve tehlikelidir. Aydının kusuru, kişinin anlamadan ve daha da önemlisi hissetmeden veya tutkulanmadan *bilebileceğine* inanmasıdır: Diğer bir deyişle aydın, halktan uzak ve ayrı olduğu oranda aydındır. Tutku olmaksızın, yani, halka duygusal olarak bağlanmaksızın, halkın basit tutkularını hissetmeksizin, onları anlamaksızın ve onları belli bir tarihsel konuma oturtmaksızın [ve meşrulaştırmaksızın] ve yine onları diyalektik olarak tarih yasaları ile yani, bilimsel olarak geliştirilmiş üstün bir dünya görüşü -tam olarak “bilgi”- ile ilişkilendirmeksizin tarih-siyaset yapılamaz. Eğer aydın, anlamaz ve hissetmezse, halkla-kitlelerle ilişkileri salt bürokratik, resmi ilişkilerse -ya da bu şekle indirgenmişse- aydınlar bir kasta ya da ruhban sınıfına (organik merkezîyetçilik) dönüşür. Aydınlarla halk-kitleler, liderlerle biat edenler, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişki, tutkulu hislerin anlamaya ve (mekanik olarak değil canlı bir şekilde) bilgiye dönüştüğü organik bir bağa dayandığı takdirde, sadece bu durumda, o ilişki bir temsil ilişkisine dönüşür ve sadece o zaman, yönetenlerle yönetilenler, liderlerle biat edenler arasında bireysel öğeler değiş tokuş edilir; diğer bir deyişle, sadece bu durumda tek başına bir toplumsal güç olan bağlantılılık yaşamı, bir gerçekliğe dönüşür ve “tarihsel blok” meydana gelir. De Man, halkın hisleri üzerinde çalışır⁽¹⁾; onlara rehberlik etmek ve onları bir modern medeniyet

a) El yazmasında, Gramsci satırla arasına “şingırdadır” kelimesini de yazmış.

katharsisine yönlendirmek için onlarla empati kurmaz: Onun durduğu nokta, her zaman modernitenin eserinin nesnesini tahrip edeceğinden korkan folklor araştırmacısının durduğu noktadır. Diğer yandan, kitabı, bilmeden de olsa, gerçek bir gerekliliği de yansıtır: Halkın hislerini anlama ve bu hisleri tarihin hareketi içinde göz ardı edilecek ve ilgisiz bir şey olarak görmeme gerekliliği.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 67.

Madde 34. “*Tarihsel materyalizm*”in adlandırılmasına dair. Diego Angeli tarafından yazılan ve Prenses Charlotte Napolyon’a (Kral Joseph’in kızı ve III. Napolyon’un 1831 ayaklanmasında Romagna’da ölen kardeşi Louis Napolyon’un karısı) adanan *I Bonaparte a Roma* -2 Ekim 1927 tarihli *Il Marzocco*’da yayımlandı- adlı eserin XI. Bölümünde, Pietro Giordani’nin Prenses Charlotte’ye yazdığı ve kendisinin I. Napolyon’la olan anılarını anlattığı bir mektup ele alınıyor.⁽¹⁾ Bologna’da, Napolyon [1805’te], “Kurum”u (Bologna Akademisi) ziyaret eder ve oradaki bilim insanlarıyla (içlerinden biri Volta’dır) uzun uzadıya konuşur. Arada şöyle der: “Bence bilimlerin alanında yeni bir şey keşfedildiğinde, ona tamamen yeni bir isim bulunmalıdır ki o kavram özgün ve net kalabilsin. Eski bir terime yeni bir anlam vermeye kalkarsanız -ne kadar güçlü bir iddianız olursa olsun terime iliştirilen eski fikir, yeni fikirle uzaktan yakından alakalı değildir- insan zihninin eski fikirle yeni fikir arasında bir benzerlik ya da bağlantı olduğunu düşünmekten kaçınmasını bekleyemezsiniz. Bu, bilimi altüst eder ve yararsız tartışmaları körükler.” Giordani’nin tarihi belirsiz mektubunun, Angeli’ye göre, 1831 baharında yazıldığı varsayılabilir (Giordani’nin Napolyon ile söyleşinin içeriğini tam biçimiyle olmasa da hatırladığını düşündürüyor). [Giordani’nin dil hakkındaki kitaplarında bu konu üzerine düşüncelerini açıklayıp açıklamadığını kontrol et.]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 27.

Madde 35. “*İdeoloji*” kavramının kökeni üzerine. “İdeoloji”, “duyumculuğun”, yani, on sekizinci yüzyıl Fransız materyalizminin bir tezahürüdür. Başta “fikirler bilimi” anlamına geliyordu ve bilim tarafından tanınan ve uygulanan tek yöntem analiz olduğundan, “fikirlerin analizi”

yani, “fikirlerin kökenini araştırma” manasını çağırıyordu. Fikirler, [orijinal] öğelerine ayrılmak zorunda kaldı ve bu öğeler “duyumlar”dan başka bir şey olamazdı: Fikirler, duyumlardan türer; yine de, çok fazla zorluk olmaksızın, duyumculuk, ruhun gücündeki en derin inanç ve onun “ölümsüz yazgıları”yla başa baş gidebildi. Böylece, Manzoni, döndükten ve tekrar Katolik olduktan sonra, *Inni sacri*’yi yazarken bile, duyumculuğa olan genel inancını korudu; ta ki Rosmini felsefesiyle tanışana dek.⁽¹⁾

Edebi bir ideoloji propagandacısı olan Destutt de Tracy (1754-1836), yorumundaki sadelik nedeniyle en tanınmış ve popüler kişiler arasındadır. Cabanis (daha çok filozof olan Condillac ve Helvetius’un yanı sıra) *Rapports du physique et du moral* adlı eseriyle bu kategoriye girer. Katoliklik ile İdeoloji arasındaki bağ: Manzoni-Cabanis-Bourget-Taine (Taine, Katolik bir yönelime sahip olduğundan Maurras ve diğerleri için örnek figürdür); “psikolojik roman” (Stendhal ve de Tracy vs.). Destutt de Tracy’nin *Eléments d’idéologie* adlı eserinin (Paris 1817-18) İtalyanca çevirisi *Elementi di ideologia del conte Destutt de Tracy* çok daha tamdır ve Compagnoni tarafından çevrilmiştir; Milan: Stamperia di Giambattista Sonzogno, 1819.⁽²⁾

“İdeoloji”nin anlamı “fikirler bilimi” ve fikirlerin kökenini araştırmaktan “fikirler sistemi”ne nasıl evrildi? Mantuki terimlerle süreci anlamak kolay ama tarihsel olarak nasıl gerçekleşti?

De Man’ın (ve Freud) “ideologların” sonuncusu olduğunu söylemek mümkünse, Croce ve Crociciler’in ona karşı duydukları “ilgi”, ortada “siyasi” bir açıklama yoksa, daha da tuhaallaşılıyor.⁽³⁾ *Halkın El Kitabı*’nın İdeoloji’ye⁽⁴⁾ nasıl saplandığına ve Tarihsel Materyalizmin nasıl açık ara bir ilerlemeyi temsil ettiğine ve tarihsel olarak İdeoloji’nin nasıl karşısında yer aldığına bakın. Dahası, Marx’ın “ideoloji” terimine atfettiği anlam, zımnen bir değer yargısını içerir ve fikirlerin kökeninin duyumlarda ve buna bağlı olarak son kertede fizyolojide aranması gerektiği ihtimalini saf dışı bırakır. Bu “ideoloji” tarihsel açıdan, bir üstyapı olarak analiz edilmelidir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 63.

Madde 36. “Edebi” değerlendirme kriterleri. Bir eser şu sebeplerle değerli olabilir: (i) Çünkü belli bir bilimsel faaliyeti ilerleten yeni bir ke-

şif sunar. Yine de mutlak “orijinallik” tek kıstas değildir. Şu da mümkün olabilir: (ii) Halihazırda bilinen olgular ve argümanlar seçilir ve daha önceki kriterlerden daha yeterli kriterlere dayalı bir düzenleme yapılır. Bilimsel bir çalışmanın yapısı (düzeni) “orijinal” olabilir. (iii) Halihazırda bilinen olgular ve argümanlar, en az ikincil değerde olabilecek “yeni” yorumların önünü açmış olabilir.

Dahası bir eser, kendisi için belirlediği hedefler paralelinde yargılanmalıdır: Bilimsel yaratım ve yeniden düzenleme veya bilinen olguların ve argümanların belli bir kültürel grup içinde belli bir kültürel seviyede anlatılması vs. Bir anlatım “tekniki” vardır ve eğer yoksa da yaratılmalıdır. Anlatım, kişinin araçların amaca uygunluğunu tartması gereken tamamen pratik bir eylemdir (en geniş manada teknik).

Ne var ki, “orijinal” olgunun ya da argümanın -veya, aksine, olguların (konseptler-fikirlerin kesişme noktaları) ve argümanların “orijinalliğinin”- çalışılması [ya da tartılması] da çok zor ve karmaşıktır ve en donanımlı tarihsel bilgiyi gerektirir. Croce’nin *Materialismo storico*’sundaki Loria’ya dair kısma bak. Croce diyor ki: “Bir gelişme olmaksızın aktarılan rastgele bir gözlemi öne çıkarmak bir şeydir; verimli sonuçlar elde edilmiş bir ilke yapılandırmak başka bir şey. Genel ve soyut bir fikri duyurmak bir şeydir, onu sahici ve somut terimlerle düşünmek başka bir şey. Keşfetmek bir şeydir, ikinci üçüncü ağızdan aktarmak başka bir şey.”⁽¹⁾

Uç noktalar da var: Güneşin altında söylenmedik söz olmadığını ve fikirler çeperinde bile her şeyin aynı olduğunu iddia edenler vardır; bir de, bunun aksine, her yerde “orijinallik” bulan ve her yeni tükürüğün yutkunmayı orijinalleştirdiğini savunanlar vardır.

Karşılaştırma: Defter 23, Madde 5.

Madde 37. *İdealizm-pozitivizm*. [Bilginin “nesnelliği.”] Katolikler’e göre: “... tüm idealist teori, bildiğimiz her şeyin inkarına ve ‘Ruh’un idealist tekçiliğine (‘Madde’nin pozitivist tekçiliğine eşdeğerdir) dayanır. Bu teoriye göre, o halde, dinin temel taşı olan Tanrı, bizim dışımızda nesnel olarak yoktur; sadece zihnin bir yaratusıdır. O halde idealizm, en az materyalizm kadar, dine kökten terstir” (Peder Mario Barbera, *La Civiltà Cattolica*, 1 Haziran 1929).⁽¹⁾

Tarihsel materyalizmin bakış açısından bilginin “nesnelliği” sorunu ele alırken çıkış noktası Marx’ın şu tespiti (*Ekonomi Politikin Eleştiri*

risine *Katkı*'nın girişinden çok iyi bilinen bir pasaj) olmalıdır: hukuki, siyasi, dini, sanatsal veya felsefi formların “(bu çelişkinin) bilincine, insanlar ideolojik düzeyde varırlar.”⁽²⁾ Peki bu bilinçlilik, sadece üretimin maddi güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki ile mi sınırlıdır - Marx'ın metninde açıkça ifade edildiği gibi- yoksa tüm bilinçlilik, yani, tüm bilgi birikimi için de geçerli midir? İdeolojik üstyapıların değeri hakkındaki bütün felsefi teori ile birlikte ele alınması gereken sorun budur. Bu kapsamda “tekçilik” nasıl anlaşılmalıdır? Açık ki, o, ne idealist ne de materyalist “tekçilik”tir, ne “Madde”dir ne “Ruh”tur; aksine, “tarihsel materyalizm”dir, yani, somut insan faaliyetidir (tarih): Şöyle ki, belli bir organize “madde” (üretimin maddi güçleri) ile ilişkili faaliyet ve insanın dönüştürülmüş “doğası.” Kelimenin en seküler manasıyla eylem felsefesi (praksis), “katışıksız eylem”⁽³⁾ değil, “katışık eylem”, yani gerçek eylem felsefesi.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 64.

Madde 38. *Yapı ve üstyapılar arasındaki ilişkiler.* Bana göre, tarihsel materyalizmin en kritik problemi budur. Bu ilişkilerin yönünü bulmak için temeller: (i) “hiçbir toplum elzem ve yeterli koşulları henüz oluşmamış [ya da yeşerip gelişme çizgisine girmemiş] bir hedef için kendine görevler biçmez” ilkesi; (ii) “hiçbir toplum iç ilişkilerinde gizli tüm yaşam formlarına ulaşmadan yok olmaz” ilkesi (bu ilkelerin tam ifadelere bak).⁽¹⁾ Bu ilkelerden birtakım tarihsel metodoloji kuralları çıkarılabilir. Bir yapı üzerine çalışırken, kalıcı olandan rastgele olan ayırt edilmelidir. Rastgele olan, siyasi eleştirelliğin önünü açarken, kalıcı olan sosyotarihsel eleştirelliği besler. Rastgele olan, siyasi grupların ve kişiliklerin değerlendirilmesini sağlarken, kalıcı olan geniş toplumsal gruplaşmaların değerlendirilmesine yardımcı olur. Bu ayrımın büyük önemi, tarihsel bir dönem üzerinde çalışırken ortaya çıkar. Bazen, onlarca yıl süren bir kriz vardır. Yani, yapı dahilinde onarılamaz çelişkiler açığa çıkar ve bizzat yapıyı korumak için olumlu yönde çalışan siyasi güçler, bu çelişkileri belli sınırlar içinde gidermeye gayret etmektedir. Bu ısrarcı ve devamlı çabalar (sonuçta hiçbir toplumsal oluşum, ayağının kaydırıldığını kabullenmek istemez), “rastgele olanın” evrenini biçimlendirir ve bu evrende, “tarihsel açıdan olası ve buna bağlı olarak el-

a) El yazmasında, Gramsci, hemen “tarih” kelimesinin üzerine “ruh” yazmış.

zem görevlerin başarılmaması için gerekli ve yeterli koşulların hâlihazırda var olduğunu” göstermeye (son kertede, kendi zaferleri üzerinden fakat ideolojik, dini, felsefi, siyasi, hukuki vs. polemikler üzerinden anlık terimlerle) “çalayan” o güçlerin organizasyonu görülür.

Tarihsel analizde sıkça rastlanan bir hata, “kalıcı olan” ile “rastgele olan” arasındaki bağı bulma yetersizliğidir. Bunun sonucunda, dolaylı sebepler sanki doğrudan sebeplermiş gibi sunulur ya da doğrudan sebeplerin tek etkili sebepler olduğu söylenir. Bir taraftan bir “ekonomizm” aşırılığı varken⁽²⁾, diğer taraftan bir “ideolojizm” aşırılığı vardır. Bir taraf mekanik sebepleri abartırken, diğer taraf gönüllü ve bireysel öğeyi abartır. İki tespit arasındaki diyalektik bağlantı noktası tam olarak kurulmamıştır. Açıkçası, eğer bu, tarih yazımında ciddi bir hata ise, konunun geçmiş tarihin yeniden inşası değil bugünün ve geleceğin inşası olduğu siyasi gazetecilikte çok daha ciddi bir hatadır. Kişinin kendi tutkuları, yansız analizin yerine geçer ve bu, sadece tahrik için bir “araç” olarak değil, kendini kandırma olarak da gerçekleşir: Yılan, oynatıcısını ısıtır, yani, demagog kendi demagojisinin ilk kurbanıdır.

Bu metodolojik kriterler, ancak somut tarihsel çalışmalar analizine uyarlandığında tam bir anlam ifade eder. Bu, Fransa’da 1789 ile 1870 arasında vuku bulan olaylar söz konusu olduğunda faydalı bir şekilde kullanılabilir. Sanırım, ifade biçiminde daha fazla netlik yakalamak için bu dönemi tümüyle kavramak gerçekten gereklidir. Aslında, 1789’da savrulan tüm tohumların tarihsel olarak tükendiği dönem, Komün girişiminin olduğu 1870-71’dir: Yani iktidar için dövüşen yeni sınıf, sadece kesin olarak ayağının kaydırıldığını kabullenmeyi reddeden eski toplum temsilcilerini değil, aynı zamanda 1789 Devrimi’yle yaratılan yeni yapının da ayağının kaydırıldığını savunan zamane gruplarının temsilcilerini de yendiğinde. Böylece yeni sınıf, hem eski sınıfa hem de en yeni sınıfa kendi yaşamsallığını göstermiş bulunuyordu.

Dahası, tarihçiler, genel olarak “Fransız Devrimi” olarak bilinen olayın sınırlarını belirlemek söz konusu olduğunda, çok da fikir birliğine varmazlar (varabilmeleri de imkansızdır). Kimilerine göre (örneğin, Salvemini)⁽³⁾, Devrim, Valmy’de tamamlanmıştır: Fransa yeni bir devlet yaratmış ve bölgesel bağımsızlığını ilan etmek ve korumak için de siyasi-askeri güç oluşturmuştur. Başkalarına göre ise, Devrim, Thermidor’a kadar sürer ve bu kişiler birkaç ayrı devrimden bile söz edilmesi gerektiğini dile getirirler (10 Ağustos, örneğin, ayrı bir devrim olarak görü-

lür): Colin'in bir dizi içerisinde yayımladığı Mathiez incelemesinde de konu bu şekilde ele alınmıştır.⁽⁴⁾ Bir başka grup da, Napolyon'un da Devrim'e dâhil edilmesi ve ona başrollerden birinin verilmesi gerektiğine inanmaktadır; bu durumda, 1830, 1848 ya da 1870 yılına kadar gidilebilir. Tüm bu bakış açılarında bir miktar doğruluk payı vardır. Gerçekte, 1789 sonrasında şekillenen Fransız toplum yapısındaki iç çelişkiler, görece konuşmak gerekirse, Üçüncü Cumhuriyet ile çözülmüştür ve Fransa bugün seksen yıl süren uzatmalı ayaklanma dalgalarının ardından altmış yıldır istikrarlı bir siyasi yaşama sahiptir: 1789-94, 1794-1815, 1815-30, 1830-48, 1848-70. İşte, bir yandan yapı ile üstyapı diğer yandan ise yapının kalıcı ve "rastgele" öğeleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesini sağlayacak olan da, tam olarak bu farklı sürelerle sahip aralıklı "dalgalar" üzerine yapılacak özenli incelemedir. Ayrıca, bu madde'nin en başında söz edilen diyalektik materyalizmin iki ilkesi arasındaki diyalektik dolayımın, kalıcı devrim konsepti olduğu da söylenebilir.

Aynı problemin bir başka tarafı da, kullanılan tabirle, güçler ilişkisi sorunudur. Bu tarihsel anlatılarda şu jenerik ifade hep görülür: yararlı ve zararlı "güçler ilişkisi." Buna bağlı olarak, soyut biçimde bu ifade, hiçbir şeyi ve tam olarak hiçbir şeyi anlatır; genelde, açıklanması gereken olgu sadece tekrar edilmiş ve bir totoloji yaratılmıştır. Teorik yanlışlığı, bir araştırma ve yorum ilkesini bir "tarihsel sebep" olarak sunmakta yatar. Ne var ki, "güçler ilişkisi" ifadesini kullanırken, bana göre, üç temel maddeye ayrılacak farklı anlar veya seviyeler belirlenmelidir:

(i) Yapıyla yakından ilişkili bir toplumsal güçler ilişkisi vardır; bu, nesnel bir ilişkidir, müspet ya da matematiksel bilim sistemlerinde ölçülebilecek "doğal" bir olgudur. Üretimin maddi güçlerinin gelişimi aşamasına bağlı olarak farklı toplumsal gruplar kurulmuştur ve bu grupların her biri, bizzat üretimin içinde bir işlevi ve bir konumu temsil eder. Toplumsal grupların bu temel ayrışması, bir toplumda dönüşüm için yeterli ve gerekli koşulların olup olmadığını değerlendirmeyi ve kendi evreninde doğmuş farklı ideolojilerin, gelişim çizgileri içinde yarattığı çelişkiler evrenindeki gerçekçilik ve olabilirlik seviyesini anlamayı sağlar.

(ii) Başka bir seviye de siyasi "güçler ilişkisi"dir: Yani, farklı toplumsal grupların homojenlik ve öz bilinçlilik seviyelerinin ölçülmesi. Bu "seviye", öbür taraftan, kendi içinde geçmişten günümüze kendilerini nasıl sergilediklerine bağlı olarak farklı siyasi bilinçlilik aşamalarına

ilişkin farklı alt seviyelere bölünebilir. İlk ve en güdük seviye, ilkel iktisadi seviyedir: Bir tüccar kendini başka bir tüccarla, bir imalatçı başka imalatçıyla dayanışma içinde hisseder vs. fakat tüccar, imalatçıyla dayanışma içinde olduğunu düşünmez; diğer bir deyişle, meslek grubuna özgü bir homojen birlik farkındalığı vardır fakat henüz toplumsal grup farkındalığından söz edilemez. İkinci bir seviye ise, toplumsal grubun tüm üyelerinin çıkarlar dayanışması bilincine kavuşmuş olduğu - fakat hâlâ safi iktisadi çerpe- andır. Bu iktisadi-siyasi evrede, devlet sorunu belirir fakat yalnızca, siyasi eşitlik bağlamında: Yönetime ve yaşamaya mevcut genel hatlar içinde katılma, bunları dönüştürme ve değiştirme hakkı talep edilir. Üçüncü bir seviye ise, kişinin bugünkü ve gelecekteki gelişimi içinde “ortak” çıkarlarının “ortak” sınırların ötesine geçtiği -yani, iktisadi grubun sınırlarını aşıyorlar- ve bu çıkarların ast grupların çıkarları olabileceği ve olması gerektiği olgusunun bilincine varılan andır. Bu; yapıdan kompleks üstyapılara keskin geçişin görüldüğü en aşikar “siyasi” evredir. Bu; daha önce filizlenmiş ideolojilerin, içlerinden biri -ya da en azından bir kombinasyon- ortak değil evrensel bir düzlemde iktisadi ve siyasi birliğin yanı sıra entelektüel ve ahlaki birlik de getirerek üstünlük kurmaya, tahakküme, bütün alana yayılmaya başlayana dek birbirleriyle temasa geçtiği ve yüzleştiği evredir: Temel bir toplumsal grubun ast gruplar üzerindeki hegemonyası. Devlet-hükümet, bizzat grubun maksimum genişlemesi için gerekli evreni yaratacak gruba özgü bir organizma olarak görülür. Ne var ki bu gelişme ve yayılma da somut biçimde evrensel olarak sunulur; ast grupların çıkarlarına bağlıymış gibi, temel gruplarla ast grupların çıkarları arasında temel grupların çıkarlarının baskın geldiği dengesiz eşitliklerin bir gelişimi olarak sunulur fakat sadece belli bir noktaya kadar; yani ortak iktisadi bencillik seviyesine kadar gitmeksizin. Somut tarihte, bu anlar birbirleriyle dikey ve yatay olarak; yani, farklı yollarla birleşerek ve ayrışarak iktisadi faaliyet (dikey) ve düzlem (yatay) bazında iç içe geçer. Bu kombinasyonların her biri, kendi örgütlü iktisadi ve siyasi ifadesi ile temsil edilebilir. Öte yandan uluslararası ilişkilerin, bir ulus-devletin bu iç ilişkileriyle de iç içe geçtiğini ve buna bağlı olarak bildik ve tarihsel somutlukta kombinasyonlar yaratıldığını akıldan çıkarmak gerekir. Fazla gelişmiş bir ülkede doğmuş bir ideoloji, az gelişmiş bir ülkede yayılır ve kombinasyonların yerel etkileşimine tesir eder. (Din, örneğin, daima bu tür ulusal-uluslararası ideolojik-siyasi oluşum-

ların bir kaynağı olmuştur ve dinin yanı sıra genel olarak “aydınlar” gibi diğer uluslararası oluşumlar, Masonlar, Rotary Kulübü, Yahudiler ve uluslararası diplomasi de belli ülkelere siyasi çözümler önermeye veya dayatmaya çalışır. Din, Masonlar, Rotary, Yahudiler, temel işlevleri uluslararası düzlemde uçları uzlaştırmak, en uç çözümler arasındaki orta yolu bulmak olan aynı genel “aydınlar” kategorisine dâhil edilebilir.) Ulusal ve uluslararası güçler arasındaki bu ilişki, her bir ulus içinde her düzeyden farklı yapılara ve çeşitli güç ilişkilerine sahip bir dizi ulusal bölgesel sektörün olduğu olgusuna bağlı olarak daha da karmaşık hale gelir (örneğin Fransa’da, Vendée, uluslararası gerici güçlerle işbirliği yapmış ve onları Fransız Bölgesel Birliği’nin merkezinde temsil etmiştir; aynı şekilde, Lyons da belli bir ilişkiler ağını temsil etmiştir.)

(iii) Üçüncü seviye, zaman zaman anında belirleyici de olabilen “askeri güçler ilişkisi” seviyesidir. Tarihsel gelişim, sürekli olarak ikinci seviyenin araya girmesiyle birlikte, birinci seviye ile üçüncü seviye arasında gider gelir. Bu üçüncü güçler ilişkisi seviyesi de belirginleştirilmemiştir ve şematik bir biçimde tam olarak tasvir edilemez. Sanıyorum, bu seviyenin iki aşamasını belirlemek mümkündür: Kelimenin tamamen teknik anlamıyla “askeri” aşama ve “siyasi-askeri” moment olarak adlandırılabilir aşama. Avrupa ve dünya tarihi akışında, bu iki aşama bir dizi farklı kombinasyon içinde görülmüştür. Nihai durum olarak sunulabilecek tipik bir örnek, bir ulusun askeri baskı altına alınmasını -yani, askeri olarak iyi örgütlenmiş bir devlet başka bir ulusun topraklarını işgal eder ve kendi baskın toplumsal grubunun çıkarları için işgal ettiği ulusun baskın toplumsal grubunu tahakküm altına alır- gerektiren ilişkidir. Bu durumda da, ilişki salt askeri değil, siyasi-askeridir ve bağımsızlık mücadelesinde tahakküm altına alınmış ulusun güçleri salt askeri değil, askeri ve siyasi-askeri olmalıdır. Bu konuya dair çok sayıda tespit, İtalyan Risorgimentosu üzerine notlarda bulunabilir.⁽⁵⁾ Ayrıca, ulusal tahakküm durumunda: Baskı altına alınmış ulus bağımsızlık mücadelesini, baskın devlet ona kelimenin tam ve teknik anlamıyla kendi askeri gücünü örgütlenme izni verene dek erteleyecek olursa, uzun bir bekleyiş içine girecek demektir. Bu nedenle, baskı altındaki ulus en başta baskın askeri güce sadece “siyasi-askeri” bir güçle yani şu şekilde sonuçlar verecek siyasi eylem öğeleriyle karşı koymalıdır: (a) Baskın ulusun askeri etkinliğini [içeriden] kırabilecek yetkinlikte eylemler; (b) baskın askeri gücü geniş bir coğrafyaya yayılmak zorunda

bırakarak gücünü azaltma ve savaşma etkinliğini yok etme yetkinliğindeki eylemler. Risorgimento üzerine notlarda, aslında, özellikle Eylem Partisi'nde (ilk baştan beri gelen yetersizlik nedeniyle) ve 1848 öncesi ve sonrasında Piedmontlular Partisi'nde siyasi-askeri önderlik eksikliği olduğu yazılmıştı.⁽⁶⁾ Piedmontlular örneğinde, sebep yetersizlik değil "siyasi-iktisadi neo-Malthusçuluk"tu; başka bir deyişle, tarım reformunu ima bile etmeyi ve ulusal bir kurucu meclis oluşturmayı reddetmekti. Onlar Piedmont monarşisinin tüm İtalya'ya hakim olmasını ve sadece bölgesel plebisitlerle halkın herhangi bir koşulu ya da sınırlaması olmaksızın onaylanmasını istiyorlardı.

Bu konuda tartışılan bir başka problem de şudur: Temel iktisadi olaylar, iktisadi çöküşle mi yoksa iktisadi zenginlikle mi belirlenir? Bana öyle geliyor ki, Avrupa ve dünya tarihinin derin bir analizi, bu soruya bu satırlar boyunca mutlak bir yanıt verilmesini engelleyecektir; aksine, kişiyi doğrudan iktisadi değil genel bir siyasi ve entelektüel bir yanıtı sürükleyecektir. Fransız Devrimi tarihi incelemesinde, Mathiez, vulgar geleneksel tarihe karşı çıkar ve 1789 civarında günün iktisadi koşullarının fazla sağlıklı olduğunu, bu nedenle mevcut dengenin bir yoksulluk krizi nedeniyle yıkıldığını söylemenin mümkün olmadığını aktarır (Mathiez'in tam ifadelerine bak).⁽⁷⁾ Doğal olarak, net olmak gerekir; devlet aşırı keskin bir finansal krizin pençesindeydi ve soru şuydu: Devletin ve monarşinin finansını yeniden düzene sokmak için gerekli fedakârlıkları üç sınıftan hangisi yapacaktı? Dahası, burjuvazi geliyorduyse eğer durum, hiç kuşkusuz zanaatkarlar ve işçiler ve özellikle de ya serf olan ya da diğer feodal sömürü ve baskılara maruz kalan köylüler için oldukça kötüydü. Her durumda denge, onun bozulmasından çıkarı olan ve onu bozan toplumsal grup zayıfladığı için çökmedi. Aksine, daha kapsamlı bir çelişki yüzünden, belli bir anlamda bir grup "prestiji" çelişkisi yüzünden çöktü: grubun kendine dair hissinin yoğunlaşması nedeniyle vs. Kısacası, tarihsel dengedeki temel çatlakların sebebi olarak varlığı ya da iktisadi bozulmayı gösterme sorunu, sadece farklı seviyelerdeki "güç ilişkileri" sorununun kısmi bir tezahürüdür. Bir yarılma, bir zenginlik durumu tehdit altında olduğunda ya da iktisadi bozulma dayanılmaz hale geldiğinde ve eski toplum bu bozulmayı azaltacak herhangi bir güçten yoksun olduğunda gerçekleşebilir. Bu nedenle bu öğelerin, toplumsal güçler ilişkisinin belirleyici askeri ilişkide doruğa ulaşacak biçimde siyasi bir güç ilişkisine dönüştüğü ev-

rendeki konumların “rastgele dalgalanmaları”na ait olduğu söylenebilir. Eğer güçler ilişkisindeki bir noktadan diğerine giden bu gelişim süreci ortada yoksa, durum hareketsiz kalır ve farklı sonuçlar doğabilir: Düşmanın elitlerini fiziksel olarak yok edip yedeklerini korkutarak kendisi için azıcık “soluklanma alanı” açan eski toplumun zaferi ya da çatışan güçlerin karşılıklı yıkımı ve yabancı bir bekçinin denetiminde bir mezarlık kadar sessiz bir barışın tesisi.

Bu genel konuyla namıdğer ekonomizm arasında, farklı şekillere bürünen ve kendini bir dizi somut biçimlerle sunan bir bağ vardır. Ekonomizm kategorisi, teorik sendikalizm kadar serbest ticaretin teorik hareketini de içerir.^{a)} Bu iki eğilimin anlamı birbirlerinden çok farklıdır. İlki baskın bir gruba aitken ikincisi ast bir gruba aitti. İlki siyasi toplum ile sivil toplum arasındaki ayrım üzerine cahilce (safsata olduğu çok açık bir teorik yanılgı nedeniyle) yorum yapar ve iktisadi faaliyetin sivil topluma ait olduğunu ve siyasi toplumun onu düzenlememesi gerektiğini savunur. Aslında gerçekte, ayrım organik değil tamamen metodolojiktir; somut tarihsel yaşamda siyasi toplum ile sivil toplum bir bütündür. Dahası bırakınız yapsınlar liberalizmi de siyasi iktidar eliyle yasayla düzenlenmelidir: O, iradenin bir eylemidir; iktisadi olguların anlık, kendiliğinden bir tezahürü değil. Teorik sendikalizm konusu farklıdır çünkü o, bu teoriyle baskın olması daima engellenen bir ast grupla ilişkilidir: Engellenen, yani, sivil toplumda siyasi-entelektüel evreye geçmesi ve siyasi toplumda egemen olmak amacıyla iktisadi-tüzel evreyi geride bırakması engellenen. Teorik bırakınız yapsınlar liberalizmi konusunda egemen grubun bir fraksiyonu, siyasi toplumu dönüştürmek, ticari politikalarla ve dolaylı olarak sanayi politikasıyla ilişkili mevcut yasaları değiştirmek ister (korumacılığın, özellikle güçsüz ve kısıtlı bir piyasaya sahip ülkelerde, endüstriyel girişim özgürlüğünü en azından kısmen sınırladığı ve sağlıksız tekellerin oluşmasına neden olduğu inkar edilemez). Bu konu, aynı egemen grubun farklı fraksiyonlarının hükümet iktidarındaki rotasyonu ile ilişkilidir; yeni bir sivil toplum türü^a bir kenara, yeni bir siyasi toplumun kurulması ve örgütlenmesi ile ilişkili değildir.

Teorik sendikalizm konusunda, sorun biraz daha karmaşıktır: Bu ko-

a) El yazmasında, Gramsci, “yeni bir siyasi toplum türü” yazmış. Argümanın genel çizgisi ve pasajın ikinci versiyonu (yani, C metni; Defter 13 Madde 18), bunun bir kalem sürçmesi olduğunu ve Gramsci’nin “sivil toplum”u kastettiğini gösteriyor.

nuda, onun sesini yükseltmeye çalıştığını iddia ettiği ast grubun bağımsızlığı ve otonomisinin, aslında baskın grubun entelektüel hegemonyasına feda edildiği inkar edilemez zira teorik sendikalizm, tarihsel materyalizmden alıntı bazı bakış açılarıyla meşrulaştırılmış bir bırakınız yap-sınlar liberalizmi tezahürüdür. Bu “feda ediş” nasıl ve neden gerçekleşir? Çünkü ast grubun baskın bir gruba dönüşümü, hem konuyu göz ardı ederek (Fabianizm, De Man⁽⁹⁾, emek hareketinin önemli bir kesimi) hem konuyu aykırı ve etkisiz bir şekilde işleyerek (sosyal demokrasi) hem de grup ayrımlarının olduğu bir toplumsal sistemden bir kumsursuz eşitlikçi topluma doğrudan geçilebileceğini savunarak (tam manasıyla teorik sendikalizm) engellenmiş olur. Ekonomizmin siyasi irade, eylem ve inisiyatif yönündeki yaklaşımı, en hafif ifadeyle, tuhaftır: Sanki bunlar tek başlarına bir ifade ve hatta ekonominin etkin bir ifadesi değilmiş gibi. Hegemonya sorununu somut bir şekilde ortaya koymanın, hegemonik grubu ikincil konuma düşüren bir şey olarak görülmesi gerektiği de yine aynı oranda tuftadır. Açıkçası, hegemonya olgusu, hegemonyanın uygulandığı o grupların çıkarlarının ve eğilimlerinin dikkate alınmasını ve belli bir dengenin kurulmasını gerektirir. Diğer bir deyişle, hegemonik grubun iktisadi-tüzel türden fedakarlıklar yapmasını gerektirir. Bu fedakarlıklar, ne var ki, aslolan dokunamaz zira hegemonya siyasidir fakat her şeyden önce iktisadidir, onun hegemonik grup tarafından iktisadi faaliyetin belirleyici merkezinde yürüttüğü belirleyici işlevde, kendi maddi dayanağı vardır.

Ekonomizm, teorik bırakınız yap-sınlar liberalizmi ve teorik sendikalizm dışında çok başka şekillerde de görülebilir. Ekonomizm, her türden seçim çekimserliğini de etkiler (örneğin, İtalyan din adamlarının 1870-1919 arasında sürdürdükleri, 1900 sonrasında zayıflamaya başlayan ve daha sonra tümünden sona eren çekimserliği)⁽¹⁰⁾ ve bu çekimserlikler her türden olabilir; yüzde 50 çekimserlik, yüzde 25 çekimserlik vs. Ekonomizm, her zaman [siyasi] eylem ve siyasi partiye karşı çıkmamıştır ancak ikincisi, sendikaya benzer bir eğitsel organizma olarak görülmüştür. Sözde uzlaşmazlık, bir tür ekonomizmdir: Buna göre formül, “ne kadar kötüye giderse o kadar iyi vs.” şeklindedir.

Yapı ile üstyapı arasındaki ilişkiyi anlamanın bir başka referans noktası, sanayi evreninde doğmuş bir toplumsal grubun gelişimindeki en önemli evrenin, iktisadi-tüzel bir organizasyonun üyelerinin artık sadece kendi ortak iktisadi çıkarları için değil aynı zamanda bizzat organi-

zasyonun çıkarları için de dövuştüğü evre olduğunu söyleyen *Felsefenin Sefaleti*'nde bulunabilir. (Yapı ile üstyapılar arasındaki ilişkiye ve tarihsel materyalizme özgü diyalektik konseptine dair temel görüşler içeren *Felsefenin Sefaleti*'ndeki⁽¹¹⁾ tam formüle göz at. Teorik bir bakış açısından, *Felsefenin Sefaleti*, *Feuerbach Üzerine Tezler*'in uygulama alanı ve geliştirilmesi olarak görülebilir. *Kutsal Aile* ise bir geçiş süreci ve hâlâ güdük bir evredir. Bunun kanıtı, Proudhon'a yönelik ve özellikle de Fransız materyalizmine dair kısımlardır.⁽¹²⁾ Yanı sıra, Fransız materyalizmine dair kısım, genellikle söylendiği gibi teorik bir pasajdan ziyade kültür tarihine bir değinmedir ve "kültür tarihi" olarak da takdire şayan ve belirleyicidir.) Bu bağlamda, Engels'in (İtalyanca'da da yayımlanmış iki adet tarihsel materyalizm mektubunda)⁽¹³⁾ iktisadın "son kertede" tarihin başlıca kaynağı olduğu şeklindeki görüşünü anmak yerinde olur. Bu görüş, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin önsözündeki çok iyi bilinen ve insanların üretim dünyasındaki biçim ve içerik çelişkisinin "bilincine vardıkları" alanın ideolojiler evreni olduğunu söyleyen bölümle doğrudan bağlantılıdır.⁽¹⁴⁾ Bu bağ, farklı defterlerde çeşitli notlarda geçen⁽¹⁵⁾ ve modern dönemde tarihsel materyalizmin düşünüldüğünden daha yaygın olduğunu ancak kendini "tarihsel ekonomizm"⁽¹⁶⁾ (bu manada, kendi belirsiz teorilerini kanıtlamak için Loria'nın kullandığı yeni ad doğrudur ve insanların genelde düşündüğünden çok daha yaygın olduğuna inandığım tarihsel materyalizm, Marx'ın orijinal versiyonundan ziyade Loria'nın versiyonuna yakındır) şeklinde gösterdiğini öne süren tezle uğraşırken anımsanmalıdır. Bu yorum, iktisadi durumları ve toplumsal yapıları analiz ederken "görece kalıcı" olan ile "rastgele dalgalanan" arasındaki ayrımı, belli bir ölçüde devlet ile hükümet, strateji ile taktik arasındaki ayrıma tekabül eden bir ayrımı belirleyememe şeklindeki metodolojik hata (daha önce sözünü etmiştim) ile ilişkilidir. "Tarihsel ekonomizm" in bazı nitelikleri şunlardır: (i) İktisadi gelişimi teknik araçlardaki değişimlere indirgeyen doktrin; hâlbuki Marx daima genel olarak "üretimin maddi güçleri"nden söz eder ve insanların "kol gücünü" de bunlara dâhil eder (Loria, 1912 tarihli *Rassegna Contemporanea*'da yayımlanan uçaklar üzerine makalesinde bu doktrinin en parlak şeklini sergilemiştir)⁽¹⁷⁾; (ii) İktisadi ve tarihsel gelişimin, üretimin bazı önemli faktörlerinde görülen ve mekanik araçlarda [yapım ve üretim süreçlerinde] yeni yöntemlerin uygulanmasını gerektirecek yeni bir yakıtın bulunmasıyla beliren değişimlere doğrudan bağlı olduğunu sa-

vunan doktrin (örneğin ham petrol konusuna ilişkin, Antonio Laviosa'nın 1929 tarihli *Nuova Antologia*'daki ham petrol üzerine yazdığı ve taşımacılığın yapısında ve özellikle de askeri taşıtlarda benzin ve mazotun aşırı elverişliliği sayesinde görülen değişimlere işaret eden ancak bunun siyasi sonuçlarını abartan makalesi incelenmeli⁽¹⁸⁾: Makale kömür çağıının karşısına ham petrol çağını yerleştiriyor vs. Kesin olan bir şey varsa, o da bu yeni yakıt ve enerji kaynağı buluşlarının tarihsel açıdan önemli olduklarıdır, zira bunlar, ulusların görece statülerini değiştirebilirler ancak tarihin hareketini belirleyemezler). Genellikle insanlar, tarihsel ekonomizme, tarihsel materyalizme saldırdıklarını düşünerek saldırırlar. 10 Ekim 1930 tarihli Paris merkezli dergi *Avenir*'deki bir makale (daha sonra *Rassegna Settimanale della Stampa Estera*'da tekrar yayımlandı, 21 Ekim 1930, 2303-4) buna bir örnektir:

Uzunca bir süredir, özellikle de savaştan bu yana, menfaat konularının ulusları yönlendirdiğini ve dünyayı ileri götürdüğünü duyuyoruz. Bu tez, "tarihsel materyalizm" doktrinsel adıyla Marksistler tarafından öne sürülmüştü. Saf Marksizmde insanlar, kitlesel olarak tutkularına değil iktisadi gereksinimlere boyun eğler. Siyaset bir tutkudur. Yurtseverlik bir tutkudur. Tarihte bu iki müşkülpesent tutkunun oynadığı rolün sadece bir seraptan ibaret olduğu söylenir zira gerçekte ulusların asırlar süren yaşamı, maddi sebeplerin sürekli ve değişerek yenilenen etkileşimiyle açıklanır. İktisat her şeydir. Çok sayıda "burjuva" filozof ve iktisatçı da bu nakaratı tekrar ediyor. Bize yüksek uluslararası politikaları hububat, benzin veya kauçuk fiyatlarındaki değişimlerle açıklama işini mağrurca üstleniyorlar. Diplomasinin tamamen gümrük tarifeleri ve maliyet fiyatlarıyla belirlendiğini bize ispatlamak için hünerlerini sergiliyorlar. Bu açıklamalar büyük rağbet görüyor. Bunlar, bir şekilde bilimsel görünüyorlar ve azami seviyede gösterişli gibi görünmeye çalışan bir tür üstün şüphecilikten doğuyorlar. Dış politikada tutku mu? İç işlerinde hisler mi? Hadi ama! Bunlar, yalnızca sıradan halkı uyutmak için kullanılır. Deneyimli zekâlar her şeyin borç ve kredi tarafından yönetildiğini görür. Yani bu tam bir sahte gerçektir. Halkların kendilerini yönlendirmesi için menfaatlerden başka bir şey prim vermeyeceği tamamen yanlıştır ve her zamankinden çok, onların hislerinin peşinden gittiği de tamamen doğrudur. Tarihsel materyalizmin gerçekten boştur. Uluslar, her şeyden önce, bir prestij tutkusu ve inancı ile belirlenen faktörlere yanıt verirler. Bunu anlayamayan, hiçbir şey anlamamış demektir.⁽¹⁹⁾

Makalenin kalanında (“La mania del prestigio” başlıklı), maddi çıkarlarla belirlenmemiş bir “prestij” siyasetiyle neyin kastedildiğini ortaya koymak için Alman ve İtalyan siyasetinden örnekler verilmektedir. Pasaj ilgi çekicidir ve hakkında bir makale yazılması gerekirse, bu pasaj derinlemesine incelenmelidir: Bu kısım, Lorian tarzı abartılmış “tarihsel ekonomizm”e karşı çıkar. Yazar, modern felsefeyi bilmemektedir ve dahası o “tutkular”ın aslında iktisadi olgular olduğunu görmemektedir.

Tarihsel materyalizm, bir kez tarihsel ekonomizme kaymaya görsün; zeki kişiler arasında kültürel gelişim sağlama potansiyelini büyük oranda yitirir, öte yandan tembel aydınlar, sürekli çok zeki gibi görünmeye çalışanlar arasında ise artarak yayılır. Engels’in yazdığı gibi, birçok insanın az bir maliyetle ya da çaba harcamaksızın bütün tarihi ve siyasi bilgeliği cebe indirdiklerine inanmalarını sağlar.⁽²⁰⁾ Marx’ın tezinin -insanların temel çelişkilerin farkına ideolojiler evreninde vardıkları- organik bir değerinin olduğu unutulur; o psikolojik ya da ahlaki olmaktan ziyade epistemolojik bir tezdır. Bu unutuş, siyasete ve bütün tarihe bir *marché de dupes* [budalalar piyasası, ç.n.], bir hüner sergileme ve el çabukluğu alanı olarak bakan bir zihin yapısının oluşmasına yol açar. Tüm kültürel faaliyet böylelikle hünerler “sergilemeye”, skandallar yaratmaya ve siyasi kişiliklerin özel ilişkilerini gözetlemeye indirgenir. Açıkçası, yorum hataları kimi zaman büyük boyutlarda olur ve sonuç olarak bu hatalar, orijinal tezinin prestijinde olumsuz etkilere yol açar. Bu nedenle ekonomizm, ile sade tarih yazımı teorisinde değil aynı zamanda siyaset teorisi ve pratiğinde de mücadele edilmelidir. Bu ikinci alandaki mücadele hegemonya korsepti evreninde, siyasi parti teorisi gelişimindeki⁽²¹⁾ ve belli siyasi partilerin fiili gelişimindeki pratik seviyede ortaya konan mücadeleye benzer biçimde yürütülmelidir.

Belli siyasi partilerin gelişimi üzerine [ilan edilen yargılara dair] tarihsel bir çalışma yürütmek mümkündür. Bulanjist Hareket (yaklaşık olarak 1886’dan 1890’a)⁽²²⁾ ya da hatta III. Napolyon’un 2 Aralık Darbesi⁽²³⁾, birer prototip olarak kullanılabilir. Tarihsel ekonomizmin prototip manüğü genellikle çok basit bulunur: Kim *doğrudan* faydalaniyor? Baskın grubun belli bir fraksiyonu ve bir hata olmasın diye, seçilen fraksiyon genel bir teori ile tutarlı biçimde ilerici bir işleve sahip olmalıdır. Bir tarihsel yargı olarak bu, neredeyse şaşmazdır çünkü gerçekte belirlenen siyasi hareket iktidarı elde ederse, baskın grubun ilerici fraksiyonu *son kertede* onu kontrol eder ve devlet aygıtını kendi yararına kullanmak

için onu bir araç olarak görür. Şu nedenden dolayı *neredeyse* şaşmaz diyorum: Yorum [sadece] olası ve belki de olanaklı bir tarihsel hipotezdir [fakat] iş siyasi yargıya gelince, o ahlaki bir renge bürünür. Burada teorik ve pratik kusur yatmaktadır. Sözümlü ettiğimiz türden hareket yaratıldığında, analiz şu çizgiler üzerinden yapılmalıdır: (i) Hareketin toplumsal içeriği; (ii) liderler tarafından belirlenen ve belli toplumsal katmanlarda kabul göre talepler; (iii) bu taleplerin yansıttığı nesnel ihtiyaçlar; (iv) kullanılan araçların önerilen hedefe ne kadar uyduğuna dair bir inceleme; (v) bununla birlikte son kertede bu tür bir hareketin ila ki yoldan çıkacağı ve yandaş kitlelerin zihnindekilerden biraz farklı hedeflere ulaşacağı -ahlaki değil siyasi terimlerle aktarılan- hipotezi ortaya konur. Aksine, bu hipotez, onu destekleyecek hiçbir öge (bununla gerçek kanıt olarak görülen ve [ezoterik] “bilimsel” analizin ürünü olmayan bir şeyi kastediyorum) olmadığında ortaya sürülür ve bu, hipotezi ahlaki bir ikiyüzlülük, aldatma vs. ya da naiflik ve budalalık suçlaması gibi gösterir. Siyaset, bir dizi kişisel girişime dönüşür. Doğaldır ki, bu hareketler güç kazanana dek, kaybediyor olduklarını ve içlerinden bazılarının çoktan kaybettiğini (bizzat Bulanjizm -Valois-Gajda)⁽²⁴⁾ düşünmek de daima mümkündür. Bu nedenle, çalışma, bunların iç güçlerini ve güçsüzlüklerini ortaya çıkarmaya odaklanmalıdır. “Ekonomist” hipotez, bir güç ögesinin olduğunu belirtmekten başka bir işe yaramaz: Bazı doğrudan ya da dolaylı finansal desteklerin elverişliliği (hareketi destekleyen bir gazete dolaylı finansal destektir). En yetersiz olan da budur. Dediğim gibi, çalışma bu nedenle, hegemonya konsepti alanında sürdürülmelidir.

Yukarıda belirtilenlerin -yani, Marx’a ait tezin değerinin- ışığında, insanların iktisadi çelişkilerin bilincine ideoloji evreninde vardıkları şeklindeki görüş, psikolojik ya da ahlaki değil, epistemolojiktir. Bu tez; hegemonya konseptinin de epistemolojik olduğunu gösterir. O nedenle, bu konsept Ilyich’in⁽²⁵⁾ Marksist felsefeye, tarihsel materyalizme en büyük katkısı olarak görülmelidir: Orijinal ve yaratıcı bir katkı. Bu anlamda, Ilyich, Marksizmi sadece siyasi teori ve iktisat konusunda değil aynı zamanda felsefe konusunda da ilerletmiştir (yani, siyasi teoriyi geliştirerek felsefeyi de geliştirmiştir).

Madde 39. Halkın El Kitabı üzerine. Tarihsel materyalizmin sistematik bir incelemesi, Marksizmin hiçbir bütünleyici parçasını göz ardı edemez. Peki ne açıdan? Bu inceleme, genel felsefi kısmı tümüyle ele almalı ve dahası kendisi de bir tarih teorisi, bir felsefe teorisi, bir iktisat teorisi olmalıdır. Bu, şematik değil somut biçimde canlı bir tarzla sunulması gereken genel bir gözden geçirme şeklinde yapılmalıdır. Şu söylenecek: Tarihsel materyalizm özelde bir tarih teorisi değil mi? Doğrudur fakat siyaset ve iktisat, siyaset sanatı-bilimi ve iktisat bilimi gibi uzmanlaşmış alanlarda bile tarihten ayrı düşünülemez. Diğer bir deyişle: Genel felsefi -tarih, siyaset ve iktisat genel konseptlerinin organik bir şekilde birleştirildiği gerçek ve sahici tarihsel materyalizm- kısımdaki <temel görev tamamlandıktan>⁽¹⁾ sonra, bir halk elkitabında bağımsız ve ayrı bir bilim olan her bir tamamlayıcı kısma dair genel bir fikir aktarmak da yerinde olacaktır. Yani, genel felsefe (tam olarak, tarih-felsefe-iktisat bütünlüğünün organik bağlantı noktası) üzerinde çalıştıktan sonra tarih ve siyasetin iktisat alanında, iktisat ve siyasetin tarih alanında, tarih ve iktisadın siyaset alanında nasıl yansıtıldığı konularına eğilmek gerekecektir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 33.

Madde 40. Felsefe ve ideoloji. Bir felsefe olarak tarihsel materyalizm, ebedi ve mutlak olduğu düşünülen her “doğru”nun pratik kökleri olduğunu ve geçici bir değeri temsil ettiğini ve edeceğini teorik olarak ortaya koyar. Öte yandan zorluk, insanların “pratikte” tarihsel materyalizmi bu açıdan yorumlamanın ne anlama geldiğini anlamalarını sağlamakta yatar. Bu tür bir yorum, zorunluluk aşamasından özgürlük aşamasına geçişten bahsederken Engels tarafından dile getirilmiştir.⁽¹⁾ Mutlak idealizm ya da en azından onun bazı yönleri, zorunluluk aşamasından felsefi bir ütopya olacaktır ancak bir aşamadan diğerine geçişin ardından “gerçeğe” dönüşecektir. Toplum gruplara bölünmüş olduğu sürece, mecburen belli bir grubun “ruhu” ile ilgilendiği sonucuna varmayan hiç kimse “ruh”tan bahsedemez. (Schopenhauer’in ayak izlerini takip ederek, dinin çoğunluğun felsefesi, felsefenin ise seçkinlerin -yani, büyük aydınların- dini olduğu söylendiğinde -Gentile’nin *Modernismo* adlı eserinde yaptığı gibi- bu durum zımnen kabul edilmiş olur.)⁽²⁾ Öte yandan toplum birleştirildiğinde, “ruh”tan söz etmek

mümkün olacaktır.

Pratikte, daha önce de söylediğim gibi, tarihsel materyalizm, alçaltıcı manada bir ideoloji olmaya dahi yeltenir: yani, mutlak ve ebedi doğru olmaya. Bu, özellikle *Halkın El Kitabı*'ndaki gibi, tarihsel materyalizm, vulgar materyalizmle ya da ebedi ve mutlak olmaya yatkın "madde"nin metafiziğiyle karıştırıldığında gerçekleşir.

Bu satırlara paralel olarak, Engels'in zorunluluktan özgürlüğe geçişle ilgili görüşünü genişletmek gerekir: Açıkçası, bu geçiş, doğada değil insanlar arasında olur (öte yandan doğanın algılanış biçimi ve bilimsel görüşler üzerinde belli etkileri olacaktır); bu nedenle insanlığın doğal tarihinden söz etmek ve insan olaylarını doğal olaylarla metaforik yollar dışında karşılaştırmak imkansızdır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 62.

Madde 41. Bilim. Bilimin tanımları: (i) Fenomenler ve bunların benzerlik (düzenlilik), biraradalık (koordinasyon) ve ardışıklık (nedensellik) yasaları çalışması. (ii) Bir başka yaklaşım, bilimin, düşüncenin fenomenler üzerindeki üstünlüğünü daha iyi kullanabilmek ve bunları eylem amaçlarıyla kontrol edebilmek için fenomenler arasında kurduğu en uygun ilişkiler dizisini dikkate alır; bu durumda bilim, gerçekliğin en iktisadi tanımı olarak tasvir edilir.

Bilimle ilişkili en önemli soru, gerçekliğin nesnel varoluşu sorusudur. Ortak akıl söz konusu olduğunda, bu soru ortaya çıkmaz bile. Peki ortak akla bu kuşkusuzluğu bahşeden nedir? Kesin olarak dindir (en azından Batı dinleri, en çok da Hristiyanlık): Bu nedenle, din bir ideolojidir, en yaygın ve köklere yerleşmiş bir ideolojidir. Bana göre, bilimden gerçeğin nesnellliğini bu şekilde kanıtlamasını beklemek hata olur; o, bir dünya görüşü, bir felsefedir, bilimsel bir veri değildir. Bu çizgiler üzerinden bilim ne sağlayabilir? Bilim, duyu algıları ve en temel bilgi öğeleri arasından bir seçki yapar; belli duyumları geçici, yanıltıcı ve aldatıcı kabul eder ve belli duyumları da ebedi, kalıcı ve özel bireysel koşulların ötesine geçen bir şey olarak görür. Bilimsel çalışmanın iki yüzü vardır: Biri durmaksızın bilgi yöntemini damıtır ve duyu organlarını da düzeltir veya güçlendirir; diğeri ise bu yönteme ve bu giderek daha fazla damıtılmış organlara keyfi ve geçici olanın karşıtı olarak duyumlarda temelden var olanı kurmak amacıyla başvurur. Böylelikle, bü-

tüm insanlar için ortak olan, bilimsel doğrulama koşullarında, bütün insanların aynı şekilde görebildiği ve hissedebildiği şey kurulmuş olur. Bu nesnellik kurulduğu anda, doğrulanmış da olur. Doğrulan şey, kendi içinde varlık, kalıcı varlık, tüm insanlar için ortak olan varlık, tüm salt kendine özgü bakış açılarına özel varlıktır. Bununla birlikte bu da, bir dünya görüşü, bir ideolojidir.

Tarihsel materyalizm, somut olarak aynı olmayan ortak akıllı değil, bu bakış açısını kabul eder. Ortak akıl, gerçeğin nesnelliğini onaylar. Ortak akılda bu nesnellik Tanrı tarafından yaratılmıştır; bu nedenle dünyanın dinsel algılanışının ifadesidir. Dahası, bu nesnellik bakışında, ortak akıl en ağır kusurları işler -büyük oranda Ptolemaios astronomisi evresindedir, sebep ile etkiler arasındaki gerçek bağları kurmaktan acizdir- diğer bir deyişle, aslında, gerçek anlamda “nesnel” değildir; çünkü nesnel “doğru”yu algılayamaz. Ortak akıl için, güneş ve tüm sema onun etrafında dönerken dünyanın hareketsiz kaldığı “doğru”dur. Yani o, gerçeğin nesnelliğinin felsefi olumlamasını yapar. Peki, bilimin “nesnel doğru” olarak onayladığı tüm o şeylere ne demeli? Tanımlayıcı mı? Tüm bunlar, aslında, sorgulama yöntemlerinin, gözlem organlarının ve mantıksal seçim ve idrak aygıtlarının giderek daha fazla damıtılması için gerçeğin nesnelliği bilgisi yönünde bir mücadele değil midir? Eğer böyleyse, o zaman en önemli sorun gerçeğin nesnelliği değil, duyu organlarını damıtan bu yöntemleri, bu maddi araçları, bu mantıksal ayırım araçlarını geliştiren insanoğludur: diğer bir deyişle, kültür, dünya görüşü, insanla gerçeklik arasındaki ilişki. Buna göre, insan dışındaki gerçekliği aramak, aynen dinin Tanrı dışında bir gerçeklik araması gibi, bir paradokstur.

Bertrand Russel’in bir cümlesini hatırlıyorum: İnsan olmasa bile yeryüzünde, Glasgow ya da Londra değil de, dünya üzerinde iki nokta, biri en kuzeyde diğeri en güneyde iki nokta tasavvur edilebilir (ya da buna benzer bir şey; bu cümle Russel’in Sonzogno tarafından basılmış bilimsel bir dizi içinde çevrilmiş kısa bir felsefi yapıtında bulunabilir).⁽¹⁾ Öte yandan, insanın yokluğunda, kuzeyin ve güneyin, “nokta”nın, “yüzey”in ve “yeryüzü”nün anlamı ne olacaktır? Bu kelimeler illa ki insanla, onun ihtiyaçlarıyla, hayatıyla ve faaliyetleriyle bağlantılı değil midir? Bilimsel değerler de dâhil olmak üzere tüm değerleri yaratan insan faaliyetinin yokluğunda, “nesnellik” ne anlama gelirdi ki? Kaos ya da hiçlik, boşluk; kişi gerçekten insanın olmadığını hayal ettiği için bunları

söyleyebiliyorsa, dil ve düşünceyi de hayal etmek imkansız olurdu. Tarihsel materyalizmde düşünce varlıktan, insan doğadan, faaliyet (tarih) maddeden, özne nesneden ayrı düşünülemez: Böylesi bir ayrıştırma laf kalabalığına, anlamsız soyutlamaya kapılmak olurdu.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 37.

Madde 42. *Giovanni Vailati ve bilimsel dil.* Birkaç defa, Marx'ın *Kutsal Aile*'de Proudhon tarafından kullanılan Fransız siyasi dilinin nasıl klasik Alman felsefesi diline denk geldiğini ve ona çevrilebileceğini gösterdiği bölüme atıfta bulundum.⁽¹⁾ Bu görüş, bana öyle geliyor ki, tarihsel materyalizmin en derin anlamını kavramak, tarihin akışındaki belirgin ilişkileri çözme yolunu bulmak ve bu tarih yazımı teorisine karşı belli yüzeysel itirazlara cevap vermek için oldukça önemlidir. *Nuovi Studi di Diritto, Economia, Politica*'nın Eylül-Ekim 1932 tarihli sayısında Luigi Einaudi'nin Rodolfo Benini'ye yazdığı ("Se esista, storicamente, la pretesa repugnanza degli economisti verso il concetto dello Stato produttore")⁽²⁾ ve 303. sayfada şu nota yer verilen açık bir mektubu yayımladı:

Yaslı dostum Vailati'nin⁽³⁾ sahip olduğu o harika yetenek, herhangi bir teoriyi geometri dilinden cebir diline, hedonizm dilinden Kantçı etik diline, saf iktisadın normatif terminolojisinden tatbiki iktisadın kurallı diline çevirme yeteneği bende olsaydı, Spirito'nun pasajını senin formülasyon tarzına⁽⁴⁾ yani klasik iktisat çizgisine çevirebilirdim. Bu, gençliğinde bunları sergilemiş Loria tarafından tarif edilenlere benzer şekilde verimli bir egzersiz olurdu⁽⁵⁾; yani, belli bir iktisadi teorinin, önce Adam Smith dilinde, sonra Ricardo dilinde ve ondan sonra da sırasıyla Marx, Stuart Mill ve Cairnes dillerinde ardışık sunumlarını yapma egzersizi. Ne var ki işim bitince de bu egzersizler, Loria'da olduğu gibi çekmecenin dibini boylardı. Bunlar her birimize, anlık olarak yeni bir şeyi anladığımızı sandığımız zamanlarda alçakgönüllü olmamızı öğretir. Zira bu yeni bakış açısı, eski ustaların kelimeleriyle anlatılabileseydi ve onların düşüncülerinin ana hatlarına dâhil edilebilseydi, o zaman yeni şeyin zaten onların düşüncesinde var olduğu işareti verilmiş olurdu. Öte yandan bu, hiçbir kuşağı kendi düşüncü biçimlerine ve dünyayı algılayışlarına tam olarak uyacak dili kullanmaktan alıkoyamaz ve koymamalıdır da. Tarih yeniden yazılır; peki iktisat bilimi neden üretim maliyetleri açısından, sonra fayda açısından ve daha sonra statik den-

ge açısından ve en son da dinamik denge açısından yeniden yazılmasını ki?

Einaudi'nin "metodolojik" maksatları, Marx'ın görüşünde gizli olanlardan çok daha kısıtlıdır fakat bunlar da aynı dizgeye aittir. Einaudi, kendini İtalyan pragmatistleri ve Vilfredo tarafından temsil edilen akıma, ifadesini, bir nebze de olsa, Prezzolini'nin *Il linguaggio come causa di errore* adlı kitapçığında bulan akıma yerleştirir.⁽⁶⁾ Einaudi, Spirito'ya ılımlı bir ders vermek ister. Spirito'da genellikle, fikirlerin, yöntemlerin ve sorun formülasyonlarının orijinalliği, sadece ve sadece bir terminoloji ve kelime sorunudur. Diğer yandan, söylediğim gibi, tüm boyutlarıyla Marx'ın pasajındaki gizli problemin zemin seviyesi budur. Aynen, aynı basit kültürle yetişmiş iki bireyin, fikirlerinin sadece farklı terminolojiler kullandıkları için farklılaştığına inanmaları gibi, uluslararası çeperde de iki kültür, tamamen benzer iki medeniyetin tezahürü de sırf farklı ideolojik, felsefi terimler kullandıkları, sırf biri çok daha pratik, siyasi bir karaktere sahipken (Fransa) diğeri çok daha felsefi, doktrinsel, teorik olduğu için birbirlerinden ayrı, farklı, birinin ötekinden üstün olduğuna inanırlar. Gerçekte, tarihçi için, bunlar yer değiştirebilir: her biri bir diğerine indirgenebilir, her biri karşılıklı olarak birbirlerine tercüme edilebilir.

Kesin konuşmak gerekirse, bu "tercüme edilebilirlik" her yönüyle kusursuz değildir (önemli olanlar da dâhil olmak üzere) ancak "özünde" kusursuzdur. Biri, cidden diğerinden üstündür fakat her zaman temsilcilerinin ve gedikli fanatiklerinin inandıkları kadar değil. Eğer öyle olmasaydı, gerçek ilerleme gerçekleşmezdi zira ilerleme, "ulusal" dürtüler üzerinden de vuku bulur.

Çağdaş dünyada Gentile'nin felsefesi, diğerlerinden daha çok, "kelimeler" ve "terminoloji" üzerinden soru sorar ve ifadedeki her gramer değişimini, yeni bir "yaratı" olarak gösterir. Bu nedenle, Einaudi'nin kısa notu, Spirito'ya yönelik çok zehirli bir oktur ve Spirito'nun kendi notu da onun etrafında öfke içinde dolanır.⁽⁷⁾ (Bu notta, polemik konusunun ayrıntılarını işlemek istemiyorum.) Sadece İtalyan pragmatizminin (hepsinden önce Vailati'nin) ve bilimsel dille ilişkili olarak Pareto'nun bu yönünü çalışmak gerektiğine işaret etmek istiyorum.

Madde 43. “Gerçeğin nesnelliği” ve Prof. Lukács (sayfa 75'teki bir önceki “Bilim” maddesi ile karşılaştır).⁽¹⁾ Prof. Lukács'ın tarihsel materyalizme göre konumu incelenmeli. Lukács (teorilerini üstünkörü biliyorum), sanırım, doğa değil insanlık tarihi söz konusu olduğunda diyalektikten bahsedilebileceğini söylüyor.⁽²⁾ Haklı da olabilir haksız da. İddiasında, insanla doğa arasında bir düalizm öngörüyorsa haksızdır çünkü din ve idealizme özgü bir doğa anlayışına, gerçekte insanı doğa ile sözellik dışında birleştiremeyen ve ilişkilendiremeyen bir anlayışa saptanmış olur. Diğer yandan insanlık tarihi de, bilim tarihi üzerinden, doğa tarihi ise, nasıl olur da diyalektik doğadan ayrı düşünülebilir? Sanıyorum, *Halkın El Kitabı*'ndaki teorilerden⁽³⁾ rahatsız olan Lukács tam tersi yönde hataya kapılmaktadır. Tarihsel materyalizm ne zaman vulgar materyalizme dönüştürülecek ya da onunla eşitlenecek olsa, aksi yönde hata da yapılır: yani, tarihsel materyalizmin idealizme ve hatta dine dönüştürülmesi hatası.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 34.

Madde 44. Sorel. 16 Aralık 1929 tarihli *Nuova Antologia*'da basılan Clemenceau üzerine bir makalede ve 15 Aralık tarihli *L'Italia Letteraria*'da basılan başka bir makalede (ilki “İzleyici” adıyla imzalanmış, ikincisinde ad soyad var)⁽⁴⁾, Mario Missiroli, kendisine Clemenceau ile ilişkili olarak Sorel tarafından gönderilmiş iki mektuptan önemli parçalar vermiş: “O (Clemenceau) çağdaş sosyalizmin temel altyapısını kuran Marx'ın felsefesini, Almanya barbarlarına yakışır karanlık bir teori olarak görüyor; bu, onun nasıl da her zaman basit yorumlara alışık seri ve parlak akıllarda belirmediğini göstermektedir. Onunkine benzer hafif sikket akıllar, Renan'ın da anladığı, tam olarak, büyük tarihsel değer taşıyan şeylerin açıkça sıradan -sıradan olarak, aslında, halka takdim edilen sosyalist literatür olarak- edebi yapıtların yanı sıra ortaya çıkabileceği olgusunu anlamakta yetersiz kalırlar.”

Sanıyorum ki, Clemenceau'nun uzunca bir süre sosyalizm hakkında olumsuz bir görüşü olsaydı, Jaurès'in sosyalist partilerin idolü haline geldiğini gördükten sonra görüşleri daha da olumsuzlaşırdı. Jaurès'in belagatlı konuşması onu hırçınlaştırdı. “Aşırı hafifliği”yle -betimleme, Joseph Reinach'a ait- sırf yeni doktrinin tanınmış bir lideri olan bir üniversite profesörü, onda bulavradan başka bir şey bulamadığı için sosyalizmin ciddi bir

şey içermeyeceğini düşündü. Kitlelerin, yönetimdeki insanların içi boş konuşmalarından rahatsız olduklarında, onları demokrasinin şefleri tarafından düşünülmemiş doğrultulara yönlendirebilecek liderleri kendi içlerinden çıkarıp çıkaramayacaklarını bilmek istemedi. Clemenceau, ulaşılması gereken büyük bir tarihsel misyona, hedefi medeniyetimizin toptan yenilenmesi olan bir misyona sahip bilincini şekillendirmek için çok çalışan bir sınıfın varlığına inanmaz. Ona göre, demokrasilerin görevi, hiç kimsenin onsuz yapamayacağı maddi zenginlik üretimini garanti eden mülksüzlerin yardımına koşturmadır. Zor zamanlarda, zeki bir iktidar, ulusal dayanışmayı koruyacak biçimde zenginlerin fedakârlık yapmasını sağlayacak yasalar çıkarılmalıdır. Görece keyifli bir yaşamı sağlayacak iyi düzenlenmiş bir evrim: İyi akıl hocaları olduğu takdirde, halkın bilimden bekleyeceği tek şey budur. Ona göre sosyalistler, demokratik bir ülkenin siyasi hayatına devrim fikrini sokan kötü çobanlardır. Kendi kuşağındaki herkes gibi, Clemenceau da, Komün'den canlı hatıralara sahiptir. Adım gibi eminim ki, Paris halkını, ulusal isyancı birlikler eliyle onu Montmartre Komünü'nden dışarı sürmeleri dolayısıyla hâlâ affetmemiştir.

Bu iki pasaj *Nuova Antologia*'da organik bir bütün olarak, *L'Italia Letteraria*'da ayrı ayrı yayımlanmıştır: Birinci ile ikinci pasaj arasında Misiroli şöyle yazar: “Ve başka bir yerde.” Bu da, bağlamı daha kolay anlamamızı sağlar.⁽²⁾

[Sorel.] Bu iki pasaj, Sorel'in, sanat meraklıları ve aydınlardan etkilenerek düşüncesine yerleştirdiği parazit benzeri kabukların altında yatan en temel ve kalıcı şeyleri belirlememiz için yeniden incelenmesi gerektiği düşüncesini daha da pekiştirmektedir. Akıldan çıkarılmaması gereken, Sorel'in entelektüel ve ahlaki “sertliği”nin ve ciddiyetinin biraz abartılmış olduğudur. Croce ile ilişkisi, onun her zaman belli bir kibrin üstesinden gelemediğinin ispatıdır. Bu; Croce'ye, Valois'in “Proudhon çevresi”ne (Platoncu olsa da) katılımını ve monarşist ve dindar eğilimli gençlerle yakınlaşmasını anlatmaya çalıştığı mektubun kaba tarzından da bellidir.⁽³⁾ Dahası, Sorel'in “siyasi” yaklaşımlarında asla salt siyasi olmamış, aksine “kültürel-siyasi”, “entelektüel-siyasi”, “au dessus de la mêlée” latısmadan uzak, ç.n.] bir sanat sevicilik vardır. Kendi yandaşlarından birinin *Les méfaits des intellectuels* [Aydınların kabahatleri, ç.n.] bildirisinde yer alan suçlamalardan bazıları aslında ona da yöneltilebilir.⁽⁴⁾ Kendisi, bizzat bir “salt” aydınlı ve bu nedenle yüzeysel, zekice,

tesadüfi ve anlık polemiklerden kaynaklananları “özlü”, kayda değer ve aynı şekilde nitelikli, onu modern kültürün çeperine oturabilecek olanlardan ayırmak için eserleri ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmalıdır.

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (xiii) ve Defter 11, Madde 66.

Madde 45. Yapı ve üstyapılar. Tarihsel materyalizmin kendisini felsefi düşüncenin bir geçiş evresi olarak konumlandığı, Engels’in tarihsel gelişimin, bir noktaya kadar, zorunluluk aşamasından özgürlük aşamasına geçiş ile karakterize edildiği şeklindeki yorumundan da açıkça görülür.⁽¹⁾ Bugüne kadarki felsefe, toplumun iç çelişkilerinin ürünü ve ifadesi olmuştur. Öte yandan hiçbir felsefe, tek başına düşünülmediğinde, bu çelişkilerin bilinçli ifadesi değildir, zira bu ifade sadece felsefi sistemlerinin toplamından elde edilir. Her filozof, insan ruhunun bütünlüğünü, yani tarih ve doğanın bütünlüğünü açıkladığına inanır; inandıramaz ama inanır. Aksi takdirde, insanoğlu harekete geçmez, yeni tarih yaratmazdı; diğer bir deyişle, felsefeler “ideolojiler”e dönüşemez, pratikte “maddi güçler”in eşdeğerine sahip “halk inançları”nın fanatik katılığına erişemezdi.⁽²⁾ Felsefi düşünce tarihinde Hegel’in ayrı bir yeri vardır, çünkü onun sisteminde, şu ya da bu şekilde, sadece bir “felsefi romans” tarzında da olsa, gerçekliğin ne olduğunu anlamak mümkündür; başka bir deyişle, bir tek sistemden ve bir tek filozoftan, daha önce yalnızca birbirleriyle çekişen ve çelişen sistemler toplamından, filozoflar toplamından elde edilebilecek çelişkiler bilinci elde edilebilir. O halde, bir anlamda, tarihsel materyalizm, Hegelciliğin bir reformu ve gelişimidir: O, her türlü tek yönlü ve fanatik ideolojik öğeden bağımsız felsefe; o, tam bir çelişki bilinçliliği, bizzat filozofun bir birey ve bir toplumsal grup olarak sadece çelişkileri anladığı değil aynı zamanda kendini çelişkinin bir ögesi olarak konumlandığı ve bu öğeyi bir siyaset ve eylem ilkesine dönüştürdüğü bilinçliliktir. “Genel olarak insanoğlu” kavramı olumsuzlanır ve tüm değişmez “bütüncül” konseptler unutulur. Bunlar, “genel olarak insanoğlu” ve her insanın içindeki “insan doğası”ndan bahsettikleri sürece ortadan kaldırılır. Ne var ki tarihsel materyalizm bile bir tarihsel çelişkiler ifadesidir; kuşkusuz bu tür çelişkilerin kusursuz, tam ifadesidir. Bu nedenle var olmayan ve olamayan bir özgürlüğün değil bir zorunluluğun ifadesidir. Ne var ki, çelişkilerin yok olacağı gösterildiğinde, tarihsel materyalizmin de, yok olacağı ve zo-

runluluk aşamasından özgürlük aşamasına yani “düşünce” veya fikirlerin artık çelişkiler aşamasından doğmayacağı bir döneme dönüşeceği zımnen gösterilmiş olur. Bugün filozof da bunu onaylayabilir ama daha ileri gidemez: Aslında, mevcut çelişkiler alanından kaçamaz; hızla bir ütopya yaratmaksızın -cinse özgü olması dışında- çelişkilerden bağımsız bir alan yaratamaz. Bu, ütopyanın felsefi değerden yoksun olduğunu göstermez; zira bir siyasi değeri vardır ve her siyaset, içten içe bir felsefedir. Din, tarihin gördüğü en muazzam ütopyadır -yani, en “muazzam” metafiziktir-; o, tarihin çelişkilerini mitolojik biçimde uzlaştıran en görkemli girişimdir. O, cidden insanların aynı “doğaya” sahip olduğuna, genel anlamda bir insanoluğuna ve insanın Tanrı’nın suretinden yaratıldığına, bu yüzden diğer insanların kardeşi ve diğer insanlara eşit ve yine özgür olduğuna inanır. Ayrıca, ona göre, insan kendini bu şekilde, Tanrı’nın yansıması olarak, insanlığın özbilinci gibi görebilir ancak tüm bunların bu dünyaya değil öte dünyaya (ütopya) özgü olduğunu da ekler. Yanı sıra, bir şekilde insanlar arasında -eşit olmayan, diğer insanların kardeşi olmayan ve kendilerini özgür görmeyen insanlar arasında- eşitlik, özgürlük ve kardeşlik fikirleri yayılmaya başlar. Nihayet tarihin izleğinde olan, çoğunluğun her ortak ajitasyonunun bu talepleri, şu ya da bu şekilde, belli formlarda ve belli ideolojilerle dile getirilir. Bu noktada, Ilyich tarafından dile getirilen bir öge öne çıkar: Genel okulun tartışıldığı bölümdeki -tam olarak, kısa açıklama notunda (1918 tarihli Cenova baskısını baz alıyorum) Nisan 1917 programı, Terör döneminde giyotine gönderilen kimyager ve pedagog Lavoisier’in genel okul konseptini desteklediğini ve bunu 1789 demokratik hareketini bir ideoloji olarak değil somut eşitlikçi sonuçlar elde edilen, gelişmekte olan bir gerçeklik olarak gören zamanın yaygın hisleri doğrultusunda yaptığını öne sürüyor.⁽³⁾ Lavoisier’de, bu ütopyik bir konudur (tüm kültürel akımlarda insan doğasının benzersizliğini şu ya da bu şekilde öngören bir konu; B. Croce’nin *Cultura e vita morale*’nin bir bölümünde, bir Alman tezinden aldığı ve konusu tüm insanlardaki ortak mantığın duyumu -ya da benzeri bir şey- olduğu için felsefenin bilimlerle arasındaki en demokratik bilim olduğunu dile getiren Latince cümle ile karşılaştır)⁽⁴⁾ ancak Ilyich, bunu siyasi bir ilkenin belirleyici teorik bir niteliği olarak değerlendirir.

Madde 46. Felsefe-siyaset-iktisat. Eğer bunlar, tek bir dünya görüşünün kurucu öğeleriye, teorik ilkelerde birinden diğerlerine dönüştürülebilirlik, her bir kurucu parçanın diline karşılıklı bir çeviri imkanı bulunmalıdır: Her bir öğe, diğerlerinde gizlidir ve bunların tamamı homojen bir çember oluşturur (“Giovanni Vailati ve bilimsel dil” üzerine not ile karşılaştı).⁽¹⁾ Bu öneri, kültür ve fikirler tarihçisini, birtakım önemli araştırma ve eleştiri ilkelerine götürür:

Büyük bir kişilik, en yaratıcı fikrini harici bir sınıflandırma açısından, en “mantıklı” görünen bağlamda değil, ikincil görünebileceği bir başka bağlamda ifade edebilir (Croce, sanırım, bu eleştirel gözlemi farklı yerlerde ortaya koymuştu). Bir siyasetçi felsefe hakkında yazdığında, onun siyasi yazılarındaki “gerçek” felsefe aranmalıdır. Her kişiliğin tek bir baskın ve hakim faaliyeti vardır; genellikle üstü örtülü ve kimi zaman da amaçlı olarak dile getirilenle çelişen kişisel düşünce, bu faaliyet içinde aranmalıdır. Elbette, bu tarihsel yargı kriteri, sanat seviciliği tuzaklarına yol açar ve büyük incelikle yapılmalıdır fakat bu durum, kriterin gerçeğe gebe olduğu olgusunu da çürütmez.

Tesadüfi “filozof” için kendi zamanının baskın akımlarından ya da dogmatikleşmiş belli bir dünya görüşünün yorumlarından soyutlamalara ulaşmak çok zordur. Diğer taraftan ise, bir siyaset bilimcisi olarak, kişi kendini çağın idollerinden azade görür; aynı dünya görüşüyle daha doğrudan muhatap olur, onu dibine kadar eşeler ve orijinal bir yolla geliştirir. Bu anlamda, Rosa’nın genel olarak tarihin izleğinde veya belli bir toplumsal grubun tarihinde edimsel olmadıkları sürece, tarihsel materyalizmin belli sorularıyla muhatap olmanın imkânsızlığı üzerine dile getirdiği düşünceleri hâlâ faydalı ve aydınlatıcıdır.⁽²⁾ Ortak evre, hegemonya (ya da hegemonya mücadelesi) evresi ve devlet iktidarı evresi rastgele uydurulamayacak belirgin entelektüel faaliyetler içerir. Siyaset bilimi hegemonya mücadelesi evresinde geliştirilmiştir; devlet iktidarı evresinde ise tüm üstyapılar geliştirilmelidir, aksi takdirde devlet güçten düşer.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 65.

Madde 47. Gerçeğin nesnelliği ve Engels. Bir yerde (sanırım, *Anti-Dühring*’de) Engels, fiziksel dünyanın nesnelliğinin bilim insanlarının ardışık çalışmalarıyla ispatlandığını söylüyor (tam metne bak).⁽¹⁾ Bana göre,

Engels'in bu düşüncesi, daha net analiz edilmeli ve irdelenmeli. Bilim, bilim insanlarının teorik faaliyeti midir yoksa pratik-deneysel faaliyeti midir? Sanıyorum, ikincisinin kastedildiği düşünülmelidir ve Engels gerçeğin birleştirici sürecinin yapılandırıldığı tipik yolu belirlemek istemiştir: Yani, insan ile doğa arasındaki diyalektik dolayımına gelen pratik faaliyet yoluyla temel "tarihsel" hücre. Engels, deneysel yöntemin yükselişinin, genelde bilim dünyasında olduğu kadar pratik faaliyette de yol açtığı devrime atıfta bulunmaktadır: İki tarihsel dünyayı gerçek anlamda ayıran ve teoloji ve metafiziğin çözünmesi ile son aşaması tarihsel materyalizm olan ve felsefi ifadeyi kusursuzlaştıran modern düşüncenin doğuşunu sağlayan deneysel yöntemin yükselişi. Bilimsel "deneyim", yeni çalışma yönteminin, insanla doğa arasındaki yeni aktif birlik biçiminin ilk hücresidir: Bilim insanı-deneyci bir "işçi"dir, bir sanayi ve tarım üreticisidir -saf akıldan ibaret değildir- o, aynı zamanda veya aksine tarihsel sürecin ayakları üzerinde yürümesini sağlamak için onu baş aşağı yürüme pozisyonundan kurtardığı bir insanın ilk örneğidir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 34.

Madde 48. *Henri De Man'ın kitabı*. 7 Eylül tarihli *La Civiltà Cattolica*'da Katolik işçilerle sanayiciler arasında, Roubaix-Tourcoing bölgesinde süregiden çatışmaya dair Papazlar Konseyi tarafından duyurulan meşhur uzlaşma kararını tartışan "Per la pace sociale" adlı makale (Fr. Brucculeri'ye ait) şu pasajı içeriyor: "Marksizm -De Man'ın da en iyi sayfalarında gösterdiği gibi- çağdaş iş dünyasını materyalizme döndüren bir akımdır."⁽¹⁾ Diğer bir deyişle, De Man'ın tüm yazdıkları iyidir; bazıları ise daha iyidir. (Bu, Giuseppe Prezzolini'nin, Eylül 1930 tarihli *Pègaso*'da, Philip'in "Amerikan işçi hareketi" üzerine kitabına atıfta bulunarak, kitapta hiçbir emare bulunmamasına karşın Philip'i neden bir "Hristiyan demokrat" olarak karakterize ettiğini açıklıyor.)⁽²⁾

De Man'ın kitabı hakkında uzun soluklu bir makale, *Civiltà Cattolica*'nın 5 Ekim ve 16 Kasım 1929 tarihli sayılarında yayımlandı.⁽³⁾ De Man'ın eseri, "eksiklerine karşın, şunu söyleyebilecek kadar ileri gidebiliriz ki, Marksizm karşıtı literatür külliyaatının açık ara en iyisidir."⁽⁴⁾ Makalenin sonuna doğru şu "toplam izlenim"den söz ediliyor:

a) El yazmasında, Gramsci yanlışlıkla "Ekim" yazmış.

Her ne kadar yazar (De Man) Marksizmi asil ruhlu bir jestle yadsıyarak bir düşünce krizinin üstesinden gelse de, yine de bo-
calamaktadır ve gerçeğe susamış zekâsı tam olarak tatmin olma-
maktadır. Yazar, gerçeğin eşiğinde çırpınmakta, birtakım ışınlar
toplamaktadır fakat ışığın içine dalmak için ileri atılmamaktadır.
De Man'ın girdiği krizden çıkıp aynen Tagaste'nin büyük pisko-
posu (Augustine) gibi ruhun ahlaki kuralı olan ilahi yansımadan
mutlak ilahiliğe, *evrende yapraklar misali yayılan* her şeyin sonsu-
za dek parlayacak kaynağına dönüşmesi en büyük dileğimizdir.^{(5)b}

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 66.

Madde 49. Aydınlar.^a Birinci soru: Aydınlar, otonom bir toplumsal grup mudur yoksa her toplumsal grubun kendine ait aydınlar kategori-
si mi vardır? Sorun karmaşık çünkü günümüze değin farklı aydın kate-
gorilerinin tarihsel oluşum süreçleri bir dizi farklı şekillerde ilerlemiştir.
Bu şekillerin en önemli iki tanesi şunlardır:

i. İktisadi üretim evreninde esas bir faydalı işlev temelinde meydana
gelmiş her toplumsal grup, kendisiyle birlikte, organik olarak, kendisi-
ne homojenlik ve iktisadi çeperdeki rolüne dair bilinç veren bir aydın-
lar kategorisine ya da kategorilerine sahiptir: Kapitalist girişimci, ken-
disiyle birlikte siyasi iktisadın iktisatçısını, bilimcisini de yaratır. Daha-
sı her girişimcinin, sadece sınırları belirli iktisat alanında değil başka
alanlarda da -en azından iktisadi üretime en yakın alanlarda- belli bir
düzeyde teknik kapasiteye sahip olması gerektiği düşünüldüğünde, ay-
nı zamanda bir aydın da olduğu doğrudur (kitle örgütçüsü olmalıdır;
kendi iş alanındaki yatırımcılar ve ürünlerinin alıcıları için "güven" ör-
gütçüsü olmalıdır vs.). Tüm girişimciler olmasa bile, en azından içlerin-
den seçkin bir kesim, kendi grubunun genişlemesi için en elverişli ko-
şulları yaratmak amacıyla devlet hizmetine dek bütün bir karmaşık hiz-
metler bütününe kapsayacak biçimde, genel olarak toplumun örgütçü-
sü olabilecek (entelektüel nitelik taşıyan) teknik kapasiteye ya da en

b) Buradan itibaren "Felsefe Üzerine Notlar. Materyalizm ve İdealizm. İlk Dizi" sona ermektedir.

a) El yazmasında, bu maddenin başlığı olan "Gli intellettuali" diğer tüm başlıklar gibi el yazısıyla yazılmıştır fakat harflerin boyutu, gözle görülür biçimde diğer madde başlıklarından büyüktür. Dahası madde, el yazmasında yeni bir sayfadan başlamıştır (s. 11r). Gramsci, bir önceki sayfanın (10v) son iki satırını boş bırakmıştır.

azından iş çevresinin ötesindeki genel ilişkileri örgütleme faaliyetinde uzmanlaşmış “astlar”ı seçme kapasitesine sahip olmalıdır.

Feodal derebeyleri bile belli aşamada bir kapasiteye sahiplerdi -askeri kapasite- ve aslında feodalizm krizi de, aristokrasinin askeri teknik kapasite tekeliyle yitirmesiyle başlar.

ii. Bununla birlikte tarihte iktisadi yapı aracılığıyla yeşeren her toplumsal grup, toplumsal ve siyasi formlardaki en karmaşık değişimlerle bile kesintiye uğramamış tarihsel bir sürekliliği temsil eder gibi görünen hâlihazırda mevcut aydın kategorilerini bulur ya da -en azından tüm geçmiş tarihte- bulmuştur. Bu aydın kategorilerinin en tipik olanı, uzunca bir süre bir dizi önemli hizmeti (dini ideoloji, okullar ve eğitim, görenekler, adalet vs.’nin yanı sıra yardımseverlik ve bağış işleri vs.) tekelinde tutmuş kilise aydınlarıdır. Ne var ki, feodal rejimde, en azından bir seviyeye kadar, hukuki açıdan aristokratlarla başa baş giden bir dizi başka kategori de vardı: Eğitimli “teorisyenler”, kilise dışı filozoflar vs. (aslında, din adamları soylularla aynı derecede toprak sahibiydi ve iktisadi açıdan onlarla eşit seviyede idi fakat kılıç aristokrasisinin yanında, örneğin bir de cüppeli aristokrasi vardı. Bir önceki paragrafta sözü geçen girişimcilerle birlikte ortaya çıkan iktisatçılara bir de girişimcilik sosyal grubu ile yakından^a ilişkili bir aydınlar kategorisi olan endüstriyel teknisyenler ve “uygulamalı” bilim insanları da eklenmelidir.) Bu kategoriler, aydın sıfatının devamlılığını bir “esprit de corps” lekip ruhu, ç.n. üzerinden sağladıkları için (Croce, kendisini Agnelli’den⁽¹⁾ ziyade Aristoteles ile ilişkilendirir), baskın toplumsal gruptan ayrı bir otonomiye sahipmiş gibi görünürler ve bir bütün olarak değerlendirildiklerinde kendine özgü niteliklere sahip bağımsız bir toplumsal grup olarak ele alınabilirler.

İkinci soru: “Aydın” teriminin anlamının en uç noktası nedir? Aydınların farklı faaliyetlerini eşit oranda karakterize eden ve aynı zamanda bu faaliyetleri diğer toplumsal grupların faaliyetlerinden işlevsel bir şekilde ayırtan tek bir kriter bulmak zordur. En yaygın metodolojik hata, bana kalırsa, belirleyici karakteristiği, bu faaliyetlerin (ve onları kişileştiren grubun) genel toplumsal ilişkiler toplamında konumlandığı ilişkiler sisteminden ziyade entelektüel faaliyetin içsel doğasında ara-maktır. Hiç şüphesiz: (a) İşçi, bedensel ya da araçlı çalışması ile değil;

a) El yazmasında, “yakından” sözcüğünün hemen üstüne “organik olarak” yazılmış.

belli koşullarda ve belli toplumsal ilişkiler içinde çalışmasıyla özel olarak karakterize edilir (halis fiziksel emeğin var olmadığı ve hatta Taylor'ın "eğitilmiş goril"⁽²⁾ teriminin, kişinin belli bir doğrultuda ne kadar gidebileceğini anlatan bir metafor olduğu görüşlerinin dışında: Her bedensel çalışmada, ne kadar mekanik ve niteliksiz olursa olsun, asgari bir teknik yetenek, yani asgari bir yaratıcı entelektüel faaliyet sergilenir). (b) Girişimcinin, kendine özgü işlevi nedeniyle, bir dereceye kadar aydın mizacının bir dizi yeteneğine sahip olması gerektiği belirtilmişti. Öte yandan onun toplumsal konumu bu yeteneklerle değil, sanayi içindeki konumuyla şekillenen genel toplumsal ilişkilerle belirlenir.

Bu ayrımları yaptıktan sonra, şimdilik şu sonuçlara varılabilir: Aydınlarla üretim arasındaki ilişki, esas toplumsal gruplarda olduğu gibi doğrudan değil dolaylıdır ve bu dolayımı iki tür toplumsal organizasyon sağlar: (a) Sivil toplum, yani, toplumdaki bağımsız örgütlerin toplamı; (b) devlet. Aydınların, toplumdaki baskın grup tarafından yönetilen "hegemonya"da ve devlet ile cisimleşen toplum üzerindeki "tahakküm"de bir rolü vardır ve bu rol tam olarak "örgütsel" ya da bağlayıcıdır. Aydınlar, bir grubun toplumsal hegemonyasını ve o grubun devlet tahakkümünü örgütleme işlevine sahiptir. Diğer bir deyişle, üretim evrenindeki işleve iliştilenmiş ayrıcalıktan gelen uzlaşmayı örgütleme ve aktif ya da pasif bir şekilde "uzlaşmayan" gruplar için veya spontane uzlaşma bir açmazla sürüklendiğinde yaşanan yönetim ve liderlik krizi anlarında, baskı aygıtı işlevi görürler. Bu analizin bir sonucu olarak, aydınlar konsepti fazlasıyla genişletilmiş olsa da bu bana somut bir gerçeklik tahminine ulaşmanın en olası yolu gibi görünüyor.

Sorunun bu yolla konmasını kabullenmekteki en ciddi zorluk, bana öyle geliyor ki, şundan kaynaklanıyor: Toplumsal hegemonyayı ve devlet tahakkümünü örgütleme işlevinin çeşitli aşamaları vardır ve bu aşamalardan bazıları salt bedensel ve araçsaldır; sorumluluk almak yerine emirleri yerine getirmek, bir bürokrat ya da yetkili olmaktansa bir aracı olmak gibi; açıkçası, bir şekilde, bu tür bir ayrıma gidilmesinin önünde bir engel yoktur (bir hastanedeki hemşireler ve doktorlar, bir kilisedeki memurlar-hizmetçiler ve rahipler, bir okuldaki hademeler ve öğretmenler vs. vs.).

Kendine özgü bir bakış açısından entelektüel faaliyet, aşırı muhalefet zamanlarında, nitelikte gerçek bir farkın oluşmasına bağlı olarak aşamalarla tanımlanabilir; en üst halkada, çeşitli bilimlerin, felsefelerin ve

şiiirlerin “yaratıcıları”nı görürüz; en alt halkada, geleneğin entelektüel varlığının en hantal “yöneticilerini ve çığırtkalarını” buluruz ancak bir bütün olarak bakıldığında, bunların tamamı bir dayanışma hissine sahiptir. En alt katman bile bu dayanışmanın güçlü bir hissine sahiptir ve bu dayanışmadan, sık sık alaylara ve şakalara maruz kalınlarına neden olan belli bir “kendini beğenmişlik”⁽³⁾ hissi edinirler.

Modern dünyada aydınlar kategorisinin, bu manada, öngörülmemiş boyutlarda bir genişleme sergilediğı not edilmelidir. Toplu düzen, bireyleri hem teknik yetenek anlamında hem de psikolojik olarak standartlaştırmıştır ve bu durum diğier standartlaştırılmış topluluklarda görülen aynı fenomenin önünü açmıştır: işsizliğe yol açan bireyler arası rekabet, koruyucu meslek örgütleri ihtiyacı vs.

Kentsel ve kırsal aydın tiplerinin farklı konumları.⁽⁴⁾ Kentli aydın, sanayiye daha fazla bağımlıdır. Onların ordudaki astsubaylara benzer bir işlevi vardır: Girişimci ile araçlı kitleler arasındaki bağı kurar, sanayinin genel yönetimi tarafından belirlenen üretim planını uygular. Kentli aydınlar, ortalama olarak, çok standarttır; en üst aydınlar ise çoğı zaman üst sanayi sınıfının gerçek, “organik” genelkurmayları ile karıştırılır.

Kırsal aydınlar, köylü kitlelerini yerel veya kamusal idarecilerle (avukatlar, noterler vs.) temasa geçirir ve bu işlevi yüzünden, çok fazla siyasi önem taşırlar: Bu profesyonel aracılık, aslında, siyasi aracılıktan çok zor ayırt edilir. Dahası kırsal bölgede, aydın (rahip, avukat, öğretmen, noter, doktor vs.) kendini geliştirmek için bulunduğu konumdan kaçmaya heves eden ortalama köylünün gözünde bir toplumsal modeldir. Köylü, en azından oğullarından birinin bir aydın olmasını (özellikle de rahip olmasını) daima ister. Böylece bir beyefendi olacak ve ailenin toplumsal seviyesini yükseltecek, diğier beyefendilerle kuracağı bağlarla ailenin ekonomik yaşantısını kolaylaştıracaktır. Köylünün aydınlara yönelik yaklaşımı iki yönlüdür: Aydınin ve genel olarak devlet görevlisinin toplumsal konumuna imrenir fakat kimi zaman da onu küçümser gibi davranır; diğier bir deyişle, içgüdüsel imrenmenin yerini kıskançlık ve yakıcı öfke alır. Köylülerin aydınlara koşulsuz itaatini sorgulamadan ve yine köylülerin her gelişiminin belli bir ölçüde aydınlara hareketleri ile bağlanılı ve ilişkili olduğı gerçeğini kavramadan, onlarla ilgili hiçbir şeyi anlamak imkânsızdır.

Kentli aydınlar ise tamamen farklı bir konudur. Fabrika teknisyenlerinin araçlı kitleler için instrumental inass: Gramsci'nin Güney'de köylüler,

Kuzey’de işçi sınıfını tanımlamak için kullandığı terim. Burada işçi sınıfı kastedilmektedir. Ayrıca bakınız: Sassoon, Anne Showstack, *Gramsci’s Politics*, s. 145, 1980, Biddles Ltd., Guilford Surrey: Great Britain, ç.n.l üzerinde bir siyasi nüfuzu yoktur ya da en azından o evre çoktan aşılmıştır. Bazen tam olarak bunun tersi vuku bulur: Araçlı kitleler -en azından, kendi organik aydınları üzerinden- teknisyenler üzerinde bir etkiye sahip olurlar.

Sorunun temel noktası ise, her toplumsal grubun organik bir kategorisi olarak aydınlar ile geleneksel bir kategori olarak aydınlar arasındaki ayrımdır. Bu ayrım, bir dizi sorunun ve olası tarihsel çalışmaların önünü açar. En ilginç sorun ise, bu bakış açısına göre siyasi parti analizinin nasıl olacağıdır. Siyasi parti, aydınlar sorunu ile ilişkili olarak ne anlama gelir? Siyasi parti, bana kalırsa, devletin siyasi toplumda büyük oranda gördüğü işlevi sivil toplumda üstlenen mekanizmadır. Diğer bir deyişle, bir toplumsal grubun organik aydınlarını geleneksel aydınlarla ilişkilendirme işlevi görür. Bu işlev, bir toplumsal grubun “iktisadi” üyelerini “siyasi aydınlar”, yani bütüncül bir sivil ve siyasi toplumun organik gelişimine içkin tüm işlevlerin örgütçüsü mertebesine yükseltmek şeklindeki temel işlevinin bir parçasıdır. Şüphesiz, kendi çeperi içinde siyasi partinin işlevini, devletin kendi kapsamlı çeperinde sergilediğinden çok daha organik bir şekilde sergilediği söylenebilir. Belli bir toplumsal grubun siyasi partisine katılan bir aydın, aynı grubun organik aydınlarıyla kaynaşır ve kendini o gruba iltisatır. Bu, devlet hayatına olsa olsa çok etkisiz bir şekilde katılmakla gerçekleşen bir şey değildir. Kuşkusuz, birçok aydının kendisini devlet sandığı da bir gerçektir. Kategorinin büyüklüğüne bağlı olarak bu inanç, kimi zaman önemli sonuçlara yol açar ve gerçekten devlet olan iktisadi toplumsal grup için istenmeyen karmaşalara neden olur. Bir siyasi partinin tüm üyeleri aydın olarak görülmelidir; bu, gülünç olabilecek bir tespittir ancak, düşünüldüğünde çok da doğrudur. Bu konuda bir derecelendirme yapmak gerekir: Bir parti, yukarı ya da aşağı seviyelerden az ya da çok üyeye sahip olabilir. Ne var ki sorun bu değildir. Asıl sorun eğitmek ve yol göstermek şeklindeki işlevdir. Yani, entelektüel bir işlevdir. Bir işadama, bir partiye iş yapmak için katılmaz. Bir sanayici, üretimini artırmak ve geliştirmek için katılmaz. Bir çiftçi, yeni tarım yöntemleri öğrenmek için katılmaz. Öte yandan işadamaının, sanayicinin ve çiftçinin bu ihtiyaçları bazen parti içinde giderilebilir. (Genel bakış açısı ise bunun tersi yö-

nündedir; tartışmalı olan bu fikre göre “siyasetle haşır neşir olan” işadamları, sanayici veya çiftçi, kazanmaya değil kaybetmeye yakındır.) Meslek birlikleri, bu amaçları belli sınırlar dâhilinde ele almak için vardır. Bu birliklerde işadamlarının, sanayicinin veya çiftçinin iktisadi-tüzel işlevi en münasip altyapısına kavuşur. Siyasi partide, bir iktisadi toplumsal grubun öğeleri, kendi tarihsel gelişim düzeylerinin ötesine geçer ve ulusal ve uluslararası karakterlerdeki genel faaliyetlerin aracısı olurlar (“Yapı ve üstyapı arasındaki ilişkiler” başlıklı maddeyle karşılaştır).⁽⁵⁾ Siyasi partinin bu işlevi, organik aydınlar ve geleneksel aydınlar kategorilerinin çeşitli ulusal gelişmeler evreninde ve farklı uluslar bağlamındaki çeşitli toplumsal grupların, özellikle de iktisadi faaliyetleri temelde araçlı olan grupların gelişimi evreninde nasıl da birlikte evrildiğini gösteren somut bir tarihsel analizin ışığında çok daha net görülebilir. Geleneksel aydınların oluşumu, en ilginç tarihsel sorudur. Hiç şüphesiz, bu, klasik dünyadaki kölelikle, Yunan dünyasındaki azatlı köle statüsüyle ve Roma İmparatorluğu toplumsal bünyesindeki Doğu ile yakından ilişkilidir. Sayıca oldukça çok kişiden oluşan aydınlarla, Roma İmparatorluğu’nun yönetici sınıfı arasındaki bu toplumsal fakat aynı zamanda ulusal ve ırksal ayırım, Roma’nın çöküşünden sonra Alman savaşçılarla azatlı-aydınların halefleri olan Latin kökenli aydınlar arasındaki ayırım şeklinde kendini devam ettirmiştir. Bu fenomen, yüzyıllar boyunca birçok entelektüel faaliyeti içine çeken ve kendisine karşı çıkmaya çalışan ve hatta kendisinden kurtulmaya çalışanlara karşı cezai müeyyideler de dâhil olmak üzere bir entelektüel yönetim tekeli icra eden Katolikliğin ve kilise örgütünün doğuşu ve gelişimi ile iyice dallanıp budaklanmıştır.

Bu fenomen, daha önce çeşitli defterlerde üzerine yazdığım İtalyan aydınlarının kozmopolit işlevi fenomeni ile ilişkilidir.⁽⁶⁾

Avrupalı aydınların gelişimi konusunda bir ulustan diğerine çok sayıda belirgin farklılık vardır; ben, çok daha yakından incelenmesi gereken bir kısmına değineceğim (dahası, bu maddedeki tüm görüşler kontrol edilmesi ve onaylanması gereken, hatırlamak amacıyla yazılmış salt ipuçları ve fikirlerdir)⁽⁷⁾:

i. İtalya konusunda temel konu, Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden 1870’e dek yarımadaadaki parçalı yapının hem sebebi hem sonucu olan aydınların uluslararası veya kozmopolit işlevidir.

ii. Fransa, tüm ulusların enerjilerinin ve özellikle de aydınlar katego-

rilerinin uyumlu bir gelişimi için tam bir örnektir. 1789'da yeni bir toplumsal grup siyaseten tarih sahnesinde belirlediğinde, tüm toplumsal işlevleri için halihazırda tam donanımlıydı ve bu nedenle ulusun tümünden tahakkümü için savaştı. Eski sınıflarla gerekli birtakım uzlaşılara gitmek zorunda kalmadı, onları kendine tabi kıldı. Yeni aydın tipinin ilk hücreleri, ilk iktisadi hücrelerle birlikte yeşerdi; kilise örgütü bile onlardan etkilendi (Gallicanizm, kilise ile devlet arasındaki çatışmaların çok erken ürünü). Bu yoğun entelektüel yapı, Fransa'nın on sekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki ve on dokuzun yüzyıldaki entelektüel işlevini açıklıyor. Bu işlev, organik emperyalizmin karakterine sahip olduğu için, ulusal temelin gelişimini sağlamaktansa engelleyen gelişigüzel bir kişisel göç ile karakterize edilmiş İtalya'nın entelektüel işlevinden farklı bir uluslararası ve kozmopolit aydınlatma ve genişleme işlevidir.

iii. Rusya konusunda, birkaç nokta: Siyasi [ticari] organizasyon Normanlar (Varangianlar) tarafından, dinsel organizasyon Bizanslı Yunanlar tarafından yaratılmıştı; daha sonra, Almanlar ve Fransızlar güçlü bir iskeletle, Rus tarihine ilk şeklini verdiler. Ulusal güçler pasifti ve belki de bu yüzden, yabancı etkilerini özümstediler ve bizzat yabancılar dahi onları Ruslaştırdı. Daha yakın tarihsel dönemde, tam tersi bir fenomen belirmiştir: En aktif, girişimci ve disiplinli insanlar arasından bir seçkinler grubu dışarıya göçer, en ileri Batı ülkelerinin kültürünü özümser ve bunu kendi milliyetinin en faydalı karakteristiklerini kaybetmeden yani, kendi halkıyla duygusal ve tarihsel bağlarını koparmadan yapar. Entelektüel çıraklık dönemini bu şekilde tamamladıktan sonra ülkesine dönerek halkı zorunlu bir uyanışa sürükler. Bu seçkinlerle Alman seçkinler (örneğin Büyük Peter) arasındaki fark, onun özündeki ulusal-halkçı karakteridir: O, Rus pasifliğinin etkisi altına girmemiştir, zira bizzat kendisi, Rusya'nın kendi tarihsel pasifliğine karşı enerjik bir tepkidir. Başka bir evrende ve çok daha başka zamansal ve uzamsal koşullarda, bu Rus fenomeni, Amerikan ulusunun (Birleşik Devletler'in) doğuşu ile karşılaştırılabilir: Amerika'daki Anglo-Sakson göçmenler de aydındır ancak her şeyin ötesinde, bir ahlaki elittir. Elbette, ilk göçmenlerden, öncülerden, İngiltere'deki din savaşlarında yenilen ama ezilmeyen ve cesareti kırılmayan başrol oyuncularından söz ediyorum. Bu kişiler, ahlaki ve iradeli enerjinin yanı sıra, Amerika'ya yanlarında belli düzeyde bir medeniyet, Avrupa tarihsel evriminin bir aşamasını da getirdiler. Bu medeniyet, Amerika'nın el değmemiş topraklarına nakledil-

dikten sonra, bu tür insanlar aracılığıyla kendi doğasında gizli güçleri, bütün bir kısıtlamalar dizisinin (nüfusun belli gruplarına eklenmiş ahlaki ve entelektüel kısıtlamalar) bulunduğu ve hızlı bir sürece düşmanlık beslemenin yanı sıra her bir girişimi de zaman ve mekân ile kısıtlayarak ortalama bir seviyeye düşüren eski Avrupa'daki ile kıyaslanamayacak bir hızda geliştirmeyi sürdürdü.

iv. İngiltere'deki gelişme, Fransa'dakinden çok farklıdır. Modern sanayileşme ekseninde vücuda gelen yeni toplumsal grup, iktisadi-ticari alanda kayda değer oranda büyüdü ancak entelektüel-siyasi alanda yolunu el yordamıyla buldu. Organik aydınların sayısı -yani, aynı endüstriyel evrende iktisadi grup olarak yeşerenler- çok fazlaydı ancak gelişimin en ileri aşamasında, eski toprak sahibi sınıfın tekelci benzeri konumunu koruduğunu görürüz. Bu grup, iktisadi üstünlüğünü kaybeder ancak uzunca bir süre siyasi-entelektüel üstünlüğünü korur ve iktidar-daki yeni grup tarafından bir liderler katmanı olarak özümser. Diğer bir deyişle: Eski toprak sahibi sınıf, diğer ülkelerde egemen sınıfların "geleneksel aydınlar"a katılmasında görülene benzer bir çeşit dikiş ipliği ile sanayicilere eklenir.

v. İngiliz fenomeni başka karmaşık fenomenlerle daha da ağırlaşmış biçimde Almanya'da da görülür. Almanya da, İtalya gibi, evrenselci, uluslarüstü bir kurumun ve ideolojinin (Alman ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu) merkezi olmuştur. Bu durum, ortaçağ kozmopolisine belli sayıda personel sağlamış, onun ulusal enerjisini zayıflatmış ve uzun bir süre bu personel, ortaçağın toprak bölünmüşlüğüne devam ettirmiştir. Kasım 1918'e kadar süren yarı feodal altyapı içinde endüstriyel gelişme gerçekleşmiş ve toprak sahibi asilzadeler küçük burjuvazi ile işbirliği yaparak, İngiliz eşdeğerlerinden çok daha büyük bir siyasi-entelektüel üstünlük elde etmişlerdir. Bunlar Alman sanayicilerinin geleneksel aydınlarıdır fakat özel ayrıcalıklardan yararlanmışlar ve toprak üzerinde, İngiltere'de olduğundan çok daha "üretken" bir iktisadi güce sahip oldukları olgusuna dayalı olarak bağımsız bir grup kendilerine özgü bir bilinç geliştirmişlerdir. (Prusya asilzadeleri, temelde entelektüel bir faaliyeti yerine getiren bir rahipler kastını andırmaktadır ancak aynı zamanda kendi iktisadi zeminine sahiptir ve egemen grubun cömertliğine mecbur kalmamıştır. Dahası, Alman ordusu her ne kadar kadar -İngiltere'nin aşırı büyük deniz gücünün aksine- asilzadelere, onların siyasi tekellerini koruyacak bir örgütsel zemin hazırlamış olsa da,

İngiliz ve Prusya soylularının farklı konumlarının zamanla nasıl birbirleriyle kıyaslanabilir hale geldiğini görmek zor değildir.)

Avrupa dışında, incelenmesi ve çalışılması gereken çok daha başka aydın kategorileri gelişimi örnekleri vardır. Birleşik Devletler’de, geleneksel aydınların olmadığı ve bu nedenle genel anlamda farklı bir aydınlar dengesi olduğu unutulmamalıdır: Tüm modern üstyapıların endüstriyel bir zeminde yoğun bir formasyonu. Bir denge zorunluluğu, organik aydınları bir kategori olarak var olmayan geleneksel aydınlarla kaynaştırma gereksiniminden değil, farklı ulusal kökenlerden göçmenler tarafından getirilen farklı kültürleri tek bir ulusal potada eritme gerekliliğinden kaynaklanır. Geleneksel aydınların yokluğu, en azından kısmen, bir yandan kolayca tek bir partiye indirgenebilecek sadece iki partinin varlığını (Fransa ile kıyaslayın ve yalnızca parti sayısının arttığı savaş sonrası döneme değil), bir yandan da kiliselerin sonu gelmezcesine çoğalmasını açıklar (Fransa ve Fransız halkının dini ve ahlaki birliğini korumak adına yürütülmüş ateşli mücadelelerin aksine, sanırım 213 adet Protestan mezhep vardır). Farklı defterlerde Amerikan aydınlarına dair çeşitli notlar bulunabilir.⁽⁸⁾

Amerika’da hâlâ incelenmesi gereken ilginç bir belirti daha vardır: Amerikan kültürünü ve teknik birikimini özümsemiş şaşırtıcı sayıda siyah aydının oluşumu. Bu siyah Amerikalı aydınların, Afrika’nın geri kalmış kitleleri üzerinde dolaylı bir nüfuza ve hatta şu varsayımlardan herhangi bir gerçek olsaydı doğrudan bir nüfuza sahip olabileceği olgusu incelenmelidir: (a) Amerikan yayılcılığı, Amerikalı siyahları, Afrika piyasasını ele geçirme¹ için araçlar olarak kullansaydı (bu tarz bir şey zaten gerçekleşti ancak ne boyutlarda olduğunu bilmiyorum); (b) Amerika’daki ırksal çatışmalar, en ruhani açıdan bağımsız ve etkin ve buna bağlı olarak da mevcut yaygın geleneklerden bile çok daha aşağılayıcı kimi olası yasalara itaat etmeyi kolayca kabul etmeyecek bu siyah aydınların sürgününe ve Afrika’ya dönüşüne yol açacak denli keskinleşeydi. Bu durum (i) dil sorununu -zira Amerikan siyahlarının dili İngilizce’dir, Afrika’da ise sayısız diyalekt vardır- (ii) ve ulusal hislerin ırksal hislerin yerini alarak, Afrika kıtasını tüm siyahların ortak anavatanı konumuna sürükleyip sürükleneyeceği sorusunu (bütün bir kıtanın tek bir ulus olarak görüldüğü ilk örnek olurdu) akla getiriyor. Amerikalı siyahlar, bana öyle geliyor ki, pozitif değil de negatif bir ulusal ve ırksal ruha, diğer bir deyişle, onları izole etmek ve cesaretlerini kırmak

amacıyla beyazlar tarafından yürütülen çatışmanın doğurduğu bir ruha sahip olmaya mecbur bırakılmışlardır. Ne var ki Yahudiler için de on sekizinci yüzyıl sonuna kadar aynı şey geçerli değil midir? Halihazırda Amerikanlaşmış *Liberia*, resmi dili, İngilizcesi ile bütün Afrika olmayı, Afrika'nın Piedmont'u olmayı hedefleyerek Amerikalı siyahların Ku-düs'ü olabilirdi.

Güney ve Orta Amerika'daki aydınlar sorunu üzerine çalışma, bana göre, şu temel koşulları göz önünde bulundurmalıdır: Güney'de ve Orta Amerika'da geleneksel aydınlar kategorisi yoktur fakat bu durum kendini, Birleşik Devletler'deki aynı koşullarla göstermez. Aslında, bu ülkelerdeki gelişmenin kökeninde, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Karşireform ve militarizmle şekillenmiş İspanyol ve Portekiz medeniyetleri vardır. Bugüne dek bu ülkelerdeki en dirençli kristalizasyonlar, kısmen Avrupa'daki anavatanların geleneklerini taşıyan iki aydın kategorisi olan din adamları ve ordudur. Dahası, sanayi temeli çok kısıtlıdır ve karmaşık üstyapılar gelişmemiştir: Aydınların büyük kısmı, kırsal tiptedir ve malikâne arazileri ile kilisenin yaygın özel mülkiyeti baskın olduğundan, bu aydınlar din adamları ve büyük toprak sahipleri ile ilişkilidir. Sorun, kimi ülkelerde nüfusun büyük bölümünü oluşturan geniş Yerli kitleleri ile daha da karmaşılaşır. Genel konuşmak gerekirse, Güney ve Orta Amerika hâlâ Kulturkampf⁽⁹⁾ ve Dreyfus duruşmasındakine benzer bir durum, yani, seküler ve sivil ögenin, din adamları ile askerlerin seküler siyasete bağlı kılınacağı aşamaya henüz geçeceği bir durum içindedir. Sonuç olarak, Masonluk ve "pozitivist kilise" gibi kültürel organizasyon biçimleri, Cizvit nüfuzuna çok önemli bir muhalefet oluşturmaktadır. Calles'in Meksika'daki Kulturkampf'ından⁽¹⁰⁾ Arjantin, Brezilya, Peru ve Bolivya'daki halk-ordu hareketlerine kadar yakın zamanlı olaylar (Kasım 1930'da yazıyorum) bu yargıların ne kadar da haklı olduğunu ispatlamaktadır. Çeşitli defterlerde Güney Amerika aydınlarına dair notlar var.⁽¹¹⁾

Aydın gelişiminin farklı bir tezahürüne Hindistan, Çin ve Japonya'da rastlanabilir. Öte yandan Hindistan ve Çin, Japonya ile karıştırılmamalıdır. Japonya, İngiliz ve Alman tarzı gelişime -yani, yarı feodal bir alt-yapıda gelişen endüstriyel bir medeniyete- yakınlaşmıştır fakat diyebileceğim kadarıyla, Alman tarzından çok İngiliz tarzına yakındır. Çin'de ise yazı sorunu vardır ve bu sorun aydınların halktan toptan kopuşunun bir tezahürüdür. Hindistan ve Çin'de halkın dini ile din adamları

ve aydınların dini arasındaki büyük uçurum fenomeni ile karşılaşır-sınız. Bu da, aydınlarla halk arasındaki kopukluk ile ilişkilidir. Bu farklı inançlar ve toplumun ayrı katmanlarının -özellikle de din adamlarının ve inanan kitlelerin- aynı dini farklı şekillerde anlaması ve uygulaması fenomeni, en aşırı örneklerini Asya ülkelerinde sergilese de, genel olarak ele alınmalıdır. Bence, Protestan ülkelerdeki ayırım görece daha zayıftır. Katolik ülkelerde ise fark edilir boyutlardadır ancak birtakım seviyeler de vardır: Almanya'nın Katolik kısımlarında ve Fransa'da daha az; İtalya'da, özellikle de Güney'de ve adalarda daha fazla; İberya Yarımadası ve Latin Amerika ülkelerinde ise en uç boyutlarda. Bu fenomen, aynı dinin üç farklı seviyesinin hesaba katılması gereken Ortodoks ülkelerde çok daha büyük boyutlara ulaşır: Üst ruhban sınıfı ve keşişler, seküler ruhban sınıfı ve halk. Halkın dininin aynı adı taşısa da kitaplar-da yazılı dinle hiç alakasının olmadığı Doğu Asya'da (Japonya hariç) ise inanılmaz uçurumlar vardır.

Aydınlar sorununun, bundan önceki sayfalarda dile getirilenlerden çok daha başka yönleri de vardır. Bu yönleri, organik, sistematik ve mantıksal bir bakış açısıyla toparlamak gerekir. Önceden gelen bir aydın karakterinin faaliyetleri; kültürel faaliyet ile ilişkili kurumlar; entelektüel çalışmanın yöntemleri ve yöntemsel sorunları; entelektüel yayın organizasyonları olarak dergiler ve gazeteler; kültürel hayatın okullar-da yaygınlaştırılmasıyla ilişkili kurumlar olarak akademiler ve çeşitli oluşumlar. Bu konuların çoğu hakkında orada burada çeşitli defterlerde farklı başlıklar altında, özellikle de "Dergi ve gazete türleri" başlığı altında yazılar yazdım.

Modern medeniyette, tüm pratik faaliyetlerin çok karmaşık olduğu ve bilimlerin çok iç içe geçtiği ve bunların sonucu olarak her bir faaliyetin kendi uzmanları için bir okul yaratmaya ve bu okullarda eğitim verecek bir aydın uzmanlar grubu kurmaya yöneldiği söylenebilir. Böylelikle, "hümanist" olarak adlandırılabilen -çünkü her bir bireyin içinde henüz farklılaşmamış bir genel kültürü, düşünmek ve hayatta bir yön çizmek için gerekli temel gücü geliştirmeyi hedefler- okul türünün yanı sıra, tüm mesleki dallar ve hâlihazırda uzmanlaşmış ve tam olarak tanımlanmış meslekler için çeşitli düzeylerde bütün bir uzmanlaşmış okullar sistemi yaratılmaktadır. Hiç şüphesiz, bugün beliren eğitim krizi, tam olarak bu farklılaşma sürecinin özenle hazırlanmış bir plan, açık ve net ilkeler olmaksızın kaotik bir şekilde gerçekleşiyor olmasına bağlıdır:

Okul müfredatı -yani, geliştirici sürecin genel yönelimi- krizi, büyük oranda, daha genel krizin bir komplikasyonudur. Liselerin mesleki ve klasik olarak ayrılması, rasyonel bir plandı: çalışan sınıflar için meslek okulları, egemen sınıflar ve aydınlar için klasik okullar. Ne var ki, kent- sel ve tarımsal sanayinin gelişimi, yeni bir tür kentsel aydının doğması- nın önünü açtı ve bu nedenle okul, klasik ve teknik (bedensel değil mesleki) olmak üzere ikiye ayrıldı. Bu da, genel kültür arayışı, hüma- nist yönelim, klasik geleneğe dayalı bir genel kültür ile bezeli ilkelerin sorgulanmasına yol açtı. Bu arayışın, bir kez sorgulandığında, yok edil- diği söylenebilir, zira onun temel kapasitesi, büyük oranda belli bir me- deniyet türünün sahip olduğu genel prestije bağlıydı. Bugünkü eğilim, “çıkart vaat etmeyen” (başka bir deyişle, anlık çıkarılara hizmet etme- yen) ve “geliştirici” olan her okul tipini yok etmek veya bu tür bir oku- lun indirgenmiş bir halini, sadece zengin kişiler içinden elit bir kesime ve kendilerini geleceğe hazırlamakla ilgilenmeyen genç hanımlara özgü kılmak yönündedir. Eğilim, öğrencinin kaderinin ve gelecekteki faali- yetinin önceden belirlendiği uzmanlaşmış meslek okullarının savunul- masına devam etmek yönündedir.

Krizin, mantıksal olarak, şu çizgilerde bir çözümü elbette olacaktır: Baş- langıç için, bedensel (teknik, endüstriyel) çalışma yeteneğinin gelişimi ile düşünme, entelektüel bakımdan çalışma yeteneğinin gelişimi arasında doğru dengeyi kuracak genel hümanist kültüre dayalı bir genel okul. Bu tür bir genel okuldan, öğrenciler, mesleki yönlendirme ile uzmanlaşmış mesleki (geniş anlamda) okullardan birine geçiş yapacaklardır.

Ne olursa olsun, aynen her entelektüel faaliyetin kendine özgü “köl- türel ortam”ı yaratmaya yönelmesi gibi, her pratik faaliyetin kendisi için özel bir okul yaratmaya yöneleceği ilkesi de akıldan çıkarılmamalıdır. Sonuç olarak, yol gösterici organizma kendi faaliyetini iki temel parçaya bölmek durumundadır: asıl faaliyeti olan ihtiyatlı kısım ve tartışma ge- rektiren soruların tabiri caizse öncelikle “akademik olarak” tartışıldığı bilgilendirici-kültürel kısım. Bu, hâlihazırda bugün gerçekleşmektedir ancak salt bürokratik bir tarzda: Her ihtiyatlı gövdenin tartışmalar ve de- ğerlendirmeler için materyaller hazırlayan kendine özgü uzmanlar de- partmanı vardır. Bu, bürokrasinin demokratik parlamenter rejimlerde denetim altına alınmasını sağlayan mekanizmalardan biridir. Bana öyle geliyor ki, aslında sorun, bizzat ihtiyatlı ve yol gösterici gövdeler içine, uzmanlık için elzem teknik yeterliliğin eklenmesinden doğmaktadır.

Bu konu üzerine, “Dergi ve gazete türleri” başlığı altında aldığım notlardan birinde neler yazdığımı bakmalı.⁽¹²⁾ Bir yandan düzenli yayın faaliyetlerine (rastgele yayınlar ya da makale derlemelerinden ziyade organik kitaplar anlamında) katılacak şekilde iyi eğitilmiş bir aydınlar grubunun oluşumunu beklerken, bu oluşumu harekete geçirmenin bir aracı olarak da bir yandan tipik dergiler etrafında kültürel bir grup oluşturulmalıdır. Grup, her bir bireyin eserlerini kolektif olarak eleştirecek ve inceleyecektir; çalışmanın kendisi bir plan doğrultusunda ve ilkesel sorular (programatik sorular) eşliğinde yürütülecektir. Ortaya çıkan eser, son haliyle -yani, kolektif eleştiri ve revizyonun ve kolektif bakış açısını yansıtacak bir yolla formüle edilmesinin ardından- daha önce de belirttiğim gibi, bir yıllık içinde toplanmalıdır. Kolektif tartışma ve (yönteme dair öneriler, tavsiyeler ve görüşlerden ve karşılıklı eğitimi amaçlayan yapıcı eleştirilerden oluşan) eleştiri üzerinden, grup üyelerinin ortalama seviyesi en eğitilmiş üyesinin kalibresine ve yeterliliğine denk gelene dek yükseltilir. İlk iş bittikten sonra, başkanlık ya da sekreterlik, daha fazla çalışmanın yapılmasına ve bu çalışmanın personelin tamamına bölüştürülmesine dair kriterlere ve fikirlere sahip olabilmelidir. Bu bölüşüm, bireylerin kendileri için uzmanlaşma koşullarını belirlemelerini ve yaratmalarını sağlamalıdır: İndeksler, bibliyografik araştırmalar, uzmanlaşmış temel çalışmaların toplanması vs. Çalışma yöntemi çok katı ve özenli olmalıdır: Doğaçlama ve abartıdan uzak durulmalıdır. Yazılı halde grup üyelerine dağıtılmış çalışma; eksikliklerin, önerilerin, ayrıntı gerektiren noktaların belirtildiği özenli notlarla yazılı olarak eleştirilmelidir. Verimli bir çalışma ilkesi işletilebilir: Birtakım görevleri olan her bir grup üyesi, grubun diğer üyeleri arasından kendisine yol gösterecek ve “ebelik” [maieutic: Yunanca ebelik anlamına gelen maieutikos kelimesinden türetilmiş, ç.n.] yeteneğini geliştirmesinde yardımcı olacak -yani, onun yerini almaksızın yalnızca çalışmasına ve kendisi için bir çalışma disiplini, onu entelektüel açıdan tabiri caizse “Taylorize” edecek bir üretim yöntemi geliştirmesine yardımcı olacak- bir akıl hocası seçebilir.

Karşılaştırma: Defter 12, Madde 1.

Madde 50. Genel okul.⁽¹⁾ Genel okulun pratik organizasyonu konusunda ele alınması gereken önemli bir nokta, çeşitli okul aşamalarının,

gencin yaşına ve entelektüel-ahlaki olgunluğuna ve okulun ulaşmaya çabaladığı hedeflere göre belirleniyor oluşudur.

Genel okul ya da “hümanist” (yalnızca geleneksel anlamda değil, geniş anlamda) genel kültür okulu, gençleri bir miktar entelektüel otonomi ölçütüyle, yani, belli bir ölçüde entelektüel ve pratik yaratıcılık yeteneğiyle, bağımsız bir yön duygusuyla donatarak aktif yaşama katmayı hedeflemelidir. Zorunlu eğitim yaşı, bizim genel okul bakışımıza göre, iki şeyi belirleyen farklı genel iktisadi koşullara göre değişkenlik gösterir: (i) gençlerden, olabildiğince çabuk bazı üretim katkıları alabilmek için onları çalışmaya yönlendirmek; (ii) kamusal eğitime ayrılmış devlet fonlarının miktarı. Okul sisteminin, binalar, en kapsamlı biçimiyle öğretim malzemeleri ve öğretmenlerin sayısı anlamında gideceği genişleme nedeniyle fonlar, olabildiğince fazla olmalıdır. Özellikle de öğretmenlerin sayısı fazlasıyla artacaktır, zira okul çağındaki çocuklarla öğretmenler arasındaki rakamsal orantı ne kadar düşük olursa, okulun verimliliği de o kadar fazla ve hızlı olacaktır. Öte yandan bu, böyle bir öğretmen ordusunu yetiştirme sorununu ortaya çıkaracaktır ki bunun, basit ya da hızlı bir çözümü yoktur. Bina sorunu da basit değildir, zira aynı zamanda hızlı çözümler isteyen bu okul tipi yurtları, yemekhaneleri, kütüphaneleri, seminer çalışmasına uygun odaları olan yatılı bir okul olacaktır. O halde, başlangıçta, yeni okul tipi rekabet yoluyla seçilmiş ya da uygun özel kuruluşlar tarafından resmi olarak tavsiye edilmiş elit genç gruplarından oluşmak zorunda kalacaktır; böyle olmalıdır ama olacaktır.

Eğer bugünkü haliyle klasik eğitim sistemi, bir referans noktası olarak kullanılacaksa -(i) ilkokul, (ii) ortaokul, (iii) lise, (iv) üniversite ve profesyonel, teorik ve uygulamalı meslek okulları- o halde genel okul, sadece içerik ve öğretim yöntemleri açısından değil, aynı zamanda eğitimsel sürecin düzenlenmesi açısından da ilk üç aşamayı içermelidir. İlkokul üç ya da dört yıl sürmelidir; burada dogmatik olarak (elbette, görece konuşursak) geleneksel çevre tarafından benimsenmiş dünya görüşünün (tam anlamıyla halk kültürü) aksine kültürün temel aygıtlarının yanı sıra yeni dünya görüşünün temel öğeleri öğretilmelidir: okuma, yazma, aritmetik, coğrafya konuları, tarih, haklar ve ödevler (yani, devlet ve toplumun ilk kavramları). Ortaokul dört yıla, lise iki yıla indirilebilir; böylece okula altı yaşında başlayan bir çocuk, genel okulu on beş ya da on altı yaşında bitirebilir. Bu tür bir ders programının mevcut

klasik eğitim sistemi ile aynı sonuçları elde edemeyecek kadar hızlı olduğu için çok zor olduğu söylenebilir. Cevap olarak, yeni sistemin bir bütün olarak ele alındığında aslında mevcut sistemi belli öğrenciler için çok yavaşlatan genel konuları kapsadığı da söylenebilir. Bunlar hangi konulardır? Bir dizi ailede, özellikle aydın sınıflarda, çocuklar aile yaşamları içinde okul hayatının bir uzantısını ve entegrasyonunu bulurlar; bu çocuklar “atmosfer”den, eğitsel süreçlerini resmi anlamda kolaylaştıran kavramlar ve yetenekler bütününe kapabilirler. Dahası, ilkokula girdikten bir ya da birkaç yıl sonra bir ifade ve altı-on yaş arası ortalama okul nüfusundan üstün düşünme aracını elde etmeye başlarlar. Böylelikle, köylü ve kentli okul çocukları arasında bir fark belirir: Bir şehirde yaşıyor olmaktan dolayı, bir ve altı yaşları arasındaki bir çocuk, okul boyunca ilerlemesini daha kolay, daha işlevsel ve hızlı kılacak kavramları ve yetenekleri geniş bir yelpaze içinde almış olur.

Bu koşulların, en azından önemli öğeleri, genel okul organizasyonunda bir yere sahip olmalıdır. Bunun yanında genel okul gelişiminin, altı yaşından bile önce, çocukların belli bir kolektif disipline alıştığı ve okul öncesi kavramları ve yetenekleri edindiği kurumlar olan anaokullarının gelişimi ile paralel gitmesi gerektiği de bilinmelidir. Genel okul, yirmi dört saatlik yatılı bir yaşam tarzı sunduğu takdirde, sonraki aşamalarda da aynı şey görülecektir: Mevcut ikiyüzlü ve mekanik disiplin formlarından azade ve öğrencilerin sadece sınıfta değil kendi kendilerine çalışırken de yardım eli uzatan daha iyi öğrencilerden destek aldığı bir okul.

Asıl problem, mevcut okul sistemindeki bugün lise olarak bilinen aşamada belirir. Bir danışma birimi olarak, bugünün lisesi, asgari düzeyde kendinden önceki sınıflardan farklı değildir. Tek istisna ise, biriktirmiş oldukları deneyimin bir sonucu olarak öğrenciler, entelektüel ve ahlaki olarak daha olgundur. Aslında, bir şekilde, lise ile üniversite arasında bir sıçrama aralığı, gerçek bir kırılma noktası ve nicelikten (yaş) niteliğe (entelektüel ve ahlaki olgunluk) normal olmayan bir geçiş vardır. Neredeyse tam bir alıcı öğrenme biçiminden yaratıcı eğitime, çalışma disiplininin dayatıldığı ve dışarıdan kontrol edildiği bir okuldan, [entelektüel] özdisiplinin ve ahlaki bağımsızlığın teorik açıdan sınırsız olduğu bir eğitim biçimine geçiş vardır. Nihayet bu, içgüdüsel ve temel tutkuların hâlâ karakter ve ahlaki bilincin sınırlarıyla mücadele ettiği ergenlik krizinin hemen ardından gerçekleşir. Yanı sıra, üniversitelerde “seminer” sis-

teminin çok yaygın olmadığı İtalya’da, bu geçiş çok daha sert ve mekaniiktir. Bu nedenle, genel okuldaki lise evresi, en önemli geçiş evresi olarak görülmelidir. Bu evrede okulun amacı, “hümanizm”in temel değerlerini yaratmaktır: gerek entelektüel bir karakterde (üniversite çalışmaları) gerekse doğrudan pratik-üretken bir karakterde (sanayi, işletme, hizmet vs.) olsun, sonraki uzmanlaşma için gerekli entelektüel özdisiplin ve ahlaki bağımsızlık. Bilimsel yöntem çalışması lisede başlamalı ve artık üniversitenin tekelinden çıkarılmalıdır; lise, yaratıcı -sadece algısal değil- çalışmaların ayrılmaz bir parçası olmak durumundadır. (Yaratıcı okulla aktif okul arasında bir ayrım yapıyorum: Genel okul, tamamen bir aktif okuldur; yaratıcı okul ise bir evredir, aktif okulun doruk noktasıdır.⁽²⁾ Doğaldır ki, hem aktif hem de yaratıcı okul, doğru şekilde anlaşılmalıdır. Aktif okul, mekanik ve Cizvit okula karşı, mücadele öğelerinin muhalefet ve polemiksel amaçlarla marazi seviyede abartıldığı romantik evresini geride bırakmalı; klasik evreyi keşfetmeli ve bu evreye ulaşmalı, böylece yapay polemiklerden kurtularak kendi içinde ve hedefleri dahilinde ulaşmak istediği varoluş nedenini bulmalı ve kendi biçimleri ve yöntemlerine ulaşma itkisine sahip olmalıdır. Buna göre, “yaratıcı okul”, mutlak bir anlamda yeni olguların ve kanıtların peşindeki “mucitler ve kaşifler” okulu anlamına gelmez. Aksine, öğrencinin spontane ve bağımsız çabalarıyla “algı”nın oluştuğu ve üniversitelerde şu anda olan ya da olması gereken biçimde öğretmenin temelde bir gözlemci ve dost canlısı rehber işlevi gördüğü bir okul anlamına gelir. Bir “gerçeği” dışarıdan öneriler ve telkinler olmaksızın kendi başına keşfetmek, o gerçek eski bile olsa, bir “yaratı”dır. Ne olursa olsun, bu durum, kişinin bilgiye ulaşması ve eski bir “gerçeği” kendi başına keşfetmesi nedeniyle yeni gerçeklerin de keşfedilebileceği entelektüel bir evreye giriştir.) O halde, lisedeki temel öğrenim faaliyeti, seminerlerde, kütüphanelerde, deneysel çalışma salonlarında, laboratuvarlarda yapılmalıdır. Mesleki bir yönelimin temel öğeleri orada kazanılacaktır.

Genel okul uygulaması, üniversitelerle akademiler arasındaki mevcut ilişkilerde köklü bir değişime yol açacaktır. Bugün, bu iki kurum birbirlerinden bağımsızdır ve akademiler (elbette, büyük akademiler) hiyerarşik olarak üniversitelerden daha üstün bir konumda durmaktadır. Genel okul uygulamasıyla, akademiler, genel okulu bitirip de üniversiteye gitmeyen fakat hemen bir mesleğe atılan bireylerin entelektüel örgütlenmesi (entelektüel koordinasyon ve yaratıcılık) halini alacaktır.

Bu bireyler, entelektüel pasifliğe kapılmamalıdır; aksine, yardımlaşabilecekleri ve üstlenmek istedikleri yaratıcı işler için gerekli araçları bulabilecekleri tüm endüstriyel ve entelektüel alanlarda uzmanlaşmış bir organizmaya katılmalıdırlar. Tüm bir akademi sistemi, yeniden organize edilecek ve yeniden canlandırılacaktır. Bölgesel olarak, bunların bir hiyerarşisi -tüm büyük ulusal akademileri yönetecek ulusal bir merkez-bölgesel şubeleri ve kentsel ve kırsal birimleri olacaktır. Aynı ayrı uzmanlaşmış şubeler kurulacak, bunların hepsi ulusal ve bölgesel merkezlerde tam olarak, yerel düzeyde ise kısmen temsil edileceklerdir. Bunlar, belli toplumsal grupların kültür kurumlarınıninkilere benzer ilişkilerle işleyecektir. Geleneksel akademik çalışma -yani, bilginin sistematikleştirilmesi (mevcut haliyle İtalyan tipi akademi) ve entelektüel faaliyetlerin bir standarda göre [(standart düşünce)] şekillendirilmesi ve sabitlenmesi (Fransız tipi akademi)- yeni organizasyonun [sadece] bir yönü olacaktır. Bu yeni organizasyon, yaratıcı faaliyete ve bilginin yayılmasına yönelmeli ve kolektif otoriteye sahip olmalıdır. Emeğin bilimsel organizasyonu, deneysel fabrika laboratuvarları gibi konulara ilişkin endüstriyel toplantılar, konferanslar ve faaliyetler düzenlemeli ve çevredekilerin bireysel yeteneklerini geliştirecek seçmeli bir mekanizma işlevi görmelidir. Bu organizasyonun her bir yerel birimi, etik ve siyaset bilimine yönelik bir bölüme sahip olmalı fakat ilgili bireylerin taleplerine bağlı olarak sanayi, tarım ve fabrikadaki, tarladaki ve bürokrasideki emeğin örgütlenmesi ve rasyonelleştirilmesi ile ilgili sorunları kültürel bir bakış açısıyla ele alacak bir uygulamalı bilimler bölümü de oluşturabilmelidir. Temsilcilerin seçileceği periyodik kongreler, en yetkin bireyleri üst kademelerdeki yöneticilerin dikkatine sunacaktır. Bölgesel şubeler ve merkez (mevcut formuyla Collège de France'ın bir taklidi olabilir), düzenli olarak akademik rapor sunmak amacıyla ast birimlerden temsilciler davet etmeli; yarışmalar düzenlemeli ve ödüller vermelidir (yurt içinde ve dışında burslar). Tüm mevcut akademilerin ve bunların yayınlarında ele alınmış temaların ayrıntılı bir listesini oluşturmak yararlı olacaktır (büyük oranda, bunlar kültür mezarlıklarıdır).

Bu organizasyon, üniversitelerle ve diğer branşlardaki gelişmiş uzmanlık okullarıyla (askeri, denizcilik vs.) çok yakından iletişim kurmalıdır. Bu organizasyonda, kültür merkezde olacak ve tüm ulusa daha önce görülmemiş boyutlarla sunulacaktır. Ulusal merkezin ve birkaç şubeyle yerel birimlerin kurulmasıyla işe başlanabilir.

Burada ortaya konan plan, sadece aşamalı olarak hayata geçirilebilecek bir programın basit bir taslağıdır. Bu nedenle bu plan, alınması gereken vazgeçilmez geçiş önlemleri ile birleştirilmelidir. Ne olursa olsun, geçiş önlemleri de bu taslağın genel ruhu içinde görülmelidir; böylece geçiş kurumları aşamalı olarak temel plana kesinti ve kriz olmaksızın eklemelenebilir.

Karşılaştırma: Defter 12, Madde 1.

Madde 51. Beyin gücü ve kas gücü. Aydın kategorilerinin diğer kategorilerden ayrımı, onların toplumsal işlevi ve mesleki faaliyetlerine ilişkindir; diğer bir deyişle mesleki faaliyette zihinsel gücün^a kas (sinirsel) gücüne göre çok daha ağır bastığı olgusuna dayanır. Öte yandan, elbette, zihinsel ile sinirsel arasındaki ilişki her zaman aynı değildir ve entelektüel faaliyetin de farklı seviyeleri vardır. Hiçbir mesleğin bir çeşit entelektüel faaliyetten tamamen uzak olmadığı ve sonuç olarak her bireyin kendi mesleğinden ayrı olarak birtakım entelektüel faaliyetler sürdürdüğünü de bilmek gerekir: O, bir filozoftur, bir dünya görüşüne sahiptir ve o dünya görüşünün sürdürülmesine ya da değiştirilmesine, yani yeni dünya görüşleri yaratılmasına katkıda bulunur. O halde, bu konu, zihinsel gücün kas gücü ile ilişkisini, yeni bir denge noktasına taşınmasıyla daima belli bir seviyeye kadar geliştirilen bu faaliyetin açıklanmasına ilişkindir.

Karşılaştırma: Defter 12, Madde 3.

Madde 52. Amerikanizm ve Fordizm.^a Leon Davidovich tarafından sergilenen eğilim, bu konuyla ilişkiliydi.⁽¹⁾ Bunun asıl içeriği, endüstri ve endüstriyel yöntemlere üstünlük atfedecek, baskıcı araçlarla üretimde disiplin ve düzen artışını hızlandıracak, çalışma yükümlülüklerine kurallar uyarlayacak “irade” üzerine idi. Konu, zorunlu olarak, bir tür Bonapartizme uzanacaktı; bununla birlikte onu illa ki durdurmak şarttı. Davidovich’in pratik çözümleri yanlıştı fakat kaygıları doğruydü. Tehlike, teori ile pratik arasındaki bu dengesizlikte yatıyordu. Bu durum,

a) El yazmasında, Gramsci “gücün” kelimesinin üzerine “faaliyet” kelimesini yazmış.

a) El yazmasında, bu bölümün orijinal başlığı “Hayvansılık ve endüstriyelcilik”tir. Gramsci, bu başlığın üzerini çizmiş ve yerine “Amerikanizmi ve Fordizm” yazmıştır.

ilk kez 1921'de kendini göstermişti. Çalışma çeperindeki baskı ilkesi (Terörizm üzerine kitapta yeniden dile getirilen Martov karşıtı söylev) doğrudu fakat onun büründüğü biçim yanlış: Askeri "model" zehirli bir önyargıya dönüştü ve emek orduları yenilgiye uğradı.⁽²⁾

Leon Davidovich'in Amerikanizm ilgisi. "Byt" [Rusça: gündelik yaşam, ç.n.] ve edebiyata dair ilgisi, makaleleri, çalışmaları: Bu faaliyetler, zamanında sanılmış olabileceği kadar bağlantısız değildi.⁽³⁾ Yeni çalışma yöntemleri ve gündelik yaşam, ayrılmaz parçalardır: Bir alandaki başarılar bir diğerinde zorunlu olarak birtakım sonuçlara yol açar.

Amerika'da, rasyonalizasyon ile yasaklamalar hiç şüphesiz ilişkili konulardır: Sanayicilerin, işçilerin özel hayatlarını sorgulamaları ve kimi sanayiciler tarafından işçilerin "ahlak"ını denetlemek amacıyla yaratılan teftiş kurulları, yeni çalışma yönteminin gereklilikleridir. Girişimleri alaya alanlar ve onları sadece "püritanizm" in ikiyüzlü bir tezahürü olarak görenler; tarihte eşi benzeri olmayan öngörülemez bir hız ve amaç bilinci ile yeni bir işçi ve insan türü yaratmak için ortaya konmuş [şimdiye kadar yapılmış] en büyük kolektif çaba olarak da tanımlanabilecek Amerikan fenomeninin önemini, anlamını ve *nesnel ifadesini* kavrayamayacaklardır.

"Amaç bilinci" kavramı, en hafif ifadeyle, Taylor'ın "eğitimli goriller" terimini hak eden asil ruhlara abartılı gelebilir.⁽⁴⁾ Taylor, Amerikan toplumunun amacını alaycı ve yalın bir dille belirtir: İşçinin mekanik yanını azamiye çıkarmak, rol sahibi olmak için zeka, inisiyatif ve hayal gücü gerektiren vasıflı profesyonel işçiliğin eski psikosomatik bağlantı noktasını keskinleştirmek ve böylece üretim faaliyetlerini salt fiziksel tezahüre indirgemek. Ne var ki aslında bu, tümüyle yeni bir şey değildir. Bizzat sanayileşmenin yeşermesiyle başlayan bir sürecin, en yakın tarihli evresidir. Bu evre, daha öncekilerden daha yoğundur ve kendini çok daha gaddar bir şekilde ortaya koyar. Bununla birlikte o da geride bırakılacak ve bir öncekinden farklı ve hiç şüphesiz *üstün* olacak yeni bir psikosomatik bağlantı noktası yeşerecektir. Hiç kuşkusuz zorunlu bir seçim de olacak ve eski işçi sınıfının bir kısmı, üretim dünyasından ve *sözün özü*, dünyadan saf dışı edilecektir.

Ford gibi Amerikan sanayicilerinin "püriten" girişimlerine, işte bu bakış açısıyla bakılmalıdır. Belli ki, bunlar, un ufak ettikleri "insanlık"la ve işçi "maneviyatı"yla pek ilgilenmemektedirler. Bu insanlık, bu maneviyat çalışına çeperinde üretken "yaratı" ile doyurulurdu; en üst nok-

tasına ise zanaatkârın eseriyle ulaşmıştı. Bu noktada işçinin bireyselliği, yaratılan nesnede yansır ve sanatla emek arasındaki bağ çok güçlüydü. Öte yandan bu insanlık ve maneviyat biçimi, tam da yeni sanayileşmenin mücadele ettiği şeydir. “Püriten” girişimlerin salt amacı şudur: Yeni yöntemin, işçinin fizyolojik çöküşüne yol açmasını önlemek için işyeri dışında bir psikosomatik denge kurmak. Bu denge, tamamen haricidir; dahili değildir. Dahili denge, sadece işçinin kendisi ve kendine özgü toplumu tarafından uygun yeni araçlarla kurulabilir. Sanayici, işçinin fiziksel, kas-sinir, verimliliği ile ilgilenir. İstikrarlı, vasıflı bir işgücü, kalıcı bir uyumlu endüstriyel bileşim yaratmak, sanayicinin çıkarıdır. Çünkü insan bileşimi, aynı zamanda sıklıkla bozulamayacak ve ciddi kayıplar olmaksızın parça parça yenilenebilecek bir makinedir. Yüksek ücretler, bu gerekliliğin niteliklerinden biridir; öte yandan yüksek ücretler iki yanı keskin kılıçtır. İşçi, kas-sinir verimliliğini yenileyecek, koruyacak ve olasılıkla geliştirecekse, “akılcı” bir şekilde harcama yapmak durumundadır. Bu nedenle, iş gücü içindeki en tehlikeli olgu alkolizme karşı mücadele devletin bir görevi haline gelir. Sanayicilerin özel girişimi yetersiz kaldığında ve uzun ve uzatmalı işsizlik krizlerinde olabileceği gibi işçi kitleleri içinde aşırı yaygın bir ahlaki kriz kendini gösterdiğinde, başka “püriten” mücadeleler de devletin görevi haline gelebilir. Değinilebilecek bir başka konu da cinsel sorundur, zira cinsel işlevlerin istismarı ve düzensizliği, sinirsel enerjilerin alkolizmden sonraki en tehlikeli düşmanıdır. Yanı sıra, “takıntılı” çalışmanın, alkolizmi ve cinsel kokuşmuşluğu azdırdığı da bilinen ve beylik bir gözlemdir. Özellikle, Ford’un girişimleri, şimdilik özel ve gizli kalan fakat kendilerini doğal bir şekilde geleneksel püritanizm içine dâhil ederek, yani kendilerini kurucu ataların veya “gerçek” Amerikan ruhunun ahlakının yeniden uyanışı şeklinde takdim ederek devlet ideolojisi haline de gelebilecek bu eğilimleri sergilemektedir.⁽⁵⁾ Amerikan fenomeninin bu tezahürlerle bağına ilişkin en kayda değer özelliği, işçilerin ahlaki değerleri ile nüfusun diğer katmanlarının ahlaki değerleri arasındaki giderek artan uçurumdur. Birleşik Devletler’e kaçak sokulan içkiyi kim tüketir? Alkol, lüks bir metaya dönüşmüştür ve yüksek ücretler bile, işçi kitlelerinin geniş kesimlerinin ona ulaşmasını sağlamaz. Bir ücret karşılığında sabit mesai saatleriyle çalışan kişilerin alkol peşinde koşmaya ya da yasaları çiğneme sporuna kendini kaptırmaya vakti yoktur. Aynı şey cinsellik için de söylenebilir. “Kadın peşinde koşmak” için de boş vakit

gerekir. Yeni işçi tipi, köylerdeki köylüler gibi olacaktır. Köylüler arasındaki evliliklerin görece istikrarı, kırsal bölgedeki çalışma sistemiyle yakından bağlantılıdır. Uzun bir yorucu günün ardından akşamleyin evine dönen köylü, Horatius'un "Venerem facilem parabilemque" [Kolay ve erişilebilir seks, ç.n.] mantığından yanadır.⁽⁶⁾ Maceracı kadınlar peşinde koşmaya hali yoktur. Duygusal olmayan, bağımlı ve naz yapmayan ve sahip olunmak için ayartma ya da mest etme numaralarına ihtiyaç duymayan kadını sever. Cinsel faaliyet, "mekanikleşir"; diğer bir deyişle, artık küçük burjuva ve bohem aylakların sergilediği romantizm soslu büyüleyici renkler olmaksızın yeni bir cinsel ilişki türü vardır. Yeni sanayileşme, tekeşlilik ister; işçinin sinirsel enerjilerini kaygı verici ve azgın cinsel haz peşinde harcamasını istemez. İşine vahşi bir gecenin ardından giden işçi iyi bir işçi değildir; tutkuların alevlenmesi, verimli insan hareketlerinin zaman ayarlı makine hareketleri ile aynı anda işlemez. Kitleler üzerindeki bu ağır baskı, kuşkusuz birtakım sonuçlara yol açacaktır ve tekeşliliğin ve göreceli istikrarın başlıca karakteristik olduğu yeni bir cinsel ilişki türü doğacaktır.

Birleşik Devletler'de, cinsel ahlakın toplumsal gruplar bazındaki kırılmasına dair istatistiksel rakamları öğrenmek ilginç olurdu. Bu rakamlar boşanma oranının, özellikle üst sınıflar arasında yaygın olduğunu gösterecektir. Bir milyarderin hastalıktan ya da yaşlılıktan yatağa düşene dek aralıksız, hatta günde on altı saat çalışmaya devam etmesi: İşte bu, tipik Amerikan fenomenidir; bu, ortalama Avrupalı için en inanılmaz Amerikan niteliğidir. Önceki notlardan birinde bu farkın Birleşik Devletler'de "gelenekler"in yokluğunun bir sonucu olduğunu belirtmiştim.⁽⁷⁾ Buradaki gelenek, tarihte kaybolup gitmiş tüm toplumsal formların pasif kalıntıları anlamındadır. Amerikanizme direnen, işte bu pasif kalıntılardır, çünkü yeni sanayileşme, onları acımasızca silip süpürecektir. Doğrudur; henüz gömülmemiş eski, kesinkes yok edilecektir. Peki bizzat Amerika'da neler oluyor? Ahlak bağlamındaki kırılma, giderek daha fazla toplumsal pasifliğin iş başında olduğunu göstermektedir. Öyle görünüyor ki, kadınların bu fenomende baskın bir rolü vardır. Erkek sanayici, milyoner olsa dahi çalışmaya devam ederken, onun karısı giderek daha fazla lüks düşkünü bir memeliye dönüşür ve kızları da, annelerinin ayak izlerini takip eder. Güzellik yarışmaları, sinema, sahne vs. Dünyanın dışıl güzelliğini seçerler ve onu ihaleye çıkarırlar. Kadınlar, sürekli okyanus ötesi seyahatlere çıkarlar. Kendi ülkelerindeki

yasaklardan kaçır ve sezonluk evlilikler yaparlar (birçok genç kadın, sadece okyanusu geçene dek evli kalmak istediğinden, gemi kaptanlarının yolculuk esnasındaki evlilikleri meşrulaştırmak için yetkilerinden arındıklarını hatırlayın). Bu, açık bir şekilde yasal formalitelerle üstü örtölmüş bir fahişeliktir.

Üst sınıflar arasındaki bu fenomenler, işçi kitlelerinin baskı altına alınmasını ve yeni sanayinin gereklerine göre şekillendirilmesini zorlaştırır. Ne olursa olsun, bunlar, psikolojik bir çatlak oluşturur ve iki sınıfın var olduğunu ve artık kristalize olduğunu tamamen ortaya koyar.

Kas gücü ile işçinin “insani içeriği” arasındaki çatlak konusunda; aydınların genelde sürdürdükleri işlere bakarak birtakım işe yarar gözlemler yapılabilir: metinlerin basım ya da yayın ve aktarımı ile ilişkili işler. Matbaanın bulunmasından önceki kâtipler, el baskısı yapan dizgiciler, linotipçiler, stenograflar, yazıcılar. Bu işler, aslında, diğerlerinden çok daha mekaniktir. Neden? Çünkü bu işlerde en yüksek profesyonellik seviyesine, işçinin, eğer bir katipse, dikkatini tamamen her bir harfin kaligrafik biçimine odaklamak ya da sözcükleri harflere-karakterlere bölüp içlerinden kurşun parçalarını çıkarmak veya sadece tek tek kelimeleri değil mekanik bir şekilde bir araya getirilmiş kelime gruplarını ya da mekanik bir şekilde toparlanmış kelime parçalarını ayırmak ya da belli bir yazma hızına ulaşmak için ürettiği şeyin içeriğini unutması gereken seviyeye varmak, çok daha zordur. İşçinin metnin içeriği ile ilgisi, yalnızca yaptığı hatalara yani mesleki yanlışlara ilişkindir. Yeteneği, aslında, mekanikleştiği işe karşı psikolojik ilgisizliğiyle orantılıdır. Ortaçağ yazıcısı, yeniden yazdığı kitabın hecelemesini, morfolojisini, söz dizimini değiştirir; anlamadığı yerleri atar; aldığı düşünce eğitimi onu bilinçsizce kelimeler ve bazen tümüyle cümleler eklemeye iter; kendi diyalekti ya da dili, metnindekinden farklıysa kendi dilinin nüanslarını metne ekler: O, kötü bir yazıcıdır. Ortaçağda, yazma sanatının gerektirdiği yavaşlık, bu yanlışların birçoğunu açıklamaktadır. Dizgici ise kuşkusuz daha hızlıdır; sürekli ellerini çalıştırmalıdır, böylelikle mekanikleşmesi kolaylaşır. Bununla birlikte üstüne düşünöldüğünde bu işçilerin içeriği, maddi sunumunda sembollere ayrıştırmak için sarf ettiği emek -kimi zaman oldukça ilginç olan (ve aslında, iş daha yavaş ve o kadar da iyi olmadığında)- ve sadece sembollere odaklanması: Bu, belki de tüm işler arasında en fazla emeğin harcandığı iştir. Bununla birlikte, bu yapılır ve insanın manevi ölümüne de yol açmaz. Adaptasyon

süreci tamamlandıktan sonra, işçinin beyni, gerçekte, mumyalaşmaz, tersine tam bir özgürlük hissine kavuşur. Fiziksel hareket tamamen mekanikleşir; ritmik bir yoğunlukla tekrar edilen basit jestlere indirgenmiş yetenek hafızası, beyni diğer işler için özgür bırakarak kaslar ve sinirler evrenine “yuva yapar.” Bacakları ve yürümenin gerektirdiği şekilde tüm vücudu hareket ettirmek için gerekli tüm devinimleri yansıtmaksızın, kişi yürür; aynı şey temel çalışma hareketleri için de geçerlidir. Kişi yürür ve istediği şeyi de düşünür.

Amerikan sanayicileri, bunu çok iyi anlamışlardır: “Eğitilmiş goril”in hâlâ bir insan olduğunun ve daha çok düşünceli olduğunun ya da en azından özellikle adaptasyon sorununu aştıktan sonra düşünmek için daha fazla fırsat bulacağının farkındadırlar. Hatta sadece düşünmez, işiyle ilgili doğrudan tatminsizlik ve bir işçi olarak bir eğitilmiş gorile indirgenmiş olduğu gerçeği, onu konformizmden uzak bir düşünce eğitimi sürükleyebilir. Bu konulara dair kaygılar gerçektir ve kendini bir dizi eğitsel girişimde ve başka yerlerde ortaya koyabilir.

Dahası, şu sözde yüksek ücretlerin geçici bir ödül biçimi olduğu da bilinmelidir. Yeni çalışma yöntemlerine adaptasyon, sadece zor yoluyla elde edilemez: Böyle bir sonuç elde etmek için gerekli zor aygıtı, kesinlikle yüksek ücretlerden daha maliyetli olacaktır. Zor, söz konusu topluma uygun ikna yöntemleri ile birleştirilir: Para. Ne var ki, yeni yöntem yeni bir işçi tipi yaratma işini başarırsa, eğer maddi mekanik araç, daha da kusursuzlaşırsa ve eğer iş hacmi⁽⁸⁾ yaygın işsizlik nedeniyle kısıtlanırsa, ücretler de aynı şekilde düşecektir. Amerikan sanayisi, hâlâ tekellilikten faydalanmaktadır zira onun, yeni yöntemlere dair deneyimi vardır ve yüksek ücretler ödeyebilir fakat tekellilik, zamanla sınırlandırılacaktır ve eşit bir düzeyde dış rekabet, yüksek ücretlerle birlikte kârları da aşağıya çekecektir. Yani sıra, yüksek ücretlerin sadece bir emek aristokrasisine elverişli olduğu, tüm Amerikan işçilerini kapsamadığı da iyi bilinmektedir.

Karşılaştırma: Defter 22, Madde 10, 11, 12 ve 13.

Madde 53. *Konkordatolar ve uluslararası sözleşmeler.* Konkordatolar üzerinden modern devletin kapitülasyonlara tabi tutulması, bu konkordatoları uluslararası sözleşmelerle şifahen bir tutma olgusu ile kamufle edilmektedir.⁽¹⁾ Ne var ki bir konkordato, sıradan bir uluslararası söz-

leşme değildir; konkordato, tek bir devletin topraklarındaki bağımsızlığa yönelik bir müdahaleyi de facto kurgular: Bir konkordatonun tüm maddeleri, sadece tek bir devletin yurttaşları için geçerlidir. Yabancı bir devletin bağımsız iktidarı, bu yurttaşlar üzerinde belli karar alma hakkını ve gücünü iddia eder. Son konkordato sayesinde Prusya, Vatikan üzerinde ne gibi haklara sahip olmuştur?⁽²⁾ Dahası, Vatikan'ın bir devlet olarak kuruluşu, konkordatonun iki taraflı bir sözleşme olduğu şeklindeki yasal kurguya bir meşruiyet görüntüsü kazandırmaktadır. Öte yandan, konkordatolar, Vatikan'dan önce de vardı ve o bölge, sadece Papalık otoritesine özgü değildi. Konkordato bir hiledir, zira bir yandan bir tarafın kendi bölgesi içindeki devlet otoritesini [anlaşarak] kısıtlayıp onun yasalarını ve yönetimini etkiler ve belirlerken bir yandan da diğer tarafın topraklarıyla ilgili herhangi bir kısıtlama içermez. Bir konkordato, o halde, sadece bir devlet bölgesindeki iki başlı bağımsızlığın tanınmasıdır. Bu, ortaçağda Papa'ya resmi olarak tanınan uluslarüstü bağımsızlıkla aynı şey değil, sadece ondan kotarılmış bir uzlaşmadır. Yanı sıra, Papalık saltanatının ve uluslarüstü iktidarının en ihtişamlı döneminde bile, işler bu kadar yumuşak yürümemiştir: Yasal olarak tanınmış olsa da, Papalık hakimiyetine de facto karşı çıkmış ve en iyi koşullarda bile ülkelerdeki piskoposluklar için siyasi, iktisadi ve mali ayrıcalıklarla sınırlandırılmıştır. Ne olursa olsun, konkordato, modern devletin bağımsızlığının otonom karakterini kökten zayıflatır. Peki bunun karşılığında devlet bir şey kazanır mı? Kesinlikle kazanır ancak kazandıkları, sadece kendi yurttaşlarına ait topraklarla sınırlıdır. Devlet şunları kazanır: Kilise, devlet iktidarına karışmayacak; aksine onu tanıyacak ve destekleyecektir. Kilise, devletin zımnen kendi başına sağlayamadığını kabul ettiği yurttaş uzlaşısını sağlayacağına söz verir: Yani devlet kapitülasyonunu. Böylece devlet, kendisinden üstün olduğunu kabul ettiği bir gücün vesayetine girmiş olur. Konkordato kelimesi de oldukça belirleyicidir. . . *Nuovi Studi* tarafından yayımlanan konkordato üzerine makaleler en ilginç olanlarıdır ve bunlar en kolay yoldan aksini ispat etme çabası içindedirler.⁽³⁾ Gürcistan'ın 1920'de Denikin'in yenilgisi ardından yapmak zorunda kaldığı "sözleşme"yi hatırlayın.⁽⁴⁾

Peki modern dünya söz konusu olduğunda, konkordatonun koşullarıyla, belli bir devlette yaratılan ortamın pratik anlamı nedir? Aynı devletin yurttaşlar *kastına* tanınan özel siyasi imtiyazların kamu tarafından tanınmasıdır. Biçim olarak ortaçağ ile benzer yanı olmasa da öz olarak

aynıdır. Modern tarih izleğinde bu kast, onun varoluşunu açıklayan ve meşrulaştıran toplumsal rol tekelinin -kültür ve eğitim tekelinin- saldırıya uğradığını ve tahrip edildiğini görmüştü. Konkordato, kısıtlanmış ve kontrollü bir formda olsa da bir kez daha bu tekeli tanır. Çünkü bu tekel, kast için, sadece kendi güçlerine ve dünya görüşü ile asıl gerçeklik arasındaki içsel bağlarına yaslanmak zorunda kalsa, asla edinemeyeceği belli temel konumları güvence altına alır.

Bu nedenle, seküler ve laiklik yanlısı aydınların otonomilerini ve rollerini kurtarmak için, kast aydınlarıyla giriştikleri sinsi ve kirli mücadele anlaşılabilir. Öte yandan yapısal kapitülasyonları ve devletten kopuşları inkâr edilemez. Belli bir devletin somut konumunun entelektüel ve ahlaki karakteri, kültürel nişancıların soyut polemikleriyle değil kendi yasalarıyla belirlenir. Bu ikinci grup “biz devletiz” dediğinde, sadece artık üniter devletin olmadığını ve devlet içinde bir bölünmenin olduğunu belirtiyordur. Bu bölünme, bizzat devletin aynı anda iki şey olduğunu savunan yasa koyucular ve devlet adamları tarafından belirtildiği için çok daha ciddidir: Bir yanda, yazılı ve tatbiki yasalardan yapılmış devlet; diğer tarafta, bu yasaların yararlılığını kabullenmeyen ve gizliden gizliye yasaları sınırlandırmak ve uygulama esnasında onları etik içeriklerinden soyutlamak için çabalayan kişilerden oluşan devlet. Bu, önemsiz siyasi serüvencilerin Makyavelizm’idir: Gerçek idealizm filozoflarının, özellikle de *Nuovi Studi*⁽⁵⁾ ile ilişkili eğitimli papağanlar grubunda olanların, Machiavelli’nin en meşhur kurbanları olduğu söylenebilir. Bu konunun tuhaf ve ilginç yanlarından biri, kast ile seküler aydınlar arasındaki *iş bölümü*dür: En genç olanların (ilköğretim ve orta öğretim) entelektüel ve ahlaki formasyonu ilk gruba, üniversitedeki gençlerin gelişimi ise ikinci gruba bırakılmıştır.⁽⁶⁾ Ne var ki, üniversitenin eğitimi alanı, ilköğretim ile orta öğretimin maruz kaldığı aynı tekelci rejime tabi değildir. Aslında, bir Sacro Cuore Üniversitesi vardır ve diğer Katolik üniversitelerini de devlet üniversiteleriyle eşit bir statüde kurmak mümkündür.⁽⁷⁾ Bunun sonuçları açıktır: İlk ve orta öğretim, sıradan halkın ve küçük burjuvazinin okullarıdır. Bu katmanlar, eğitim alanında tamamen kastın tekeli altındadır, çünkü bu toplumsal katmanlara ait bireylerin büyük çoğunluğu, asla üniversiteye ulaşamaz; diğer bir deyişle, modern eğitimi ileri eleştirel-tarihsel evresiyle tadamaz; bildikleri tek eğitim biçimi dogmatik olandır. Üniversite, yönetici sınıfın kendi okuludur ve yönetici sınıf onun aracılığıyla başka sınıflardan

bireyleri kendi yönetici, idari ve uygulayıcı personeline katar. Ne var ki, Katolik üniversitelerinin eşit düzeyde katılımıyla bu yönetici personelin formasyonu, artık bütüncül ve homojen olmayacaktır. Dahası, kendi üniversiteleri içinde kast, uzun yıllardır görülmemiş biçimde seküler yoğunlaşmadan *de facto* daha iyi yerleştirilmiş bir seküler-dinsel kültür kombinasyonu oluşturacaktır. Aslında seküler kültürün örgütsel etkinliği, tümüyle bir blok gibi duran ve kendi üniversitesine sahip çıkan kilisenin örgütsel etkinliğine yaklaşamaz bile. Artık Devlet, dinle ilgili yasaları aynen görüldüğü gibi olduğu ve yasalardaki kelimeler illa ki kiliseyi desteklediği (Kilise'nin gösterişli yapısı ve homojen bir şekilde oluşturulmuş kitlesel nüfuzu nedeniyle) için, *de facto* seküler kültürün örgütü olmayacaksa ve iki üniversite türünün seviyeleri eşit olacaksa; Katolik üniversiteleri, açık ki, alt sınıflardan en zeki ve yetkin bireyleri, yönetici sınıfa kabul edilmeleri için seçen mekanizmaya dönüşecektir. Bu eğilim, orta öğretimden Katolik üniversitelere geçişte bir kopukluk yokken, orta öğretimle devlet üniversiteleri arasında bir kopukluğun yaşandığı ve Kilise'nin kendi yapısı üzerinden bu aşağıdan seçim için donanımlı olduğu olgularıyla daha da güçlenecektir. Bu bakış açısına göre, Kilise mükemmel bir demokratik organizmadır: Bir köylünün ya da zanaatkârın oğlu zeki, yetenekli ve kilise yapısının kendisini özümsemesine izin verecek ve kilisenin kendine özgü birlik ve korunma ruhunu ve hem bugünkü hem de gelecekteki çıkarlarını hissedebilecek denli esnek olduğu sürece bir kardinal ya da bir papa olabilir. Kilise hiyerarşisinin üst katmanları, kökleri bakımından genelde düşünüldüğünden daha az demokratik ise bunun nedeni, sadece kısmen büyük Katolik aristokrat ailelerin baskılarından kaynaklanan karmaşık sebepler ya da devlet (uluslararası) işleridir. Çok güçlü bir sebep ise, birçok papaz okulunun çok az donanımlı oluşu ve zeki gençlerden en iyi sonuçları elde edememesidir. Bunun aksine, genç aristokrat, kendi aile çevresinden hiç çaba harcamaksızın bir Kilise'de yükselmek için büyük önem arz eden bir dizi niteliği kazanır: Kendi saygınlığına ve otoritesine dair soğukkanlı bir güven duygusu ve diğerleriyle baş edebilme ve onları yönetme yeteneği.

Din adamlığı mesleğinin geçmişteki güçsüzlüğünün bir sebebi, dinin kilise dışında çok az ilerleme imkanı sağlamasıydı: Meslek "kıtlığı" ya da sadece entelektüel açıdan ast öğelerden gelen "meslekler" nedeniyle din adamları, niteliksel olarak zayıflamıştı. Bu kriz, savaş öncesinde de

açıktı; bu, neredeyse tembel ve verimsiz personelin, sabit gelirli mesleği nedeniyle ortaya çıkan genel krizin bir tezahürüydü: Diğer bir deyişle, sanayinin ve genelde özel kapitalist örgütlenmenin gelişimi ile ilişkili, bağımsız mesleklerle (örneğin çok sayıda öğretmeni kendi bünyesine çeken gazetecilik vs.) rekabet etmek durumunda kalan ast aydın katmanların (ilk ve orta öğretim öğretmenleri, rahipler vs.) krizi. Kadınlar, çoktan üniversitelere ve öğretmen okullarına akın etmeye başlamıştı. Kadınlarla birlikte, rahipler de üniversiteye girmeye başlamıştı ve papazlar idare heyeti, onların bireysel “gelirlerini” artırmak için kamu hizmetine girebilmelerini sağlayacak devlet onaylı unvanlar almalarını engelleyemedi. Bu rahiplerin büyük kısmı, mezun olur olmaz kiliseden ayrıldılar (savaş döneminde bu görüntü, hareketliliğin bir sonucu olarak daha da yaygınlaştı). Bu nedenle kilise örgütü, devletin, aktif bir mücadele bile gerektirmeyecek laik konumuna sadık kalması nedeniyle, iktidarı için ölümcül olabilecek yapısal bir krizle karşı karşıya kaldı. Farklı yaşam biçimleriyle mücadelesinde kilise, kendiliğinden mağlup olmak üzereydi. Devlet, Kilise’yi kurtardı. Din adamlarının iktisadi statüsü ara sıra iyileştirilirken, genel yaşam standardı özellikle orta katmanda kötüleşti. Gelişme o denli hızlıydı ki, “meslekler” inanılmaz bir hızla artıyor ve bu meslekleri yeni iktisadi duruma atfeden papazları da etkiliyordu.⁽⁸⁾ Böylelikle, rahiplik için en uygun adayların seçilmesini sağlayan zemin gelişti ve daha fazla azim ve daha katı kültürel birikim gerektirir hale geldi.

Kilise’nin ilerlemesi, Vatikan iktidarının temel taşı olsa da; onun sunduğu olasılıkların toplamı değildir. Okullardaki yeni durum, konumlarını sadece Kilise’ye borçlu sıradan bireylerden oluşan seküler yönetici sınıf hücrelerine girişi olası kılar ve bu hücreler de kendilerini giderek daha fazla güçlendirirler. Bu seçim tarzıyla, Kilise yenilmezdir. Mütevellieleri aracılığıyla liseleri ve diğer orta öğretim kurumlarını denetleyen kilise, karakteristik kararlılığıyla yoksul sınıfların en yetkin gençlerini bulacak ve onların eğitimlerine Katolik üniversitelerinde devam etmelerini sağlayacaktır. Bursların yanı sıra, üniversitelerin hemen yanlarına en ekonomik koşullarla kurulmuş yurtlar da bu faaliyeti kolaylaştırır. Kilise, mevcut mertebesinde ve bugünkü Papa’nın Katolik Hareket’e⁽⁹⁾ verdiği destekle, kendini sadece rahip yetiştirmekle sınırlayamaz: Devlete nüfuz etmek ister (Bellarmine’nin dolaylı iktidarı)⁽¹⁰⁾ ve bu, sıradan insanları, sıradan insanların temsil ettiği bir Katolik kültü-

r n yoğunlaşmasını gerektirir. Kardinal olarak değil de  niversite profesörü olarak kilise için çok kıymetli destekçiler haline gelebilecek çok sayıda genç vardır. “Meslekler”in artışıyla birlikte bu seküler-kültürel faaliyet de kendini genişletmek için sayısız imkana kavuşmuştur.

Sacro Cuore  niversitesi ile neo-skolastik kültür merkezi, bu çalışmanın sadece ilk hücreleridir. Yanı sıra, 1929 Felsefe Kongresi de kayda değerdi: Burada mutlak idealistlerle neo-skolastikler arasında bir  ekіřme olmuştu.⁽¹¹⁾ Neo-skolastikler, kongreye kavgacı bir mücadele ruhıyla donanmış vaziyette katılmıştı. Bence kavgacı ve aksi görünmek, grubun, gençleri etkilemek için amaçladığı şeydi. Katolikler çok güçlüdür, çünkü idealist veya materyalist rakiplerinin “müspet tekzipleri”ni daha az  nemseyemezlerdi; her şeyi bir kenara itip kanıtlanmamış tezleri soğukkanlılıkla dillerine dolarlar. Onlara göre, entelektüel “kopuş” ve entelektüel dürüstlük anlaşılmazdır veya bunu, rakiplerinin bir zayıflığı (ya da naifliği) olarak görürler. Küresel örgütlerinin gücüne ve nüfusun büyük bölümünün hâlâ “modern” olmamasına ve bilim konusunda hâlâ Ptolemaios  ağı’nda olmasına güvenirler. Devlet, kendi otonom kültürünün merkezi olmayı reddederse, Kilise zafere daha da yaklaşır. Devlet, bir otonom merkez olarak, sadece müdahale etmekte başarısız olduğunda değil aynı zamanda bugün yaygın biçimde görülen idealizmin papağanlarını değil de kilise karşıtlarını yok ettiğinde de bu durum yoğunluk kazanır.

Bu durumun sonuçları, fazlasıyla kayda değer olacaktır fakat işler çok uzun süre yolunda gitmeyecektir. Kilise, Yahudi Shylock’tan çok daha acımasız bir Shylock’tur: O, kendi payına düşen eti isteyecek ve ölmekte olan kurbanı hiç düşünmeyecektir. Disraeli haklıydı: Hristiyanlar, dünyayı fethetmiş Yahudilerden daha zeki olmuştur.⁽¹²⁾ Kilise, teorik (teolojik) varsayımlarına yönelik felsefi tekziplerle ya da devletin otonomisine dair Pl toncu yorumlarla, normal gücüne indirgenmeyecektir; ihtiyaç duyulan, aksine, pratik eylemdir, insan güçlerinin bütün toplum içindeki  oşkunluğudur.

Din merkezinin finansları sorunu: Amerika’daki Katolik oluşumun biçimi, garanti altındaki Peter’in payı ve düzenli gelirlerin yanı sıra büyük miktarlarda para toplanmasını olası kılmıştır. Devletin sürekli olarak kiliseyi s bvance etmesine bağlı olarak, ülkelerin iç işlerine kilise müdahalesine dair uluslararası sorular doğabilir mi? Tabiri caizse, bu zekice bir soru olabilir.

Finans sorunu, Papa'nın tabiriyle sözleşmenin konkordatodan ayrıl-mazlığı sorununu daha ileri çekici kılmaktadır. Devlet üzerinde baskı kurmak için Papa'nın bu siyasi tedbiri almak zorunda kaldığını düşü-nün: Bu, halihazırda alınmış bütün paraların hemen geri verilmesi so-rununu doğurmaz mı (özellikle sözleşmeye ilişkin paralar, konkordato-ya değil)?⁽¹³⁾ Diğer yandan bu paraların miktarı çok yüksektir ve bunla-rın, ilk birkaç yılda harcanmış olduğu varsayılabilir; bu nedenle geri ödenmeleri pratik olarak imkansız görülebilir. Hiçbir devlet -ya da özel bir girişim ya da banka- sırf Papa'yı sıkıntılı bir durumda bırakmamak için bu kadar büyük paralar vermeyecektir. Sözleşmeden feragat etmek, kilisenin pratik organizasyonunu öyle büyük bir kriz içine sokacaktır ki, ödeme gücü uzun vadede tamamen yok olacaktır. Finansal anlaşma, bu nedenle, sözleşmenin asli unsuru, sözleşmeden -polemikler nede-niyle ve siyasi baskılar aracılığıyla olabilecek- feragat olasılığını tama-men sıfıra indirgeyen bir garanti olarak değerlendirilmek zorundadır.

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 11.

Madde 54. 1918. "1918'de, hukukumuzda, ilginç biçimde (ama 1918'de sansür vardı), genel olarak fark edilmemiş önemli bir yenilik gerçekleşti: 29 Mayıs 1855 tarihli Sardinya Yasası'na dayanarak çıkarılan altmış üç yıllık Cavour İlkesi (devlet, hiçbir dini sübvans edemez) fes-hedilerek, devlet, Katolik dinini yeniden sübvans etmeye başladı." A. C. Jemolo, "Religione dello Stato e confessioni ammesse," *Nuovi Studi di Di-ritto, Economia, Politica*, 1930, s. 30.

Yenilik, 17 Mart 1918 tarih ve 396 numaralı ve 9 Mayıs 1918 tarih ve 655 numaralı kararnamelerle hayata geçirildi. Bu konuda, Jemolo şu esere atıfta bulunuyor: D. Schiappoli, *I recenti provvedimenti economica vantaggio del clero* (Napoli, 1922), cilt XLVIII, *Atti della R. Accademia di Scienze morali e politiche di Napoli*.⁽¹⁴⁾

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 11.

Madde 55. İlk ve orta öğretimdeki eğitsel kaide. Eğitsel kaidede, ilk ve orta öğretimi liseden ayıran resmi bir ayırım uygulaması.⁽¹⁵⁾ Daha önce, bu türden çok bildik bir ayırım, meslek okullarıyla orta öğretim ve lise arasında yapılmıştı. İlköğretim ise, kendine özgü bazı nitelikleri nede-

niyle sürüncemede bırakılmıştı.

İlköğretimde, çocukların *eğitimine* katkı sağlayan iki öge vardı: Fen bilgisi ve vatandaşlık hakları ve görevleri. “Fen bilimleri”, çocuğu *societas rerum*’a [maddeler dünyası, ç.n.], haklar ve görevler ise “insanlar dünyası”na sokmak içindir. “Fen bilimleri”, çocuğun folklorla “bulanmış” bir çevreden edindiği “büyülü” dünya ve doğa anlayışı ile çelişir. Eğitim, iki unsuru birleştiren gerçekçi bir bakış açısı lehine folklorla karşı bir mücadeledir: Doğa yasası kavramı ve insanın doğal yaşama aktif katılımı, yani doğanın, insanların toplumsal hayatı doğrultusunda dönüştürülmesine aktif katılım kavramı. Diğer bir deyişle, bu görüş, insan toplumunu yaratma amacıyla doğa yasalarına dair nesnel ve eksiksiz bilgiye dayalı çalışmayla kendini gösterir. Son kertede ilköğretim, çalışma kavramına ve gerçekliğine yaslanır, çünkü (haklar ve görevler toplamı) toplumsal düzeni doğal düzene zerk eden, çalışmadır. Toplumsal düzenle doğal düzen arasındaki çalışmaya ve insani pratik faaliyetlere dayalı denge kavramı, tüm büyü ve büyücülüklerden arındırılmış *ilk dünya görüşünü* şekillendirir ve *sürekli hareket halindeki tarihsel bir dünya görüşünün gelişimi için zemin hazırlar*. “Danışmanlığın”, eğitimden tümüyle farklı bir şey olduğu tam anlamıyla doğru değildir; bu ayrım üzerinde ısrarla durmak ciddi bir yanıltır ve bunun sonuçları daha sonra ortaya çıkacaktır.⁽²⁾ Danışmanlık, sadece öğrenen kişinin pasif olduğu durumlarda eğitimden bir nebze farklıdır. Bu durum, kendi içinde absürt olmakla birlikte, salt mekanik eğitime karşı çıkan ateşli saf eğitim savunucuları tarafından da onaylanmaz. Gerçek şudur ki, danışmanlık-eğitim bağlantısı, okullaşmanın, çocuğun şekillenme sürecinin ivmesi ve disiplin altına alınması olduğu sürece, öğretmenin faal çalışması tarafından sağlanır. Öğretmen kadrosu beceriksizse, eğitim vermek durumunda bırakıldıklarında, ortaya koydukları iş de yetersiz olacaktır ve üstünkörü, retorik bir okul yaratılmış olacaktır. Bu durum, orta öğretimdeki edebiyat ve felsefe derslerinden de bellidir. Daha önce, öğrenciler en azından okulu somut tarihsel kavramlar öğrenmiş olarak bitiriyorlardı; şimdi ise öğretmenden bir filozof, bir estetikçi olması bekleniyor, öğrenciler de somut kavramları önemsemiyor ve hızla unutulan anlamsız kelimelerle kafalarını dolduruyorlar. Eski okul sistemine karşı mücadele meşrulaştırıldı fakat problem, programlardan çok insanlarla ilişkili hale getirildi. Aslında, ortalama bir öğretmen, öğrencilerini daha *donanımlı* hale getirmekte başarılı olabilir ama bu, on-

ları daha eğitimli hale getiremeyecektir. Derslerin *mekanik* kısmını titizce ve itinayla işleyecek ve aktif zihne sahip öğrenciler “bagajlarını” kendi başlarına düzene sokacaklardır. Öğretim kadrolarındaki standart düşüşüyle aynı anda uygulanan yeni programlarla birlikte, bir “bagaj” olmayacak ve düzene sokulacak bir şey de kalmayacaktır. Yeni programlar sınavları tümünden kaldırmalıydı: Bugün bir sınava girmek, eskisinden çok daha berbat bir “kumar” oynamak anlamına geliyor olmalı. Şu ya da bu şekilde, sınavı yapanın kim olduğuna bakmaksızın, bir tarih her zaman bir tarihtir ve bir tanım da daima bir tanımdır. Peki ya notlar? Değerlendirme estetik mi yoksa felsefi mi olacak?

Bana kalırsa, eski Casati Yasası’na⁽³⁾ dayalı eski İtalyan orta öğretiminin [eğitsel] faydası, “eğitici” bir okul sistemi için birtakım belirgin beklentilerden ziyade kendi yapılanmasının ve programlarının toplamına dayanıyordu. Bu konuda, sanıyorum, Carducci’nin dil sorunu ile ilgili söyledikleri hatırlanmalıdır: İtalyanlar, konuşmak yerine, dillerini seyrederler.⁽⁴⁾ Öğrencilerin faaliyetleri düşünüldüğünde bunun okullara nasıl yerleştiği görülebilir. Yeni programlar -bunları tasarlayan ve savunan teorisyenler açısından- öğrencilerin faaliyetlerini ve öğretmenleriyle aktif işbirliklerini ne kadar olumlar ve teorize ederse, öğrenci o denli, sanki salt pasifmiş gibi, işlemek durumunda kalır. Eski okulda ise, örgütsel yapı tek başına eğitimi sağlıyordu. Nasıl mı? Latince ve Yunanca ve diğer dillerin, edebiyatları ve siyasi tarihleriyle birlikte okutulması, bu eğitim tarzının temel taşıydı. Onun eğitsel karakteri, bu şeylerin anlık pratik-mesleki amaçlar için öğrenilmiyor olmasıyla şekillenmişti; elbette bir amaçları vardı ancak bu amaç, insanın kültürel şekillenmesiydi ve bu amacın da bir “menfaat”e hizmet ettiği inkâr edilemez. Ne var ki bu çalışma içeriği, kendi başına bağlantısız durmaktadır. Kişi, Latince ve Yunanca’yı, konuşmak, garson olmak, çevirmenlik yapmak için öğrenmez. Bu diller, dünya kültürünün temel taşları olduğu varsayılan Yunan ve Roma medeniyetlerini bilmek için öğrenilir. Latince ve Yunanca bir şekilde mekanik yollarla gramer üzerinden öğrenilir fakat mekanik tekdüzelik suçlamaları da fazla abartılmıştır. Bu sorun çocukları ilgilendirir; çocukların çalışkanlık, hassasiyet, fiziksel denge, belli nesneler üzerine zihinsel yoğunlaşma alışkanlıkları gibi bazı edinmiş olması gerekir. Otuz ya da kırk yaşlarında bir öğrencinin, “mekanik baskı” yoluyla “mecburen” uygun psikosomatik alışkanlıkları edinmemesi nedeniyle, on altı saat boyunca bir sırada oturması ne kadar

mantıklıdır?⁽⁵⁾ Burası, akademisyen yetiştirmek için başlanması gereken noktadır ve binlerce ya da yüzlerce veya sadece düzinelerce her medeniyetin ihtiyaç duyduğu birinci sınıf akademisyen yetiştirmek için eşit bir baskı uygulanmalıdır. (Elbette bu konu aynı zeminde olmak şartıyla daha da geliştirilebilir.)

Latince öğrenilir ve ölü bir şeymiş gibi en ince parçalarına kadar analiz edilir. Bu doğrudur fakat bir çocuk tarafından yapılan her analiz, ölü bir şeyin analizi olmak durumundadır. Yanı sıra, Latince'nin bu şekilde çalışıldığı her an, Romalılar'ın hayatı da belli ölçüde, çocuğu ilgilendiren ve ilgilendirecek olan bir mit olacaktır. Dil ölüdür, bir kadavra gibi parçalarına ayrılacaktır doğru, öte yandan o kadavra sürekli olarak örnekler ve öyküler üzerinde hayata dönecektir. Aynı şey İtalyanca için geçerli olabilir mi? İmkânsız. Hiçbir yaşayan dil, Latince ile aynı şekilde öğretilemez: Absürt olur ya da absürt görünür. Hiçbir çocuk bu tür analitik metotla çalışmaya başladığında Latince'yi bilmiyordu. Yaşayan bir dil bilinebilirdi ve bu, bir çocuğun onu hecelemeyi bilip bilmemesine bakardı: O zaman herkes Berlitz okuluna hücum ederdi. Latince ve Yunanca, öğretmen için bile zihinlerde bir mit gibi görünür. Kişi, Latince'yi, öğrenmek için okumaz; Latince çocuğu çalışmaya, bir kadavra gibi görünen ama sürekli olarak hayata geri dönen bir tarih bütününe analiz etmeye alıştıırır. Sekiz yıllık Latince eğitiminde, Phaedrus'tan Ennius'a ve Lactantius'a kadar tüm dil öğretilir: Tarihsel bir fenomen en başından sonuna kadar analiz edilir. Belli bir dönemin grameri, belli bir dönemin ve belli bir yazarın dağarcığı, çalışılır ve Phaedrus'un gramerinin ne Cicero ile ne de Plautus ile benzeştiği görülür. Ayrıca aynı sesler kombinasyonu, farklı dönemler ve farklı yazarlarda aynı anlama gelmemektedir. Latince ve İtalyanca sürekli kıyaslanır ancak her bir kelime, bir konsepttir; farklı dönemlerde, farklı bireylerde ve kıyaslanan iki farklı dilde farklı anlamlar taşıyan bir söylev figürüdür. Kişi, edebiyat tarihi öğrenir; o dilde yazılan kitapların tarihini öğrenir, siyasi tarih öğrenir ve o dili konuşan insanların tarzlarını öğrenir. Gençlerin eğitimi bu organik bütünle, çeşitli aşamaları -kabaca da olsa- tüm kapsamıyla takip ettiği olgusuyla belirlenir. Bu çalışma biçimi, amacını açıkça belli etmeden ve öğretmenin asgari müdahalesiyle gerçekleşir. Mantıksal, psikolojik, sanatsal deneyimler, düşünmeksizin edinilir fakat edinilen şey, her şeyden önce büyük bir tarih, tarihsel gelişim deneyimidir.

Elbette Yunanca ve Latince'nin mucizevi nitelikleri olduğuna inanmı-

yorum; sadece belli bir dönemde belli bir kültürde belli bir gelenekle birlikte bu çizgilerde çalışmanın belli sonuçlar verdiğini söylüyorum. Latince ve Yunanca'nın yerini başkaları alabilir ve alacaktır da ancak yeni konu ya da konular bütünü, didaktik biçimde bireyin çocukluk yıllarından bir kariyer seçebileceği kadar yaşlandığı yıllara dek aldığı genel eğitim içindeki benzer sonuçları verecek şekilde ayarlanmalıdır. Bu zaman zarfında, çalışma izleği ya da bu izleğin büyük kısmı, bağıntısız olmalıdır; diğer bir deyişle, anlık ya da çok anlık pratik amaçlara yönelik olmamalıdır; hem geliştirici hem de "yol gösterici" yani somut bilgi açısından zengin olmalıdır.

Modern okulda, bence, kalıcı bir dejenerasyon süreci işlemektedir: Anlık pratik çıkarlara hizmet eden meslek okulu, anlık çıkarlar sağlamayan "geliştirici" okulun bir adım önündedir. Asıl paradoks ise, bu okul türünün "demokratik" görünmesi ve öyle olduğunun iddia edilmesidir; ne var ki bu okul aslında, toplumsal farklılıkları kalıcılaştırmak amacını güder. Bu paradoks nasıl açıklanabilir? Sanırım bu kanı, nitelik ile niceliği karıştıran bir tarihsel perspektiften doğmaktadır. Geleneksel okul, "oligarşik" idi, çünkü bu okula sadece yönetici olacak üst sınıftan çocuklar devam etmekteydi ancak, onu "oligarşik" kılan, öğretim biçimi değildi. Bir okula toplumsal karakterini kazandıran, ne öğrencilerinin liderlik yeteneklerini edinmesi ne de üstün öğrencileri şekillendirme başarısıdır. Okulun toplumsal karakteri, her toplumsal katmanın, belli bir geleneksel işlevi o katman içinde kalıcılaştırmayı hedefleyen kendine özgü okula sahip olması olgusu ile belirlenir. Bu çizgiyi kırmak için, mesleki okulların çoğaltılması ve desteklenmesi değil, gençleri bir meslek seçmenin eşiğine sürükleyecek ve süreç içinde onu düşünebilen, çalışabilen ve yönetebilen -ya da yönetenleri denetleyebilen- bir kişi haline getirecek tek bir hazırlık (ilk ve orta öğretim) okulu yaratılması gerekir. Mesleki okul türlerini çoğaltmak ise, geleneksel ayrımların kalıcılışmasını sağlar fakat bir yandan da bu, ayrımlar içerisinde yeni katmanlaşmalar oluşturacağından demokrasiye katkıda bulunuyormuş gibi görünür. Örneğin, vasıfsız emekçiye ve vasıflı işçiye ya da köylüye ve arazi uzmanını ya da toprakbilimciyi ele alalım. Sadece demokrasi yönündeki eğilim, özünde, sadece vasıfsız bir emekçinin vasıflı bir işçiye dönüşmesi değil, daha çok her "yurttaşın" "yönetme" yetisini edinebilmesi ve toplumun bunu olası kılmak için onu, sadece "soyut bir şekilde" de olsa, genel koşullar içine yerleştirmesi anlamına gelir. "Siyasi de-

mokrası”, yönetilenlerin, ihtiyaç duyulan “teknik” hazırlığı az ya da çok kazanabilmesini sağlayarak yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrımı ortadan kaldırmayı hedefler. Ne var ki gerçekte, şu anda pratikte baskın olan okul tipi gösteriyor ki, bu sadece bir retorik yanılsamadır. Okul, gittikçe, yöneten sınıfın zeminini teknik hazırlıkla -genel bir tarihsel-eleştirel hazırlık- sınırlayacak biçimde tasarlanmaktadır.

İlk ve orta öğretimdeki dogmatizm ve eleştirel tarih: Yeni pedagoji, “danışmanlık” alanına yani somut bilgi öğrenimine yoğunlaşarak okullardaki dogmatizme saldırınayı tercih etti. Tam olarak, belli seviyede bir dogmatizmin, yani sadece çalışma programının tüm çevriminde (lisenin ilk yılında tarihsel gramer öğretilemez) özümseven ve gevşetilen bir dogmatizmin vazgeçilmez olduğu alana saldırınayı seçti. Bu şekilde, yeni pedagoji, dogmatizme yalnızca dinsel düşünce alanında katlanmaya ve tüm felsefe tarihini, yabancı fikirler ve hezeyanlar bütünü olarak tanımlamaya zorlandı.⁽⁶⁾

Felsefe öğretimi: Orta öğretimde, yeni yöntemin öğrenmeyi zayıflatığına ve pratikte seviyesini düşürdüğüne inanıyorum. (Mantıken, yeni yöntem oldukça iyi ve uygun fakat pratikte, okulların koşulları göz önüne alındığında, sadece çok akılcı ve çekici bir ütopyadan ibaret görünüyor.) Bir felsefe tarihi dersiyse ve evde belli yazarların okunmasıyla desteklenecek geleneksel “tanımlayıcı” felsefe, bence, en iyi yöntemdir. Ne var ki “tanımlayıcı ve belirleyici” felsefenin, bir soyutlama olduğunu söylüyorlar! Evet, aynen gramer ve matematik gibi bir soyutlama olabilir ancak gereklidir de. Birin bire eşit olması bir soyutlamadır fakat hiç kimse, bir sineğin bir file eşit olduğunu söylemez. Mantık aygıtları da aynı türden soyutlamalardır; onlar normal düşüncenin grameri gibidir: Doğuştan gelmezler, tarihsel olarak öğrenilirler. Yeni yöntem, formel mantık araçlarına sahip olunduğunu varsayar; onun amacı ise bu araçlara halihazırda sahip olduğu düşünülemez çocukların eğitimidir; yani yeni yöntem, bu araçların doğuştan geldiğini varsayar. Formel mantık, gramer gibidir: Bir yandan şematik olarak da öğrenilmesi gerekiyor da “faal” bir yolla özümseilir. Öğrenci, bir gramofon kaydı, pasif bir alıcı değildir. Örneğin; Barbara, Bärälipton tasımına⁽⁷⁾ kafa yoran çocuk: Elbette zor bir iş yapmaktadır ve onun kesinkes gerekli olandan daha fazla çalışmak zorunda kalmaması için yollar bulunmalıdır. Onun, öğrenmek için çok çalışması ve fiziksel hareketlerini kontrol etmek için kendini zorlaması, yani bir çeşit psikosomatik çıraklık evresinden geç-

mesi gerektiği de eşit oranda doğrudur. Ders çalışmak da bir iştir ve hatta sadece zihinsel değil sinirsel açıdan da kendine özgü çıraklık dönemiyle oldukça yorucu bir iştir. Bu, bir adaptasyon süreci, çaba, acı ve sıkıntı ile kazanılan bir alışkanlıktır. Orta öğretime yoğun katılım, çalışma disiplininde bir gevşemeyi de beraberinde getirmekte ve bir “rahatlama” ihtiyacını ortaya koymaktadır. Birçokları, sadece bedensel emeği zor ve yorucu buldukları için, ders çalışmanın zorluğunu yapay görürler. Bu, karmaşık bir konudur. Hiç şüphesiz, geleneksel olarak entelektüel bir ailenin çocuğu, psikosomatik adaptasyon sürecini kolaylıkla atlatır: Sınıfa ilk kez girdiğinde bile diğer çocuklara göre çok sayıda avantajı vardır; aile gelenekleri sayesinde nasıl uyum sağlayacağını çoktan öğrenmiştir. Aynı şekilde, kentli bir işçinin oğlu da bir fabrikada çalışmaya başladığında, bir köylünün oğlundan ya da tarlalardaki hayata alışmış bir köylüden çok daha az zorluk yaşar. Beslenme şeklinin bile bir önemi vardır.

Birçok “sıradan insanın”, ders çalışmanın kendilerine göre birtakım “zorlukları” olduğunu düşünmesinin sebebi budur. Bu insanlar beyefendilerin (özellikle kırsal bölgedeki birçok kişi için “beyefendi”⁽⁸⁾, “aydın” anlamına gelir) işlerini çabucak ve belirgin bir rahatlıkla tamamlamalarını, kendi oğullarının gözyaşları ve kanı sayesinde başardıklarını düşünürler ve bu işin içinde bir iş olduğuna kanaat getirirler. Yeni siyasi düzende, bu sorunlar iyice yakıcı hale gelecek ve çarpıtılmaksızın kolaylaştırılamayacak şeyleri kolaylaştırma eğilimine karşı direnmek gerekecektir. Eğer amaç, gerekli psikosomatik tutumları geleneksel olarak geliştirmemiş bir toplumsal katmandan en yüksek seviyelere kadar yeni bir aydınlar tabakası yaratmaksa, öngörülemeyecek boyutlardaki zorluklara göğüs germek mecburi olacaktır.

Karşılaştırma: Defter 12, Madde 2.

Madde 56. *Machiavelli ve siyaset fenomeninin “otonomisi”.* Makyavelizm ve anti Makyavelizm konusu (her gerçek “Makyavelist”, siyasi faaliyetine Machiavelli’nin teorilerini göstermelik olarak reddederek başlar: Örneğin, Cizvitler ve Prusyalı II. Frederick).⁽¹⁾ Makyavelizmin, siyaset biliminin gelişimindeki yeri: İtalya’da, en azından, siyaset bilimi bu tema etrafında gelişmiştir. Bu konu hakkında eleştirel bir bibliyografi hazırla. Croce’nin, siyasi-iktisadi unsurun otonomisine dair ayrıntılı

araştırmasının önemi nedir? Croce'nin, Marksizmin ve tarihsel materyalizmin kültürel etkisine dair olmasa, bu sonuca ulaşamayacağını söylemek mümkün mü? Bir noktada (bunu kontrol et) Croce'nin, Marx'ın belli bir modern sınıf hakkında, Machiavelli'nin sonuçlarını tekrar ettiğini hiç kimsenin fark etmemiş olmasına şaşırdığını hatırlayın.⁽²⁾ Croce'nin bu cümlesinden, onun tarihsel materyalizmi salt bir ampirik tarihsel metodoloji bütününe indirgediği çıkarılabilir mi?

Diğer sorular: Siyasetin otonom olduğu düşünüldüğünde, onunla diğer tarihsel tezahürler arasındaki diyalektik ilişki nedir? Croce'de diyalektik problemi ve onun "ayrılar diyalektiği" varsayımı.⁽³⁾ Bu, kendi içinde bir çelişki, bir *ignorantia elenchi* [alakasız sonuç, ç.n.] değil midir? Diyalektik, bir "içkin" ilişkiye değil, karşıtlara, olumsuzun olumsuzuna atıfta bulunmalıdır.

Sanat, ahlak, felsefe, siyasete "hizmet eder", yani, siyasete "içkin" dirler, onun bir unsuruna indirgenebilirler ama tersi olamaz; siyaset sanatı, felsefeyi, ahlakı tahrip eder. Buna göre, siyasi-iktisadi olgunun önceliğini -yani "yapı"yı- bir referans noktası, üstyapıların mekanik olmayan bir diyalektik "nedenselliği" olarak görmek mümkündür.

Croce'nin felsefesinde, odaklanılması gereken nokta, bana öyle geliyor ki, tam olarak bu ayrımlar diyalektiğidir: Bu varsayıma gerçekten ihtiyaç vardır ancak bu varsayım kendi içinde bir çelişkidir de. Bu ilkelere üzerinde çalışmak, onları eleştirel manada geliştirmek için de gereklidir. Croce'nin "ayrımları" konusuna Gentilecilerin sözsüz karşı çıkışlarını incele.⁽⁴⁾ Hegel'e bak: Croce-Gentile ikilisinin Hegelcilik reformu, "tamamıyla" doğru mu? Hegel'i, fazlasıyla "soyut" hale getirmediler mi? Onun en gerçekçi, en tarihselci niteliklerini, (diğer taraftan) tam olarak Marksizmin doğuşunu sağlayan niteliklerini es geçmediler mi? Diğer bir deyişle, Marx'ın Hegelciliği aşması, o felsefenin en verimli tarihsel gelişimi iken, Croce-Gentile reformu bir aşmadan söz edilemeyecek biçimde sadece bir "reform" olarak kalmadı mı? Nihayet Croce ile Gentile'nin -her ikisi de Marx inceleyerek işe girişmişlerdi (siyasi nedenlerle mi?)- doğrultularını değiştirmelerini sağlayan yine Marksizm değil miydi? Hegelcilik konusunda Croce ile Gentile'ye katılan Vico-B. Spaventa: Ne var ki bu, Hegel felsefesini daha geri bir aşamaya götürmek anlamına gelmez mi?⁽⁵⁾ Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları olmaksızın, yani, tüm eski inançların kesin olarak zamanın gerçeklikleri tarafından alt edildiği aşırı yoğun bir tarihsel dönemin hayati ve doğru-

254 Hapishane Defterleri - Defter 4

dan deneyimleri olmaksızın, Hegel anlaşılabilir miydi? Vico ve Spaventa buna benzer ne önermiştir? (Spaventa için de aynı şey geçerlidir; zira dönemin tüm medeni dünyasını sarsan ve herkesi evrensel terimlerle düşünmeye sevk eden 1789 ve 1815 olaylarıyla, toplumsal “tümelliği”, tüm bilinen insan ırkını, tüm yaşayan “ruhu” oluşturan olaylarla kıyaslandığında, bölgesel ve yerel kalan olaylara iştirak etmiştir. Bu nedenle, Hegel’in gözüyle Napolyon, at sırtındaki “dünya ruhudur”!) Vico’nun felsefesi hangi sahici tarihsel hareketin tanığıdır? Onun parıltısı, birleşik ve kozmopolit bir Katolik bakışın da yardımıyla bütün dünyayı kısıtlı bir ölü tarih köşesinden kavrayabilmiş olmasında yatmaktadır fakat... tam da bu noktada felsefeyi tarih ile eylemi, düşünce ve “klasik Alman felsefesinin tek varisi Alman proletaryası” ile tanımlamayı sağlayacak Vico ile Hegel, Napolyon-dünya ruhu ile tanrı, saf soyut spekülasyon ile “tarih felsefesi” arasındaki temel fark yatmaktadır.⁽⁶⁾

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (x).

Madde 57. *Vincenzo Cuoco ve pasif devrim*. Vincenzo Cuoco, Napolyon Savaşları’nın bir yan etkisi olarak İtalya’da gerçekleşen devrimi, bir pasif devrim olarak adlandırmıştı. Pasif devrim kavramı, bana göre, sadece İtalya için değil, devleti bir dizi reformla ya da radikal-Jakoben tarzda bir siyasi devrim olmaksızın ulusal savaşlarla modernize eden diğer devletler için de geçerlidir. Cuoco’nun bu kavramı İtalya özelinde nasıl geliştirdiğini incele.⁽¹⁾

Madde 58. [Popüler edebiyat] Atkinson, N., *Eugène Sue et le romanfeuilleton*. 8°, 226 sayfa, Paris, Nizet et Bastard, 40 Frank.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 21 Madde 15.

Madde 59. [Ast sınıfların tarihi.] Rosmini A., *Saggio sul comunismo e sul socialismo*, A. Canaletti Gaudenti’nin önsözüyle. 16°, 85 sayfa, Roma, Signorelli, L. 6.⁽¹⁾ (*Manifesto’nun*⁽²⁾ açılış paragrafında bir İtalya yorumu olarak IX. Pius’un *Syllabus*⁽³⁾ adlı eserindeki 1848 öncesi papalık genelgeleri ile birlikte değerlendirilmiştir.)⁽⁴⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 7.

Madde 60. Kültürel konular.^a Antik çağlarda kapitalizm konusu üzerine eleştirel-bibliyografik bir inceleme: Salvioli'nin kitabının Fransızca ve İtalyanca versiyonlarının karşılaştırması⁽¹⁾; Barbagallo'nun makaleleri ve kitapları (örneğin, *L'oro e il fuoco*) ve onun Giovanni Sanna ile girdiği polemik.⁽²⁾ Bu yazıların "tonu", Barbagallo'da standarttır; polemik antik dönemle modern dönem hakkındaki on sekizinci yüzyıl tartışmalarını andırır. Bu on sekizinci yüzyıl tartışması ne kadar önemli ve anlamlıdır? Bu, yeni bir tarihsel evrenin, tüm varoluş biçimlerini kökten değiştirecek ve geçmişi tümden kapatacak bir evrenin halihazırda sürmekte olduğuna dair, giderek artan bir farkındalığın ifadesidir. Bu konuda, Antonio Labriola'nın *Da un secolo all'altro*'daki, kendine ait kısımda Fransız Devrimi'nce yazılan yeni takvim hakkında dile getirdiklerine bakın (Labriola tarafından tartışılan takvimin tarihinde de görülebileceği gibi, antik dünya ile Hristiyan dünyası arasında eşit oranda köklü bir süreksizlik farkındalığı mevcut değildir).⁽³⁾ Antik kapitalizm hakkında şu anda (modern dönemde) süregiden tartışmanın değeri nedir? Bu, şüphesiz gerici ve septisizmi körüklemekte ve gelişim ve ilerlemeye tekabül edebilecek her iktisadi fenomenden soyutlanmaktadır. Tartışma, yine de, sadece çok önemli olmayan dar akademisyen çevrelerinde dönmektedir ve on sekizinci yüzyıl tartışmasının aksine kültürün bir parçası değildir. Barbagallo'nun konumu, tipik İtalyan sözüm ona tarihsel materyalizmi konumudur, zira Barbagallo, hâlâ kendini bir "tarihsel materyalist" olarak takdim etmektedir (*Nuova Rivista Storica*'da 1928-29'da Croce ile girdiği polemiklere bakın).⁽⁴⁾ Guglielmo Ferrero ve Lorianizm ile ilişkili.⁽⁵⁾

Londra'nın evrensel rolü üzerine bir çalışma: Tarihsel olarak nasıl kurulduğu ve savaştan sonra rekabetle nasıl başa çıktığı; Anglo Sakson iktisadi hegemonyasının teknik yanı ve sterlinin dünyadaki hegemonyası, New York ve Paris'in Londra'yı destekleme çabaları. İngiliz kapitalizmi bu hegemonyadan nasıl yararlandı? Einaudi'nin bazı yazılarında bu konuya genel kavramlarla değinilmektedir.⁽⁶⁾ Mario Borsa'nın Londra üzerine kitabı.⁽⁷⁾ Angelo Crespi'nin İngiliz emperyalizmi üzerine kitabı.⁽⁸⁾

Konu, Westminster (Bankası) Başkanı tarafından, 1929 tarihli bir toplantıda yaptığı konuşmada dile getirilmiştir. Konuşmacı, Londra'nın

a) El yazmasında, bu notun başlığı olan "Kültürel konular", "Dergi ve gazete türleri" başlığı üzerine çizilerek seçilmiştir.

bir uluslararası finans merkezi olan konumunu koruma çabalarının sanayi ve ticarete fazlasıyla yük bindirdiğini söylemişti fakat Londra finans piyasası tarafından elde edilen gelirlerin, ticaret dengesindeki açığın giderilmesine çok fazla katkıda bulunduğunu da eklemişti. Ticaret Bakanlığı tarafından yapılan bir araştırmaya göre bu katkı 1928'de 65 milyon, 1927'de 63 milyon, 1926'da 60 milyon paunta ulaşmıştı. Buna göre, finansal piyasa faaliyeti İngiltere'nin en büyük ihracat sanayilerinden biri olarak görülmeliydi. Londra'nın sermaye ihracatı konusundaki önemli rolü akıldan çıkarılmamalıdır. Bu ihracat sayesinde yıllık 285 milyon paunt gelir elde edilmekte ve İngiliz yatırımları dış piyasaları daha ulaşılır hale getirdiğinden, İngiliz mallarının ihracatı da kolaylaşmaktadır. Dahası, Londra'da Kurulu uluslararası finans mekanizması, İngiliz ihracatçısına başka hiçbir ülkede olmayacak kadar iyi bankacılık ve döviz hizmetlerine ulaşım şansı vermektedir. O halde, Londra'nın uluslararası finans alanındaki üstünlüğünü korumak için yapılan fedakarlıkların, o üstünlükle sağlanan avantajlarla giderildiği açıktır ancak o üstünlüğü korumak için İngiliz mali sisteminin, altının serbest hareketine dayalı olması da gerekir. Altının serbest hareketini kısıtlayacak her girişim, Londra'nın ibraz halinde ödenecek faturalar alanında uluslararası işlemler merkezi olma konumunu sarsacaktır. Londra'da ibraz halinde ödenecek faturalar formundaki yabancı birikimler Londra piyasasının tasarrufuna terk edilmiş büyük miktarlarda paraya tekabül etmektedir. Bu fonların akışının durması halinde, parasal maliyetin çok daha durağan ama çok daha yüksek olacağı da düşünülebilir.⁽⁹⁾

Londra'nın oynadığı rol nedeniyle gazetelerde ve iktisat dergilerinde sözü geçen hangi iktisadi ticari ifadeler gerçeğe dönüşmüştür?

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 6 ve 7.

Madde 61. Felsefe-ideoloji, bilim-doktrin. Gaëtan Pirou, *Doctrines sociales et science économique*, Paris, Librairie du Recueil Sirey.⁽¹¹⁾ (Bölümler: Science économique et socialisme. Science et doctrines économiques. Nouveaux aspects du coopératisme. L'état actuel de la science économique en France. Fondament de la valeur et lois de l'échange. M. Pantaleoni et la théorie économique.) Yazar, iktisadi olguları (iktisat bilimi) açıklamayı hedefleyen teorilerle, iktisadi ve toplumsal değişimi hedefleyen teorileri (ki onlara toplumsal doktrinler diyor) birbirlerinin

den ayırt ediyor. Ardından toplumsal doktrinlerle iktisat bilimi arasındaki bağları kurmak için sergilenen çabaları inceliyor; hem liberalizmin hem de Marksizmin, aslında başka kaygıları da varken bilime sadık kaldıkları şeklindeki iddiayı özellikle ele alıyor. “Öyle görünüyor ki, bilimin gelişimi ile doktrinlerin gelişimi aynı düzlemde değildir ve doktrinler, ne evrimsel eğrinin geleceğine doğru basit bir uzantı ne de bilimin öğretilerinin kaçınılmaz çıkarımlarıdır.” Sorel’le aynı safta duran yazar şöyle demektedir: “Doktrinler formüllere dönüştürülmüş doğrular olarak değil, harekete geçirilmiş güçler olarak değerlendirilmelidir.” Alfonso De Pietri-Tonelli (*Rivista di Politica Economica*, 31 Mart 1930), yukarıdaki satırları aldığı bir bibliyografik alıntı verir ve okuyucuya kendisinin de “harekete geçirilmiş güçler” de dâhil olmak üzere aynı ayrımları yaptığını savunduğu ve muhtemelen onun itkiler teorisi ile ilişkili olan siyasi iktisat izleğini aktarır.

Bilimle hayat arasındaki ilişkiler konusu: Pirou’nun ayrımına göre Marksizm, salt bir toplumsal doktrin değildir, zira kendisi de bizzat “bilim”i açıklama iddiasındadır: Yani, “bilim”den daha fazlası olma iddiasındadır. İdeoloji-felsefe=doktrin-bilim konusu siyasi ya da pratik unsurun “ilkel” karakteri ya da “indirgenemezliği” konusunu da gündeme getirir. İdeoloji=bilimsel hipotez eşitliğinin eğitici gücü vardır ve bilimdeki gerçek gelişmelerle doğrulanır [ve eleştirilir], yani, bilime (gerçek hipoteze) dönüştürülüp sistematikleştirilir.

Madde 62. Askeri ve siyasi hüner. Kitlelerin ortak aklına seslenen geleneksel sözler: “Generaller” der Xenophon, “masalarının zenginliği ve zevkleriyle değil, yetenek ve çalışkanlıklarıyla diğer insanlardan üstün olmalıdır.” “Askerlerin, komutanlarının cahilliği ya da umursamazlığından kaynaklanan sıkıntıya ve rahatsızlığa katlanmaları beklenemez ama zorunluluktan kaynaklanan sıkıntıya ve rahatsızlığa katlanmaya her an hazırdırlar.” “Kendini riske atarak sergilenen gözü peklik, yiğitliktir; başkalarını riske atarak sergilenen gözü peklik ise küstahlıktır (Pietro Colletta).”⁽¹⁾

Gözü peklik-cüret ve cesaret arasındaki fark: İlki içgüdüsel ve düşüncesizce iken; cesaret eğitim ve toplumsal adetler sayesinde kazanılır. Bir siperde uzun süre kalmak, “cesaret” -yani, dirençli gözü peklik- gerektirir ve bu cesaret, “korku” sayesinde (orada kalmadığın takdirde öleceğin korkusu) ya da gerekli olduğuna dair inançla da edinilebilir (cesaret).

Madde 63. Sorel-Croce yazışmaları. 1929'da, Sorel'in Oberdan'dan bahsettiği bir mektubun yayımlanmasının ardından⁽¹⁾, Sorel'in mektuplarındaki belli ifadelerle karşı çıkan ve bizzat Sorel'e saldıran bir dizi yazının basıldığını anımsayın (o dönemde Arturo Stanghellini'nin özellikle sert bir eserinden, *L'Italia Letteraria*'dan alıntı yapmıştı).⁽²⁾ Yazışmaların yayımlanması, *La Critica*'nın bir sonraki sayısında durduruldu; daha sonra olanlara hiçbir atıfta bulunulmaksızın, sadece bir dizi değişiklikle yayıma devam edildi: Birçok adın yalnızca baş harfi kullanıldı ve anlaşılan o ki, belli mektuplar hiç basılmadı. Bu, Sorel'e yönelik gazeteci bakışının ve onun İtalya ile ilişkisinin başlangıcı idi.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 66.

Madde 64. "Tarih ve anti tarih." "Düşünce'ye ve Eylem kapasitesine sahip çok az insan vardır. Düşünce genişler ama eksilir: Eylem canlanır ama daralır." Goethe, *W. Meister* (VIII, 5).⁽¹⁾

Madde 65. Geçmiş ve bugün. Napoli sokaklarının "hayalperestler" ve "şairler" için "elverişsizliği" üzerine, Salvatore di Giacomo tarafından (1920'de *Giornale D'Italia*'da) yazılan bir makale.⁽¹⁾ Pencerelerden saksılar düşer, beyefendilerin melon ve hasır şapkalarını ve hatta kafataslarını parçalar. Para eden domatesler ve para etmeyen taşlar kıssası. "Hareketli" bir ilkel çevrede bir kopuş, bir ayrışma ve kendini açıkça belli eden bir masuniyet hissi. "Normal" zamanlarda, bu aynı ilkel çevre, üstü örtük biçimde yordakçı ve yaltakçıdır. Manzoni'nin Bonghi'ye anlattığı Venedikli sıradan adam kıssası: Adam, soyluların önünde el pençe divan dururken, kiliselerin önünde sadece ufaktan eğilmekle yetinir. Kutsal şeylere karşı alenen sergilediği aşağılıkça saygısı sorulduğunda göz kırparak şöyle yanıt verir: "Azizlerle boşa vakit geçirilmez."⁽²⁾ Ayrışma, modern bir şehirde kendini nasıl belli eder? Örnekler ve kıssadan hisseler.

Madde 66. Siyasetteki askeri unsur. Tarihte yerini almış ve bir devlet yapısının siyasi faaliyetinde iş başında olan toplumsal güçler bütünü'nün bir analizinde, askeri ve bürokratik unsura özel önem verilmelidir ve bu analiz sadece yürürlükteki askeri ve bürokratik unsurları değil, bu unsurların geleneksel olarak seçildiği belli bir devlet yapısındaki toplumsal katmanları da içermelidir. Ordu alenen katılmış olmasa bile,

siyasi bir hareket askeri bir karakterde olabilir; aynı şekilde bir hükümet de askeri personelden oluşmuyor olsa bile askeri nitelikte olabilir. Belli durumlarda, anayasal sınırların aşılınmasını sağlamak, tabiri caizse siyaseti rütbelere indirgememek ve böylece ordunun tarafsız görünmesi ve “hizipler” üstü kalması gerekliliğine bağlı olarak subaylar ve askerler arasındaki homojenliği korumak için orduyu teşhir etmemek en iyisidir. Ordunun, devletin toplumsal yapısını yeniden ürettiği ve böylece siyasetin orduya bulaşmasının dış dünyanın çelişkilerini yeniden üretebileceği ve askeri oluşum içinde bir ayrışmaya yol açabileceği unutulmamalıdır.⁴ Bu saptamaların hiç biri kesin değildir; bunlar tarihin farklı anlarına ve farklı devletlere göre “yorumlanmalıdır.”

İlk ele alınması gereken şudur: Herhangi bir ülkede, askeri ve bürokratik bir konumun, iktisadi yaşamda ve siyasi dayatmacılıkta (iktidara dolaylı yollardan da olsa “şantaj” yoluyla aktif katılım) önemli bir unsur olduğu yaygın bir toplumsal katman var mıdır? Modern Avrupa’da bu katman, bir yandan endüstriyel gücün gelişimine öbür yandan tarım reformuna bağlı olarak az ya da çok yaygın olabilecek orta ve küçük kırsal burjuvazidir. Açıkçası askeri ve bürokratik konum, bu toplumsal katmanın tekeline olamaz. Ne var ki, bu katmanda ona siyasi bir avantaj ve toplumsal bütünde belirleyici bir rol kazandıracak biçimde belli bir homojenlik ve güçlü bir amaç birliği hissi üreten iki önemli unsur vardır. Bu iki unsur şunlardır: Sergilediği toplumsal işlev ve bu işlevin ürettiği psikolojik tutum. Bu katman, sınırlı insan gruplarını doğrudan yönetmeye ve “iktisadi” değil, “siyasi” yönetime alışktır. Bu katman, kelimenin modern anlamıyla iktisadi işleve sahip değildir. Birtakım “medeniyetten uzak” topraklara sahip olması sayesinde bir geliri vardır ve köylünün geçimliğinin artırmasını engeller: Köylünün kronik yoksulluğundan ve uzatmalı emeğinden beslenir. Köylü emeğinin en ufak bir (otonom) örgütlenmesi bile, bu katmanın yaşam standardını ve toplumsal konumunu tehlikeye atar, bu nedenle de bu tür aşırı enerjiye

a) El yazmasının bu noktasına, Gramsci -belli ki sonraki bir aşamada- sayfanın sonuna eklediği birkaç satırı belirtmesi için (I) rakamı eklemiştir: “(I) Unutmayın ki, emekli ve izinli subaylar dernekleri aracılığıyla, toplumda, ordunun bir bölümüne yönelik sağlam bir eğitim verilmesi için bir çaba harcanmaktadır. Bu bölüm, halihazırdaki ordu (yani, genel komuta kademesi) ile ilişkilidir ve gerektiğinde hazır orduyu harekete geçirmeksizin kullanılabilir. Ayrıca bu bölüm, sürekli hazır durumda bekleyen bir yedek ordu işlevi de görür: Resmi olarak ordu içinde olmayan ama askeri güçlerin nüfuzu altında olduğu belli bir askeri kesim.”

karşı direnir ve saldırır. Bu katmanın sınırları, onun toplumsal heterojenliği ve bölgesel yayılmışlığı ile belirlenir. Bu unsurlar, bu katmanla ilişkili diğer fenomenleri de açıklar: Konuşkanlığı, takip ettiği sistemlerin çokluğu, etkilendiği ideolojilerin tuhaf doğası vs. İradesi belli bir hedefe kilitlenir fakat yavaş davranır ve kendini, örgütsel ve siyasi olarak merkezileştirmesi için kapsamlı bir süreç yaşar. Bu süreç, bu katmana özgü iradenin, genel irade veya üst sınıfın iradesi ile çakışması durumunda hız kazanır. Ayrıca sürecin hızlanmasının yanı sıra, katmanın “askeri gücü” de aleni hale gelir ve kimi zaman üst sınıfa belli bir çözüme bağlı olarak hukuku dayatır. Kent ile kır arasındaki ilişkileri düzenleyen yasalar burada da (başka bir yerlerde yine belirtmiştim)⁽¹⁾ iş başındadır: Kentteki iktidar otomatik olarak kırdaki iktidara dönüşür fakat kırdaki çelişkiler, iktisadi marjinlerin yokluğu ve “normalde” yukarıdan aşağıya dayatılan kapsamlı baskı sebebiyle hızla akut ve kişisel bir hal alır; bu nedenle kırdaki tepkiler çok daha atik ve belirleyici olmalıdır. Bu katman, sorunlarının kaynağının kentlerde, kentlerdeki iktidarda olduğunu anlar ve görür; buna bağlı olarak hem maliyetli hem de uzun vadede tehlikeli olduğundan, kentli üst sınıflara (bu sınıflar çok daha karmaşıktır ve olayları, sadece anlık “somut” çıkarlarla değil, geniş açılardan görür) hemen uymasa da, isyan tohumlarını bastırmak için bu sınıflara bir çözüm dayatmak “zorundadır.” Bu katmanın öncü işlevi mutlak olarak görülmemelidir; aksine, burada anlatılan biçimde değerlendirilmelidir. Her halükarda, çok da küçük bir olgu olmadığı da unutulmamalıdır.

Bir dizi ülkede, askeri unsurun siyasetteki etkisi, ordunun teknik manadaki etkisi ve ağırlığı değil, teknik askeri unsurun (özellikle ast subayların) birincil kaynağı olan toplumsal katmanın etkisi ve ağırlığı anlamına gelir. Bu kriterler, bence, genellikle Sezarizm ya da Bonapartizm olarak bilinen o özgün siyasi formun en gizli yanını analiz etmek ve onu teknik askeri unsurun belki de çok daha bariz ve harici biçimlerle baskın olduğu diğer siyasi formlardan ayırmak için çok yararlı olabilir.

İspanya ve Yunanistan, benzerlikleri ve farklılıklarıyla birlikte iki tipik örnektir. İspanya örneğinde, belli nitelikler hesaba katılmalıdır: Topraklarının genişliği ve köylü nüfusunun düşük yoğunluğu. Toprak sahibi aristokrasi ile köylüler arasında geniş bir kırsal burjuvazi yoktur; kendi içinde bir güç olarak, astsubaylar topluluğu çok az önemdedir. Askeri hükümetler, üst rütbeli generallerin hükümetleridir. Köylü kit-

lelerinin yurttaş ve askeri personel olarak pasifliği. Orduda oluşabilecek bir parçalanma, komuta kademelerindeki klikler arasındaki düşmanlıkların sonucu olarak yatay değil, dikey olacaktır: Askerler yıkıcı çatışma halinde kendi komutanlarının peşinden gideceklerdir. Askeri hükümet iki anayasal hükümet arasındaki bir ara dönemdir. Ordu, “düzen”in kalıcı rezervidir; “alenen” faaliyet gösteren kalıcı bir siyasi güçtür. Aynıysa Yunanistan için de geçerlidir; tabi tek bir farkla. O da, Yunanistan toprağının, adalar da dâhil olmak üzere sınırlı olması ve daha enerjik ve aktif nüfusunun denizde olması sebebiyle askeri kumpas ve komploların daha kolaylaşmasıdır. Yunan köylü, İspanyol akrası gibi pasiftir ancak toplam nüfusun çatısı altında -en enerjik ve aktif nüfus denizcidir ve neredeyse sürekli evden ve siyasi merkezden uzaktadır- genel pasiflik, farklı bir şekilde analiz edilmelidir ve Yunanistan’daki siyasi sorun İspanya’daki ile aynı olamaz. Kayda değer olan ise, bu iki ülkedeki askeri hükümet deneyimlerinin kalıcı bir siyasi ve toplumsal ideoloji yaratmamış olmasıdır. Halbuki “Sezarist” tabir edilebilecek ülkelerde bu yaşanmıştır. Temelde yatan koşullar aynıdır -birbirleriyle mücadele eden kentli sınıfların “normal” demokrasiyi, yani parlamenter hükümeti önleyecek biçimde bir denge kurması- ancak kırsalın bu dengedeki etkisi, değişiklik arz eder. İspanya’da tamamen pasif kırsal toprak sahibi aristokrasinin generallerine, düzeni -yani üst sınıfların üstünlüğünü- yeniden tesis etmeleri için izin verir; böylece geçici askeri hükümete aldatıcı bir farklı görünüm kazandırır. Diğer ülkelerde, kırsal bölge pasif değildir fakat, kentsel hareket ile siyasi olarak koordine edilmemiştir: Ordu, yatay kırılmaları önlemek amacıyla, olabildiğince uzun süre tarafsız kalmalıdır. “Askeri-bürokratik sınıf”, kırsal burjuvazi sahneye çıkar ve kırsal bölgedeki (en yakın tehlike arz eden) hareketi bastırmak için askeri aygıtları kullanır. Bu çatışmada, belli bir siyasi ve ideolojik takviye bulur; kentteki orta sınıf (kentlerde yaşayan kırsal kökenli öğrencilerin rolü) içinden müttefikler bulur; kendi siyasi yöntemlerini üst sınıflara dayatır. Bu üst sınıflar ona birçok ödün vermek ve onun lehine özel yasalar çıkarılmasını sağlamak durumundadır. Kısacası, devleti kendi menfaatleriyle (bir noktaya kadar) kuşatmayı ve önde gelen personeli değiştirmeyi başarır ve üst sınıfın belli talepleri karşılayamaması durumunda genel bir silahsızlanma ve kendi silahlı çeteleri ile ulusal ordu arasında kesintisiz iç savaş tehdidi süresince silahlı kalmayı sürdürür. Bu fenomen, tarihsel olarak daima belli formlarda tezahür eder:

Sezar, I. Napolyon'un temsil ettiklerinden daha farklı bir unsurlar bileşimini temsile eder; I. Napolyon, III. Napolyon'dan ya da Bismarck'tar. farklı unsurların temsilcisidir. Modern dünyada, Zivkovic, İspanyol tarzını andırmaktadır (ve Zankov ise Sezarizmi? vs.).⁽²⁾ Diğer bir deyişle, bu gözlemler sosyolojik şemalar değildir; şematik genellemelerden uzak tutulması ve somut bir tarihsel-siyasal analize eklenmesi gereken pratik tarihsel ve siyasi yorum kriterleridir.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 23.

Madde 67. Güçlü ulusların göreceli büyüklükleri. Devletler arasındaki iktidar hiyerarşisini hesaplamak için temel faktörler: i. bölgesel yayılım; ii. iktisadi güç; iii. askeri kudret; (iv. bir devletin faaliyetlerini otonom bir çizgiye, diğer güçlerin ondan etkileneceği kadar etkileyici bir şekilde oturtma yeteneği). Dördüncü faktör, ilk üçünün bir sonucudur ve büyük bir gücün kendini ifade etme yoludur. Üçüncü faktör de, ilk ikisinin özetidir: Yani, bölgesel yayılım (görece yüksek bir nüfusla birlikte) ve iktisadi gücün. Coğrafi konum, bölgesel faktöre dâhil edilmelidir. İktisadi güç konusunda, endüstriyel ve tarımsal kapasite (üretim), finansal güçten ayrı tutulmalıdır. Önceden kestirilemeyecek bir unsur da, tarihin ilerici güçlerini temsil eden belli bir gücün, dünyadaki ideolojik konumudur.⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 19.

Madde 68. E. Scarfoglio'ya⁽¹⁾ ait *Il libro di don Chisciotte*°. Bu, İtalyan kültürünü modernleştirme ve onu bölgecilikten kurtarma mücadelesinin bir bölümüdür. Kitap kendi içinde vasattır. Yazıldığı dönem için değerlidir ve bunun sebebi muhtemelen bu konudaki ilk girişim olmasıdır.

Oriani hakkında yazmak zorunda olduğum için⁽²⁾, Scarfoglio'nun ona adadığı pasaj (1925 tarihli Mondadori baskısının 227. sayfası) kayda değerdir. Scarfoglio'ya (1884 civarında yazmıştı) göre Oriani, önüne gelen herkese ve her şeye çatarak kendini avutan zayıf, mağlup bir adam-

a) El yazmasında, "*Il libro di don Chisciotte*" tabirinin hemen üzerine Gramsci "(Alfredo Oriani)" ismini, muhtemelen, bu maddeyle alternatif bir başlık olarak yazmıştır.

dı: “Banzole kökenli beyefendinin hafızası, aceleyle okunmuş kırıntılar ve parçalarla, yanlış anlaşılmış ve kötü hazımedilmiş teorilerle, şekilsiz ve cansız siluetlerle doludur; dahası, dili kullanmak konusunda bu beyefendi becerikli de değildir.”⁽³⁾ Muhtemelen *Quartetto*’dan, Oriani’nin şunları yazdığı ilginç bir alıntı var: “Her çatışmada, yenilenler ve aşağılananlar tümüyle kaybedenlerdir. Asla misilleme budalalığına ya da yas tutmanın anlamsızlığına kapılmadım ve kapılmayacağım: Kaybedenler daima kabahatlidir.”⁽⁴⁾ Bu pasaj, bana öyle geliyor ki, Oriani’nin temel niteliklerinden birini gözler önüne seriyor: Budalaca hevesleri vardı, hiç kimse onun dehasını görmediğinden o da hiç kimseyi sevmiyordu ve daha derinde, başarılı olma mücadelesinden vazgeçmişti; diğer bir deyişle, çok tuhaf bir özgüven duygusuna sahipti. Sahte bir Titan’dı ve hiç kuşkusuz belli konularda hünerli olsa da temelde aynen genç bir hanının Yakışıklı Prens’i hayal etmesi gibi zaferi, gücü ve kudreti hayal eden yerel bir “yanlış anlaşılmış deha” idi.

Madde 69. *Siyasal partiler üzerine*. Tarihsel izleğin belli bir noktasında, sınıflar geleneksel partilerinden ayrışır. Diğer bir deyişle geleneksel partiler, kendilerine özgü örgütlenme biçimi içinde onları oluşturan ve yürüten kendilerine özgü insanlarla birlikte artık kendi sınıflarını ve sınıf fraksiyonlarını temsil etmez hale gelirler. Bu, oldukça hassas ve tehlikeli bir krizdir, zira karizmatik olan ya da ilahi takdirle geldiğini savunan adamların önünü açar.⁽¹⁾ Temsil edilenlerle temsilciler arasındaki tek tek örgütler evreninde (partiler ya da sendikalar) vuku bulan bu çatışma, bürokrasinin gücünü (geniş anlamda: askeri ve sivil gücünü) gösterişli bir şekilde artırarak, kaçınılmaz olarak devlette yan etkilere sebep olur. Bu çatışma durumu ilk aşamada nasıl oluşur? Her ülkedeki süreç farklıdır ancak içerik aynıdır. Kriz, tüm siyasi partilere ve tüm sınıflara yayıldığında tehlikeli hale gelir; bir başka deyişle bir ya da daha çok partinin teşkilatı, genel çıkarları daha çok gözeten başka bir partiye hızla geçiş yapmadığında bu kriz daha tehlikeli olur. Bir partiden diğerine geçiş, normal dönemlere kıyasla çok hızlı olmasa bile, organik [ve normal] bir fenomendir; bu fenomen bir sınıfın varoluşunu etkileyen büyük bir problemi çözmek amacıyla bir sınıfın tek bir liderlik altında kaynaşmasını temsil eder. Kriz böyle organik şekilde çözülme-ye de ilahi takdirle gönderilmiş kişilerle çözüldüğü takdirde statik bir denge oluşur; yani muhafazakar ve ilerici tüm sınıflar kazanma gü-

cüne sahip olmaz, aynı zamanda muhafazakar sınıfın bile bir üstada ihtiyacı olur.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 23.

Madde 70. *Sorel, Jakobenler, şiddet.* Sorel'in Jakobenlere-optimistlere karşı öfkesini, kendisine ait şiddet teorileriyle nasıl ifade ettiğine bakın. Sorel'in Jakobenlere yönelik ağır eleştirilerinin ardı arkası kesilmez. (Bakınız, "Lettre à M. Daniel Halévy", *Mouvement Socialiste*, 16 Ağustos ve 15 Eylül 1907).¹⁾

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 66. —

Madde 71. *Bilim.* Bilime yönelik körü körüne tutkunun yanında bir de bilimsel olgular ve yöntemlere dair büyük bir cahillik söz konusudur. Bu olgular ve yöntemler, yeni bilgi dallarında giderek daha fazla uzmanlaşma söz konusu olduğundan oldukça zorlaşmıştır ve zorlaşmaya devam etmektedir. Bilimsel hurafe: Dinin bile getirdiklerinden çok daha gelişmemiş gülünç yanılsamalar ve kavramlar öne sürer. İnsanlar, çok fazla insan emeğine gerek kalmaksızın, doğanın topluma ihtiyaçlarını karşılaması için gerekli her şeyi bolca sunduğu Cockaigne Ülkesi'ne benzer bir şey umut etmeye başlar. İdeolojik tehlikeleri açık olan bu körü körüne bağlılıkla (insan gücüne hurafe derecesinde bağlılık, paradoksal olarak bu gücün asıl temellerinin güçsüzleşmesine yol açar), çeşitli yollarla mücadele edilmelidir ve bu yolların en önemlisi, bilimin temel ilkeleri konusunda daha iyi bir algıya sahip olmaktır. Bilim, ukala gazeteciler ve her şeyi bilen kendi kendini yetiştirmiş kişiler tarafından değil bilim insanları ve ciddi akademisyenler tarafından yayılmalıdır.

İnsanlar bilimden "çok fazla" şey bekliyorlar ve bu nedenle bilimin gerçekte ne vaat ettiğini göremiyorlar.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 39.

Madde 72. *Yeni aydın.* Geleneksel aydın tipi: Mektup adamı, filozof, şair. Buna bağlı olarak, kendini bir mektup adamı, bir filozof veya bir sanatçı olarak gören vulgar gazeteci de kendisinin "gerçek" aydın oldu-

ğuna inanır.

Modern dünyada, zımnen en ilkel türden (vasıfsız) endüstriyel emekle de ilişkili teknik eğitim, “yeni aydın”ın zeminini oluşturur: “Yeni aydın” kavramını geliştirmek için üzerinde durulması gereken zemin budur. Bu, *L'Ordine Nuovo*'nun yaklaşım biçimiydi (“Geçmiş ve bugün” üzerine bölüm için bu noktayı hatırdan çıkarmamalı). Avukat ve memur, bugünün aydınını simgeler. Bugünün aydını, kendisinin büyük bir toplumsal saygınlıkla yüklü olduğuna inanır; onun varoluş tarzı duyguları harekete geçiren “belagat”tır. Yeni aydın; yapıcı, örgütçü, “sürekli ikna edici” fakat aynı zamanda da soyut matematiksel ruhtan üstündür: Çalışmaya yönelik teknikten, bilime yönelik tekniğe ve “hümanist-tarihsel” konseptte yönelir. Bu konsept olmaksızın kişi bir “uzman” olarak kalır ve bir “lider” (siyasette uzman) olmaz.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 3.

Madde 73. *Lorianizm*. Corso Bovio'nun, Lorianizm içerisine dâhil edilmesi gerektiğinden bahsetmiş miydim?⁽¹⁾ Bovio, oraya yerleştirilmedir fakat perspektif edinmek amacıyla da, resimle aradaki mesafe korunmalıdır. Corso Bovio, bu resme şu manada girer: Aynen Flaman ressamların (örneğin, Téniers) belli türdeki resimlere bir fino köpeği eklemeleri gibi, Corso Bovio da Lorianizm portresi içinde kendi yerini alır. Ne var ki belki de fino köpeği, bir hayvan olarak çok büyükse, onun yerine Bovio'yu temsilen bir hamam böceği yeterli olacaktır.

Karşılaştırma: Defter 28, Madde 15.

Madde 74. G. B. Angioletti. *L'Italia Letteraria*'nın 18 Mayıs 1930 tarihli sayısında, Angioletti ile Guglielmo Danzi arasındaki bir atışmadan kaynaklanan bir dizi resmi beyanata yer verilmiş.⁽¹⁾ Elimizdekilere göre, Danzi, Angioletti'ye siyasi geçmişine yönelik olarak 30 Nisan 1930 tarihli *La Quarta Roma* gazetesinde saldırmış. Angioletti, takipçileri Nosari ile Ungaretti'ye⁽²⁾ kendi askerlik hizmeti ile siyaset ve gazetecilik hayatındaki duruşlarına dair faydalı bilgiler içeren bir not göndermiş. Angioletti, 15 Nisan 1919'daki Milano olaylarına⁽³⁾ katıldığını iddia ediyor ve 1923'te Piacenza'da *La Scure*'yi Barbiellini ile birlikte çıkarttığını öne sürüyor.⁽⁴⁾

Madde 75. Geçmiş ve bugün. Fransa'daki Lüterci Reform -İngiliz Kalvenizmi-, on sekizinci yüzyıl rasyonalizmi ve somut siyasi düşünce (kitlelerin eylemliliği). İtalya'da, hiçbir zaman halk kitlelerini kapsayan bir entelektüel ve ahlaki reform gerçekleşmedi. Rönesans, on sekizinci yüzyıl Fransız felsefesi, on dokuzuncu yüzyıl Alman felsefesi: Bunlar, sadece üst sınıflara ve genellikle de yalnızca aydınlara erişen reformlardır. Croceci biçimiyle modern idealizm, kesinkes bir reformdur ve belli bir etkisi de olmuştur ancak dikkate alınacak miktarda halk kitlelerine ulaşmamış ve ilk karşı saldırıda gardını düşürmüştür. Bu nedenle, tarihsel materyalizm, bir dünya görüşü olarak sadece totaliter değil aynı zamanda en diplerine kadar tüm toplumu baştan aşağı saracak böyle bir işleve sahip olacaktır ya da olabilir.⁽¹⁾ Mekanik olarak görülen bir reform ihtiyacına dair polemikleri hatırlamalı (Gobetti, Missiroli vs.).⁽²⁾

Madde 76. Vittorio Macchioro ve Amerika. Vittorio Macchioro, tüm argümanını "Roma halkının hayal gücünün zayıflığı"na dayandırdığı *Roma capta: Saggio intorno alla religione romana* (Messina: Casa Ed. G. Principato) [Fethedilmiş Roma: Roma dini üzerine makaleler, ç.n.] adlı bir kitap yazdı.⁽¹⁾ 1930'da, Amerika'ya gitti ve Napoli'deki *Il Mattino*'ya bazı raporlar gönderdi. Şimdi sıkı durun! İlk raporundaki belirleme (7 Mart tarihli): "Amerikalı'nın hayal gücü yok, imge yaratamıyor. Bence, Avrupa etkisi yüzünden (!) asla büyük bir Amerikalı şair ya da ressam çıkmayacak. Amerikan mantalitesi, özünde pratik ve teknik: Bu yüzden niceliğe yani rakamlara yönelik özel bir ilgi var. Aynen şairin imgelere veya müzisyenin sese yönelik hassasiyeti gibi Amerikalı da, rakamlara karşı hassas. Hayatı teknik bir olgu olarak algılama eğilimi Amerikan felsefesini de açıklıyor. Bu mantaliteden yeşeren pragmatizm, soyutlamaya bir değer atfetmiyor ya da onu algılamıyor. James ve Dewey, bu bilinçsiz teknik kaygının en sahici ürünleridir; onlara göre felsefenin yerini eğitim almıştır ve soyut bir fikir sadece eyleme geçirildiği oranda kendi içinde değer kazanır. ('Roma halkının hayal gücünün zayıflığı, Romalılar'ı, tanrıyı sadece eylem aracılığıyla kendini gösteren soyut bir enerji olarak tasavvur etmeye yönlendirmiştir'; *Roma capta*'ya bakınız.) Bu nedenle, Amerika, teorilerin hayata nakledildiği tipik kilise ve okul ülkesidir." (Bakınız, *L'Italia Letteraria*, 16 Mart 1930.)⁽²⁾

Macchioro'nun tezi, her kafaya uyacak lastiklik bir şapka gibi görünüyor.

Madde 77. *Dergi ve gazete türleri.* Bilimsel gelişmeler üzerine düzenli bir köşe. Ne var ki bilimsel fikirleri popülerleştirmeyecek bir köşe. “Bilimsel fikirleri” ve onların ideolojiler ve dünya görüşlerine yansımalarını sergileyecek, eleştirecek ve uygun bağlama yerleştirecek⁽¹⁾ ve aynı zamanda “bilim ve teknoloji tarihinin” pedagojik-didaktik unsurunu, “yeni okulun geliştirici-tarihsel eğitiminin temeli olarak” sunabilecek bir köşe.

CEHENNEM'İN 10. KANTO'SU(1)

Madde 78. B. Croce ile Luigi Russo'ya göre *İlahi Komedya*'daki⁽¹⁾ "yapı ve şiir" sorunu.⁽²⁾ Vincenzo Morello'nun *corpus vile* [kıymetsiz eser, ç.n.] olarak okuması.⁽³⁾ Fedele Romani'nin Farinata yorumu.⁽⁴⁾ De Sanctis.⁽⁵⁾ Dramada "dolaylı temsil" ve sahne düzeni⁽⁶⁾ sorunu: Sahne düzeninin sanatsal değeri var mı? Karakterlerin temsillerine katkı sağlıyor mu? Kesinlikle evet, çünkü oyuncunun keyfi özgürlüğünü sınırlıyor ve karakteri daha da somutlaştırıyor. Buna bir örnek, Shaw'un *Man and Superman* adlı eseri ile ona bir ek olarak John Tanner'in kitapçığıdır. Bu kitap-çık, zeki oyuncunun kendi yorumu için fikirler edinebileceği ve edinmesi gereken bir sahne düzeni sağlar.⁽⁷⁾ Çocukları Iason tarafından öldürülen Medea'nın Pompeii'deki resmi: Medea, yüzünde bir gözbağı ile tasvir edilmiştir; ressam, onun yüzünü tasvir etmeye muktedir değildir ya da isteksizdir.⁽⁸⁾ (Bir de bir heykel çalışmasındaki Niobe örneği var: Onun yüzünü kapatmak, çalışmanın asıl içeriğini es geçmek anlamına gelirdi.) Farinata ve Cavalcante: Guido'nun kayınpederi ile babası.⁽⁹⁾ Cavalcante, çemberde cezalandırılan kişidir. Hiç kimse, Cavalcante'nin dramının es geçilmesi halinde o çemberde *sergilenen* ölüm işkencesinden haberdar olunamayacağından bahsetmemiştir. Tüm *yapı* analizleri, Kanto'nun estetik değerlendirmelerini çok daha eksiksiz kılmış olmalıydı; zira uygulanan her ceza tasvir edilmektedir. De Sanctis, Farinata'nın ansızın karakter değiştirmesiyle, Kanto'daki şiddete dikkat kesilir: Farinata önce *şiiirdir*, sonra De Sanctis'in açıkladığı gibi Dante'nin rehberi işlevine bürünerek *yapı* olur. Farinata'nın şiirsel sunumu, Romani tarafından imrenilesi bir şekilde yeniden canlandırılmıştır: Farinata, *bir statüler dizisidir*. Ardından Farinata bir *sahne yönetimine* soyunur. Isidoro del Lungo'nun, Dino Compagni'nin *Cronica* eseri üzerine kitabı: Kitap, Guido'nun ölüm tarihini belirler.⁽¹⁰⁾ Araştırmacıların daha önce bu tarihi yaklaşık olarak belirlemek için 10. Kanto'yu kullanmayı düşünmemiş olmaları (yoksa yapan oldu mu?) ilginçtir. Bununla birlikte Del Lungo'nun tespiti, Cavalcante figürünü yorumlamak ve Dante'nin Farinata'ya atfettiği işlevi açıklamak amacıyla kullanılmamıştır.

Nedir Cavalcante'nin konumu? Nedir onun işkencesi? Cavalcante, geçmişe ve geleceğe sızar ama şimdiyi görmez: Yani, şimdiyi kapsayan belli bir geçmiş ve gelecek kapsamından bakmaz. Guido geçmişte canlıdır, gelecekte ölü. Ya şimdi? Cavalcante'nin azabı, tutkusu, tek baskın düşünce-

si budur. Konuştuğunda, oğlunu sorar; “yapmış olduğunu” -geçmiş zaman fiili- duyduğunda sormaya devam eder. Yanıt geciktikçe, merakı sollar: Oğlu ölüdür. Alevler içindeki mezarda kaybolup gitmiştir.⁽¹¹⁾

Dante, bu dramayı nasıl takdim eder? Onu okuyucuya önerir, tasvir etmez. Okuyucuya dramayı yeniden inşa etmenin araçlarını sağlar ve bu araçlar yapıyla takviye edilmiştir. Yanı sıra, bir de dramatik kısım vardır ve bu kısım sahne düzeninden önce gelir. Üç ipucu: Cavalcante, Farinata gibi dik ve insanca değil, iki büklün, kalbi kırık, belki dizlerinin üstünde ve umutsuzca oğlunu sorar halde tasvir edilir. Dante’nin yanıtı, ilgisiz veya neredeyse ilgisizdir ve Guido’ya dair, geçmiş zamana yönelik bir fiil kullanır. Cavalcante, durumu hemen kavrar ve umutsuzluk içinde gözyaşlarına boğulur. Şüpheyi, belirsizliği tadar. İçlerinde ruh halleri arasında bir geçiş sürecini barındıran üç soruyla daha fazla açıklama talep eder: “‘Yapmıştı’ mı dedin?” “Hâlâ hayatta değil mi?” “Gözleri tatlı ışığı hissetmiyor mu?” Üçüncü sorunun kapsamı, Cavalcante’nin tüm oğul sevgisini yansıtmaktadır. Özgün insan, “hayatı” somut bir durumla, ışık hissiyle, lanetlilerin ve ölümlerin kaybettiği hisle açıklanmaktadır. Dante, yanıtı geciktirir ve o noktada Cavalcante şüphe etmeyi keser. Farinata ise heyecanlanmaz. Guido, onun damadıdır fakat bu duygusal bağın o anda onun üzerinde bir etkisi yoktur. Dante, Farinata’nın zihin gücünü vurgular. Cavalcante çöker *fakat* Farinata ifadesini değiştirmez, boynunu oynatmaz, dizlerinin üzerine çökmez. Cavalcante yere uzanır, Farinata keder işareti vermez. Dante, Cavalcante’nin (üç) hareketini yansıtmak amacıyla Farinata’yı bir dizi olumsuzlukla tanımlar: Yüz şeklinin bozulması, başın düşmesi, sırtın kamburlaşması. Ne var ki, Farinata’da da birtakım değişiklikler vardır. Devamında, ilk baştaki gibi mağrur değildir. Dante, Farinata’yı sırf “bilgi elde etmek” için sorgulamaz; onu sorgulamasının nedeni, Cavalcante’nin yok oluşuyla çarpılmış olmasıdır. Onu, Cavalcante’ye yanıt vermekten alıkoyan problemin çözülmesini ister; Cavalcante konusunda suçluluk hissetmektedir. O halde yapısal bölüm, salt yapıdan ibaret değil; aynı zamanda şiirdir, sürmekte olan dramanın elzem bir unsurudur.

Madde 79. “İfade edilmemiş’in eleştirisi? Saptamalarım, şu itirazların doğmasına neden olabilir: Bunun, ifade edilmemişin bir eleştirisi, olmayanın bir yorumu, her ne kadar yapı mekanizması içinde hâlâ görünür olsalar da asla somut şiir biçimini almamış makul niyetlere ilişkin soyut

bir inceleme olduğu söylenebilir. Aynen Renzo'nun, Adda nehrini ve limanı ararken Lucia'nın siyah örgüsünü düşünmesine benzer biçimde Manzoni'nin *I promessi sposi*'de sıkça takındığı tavra yakın bir şey: "...ve Lucia'nın görüntüsünü düşünüyor: Onun hislerini tarif etmeye çalışmayacağız; okuyucu koşulları biliyor ve kendi hayal gücünü kullanabilir."⁽¹⁾ Bu da, bir dramayı kişinin ortam bilgisi zemininde "resmetme" uğraşına bir örnek olarak alınabilir.

İtirazın bir miktar doğruluk payı vardır. Eğer Dante'nin pratik kaygılar nedeniyle anlatımını sınırlandırdığı tahayyül edilemiyorsa ("Katolik, ahlaki" sebeplerle cinsel aşkı yorumlamaktan ve tutkuları bütünüyle tasvir etmekten kasten kaçınan Manzoni'nin aksine)⁽²⁾, çekingenliğinin Guido'ya duyduğu özel hislerle "kuvvetlenmiş şiirsel dil geleneği"nden (Ugolino, Myrrha vs.)⁽³⁾ kaynaklandığı da söylenebilir. Bununla birlikte bir şiir, somut ifade dünyası, tarihsel olarak gerçek dil dünyası dışında yeniden yapılandırılıp eleştirilebilir mi? Yani, Dante'nin kanatlarını kıran, "pratik ya da entelektüel bir doğanın" "gönüllü" bir faktörü değildir. Tabiri caizse, o, "sahip olduğu kanatlarla uçmuştur" ve hiçbir şeyden gönüllü olarak vazgeçmemiştir. Manzoni'nin sanatsal neo-Malthusçuluğu için, Croce'nin kitapçığına⁽⁴⁾ ve Giuseppe Citanna'nın Haziran 1930 tarihli *La Nuova Italia*'da yayımlanan makalesine bakmalı.⁽⁵⁾

Madde 80. Plinius'a göre Sicyonlu Timanthes, Iphigenia'nın kurban edilişi sahnesini çizerken, Agamemnon'u da yüzü kapalı tasvir etmiştir.⁽¹⁾ Bu sanatsal yöntemin, sanatçının babanın acısını resmetmekteki yetersizliğine değil de, en ağır azabın yüzdeki yansımalarının ölçülemez bir acı ifadesini yüzü elleriyle örtülmüş bu peçeli figür kadar aktarmayacağına olan derin inancına bağlı olduğunu söyleyen ilk kişi, bunu *L'ocoön*'da ifade eden Lessing idi.⁽²⁾ Pompeii'deki Iphigenia'nın kurban edilişi resminde de -kompozisyon olarak Timanthes'in resminden farklıdır- Agamemnon'un yüzü örtülüdür.

Iphigenia'nın kurban edilişinin bu farklı tasvirleri, Paolo Enrico Arias tarafından *Bollettino dell'Istituto Nazionale del Drama Antico di Siracusa*'da ele alınmıştır. Makalenin özeti 13 Temmuz 1930 tarihli *Il Marzocco*'da bulunabilir.⁽³⁾ Pompeii'deki resimler arasında başka yüzü örtülü figür örnekleri de vardır: Örn. Çocuklarını öldüren Medea. Yorumları çok da doyurucu olmayan Lessing'den başka bu konuyu ele alan oldu mu?⁽⁴⁾

Madde 81. Guido Cavalcanti'nin ölüm tarihi, ilk kez Isidoro Del Lungo tarafından *Dino Compagni e la sua Cronica* adlı eserinde eleştirel yollarla belirlendi.⁽¹⁾ "Bütün eserin tarihsel ve filolojik aygıtlarını ve Laurentian Ashburnham kodeksine dayalı *Cronica* metnini içeren" bu çalışmanın üçüncü cildi, 1887'de basıldı. Birinci ve ikinci ciltler 1880'de tamamlandı ve çok geçmeden yayımlandı. Guido'nun ölüm tarihini belirleyen Del Lungo'nun, bunu 10. Kanto ile ilişkilendirip ilişkilendirmedigini kontrol etmek gerek; ben böyle bir şey hatırlamıyorum. Aynı konuda, Del Lungo'nun şu eserleri de incelenmeli: *Dante nei tempi di Dante*, Bologna, 1888; *Dal secolo e dal poema di Dante*, Bologna, 1898; özellikle de *Da Bonifazio VIII ad Arrigo VII: Pagine di storia fiorentina per la vita di Dante*, bu eser *Dino Compagni e la sua Cronica*'daki çalışmanın bir kısmının gözden geçirilmiş, düzeltilmiş ve bazı noktalarda genişletilmiş versiyonudur.

Madde 82. *Guido'nun kibri*. Enrico Sicardi'nin ölümünden sonra yayımlanan *La lingua italiana in Dante* (Casa Ed. Optima, Roma) adlı kitabının G. S. Gargano tarafından yapılan incelemesinde ("La lingua nei tempi di Dante e l'interpretazione della poesia," *Il Marzocco*, 14 Nisan 1929) Sicardi'nin, Guido'nun "kibri" ile ilgili yorumu alıntılanıyor.⁽¹⁾ Sicardi, pasajın şu şekilde yorumlanması gerektiğini yazmış: "Bu yolculuğu kendi özgür irademle yapmıyorum, gelip gelmemekte özgür değilim. Beni orada bekleyip duran tarafından buraya sürüklendim ve Guido'nuz *onunla birlikte* buraya gelmeyi küçümsedi, yani ona, bu yerde eşlik etmeyi değersiz gördü." Sicardi'nin yorumu biçimseldir; herhangi bir dayanağı yoktur: "Küçümseme"nin nereden geldiğini açıklamaya zahmet etmez (Latince'den mi, Vergilius'un emperyalizminden mi yoksa çevirmenler tarafından önerilen başka bir yerden mi). Dante'ye Cennet'ten "inayet" ihsan edilmiştir: Aynı inayet nasıl olur da bir âteiste de ihsan edilir? (Bu yanlışdır, çünkü "inayet", doğası gereği herhangi bir nedenle sınırlandırılmaz.) Sicardi, -"*Forse cui Guido vostro ebbe a disdegno*" cümlesindeki-⁽²⁾ "*cui*" kelimesinin, hiç şüphesiz Vergilius'tan geldiğini iddia eder; hatta "*cui*"nin bir dolaylı tümleç değil, "*con*"⁽³⁾ bağlacının düşmüş bir zamir olduğunda ısrar eder. O zaman "*ebbe a disdegno*" nesnesi ne olacak?⁽⁴⁾ Bunun için "*da me stesso non vengo*"⁽⁵⁾ cümlesine bakılmalıdır ve burada muhtemelen ya isim olarak "*venuta*"⁽⁶⁾ ya da "*di venire*"⁽⁷⁾ yan tüncesi vardır.

İncelemesinin bir yerinde Gargano şöyle yazıyor: “Guido’nun arkadaşı zavallı üzgün⁽⁸⁾ babaya, oğlunun Cehennem’e canlı geçerken görmediğini söyler.” Üzgün mü? Kelime öyle yetersiz ki: Bu, Gargano’ya mı ait yoksa Sicardi’den mi alınmış? Şu soru ise sorulmamış: Neden Cavalcante, Guido’nun Dante ile Cehennem’e gelmesini beklesin ki? “Aşırı zeka yüzünden mi”?⁽⁹⁾ Cavalcante, “akılla” değil “duygularla” hareket ediyor; Guido’nun Dante’ye illa ki eşlik etmiş olmayabilir. Tek gerçek, Cavalcante’nin o anda Guido’nun canlı mı ölümü olduğunu öğrenerek kendini azaptan kurtarmak isteyişidir.

“Forse cui Guido vostro ebbe a disdegno” cümlesindeki en önemli kelime “cui” ya da “disdegno” değil, sadece “ebbe”dir.⁽¹⁰⁾ Bu cümledeki “estetik” ve “dramatik” vurgu “ebbe” kelimesindedir ve Farinata’nın açıklayıcı pasajlarında da yorumlandığı gibi Cavalcante’nin dramının kaynağı budur ve bir de “katharsis” vardır: Dante kendini düzeltir, Cavalcante’yi acısından kurtarır; başka bir deyişle, *hareket halindeki ceza-yı duraklatır*.⁽¹¹⁾

Madde 83. Vincenzo Morello. *Dante, Farinata, Cavalcante*, 8°, 80 sayfa, Mondadori, 1927. İki bölümden oluşuyor: (i) “Dante e Farinata. Il canto X dell’Inferno nella ‘Casa di Dante’ in Roma il xxv aprile MCMXXV”; (ii) “Cavalcanti e il suo disdegno.”⁽¹⁾ Yayıncının kitap tanıtımında şöyle yazıyor: “Morello’nun yorumları, araştırmacılar arasında tartışma yaratacaktır, zira bu yorumlar, geleneksel bakış açılarından farklıdır ve yeni ve farklı sonuçlar önermektedir.” Peki ama Morello böyle bir çalışma ve araştırma için akademik bir hazırlık yaptı mı? İlk makalesine şöyle başlıyor: “Son otuz yılın araştırmaları, Dante’nin eserinin asıl kaynaklarını öyle derinlemesine incelemiştir ki, üç ilahideki en karanlık anlamların, en zor anlaşılır göndermelerin, en çetrefil imaların ve karakterlerin en çapraşık özelliklerinin bile ortaya çıkarıldığı ve aydınlatıldığı söylenebilir.” Tatminkâr bir akıl, ebedi bir ziyafettir. Dahası, böyle bir önerme ile yola çıkmak oldukça akılcıcadır: Böylece tarihsel ve estetik eleştirelilikle erişilmiş sonuçları tasnif etmek ve soruşturmak gibi ciddi ve yorucu çalışmalara girmekten kaçınılmış olur. Morello devam ediyor: “Böylece, gerekli akademik hazırlıkların ardından, artık *İlahi Komedy*’yı eski varsayımların labirentlerinde, eksik tarihsel bilginin ve entelektüel titizlik yoksunluğunun yaratmak zorunda kaldığı ve kaçınılmaz kıldığı labirentlerde kaybolmaksızın okuyup anlayabile-

ceğiz.” O halde, Morello’nun *gerekli akademik hazırlıkları* tamamladığı ve tümüyle titiz bir aydın olduğu farz edilebilir; öte yandan onun 10. Kanto’yu üstünkörü okuduğunu ve en düz anlamlarıyla bile kavrayamadığını ispatlamak zor olmayacaktır. Morello’ya göre, 10. Kanto, “her şeyin ötesinde siyasidir” ve “siyaset, Dante için, en az din kadar kutsaldır”; bu nedenle, 10. Kanto öyle “azami titizlikle” yorumlanmalıdır ki, birinin arzuları ve tutkuları diğerlerine yorulnasın ve en ucube sapkınlıkların önü açılmasın. Morello, 10. Kanto’nun, özünde siyasi olduğunu öne sürmektedir fakat bunu kanıtlamamakta ve hatta kanıtlayamamaktadır; çünkü bu doğru değildir: 10. Kanto, sadece *İlahi Komedya*’nın bütünü kadar siyasidir ama kendine özgü bir siyasiliği yoktur. Ne var ki bu varsayım, Morello’yu rahatlatır, zira onu beyin hücrelerini çalıştırmaktan kurtarmaktadır. Morello kendini büyük bir siyasi teorisyen olarak gördüğü için, o sırada civarında hangi baskısı varsa onun üzerinden hızla geçerek Dante’nin siyaseti hakkındaki genel geçer fikirlerden yardım alıp 10 Kanto’nun siyasi bir yorumunu kolayca yapabilmıştır: Morello چاپındaki her gazetecinin bu konuda bir dizi fikri ve bunlar hakkında birtakım dizin kartları vardır.

Morello’nun 10. Kanto’yu üstünkörü okuduğu, Farinata ile Guido Cavalcanti arasındaki ilişkilere değindiği sayfalardan da bellidir (s. 35). Morello, Farinata’nın Cavalcante “bölümü” boyunca neden vurduğunu açıklamak ister. Bunun için, Foscolo’nun bakış açısını hatırlatır. Buna göre, Farinata’nın kayıtsızlığı “aile ilişkilerinin kendisini, anayurdundaki yeni gaddarlıkları düşünmekten alıkoymasına izin vermeyen” adamın güçlü kişiliğini göstermektedir.⁽²⁾ Morello, De Sanctis’in görüşüne de yer verir. Buna göre ise, Farinata’nın kayıtsızlığı, “Cavalcante’nin sözlerinin bir kulağından girip diğerinden çıkmasına” bağlıdır, “zira onun zihni, tamamen şu düşünceye kilitlenmiştir: Kötü öğrenilmiş sanat.”⁽³⁾ Morello, “çok daha ikna edici bir açıklama olduğuna” inanmaktadır. Tam olarak şöyle: “Farinata yüz ifadesini değiştirmiyor, boynunu oynatmıyor ve şairin tabiriyle, eğilip bükülmüyorsa, bunun nedeni belki de, duygusuz olması ya da başkalarının acısını önemsememesi değil, aynen Dante’yi tanımadığı gibi Guido’yu da tanı-maması ve Guido’nun kıızıyla evlendiğini bilmemesidir. Farinata, 1264’te, Cavalcantis, henüz Guido yedi yaşındayken, Floransa’ya dönmekten üç yıl önce ölmüştür. Guido, Farinata’nın ölümünden beş yıl sonra (1269), dokuz yaşındayken Bice ile nişanlanmıştır. Eğer ölümlerin

yaşayanların hayatları hakkında kendi başlarına bir şeyler öğrenemedikleri, bunun için yanlarına gelen ruhlara ya da meleklerle ve iblislerle ihtiyaçlarının olduğu doğruysa, Farinata Guido ile akrabalığından bihaber olabilir ve şayet hiçbir ruh ya da melek veya iblis onlar hakkında haber taşımadıysa, ki öyle olduğu görünüyor, onun kaderine kayıtsız kalmış olabilir.” Bu pasaj, birçok yönden rahatsız edicidir ve Morello’nun entelektüel titizlik konusunda ne kadar kusurlu olduğunu göstermektedir. (i) Farinata bizzat, açık ve net bir şekilde, grubundaki Heretikler’in her zaman işlerden bihaber olmadıklarını, sadece işler “yakınlaştığında ya da yakın olduğunda” bu durumda olduklarını aktarır; sadece bu ikinci vaziyette iken, “diğerleri haber taşımadığı sürece” bilgisiz kalırlar. Bu da, kabir azabının yanı sıra onların “geleceği görmeyi istemiş olmalarına” özel verilmiş cezadır.⁽⁴⁾ Buna göre, Morello metni doğru dürüst okumamıştır bile. (ii) Bir sanat heveslisinin, bir sanat çalışmasında, karakterlerin niyetlerini sorgularken metnin gerçekte aktardığının ötesine geçmesi alışıldık bir durumdur. Foscolo ve De Sanctis (özellikle De Sanctis) eleştirel ciddiyetten uzaklaşmaz; Morello ise Farinata’nın, Dante’nin Kantosu’ndan bağımsız bir şekilde Cehennem’de gerçek bir hayatının olduğunu cidden düşünür ve boş zamanlarında iblislerin veya meleklerin Farinata’ya bilmediği şeyleri anlatabilmelerinin olasılık dışı olduğuna inanır. Bu, bir romanı okuduktan sonra tüm karakterlerin daha sonra neler yaptıklarını bilmek isteyecek (dizi anlatıların başarisına bağlı olarak) sokaktaki adamın mantalitesidir: Bu, *La monaca di Monza*’yı yazmış Rosini’nin⁽⁵⁾ ve meşhur dizi eserler yazan ya da geliştiren ve bu tür eserlerdeki kısmi bölümleri genişleten tüm yazarların mantalitesidir.

Dante’nin şiirinde, Cavalcante ile Farinata arasında yakın bir bağ olduğu, mektuptan ve Kanto’nun yapısından da bellidir. Cavalcante ile Farinata birbirlerine yakındır (bazı resimlerde aynı mezar içinde bile resmedilmişlerdir); dramları fazlasıyla iç içe geçmiştir ve Farinata okuyucuyu Cavalcante’nin dramına iyice sokmak amacıyla yapısal bir “anlatıcı” rolü üstlenmiştir. Aleni bir şekilde, “yaptı” sözünden sonra Dante, Farinata ile Cavalcante’nin fiziksel görünümelerini zıtlastırarak bu ikisinin ayrı ayrı ahlaki konumlarını ifade eder. Cavalcante düşer, çöker ve asla yeniden belirmez; Farinata, “analitik olarak” ifadesini değiştirmez ya da boynunu veya bedenini eğip bükmez.

Morello, Cavalcante konusunu ele alırken da Kanto’yu gerçek anla-

mıyla kavrayamadığını gözler önüne serer, s. 31 vdd.: “Bu Kanto aynı zamanda, iç savaşların tahribatından etkilenen ailenin dramını da yansıtır. Bu durum yalnızca Dante ve Farinata tarafından değil Cavalcante tarafından da resmedilir.” Neden “iç savaşların tahribatı nedeniyle”? Bu, Morello’nun ucube katkılarından biridir. İkili unsur, aile-siyaset, Farinata ile özdeşdir; aslında siyaset onu, kızının ailesinin başına gelenleri öğrendiğinde bile ayakta tutar. Öte yandan Cavalcante’ye gelince, tek dramatik etmen oğul sevgisidir; aslına bakılacak olursa, Cavalcante, oğlunun ölümünü kesinkes öğrendiği anda çöker. Morello’ya göre, Cavalcante “ağlayarak Dante’ye sorar: ‘Neden oğlum seninle değil?’ Ağlayarak. Cavalcante’nin ağlaması iç savaşın yol açtığı keder olarak yorumlanabilir.” Bu, saçmalığın daniskasıdır ve 10. Kanto’nun “kendi içinde siyasi” olduğu görüşüne yaslanmaktadır. Dahası da var: “Guido, mistik yolculuk esnasında hayattaydı fakat Dante, yazdığı sırada ölmüştü. Bu nedenle, *seyahatin kronolojisi nedeniyle babaya tersini söylemek zorunda kalmışsa da, Dante* aslında ölü bir adam hakkında yazıyordu.” Bu pasaj, Morello’nun, Kanto’nun dramatik ve şiirsel içeriğini nasıl görmezden geldiğini ve aslında metnin sözcükleri arasında üstünkörü dolastığını göstermektedir.

Morello’nun yüzeyselliği çelişkilerle de doludur. Bu Heretikler’in geleceği bilmesi halinde, geçmişi de bilmeleri gerektiğini, zira geleceğin daima geçmişe dönüşeceğini hiç hesaba katmadan Farinata’nın varsayımına sığınması bunun göstergesidir. Bu durum bile, onu metni yeniden okumaya ve anlamını kesinleştirmeye götürmez.

Hatta Morello’nun 10. Kanto hakkındaki sözde siyasi yorumu da tamamen üstünkörüdür. Bu yorum, şu eski sorunun tekrarından başka bir şey değildir: Dante, bir Guelf ya da bir Ghibelline miydi? Morello’ya göre, Dante aslında bir Ghibelline idi ve Farinata “onun kahramanıdır”; ne var ki Dante ancak Farinata tarzında bir Ghibelline’dir: Başka bir deyişle, bir “partizan”dan ziyade bir “siyasetçi”dir. Böyle bir argümanla kişi ağzına geleni söyleyebilir. Gerçekte, Dante, kendisinin de söylediği gibi, “kendi içinde bir partiydi”⁽⁶⁾; temelde bir “aydın”dı ve onun sekterliği ve partizanlığı kelimenin tam anlamıyla siyasi olmaktan çok entelektüeldi. Ayrıca Dante’nin siyasi konumu, sadece tüm yazılarının değil aynı zamanda onun dönemindeki bir elli yıl öncesinden çok daha farklı siyasi bölünmüşlüklerin de oldukça ayrıntılı bir analizi ile belirlenebilir.⁽⁷⁾ Morello; imparatorluk, papalık ve cumhuriyetçi komünle

kıyaslayarak ortaçağ insanlarının siyasi konumları konusunda gerçekçi bir algı yakalamak amacıyla edebi retoriğe biraz fazla takılıp kalmıştır.

Morello ile ilgili rahatsız edici konu, onun müfessir'lere yönelik "kibiridir". Bu kibir "Cavalcanti e il suo disdegno" makalesinin 52. sayfasında da görülebileceği gibi, birçok yerde sergilenmektedir. Morello burada şöyle der: "Müfessirlerin nesirleri, her zaman dizelerin anlamını değiştiriyor." Bakın şu konuşana!

"Cavalcanti e il suo disdegno" makalesi, *İlahi Komedya* ile ilgili üçüncü sınıf makaleler arasındadır: Varsayımları, kelime oyunları ve sırf elerinde kalem var diye ufak yeteneklerinin dizginlerini serbest bırakarak her şeyi yazabileceklerini düşünen insanların gündüz düşleriyle işe yaramaz ve sıkıcı bir makale.

Madde 84. *İlahi Komedya*'da, "tasvirden feragat". Luigi Russo'nun "Per la poesia del 'Paradiso' dantesco" (*Leonardo*, Ağustos 1927) adlı makalesinden⁽¹⁾, Dante'nin "tasvirden feragat etmesi" hakkında bazı görüşler çıkardım. Bu feragatin, Cavalcante bölümünden farklı bir kökeni ve açıklaması var. Konu A. Guzzo tarafından ("Il 'Paradiso' e la critica del De Sanctis") 15 Kasım 1924 tarihli *Rivista d'Italia*'da ele alınmış, s. 456-79.⁽²⁾ Russo şöyle yazmış:

Guzzo, *Cennet* bölümünde çok sayıda "tasvirden feragat" - "Bu noktada hafızam zekâmı alt ediyor"; "Şimdi bütün o ağızlar dile gelseydi" vs.⁽³⁾ - olduğunu söylüyor ve bunu, Dante'nin yeryüzünü cennet katına yükseltmeyi başaramadığı durumlarda, "yaşananları soyut ve uyduruk bir fantezi ile altüst etmek, tersyüz etmek ya da bozmak yerine, semavi fenomenin tasvirinden feragat ettiğinin" (s. 478) kanıtı olarak gösteriyor. Şimdi, burada da Guzzo, diğer Dante araştırmacıları gibi, *Cennet*'te sıkça bulunan bu türden dizelerin, psikolojik bir takdirine sıkışıp kalıyor. Bunun örneklerinden biri Vossler'dir: Vossler, bir defasında, şairin de bu son bölümün diğerlerinden daha bayağı olduğunu kabul ettiğini kanıtlamak amacıyla, Dante'nin bu "tasvirden feragatlerini", hayal gücünün yetersizliğine yönelik itiraflar olarak göstermişti. Daha yakın bir zamanda ise, eleştirel yeniden değerlendirmesinde, aynı tasvir feragatlerine dinsel bir değer atfetti. Sanki şair zaman zaman okuyucuya bunun aşkın mutlağın gerçekliği olduğunu hatırlatmak istiyordu (*Die Göttliche Komödie*, 1925, Cilt II, s. 771-72). Şimdi, bana öyle geliyor ki, şair anlatım biçiminde hiçbir şekilde bu anlatım yetersizliği itirafları kadar başa-

nlı olmamıştır ki bu itiraflar (olumsuz olan) içerikleriyle değil, (olumlu ve kimi zaman da abartılı) lirik tonlarıyla değerlendirilmelidir. Bu, betimlenemizin şiirdir ve betimlenemizin şiiri ile şiirsel betimlenemezlik birbiriyle karıştırılmamalıdır.⁽⁴⁾

Russo'ya göre, Dante'de tasvir feragatinden söz edilemez. Bu feragatler, olumsuz biçimde, şairin içinde gerçekten dolaşan her şeyin tam ve yeterli ifadeleridir.

Bir dipnotta, Russo kendi makalelerinden birini, M. Barbi tarafından düzenlenen *Studi Danteschi*'nin XII. sayısında yer alan "Il Dante del Vossler e l'unità poetica della Commedia" adlı makalesini⁽⁵⁾ anar. Diğer yandan buradaki Vossler referansı, üç bölümün sanatsal bir hiyerarşisini çıkarma çabalarına bir gönderme olmalıdır.

Madde 85. 1918'de yayımlanan "Il cieco Tiresia" başlıklı "Sotto la Mole" yazılarından biri, bu notlarda sözü geçen Cavalcante figürünün yorumuna giriyor.⁽¹⁾ 1918 tarihli kısa makale, küçük bir İtalyan kasabasından genç bir kızın, savaşın 1918'de biteceğini öngördükten hemen sonra kör oluşunu anlatan bir gazete haberinden yola çıkıyor. Aradaki bağlantı açık. Edebi gelenekte ve halk kültüründe öngörü yeteneği daima öngörenin asıl hastalığı ile ilişkilendirilir. Bu kişi, geleceği görür ancak kör olduğu için şimdiyi göremez. (Belki de bu, şeylerin doğal düzenini bozmamakla ilişkilidir. Bu nedenle, Cassandra gibi kahinlere inanılmaz. İnanılsaydı, öngörülerini doğru çıkmazdı, zira uyarılan insanlar farklı şekilde davranırlar ve olaylar da öngörülenden farklı şekilde gelişirdi.)

Madde 86. Profesör U. Cosmo'nun (1932'nin ilk aylarında yazılmış) bir mektubundan Cavalcante ile Farinata'ya dair bazı bölümler aktarıyorum.⁽¹⁾

Bana öyle geliyor ki dostumuz bu konuda haklı; ben kendim de daima onun yorumuna benzer bir şeyler vermeye çalıştım. Farinata'nın dramının yanı sıra, bir de Cavalcante'nin dramı söz konusu ve yorumcular bunu es geçerek yanlış davranmaktalar. Bu duruma açıklık getirmek için, bir miktar ortaçağ zihnine eğilmek gerek. Farinata ile Cavalcante, ayrı ayrı kendi dramlarını yaşıyorlar. Ne var ki her birinin dramı bir diğerkinkine bulaşmıyor. Çocuklarının akrabalığından dolayı aralarında bir bağ var ancak ikisi, karşıt saflarda yer alıyor. Bu nedenle de karşılaşmıyorlar. İşte,

drama kişilikleri olarak güçleri ve insan olarak suçları bu noktada yatmaktadır. Bana göre, bu yorumun Croce'nin, Komedi'nin şiiri ve yapısı hakkındaki tezini ciddi anlamda tahrip ettiğini ispatlamak çok zordur. Hiç şüphesiz, şiirin yapısı da, şiirsel bir değer taşır. Croce, teziyle, Komedi şiirini birkaç pasaja indirger ve o şiirden yeşeren önerinin gücünü tamamıyla kaçıır. Diğer bir deyişle, onun neredeyse tüm şiirini gözden kaçıır. Büyük şiirin gücü, ifade ettiğinden fazlasını aktarmak ve ebedi kalitesinin yanı sıra yeni şeyler aktarmaya devam etmekten gelir. Bu nedenle, Cavalcante'nin dramından yeşeren önerme gücünün aslında şiirin yapısından geldiğini açıklığa kavuşturmak gerekir (lanetlilerin geleceği görme yeteneği ve bugünden haberdar olmamaları; dostumuzun gayet yerinde ifade ettiği gibi, kendine özgü o gölge kozalağındaki varlıkları; acı çeken iki karakterin aynı mezarda oluşu(!?)⁽²⁾; birbirlerine özgün yapı kurallarıyla bağlı oluşları). Tüm bunlar, şiirin bir kaynağına dönüşen yapının parçalarıdır. Onları çıkarırsanız şiir yok olur. İstenen sonuca ulaşmak için, birtakım başka örneklerle teze ek doğrulamalar sağlamanın iyi bir fikir olacağı kanaatindeyim. Cennet hakkında yazdığım da, yapı zayıfken şiirin de zayıf olduğu sonucuna varmıştım... Öte yandan, belki de, Cehennem'in ya da biçimsel bir kaliteye sahip Araf'ın bazı bölümlerinde bu olumlamaları aramak daha etkili olacaktır. Buna dayanarak, dostumuzun titiz mantığı ve parlak ifade biçimi ile tezini geliştirmek için daha iyisini yapacağını düşünüyorum. Oyunların sahne versiyonları ile bir kıyaslama yapmak zekicedir ve konuya ışık tutabilir. Sana ayrıca bazı basit bibliyografik bulgular da gönderiyorum. Russo'nun çalışması bütün haliyle şu eserde bulunabilir: L. Russo, *Problemi di metodo critico*, Bari, Laterza, 1929. *La Critica*'da Arangio Ruiz tarafından yazılmış makaleye (*Critica*, XX, 340-57) bakmak işe yarayabilir; Barbi bu makaleyi "çok güzel" bulmuştur. Mario Botti'nin^a ("Per lo studio della genesi della poesia dantesca. La seconda cantica: poesia e struttura") *Annali dell'Istruzione Media*'daki 1930 tarihli (s. 432-73) makalesi, felsefi parlaklığıyla oldukça iddialıdır. Barbi, *Studi Danteschi*'nin son sayısındaki (XVI, s. 47 vdd.) "Poesia e struttura nella Divina Commedia" makalesinde konuya değinir ama yeni bir şey söylemez. Barbi'nin, Farinata Kantosu'nun yakın tarihli yorumlarını değerlendirdiği "Con Dante e coi suoi interpreti" (*Studi Danteschi*, sayı XV) adlı bir makalesi de vardır. Yine Barbi, *Studi Danteschi*'nin VIII. sayısında bir yazı yazmıştır.⁽³⁾

a) El yazmasında, Gramsci, yanlışlıkla "Mario Rossi" yazmıştır.

Profesör Cosmo'nun bu notları hakkında söylenebilecek çok şey var.⁽⁴⁾

Madde 87. Dante eleştirisini geliştirmek ya da ilahi şiirin yorumları ve açıklamaları binasına bir tuğla eklemek görevi konusunda tek bir ıslığa bile tahammül edilmemesi gerektiğinden, 10. Kanto'nun bu yorumlarını tam olarak polemik biçiminde sunmak en iyisi gibi görünüyor: Rastignac gibi klasik bir kültürsüzü yok etmek⁽¹⁾; demagojik olsa da sağlam ve sert bir üslup kullanarak ast toplumsal grup temsilcilerinin bilim ve sanatsal haz konularında Rastignac gibi entelektüel pazarlamacıları günah çıkartmaya zorlaması. Öte yandan Rastignac, resmi kültürel evrende tek bir çöpe bile değmez! Onun beceriksizliğini ve hiçliğini kanıtlamak için çok uğraşmak gerekmez. Ayrıca, Rastignac, konuşmasını Roma'daki Casa di Dante'de yapmıştır. Ebedi Şehir'deki bu Casa di Dante'yi kim yönetmektedir? Casa di Dante ve orayı işletenler de birer hiç midir? Eğer birer hiçlerse, neden yüksek kültür onları elemez? Peki Dante araştırmacıları, bu konuşma hakkında ne düşünmektedir? Barbi, *Studi Danteschi*'deki yazılarında bu konuşmayı, saptırmalarına işaret etmek için mi ele almıştır? Dahası, Rastignac gibi birini ensesinden tutup bir futbol maçında top olarak kullanmak hoş olur.

Madde 88. *Shaw ve Gordon Craig.* İkisi arasındaki tiyatro polemigi. Shaw, çok uzun sahne anlatımlarını, oyunun performansına bir katkı olarak değil metnin okumasına bir katkı olarak görür. Sorani'ye göre (1 Kasım 1931 tarihli *Il Marzocco*), Shaw'un sahne anlatımları "Gordon Craig'in görmek istediklerinin ve senaryo yazarının hayal gücüne sahne yaşam vermenin, sanat eserinin doğduğu ve bizzat yazarı esinlendiren atmosferin yeniden yaratılmasının bir yolu olarak talep ettiğinin tam olarak tersidir."^{(1)a}

Madde 89. *Kültürel konular.* Dünyanın en önemli başkentlerinde gazetecilik üzerine şu çizgilerde bir dizi çalışma: (i) Bir başkentte (Londra, Paris, Madrid vs.), belli bir günde basılan günlük gazetelerin gözden geçirilerek kıyaslama için tekli bir zemin yakalamak; diğer bir deyişle, aynı olayların gazetelerin temsil ettiği taraflara ya da taraf eğilim-

a) *Inferno*'nun 10. Kantosu'na dair notlar burada bitmektedir.

lerine bağılı olarak ne kadar farklı şekillerde aktarıldığını görmek. Ne var ki bir gazetenin karakteri, tek bir gün temelinde belirlenemeyeceğinden, gazetenin özel köşelerini ve eklerini yayımladığı bütün bir haftanın ya da birkaç günün sayılarını elde etmek gerekecektir; tüm bu nitelikleri göz önüne alarak gazetenin, düzenli okuyucularının gözünde hangi noktada durduğunu anlamak mümkün olacaktır. (ii) Gazetelerin ayrıntılı incelemesini sağlayacak biçimde her türden süreli yayını (spor, bulmaca, kilise gazeteleri) değerlendirmek. Tiraj, çalışanlar, yönetim, reklam geliri bilgileri.

Kısacası, her bir başkent için her türden dergi ve gazete yayınında aralıksız ve eşzamanlı olarak görülen ideolojik güçler bütününe yeniden inşa etmek gerekir. ⁽³⁾ [Başkent gazeteleri ile yerel gazeteler arasındaki ilişki.] Belli ülkeler için, başkent dışındaki diğer önemli merkezlerin varlığı da göz önüne alınmalıdır: İtalya'da Milano, İspanya'da Barcelona, Almanya'da Münih, İngiltere'de Manchester (ve Glasgow) gibi.

Karşılaştırma Defter 16, Madde 4

Madde 90. *Katolik integralistler, Cizvitler, modernistler*. Genç okurlar için dizi şeklinde yazılmış ucuz macera öykülerinin yazarı Monsenyör Ugo Mioni, bir zamanlar -artık değil- Cizvit'ti. ⁽¹⁾ Şimdi, *Manuale di sociologia* adlı kitabının (Torino, Marietti, 1932, 16°, 392 sayfa, L. 12) 20 Ağustos 1932 tarihli *La Civiltà Cattolica*'daki incelemesinden de anlaşılacağı üzere hiç şüphesiz integralistlere katılmış. ⁽²⁾ İncelemeye göre, *Manuale*, "çeşitli yollarla, ister gerçek ister hayali olsun, yeni olan her şeye karşı abartılı bir güvensizlik sergiliyor. Sayfa 121'de, kültürün yaygınlaştırılmasına çatıyor: 'Bazılarının okuryazar olmamasının nesi yanlış? Geçmiş yüzyıllarda da çok sayıda okuma yazması olmayan insan vardı ve bu insanlar huzur, barış ve mutluluk içinde yaşadılar!.. Ayrıca, yurttaşların entelektüel ve bilimsel görgü edinmesi o kadar gerekli mi? Az sayıda kişiyi ya da bazılarını eğitmeye amenna... ama herkesi eğitmenin ne anlamı var? Hiç.'" "Sayfa 135'te ise şöyle diyor: 'Hristiyan sosyolojisi, kadınların kamusal yaşama her türlü katılımına düşmandır.'" *La Civiltà Cattolica*, bu buyurgan görüşü çürütüyor ve şunu hatırlatıyor: "Günümüzün en meşhur Hristiyan sosyoloji okullarından biri (Fransa'daki toplumsal haftalar) ⁽³⁾, bu katılım biçimine dair, yazarı çok korkutan o düşmanlıktan başka her fikre sahiptir." Yazıda, *Précis de la*

doctrine sociale catholique adlı eserinde (Editions Spes, s. 129) şunları yazan Toulouse Enstitüsü Profesörü Cizvit Ferdinando Cavallera'nın da adı geçiyor: "Kadınların kamusal yaşama katılımı, Katolik bakış açısından hiçbir itiraza konu olamaz."⁽⁴⁾ *La Civiltà Cattolica*, Mioni'yi çalışmasında uluslararası arenayı -"bugünlerde toplumsal konularda bile çok belirleyici bir öneme sahip olan"- göz ardı etmekle ve beyaz köle ticareti suçlamasında Cenova'daki Milletler Cemiyeti özel komisyonunun araştırmasına hiç değinmemekle suçlamaktadır.

Mioni'nin çalışmasına yönelik itiraz, oldukça radikaldir. Mioni'nin bu çalışması, integralist ve aşırı tutucu Katolikliğin, en önemli ideolojik belgelerinden biri sayılabilir.

Madde 91. İtalyan aydınlarının kozmopolit karakteri. Antero Meazzi'nin *Azione e diffusione della letteratura italiana in Europa* [(bölüm XV-XVII), Pisa, Vallerini, 1932, 8°, xxxii+304 sayfa] adlı kitabının Arturo Pompeati tarafından incelendiği bir makale ("Tre secoli d'italianismo in Europe").⁽¹⁾ Kitap, bir dizinin ilk cildidir. Üç uzun bölümden oluşmaktadır: "Gli Italiani all'estero," "Stranieri in Italia," "Le vie di diffusione dell'italianesimo."⁽²⁾ Her bölüm yöntemsel olarak alt bölümlere ayrılmıştır: Ülkeden ülkeye farklı akımlar, gruplar, İtalya'dan ya da İtalya'ya göç eden yazarlar ve müstakbel yazarlar, en son bölümde ise çevirmenler, türlere ve yazarlara ayrılmış biçimde edebiyatımızı yayanlar ve taktit edenler. Kitap notlardaki bibliyografilerle eşleşen bir isimler envanterini andırmaktadır. Bu şekilde, aslında on beşinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla dek üç yüzyıllık İtalyan edebi "hegemonyasının" materyallerini içermektedir; ki ondan sonra bir anti İtalyan tepkisi gelişmiştir ve artık Avrupa'da İtalyan etkilerinden söz edilemez olmuştur ("hegemonya" terimi bu manada yanlış kullanılmıştır, zira İtalyan aydınları, ulusal bir grup olarak değil doğrudan ve kitlesel göçün sonucu olarak nüfuz sahibi olmuşlardır). Pompeati, materyalleri bir araya getirmesi, araştırma kriterleri ve ılımlı ideolojisi nedeniyle Meozzi'nin kitabını övmekten geri durmaz. Birçok açıdan, Meozzi'nin olmayan ve retorik sorunları gündeme getirdiği açıktır.

Croce ise, diğer yandan, Mayıs 1932 tarihli *La Critica*'da oldukça serttir.⁽³⁾ Croce'ye göre, Meozzi'nin kitabı abesle iştigaldir, yeni ya da alışılmadık bilgi içermeyen bir yavan isimler derlemesidir. "Yazar derlemesini, çok iyi bilinen kitaplardan ve makalelerden yararlanarak oluştur-

du ve değindiği alanlarda hiçbir orijinal araştırma yapmadığı ve bu alanlarda uzman olmadığı için derlemeyi de gelişigüzel kotardı.” “Bilgilerin ve alıntıların doğruluğu bile oldukça şüpheli.” Croce, bir dizi çok ciddi olgusal ve metodolojik yanlışla parmak basıyor. Yine de, Meozzi’nin kitabı bu alanda araştırma için ham bir materyal olarak işe yarayabilir.

Madde 92. Kültürel konular. Arap kültürünün Batı’daki etkisi. Ezio Levi, dergilerde yayımladığı bir dizi makaleyi, *Castelli di Spagna* adlı bir kitapta bir araya getirdi.⁽¹⁾ Bu makaleler, Araplar’la Avrupalılar arasında, büyük oranda Arapça çalışmaların yaygın olduğu ve çok sayıda uzman tarafından yürütüldüğü İspanya üzerinden kurulan kültürel ilişkiler konusuna değiniyor. 29 Mayıs 1932 tarihli *Il Marzocco*’da, Angel Gonzalez Palencia’nın *L’eredità dell’Islam* (giriş kısmı *El Islam y Occidente* başlığıyla 1931’de Madrid’de bir kitapçık olarak basılmıştı) adlı kitabının giriş bölümü hakkında bir yazı var.⁽²⁾ Bu kitapta, Avrupa’nın mutfak -meyveler, likörler vs.- tıp, kimya vs. alanlarda İslam’dan aldığı şeylere değiniliyor. Gonzalez Palencia’nın kitabı, Avrupa Medeniyeti ve Araplar’ın bu medeniyete katkıları konusunda çok yararlı olmalı.

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 5.

Madde 93. Aydınlar. İngiliz kültürü üzerine kısa notlar. 17 Nisan 1932 tarihli *Il Marzocco*’daki bir makalede (“Libri nuovi e nuove tendenze nella cultura inglese”) Guido Ferrando, modern İngiliz kültüründe görülen ve özellikle yayıncılık ve Birleşik Krallık’taki tüm üniversite organizasyonlarında belirgin olan organik değişimleri analiz ediyor.⁽¹⁾ “... İngiltere’de hümanist kültürün aleyhinde teknik ve bilimsel bir kültür formundan yana olma eğilimi giderek artmaktadır.”

“Geçen yüzyıla ve hatta Dünya Savaşı’na kadar İngiltere’deki en iyi okulların benimsediği en yüksek eğitim hedefi, beyefendiler yaratmaktı. ‘Beyefendi’ terimi, herkesin bildiği gibi, İtalyanca “*gentiluomo*” kelimesini karşılamaz ve İtalyanca’ya tam olarak çevrilemez. Bu terim, sadece iyi huylu bir kişiyi değil, aynı zamanda kendi öz çıkarlarını, gönüllü olarak içinde yaşadığı toplumun kapsamlı çıkarlarından aşağı tutmasını sağlayan bir denge hissine, özdenetime, bir ahlaki disipline sahip bir kişiyi anlatmaktadır.”

Beyefendi, kelimenin en soylu anlamıyla kültürlü bir kişidir; tabi kültür kelimesiyle sadece bir entelektüel bilgi zenginliğini değil, kişinin görevini yerine getirme ve akranını her ilkeyi, her görüşü ve samimi bir şekilde dile getirilen her inancı göz önüne alarak anlayabilme yetisini de kastediyorsak. O halde, İngiliz eğitiminin zihni geliştirmeyi, onu bilgilerle doldurmayı çok fazla hedeflemeyip, asıl hedefinin karakteri geliştirmek, ahlaki üstünlüğü doğuştan addedilen ve alt tabakalar tarafından da kabul edilen bir aristokrat sınıfı hazırlamak olduğu açıktır. Yüksek eğitim ya da üniversite eğitimi, kısmen maliyeti nedeniyle, azınlığa, büyük aristokrat ya da varlıklı ailelerin çocuklarına tahsis edilirken, burs kazanacak denli zeki olmaları şartıyla daha yoksul kişiler de dışlanmamıştır. Diğerleri, büyük çoğunluk ise, hiç şüphesiz iyi olsa da, temelde teknik ve mesleki olan ve onların daha sonraları sanayi, ticaret ve kamu yönetimi işlerine geçmelerini sağlayacak sıradan işlere hazırlayan bir eğitimle yetinmek durumundadır.

Birkaç on yıl öncesine kadar, İngiltere’de yalnızca üç büyük üniversite -Oxford, Cambridge, Londra- ve Durham’da küçük bir üniversite vardı. Oxford ve Cambridge’e girmek için, kişinin devletle uzaktan yakından alakası olmayan şu sözde devlet okullarından gelmesi gerekiyordu. Bu okulların en meşhuru, Eton, 1440’ta VI. Henry tarafından “yetmiş fakir ya da muhtaç öğrenciyi” barındırması amacıyla kurulmuştu; bugün bu okul, İngiltere’nin binden fazla öğrenciye sahip en aristokrat okuludur. Yetmiş kişilik kontenjan hâlâ vardır ve bu kişiler en iyi gençler arasından seçilir. Bunlara burs, konaklama ve yemek imkanı sağlanır. Diğerleri ise yatılı değildir ve çok para öderler. “Yetmiş kolejli... sonradan üniversitede uzmanlaşacak ve geleceğin profesörleri ve bilim adamları olacak kişilerdir. Genellikle daha az çalışan diğer bin kişi ise temelde ahlaki bir eğitim alırlar ve üniversiteyi başarıyla bitirirlerse, orduda, donanmada, siyasette ve kamu hizmetlerinde en üst makamları işgal edecek yönetici sınıfa dâhil olurlar.”

“İngiltere’de bugüne dek yaygın olan bu eğitim biçimi, hümanist bir zemine sahiptir.” [Birçok] devlet okulunda ve ortaçağ ve Rönesans geleneklerine bağlı kalan Oxford ve Cambridge üniversitelerinde “temel Yunan ve Latin yazarlar hakkında bilgi edinmek, bir beyefendi ve bir siyasetçinin oluşumu için sadece faydalı değil aynı zamanda vazgeçilmez olarak görülür.” Bugün ise bilimsel eğitim hız kazanmıştır. “Kültür de-

mokratikleşmekte ve ölümcül bir şekilde kademelendirilmektedir.” Son otuz ya da kırk yıl içinde büyük sanayi merkezlerinde yeni üniversiteler boy göstermiştir: Manchester, Liverpool, Birmingham, Sheffield, Leeds, Bristol. Galler de kendi üniversitesini talep etmiş ve merkezi Bangor’da olmak üzere Cardiff, Swansea ve Aberystwyth’te şubeleri olan bir üniversite kurmuştur. Savaşın ardından ve yakın tarihte, üniversitelerin sayısı giderek artmıştır -Hull, Newcastle, Southampton, Exeter, Reading- ve Nottingham ile Leicester’de de iki üniversite açılması planlanmaktadır. Tüm bu merkezlerde geniş öğrenci nüfusunun taleplerini karşılamak amacıyla kültüre teknik bir karakter verme eğilimi baş göstermiştir. Tatbiki bilimler -fizik, kimya vs.- yanı sıra asıl ilgiyi çekenler mesleki bölümlerdir: Tıp, mühendislik, siyasi iktisat, sosyoloji vs. “Oxford ve Cambridge bile ödünler vermek durumunda kalmış ve bilim dallarının sayısını artırmıştır.” Dışarıya kurslar bile açılmıştır.

Bu yeni kültüre doğru yönelim çok yaygındır: Yetişkinler için akşam okulları ve özel kurumlar açılmakta, bunlar temelde teknik ve pratik bir melez eğitim vermektedir. Aynı zamanda, bütün bir popüler bilimsel literatür de türemektedir. Sonunda bilim öyle ciddi bir saygınlık kazanmıştır ki, kültürlü ve aristokrat sınıflardan gençler bile klasik eğitimi gereksiz bir zaman kaybı olarak görmeye başlamıştır. Bu, dünya çapında bir fenomendir. Öte yandan İngiltere buna diğer ülkelerden daha fazla direnmiştir ve bugün baskın olarak teknik bir kültür formuna yüzünü dönmüştür. “Beyefendi türünün artık varoluş sebebi kalmamıştır; o, bir zamanların denizler hâkimi ve büyük dünya piyasalarının gözdesi Büyük Britanya, şatafatlı bir izolasyon politikasının ve özünde şüphesiz bir aristokrat tını kültürünün lüksünü karşılayabilirken, İngiliz eğitiminin idealini temsil ediyordu. Bugün işler değişti.” Donanma ve ticaret üstünlüğünün kaybedilmesiyle İngiliz kültürü, Amerikan tehdidi altına girdi. Amerikan kültürüyle birlikte Amerikan kitapları piyasaya girdi ve İngiliz kitapları için giderek daha fazla tehdit oluşturmaya başladı. İngiliz yayıncılar, özellikle de Amerika’da şubesi olanlar, Amerikan reklamcılık ve dağıtım yöntemlerini benimsemek durumunda kaldılar. “İngiltere’de, kitapların kayda değer bir geliştirici ve eğitici etkisi vardır; çünkü burada kitaplar, İtalya’dakinden fazla okunur. Burada kitaplar, ulusun entelektüel hayatını bizim kitaplarımızdan daha fazla yansıtır.” Bu entelektüel hayat artık bir değişim içerisinde.

1932’nin ilk çeyreğinde basılan kitaplar arasında (1931’in ilk çeyre-

ğinden daha çok sayıda) ilk sırada romanlar vardır. İkinci sırada çocuk kitapları değil genel olarak pedagoji ve eğitim kitapları vardır. Öte yandan, tarihsel çalışmalar, biyografiler, teknik, bilimsel ve hepsinden fazla popüler kitapların sayısında da ciddi bir artış söz konusudur.

Floransa'daki Uluslararası Kitap Fuarı'na gönderilen kitaplardan, "kültürel içerikteki kitapların eğitsel olmaktan çok teknik olduğunu görüyoruz; bu kitaplar toplumsal hayatın özelliklerini ve bilimsel konuları işliyorlar veya karakter oluşturmaktan ziyade pratik bilgi veriyorlar."

Madde 94. *Konkordato*. Dini İbadet Vakfı Genel Direktörü Raffaele Jacuzio, Alfredo Rocco'nun önsözüyle *Commento della nuova legislazione in materia ecclesiastica* (Torino, Utet, 1932, 8°, 693 sayfa, L. 60) adlı bir kitap yayımladı. Bu kitapta İtalya Devleti ve Vatikan'ın, konkordatonun uygulanmasına dair tüm işlemlerini bir araya getirmekte ve yorumlamaktadır. Katolik Hareket sorununa dair, Jacuzio şöyle yazmış (s. 203): "Siyaset konsepti, sadece devletin yasal sisteminin korunmasını değil, aynı zamanda sosyoekonomik gerçekliğe dâhil her şeyi kapsadığı için... gençlerin toplumsal ve iktisadi faaliyetleri kadar ruhani eğitimleri de bunun etki alanında iken, Katolik Hareket'in tüm siyasi faaliyetlerden uzak durmasını düşünmek çok zordur."⁽¹⁾

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 14.

Madde 95. *Ast sınıfların tarihi*. Pietro Ellero, *La quistione sociale*, Bologna, 1877.⁽¹⁾

NOTLAR

DEFTER 3 (1930)

El Yazmasının Tasviri

Kalın siyah kapakları ve kırmızı bir sırtı olan (14,7 x 19,8 cm) çizgili bir okul defteri. Ön kapak üzerindeki etikette kırtasiyecinin damgası var: "Gius. Laterza e figli, Bari." Etiketin boş alanında mavi renkli kalemle Gramsci'nin hapisane numarası (7047) yazılmış. (Etiket hapisane müdürü tarafından imzalanmamış.) Gramsci'nin ölümünün ardından, Tatiana Schucht, kapağın sağ üst köşesine başka bir etiket yapıştırarak üzerine "Completo XX da pg. 1 a 160" yazmış. Roma rakamları Schucht'un, ölümünün hemen ardından Gramsci'nin notlarını düzenlerken kullandığı kataloglama sistemine göre deftere verdiği rakamı gösteriyor.

Defter, her sayfası yirmi bir satırdan oluşan yetmiş dokuz yapraktan oluşuyor ve defterin başında ve sonunda çizgisiz yapraklar var. Yaprakların sağ yanına yeşil mürekkeple sayfa numaraları (1-79) verilmiş ve hapisane mührü basılmış: "Casa penale speciale di Turi". (Turi özel Hapishanesi). Son sayfanın sağ yanındaki arka kapağa "80" numarası verilmiş ama hapisane mührü basılmamış; ayrıca zaten boş. Gramsci çizgili yaprakların her iki yüzünü de kullanmış, her birini notlarla doldurmuş; yani bu defter 158 el yazması sayfadan oluşuyor. Toplamda,

290 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

defter 166 not ya da madde içeriyor. Bunlardan 71'inin üzeri çizilmiş ama tamamen okunur haldeler (V. Gerratana'nın adlandırmasıyla bu yazılara A metinleri deniyor) ve Gramsci başka defterlere aktardığı ikisi dışında bunların tamamını birleştirmiş. İki istisna ise Madde 126 ("İtalyan eğitilmiş sınıfların formasyonu ve kozmopolit işlevi") ve Madde 152 (" 'Spectator' = Mario Missiroli"). Diğer 95 yazı ise B metni, yani bunlar ne karalanmış ne de başka defterlerde kullanılmış.

Bu defterdeki maddelerin çoğu, Gramsci'nin hapishanedeyken erişebildiği dergilerin sistematik yorumu ile doğrudan ilişkilidir. İlk iki madde, 12 Ekim ve 2 Kasım 1929 tarihli *Les Nouvelles Littéraires*'de yayımlanan makalelere dayanıyor; öte yandan büyük olasılıkla defterin yazımına Nisan veya Mayıs 1930 civarında bir tarihe kadar başlanmamış. Madde 13'te (el yazmasının 9v. sayfası) Gramsci, Alfredo Panzini'nin 9 Haziran-13 Ekim 1929 arasında *L'Italia Letteraria*'da dizi halinde yayımlanan Cavour biyografisini incelerken, şu tespiti yapıyor: "Bugüne dek (30 Mayıs 1930) kitap şeklinde basılmadı." 19, 20 ve 21. maddelerin (el yazmasında 13r-13v. sayfasında), 15 Haziran 1930 civarında yazılmış olması gerekiyor; zira bu notlarda bizzat Gramsci'nin o tarihte "Tatiana'ya gönderilmiş kitaplar" listesine (Defter 2, El Yazmasının Tasviri, bölümüne bakın) kattığı eserlere (*Italia* uçağının kutup keşfi üzerine araştırma komisyonu raporu niteliğindeki Mussolini'ye ait *Gli accordi del Laterano* ve 1 Eylül 1927 tarihli *Nuova Antologia*) ayrıntılı göndermeler var. Diğer taraftan, 57r. sayfadan el yazmasının sonuna kadarki tüm maddeler, Ağustos 1930 sonuna dek yazılmış olamaz: Madde 101 (s. 57r), 24 Ağustos 1930 tarihli *L'Italia Letteraria*'da yayımlanmış bir makaleye atıfta bulunuyor. Bu defteri bitirdiği tarihte Gramsci, Defter 4'e çoktan başlamış, hatta bir hayli ilerlemişti (Aynı süreçte bir yandan da Defter 2'yi yazmaktaydı.) Aslında Defter 3'ün 154. maddesinde (el yazmasında sayfa 74r) Gramsci, Defter 4'ün 5. maddesinde yaptığı bir tespiti göndermede bulunuyor (el yazmasında sayfa 46v).

L'officina gramsciana: Ipotesi sulla struttura dei "Quaderni del carcere" (Napoli: Bibliopolis, 1984) eserinin 140-41. sayfasında Gianni Francioni, Defter 3'ün oluşturulma kronolojisi için şunu öneriyor:

Madde;

1-13	20 Mayıs-30 Mayıs 1930 arası
14-27	Haziran 1930 (15 Haziran'dan önce)
28-56	Haziran-Temmuz 1930 arası
57-60	Temmuz 1930
61-62	Temmuz-Ağustos 1930 arası
63-104	Ağustos 1930
105-42	Ağustos-Eylül 1930 arası (2 Ekim'den önce)
143-62	Eylül-Ekim 1930 arası
163-66	Ekim 1930

Madde 1. Fransız aydınlar

1. Pierre Mille, "Deux époques littéraires et d'angoisse: 1815-1830 et 1918-1930," *Les Nouvelles Littéraires* 8, no. 365 (12 Ekim 1929).

2. André Berge, "L'Esprit de la littérature moderne," *Revue des Deux Mondes* (Ekim 1929).

3. Emmanuel Berl, *Mort de la pensée bourgeoise* (Paris: Grasset, 1929). Bu kitap, (bir sonraki notta Gramsci'nin de değindiği) Julien Benda'nın *La trahison des clercs* eserinin temel tespitine saldırıyor. Benda aydınları siyasi tutkuları ve popüler önyargıları kıskırtmakla suçlarken, Berl aydınların siyasi düşünüşünün siyasi gerçeklikten fazla uzak olduğunu öne sürüyor.

Madde 2. Julien Benda

1. Julien Benda, "Libres opinions: Comment un écrivain sert-il l'universel?", *Les Nouvelles Littéraires* 8, no. 368 (2 Kasım 1929). Bu notta, Gramsci makalenin içeriğini özetliyor ve kimi yerlerde sözcük sözcük aktarıyor. Kendi görüşlerini parantez içinde belirtiyor. Benda'nın en bilinen kitabı *La trahison des clercs* (Paris: Grasset, 1927) -Gramsci'nin elinde bir kopyası vardı- İngilizce'ye Richard Aldington tarafından çevrilmiş ve Britanya ve Birleşik Devletler'de farklı adlarla basılmıştır: *The Great Betrayal* (Londra: Routledge, 1928); *The Treason of the Intellectuals* (New York: Morrow, 1928) ve *The Betrayal of the Intellectuals* (Boston: Beacon, 1955).

Filozof ve romancı Julien Benda (1867-1956), Fransız kültüründeki romantizm akımlarının katı bir eleştirmeniydi. Daha önceki iki kitabında Henri Bergson'un sezgiciliğin felsefi kabulüne karşı sert bir saldırıda bulunmuştu. Charles Maurras ile Maurice Barrés, onun *La trahison des clercs*'teki en tanınmış hedefleri arasındaydı. Benda, kendi çağının birçok aydınını eleştirel doğruluktan uzaklaşma ve ırksal önyargılara kapılma, kör milliyetçilik ve siyasi çıkarıcılık nedeniyle suçladı.

2. Eduard Wechssler, *Esprit und Geist: Versuch einer Wesenkunde des Deutschen und des Franzosen* (Bielefeld: Velhagen and Klasing, 1927).

3. Benda ile Croce arasındaki diğer kıyaslamalar için Defter 10, II, Madde 41(iv) ve Madde 47'ye bakın.

4. Burada ve hemen hemen her yerde "cf." kısaltması "bkz." anlamına geliyor olsa da, Gramsci'nin kullanımı çok belirgin değildir. Bu nedenle anlam yorumu yapmadan onun kullanımını aynen vermeyi tercih ettim.

5. “Çocukların, ulusal ilerlemede yerlerini almaları için onları en iyi şekilde hazırlayacak biçimde Fransa’nın alışkanlıklarını ve önyargılarını meşru göstermek, öğretmenlerin görevidir.”

6. Benda aynı noktaya *Aydınların İhaneti* (*The Betrayal of the Intellectuals*, Boston: Beacon, 1955) eserinde de değiniyor: “Barrès; ‘Çocukların, ulusal ilerlemede yerlerini almaları için onları en iyi şekilde hazırlayacak biçimde Fransa’nın alışkanlıklarını ve önyargılarını meşru göstermek öğretmenlerin görevidir’ derken kendisinin ve arkadaşlarının bu yolda ilerlediklerini kastediyor” (183).

Romancı, tartışmacı ve siyasetçi Maurice Barrès (1826-1923), katı Fransız milliyetçiliğinin ateşli bir taraftarıydı ve bu milliyetçiliği tanıdık bir bireycilik etiketiyle süslemişti. Kendisi bir monarşist olmamasına karşın Charles Maurras ile çok sayıda fikri paylaşıyordu. 1906’da, Académie Française’ye ve Fransız Parlamentosu’na seçildi.

Madde 3. Alman aydınlar

1. Bu not, André Levinson’un 19 Ekim 1929 tarihli *Les Nouvelles Littéraires* dergisinin 366. sayısındaki “Jacob Wassermann et le procès de la justice” makalesinin kısmen bir özeti kısmen de bire bir çevirisidir. Gramsci’nin tek yorumu notun sondan bir önceki paragrafında parantez içinde verilmiştir.

2. Hans Frank, *Recht ist Unrecht: Neun Novellen um eine Wahrheit* (Leipzig: Haessel, 1928).

3. Leonhard Frank, *Die Ursache* (Münih, 1916). Romancı ve oyun yazarı Leonhard Frank (1882-1961), Almanya’da doğmuş fakat yazarlık kariyerine, sonradan pasifist inançları nedeniyle uzaklaşmak zorunda kalacağı İsviçre’de başlamıştır. Çalışmaları, burjuva kurumlarının ve burjuva kültürünün çok sayıda farklı yanının ayrıntılı eleştirilerini barındırır. Kendisi 1927’de Alman Edebiyat Akademisi’ne seçilmiştir fakat Nazilerin kitaplarını yasaklamasıyla birlikte, 1933’te sürgüne gitmek zorunda kalmıştır. Eğitim sistemine bir saldırı niteliğindeki *Die Ursache*, ilk defa 1915’te İsviçre’de yayımlanmış; İngilizce’ye ise *Suçun Sebebi* (*The Cause of the Crime*) adıyla çevrilmiştir (Londra: P. Davies, 1928).

4. Prag doğumlu Alman şair, oyun yazarı ve romancı Franz Werfel (1890-1945), cephedeki savaş deneyiminin ardından ateşli bir savaş karşısına dönmüştür. Oyun yazarı olarak ilk başarısını 1916’da Euripides’in *Troyalı Kadınlar* oyununun uyarlamasıyla elde etmiştir. İlk bü-

yük romanı *Verdi, Roman der Oper*, 1924'te basılmış ve İngilizce'ye *Verdi: Bir Opera Romanı* (Verdi: A Novel of the Opera, 1925) adıyla çevrilmiştir. Bir Yahudi olan Werfel, Nazi Almanyası'ndan kaçmış ve ABD'ye gitmeden önceki birkaç yılını Fransa'da geçirmiştir.

"Quincey" kelimesi büyük ihtimalle avukat Josiah Quincy'den (1744-75) bahsederken yapılmış bir telaffuz hatasıdır. Bu avukat, John Adams'la birlikte 1770 Boston Katliamı'ndan sorumlu İngiliz askerlerini, başarıyla savunmuştur.

5. 1912'de Nobel Ödülü kazanmış Alman oyun yazarı Gerhart Hauptmann (1862-1946), 1900 yılında dört perdelik *Michael Kramer*'i yazmıştı.

6. Gramsci, Jakob Wassermann'ın kısa hikâyesinin başlığını, Levinson makalesinde görüldüğü biçimiyle "Un père"nin direkt çevirisiyle "Bir Baba" olarak verir. Ne var ki bu isim, hikâyenin Almanca'daki orijinaline dair bir şey ifade etmemektedir.

7. Jakob Wassermann, *Der Fall Maurizius* (Berlin, 1928). Gramsci, Levinson'un makalesindeki şu pasaja atıfta bulunuyor: "Or, l'*Affaire Mauritzius* expose et discute une situation particulière; il ne s'agit pas des mobiles d'un crime, mais des vices d'un verdict; c'est le juge qui est sur la sellette, ou, en l'espèce, L'avocat général, et, avec lui, la justice. De cette situation renversée, la scène des assises dans *Résurrection* de Tolstoi, où le juré est appelé à juger la fille perdue, déchue par sa faute, est la modèle saisissant."

Ahlaki yoğunluğu Dostoyevski'ye benzeyen romancı Jakob Wassermann (1873-1934), Avrupa'daki en popüler dönemlerini 1920'lerde ve 1930'ların başlarında yaşadı. Genellikle en iyi romanı olarak görülen *Der Fall Maurizius*, İngilizce'ye de çevrildi; bakınız, *The Maurizius Case*, çev. C. Newton (New York: Liveright, 1929).

Madde 4. Emmanuel Berl

1. Defter 3'ün ilk notunda da alıntı yapılan *Küçük Burjuvazinin Ölümü*'nde Berl, Zola'yı siyasi gerçeklikle iç içe ve halka ulaşabilen bir edebiyat üretmeye muktedir "devrimci" bir yazar olarak gösterir. Bu görüşler, Gramsci'nin bu notta özetlediği Zola üzerine konuşmasında da tekrarlanmaktadır.

2. Gramsci, Berl'in konuşmasını 12 Ekim 1929 tarihli *Les Nouvelles Littéraires*'in 36. sayısında yayımlandığı haliyle (Zola'nın, Médan'daki

evinde yapılan bir toplantıya dair bir yazıyla birlikte) özetler ve oradan alıntı yapar. Gramsci, kendi görüşlerini parantez içinde vermiştir.

3. Emile Zola 1902'de öldü. Jean Jaurès üzerine, bakınız, Defter 2 Madde 75, n. 4.

4. Pierre Hamp'ın (1876-1962), romanlarındaki sanayi kurguları üzerinden "halkı anlattığı" söylenir.

5. Victor Margueritte (1866-1942), genelde tarihsel roman yazdı. Bu romanların çoğunu, 1887'de dört romancıyla birlikte Zola'nın *La Terre* romanını ve onun natüralizm teorilerini kötileyen "Beşler Manifestosu"nu kaleme alan ağabeyi Paul Margueritte (1860-1918) ile birlikte yazdı.

6. Henri Barbusse (1873-1935), orduya gönüllü olarak katılmadan ve 1. Dünya Savaşı'na tanık olmadan önce birtakım simbolist şiirler ve natüralist tarzda bir roman yazmıştı. 1916'da ona Goncourt Ödülü'nü kazandıran *La feu*'yu İngilizce'de *Under Fire* (Ateş Altında, Londra: Dent, 1917)- yayımladı. Savaş karşıtı bir roman olan *Ateş Altında*, sıradan askerlerin siperlerde yaşadığı dehşeti net bir şekilde tasvir eder. Barbusse, önce bir pasifist ardından bir komünist olmuştur. 1919'da *Clarté*'nin yayımlanmasının (aynı yıl içinde F. Wray tarafından İngilizce'ye çevrildi; *Light* [New York: Dutton, 1919]) ardından yazıları ve faaliyetleri çok daha açık biçimde siyasi ve militan bir tarz kazandı. 1928'de Fransız Komünist Partisi'nin desteğiyle *Monde* dergisini kurdu. Hayatının son demlerinde Sovyetler Birliği'ne gitti ve orada hayata gözlerini yumdu. Gramsci, Henri Barbusse ile Aralık 1920'de Barbusse'un Torino'daki Casa del Popolo'da *Clarté* Hareketi üzerine verdiği konferans esnasında tanışmıştı.

7. "Nihayet etrafımızda, daha biz cevap vermeden bizi sorgulayan, biz onu tatmin edemeden bizi acele ettiren, acısının açıklamasını daha biz yapmadan isteyen halkın bu açlığının arttığını hissediyoruz. Sanki devasa fabrikalar, işçinin çıkamayacağı, aydının da giremeyeceği bir suskunluk bölgesi belirlemiş. Birbirlerinden o kadar ayrılmışlar ki, işçi ortamından çıkan aydın, girişi bir türlü bulamıyor."

8. "Zor sadakat, diye yazar Jean Guéhenno. Belki de imkânsız sadakat. Öğrenci, beklendiği gibi proletarya ile burjuvazi arasında köprü kurmaz. Fazladan bir burjuva daha, hepsi o kadar. Öte yandan kardeşleri artık onu ne tanıır ne de kendilerinden biri olarak görür. Halk, aydınların ifade biçimlerine iştirak etmediği gibi, ya onlara karşı çıkmalı-

dır ya kendi diliyle bir tür milliyet yaratmalıdır ya da hiçbir dile sahip olmayarak bir tür barbarlığın içine gömülmelidir.”

9. “O halde ya Zola ya da hiçlik ya kardeşlik ya ölüm. Bizim motto-muz budur. Dramımız budur. Yasamız budur.”

Madde 5. Amerika

1. Lamberti Sorrentino, “Latinità dell’America” (Amerika’nın Latinliği), *L’Italia Letteraria* I, no. 38 (22 Aralık 1929). Bu notun kalan kısmı Sorrentino’nun makalesini özetleyerek alıntılıyor. Gramsci kendi görüşlerini parantez içinde veriyor.

2. İtalikler Gramsci’ye ait.

Madde 6. Gençler ne düşünüyor?

1. Mario Missiroli, “Filosofia della rivoluzione” (Devrim felsefesi), *L’Italia Letteraria* I, no. 38 (22 Aralık 1929). Bu makalede, Missiroli, belirttiği üzere sonradan “Esercitazioni di filosofia del diritto” adıyla yayımlanan (Hukuk felsefesi egzersizleri), Profesör Del Vecchio’nun öğrencilerinin çalışmalarından elde ettiği sonuçları tartışıyor. Missiroli tartışmaya bir sonraki hafta başka bir makalede devam ediyor: “Opinioni di giovani” (Gençlerin fikirleri), *L’Italia Letteraria* I, no. 39 (29 Aralık 1929). Mario Missiroli hakkında, bakınız, Defter 1 Madde 43, n. 12.

2. Giorgio Del Vecchio hakkında, bakınız, Defter 2 Madde 25, n. 1.

Madde 7. Halk (!), Kamu (!)

1. 1923’tе Mussolini, (yasayı hazırlayan Bakan Yardımcısı Giacomo Acerbo’nun adıyla anılan) zorlu Acerbo Seçim Yasası’nı geçirmek için parlamentoda yeterli oyu almayı başardı. Yasa, ulusal seçimlerde en çok oyu (toplamin yüzde 25’inden fazlasını) alan partiye, Temsilciler Meclisi’nin (parlamentonun alt kanadı) üçte ikisini elde etme garantisi veriyordu. Yasanın geçişiyle birlikte Mussolini, parlamentoyu feshetti ve Nisan 1924’tе parlamento seçimleri yapıldı. Seçim reformu sayesinde Faşistler ve müttefikleri, 535 sandalyeden 374’ünü elde ettiler, bu da diktatörlüklerini ilan etmeleri için yeterliydi. Yasa, Mayıs 1928’de yeniden elden geçirildi. Bu defa, parlamento sandalye sayısı 400’e düşürüldü ve yeni yasa, Faşist Büyük Konsey tarafından seçilen tek bir adaylar listesinin (Konsey’e işveren ve işçi konfederasyonları tarafından sunulan 1.000 kadar ismin arasından) bir plebisitle onaylanmasına imkân

tanıyordu. Yeni yasanın karmaşık maddeleri, toplam seçmen sayısının da 3 milyon kadar azaltılmasını sağladı. Bu yasaya istinaden Mart 1929'da bir plebisit gerçekleştirildi.

2. Gramsci, Giuseppe Ungaretti'nin *Resto del Carlino*'daki makalesine ulaşamamıştı; alıntı 3 Kasım 1929 tarihli *L'Italia Letteraria*'nın 31. sayısındaki "Rassegna della stampa" (Basın özeti) bölümünde yer alan imzasız "Molti critici" (Çeşitli makaleler) makalesinden alındı.

Şair Giuseppe Ungaretti (1888-1970), I. Dünya Savaşı'ndan önce birkaç yılını Fransa'da okuyarak geçirdi ve sembolistlerden ve başka edebi ve sanatsal avant-garde unsurlardan etkilendi. Ayrıca İtalyan fütüristleriyle ilişkiler kurdu ve ilk şiirlerinden bazılarını fütürist dergi *Lacerba*'da yayımladı. Siperlerde edindiği savaş deneyimi, ilk iki şiir kitabının şekillenmesine yardımcı oldu. Şiirindeki belirsizlik ve zorluk, bazı eleştirmenlerin onu hermetik olarak nitelemesine neden oldu. Gramsci, Ungaretti'den hoşlanmadığını bazı notlarda dile getirmiştir; özellikle bakınız, Defter 9 Madde 2 ve Defter 17 Madde 44.

3. *Il Popolo d'Italia* bu gazetelerden biriydi. 1914'te Mussolini tarafından kurulan gazete, Dünya Savaşı döneminde müdahale yanlılarının yayın organı haline geldi. Mussolini, 1922'de Başbakan olana dek *Il Popolo d'Italia*'nın kontrolünü elinde tuttu. *Il Popolo d'Italia*, daha sonra Faşist rejimin yarı resmi gazetesine dönüştü. Gazete 1943'te yayın hayatına son verdi.

Madde 8. Peder Bresciani'nin soyu

1. Riccardo Bacchelli, *Il diavolo al Pontelungo*, 2 cilt (Milano: Ceschi-na, 1927). Gramsci bu kitabın bir kopyasına sahipti. Kitap, Gramsci'nin Defter 1'de listelediği "Tatiana'ya Ulaştırılacak kitaplar: 13 Mart 1930" listesi içindeydi. [Türkçe baskısında bakınız Cilt 1, s. 428, ç.n.] 7 Nisan 1930'da Tatiana Schucht'a yazılan bir mektupta Gramsci bu romanı, İtalyan roman geleneğiyle kıyaslayarak tartışır:

Il diavolo al Pontelungo, Baronata'nın deneyi itibarıyla oldukça "tarihsel"dir ve 1874'de Bologna'da bölümü gerçekten olmuştur. Tüm diğer tarihsel romanlar gibi, genel iskelet tarihseldir fakat, tek tek bireysel karakterler ve olaylar değildir. Kayda değer sanatsal nitelikleri dışında bu romanı ilginç kılan şey, yazar nezdinde, sekter hoşgörüsüzlükten neredeyse tamamen yoksunluktur. İtalyan edebiyatında, Manzoni'nin tarihsel romanı haricinde, bu tarz

çalışmalarda özünde 1848-1860 aralığına dek dayanan sekte bir gelenek vardır; bu geleneğin bir yanında kurucu Guerrazzi dururken diğer yanında Cizvit rahip Bresciani bulunur. Bresciani için tüm yurtseverler hain, korkak, katildir; taht ve mihrabın koruyucuları ise birilerinin o günlerde söylediği gibi mucizeler yaratmak için dünyaya inmiş küçük meleklerdir. Guerrazzi'ye göre, roller açık şekilde yer değiştirmiştir; bütün Papacılar en karanlık kuyuya atılmış, ulusal birlik ve bağımsızlık yanlıları ise en saf efsanevi kahramanlar olarak gösterilmiştir. Bu gelenek yakın zamana dek iki geleneksel rakip tarafından ucuz seri romanlar ve namıdiğer sanatsal ve kültürlü edebiyat içinde korunmuştur ve Cizvit taraf bu konuda tekel olmuştur. *Il diavolo al Pontelungo*'da Bacchelli, bağımsız ya da neredeyse bağımsız davranır; onun mizahı nadiren partizancadır, bu mizah yazarın aşırı sanatsal partizanlığı civarında değil, bizzat şeylerin etrafında dolanır.

Riccardo Bacchelli hakkında daha fazlası için bakınız, Defter 1 Madde 32, n. 9.

2. Riccardo Bacchelli, *The Devil at Long Bridge*, çev. ve giriş Orlo Williams (New York: Longmans, 1929). William'ın giriş makalesi (s. ix-xvi), İtalyanca olarak, "Il Bacchelli sul Tamigi" başlığı altında (Bacchelli Thames'te), 27 Ocak 1929 tarihli *La Fiera Letteraria*'nın 4. sayısında yayımlanmıştır.

3. Bacchelli'nin *Lo sa il tonno*'su hakkında (Gramsci de Defter 1 Madde 32'de bu eserden bahseder) Orlo Williams şöyle yazar: "*Lo sa il tonno*'da genç ve iyi yetiştirilmiş bir balık, balıklar dünyasını keşfe çıkar; maceralar yaşar, bir kadın kazanır ve sonunda akranlarıyla rahatça anlaşabilecek olgunlukta bir balık olarak geri döner. Bacchelli bu kitapta, felsefi yeteneklerini tümüyle konuşturur. Resmedilen toplum, tip ve duygu olarak İtalyan'dır; Bacchelli'nin karikatürize ettiği şey onun alaycı, yakıcı ve küçümseyici zekasıdır" (Bacchelli, *The Devil at Long Bridge*, s. xiii-xiv).

4. Bacchelli, elbette *La Voce* için yazdı ama hiç editörlüğünü yapmadı. Gramsci, Bacchelli ile Scipio Slataper'i karıştırıyor olabilir. Editör Giuseppe Prezzolini Paris'te iken, Mart 1910'da ve Aralık 1911'le Mart 1912 arasında iki kez *La Voce*'nin editörlüğünü yapan kişi Slataper'dir. Ayrıca Giuseppe Prezzolini'nin yerine kısa bir dönemliğine (Nisan-Ekim 1912) *La Voce*'nin editörlüğünü yapan bir başkası da Giovanni Papini'dir.

5. Varlıklı ve soylu bir aileden gelen Carlo Cafiero (1846-1912), diplomatik kariyer için eğitilmiş fakat o, devrimci siyaset uğruna bu kariyerden vazgeçmişti. Önce Birinci Enternasyonal'e katıldı, Londra'da Marx ve Engels'le tanıştı, Enternasyonal'in Napoli seksiyonunu yeniden örgütlemeye çabaladı; ayrıca *Kapital*'in kısaltılmış bir versiyonunu - *Compendio del Capitale*- yayımladı (1879). Çok geçmeden ise, Cafiero yönünü anarşist harekete çevirdi. Mihail Bakunin'in yakın dostlarından biri oldu ve Errico Malatesta ve Andrea Costa ile İtalyan anarşizminin önde gelen unsurlarından birine dönüştü. İçlerinde, Bologna'da 1874'teki ayaklanma da olmak üzere bir dizi anarşist serüvende aktif rol oynadı. Sonunda aklını yitirdi ve parlamenter sosyalistlerle ortak noktalar bulmak için anarşist hareketi terk etti.

İtalya'daki sosyalist hareketin en önemli kurucularından Andrea Costa (1851-1910), başta Bakunin'in ateşli savunucularından biriydi. Henüz yirmili yaşlarındayken *Fascio Operaio* ve *Il Martello* adlı iki anarşist dergide çalıştı. 1874'te Bologna'daki ayaklanmanın planlanmasına yardım etti; iki yıl sonra devrimci faaliyetleri nedeniyle tutuklandı. 1876'da Paris'e gitti; orada, onu anarşizmden vazgeçirdiğine ve sosyalizm yoluna soktuğuna inanılan Anna Kuliscioff ile tanıştı (Kuliscioff da Bakunin'in anarşist hareketinden kopmuş ve Marksizme yönelmişti). 1880'de İtalya'ya dönüşünün ardından *Rivista Internazionale del Socialismo* dergisini çıkarmaya başladı; bir yıl sonra haftalık *Avanti!* gazetesini kurdu. 1882'de, İtalya'da parlamentoya seçilen ilk sosyalist oldu. 1892'de Costa, Partito dei Lavoratori Italiani'nin kurulmasının önünü açan Cenova Kongresi'ni topladı. Bu parti daha sonra ismini resmi olarak İtalya Sosyalist Partisi'ne (PSI) dönüştürecek.

6. Parantez içindeki görüşler Gramsci'ye aittir. Burada Francesco De Sanctis'in *Saggi Critici*'de yer alan "L'uomo del Guicciardini" (Guicciardini insanı) adlı makalesine gönderme yapıyor (Milano: Treves, 1924), 3: 28-49. De Sanctis'in eleştirel makalelerinden oluşan bu üç ciltlik eser, Gramsci'nin hapishanedeyken elinde bulunan kitaplar arasındaydı.

7. Ettore Zoccoli, *L'anarchia: Gli agitatori, le idee, i fatti* (Torino: Boccia, 1907).

8. Max Nettlau, *Mikhail Bakunin, eine Biographie*, 2 cilt (Londra, 1896-1900).

9. Parantez içindeki düzeltme Gramsci'ye aittir. James Guillaume, Fransızca konuşulan Jura bölgesinin en aktif İsviçreli anarşistlerinden-

di. Yaptığı diğer şeylerin yanında, *Bulletin of the Jurassian Federation*'ın editörüydü.

10. James Guillaume, *L'Internationale: Documents et souvenirs* (1860-1878), 4 cilt, (Paris, 1905-10).

11. 1873'te Cafiero, Bakunin ve ailesinin yaşaması için Baronata'yı - Locarno civarında bir ev ve arazi- satın aldı. Mekân aynı zamanda anarşistler için bir sığınak olarak kullanılıyor ve silahlar orada muhafaza ediliyordu. Kötü idare nedeniyle bu ev çok masraflı olmaya başladı; 1874'te Bakunin taşınmak zorunda kaldı ve hayatının son iki yılını geçireceği Lugano'ya gitti.

12. Alexander Herzen, *My Past and Thoughts*, 6 cilt, çev. Constance Garnett (New York: Knopf, 1922-27). Knopf bu eserin gözden geçirilmiş dört ciltlik bir versiyonunu 1968'de yeniden bastı.

Alexander Herzen (1812-70), Moskova'da varlıklı bir asilzadenin gay-rimeşru oğlu olarak dünyaya geldi. İyi eğitilmiş ve edebi yeteneklere sahip Herzen, en çok Rusya'daki devrimci sosyalizmin öncülerinden biri olarak tanınır. Başlardaki siyasi düşüncesi idealizm ile Saint-Simon'nun ütopyacı sosyalizminin bir karışımıdır. 1834'te yıkıcı siyasi düşünceleri nedeniyle tutuklandı ve sonraki sekiz yılını yurtiçinde sürgünde geçirdi. Bu deneyim, onu daha da radikalletirdi. 1842'de Moskova'ya döndüğünde siyasi felsefesi çok daha sol-Hegelsci yapıdaydı. Sonraki birkaç yıl içinde anarşizme ve Proudhon'un düşüncelerine yaklaştı. 1847'de Herzen, Rusya'yı terk ederek Fransa'ya yerleşti. Yıllar içinde içlerinde Michelet, Mazzini, Garibaldi ve Victor Hugo'nun da olduğu Avrupa'nın önde gelen aydınlarıyla ve devrimcileriyle tanıştı ve onlarla dostluklar kurdu. Hayatının son yirmi yılını, Çarlık Rusyası'nda gizlice dağıtmayı amaçladığı dergiler ve gazeteler çıkardığı -*The Polar Star* ve *Kolokol* (Çan)- İngiltere'de geçirdi. Herzen, İtalyan devrimcilere karşı özel bir ilgi besliyordu ve onlarla çok yakın ilişkiler kurmuştu. Gramsci, Herzen'in Mazzini, Pisacane ve diğerleri üzerindeki etkilerine Defter 15 Madde 52 ve Defter 17 Madde 28'de değinmişti.

13. Orlo Williams, Bacchelli'nin mektubuna, *The Devil at Long Bridge*'in giriş kısmında (s. xv-xvi) değinir.

Madde 9. On'lar akademisi

1. Curzio Malaparte, "Una specie d'Accademia" (Bir Tür Akademi), *La Fiera Letteraria* 4, no. 23 (3 Haziran 1928). Makale, on yazar tara-

findan ortak yazılmış *Lo zar non è morto* (Çar ölmedi) adlı bir romana odaklanıyor.

2. Giacomo Di Giacomo, 1920'lerin başlarında aydınlar ve yazarlar için Faşist sendikalar örgütlemeye başladı. 1922'de Ulusal Aydın Sendikaları Federasyonu'nun Genel Sekreteri'ydi. 1920'lerin sonuna doğru tüm aydın sendikaları, Faşist Zanaatkarlar ve Sanatkarlar Konfederasyonu çatısı altına girdi ve Di Giacomo Başkanlığa getirildi. *Il Raduno*, Sanatçılar ve Yazarlar Sendikası'nın resmi yayın organıydı.

3. İtalikler ve parantez içleri Gramsci'ye aittir.

4. Roma Üniversitesi'nde Ortaçağ ve Rönesans tarihi profesörlüğü yapan Pietro Fedele (1873-1953) parlamentoya ilk kez, 1919'da bir Milliyetçi olarak seçildi. 1924'te Faşist Parti'ye katıldı, ertesi yıl Giovanni Gentile'nin yerine Eğitim Bakanı oldu ve bu görevi dört yıldan uzun süre sürdürdü. 1925'te Fedele, devlete sadakatsizlik nedeniyle tüm diğer hükümet görevlerinde olduğu gibi profesörlerin de görevlerinden alınmasını sağlayan bir yasayı geçirdi. Ayrıca İtalya Kraliyet Akademisi'nin kuruluşunda rol oynadı. Fedele, 1928'de senatörlüğe yükseltildi.

Emilio Bodrero hakkında, bakınız, Defter 2 Madde 25, n. 1.

5. Curzio Malaparte, "Coda di un'Accademia" (Bir akademinin son ucu), *La Fiera Letteraria* 4, no. 25 (17 Haziran 1928).

6. Üretken bir popüler kurgu yazarı olan Emilio Salgari (1863-1911), en fazla korsan ve egzotik ormanlarda geçen serüven öyküleriyle tanınırdı. Eserlerinin edebi olma iddiası yoktu ve genelde çocuklara hitap ediyordu. 1927'de, *Il Raduno*, "demokrat" Jules Verne'i bile gölgede bırakacak şekilde, onu en büyük İtalyan yazarlardan biri olarak takdim etti. Gramsci bu olaya Defter 3 Madde 36'da da değinmektedir.

Madde 10. Proudhon ve İtalyan edebiyatçılar (Raimondi, Jahier)

1. Giuseppe Raimondi, "Rione Bolognina" (Bir Bologna mahallesi), *La Fiera Letteraria* 4, no. 25 (17 Haziran 1928). Proudhon'un mottosu -"Yoksulluk iyidir ve biz onu neşe kaynağımız olarak görmeliyiz"- Raimondi tarafından makalede bir epigraf olarak kullanıldı.

2. Parantez içi yorum Gramsci'ye aittir.

3. Aynı konuda bakınız, Defter 1 Madde 94. Raimondi ve Jahier'e dair daha fazlası için bakınız, Defter 1 Madde 94, n. 1.

Madde 11. Amerikanizm

1. "Pirandello parla della Germania, del cinema sonoro, e di altre cose" (Pirandello Almanya'yı, sesli filmleri ve diğer konuları tarıyıyor), *L'Italia Letteraria* 1, no. 5 (14 Nisan 1929). Berlin muhabiri Corrado Alvaro'nun yaptığı bir röportajdan.

Makaleci ve kısa öykü ve roman yazarı Corrado Alvaro (1895-1956), birkaç yılını (1930-35) yurtdışında bazı İtalyan gazeteleri ve dergileri için özel muhabirlik yaparak geçirdi.

Madde 12. David Lazzaletti

1. Domenico Bulferetti, "David Lazzaletti e due milanesi" (David Lazzaletti ve iki Milanolu), *La Fiera Letteraria* 4, no. 35 (26 Ağustos 1928).

Davide (ya da David) Lazzaletti (1834-78), Toskana'nın güneydoğu köşesinde ıssız Amiata Dağı yöresindeki Arcidosso'da doğdu. 1860'ta ulusal ordu için gönüllü olarak savaştı ve kendisi çekirdekten yetişme bir arabacıydı. 1868'de dinsel öngörülere kapıldı, ruhani bir değişim geçirdi ve bir keşiş gibi yaşadı. Öngörülleri ona kendisinin bir Fransız Kralı'nın torunlarından olduğunu ve bir peygamberin, halkı despotluk ve yoksulluktan kurtarmak için geleceğini söylemişti. Lazzaletti, çoğunluğu kendi yaşadığı bölgeden olmak üzere çok sayıda yandaş ve takipçi topladı ve bir dizi koloni ya da dini cemaat kurdu. Otoriteler, 1871 ve 1873'te iki kez ona karşı suçlama yönelttiler, fakat hiç ceza almadı. Son aşamada, Lazzaletti, kendisini ve takipçilerini Yeni Düzenin Mesihi olduğuna ikna etti. Ona göre, İlayet Krallığı (yani Şubat 1878'de ölen IX. Pius'un Papalığı) sona yaklaşıyordu; onu Adalet Krallığı izlemeliydi ve bu Krallık, Kutsal Ruh'un Reformu'nu yani milenyumunu getirecekti. Lazzaletti, kendisini kitlelere Mesih olarak tanıtmak ve Tanrı'nın Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmek amacıyla Arcidosso yakınlarındaki dağdan muzafferane bir şekilde inerken jandarma tarafından vuruldu. Lazzaletti ve onun faaliyetlerinin sosyopolitik bağlamı hakkında bakınız, E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels* (New York: Norton, 1965), s. 65-73.

2. Bu kitapların tümü, Bulferetti'nin, makalesinde bahsettiği kitaplardır.

Psikiyatrist ve *David Lazzaletti e la pazzia sensoria* (David Lazzaletti ve duyumsal delilik) kitabının yazarı Andrea Verga (1811-95), Milano'daki büyük hastanenin yöneticisiydi. Klinik tıp profesörü olan Vergia, tüm İtalyan üniversitelerinde psikiyatri okutulmasını savundu. 1876'da Senatör ilan edildi.

Cesare Lombroso, *Pazzi e anormali* (Deli ve anormal), 2. baskı, (Città di Castello: Lapi, 1890). Lombroso hakkında bakınız, Defter 1 Madde 26, n. 1.

Giacomo Barzellotti, *David Lazzaretti* (Bologna: Zanichelli, 1885). Bu kitabın gözden geçirilmiş bir versiyonu başka bir isimle basıldı: *Monte Amiata e il suo profeta* (Amiata Dağı ve peygamberi) (Milano: Treves, 1999). Felsefe ve edebiyat araştırmacısı Giacomo Barzellotti (1844-1917), 1896'da Roma Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu.

3. Parantez içi görüşler Gramsci'ye aittir.

4. İtalya'da seküler devletin kurulmasının ardından Vatikan 1871'de, Katolikler'in ulusal seçimlere katılmasının "caiz olmadığını" (*non expedit*) ilan etti. *Non expedit* ilanı, aslında bir yasaklamaydı. Bu fetva 1904'te yumuşatıldı ve 1913'te sessiz sedasız (Gentiloni Paktı ile) iptal edildi; yine de 1919'a dek Kilise'nin resmi politikası olarak kaldı.

5. Bağımsızlık Savaşı'na ve 1848 Roma Cumhuriyeti savunmasına katılan Milanolu Cumhuriyetçi Giuseppe Rovani (1818-74), tarihsel romanlar yazmıştı. Bunlardan bazıları, ilk başta dizi roman şeklinde yayımlandı ve bu sayede geniş bir okuyucu kitlesine ulaştı. En iyi bilinen eseri *Cento anni* (Yüz yıl), 1857-58'de bir Milano gazetesinde dizi halinde yayımlandı. *Manfredo Pallavicino* ilk kez 1845'te Milano'da basıldı.

6. Gramsci; anarşist Carlo Cafiero ve Errico Malatesta'nın başını çektiği 1877 Benevento halk ayaklanmasından söz ediyor.

Madde 13. *Peder Bresciani'nin soyu. Alfredo Panzini*: Vita di Cavour

1. Alfredo Panzini'ye ait Vita di Cavour, ertesini yıl tek bir ciltte yayımlandı: *Il conte di Cavour* (Milano: Mondadori, 1931). Panzini hakkında bakınız, Defter 1 Madde 13, n. 1.

2. Panzini'nin, *L'Italia Letteraria* I, no. 13'te (30 Haziran 1929) yayımlanan *Il Resto del Carlino*'nın editörüne yazdığı mektubu, *Il Resto del Carlino*'da (bir Bologna gazetesini) 23 Haziran 1929'da -"Lom." imzasıyla- yayımlanmış bir makaleye yanıt niteliği taşır. "Lom." imzası, Panzini'nin Cavour'un "diktatörlüğüne" yönelik tasvirlerinin, muhtemelen üstü örtülü bir Mussolini eleştirisi olduğunu gösterir. "Ayrıca bilinmelidir ki, diktatörlüğe karşı bazı iğnelemeler, insanların nasıl yönetileceğine dair bazı çift anlamlı sözler, mevcut genç kuşak hakkındaki bazı sert düşünceler -bu gençler, Bay Panzini, sizin sandığınızdan çok daha fazla çalışıyorlar-, eserin ciddiyetine ve nesnellğine zarar vermektedir.

Bu düşüncelerin gerçek anlamları tam olarak belirlenemez ve çok farklı yerlere çekilebilir; her durumda tüm bu görüşler, Alfredo Panzini'den değil de daha çok Benedetto Croce'den duyulması beklenecek şeylerdir."

Gramsci, bu konuya aynı defterde yeniden değinmiştir (bakınız, Defter 3 Madde 38).

3. Gramsci'nin Machiavelli ile ilişkili olarak Stenterello'ya atfettiği anlam için, bakınız Defter 1 Madde 48, n. 2.

4. Gramsci'nin aklında, *La Nuova Italia*'nın 1. sayısındaki (20 Ocak 1930, 1-12) Luigi Russo imzalı "Io dico seguitando..." (Sözlerime şöyle devam ediyorum...) makalesi vardır. Makalesinde, Russo roman formunda biyografi yazımını eleştirir. Diğerlerinin yanı sıra, "Pinokyo ya da başka birtakım kahramanların hikayelerini anlatır gibi Machiavelli biyografisi yazımına... ya da Kralın Soyтарыsı Gelsomino'nun işlerini anlatırken kullanılacak tarz içinde Cavour'un anılarının aktarılmasına" işaret eder.

Madde 15. Ettore Ciccotti

1. Guido De Ruggiero'nun yazısı, *La Critica* 28, no. 1 (20 Ocak 1930), 57-59'da; Mario De Bernardi'nin yazısı ise *La Riforma Sociale* 36, no. 11-12 (Kasım-Aralık 1929), 589-92'dedir.

Ettore Ciccotti (1863-1939), akademik kariyerine Milano'daki bir akademide antik dönem tarihi profesörü olarak başladı fakat aynı şehirdeki halk ayaklanmasına karıştığı gerekçesiyle, 1898'de unvanı elinden alındı. Bir süre sonra görevine dönebilen Ciccotti, çeşitli İtalyan üniversitelerinde tarih ve Latin Edebiyatı dersleri verdi. Giolitti'nin siyaset sahnesine hakim olduğu bir dönemde, sosyalist muhalefeti desteklediği parlamentoya seçildi. İtalya'nın Güney Sorunu ile de ilgilendi ve bu konuda yazılar yazdı. Ciccotti, başta bölümler halinde yayımlanan (1899-1911) ve daha sonra sekiz ciltlik bir bütün halinde basılan Marx, Engels ve Lasalle çevirileri yaptı (K. Marx, F. Engels ve F. Lasalle, *Opere*, 8 cilt, ed. Ettore Ciccotti, 2. baskı, gözden geçirilmiş [Milano: Società Editrice Avanti, 1922]). Sonraları, Sosyalist Parti'den uzaklaştı ve 1915'te İtalya'nın savaşa katılımını destekleyerek, harekettten tamamen koptu. 1924'te Senatör seçildi. Çok sayıda akademik eserinde, pozitivizmin yanı sıra tarihsel materyalizm izleri de görülür. *Confronti storici*, bir karşılaştırmalı tarih yazımı çalışmasıdır ve bu çalışmada Ciccotti

ti, kendi metodolojisini ve yorum ilkelerini sergiler.

2. Gramsci, Ciccotti'nin makalesinin iki aşamalı yayımının tarihleri konusunda ufak bir hata yapmıştır: Ettore Ciccotti, "Elementi di 'verità' e di 'certezza' nella tradizione storica" (Tarihsel gelenekte "gerçek" ve "kesinlik" unsurları), *Rivista d'Italia* 30, no. 7 (15 Temmuz 1927): 414-51 ve 30, no. 8 (15 Ağustos 1927): 585-616.

3. Guglielmo Ferrero ve Corrado Barbagallo hakkında, bakınız Defter 1 Madde 25, n. 17.

Madde 16. Ortaçağ komününde halk sınıfının siyasi gelişimi

1. Bakınız, Defter 3 Madde 15, n.2.
2. Yani, komünün ya da kent devletinin başı.

Madde 17. 1917

1. Hapishanede iken Gramsci'nin elinde Arrigo Serpieri'nin savaşın kırsal nüfus üzerindeki etkilerine değindiği *-La guerra e la classi rurale Italiane* (Bari: Laterza ve New Haven: Yale University Press, 1930)- bir kitap vardı. Kitap, Carnegie Uluslararası Barış Vakfı'nın bir yayınıydı. Kitabın 70. sayfasındaki bir notta Carnegie, Gramsci'nin burada adını verdiği iki kitaba gönderme yapıyor. Yine Carnegie Uluslararası Barış Vakfı'nın yayımladığı Riccardo Bachi imzalı *L'alimentazione e la politica annonaria in Italia* (Bari: Laterza, 1926) kitabı, İtalya'daki beslenme ve gıda karnesi sorununa değiniyor. Umberto Ricci'nin *Il fallimento della politica annonaria* kitabı ise gıda karnesi yasalarının başarısızlığını ele alıyor. Umberto Ricci için bakınız, Defter 1 Madde 61, n. 12.

Tarım ekonomisi alanında tanınmış bir isim olan Arrigo Serpieri (1877-1959), kariyerine zirai bilimler profesörü ve ileri ormancılık araştırmaları yapan bir enstitünün yöneticisi olarak başladı. Mussolini rejiminde bir yıllığına Tarım Bakan Yardımcılığı yaptı ve bir parlamento üyesi olarak sonradan Bonificia Integrale olarak bilinecek yasağı hazırladı (1928). Bu yasa; sıtmayı azaltmak ve tarımsal üretimi artırmak amacıyla bataklıkların kurutulmasını, erozyonu önlemek için dağlık alanların ormanlaştırılmasını ve sulama sistemlerinin inşasını içeren yoğun bir toprak gelişimi programı oluşturdu. Yasa geçtikten sonra Mussolini, Serpieri'yi yasanın uygulanmasından sorumlu tuttu.

Madde 18. *Ast sınıfların tarihi*

1. Bakınız, Defter 3 Madde 15, n.2.

2. Tanaquil, Tarquinius Priscus'un karısıydı. Rivayet odur ki, yarı Yunan yarı Etrüsk olan Tarquinius, Roma tahtını ele geçirmiş ve selefi Ancus Marius'un oğulları tarafından öldürülene dek yaklaşık kırk yıl boyunca hüküm sürmüştür. Kocasını gaza getirdiği söylenen Tanaquil, aynı zamanda katillerin planlarını bozmak ve Servius Tullius'un tahta çıkmasını sağlamaktan da sorumlu tutulur. Tullius ise daha sonra karısı Tullia (Servius Tullius'un kızı) tarafından kıskartılan Tarquinius Superbus (son Roma Kralı ve Tarquinius Priscus'un oğlu) emriyle öldürülür. Çok sayıda efsane, son krallar ve Roma'nın varlıklı aileleri arasındaki bu entrika hikayeleriyle -Gramsci'nin deyişiyle "kişisel hikayeler"- doludur; Lucretia'nın meşhur tecavüze uğraması efsanesi de bunlardan biridir.

3. Pleb vekilleri, halkın korunmasından sorumlu, halkın içinden görevlilerdir. Bunlar yılda bir seçilirler ve kamu işlerini tartışmak ve yasa değişiklikleri önermek için halkı toplantılara çağırma yetkileri vardır.

4. 1378'de yün işçileri, küçük loncalardan esnaflar ve zanaatkarlarla birlikte Floransa'daki oligarşik yönetime karşı ayaklandılar. Radikal boyutta demokrat bir hükümetin kurulmasıyla sonuçlanan Ciompi Ayaklanması, soyluların ve güçlü tüccarların (Guelf Partisi'nin ana dayanakları) geçici olarak geri çekilmesine neden olmuştur. Dört yıl içinde oligarşik yönetim Floransa'da yeniden kurulmuştur.

Madde 19. *Gençlik sorunu*

1. Gramsci'nin elinde, bu kitabın bir kopyası mevcuttur (Vatikan ile İtalya Hükümeti arasında 1929'da imzalanan Latera Sözleşmeleri hakkında Mussolini'nin parlamento konuşmalarının bir derlemesi) ve bu kitabı Defter 2'de "Tatiana'ya 15 Haziran 1930'da gönderilmiş kitaplar" listesine dâhil eder (El Yazmasının Tasviri bölümüne bakınız, 1: 529, [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 609, ç.n.]).

Madde 20. *Dönemsel belgeler*

1. *Commissione d'indagine per la spedizione Polare dell'aeronave "Italia"* (Roma: *Rivista Marittima*, 1930). Hapishanede iken Gramsci bu kitabı sahipti ve onu Defter 2'de "Tatiana'ya 15 Haziran 1930'da gönderilmiş kitaplar" listesine dâhil etti (El Yazmasının Tasviri bölümüne bakınız, 1: 528, [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 609, ç.n.]).

1928 yazında İtalyan uçağı *Italia*, keşfedilmemiş kutup bölgelerindeki bir dizi uçuşun ardından Kuzey Kutbu'na çakılmıştı. İtalyan Hükümeti, konuyu araştırması için bir komisyon kurdu. Çubat 1929'da sunulan ve Gramsci'nin sözünü ettiği kitapta yayımlanan raporda komisyon, uçağın komutanı Umberto Nobile'yi, kendisinin ve yedi görevli arkadaşının kurtulduğu fakat on yedi mürettebatın öldüğü kazadan sorumlu bulmuştur. Sonuçta, daha önce 1926'da Kuzey Kutbu'nu başarıyla geçmiş bir uçak mühendisi olan Umberto Nobile (1885-1978), general rütbesine dek eriştiği Hava Kuvvetleri'nden istifa etmek zorunda kalmıştır. Araştırma Komisyonu'nun bulguları siyasi olabilir: Nobile, Faşist rejimin bir destekçisi değildi. 2. Dünya Savaşı'nın ardından komisyon raporu geçersiz sayıldı ve Nobile görevine iade edildi. 1946'da Nobile, Komünist Parti listesinden Kurucu Meclis'e seçildi.

2. Gramsci, General Luigi Cadorna komutasındaki İtalyan ordusunun, Caporetto yakınlarındaki Isonzo Cephesi'nde Almanlar'a ve Avusturyalılar'a karşı ağır ve aşağılayıcı bir yenilgiye uğradığı bir 1. Dünya Savaşı çarpışmasından söz ediyor (Ekim 1917). "Caporetto" daha sonra İtalyanca'da "ağır yenilgi" ya da "hezimet" anlamında kullanılmaya başlamıştır.

Madde 21. 1914 öncesi İtalyan diplomasisi

1. Bakınız, Alessandro De Bosdari, "Lo scoppio della guerra balcanica visto da Sofia" (Sofya gözünden Balkan Savaşı'nın çıkışı), *Nuova Antologia* 62, no. 1331 (1 Eylül 1927): 90-98. Makale, De Bosdari'nin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nı konu alan kitabından bir bölümü yeniden aktarıyor. Gramsci makalenin giriş kısmını alıyor ve kendi görüşlerini parantez içinde belirtiyor.

Alessandro De Bosdari için bakınız, Defter 2 Madde 33, n. 1.

2. Gramsci, Francesco Guicciardini'nin *Ricordi*'sine atıfta bulunuyor. Guicciardini, *Maxims and Reflections*, çev. N. Rubinstein (New York: Harper, 1965), s. 39:

Dindarlar, bize inancın büyük işler başarabileceğini, kutsal kitap ise dağları bile yerinden oynatabileceğini söylerler. Bunun sebebi, inancın dikbaşlılığı körüklemesidir. İnanca sahip olmak, mantıksız şeylere körü körüne inanmak, mantıksal sebeplerden öte onlara sıkıca bağlanmak -onlara bir kesinlik biçmek- demektir. İnanç adamı, inançlarında inatçıdır; kendi yolunda korkusuz

ve karalı bir şekilde ilerler; her türlü acıyı çekmeye hazır vaziyette zorluklara ve tehlikelere göğüs gerer.

Şimdi, dünya işleri, şansa ve bin bir farklı olaya bağlı olduğundan, inatçılıklarını koruyan kişilere, zamanın hiç beklenmedik anlarında yardım eli uzatılması mümkündür. Ve bu inatçılık inanç kaynaklı olduğundan, inancın büyük işler başarabileceği de söylenir.

Defterler'de birkaç defa değinilen Guicciardini'nin *Ricordi*'sinden alıntılanan bu pasaj, Gramsci'nin elindeki kitapların birindeydi; bakınız Francesco De Sanctis, "L'uomo del Guicciardini (Guicciardini insanı), *Saggi Critici*, ed. P. Arcari (Milano: Treves, 1924), 3: 40.

Madde 22. Lorianizm

1. Bakınız Defter 1 Madde 32.
2. Giacomo Lumbroso aslında 1925'te öldü. Alberto ve Giacomo Lumbroso için bakınız, Defter 1 Madde 32, n.1.
3. Vittorio Scialoja, "Giacomo Lumbroso," *Nuova Antologia* 62, no. 1332 (16 Eylül 1927): 218-22. Makaleye göre Giacomo Lumbroso, "Napolyon dönemi tarihi konusunda uzmanlaşmış bir modern tarih ve edebiyat araştırmacısıydı."
4. Gramsci, Defter 3 Madde 9'da da adını andığı Pietro Fedele'ye gönderme yapıyor.

Madde 23. Loria

1. Achille Loria, *Ricordi di uno studente settuagenario* (Yetmişlik bir öğrencinin anıları) (Bologna: Zanichelli, 1927). Bu kitap, Ağustos ve Ekim 1927 arasında *Nuova Antologia* ile *L'Italia Che Scrive* dergilerinde defalarca tanıtıldı; Gramsci de büyük ihtimalle kitaptan bu şekilde haberdar oldu.

Madde 24. *Risorgimento* motifleri. Sicilya ayrılıkçılığı

1. Gramsci, Luigi Natoli'nin, 1848-1860 arası Sicilya ayaklanmalarını ve bu ayaklanmaların İtalyan bütünleşme hareketine etkisini konu edinen kitabı hakkındaki imzasız bir yazıdan alıntı yapıyor. Yazı, *Nuova Antologia* 62, no. 1334'te (16 Ekim 1927) s. 539-40'ta mevcut. Gramsci'nin Luigi Natoli ile Benedetto Croce arasındaki çekişmeve istinaden bir başka yazısı için bakınız, Defter 1 Madde 43; ayrıca 1. 16'ya da bakınız.

Madde 25. Katolikler'in İtalya'daki rolü (Katolik Hareket)

1. Bakınız, Gianforte Suardi, "Quando e come i cattolici poterono partecipare alle elezioni politiche" (Katolikler ulusal siyasi seçimlere ne zaman ve nasıl katılabilirler), *Nuova Antologia* 62, no. 1335 (1 Kasım 1927): 118-23. Gramsci'nin bu notta kaydettiği tüm bilgiler Suardi'nin makalesinden alınmıştır; Gramsci'nin kendi görüşleri ise parantez içinde verilmiştir.

2. Tomasso Tittoni hakkında bakınız, Defter 2 Madde 6, n. 1.

3. Eylül 1904'te İtalya, Giolitti'nin kaba kuvvetle bastırmaya çalışarak bir sürü insanın yaralanmasına neden olduğu bir dizi grevle sarsıldı. Huzursuzluk bütün ülkeye yayıldı. 18 Ekim'de parlamento feshedildi ve 6 Kasım için seçim ilanı yapıldı.

4. *Non expedit* siyaseti, Katolikler'i ulusal seçimlerde oy vermekten ve aday olmaktan men ediyordu fakat bu siyaset, Katolikler'in kayda değer sayıda katıldıkları belediye seçimleri için geçerli değildi.

5. Piskopos Geremia Bonomelli, Katolik Kilisesi'nin dünyevi iktidar iddialarından vazgeçmesi gerektiğini yüksek sesle söyledi ve yazdı. Bonomelli, 1906'da kilise ile devletin ayrılmasını savunduğu bir mektup yazdı. Bazı eserleri Vatikan tarafından resmi olarak kınandı ve yasaklı kitaplar listesine eklendi. Bonomelli, kilise disiplinine daima sadık kaldı ve böylece konumunu muhafaza ederek kayda değer bir nüfuz edindi. Hem XIII. Leo'dan hem de X. Pius'tan *non expedit* siyasetini feshetmelerini ve Katolikler'in, ulusun siyasal yaşamına var güçleriyle katılmalarına izin vermelerini talep etti.

6. Antonio Agliardi (1832-1915), Başpiskopos olmadan önce on yıldan fazla süre Bergamo'da cemaat papazlığı yaptı. 1886-1889 arasında Vatikan'da kilise işlerinden sorumlu sekreterdi. 1896'da Kardinalliğe yükseltildi. Agliardi, kilise hiyerarşisi içinde Vatikan'la İtalya Devleti arasında uzlaşma sağlayan ve İtalya'da bir Hristiyan Demokrat (yani Katolik) parti kurulması fikrini destekleyen ilk kişilerden biriydi.

7. Katolikler'in 1904 seçimlerine yoğun katılımının bir sonucu olarak aşırı sol güç kaybetti, bir önceki parlamentoda sahip olduğu sandalyelerin sekizini yitirdi. Reformist sosyalistler, toplam oyların yüzde yirmisini aldılar ve bu oran 1900 seçimlerine göre ciddi bir artışı gösteriyordu. Seçimlerde, biri Treviglio (Bergamo) bölgesinden Avukat Agostino Cameroni, diğeri Milano bölgesinden Kont Ottavio Cornaggio olmak üzere, Katolikler iki sandalye kazandılar.

Carlo Ottavio Cornaggia-Medici Castiglioni (1851-1935), Milano'nun en eski aristokrat ailelerinden birine mensuptu. Oldukça aktif siyasi yaşamında Katolikler'in İtalyan siyasetine tam katılımı için elinden geleni yaptı, yerel seçimlerde ittifaklar kurulması için ılımlılar'la Katolikler arasında arabuluculuğa soyundu. Günlük gazete *Lega Lombarda*'nın baş editörü olması sebebiyle Bonomelli tarafından uzlaşmaz kilise mensuplarına karşı çıkmaya ve Katolik çekimserliğinin, "Kızıklar"ın ilerlemesine neden olması hasebiyle *non expedit* siyasetinin terk edilmesini savunmaya teşvik edildi. Cornaggia'nın fikirleri, oldukça muhafazakardı; savunduğu diğer şeylerin yanı sıra sınırlı bir oy hakkından yanaydı.

Madde 26. Amerika ve Avrupa

1. Gramsci tarafından bu notta kaydedilen tüm bilgiler -Uluslararası Çalışma Örgütü yayınına yaptığı referans da dâhil olmak üzere- "Munitor" imzalı bir makaleden alınmıştı: "Gli albori di un nuovo spirito sociale in America" (Amerika'da yeni bir toplumsal ruhun doğuşu), *Nuova Antologia* 62, no. 1336 (16 Kasım 1927): 118-23).

Madde 27. Prens Karl Rohan

1. Gramsci, bu bilgiyi A. Rovini imzalı bir makaleden edinmişti: "Il Quarto Congresso internazionale delle Unioni Intelletuali" (Aydın Sendikaları Dördüncü Uluslararası Kongresi), *Nuova Antologia* 62, no. 1335 (1 Kasım 1927): 129-30.

Roma Hukuku Profesörü Vittorio Scialoja (1856-1933), parlak bir siyasi kariyere sahipti: Sonnino Hükümeti'nde 1909-10 yıllarında Adalet Bakanı; Nitti'nin Başbakanlığı döneminde 1919-20'de Dışişleri Bakanı; 1921-1933 arasında Milletler Cemiyeti'nde İtalyan Delege.

2. Karl Rohan'ın kitabı üzerine bilgiler, başka bir A. Rovani makalesinden edinilmişti: "Un principe nella Russia bolscevica" (Bolşevik Rusya'da bir Prens), *Nuova Antologia* 62, no. 1338 (16 Aralık 1927): 538-39.

Madde 28. Dergi ve gazete türleri

1. Francesco Coppola için bakınız, Defter 1 Madde 35, n. 1; Alfredo Rocco için bakınız, Defter 2 Madde 25, n. 1.

2. Gramsci, Defter 4 Madde 49'da (son paragrafta) tarif ettiği gibi bir "almanak" ihtiyacı konusuna dönüyor. 1924'te Viyana'da iken Gramsci, bir "işçi sınıfı almanağı" yayımlama fikrine kapılıyor fakat o dönem-

312 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

de aklında olan şey, bu notta bahsettiğinden biraz daha farklı ve Defter 14 Madde 60'ta değindiği "halk almanağı" tipine daha yakın. Gramsci bu fikrini 20 Aralık 1923'te Viyana'dan İtalya Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne gönderdiği bir mektupta anlatıyor:

Bir parti üyesine ya da bir sempatizana yarayabilecek her şeyi özetlenmiş bir şekilde içeren bir tür işçi sınıfı almanağı derlenmesini öneriyorum. İçeriği hâlihazırda tasarladım ve çeşitli bölümler için konu ayrımını da yaptım. 1924'ün ikinci yarısında altı ya da yedi yüz sayfalık bir cilt halinde basılabilir.

Yaklaşık otuz bölümde şunları kapsamak mümkün: Dünyadaki siyasi ve sendikal hareketin tanıtımı; tüm bakış açılarına göre (iktisadi, askeri, finansal ve emek açısından) İtalya'nın analizi. Bir bölüm başlı başına Marksizme ve onun tarihine ayrılmalı, bu bölümde İtalya'ya özel önem verilmelidir. Bir bölüm Rusya'ya, onun siyasi örgütlenmesine, iktisadi durumuna, Bolşevik Parti tarihine odaklanmalı. Bölümlerden biri Komintern'in kongrelerde, yaygınlaştırılmış komitelerde ve merkez komitenin en önemli kamusal teşkilatlarında geliştirdiği konumunu ve taktiklerini özetlemeli.

İnanıyorum ki, -parti gazetelerini ve dergilerini sistematik olarak incelemeyi zorlaştıran- üç yıllık iç savaşın ardından özellikle sürgünler için yukarıda özet geçtiğim materyalleri içeren bir çalışmaya sahip olmak memnuniyet verici olacaktır.

Gramsci'nin mektubunun tam bir versiyonu için hapishane öncesi mektuplarını eleştirel bir çalışmaya tabi tutan şu esere bakınız: *Lettere: 1908-1926*, ed. Antonio Santucci (Torino: Einaudi, 1992), s. 146-50.

Madde 29. *Catalogo dei cataloghi del libro italiano*

1. Gramsci'nin *Catalogo dei cataloghi del libro italiano* (İtalyan kitapları katalogları kataloğu) hakkındaki bilgi kaynağı, Aldo Sorani imzalı "Un repertorio della bibliografia italiana" (Bir İtalyan bibliyografyası envanteri) bir nottur. Bu not, *Il Marzocco* 32, no. 25 (17 Haziran 1927) dergisinin "Bibliografie" (Bibliyografyalar) bölümünde yayımlanmıştır. Gramsci *Catalogo*'ya yapılan daha sonraki eklerden, *L'Italia Che Scrive*'de çıkan tanıtımlar aracılığıyla haberdar olmuş olabilir.

Madde 30. *Başka bir bibliyografik yayın*

1. Gramsci, *Catalogo degli scritti contenuti nelle pubblicazioni periodiche*

he italiane e straniere (İtalyan ve yabancı dergi içeriklerinin sistematik kataloğu) hakkındaki bilgiyi şurada bulmuştı: “Un repertorio di pubblicazioni periodiche” (Sürekli yayınlar envanteri), *Il Marzocco* 33, no. 30 (22 Temmuz 1928).

Madde 31. Dergi ve gazete türleri

1. Carlo Cattaneo, aylık dergi *Il Politecnico*'yu 1839'da Milano'da kurdu. Derginin birçok makalesi, toplumsal meseleler, ekonomi, bilim ve teknoloji ile ilgiliydi. Yazarlar; eğitim, emek, bankacılık ve Kuzey İtalya'daki yeni endüstriyel ve iktisadi gelişmelerle ilişkili konularla haşır neşir olan ilerici aydınlardı. Dergi, 1844'te yayın hayatına son verdi fakat 1859'da yeniden başladı ve Cattaneo'nun editörlüğü bıraktığı 1868 yılına kadar devam etti. *Archivio triennale delle cose d'Italia* Cattaneo tarafından derlenen ve çalkantılı 1846-48 yılları arasındaki İtalyan siyasetine ilişkin belgeleri içeren üç ciltten (1850-56 arasında basıldı) oluşuyordu. Carlo Cattaneo hakkında bakınız, Defter 2 Madde 22, n. 4.

Torino'da endüstri mühendisliği okuyan Eugenio Rignano (1870-1930), siyasal iktisat, sosyoloji, biyoloji, psikoloji, felsefe ve eğitim gibi çok çeşitli alanlarda yazdı. 1907'de yayın hayatına başlayan uluslararası *Scientia* dergisinin kurucuları arasında yer aldı ve 1915'te bu derginin baş editörü oldu.

2. Antonio Labriola ve yazıları hakkında bakınız, Defter 1 Madde 44, n. 51.

3. *My Life* isimli biyografisinde (Londra: Thornton Butterworth, 1930) Leon Troçki, Labriola hakkında şöyle diyor:

Yaşlı İtalyan Hegelci-Marksist Antonio Labriola'nın, hapishaneye Fransızca çevirileriyle gelmiş iki meşhur makalesini zevkle okuduğumda (1898 yılında) hücremeydim. Birçok Latin yazarın aksine Labriola, siyaset alanında olmasa da -ki bu alanda yetersizdi- en azından tarih felsefesi alanında materyalist diyalektiği hatmetmişti. Yazılarındaki belirgin amatörlik, aslında çok köklü bir bakış açısını gölgede bırakıyordu. Harika bir tarzla, tarihin Olympos Dağı'nda yeşerdiği ve oradan bizim kaderlerimize hükmettiği söylenen çoklu etmenler teorisini özetledi.

Makalelerini okumamın üzerinden otuz yıl geçmiş olmasına rağmen argümanındaki genel eğilimin yanı sıra, “fikirler gökten zembille inmez” şeklindeki sürekli çekincesi hâlâ beynimde kazılıdır. Labriola'dan sonra Lavrov, Mikhaylovsky, Kareyev gibi

314 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

tüm çoklu etmenler savunucuları, bana tamamen gereksiz gelmiştir. (106)

Troçki şöyle devam ediyor: “O dönemde, Marksistlerin temel literatürü konusunda nispeten cahildim. Labriola’nın makaleleri, gerçek anlamda felsefi metinlerdi ve benim sahip olmadığım ve üstüne varsayımlarda bulunmak zorunda kaldığım bir bilgiyi içeriyordu. Makaleleri, kafamda bir demet varsayım oluşmuş vaziyette bitirdim” (108).

Gramsci, Troçki otobiyografisinin İtalyanca baskısını bulmak için çok uğraştı: *La mia vita*, çev. E. Pocar (Milano: Mondadori, 1930). 25 Ağustos 1930’da kardeşi Carlo’ya, içlerinde Troçki’nin anılarının da olduğu, belli kitapları hapishaneye sokabilmesi için başvuruda bulunmasını istediği bir mektup yazdı. Mektuba hapishane denetçisi tarafından alıkonuldu ve Carlo’ya hiç ulaşmadı. Öte yandan Gramsci’nin ısrarları üzerine mektup, yine de, talebini reddeden Adalet Bakanı’na gönderildi. Eylül 1930’da Gramsci, doğrudan Mussolini’ye yazdı. Defter 2’ye (El yazmasının Tasviri bölümüne bakınız [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 606-607, ç.n.l]) “Saygıdeğer Ekselansları Hükümet Başkanı’na Gönderilmiş Dilekçe” başlıklı bir taslak iliştiirdi. 1 Aralık 1930’da Tatiana Schucht’a yazdı:

Hatırlayacağın üzere, bir süre önce Hükümet Başkanı’na, engellenmiş bazı kitapların yanı sıra sahip olmadığım fakat satın almak istediğim iki kitabı da okumak için izin istemek amacıyla bir talep yollamıştım. Bu iki kitap şunlardı: Fülöp-Miller, *Il volto del bolscevismo*, Curzio Malaparte’nin önsözüyle, Bompiani, Milano; Leon Troçki, *Mia vita*, Milano. (Troçki’nin kitabının adının bu mu yoksa buna benzer bir şey mi olduğundan emin değilim.) Yanıt geldi ve senden istediğim, kitabevine yazıp bunları bana göndermelerini istemen.

Öte yandan, Gramsci’nin bu notu yazarken, Troçki’nin Labriola ile ilgili yorumlarını nerden bildiği de meçhul. Muhtemelen, Troçki’nin kitabı ona 1 Aralık 1930’dan sonra ulaştı; bu not ise 30 Mayıs 1930 (bizat Gramsci’nin belirttiği gibi Defter 3 Madde 13’ün yazılış tarihi) ile 2 Ekim 1930 (Gramsci’nin kardeşi Carlo’ya, Madde 32 için alıntı yaptığı kitabı gönderdiği zaman; aksi takdirde, hafızasından yazmış olmalı) arasında yazılmış olmalı.

4. Gramsci, hapisteyken Georgy V. Plekhanov'un *Les questions fondamentales du marxisme* (Paris: Editions Sociales Internationales, 1927) kitabına sahipti. Bu eserin İngilizce çevirisi için (önce 1908'de Rusça basılmıştı) bakınız, *Fundamental Problems of Marxism*, ed. D. Ryazanov, çev. Eden ve Cedar Paul (New York: International Publishers, 1929).

Yaşamının çoğunu sürgünde geçiren Georgy Valentinovich Plekhanov (1856-1918), on dokuzuncu yüzyıl sonu Rusyası'ndaki Sosyal Demokrat hareketin önde gelen Marksist aydınlarındandı. 1903 sonrasında Menşeviklere yanaşmasına karşın, büyük bir "diyalektik materyalizm" -Marx'ın temel iktisadi determinizm teorisini diyalektik bir yolla uyarlamak için ilk kez kendisinin kullandığı bir terim- filozofu olması hasebiyle Lenin ve Bolşevikler'den büyük saygı gördü.

5. Gramsci, *Sozialdemokratie, Religion und Kirche* (Vienna: Weinze Volksbuchhandlung, 1927) kitabının çevirisi olan Otto Bauer'in *Le socialisme, la religion et l'église* (Brüksel: L'Eglantine, 1928) eserine gönderme yapıyor. Gramsci bu kitabın bir kopyasını Turi'deki hapisanede geçirdiği ilk yıl içinde almıştı. Bu eserde Otto Bauer (1882-1938), Marksist iktisat ile Thomas Aquinas felsefesini uzlaştırmaya çalışmaktadır. Avusturya Marksizmi olarak bilinen akımın, Max Adler ve Rudolf Hilferding gibi tüm diğer önde gelenlerine paralel olarak Bauer da Marksizmi, temelde bilimsel bir sosyolojik bilgi sistemi olarak görmüştür. Avusturya Marksistlerine göre Marx'ın temel katkısı, toplumu ve toplumsal gelişimi yöneten nesnel ve nedensel yasaları ortaya koymaktır. Onlar, Bolşevik tarzda bir devrim fikrine karşıdır ve toplumsal ve tarihsel analize yönelik pozitivist yaklaşımları, Kantçı transendental etik içinde bir değerler arayışı ile süslenmiştir. Gramsci, Plekhanovcu eğilimin "kendi karşıtını yarattığını" yazarken, muhtemelen aklında bizzat Plekhanov'un *Fundamental Problems of Marxism* eserinin ilk sayfalarında yazdığı şu cümleler vardı: "Bugüne dek, hiç kimse Marx'ı, St. Thomas Aquinas ile tamamlamaya çalışmadı. Bununla birlikte, öyle görünüyor ki, Papalığın modernistlere karşı yayınladığı genelgeye rağmen Katolik dünyası, bu türden bir hayal alemine sahip bir düşünür üretecektir" (2).

6. Henri De Man ve onun sosyalizm üzerine psikolojik incelemesi hakkında bakınız, Defter 1 Madde 61, n. 13.

7. Gramsci, Rosa Luxemburg'un ilk kez 14 Mart 1903'te *Vorwärts*'ta yayımlanan "Stillstand und Fortschritt im Marxismus" makalesine atıfta bulunuyor. Büyük ihtimalle Gramsci, Luxemburg'un makalesini D. Rya-

316 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

zanov tarafından derlenen Marx üzerine yazıların bulunduğu *Karl Marx homme, penseur et révolutionnaire* eserinden (Paris: Editions Sociales Internationales, 1928) okumuştur. İngilizce çevirisi için bakınız, "Stagnation and Progress of Marxism", ed. D. Ryazanov, *Karl Marx: Man, Thinker and Revolutionist*, çev. Eden ve Cedar Paul (New York: International Publishers, 1927); ed. Mary-Alice Waters, *Rosa Luxemburg Speaks* (New York: Pathfinder, 1970). Makalede Luxemburg şöyle yazmış:

Bilimsel bir bakış açısıyla Kapital'in üçüncü cildi, Marx'ın kapitalizm eleştirisinin tamamlanması olarak görülmeli. Bu üçüncü cilt olmaksızın ne aslında baskın olan kâr oranı yasasını ne artı değerın kâr, faiz ve rant olarak bölüşülmesini ne de değer yasasının rekabet alanındaki işleyişini anlayamayız. Ne var ki, bu asıl noktadır, salt teori açısından önemli tüm bu problemler pratik sınıf savaşı açısından nispeten önemsizdir. Sınıf savaşı söz konusu olduğu sürece temel teorik problem, artı değerın kökeni yani sömürünün bilimsel açıklamasıdır; bunun yanı sıra üretim sürecinin toplumsallaşması eğiliminin ayrıntılandırılması yani sosyalist devrimin nesnel altyapısının bilimsel açıklamasıdır.

Bu iki problem de, "mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesi" olgusunu kaçınılmaz ve artı değer ve sermayenin ilerici yoğunlaşmasının nihai sonucu olarak gösteren Kapital'in ilk cildinde çözülmüştür. Böylece teoride, emek hareketinin asıl ihtiyacı sağlanmış. Sınıf savaşına aktif bir şekilde katılan işçilerin, artı değerın saygın gruplar ya da sömürenler arasında nasıl bölüşürüleceği ya da bu bölüşüm esnasında rekabetin üretimi nasıl şekillendireceği sorularıyla doğrudan işi olmaz.

Bu nedenle, genelde sosyalistler için Kapital'in üçüncü cildi okunmamış bir kitap olarak kalmıştır...

İşçi sınıfı, mevcut sınıfsal konumundan sıyrılmadığı sürece kendine ait bir bilim ya da sanat yaratabilecek bir duruma erişemeyecektir.

Bugün için yapabileceği azami şey ise burjuva kültürünü burjuva tepkiselliğinin vandalizminden korumak ve özgür bir kültürel gelişim için gerekli toplumsal koşulları hazırlamaktır...

Yalnızca hareketimiz ilerleyip yeni pratik problemlerin çözümünü talep ettikçe, bir kez daha Marx doktrinine dalmak ve ondan faydalanmak için Marx'ın hazinesine dâhil oluruz. Öte yandan hareketimiz tüm pratik yaşam mücadeleleri gibi, eski yavan düşüncelerde gezinmeye devam ettiği ve geçerliliğini yitirmiş ilkelerin peşinde koştuğu için Marksist sistemin teorik işlevselliği çok yavaş ilerlemektedir. (Waters, 109-111)

8. Andrea Costa için bakınız, Defter 3 Madde 8, n. 5.

Madde 32. “Rendre la vie impossible.”

1. Eugène D’Ors, *La vie de Goya* (Paris: Gallimard, 1928). Gramsci hapisteyken bu kitabın bir kopyasına sahipti; Defter 2’deki “2 Ekim 1930’da Carlo’ya gönderilmiş kitaplar” listesine eklenmişti (El Yazmasının Tasviri bölümüne bakınız [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 609, ç.n.l]).

2. Bakınız, D’Ors, *La vie de Goya*, s. 54: “Fuyant l’Inquisition -au moins l’Inquisition diffuse, qui tue elle aussi en ‘rendant la vie impossible’- Goya a laissé Saragosse pour Madrid.”

Madde 34. Geçmiş ve bugün

1. Bakınız, Defter 1 Madde 127.

2. Gramsci, Benito Mussolini imzalı bir makaleye gönderme yapıyor: “Preludio al Machiavelli” (Machiavelli’ye giriş), *Gerarchia* 3, no. 4 (Nisan 1924). Makale, George Bull’un bir önsöz de yazarak İngilizce olarak yayımladığı Machiavelli’nin *Prince* kitabında, “Giriş” kısmı olarak basılmıştır (Londra: Folio Society, 1970). Mussolini şöyle yazıyor:

O halde, *Prens*’i yüzeysel bir şekilde bile okuduktan sonra açıkça ortaya çıkan, Machiavelli’nin insan doğasına yönelik aşırı karamsarlığıdır. Kendi türüyle sürekli ve yoğun etkileşimde bulunan herkes gibi Machiavelli de bir insan düşmanıdır ve onu bize... en olumsuz ve küçültücü halleriyle sunar.

Aynı zamanda Machiavelli’nin insanları yargılarken sadece kendi zamanının insanlarını, on beşinci ve on altıncı yüzyıla damga vurmuş Floransalılar’ı, Toskanalılar’ı, İtalyanlar’ı değil, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın tüm insanları kastettiği de açıktır. Devir değişti fakat ben kendi çevremdekileri ve çağdaşlarımı yargılayacak olsam, Machiavelli’nin hükümlerini hiç de hafifletmeden yapardım bu işi. Belki daha ileri de gidebilirdim. Machiavelli kendini ve *Prens*’i de kandırmıyor. *Prens* ile halk, Devlet ile birey arasındaki antitez, Machiavelli’nin düşüncesine göre önceden belirlenmiştir. Makyavelci siniklik, faydacılık, pragmatizm, mantıksal olarak işte bu özgün duruştan kaynaklanır. *Prens* kelimesi, Devlet olarak algılanmalıdır. Machiavelli düşüncesinde *Prens*, Devlettir. Bencillikleriyle yüklü bireyler toplumsal kayıtsızlığa yatkınken, Devlet, kurumları ve sınırlamaları temsil eder. Birey, kamusal yükümlülüklerinden kaytar-

318 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

maya eğilimlidir. Yasaları ihlal etmeye, vergi ödemekten kaçınmaya, savaştan kaçmaya meyillidir. Benliklerini devlete adayanların -kahramanlar veya azizler- sayısı çok azdır...

Öyleyse, Ansiklopedi'den kotarılmış rejimlerde bile -Rousseau üzerinden, sınırsız bir iyimserlik aşırılığından türetilmiş- Devlet'in örgütlü gücü ile birey ve grup parçalanmaları arasında içkin bir uyumsuzluk vardır. Tamamen uzlaşa ekseni bir rejim hiç olmamıştır, şu anda yoktur ve muhtemelen hiç olmayacaktır.

3. Bakınız, Giuseppe Rensi, "La 'belva bionda'" (Sarışın hayvan), *Rivista di Milano*, 5 Mart 1920, Rensi'nin kitabında yeniden basılmış, *Principi di politica impopolare* (Bologna: Zanichelli, 1920), s. 162-174. Rensi diyor ki:

Zihinlerin ahlaki çeperdeki düzensizliği ve derin ayrışıklığı, iktisadi çepere de yansır. Artık herkes biliyor ki emek alanındaki örgütsüzlük bütünseldir. İşçi ayaklanması, sürekli grevler, taleplerin sürekli artması (bir talep karşılanır karşılanmaz bir başkası belirliyor) -bu sarsıcı kargaşa da gösteriyor ki işçi sınıfının amacı iktisadi iyileşmeler sağlamak değil iktidar talebidir- sanayi ve üretimi ciddi anlamda felce uğrattıyor. Dolayısıyla artık herkes için açıktır ki ya grevler, ayaklanmalar ve talepler birbirlerine bağımlı hassas iş, ihtiyaçlar, nüfus ve demografi ağına zarar vererek, insanlığı ilkel bir ekonomiye geri döndürerek toplumsal yapıyı tahrip edecektir ya da bir otorite çıkıp kendisini dayatacak ve gerekirse güç kullanarak düzeni, emniyeti, disiplini ve bireyin topluma ve toplumsal ihtiyaçlara itaatini sağlayacaktır: Dürtüler, kaprislere ve bireysel çıkar patlamalarına bir set çekmenin yolu bulunmalıdır. Aksi takdirde, ihtiyaç duyulan şey (kirli bir terim kullanmak gerekirse) kölelik olacaktır, zira kölelik, köleye kendi zamanını ve faaliyetlerini sadece kendi istekleri doğrultusunda kullanmaması için bir baskı uygular. Bunu açıklayalım: Antik dönem köleliğinin ve hizmetkârlığının yasaklanmasıyla birlikte bu baskı otomatik olarak ücretli çalışma sisteminin bir parçası haline dönüştü. Yani, işçilerin başka bir geçim kaynağı olmadığından yaşamak için bir tür çizgileri belli, vasıf gerektiren iş yapmak zorunda kaldılar. Ücretli çalışma sisteminin ortadan kalktığını ve işçilerin üretim araçlarının mülkiyeti ile birlikte ellerinde tüm iktidar araçlarıyla sanayiye de sahip olduğunu düşünün; ücretli çalışma sisteminin işçileri düzenli çalışmaya zorladığı kendiliğinden baskının yerine, onun kadar etkili bir baskı biçimi konmadıkça işler imkansız hale gelecektir: Başka bir deyiş-

le, baskı görmedikçe isyan etmek şeklinde sergileyebileceğimiz kaçınılmaz eğilime karşın kişiyi çalışmaya zorlayacak başka bir baskı biçimi bulunmadıkça. (s. 164-65)

Yine *Principi di politica impopolare*'deki "Rivoluzione di schiaveria" (Kölelik devrimleri) adlı makalede Rensi şöyle yazıyor:

Genel geçer soruyu şu şekilde soruyorum: İşçi -çalışan insan- efendi olabilir mi? Yanıtın hayır olduğu konusunda en ufak bir çekincem yok. İşçi -sadece otantik "proleter" olarak görülebilecek beden işçisi değil, doktorluk, mühendislik ve avukatlık gibi liberal ve burjuva mesleklerde çalışanlar da dâhil- işçi, yani dediğim gibi çalıştığı sürece, onun hizmetlerine ihtiyaç duyanlara şu ya da bu şekilde bağımlı, itaatkâr olmak durumundadır. Çalıştığı sürece işçinin faaliyetini ve çalışma zamanını, başka bir deyişle hayatını belirleyen de o kişidir. Yönetmesi gereken ve yönetebilecek olan da odur: Çalışma ortamı içinde işçilere istediklerini yaptırabilmeli, iş devam ettiği sürece de işçilerin kendine itaati sağlamak için gerekli araçlara sahip olmalıdır; en azından işçileri kovma yetkisine. Aristoteles, köleliğin mecburi olduğunu ve köleliğin daima olacağını söylediğinde sonuna kadar haklıydı. (s. 3-4)

Rensi'nin kitabı, Sosyalist Parti lideri Filippo Turati'ye ithaf edilmişti ve ön sayfada Machiavelli'den (*The Discourses*, 3. kitap, 27. bölüm) şu alıntı vardı: "Ardea halkını barıştıran Romalı konsüller, bölünmüş bir şehirde birliğin nasıl yeniden kurulacağını örneğini veriyorlar: Karışıklıkların elebaşlarını yok etmekten başka çare yoktur."

Giuseppe Rensi (1871-1941), Messina ve Cenova üniversitelerinde vermeye başladığı felsefe derslerinden önce bir gazeteci ve avukattı. Çok sayıda kitabın yazarı da olan Rensi, özellikle septisizm felsefesiyle ilgileniyordu. İdealizm karşıtlığı onu, dönemin en önde gelen iki İtalyan felsefecisi Benedetto Croce ile Giovanni Gentile'nin aleyhtarı haline getirdi. Septik tavrı nedeniyle teorideki dogmatizme şüpheyle yaklaştı ancak siyasi olarak anti liberal ve anti demokratı. 1922 sonrasında kendini faşist hareketten uzaklaştırmaya başladı; faşist rejimin katı bir muhalifi haline geldi ve 1934'te profesörlükten istifa etmeye zorlandı. Rensi, Como'da sosyalist siyasi sürgün oldukları 1898'den beri Mussolini'yi tanıyordu.

Madde 35. Giuseppe Rensi

1. Giuseppe Rensi, 1895'te sosyalist dergi *Critica Sociale* için yazmaya başladı. 1898'de İsviçre'ye göçtü ve 1908'de İtalya'ya döndü.

2. Gramsci, Giuseppe Rensi'nin iki makalesine atıfta bulunuyor: "La ragione del male nella storia secondo Seneca e Renouvier" (Seneca ve Renouvier'e göre tarihte kötülüğün nedeni), *Nuova Rivista Storica* 13, no. 3-4 (Mayıs-Ağustos 1929): 255-70; "Necessità e razionalità" (Gereklilik ve akılcılık), *Nuova Rivista Storica* 14, no. 1-2 (Ocak-Nisan 1930): 21-28. Tarihin rasyonel olduğu iddiasına karşı çıktığı ikinci makalede Rensi şöyle yazıyor:

Etik bir ilkeye sahip olmak için tarihin rasyonel olduğu iddiası reddedilmelidir. Zira tarihin rasyonel olduğunu kabul eden kişi, geçmişteki ve bugünkü insafsız, zalimce ve korkunç olguların içinde bir akılcılık yattığını kabul etmek zorunda kalır ve bu tür olguları rasyonel olarak tanımlar. Diğer yandan, tarihin rasyonel olduğunu kabullenmeyen kişi de, uyanık ve dikkatli bir etik duyguyla bu tür olguları meşrulaştırmaktan uzak durur (bu olgulardan birtakım iyi sonuçların da doğabileceğini dahi düşünmeden, zira iyi şeyler, bahane olarak öne sürülebilecek o olgular olmasa da gerçekleşebilirdi). Diğer bir deyişle, tarihin rasyonelliğini reddeden kişi, bunu etik anlayışı bastırılmadığı ve olguları kendi etik anlayışının uzlaşmaz süzgecinden geçirdiği için yapar ve etik anlayışının olguların altında ezilmesine ya da onlar tarafından körleştirilmesine izin vermez. Yalnızca böylesine ihtiyatlı bir etik anlayış, tarihsel gerçeklikle etik ya da tarihle rasyonalite arasındaki yok edilemez antitezi algılar. Bu etik anlayış tarihin ahlakla eşleşmediğini, tarihin olması gerektiği gibi olmadığını; başka bir deyişle tarihin rasyonel olmadığını fark eder. O halde, bir bireyin etik seviyesi, onun tarihi ahlaki açıdan katlanılamaz bulma seviyesiyle, tarihe yöneltmeye zorlandığı ithamların ve suçlamaların sayısıyla ölçülür, yani, tarihin irrasyonel olduğunu hissetmesiyle ölçülür. Kişinin, tarihin irrasyonelliğine dair uyanıklığı, onun kişisel etiğinin köşe taşıdır. (s. 28)

3. Giuseppe Rensi'nin *Il Popolo d'Italia*'ya (Mussolini tarafından 1914'te kurulan günlük gazete) yazdığı ilk yazılar 1915 tarihliydi. 1919-1922 arasında makaleleri sıkça gazetede yer buldu; makalelerde milliyetçi, anti sosyalist ve muhafazakâr görüşler dile getirdi. 1923'te gazete için yazmayı kesti; çünkü Roma Seferi'nin ardından faşizmden

uzaklaşmıştı. Rensi'nin *Il Popolo d'Italia* için yazdığı makaleler ve farklı gazete ve dergilere yazdığı diğer yazılar iki ciltte toplandı: *L'orma di Protogora* (Protogoras mührü) (Milano: Treves, 1920); *Teoria e pratica della reazione politica* (Siyasi tepkinin teori ve pratiği) (Milano: Società Editrice La Stampa Commerciale, 1922).

4. Milano'da 28-30 Mart 1926'da tertiplenen Altıncı Felsefe Kongresi'nde Francesco De Sarlo'nun oldukça cüretkar "L'alta cultura e la libertà" (Yüksek kültür ve özgürlük) söylevinin ardından antifaşist bir gösteri düzenlendi. Kongre, faşist otoriteler tarafından yasaklandı. Giovanni Gentile, 14 Nisan 1926 tarihli *Il Popolo d'Italia*'da kongre hakkında bir yazı kaleme aldı; makale Gentile'nin faşizm ve kültür konulu *Fascismo e cultura* (Milano: Treves, 1928, s. 103-9) kitabında yeniden basıldı. Gramsci hapisshanedeyken bu kitap elindeydi. Makalede Gentile, çok sayıda kişinin yanı sıra Rensi'ye de saldırıyor:

Cenova'da hocalık olan, hoplayıp zıplayan ve halka şaklabanlık yapan şu oynak filozof. Bugün gerçeği gözler önüne seriyor ve yarın haşır neşir olduğu felsefenin yanlışlığı da ortaya çıkacak. Önce bir idealistti, sonra bir septic ve ardından bir dogmacı; dün bir otorite filozofuydu, bugün ise bir özgürlük filozofu. O, daima boş bir beyne sahip bir sofistti. Milano'daki bu olayda, o da "Eleştirel Materyalizm" üzerine son eleştirisi -kısıtlı bir çevre hakkında konuşmak gibi bir şeydi- için alkışa boğuldu.

Rensi, Gentile'nin saldırısına 16 Nisan 1926 tarihli *Il Popolo d'Italia*'da yanıt verdi. Rensi şöyle yazdı: "Senatör Gentile hakkımda ne düşünürse düşünsün, o gün ifade ettiği görüşlerin *Il Popolo d'Italia*'nın görüşleri olamayacağını düşünerek teselli buluyorum. Aksi mümkün olamaz, zira 2 Kasım 1922'de bu gazetenin editörü bana, 'bugün iyi yazarlara her zamankinden daha fazla ihtiyacımız var' diye yazmış ve bugün yazmak isteyenlerin en az dörtte üçünün yazmaktan çekindiği ya da bulaşmak istemediği Bolşevik dönemi boyunca yaptığım gibi bu gazete için yazmam konusunda 'ona güvenmemi' istemişti." Rensi ayrıca Gentile'nin, onu, kendisinin yönettiği *Enciclopedia italiana* için yazmaya davet ettiğini de hatırlattı.

Madde 36. Kültürel konular

1. Bu bölüm için bakınız, Defter 3 Madde 9.

2. *Un'avventura galante ai bagni di Cernobbio* (Cernobbio hamamlarında gözü pek bir macera) farsının performansı hakkındaki bilgi, Carlo Volpati'nin *Il Marzocco* 33, no. 45 (4 Kasım 1928) "Commenti e frammenti" (Yorumlar ve fragmanlar) bölümünde "Fu Vincenzo Monti l'autore dell'*Avventura galante*?" (*Avventura galante*'yi Vincenzo Monti mi yazdı?) başlığıyla yayımladığı bir mektuptan alınmıştır.

Vincenzo Monti hakkında bakınız, Defter 1 Madde 147, n. 1.

Madde 37. *Peder Bresciani'nin soyu.*

1. Bakınız, Defter 1 Madde 93. Ayrıca Tommaso Gallarati Scotti ve onun *Storie dell'amor sacro e dell'amor profano* (Uhrevi ve dünyevi aşk) başlıklı kısa öyküleri için bakınız, Defter 1 Madde 93, n. 1.

2. Paolo Arcari'nin en çok bilinen çalışmaları, Vico, Metastasio, Pascal ve Manzoni gibi edebi ve felsefi kişilikler üzerine yaptıklarıdır. Hâlbuki bir dizi roman da yazmıştır ancak bunların hiç biri, onu kayda değer bir romancı statüsüne kavuşturmamıştır. Öte yandan, Milano'da yayımlanan liberal ve milliyetçi siyasi dergi *L'Azione*'nin editörlüğünü de (Alberto Caroncini ile birlikte) yapmıştır. Arcari hakkında bir başka yazı için bakınız, Defter 2 Madde 25, n. 1.

3. Luciano Gennari, Fransızca yazdığı *L'Italie qui vient* (Paris, 1929) adlı romanıyla Academie Française'den ödül kazanmıştır.

4. Paul Bourget'in (1852-1935) ilk çalışmaları, pozitivist felsefe etkisi altındadır; Bourget, natüralist tarzda romanlar ve Hippolyte Taine tarzında edebi makaleler kaleme almıştır. 1889'da pozitivist düşüncüyü lanetleyen *Le disciple* adlı romanının basılmasıyla birlikte, yolunu radikal bir şekilde değiştirmiş, modern bilimsel teorinin ayartınalarına direnmek ve geleneksel ahlaka karşı durmak amacıyla gençliğin yanında yer almıştır. 1901'de Katolik olmuş, bunun ardından milliyetçi muhafazakâr değerleri, Katolikliği ve monarşiyi savunan didaktik ve ahlâkçı romanlar yazmıştır.

Angers Katolik Üniversitesi'nin hukuk profesörü René Bazin (1853-1932), kentsel yaşamın çürümüşlüğü, köylerdeki yaşamın sadeliği ve erdemliliği ile karşılaştıran romanlarında geleneksel değerleri yüceltmiştir. *Le blé qui lève* (1907) romanındaki yozlaşma tasviri, sendikacılığın oduncular üzerindeki etkisi aracılığıyla yapılmıştır. Bir defasında, Bazin, yirminci yüzyılın ilk otuz yılında ortaya çıkan muhafazakâr Fransız Katolik romancılar grubunun en önemli üyelerinden biri olarak

tarif edilmiştir.

1952 Nobel Edebiyat Ödülü'nün sahibi François Mauriac (1885-1970), 1920'lerin ortalarında Fransa'nın başta gelen romancılarından biri durumundadır. Büyük ihtimalle Fransız muhafazakâr Katolik romancılar grubunun en iyisi olan Mauriac, en büyük başarıyı kazanmış ve en fazla alkışı almıştır. Mauriac'ın romanları, dini kaygılar ve motiflerle dolu -günah, inayet, kişisel kefaret- psikolojik ahlâki romanlardır.

George Bernanos (1888-1948), Gramsci bu yazıyı yazarken henüz tanınmış bir kişilik değildi. 1936'da *Journal d'un curé de campagne* (Bir Kasaba Rahibinin Günlüğü) eserinin yayımlanmasıyla büyük başarı kazandı. Diğer Fransız Katolik romancıların eserleri gibi Bernanos'un romanı da, iyi ve kötü güçlerin ruh üzerindeki mücadelesini dramatize eder. Bernanos aynı zamanda siyasetle de yakından ilgilidir. 1938'de İspanya İç Savaşı'ndaki faşist şiddeti ve o şiddeti görmezden gelen Katolik hiyerarşisini sert bir şekilde eleştirdiği *Les grands cimitières sous la lune* eserini yayımlamıştır.

5. Filippo Crispolti, *Un duello* (Milano: Treves, 1900). Gramsci bu eseri Defter 6 Madde 56'da ele alır. Gramsci, Crispolti hakkında Defter 1 Madde 69'da, Defter 5 Madde 101'de, Defter 6 Madde 183'te ve Defter 7 Madde 50'de yorumlar yapmıştır.

Halk Partisi'nin kuruluşuna katkıda bulunan militan Katolik Filippo Crispolti (1857-1942) toplumsal, siyasi ve kültürel konularda -daima Katolik bir bakış açısıyla- çokça yazı yazmıştır. İçlerinde Torino'daki *Il Momento* ve Vatikan'daki *Osservatore Romano* da olmak üzere en önemli Katolik gazetelerde editörlük görevine getirilmiştir. Crispolti 1922'de senatör olmadan önce parlamento üyeliği de yürütmüştür.

6. Gramsci, Mario Missiroli'nin Roma'da Tipografia del Littorio tarafından basılan (üzerinde tarih yok ama aslında 1929'da basılmış) kitabına gönderme yapıyor: *Date a Cesare: La politica religiosa di Mussolini con documenti inediti* ("Sezar'ın hakkı Sezar'a": Mussolini'nin din politikası, yayımlanmamış belgelerle). Bu kitapta Missiroli, genel olarak İtalyan Katolik kültürünün durumunu eleştirmekte ve özel olarak ise İtalya'da dine yönelik çalışmaların yetersizliğinden dem vurmaktadır (bkz: s. 391-99). Hapishanedeyken Gramsci'nin elinde bu kitaptan vardı.

Mario Missiroli hakkında bakınız, Defter 1 Madde 43, n. 12.

7. Maria Di Borio, Kontes Maria Gauthier Panzoja'nın takına adıydı. Gramsci bir defasında onu bir "Katolik Fransızsever," "sıkıcı romancı,"

bir “kutsal erdemlilik vaizi” olarak tanımlamıştı. 27 Haziran 1916 tarihli *Avanti!*’nin Piedmont baskısındaki “Sotto la Mole” köşesinde yayımlanan “La divina favella” (İlahi dil) makalesine bakınız.

Madde 38. Peder Bresciani’nin soyu. A. Panzini: Vita di Cavour

1. Gramsci, Alfredo Panzini’nin *L’Italia Letteraria*’daki (1, no. 10, 9 Haziran 1929) *Vita di Cavour* (Cavour’un Yaşamı) yazısının ilk basımındaki açılış cümlesini alıyor. Bu notun geri kalanında Gramsci, Panzini’nin Cavour biyografisinin diğer baskılarından cümleler ve sözler alınıyor. Öyle görünüyor ki, Gramsci bu notu yazarken önünde Panzini’nin 9 Haziran 1929’dan 13 Ekim 1929’a (cilt 1, no. 10-28) dek tüm *L’Italia Letteraria*’lardaki yazıları vardı.

2. Pasaj, önce Sardinya Kralı (1849-61), birleşmeden sonra ise İtalya Kralı (1861-78) olan II. Vittorio Emanuele ile ilgilidir.

3. III. Carlo Emanuele (1701-73), askeri yetenekleriyle tanınmıştı. Sardinya-Piedmont Tahtı’nı 1730’da babası II. Vittorio Amedeo’nun ölümüyle devraldı.

Emanuele Filiberto hakkında bakınız, Defter 2 Madde 60, n. 1.

4. “Erkeklik onuru” ve “onurlu adam” kavramları burada İngilizce’de tam karşılıkları bulunmayan İtalyanca “galantomismo” ve “galantuomo” kavramlarını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Kelimelerin sırasıyla “dürüstlük, başı diklik, beyefendilik” ve “dürüst adam, beyefendi, onurlu adam” gibi çeşitli anlamları mevcuttur.

5. Ferdino Martini, *Confessioni e ricordi, 1859-1892* (Milano: Treves, 1928), s. 152-53. Gramsci, bu anılar kitabına Turi Hapishanesi’ndeyken sahipti. Bunu Defter 2’de listelediği kitaplar arasına almıştı ve 1932’de akrabalarına yollamıştı (El Yazması’nın Tasviri bölümüne bakınız [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 610, ç.n.]). Ayrıca Gramsci’nin, kardeşi Carlo’ya 13 Haziran 1932’de yazdığı mektuba bakınız. Bu kitabın bazı konuları Defter 6 Madde 114’te de ele alınmıştır.

Ferdino Martini için bakınız, Defter 2 Madde 51, n. 2.

6. Gramsci, Massimo D’Azeglio’nun, oldukça tartışmalı bir basım geçmişine sahip Risorgimento’dan geniş bir mektup arşivinin bir parçası olan elli altı mektubundan bahsediyor (ama yayın kaynağını karıştırıyor). Bu belgelerin yayımlanmasını ilk öneren kişi, 1912 yılında Profesör Luigi Cesare idi fakat otoriteler tarafından bunu yapması engellendi. Yine de, mektuplar birkaç yıl sonra Ferdinando Gabotto tarafından

Torino'da Bocca'nın bastığı *Il Risorgimento Italiano*'la (9, no. 1-2, 1916: 1-544) yayımlandı. Aynı derleme -temelde Fransız-İtalyan ittifakını, Avusturya'ya karşı 1859 Savaşı'nı ve Garibaldi'nin Binler Seferi'ni işlemektedir- daha sonra bizzat Luigi Cesare Bollea tarafından kitaba dönüştürüldü: *Una silloge di lettere del Risorgimento: Di particolare attinenza all'alleanza franco-italiana, alla guerra del 1859 e alla spedizione dei Mille, 1839-1873* (Torino: Boca, 1919). Bollea, belgelerin yayımlanma sürecinde karşılaştığı engelleri, Torino'da basılan *Bolletino Storico-Bibliografico Subalpino* (1, 1912: 68-89) dergisinin özel Risorgimento eki içinde yayımlanan "Come fu compilato l'epistolario di L. C. Farini" (L. C. Farini'nin yazışmaları nasıl derlendi) adlı makalede anlattı. Bu belgelerin yayımlanması etrafındaki tartışmalar Defter 2 Madde 95 ve Defter 6 Madde 46'da ele alınmıştır.

7. Defter 2 Madde 29'a ve özellikle not 2'ye bakınız.

8. Parantez içi değerlendirme Gramsci'ye aittir.

9. Gramsci, el yazmasının 10. sayfasındaki kendi görüşlerine atıfta bulunuyor, bakınız Defter 3 Madde 13. Bu paragrafın sonundaki Panzini alıntısının kaynağı, Gramsci'nin Madde 13'teki kaynağı ile aynıdır: *L'Italia Letteraria* 1, no. 13 (30 Haziran 1929).

10. Bakınız, Defter 1 Madde 24, özellikle not 8.

11. Bakınız, Defter 1 Madde 24, özellikle not 10. Antonio Bresciani hakkında bakınız, Defter 1 "Notlar ve Karalamalar", not 6.

12. Pierre-Alexis Ponson du Terrail (1829-71), çok uzun ve popüler bir dizi olan kurgusal *Rocambole Maceraları*'nın yazarıydı.

13. Matematikçi ve Aydınlanma filozofu Antoine-Nicolas de Condorcet (1743-94), olasılık teorisi ve insanlığın sınırsız ilerleme potansiyeli üzerine etkili kitaplar yazdı.

Rousseau'nun arkadaşı ve takipçisi Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre (1737-1814), yazılarında kültürel ilkeliği savundu. En tanınan eseri, medeniyetin baskısıyla trajediye dönüşen pastoral bir masum aşk hikayesi tarzındaki *Paul et Virginie*'dir (1788).

14. Alfonso Ferrero de La Marmora (1804-78) -Lamarmora da olabilir-, Avusturya'ya karşı 1848 Savaşı'nda yetenekli bir asker olarak ün kazandı. Savaştan sonra on yıldan fazla süre Savaş Bakanlığı görevini yürüttü. 1855'te Kırım Savaşı'nda Sardinya-Piedmont güçlerini komuta etti. La Marmora, 1859-1860 ve 1864-1866 arasında Başbakanlık yaptı. 1866'da Custoza Savaşı'nda Avusturyalılar'a karşı İtalyan ordusunu yö-

netti ve ağır bir yenilgi aldı.

General Enrico Morozzo della Rocca (1807-97), Kral II Vittorio Emanuele'nin başyaveriydi ve Fransa'da birtakım önemli diplomatik görevler üstlendi; bir süreliğine Kral ile III. Napolyon arasındaki iletişim kanalı oldu. Bir dönem boyunca Savaş Bakanlığı'nı üstlendi ve 1859'da ordu personel şefi oldu. Avusturya'ya karşı 1866 Savaşı'nda, İtalyan ordusunun üçüncü cephesini yönetti.

15. Enrico Cialdini için bakınız, Defter 2 Madde 29, n. 6.

Rattazi yönetiminde Donanma Bakanı olan Kont Carlo Pellion di Persano (1806-83), 1866 yılında Adriyatik'teki Lissa Adası'nın kuşatması esnasında amiraldi. Kuşatma, çok daha az sayıdaki ve güçsüz Avusturya gemileriyle kırıldı; Persano, savaşta sancak gemisini bile kaybetti. Askeri mahkemeye çıkarıldı ve rütbeleri söküldü.

16. Antonio Bruers, "Come e perché Alfredo Panzini ha scritto una Vita di Cavour" (Alfredo Panzini nasıl ve neden bir Cavour Biyografisi yazdı), *L'Italia Letteraria* 1, no. 9 (2 Haziran 1929).

Antonio Bruers hakkında bakınız, Defter 1 Madde 99, n. 1.

17. Panzini ile görüşmesinde Bruers, Maurice Paléologue tarafından yazılan Cavour biyografisinden söz ediyor. Bu, Gramsci'ye, Bruers'in Fransız tarihçinin eserini İtalyanca'ya çevirdiği izlenimi vermiş olmalı. Aslında çevirinin sahibi başkaydı; bakınız, Maurice Paléologue, *Cavour*, çev. Lina Fiorelli Dondini (Bologna: Cappelli, 1929). Gramsci'de Paléologue'un kitabının dördüncü Fransızca baskısı vardı: *Un grand réaliste: Cavour* (Paris: Plon, 1926).

18. Felice Orsini (Defter 1 Madde 43, n. 29) ve bazı radikaller, 14 Ocak 1858'de, III. Napolyon'a başarısız bir suikast girişiminde bulundular. Orsini, iki ay sonra giyotine gönderildi. Başta suikast girişimi Avusturya'ya karşı Fransa-Piedmont ittifakını bozar gibi oldu fakat kısa süre sonra Cavour ile III. Napolyon arasında 20 Temmuz 1858'de Plombières'teki gizli bir toplantıda yapılan sözleşmeyle ilişkiler yeniden düzeldi.

Madde 39. Geçmiş ve bugün

1. Gramsci'nin elinde İtalyan Hükümeti'nin Merkezi İstatistik Enstitüsü'nün 1929 yaylığı vardı: *Annuario statistico italiano: 1929*, seri 3, cilt 3 (Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, 1929). Çalışmada (s. 163-81), 15 Ekim 1927'de yapılan endüstriyel faaliyetler sayımının sonuçları

vardı ancak şehirlere ya da endüstriyel merkezlere özgü rakamlar mevcut değildi.

2. “Yüz şehir” hakkında ayrıca Gramsci’nin Defter 1 Madde 43’teki notuna bakınız.

Madde 40. Reform ve Rönesans

1. Gramsci, Gobetti, Missiroli ve Dorso’nun, Risorgimento’yu bir “Kraliyet Zaferi” olarak tanımlamalarına ilk olarak Defter 1 Madde 44’te değinir. Bu konuya daha sonra Defter 9 Madde 89 ve 111’de döner.

2. Bakınız, Defter 1 Madde 44, n. 30.

3. Guido Mazzali, Giuseppe Gangale tarafından yönetilen Protestan dergi *Conscientia*’ya sıkça katkıda bulunurdu (özellikle 1925-1926 arasında). Bu anlamda Gramsci, muhtemelen Mazzali’nin makalesine atıfta bulunuyor: “Engels e l’anabattismo” (Engels ve Anabaptist hareket), *Conscientia* 4, no. 44 (31 Ekim 1925). Bu makalede Mazzali, Engels’i Reformun önemini anlayamamakla eleştirir.

Gramsci, Mazzali’ye iki makaleyle yanıt vermiştir: “L’espiazione del Partito Socialista” (Sosyalist Parti’nin kefareti), *L’Unità*, 29 Eylül 1926; “Concezioni Comode” (Pratik görüşler), *L’Unità*, 1 Ekim 1926. Gramsci, sosyalist Mazzali’nin *Conscientia* desteğiyle faaliyet gösteren bir yayın organında belirttiği bir görüşünden rahatsız olmuştu: *Tesi ed amici del nuovo protestanismo* (Roma: Bilychnis, 1926): “Marksist praksi, Tanrı’dan gelen ve Tanrı’ya giden ciddi bir hayat anlayışı içine yerleştirebileceğime inanıyorum” (s. 38). (Bu yayının bir kopyası, Gramsci’nin kitapları arasındadır.) İlk makalesinde Gramsci, şunları yazmıştır: “Bu beyefendi (Mazzali), Livorno’daki kongrede komünist hareket lehine oy kullandı fakat son anda Sosyalist Parti üyesi olarak kalmayı seçti; çünkü bizim partimiz ona bir maaş vaat etmiyordu. Bundan sonra da sosyalizmin ‘dinsel’ yorumu ve [Tanrı’ya] ulaşmanın bir yolu olarak Marksizm üzerine düşünmeye başladı.”

4. Thomas G. Masaryk, *La Russia e l’Europa: Studi sulle correnti spirituali in Russia* (Rusya ve Avrupa: Rusya’daki dinsel akımlar üzerine çalışmalar), çev. Ettore Lo Gatto, 2 cilt, (Napoli: Ricciardi, 1922; Roma: Istituto Romane Editoriale, 1925).

Önde gelen Çek milliyetçi Tomás Garrigue Masaryk (1850-1937), Slav dinsel mirası ile ilgiliydi ve bu konuda yazılar yazdı. 1889 sonrasında, enerjisini tümüyle Slav özgürleşmesine adadı ve Birinci Dünya

Savaşı süresince Çek bağımsızlığını savundu. 1918'deki kuruluşundan 1935'e dek Çek ulusunun başkanlığını yaptı.

Madde 41. *Peder Bresciani'nin soyu*

1. Gramsci; ilk kez 1827'de basılan Alessandro Manzoni imzalı klasik Taylan romanı *I promessi sposi* (Nişanlı) ile ilk kez 1807'de basılan Ugo Foscolo şiiri *Dei depolcri* (Mezarlar üzerinde) adlı eserlere göndermede bulunuyor. *Dei Sepolcri*'de yurtsever şair Foscolo (1778-1827), İtalya'nın milli tarihsel zaferlerini kahraman İtalyanların mezarlarının ilham kaynağı olduğu bir dizi coşkulanmayla ifade ediyor

2. Gramsci'nin elinde Henry Ford'un *My Life and My Work* (Garden City, New York: Doubleday, 1922) adlı otobiyografisinin Fransızca çevirisi *Ma vie et mon oeuvre* (Paris: Payot, 1926) vardı. Fransızca baskının önsözünde Victor Cambon şöyle diyor:

Les Américains du Nord, qui ont sur bien des points des conceptions originales, soutiennent volontiers que la supériorité des intelligences est moins variée qu'on ne le croit et qu'elles s'adaptent généralement aux objets qui, de leur temps, confèrent la puissance ou la célébrité.

Voici quelle est leur thèse:

“Le travail le plus en honneur à chaque époque a toujours attiré les plus hautes intelligences de cette époque. Lorsque, sous les Médicis, c'étaient la peinture et la sculpture, les cerveaux les plus vastes s'y adonnaient. Léonard de Vinci, Michel Ange embrassaient toutes les connaissances, même techniques, de leurs temps, mais ils étaient avant tout peintres et sculpteurs. Les grands navigateurs du règne d'Elisabeth, les hardis pionniers comme le Français Lasalle seraient aujourd'hui des hommes de chemins de fer.”

Cette idée revient souvent sous la plume des Américains. (s. vii-viii)

Gramsci bu konuyu Defter 15 Madde 53'te daha da açıyor.

Madde 42. *Geçmiş ve bugün*

1. Gramsci burada İtalyan solunun, özellikle de sosyalistlerin, faşizmin başarıyla yükselmesine direnememelerinden dem vuruyor. Notun geri kalanında sosyalist hareketin “tarihine”, olaylara, iç çatışmalara ve

hem maksimalist hem de reformist kanatları etkisiz kılan politikaları değerlendiriyor.

2. Kasım 1917'de İtalya Sosyalist Partisi'nin maksimalist ya da "uzlaşmaz" kanadı, Floransa'da Mario Trozzi'nin evinde gizli bir toplantı yaptı. Toplantıda Trozzi, Gramsci'yi (Torino sosyalistlerinin temsilcisi olarak katılıyordu) bir Bergsoncu gönüllü olmakla (Gramsci bu döneme Defter 11 Madde 12'de değiniyor) suçladı. Bergsonculuk suçlaması, Gramsci'ye ve başka zamanlarda da *Ordine Nuovo* grubuna yöneltilmişti. Gramsci bu tür bir suçlamaya *L'Ordine Nuovo*'nun 18. sayısında (Ekim 16-23, 1920, s. 137) bir editör yazısıyla yanıt vermişti:

İtalyan reformistlerinin Reggio Emilia'da yapılan kongresinde Sayın Claudio Treves -parlamento grubunun en kültürlü adamı, İtalyan sosyalizminin en parlak gazetecisi, idiotlarla ve Bolşevik yalakalarla dolu zavallı ülkemizin en özgün Marksisti- *L'Ordine Nuovo* için yazarların Bergson takipçileri olduğunu ve *L'évolution créatrice*'nin, grubumuzun kutsal kitabı olduğunu öne sürdü. Bu, Sayın Claudio Treves'in kültür alanındaki keşiflerinin ne ilki ne de sonuncusu olacaktır... Daha geçenlerde Moskova Kongresi'nin, parlamentoları ve evrensel oy hakkını iptal edip parlamento ile Sovyetler'in bir arada var olabileceği bir anayasal sistem önerdiğini keşfetmemiş miydi? Lenin, Bukharin ve Radek'in Ka-utsky, Adler ve Hilferding'in tezlerini çaldıklarını da keşfetmemiş miydi?

Okumayan, çalışmayan ya da düşünmeyen... ve muhtemelen Komünist Manifesto'yu... ve Bergson'u dahi okumamış Sayın Claudio Treves, bilgeliğin ve hayatın hocası gibi davranmakta ve devrimcileri cehaletle ve işçi sınıfını ergenlikle suçlamaktadır... Biz gençler, Treves, Turati, Prampolini ve Zibordi gibi reformistlere şunları sormakla yükümlüyüz: "Sosyalist düşünceyi anlatmak için neler yaptınız? Kitaplarınız nerede? İtalya'nın iktisadi koşullarına dair analizleriniz nerede?... İtalya proletaryasının varoluş biçimini incelediniz mi? İtalya'da tarım sorununun ne boyutta olduğunu söyleyebilir misiniz?"... Partiden kovulma tehlikesiyle karşı karşıya kalan reformistlerin öfkesi, fabrikalardan kovulma tehlikesiyle karşı karşıya kalan kapitalistlerin öfkesini andırmıyor mu? Parti bizimdir, onu biz örgütledik; hem de onu bizden uzaklaştırmaya çalışan Bergson ile birlikte.

3. 23 Ocak 1920'de *Avanti!*, Nicola Bombacci'nin İtalya'da sovyetlerin ("konseyler" de deniyor) oluşumu için bir öneri ortaya koyduğu bir

makale yayımladı. Fikir, özellikle Sosyalist Birlik'in bir "kent sovyeti" kurmak için harekete geçtiği (sendika yetkilisi Ercole Bucco tarafından) Bologna'da çok sayıda polemige yol açtı ve ciddi ilgi uyandırdı. *Ordine Nuovo* grubu fikre karşı çıktı; itirazları Palmiro Togliatti tarafından iki bölümlü "La costituzione dei Soviet in Italia: Dal progetto Bombacci all'elezione dei Consigli di Fabbrica" (İtalya'da sovyetlerin oluşumu: Bombacci'nin projesinden fabrika konseylerinin seçimine kadar) makalesinde dile getirildi; *L'Ordine Nuovo* 1, no. 37 (14 Şubat 1920) ve 1, no. 40 (13 Mart 1920). *Ordine Nuovo* grubu, tüm işçilerin Sosyalist Parti'ye ya da sendikalara üye olsunlar olmasınlar katılabilecekleri (işçi sovyetleri şeklini alan) fabrika konseyleri oluşumuna ve gelişimine tamamen bağlıydı; Sosyalist Parti'nin ana akımı tarafından şiddetle karşı çıkılan bir fikir. Makalesinde Togliatti, Bombacci'nin önerisinin sadece görünüşte devrimci olacak resmi ve hukuki bir yapıya yol açacağını çünkü bu fikrin toplumsal ilişkileri dönüştürmekten başka bir işe yaramayacağını öne sürer. Togliatti, "Bombacci için görünüş yeterlidir" diye yazar. "Onun için devrim salt bir kelimeye, bir gölgeye dönüşmüştür; yaratmak istediği devrimci organlar bir gölgenin de gölgeleridir." Gerçek devrimci faaliyet, Togliatti'ye göre, işçilerin kendi rollerinin ve üretim araçlarının sahipleriyle olan düşmanca ilişkinin farkında oldukları iş yerinde başlar. Togliatti şu sonuca varır: "Bombacci'nin projesi, bu bilincin halihazırda geniş bir üreticiler kitlesinde var olduğuna ve bu kitlenin geniş bir devlet organları ağını oluşturabileceğine güvenmektedir. Konseyler kurma faaliyeti, bu bilincin iş yerinde evrensel olarak kazanılmasına kadar yeni bir devlet kurmaktan bahsetmenin anlamsız olduğu fikrine dayalıdır" (s. 315).

4. İlk emek örgütü (*Camera del Lavoro*), 1891'de Milano'da kentin matbaacılar sendikası ve İtalya İşçi Partisi (İtalya Sosyalist Partisi'nin öncüleri) tarafından kuruldu. Birkaç yıl içinde on binlerce işçiyi temsil eden çok sayıda benzer örgüt bütün İtalya'ya yayıldı. Her bir örgüt otomodu ve çeşitli kentli ve kırsal işçi grubu ile belli bir bölgedeki organizasyonları bir araya getiriyor ve bunların faaliyetlerini koordine ediyordu. Birçok örgütün İtalya Sosyalist Partisi ile çok sıkı ilişkileri vardı fakat bazıları da devrimci sendikalistlerin, anarşistlerin ve hatta Cumhuriyetçi Parti'nin politikalarını benimsiyordu. 1906'da emek örgütleri, reformist sosyalistlerin başını çektiği *Confederazione Generale del Lavoro*'yu (Genel Emek Konfederasyonu) oluşturmak amacıyla federe

sendikalara katıldı. Daha radikal ve devrimci örgütler altı yıl sonra Unione Sindacale Italiana'nın (İtalyan Sendikalist Birliği) kurulmasına yardımcı oldu. Emek örgütlerinin etkisi ve gücü, üye sayılarının artmasıyla birlikte Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da büyüdü. 1920'lerin başlarında ise örgütlü faşist birliklerin şiddetli saldırılarına hedef olmaya başladılar. Üyeler, tesislerin yıkılması ve liderleriyle temsilcilerinin uğradığı saldırılarla korkutuldu. Örgütler en sonunda, 1926'da faşist rejimin "İstisnai Kararnameleri" aracılığıyla feshedildiler.

5. Claudio Treves, 30 Mart 1920'de parlamentoda "kefaret nutku" adıyla bilinen konuşmasını yaptı. Konuşmanın tam metni şurada yayımlandı: Claudio Treves, *Come ho veduto la guerra*, 2. baskı (Milano: Edizioni della Rassegna Internazionale, 1925), s. 233-56.

Konuşmanın açılış kısmında liberal vekillere seslenen Treves şöyle diyor: "Kriz ve yarattığı trajedi, düzeninizi dayatamadığınız ve bizim de kendimizinkini dayatamadığımız anlamına gelmektedir." Konuşmayı şöyle bitiriyordu:

Rejim krizi. Bakın! Konuşma en başına dönüyor. Kriz, kargaşa, huzursuzluk, rahatsız kitleler, halkı doyuracak iktisadi önlemlerin ve barışı sağlayacak hükümetlerin yetersizliği: İşler ters gidiyor! Her şeyin bir son bulmasını ve şunu söylemeyi isterdiniz: "Ya devrimi yapın ya da bizi rahat bırakın." Ne bu ne de diğeri olacak! Devrim bir çağdır, tek bir gün değil; devrim, doğal bir fenomenin karakteristiklerine sahiptir: Yavaş erozyonlar, ani heyelanlar. Şu anda bunun ortasındayız ve birkaç iyi yıl daha geçireceğiz... Bununla birlikte, elbette, her şeyin bitmesini ve başarımış olmayı isterdiniz. Sizi korkutan şey ölmek değildir; sizi çileden çıkaran şey bu cansızlık halidir. Ne var ki Tanrı'nın ileri hamlesini hızlandırmak bizim haddimize değildir. Bu uzun ve acılı bir süreçtir. Yine de acılı ve uzun da olsa gereklidir, zira bunlar, yapılmış olanların kaçınılmaz sonucudur ve hiç kimse halihazırda yapılmış olanları değiştiremez. Bu, suçun önlenemez sonucudur. Evet, beyler, bu kefarettir.

Gramsci, bu konuşma üzerine diğer görüşlerini Defter 3 Madde 44'te ve Defter 11 Madde 12'de (notun sonuç paragrafında) ortaya koymuştur.

Claudio Treves (1869-1933), yakın dostu Filippo Turati ile birlikte İtalya Sosyalist Partisi'nin reformist kanadının en öne çıkan lideriydi. 1910'da *Avanti!*'nin başına geçti ve bu görevi 1912'ye dek sürdürdü. Bu

yıl içinde Mussolini'nin fraksiyonu, Sosyalist Parti içinde reformistlerin üzerine geçti. Editörlüğü süresince Treves, Libya Savaşı'na sürekli karşı çıktı ve daha sonra İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılmasına da karşı koydu. İtalyan ordusunun Caporetto'daki ağır yenilgisinin ardından milliyetçilerin yönelttiği vatansever olmama suçlamalarından etkilenen Treves ve diğer reformistler, hükümetin savaş politikalarını desteklemeye başladılar. Turati ve diğer reformistler gibi, Treves de 1922'de partiden ihraç edildi. O sırada neredeyse bir anda yeni bir parti kurulmuştu. Partito Socialista Unitario, sosyalist bir partiden çok bir işçi partisiydi. 1926'da faşist baskılar, Treves'i Paris'e gitmeye zorladı. Treves bir daha da anavatanına dönemedi. Yirmi yıl boyunca parlamento üyeliği yapmıştı; ilk kez 1906'da seçilmişti. Paris'te, sürgündeki anti-faşist hareketin önde gelen liderlerinden biri oldu fakat ılımlı tutumları nedeniyle, Carlo Rosselli gibi rejimin radikal muhalifleriyle açık çatışmalar yaşadı.

6. "Gülünç bir kibir duygusu" lafı, Gramsci'nin küçük burjuvaziyi "*mosche cocchiere*" gibi davranan insanlar olarak tarif edişindeki tam olarak çevrilemez kavramının yaklaşık karşılığıdır. "*Mosche cocchiere*" sözlük karşılığı olarak "arabacı sinekleri" anlamına gelir. Bu terim - Gramsci başka yerlerde de kullanmıştır- La Fontaine'in *Le coche et la mouche* adlı fablndaki sineğe atfen kullanılmıştır. Fabldaki sinek, altı atın çektiği bir arabanın dik bir yamacı kendi çabaları sayesinde çıktığına inanmaktadır. Giosuè Carducci, makalelerinden birine "*Mosche cocchiere*" adını vermiştir: Bakınız, *Edizione nazionale delle opere di Giosuè Carducci* (Bologna: Zanichelli, 1939), 25: 362-82.

7. Gramsci'nin burada ortaya koyduğu görüş -Sosyalist Parti'nin ace mi liderliği ve halktan kopukluğu sebebiyle 1919 ve 1920 halk ayaklanmalarının gerici bir tepkiye yol açması- Defter 3 Madde 44 ve Defter 14 Madde 10'da tekrar edilmiştir.

8. 29 Eylül 1918'de Sosyalist Parti ve Genel İşçi Konfederasyonu, birbirlerinin faaliyet alanları konusunda bir anlaşmaya ("İşbirliği Paktı") vardılar: Parti tüm siyasi grevlerden ve protestolardan sorumlu olacaktı; Konfederasyon ise tüm eylemleri (grevler dâhil) iktisadi bir açıdan izleyecekti. İki kurum aynı zamanda birbirlerini engellemeden işbirliğine gitmek konusunda da anlaştı.

Anlaşmaya vardıktan iki hafta sonra, Gramsci bir makale yazdı: "Il patto d'alleanza" (İşbirliği Paktı), *Il Grido del Popolo*, 12 Ekim 1918;

Avanti!, 17 Ekim 1918. Bu makalede Gramsci, Pakı, Parti ile Konfederasyon arasındaki çatışmaya “yasal” bir çözüm olarak tanımlar ve “artık sakın bir mükemmel uyum sürecine girdik” yanılmasına karşı da uyarır. Gramsci’ye göre Parti, hâlâ işçilerden çok uzaktır; parti liderliği, işçi hareketi adına anlaşmalar yapmaktadır fakat gerçek kitle eksenli devrimci bilinç yaratmak adına çok az çalışmaktadır. “Liderler, örgütlerin eşitlikçi ve gerçekten demokratik ruhu adına sahip olmamaları gereken bir otorite ve önem elde etmektedir. Yetkili ve idareci olmak yerine, liderler -büyük oranda- kendi hesaplarına karar vermektedirler.” Gramsci ayrıca parti ile sendikalar arasındaki ilişki üzerine *L’Ordine Nuovo* 2’nin 13. sayısında (12 Ağustos 1920) bir editör yazısı yazmış ve bu yazıyı şöyle bitirmiştir: “İtalyan hareketi, partiyle sendikalar arasındaki ilişkiler sorununu pratikte çözmemeyi bırakın, tartışma için konuyu gündeme bile taşıyamamıştır. İtalyan proleter hareketi, kendini iki siyasi partinin faaliyet alanına dönüşmüş halde bulmuştur: Resmi olan ve de facto olarak sendika liderleri tarafından kurulan.”

Gramsci’nin bu nottaki görüşleri, İtalya Komünist Partisi’nin 21 Ocak 1926 ile 26 Ocak 1926 arasında Lyon’da gerçekleştirilen üçüncü kongresinde onaylanan, Gramsci ve Palmiro Togliatti imzalı “Lyon Tezleri”nin 37. paragrafındaki görüşü yansıtmaktadır:

Parti, çalışan kitlelerin toplandığı örgütleri harekete geçirerek sınıfa önderlik eder; bunların içerisinde ve bunlar aracılığıyla enerjilerini, çoğunluğun desteğini, sınıf mücadelesi programıyla ve komünist direktiflere almayı hedefleyen bir faaliyetle sistematik bir şekilde harekete geçirilmesini sağlar.

Partinin içinde çalıştığı örgütler -doğaları gereği tüm çalışan kitleyle iç içe geçmeye yatkın olan- devrimcilerin siyasi örgütü yani proletaryanın öncü kolu Komünist Parti’nin bir ikamesi olmaz. Böyle bir durum, kitle örgütleriyle parti arasındaki herhangi bir ast üst ya da “eşitlik” ilişkisini imkansız kılar (Stuttgart Sendika Pakı; İtalya Sosyalist Partisi ile Genel İşçi Konfederasyonu arasındaki işbirliği pakı).

“Lyon Tezleri”nin tam metninin çevirisi için bakınız, Antonio Gramsci, *Selections from Political Writings: 1921-1926*, ed. ve çev. Quintin Hoare (New York: International Publishers, 1978), s. 340-75.

9. Gramsci, Haziran 1914’teki “Kızıl Hafta” olarak bilinen halk ayaklanmalarından bahsediyor. 7 Haziran’da polis, Ancona’da ordu karşıtı

bir gösteriye katılmış kalabalığın üzerine ateş açmış ve üç kişiyi öldürmüş, yirmi kadarını da yaralamıştır. Olay, ülke çapında protestoları, gösterileri, çatışmaları ve grevleri tetiklemiştir. 10 Haziran'da Sosyalist Parti ile Genel İşçi Konfederasyonu'nun desteklediği bir genel grev yapılmıştır. Öte yandan Konfederasyon'un yetkili sekreteri, Sosyalist liderlere haber vermeksizin 11 Haziran gecesi grevin durdurulması için - pratikte eylemi sabote eden- bir genelge yayımlamıştır. 14 Haziran'da ise henüz parti yetkilileri ile konfederasyon arasında bir sonraki adımın ne olacağı tartışılırken, grev sona ermiştir.

Madde 43. Geçmiş ve bugün

1. Bemporad, özellikle çocuk edebiyatı -örneğin, Collodi'nin *Pinokyo*'sunu yayımlamıştır- ve iyi tanınan hikâye kitapları ile ünlü büyük bir yayınevidir. Ayrıca Giovanni Verga'nın yazıları, Dante üzerine akademik çalışmalar ve yabancı şaheserlerin de içerisinde olduğu çok önemli yapıtları da yayımlamıştır. Filippo Turati, Bemporad tarafından hazırlanan "I problemi del lavoro" (Emek sorunları) adlı bir dizinin editörüydü. 1922'de Bemporad, Francesco Nitti'nin iki kitabını yayımladı: *Decadenza dell'Europa* (Avrupa'nın çöküşü) ve *Europa senza pace* (Barışsız Avrupa). 1928'de ise yayınevi -o dönemde Enrico Bemporad (1868-1944) tarafından yönetiliyordu- ciddi bir finansal çöküş yaşamıştır: Hükümet, devlet mülkiyetindeki bir yayınevi aracılığıyla kitap basmaya başlamış ve Bemporad temel gelir kaynağından yoksun kalmıştır. Sonuçta yayınevi, kredi ve yeni yatırımcıların peşine düşmüştür; çok geçmeden ise Bemporad ailesi, şirketin yönetimini kaybetmiştir (Gramsci'nin, Bemporad Yayınevi'nin de facto idarecisi olarak Banca Commerciale'yi göstermesi bundandır).

Francesco Saverio Nitti için bakınız, Defter 1 Madde 25, n. 12.

2. 26 Haziran 1920'de, Giolitti beşinci hükümetini (sonuncuyu) parlamentoya sunduğunda, Filippo Turati vekillere yönelik bir konuşma yapmıştı ve bu konuşma daha sonra *Rifare l'Italia* (İtalya'yı Yeniden İnşa Etmek) adıyla bir kitapçık olarak yayımlanmıştı. Konuşmanın ayrıntılı bir versiyonu şu makalede de bulunabilir: "Un programma di azione socialista" (Eylem için sosyalist bir program), *Critica sociale* 30, no. 13 (Temmuz 1-15, 1920): 195-206. Konuşmanın tam metnine bugün şuradan ulaşılabilir: Filippo Turati, *Discorsi parlamentari* (Roma: Tipografia della Camera dei Deputati, 1950), 3: 1737-76. Konuşmasında Tura-

ti, teknik ve iktisadi bilgileri Milanolu mühendis Angelo Omodeo'nun bir çalışmasından aldığını söylemiştir, *I nuovi orrizonti dell'idraulica italiana* (İtalyan hidroliğinde yeni ufuklar). Turati, Omodeo'yu "parti üyesi olmasa da gerçek bir sosyalistin tutkulu idealizmine sahip... dünya çapında meşhur bir mühendis" olarak tanımlamıştır. Omodeo'nun kitabında, Turati'nin aktardığına göre, "tüm parti kongrelerinin içerdiğinden çok daha fazla sosyalizm vardır" (*Discorsi parlamentari*, s. 1768).

Turati'nin konuşmasının hazırlanmasında Omodeo'nun rolü, Anna Kuliscioff'un Turati'ye yolladığı 18 Mayıs 1920 tarihli mektuptan da anlaşılabilir:

Parlamentoyu ve partiyi gerçekten harekete geçirmek için ne yapabileceğini biliyor musun? Parlamento açılışında hükümet tarafından sunulan raporlara yönelik bir konuşma -İtalyan zenginlerinin sana Omodeo tarafından anlatıldığı ve senin de çok hoşuna giden çizgilerde geliştirilebileceğin yolu genel kavramlarla ifade edeceğin bir konuşma- yap. Bu konuşma, alenen sosyalist bir söylev ve aynı zamanda tüm ülkenin yeniden inşası ve yenilenmesi için bir program olacaktır. Önümüzdeki birkaç gün içinde Roma'ya döndükten sonra, Omodeo beni görmeğe gelecek ve beni, senin parlamento konuşmanın planı için bir aracı ve yardımcı olabileceğim bir konuma getirecektir. Parlamento grubunun sana, onun adına konuşma izni verip vermemesinin hiç önemi yok. Sen kendi adına konuşacaksın ve bu konuşma demokratik sosyalist bir hükümet için köklü bir program olacak; bu senin düşündüğün kadar uzak bir olasılık değil. Her durumda, bu konuşma hem partinin hem de ulusun doğrultusunu daha iyi tanımlayacak ve böylece çok uzakta olmayan bir sonraki seçimler için bir platform haline gelecektir. Bunlar, partinin kendini bölmesi ve demokratik sosyalist bir hükümet partisi ile aynı hizadaki çok daha iyi burjuva unsurlara sahip olmasını arzu etmemin temel dayanaklarıdır. (F. Turati ve A. Kuliscioff, *Carteggio*, cilt 5, *Dopoguerra e fascismo: 1919-1922* [Torino: Einaudi, 1953], s. 345)

Bu dönemdeki Turati-Kuliscioff yazışmaları, Turati ile Omodeo arasındaki kişisel dostluk ve işbirliğine sıkça atıfta bulunmaktadır.

Madde 44. Geçmiş ve bugün

1. Francesco Ciccotti için (soyadını mahkeme kararıyla Scozzese Ciccotti olarak değiştiren fakat yazılarını daima "Francesco Ciccotti" olarak

imzalamıştır) bakınız, Defter 1 Madde 116 ve not 4.

Alp Birliği'nde binbaşılık rütbesi elde eden Leonardo Gatto Roissard, 1919 ile 1922 arasında *Avanti!* ve *L'Ordine Nuovo* için askeri konularda (Anando takma adıyla) yazılar yazdı. 1922'de reformist sosyalistlere katıldı ve onların yayın organı *Giustizia*'da askeri konularda makaleler yazdı. Gramsci'de, Leonardo Gatto Roissard'ın *Disarmo e difesa* (Silahsızlanma ve Savunma) adlı kitabının (Milano: Corbaccio, 1925) bir kopyası vardı fakat hapishanede yanında değildi. 25 Temmuz 1925 tarihli *L'Unità*'da çıkan "Gatto Roissard (Anando)" hakkında bir makale Gramsci'ye atfedilir: Antonio Gramsci, *Per la Verità: Scritti, 1913-1926*, ed. Renzo Martinelli (Roma: Editori Riuniti, 1974), s. 321-23.

2. Pietro Nenni (1891-1980), Cumhuriyetçi Parti üyesiydi; İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılımını destekledi ve 1921'de Sosyalist Parti'ye katılmadan evvel, Mussolini'nin *Il Popolo d'Italia*'sında yazdı. 1922 sonunda *Avanti!*'nin baş editörlüğüne getirildi ve bu sayede partisinin Komünistler ile birleşmesine karşı koyabileceği bir konuma gelmiş oldu. Faşist diktatörlükle savaşma çabası içindeki Nenni, Sosyalist Parti'nin reformist Birleşik Sosyalist Parti ile birleşmesi için çalıştı ve 1934'te sürgündeyken, Komünist Parti ile Birleşme Paku'nı destekledi. Savaşın sonra, hem Sosyalist Parti içinde hem de İtalyan Hükümeti'nde önemli roller üstlendi.

3. Francesco Rëpaci, defterlerde sıkça adı geçen Leonida Rëpaci'nin kardeşiydi. Gramsci Defter 9 Madde 48'de (ve C metnindeki Defter 23 Madde 26'da) Rëpaci kardeşlere acımasız eleştiriler yöneltmektedir.

4. Bakınız, Defter 3 Madde 42 ve özellikle 5. ve 6. notlar.

5. Italo Toscani'nin "Carabinieri reali" (Kraliyet jandarması) makalesi araştırılmamıştır. Gramsci, Toscani hakkında Defter 3 Madde 165'te daha ayrıntılı yazar.

Madde 45. Geçmiş ve bugün

1. Pietro Abbo ve onun Livorno Kongresi'ndeki konuşması hakkında bakınız, Defter 1 Madde 2, not 2 ve ilişkili dipnotlar.

Madde 46. Geçmiş ve bugün

1. *Signore* (çoğul, *signori*), Gramsci'nin bu paragrafta anlattığı gibi, fazlaca nüansı olan bir terimdir. Feodal bağlamda, *signore* lort demektir. En dar anlamıyla terim "beyefendi" veya "bay" anlamına gelir.

2. "Sefil" kelimesi burada *morto di fame* terimi için kullanılmıştır ve zavallı, perişan, yoksul düşmüş kişi anlamlarını içermektedir.

3. Bakınız, Defter 2 Madde 25.

4. 1882 ile 1906 arasında Torino Üniversitesi'nde profesörlük yapan ortaçağ araştırmacısı Carlo Cipolla (1854-1917), *Atti dell'Accademia delle Scienze di Torino*'da çok sayıda makale yayımladı fakat Gramsci, Cipolla'nın üniversitedeki akademik yıl açılışı sebebiyle İtalya'nın etnik yapısı hakkında yaptığı bir sunumdan bahsediyor olmalı; bakınız, Carlo Cipolla, *Intorno alla costituzione etnografica della nazione italiana* (Torino: Paravia, 1900).

5. Defter 9 Madde 142'de (C metninde Defter 13 Madde 29), Gramsci Eylem Partisi ile Amadeo Bordiga'nın siyasi konumlarını, Çingene gibi ve göçebe olarak tanımlıyor.

Madde 47. Siyaset bilimi ve pozitivistler

1. Scipio Sighele'nin kişisel ahlâk ve siyaset ahlakı üzerine kitabı, onun sekter suç hakkındaki kitabının gözden geçirilmiş bir versiyonunu ve *Contro il parlamentarismo* (Parlamentarizme karşı) adlı kitapçığını içermektedir. Her ne kadar Sighele'nin bu kitabı, Gramsci'nin hapis-hanedeki kitapları arasında yer almasa da, onu incelediği de açıktır.

Scipio Sighele için bakınız, Defter 2 Madde 25, not 1.

2. Cesare Lombroso için bakınız, Defter 1 Madde 26, not 1.

3. Guglielmo Ferrero, "Morale individuale e morale politica" (Kişisel ahlâk ve siyasi ahlâk), *La Riforma Sociale* 1, no. 21-22 (1894).

Guglielmo Ferrero için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 17.

4. Enrico Ferri, *Socialismo e criminalità* (Sosyalizm ve suç), (Milano-Torino-Roma: Bocca, 1883); Filippo Turati, *Il delitto e la questione sociale: Appunti sulla questione penale* (Suç ve Toplum Sorunu: Ceza Sorunu Üzerine Notlar), 3. baskı, (Bologna: Casa Editrice "La contro-corrente", 1913).

Enrico Ferri ve Filippo Turati için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 15.

5. Raffaele Garofalo için bakınız, Defter 1 Madde 126, not 1.

6. Scipio Sighele, anti demokratik tutumları nedeniyle 1912'de İtalyan Milliyetçiler Birliği'nden ayrıldı.

Madde 48. Geçmiş ve bugün. Kendiliğindenlik ve bilinçli önderlik

1. Gramsci, Henri De Man'ın *The Psychology of Socialism* kitabındaki argümanlarından söz ediyor. Bakınız, Defter 1 Madde 61, not 13.

2. 1911 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Belçikalı yazar Maurice Maeterlinck (1862-1949), Fransızca yazdı ve yaşamının çoğunu, avant-garde sanat akımlarıyla ve sembolist hareketle yakınlaştığı Fransa'da geçirdi. Daha çok oyun yazarı olarak tanınmasına karşın, aynı zamanda bir şair ve makale yazarıydı; ayrıca felsefi ve mistik spekülasyonlarını aktardığı bir dizi kitap da yazdı. Ortaçağ mistisizmine yöneldi ve okültizm ile metapsikoloji alanlarına döndü.

3. Yani, Lenin'inki.

4. Gramsci, Barcelona'da Birinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen örgütlü işçi hareketleri mücadelelerini kastediyor.

5. *Ordino Nuovo* grubuna yöneltilen Bergsonculuk ve iradecilik suçlamaları hakkında bakınız, Defter 3 Madde 42 (özellikle dipnot 2) ve Defter 11 Madde 12.

6. Bakınız, Defter 1 Madde 44, not 38.

7. 30 Mart 1282 Pazartesi günü akşam duası saatinde Sicilyalı bir kadının Fransız askerler tarafından Palermo yakınlarındaki bir kilisenin civarında saldırıya uğraması sonucu, Napoli-Sicilya Kralı Anjoulu I. Charles'ın baskıcı yönetimine karşı bir ayaklanma patlak verdi. Ayaklanma hızla bütün Sicilya'ya yayıldı; sadece Palermo'da iki bin Fransız askeri katledildi. Adalı soylular da -içlerinden en tanınmış Giovanni da Procida idi- Angevin Monarşisi'nden hoşnut değildi ve Aragonlular'la birlikte, onu tahtından indirmeye çalışıyorlardı. Ayaklanmanın altıncı ayında (Papalığın ve Guelfler'in desteğini alan) Angevinler, Sicilya'dan ayrılmaya mecbur kaldılar ve (Ghibelline'lerin desteğini alan) Aragonlu III. Peter'in güçleri, adaya gelerek denetimi ele geçirdiler.

Madde 49. Kültürel konular. İdeolojik materyal

1. "Klevaj ruhu" (*spirito di scissione*), Gramsci'nin yazılarında sıkça görülen bir terimdir. Bu terim, *Şiddet Üzerine Düşünceler* kitabının 6. bölümünün ilk kısmında "sınıflar arasındaki klevajın bütün Sosyalizminin temeli olduğunu" öne süren Georges Sorel'de görülen bir kavramın uyarlamasıdır (Georges Sorel, *Reflections on Violence*, çev. T. E. Hulme ve J. Roth [Glencoe, III.: Free Press, 1950], s. 204). Sorel'e göre: "Arık yönetmeye cüret edemeyen yönetici sınıflar, kendi imtiyazlı konumla-

rından utandıklarında, düşmanlarına karşı hamle yapmaya çekindiklerinde ve toplumdaki tüm klevaj korkularını ilan ettiklerinde, proletaryanın zihninde Sosyalizm olmaksızın tarihsel rolüne erişemeyecek bu klevaj fikrini korumak daha da zorlaşır" (s. 208-209).

Madde 50. Konkordato

1. Gramsci'nin, Luigi Taparelli D'Azeglio'ya ait iki ciltlik *Esame critico degli ordini rappresentativi nella società moderna* (Modern toplumda temsili düzenler üzerine eleştirel çalışma) isimli çalışmasına (Roma, 1854) sahip olması zor; muhtemelen bu alıntıyı şu anda bilemediğimiz ikincil bir kaynaktan yapmıştır.

Luigi Taparelli D'Azeglio ve siyasi görüşleri için bakınız, Defter 2 Madde 13.

Madde 51. Geçmiş ve bugün

1. Bakınız, Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (1852), Karl Marx ve F. Engels, *Collected Works* (New York: International Publishers, 1979), 11: 103: "Hegel bir yerlerde, dünya tarihindeki tüm olguların ve önemli şahsiyetlerin iki kez ortaya çıkışını belirtir. Ne var ki şunu eklemeyi unuttur: Bunlar ilk seferde trajedi, ikinci seferde fars olarak ortaya çıkarlar." Hapishanede iken Gramsci'nin elinde bu metnin Fransızca çevirisi vardı: *Le dix-huit Brumaire de Louis Bonaparte*, Karl Marx, *Oeuvres complètes*, çev. J. Molitor, cilt 3 (Paris: Costes, 1928).

2. *Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law*'da Karl Marx'a ait giriş bölümü (1843-1844), K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*'te (New York: International Publishers, 175), 3:179. Gramsci bu pasajı Marx'ın çalışmalarının Fransızca çevirilerinden tercüme etmiştir: *Oeuvres philosophiques*, çev. J. Molitor (Paris: Costes, 1927), 1: 90-91.

Madde 52. Erdemin rezillikleri

1. Eugène Sue'nun *Les Mystères de Paris* adlı romanı, 1842-43'te dizi haline yayımlandı. İngilizce çevirisi için bakınız, *The Mysteries of Paris* (New York: Fertig, 1987).

2. Gramsci, bu Fransızca cümleleri şuradan almıştır: *La Sainte Famille*, Karl Marx, *Oeuvres philosophiques*, çev. J. Molitor (Paris: Costes, 1928), 3:88. İngilizce çevirisi için bakınız, *The Holy Family* ya da *Criti-*

que of Critical Criticism, K. Marx ve F. Engels, *Collected Works* (New York: International Publishers, 1975), 4:189. Marx'ın yorumu, Sue'nun çalışmasının ayrıntılı bir eleştirisi bağlamında yer alır. Dahası Gramsci'nin, Sue'nun kriminolojik teorilerine dair yorumu, Marx'ın gözleminin bir açıklamasıdır: "Sahiplendiği ceza yasasının her bir noktası için Monşer Sue, en ince ayrıntısına kadar o ceza yasasından kopya edilmiş bir ödül yasasında bir karşılık bulunmasını önerir" (4:188).

Madde 53. Geçmiş ve bugün. Fransız dizilerindeki romantizm etkisi

1. Gramsci, Mussolini'nin gazetesi *Il Popolo d'Italia*'da, İtalya'nın savaş müdahalesi lehinde yazılar yazan ve sonradan Torino'da yeni şekillenen faşist harekete katılan anarşist Mario Gioda'dan (1883-1924) bahsetmektedir. Gioda, *La Folla* dergisinde Balzac tarzı "L'amico di Vautrin" takma adıyla (Vautrin'in dostu), Torino yeraltı dünyası hakkında bir dizi makale yazmıştır. Bu makaleler daha sonra *Torino sotterranea illustrata* (Torino: Righini, 1914) adında bir kitapta toplanmıştır. Gioda'nın adı (Gramsci ona, küçümseyici bir tarzla Marco Sbroda demektedir), Gramsci'nin gazete yazılarında sıkça geçer; özellikle bakınız: 1 Şubat 1916 tarihli *Avanti!*'nin Piedmont baskısındaki "Sotto la mole" sütunundaki "Il porcellino di terra" (Tespah böceği); 8 Şubat 1916 tarihli *Avanti!*'nin Piedmont baskısındaki "Sotto la mole" sütununda "Il porcellino grugnisce" (Tespah böceği homurdanıyor); 28 Şubat 1924 tarihli *L'Unità*'daki "Caratteri italiani: Gioda o del romanticismo" (İtalyan karakterler: Gioda ya da Romantizm).

"Il porcellino di terra"da Gramsci, Gioda'ya yönelik saldırısına şöyle başlar:

Savaş, dev bir kayanın ters yüz edilmesiyle arazilerde görülen şeyi anımsatacak bir durum yarattı: Delirmiş gibi dört bir yana büyük bir hızla kaçışan küçük beyazımsı yaratıklar görebilirsiniz. Savaş, bu yeni türden çok sayıda insanı gözler önüne serdi; bunlar şu anda azıcık rekabetle karşılaştıkları ve tekellerinin sonsuza dek sürmeyeceğini anladıkları için dört bir yana durmaksızın koşurmaktalar. Bu tespah böceklerinden birini tanıyoruz. Savaştan önce hayatını İngiliz tuvaletlerini ve tuvalet kapaklarını kataloglayarak geçirdi ve bunu yaparken her hafta, Kral'ı derinden ürkütmesi beklenen dehşetli ve şamatacı makaleler yazmaya da vakit buldu, zira tespah böceğimiz kelimeleri parçalara ayırmaz. İngiliz tuvaleti silahşoru bakışı ve yuvalarında fır dönen gözleriyle, yakın

çevresinde İngiliz tuvaletleri ve tuvalet kapakları üzerine çalışan aralıksız bir korku kaynağı olmuş olabilir.

Daha sonraki “Caratteri italiani: Gioda o del romanticismo” makalesinde Gramsci, Fransız dizi romanlarının yeşerttiği romantik hayaller ile Gioda gibi faşistlerin sergilediği zihinsel yapı arasındaki paralelliklere dikkat çeker:

Derler ki... faşizm romantik bir harekettir, hatta İtalyan romantizmidir. Her ne kadar faşizmin İtalya’da vücut bulmuş ve sıra dışı bir tarihsel konjonktür sayesinde zafer kazanmış toplumsal, yani siyasi-iktisadi bir hareket olduğuna inansam da, bu kökleşmiş sentetik faşizm bakışına saplanmaya gönülsüzüm. Bireysel faşistlerin şekillendiği ortamın, bolca özümstedikleri ideolojinin romantizm olduğu söylenebilir. Ben Mario Gioda ve Massimo Rocca gibi faşistlerden söz ediyorum, Cesare Maria De Vecchi ve Cesare Forni gibilerden değil; ben eski Mussoliniciliğin faşistlerinden, Ağustos 1914’e kadar anarşist, sendikalist, devrimci sosyalist olan ve daha sonra devrimci savaşa müdahaleyi savunan ilk faşistlerden söz ediyorum... Massimo Rocca, Sonzogno Yayınevi’nde çalışıyordu; Ponson du Terrail, Hector-Henri Malot, Henri Richebourg, Eugène Sue gibi yazarların romanlarını çevirdi ve on binlercesinin satılmasına katkıda bulundu. Mario Gioda, Paolo Valera’nın *Folla*’sında “Vautrin’in dostu”ydı; Valera’nın en parlak ve en umut vaat eden öğrencisiydi. Çekmecesinde hâlâ Torino yeraltı dünyasına dair uzun, E. Sue’nun *Les Mystères de Paris*’ine benzer, Carolina Invernizio’nun samimi tarzında, içinde dürüst işçilerin ve barışçıl küçük burjuva emeklilerinin barışçıl kasabasının bir pislik çukuruna, bir yılan akvaryumuna, toplumsal canavarların sığınağına dönüştüğü bir roman saklıyor olmalı. Bu, faşist zihninin şekillendiği romantizmdir, romantik ortamdır. Neden Sonzogno’nun yayımladığı türden dizi roman, savaş öncesi İtalya’da o kadar popülerdi? Neden *Il Secolo*, tirajı en yüksek gazeteydi? Neden Carolina Invernizio en çok okunan romancıydı? Neden Dario Niccodemi’nin oyunları hâlâ bu kadar popüler? Neden savaş öncesi İtalya’da yıkıcılık, özünde “suça yönelik”ti? Neden devrimin hedefi hapisanelerin ve akıl hastanelerinin düzeltilmesi gibi göründü? Paolo Valera’nın popülerliği nedeniyle mi? Filippo Turati’nin en büyük teorik ve retorik çabasının, (gösterişli bir şekilde “ücretli aşk işçileri” olarak tanımlanan) fahişelere oy hakkı elde etmekle sınırlı nedeniyle mi? Dizi roman ve dizi romanın tanınmasını ve fazlasıyla başarılı olma-

342 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

sını sağlayan ideoloji romantizmdir. Victor Hugo büyük bir romantik ve en büyük dizi roman yazarıydı... Mario Gioda ile Massimo Rocca, Jean Valjean'ın Javert'e karşı mücadelelerini okuyarak anarşist oldular... Mario Gioda ile Massimo Rocca fikirlerini Eugène Sue okuyarak sağlamlaştırdılar, *Le Juif errant* okuyarak kilise karşıtı oldular, Sue'nun suç teorisini benimsediler. Eugène Sue: Tüm romantik hareketin en katıksız temsilcisi ve en büyük embesilidir ve hiç şüphesiz romantik, derinden romantik, tamamen romantik ve toplumsal romantiktir. 1848 Fransız Romantizmi, işçi sınıfının yanı sıra küçük burjuvazinin bir bölümünü de barikatlara sürdü fakat işçi sınıfı hâlâ güçsüzdü, iktidarı ele geçirmekten acizdi; iktidar Louis Bonaparte'ın eline geçti, küçük burjuvazi Sezarci oldu. Bu, faşist hareketin, Mario Gioda, Massimo Rocca, Curzio Ruckert, Roberto Farinacci gibi faşistlerin romantik tarafıdır. Dengesiz bir hayal gücü, destansı bir öfke ürpertisi, herhangi bir fikri değil, 1848 Fransız Romantizmi'nin dizi romanlarına hâkim olmuş duyguları içeren psikolojik bir huzursuzluk. Anarşistler, devrimi Grantaire, Aigle de Meaux ve Co. ve Gavroche ve Jean Valjean ile birlikte *Sefiller*'in bir bölümü olarak düşündüler. Faşistler iyi İtalyanlar'ın "Prens Rodolphe"ları olmak istediler. Tarihsel konjonktür bu romantizmin bir "yönetici sınıf" olmasına ve bütün İtalya için bir dizi roman haline gelmesine olanak sağladı.

2. Devletin, bizzat işçiler tarafından denetlenecek atölyeler açarak istihdamı garantilemesi gerektiğini savunan Fransız sosyalist Louis Blanc (1811-82), özellikle Saint-Simon'un fikirlerinden etkilenmişti. Yine de Saint-Simoncularla her zaman uzlaşmıyordu. Örneğin onlar işçilerin verimliliklerine göre ücretlendirilmeleri gerektiğini savunurken, Blanc "herkesten yeteneği ölçüsünde, herkese ihtiyacı kadar" ilkesinde ısrar ediyordu.

3. *Kutsal Aile*'nin yedinci bölümü "Siyasal İktisadi Gizemlerin Açıklanması" başlıklıdır ve üç kısımdan oluşur: "Siyasal İktisadi Gizemlerin Teorik Açıklanması", "Yoksullar Bankası" ve "Bouqueval Örnek Çiftliği". Bakınız, *Holy Family*, K. Marx ve F. Engels, *Collected Works* (New York: International Publishers, 1975), 4:196-200.

4. *Les Mystères de Paris*'te Prens Rodolphe, yeralında adaletin peşine düşer. Marx'ın sözleriyle: "Kötüyü iyiden ayırmak, kötüyü cezalandırmak ve iyiyi ödüllendirmek amacıyla dünyaya gider. İyi ve kötü kavramı beyninde öyle derine yerleşmiştir ki, somut bir şeytan olduğuna ina-

nır ve onu canlı olarak yakalamak ister... Diğer taraftan, şeytanın karşısının, Tanrı'nın ufak bir boyutunu temsil etmek ister. 'Küçük bir tanrı rolü oynamaktan' hoşlanır... Rodolphe kendini iyi bir adam olarak görür ve kötülerin, onun kendi mükemmelliğini yakalamasını sağlamak için var olduklarını düşünür" (*The Holy Family*, 4:203).

Madde 54. Emilio Bodrero

1. Emilio Bodrero için bakınız, Defter 2 Madde 25, not 1.
2. Padova Üniversitesi'nde uzun yıllar profesörlük yapmış eski rahip Roberto Ardigò (1828-1920), İtalya'nın en tanınmış ve en etkin pozitivist filozoflarından biriydi. İçlerinde eğitim bilimi üzerine şu kitabın da olduğu çok sayıda kitap yazdı: *La scienza dell'educazione* (1893). Gramsci Defter 4 Madde 6'da Ardigò'dan bahseder.
3. Bodrero, Pietro Fedele'nin Eğitim Bakanı olduğu dönem olan 1925-1928 arası, Eğitim Bakanı Yardımcılığı yaptı. Fedele için bakınız, Defter 3 Madde 9 ve ilgili dipnotlar.
4. Gramsci; İgnotus mahlasıyla faşist devlet, kilise ve eğitim hakkında yazılmış *Stato fascista, Chiesa, e scuola* (Roma: Libreria del Littorio, 1929) adlı polemik yaratıcı kitaptan bahsetmektedir. Gramsci bu kitaptan özellikle Defter 5 Madde 70'te söz eder.
5. Bakınız, Emilio Bodrero, "Itaca Italia" (Ithaca İtalya), *Gerarchia* 10, no. 6 (Haziran 1930): 452-65.
6. Bertoldo, görüldüğü kadar budala olmayan kurnaz gerzeği, kaba bireyi simgeleyen kurgusal bir figürdür.
7. "Savaşçı ruh" burada *combattentismo* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu kelime Mussolini'nin 1919'da savaş gazilerinin ve eski sosyalistlerin desteğiyle örgütlemeye başladığı Fasci di Combattimento'nun önünü açan isyancı, milliyetçi harekete tekabül eder.
8. Gramsci bu notta ifade edilen görüşlerin çoğuna, 7 Nisan 1931'de Tatiana Schucht'a yazdığı mektupta değinir:

Profesör Bodrero'nun Yunan felsefesi üzerine sunumlarının sana çok ilginç gelmemesine şaşırmadım. O, şu anda bilmediğim bir üniversitede (eskiden Padova'da idi) felsefe tarihi profesörüdür ve kendisi ne bir felsefeci ne de tarihçidir. Aksine bilge bir filologdur ve retorik-hümanist bir tarzla nasıl konuşulması gerektiğini bilir. Geçenlerde Homeros'un *Odyseia*'sı ile ilgili yazdığı bir makaleyi okudum ve Bodrero'nun iyi bir filolog olduğu görü-

şüm sarsıldı zira orada bir savaşta bulunmuş olmanın kişiyi, *Ody-sseia*'yı anlamaya yöneltecek bir şey olduğunu söylüyor. Bir Senegalli'nin savaşmış olsa bile *Odyssseia*'yı anlayabileceğinden şüpheliyim. Diğer taraftan Bodrero, Ulysses'un efsaneye göre bir kurnaz ve numaracı olduğunu unutuyor. Zira Ulysses, İthaca'ya, onu almaya gelen askeri komisyonla karşılaştığında deli numarası yapıyor (düzeltiyorum, numaracı değil ama askerlik hizmetine elverişli olmadığını ispatlamaya çalışan bir yalancı).

Madde 55. Geçmiş ve bugün. Otto Kahn

1. Gramsci'nin, Otto Kahn'ın Avrupa ziyareti ve Kahn ile diğer Birleşik Devletler finansçılarının görüşlerine dair kaynağı, Samuel Gompers'e ait bir kitapçuktur: *Ligue de Nations ou ligue de financiers* (Paris: Payot, 1924). Hapishanede iken Gramsci'de vardı. Özellikle şu kısım önemli:

A vrai dire, c'est toute la psychologie et toute la politique de la finance internationale qui se révèlent à plein dans les discours de ce chef américain d'une des plus grandes entreprises internationales; tout comme Paul Warburg, de la même firme et également d'origine allemande, Kahn a rapporté de son voyage en Europe la plus haute admiration pour les chefs du parti travailliste anglais, affilié à l'Internationale Socialiste. Warburg proclamait que le salut de l'Europe était entre les mains de ce parti révolutionnaire et international. Mais des sympathies tout aussi vives n'empêchent pas M. Kahn de chérir également M. Mussolini. Tout comme Judge Gary, d'autres gros financiers et les délégués de la Chambre de Commerce américaine après leur voyage d'études en Italie, Kahn ne tarit pas d'éloges sur le compte du fascisme. D'après lui, aux "vices d'un régime uniquement parlementaire," Mussolini aurait substitué "des méthodes de gouvernement effectives, énergiques, progressives. (s. 86-87)

2. Finans Bakanı olarak Morgan Kredisi'ni ayarlamaktan sorumlu Giuseppe Volpi için bakınız, Defter 2 Madde 6, not 3. Morgan Kredisi hakkında bilgi Defter 2 Madde 6'da verilmiştir (özellikle 1:250-51 [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 307-309]).

Tutuklanmadan önce Gramsci, 2-3 Ağustos 1926 tarihli İtalya Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısı için hazırladığı bir raporda, Morgan Kredisi'ni değerlendirmiştir. Sonradan yayımlanan raporunun (Sta-

to Operaio 2, no. 3, Mart 1928, s. 82-88) ilk kısmında şöyle yazmıştır:

Akılda tutulması gereken bir unsur, Faşist Hükümet'in İtalya'yı tamamen Amerika'ya bağımlı kılmış olmasıdır. Savaş borcunun Amerika ve İngiltere'ye ödenmesi konusunda, Faşist Hükümet İtalyan bonolarının pazarlık konusu edilebilirliğine dair bir garanti elde etmek için bir çaba harcamadı. İtalyan hisse senedi piyasası ve İtalyan finansı, istedikleri zaman dünya piyasasını devasa boyutlarda İtalyan parasına bağabilecek Amerikan ve İngiliz hükümetlerinin sürekli siyasi şantajına maruz kaldı. Dahası Morgan Kredisi, çok daha kötü koşullar altında alındı. İtalyan Hükümeti, ödünç alınan yüz milyon doların, sadece otuz üç milyona sahip. İtalyan Hükümeti, geri kalan altmış yedi milyonu sadece Morgan'ın kişisel onayıyla kullanabilecek, ki bu da Morgan'ın, İtalyan Hükümeti'nin gerçek başı olduğu anlamına geliyor.

3. Gramsci hapishanedeyken Joseph Caillaux'un *Où va la France? Où va l'Europe?* (Paris: Aux Editions de la Sirène, 1922) adlı kitabına sahip değildi; bu kitabı daha önce okumuş olmalı.

Joseph Caillaux için bakınız, Defter 1 Madde 48, not 6.

4. Gramsci, Defter 1 Madde 135'te yazdıklarına atıfta bulunuyor olabilir.

Madde 56. Organik merkezîyetçilik kavramı ve rahip kasti

1. Gramsci, İtalya Komünist Partisi içerisinde, Ocak 1926'da Lyon'da gerçekleşen Üçüncü Parti Kongresi'ne yol açan süreç boyunca gerçekleşen partinin şekillenmesi ve örgütsel karakteri tartışmalarına atıfta bulunuyor olabilir. O dönemde, partinin, sağlam bir şekilde oturtulmuş stratejik ilkelere sadakatle ve ısrarla bağlı kalması gerektiğini savunan Amedeo Bordiga, parti örgütünün "demokratik merkezîyetçilik" olarak değil de "organik merkezîyetçilik" olarak karakterize edilmesi gerektiğini öne sürmüştü. Gramsci, partinin karakteri ve organizasyonu konusunu defterlerde farklı yerlerde işlemektedir, öte yandan özellikle bu konu için bakınız, Defter 9 Madde 68 ve C metnindeki ilişkili Defter 13 Madde 36.

Madde 57. Peder Bresciani'nin soyu. Papini

1. *La Civiltà Cattolica*'da (19 Temmuz 1930): 152-58, imzasız bir makale, Giovanni Papini'nin *Sant'Agostino* kitabını (2. baskı, Floransa:

346 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

Vallecchi, 1930) öven “Intorno alla vita e agli scritti di S. Agostino” (Aziz Augustine’in Hayatı ve Yazıları) makalesi. Gramsci bu özet-makaleyi Defter 6 Madde 182’de tekrar değerlendirir.

Giovanni Papini için bakınız, Defter 1 Madde 8, not 1.

2. Bu cümleler “Intorno alla vita e agli scritti di S. Agostino” makalesinden alınmıştır.

Madde 58. *Dergi ve gazete türleri. Voce-Leonardo tarzı*

1. Gramsci, hapishanedeyken aldığı ve defterlerdeki bir dizi notun kaynağı olarak kullandığı haftalık bir yabancı yayın özeti olan *Rassegna della Stampa Estera*’ya atıfta bulunuyor.

Madde 59. *Geçmiş ve bugün. Fransa’nın entelektüel etkisi*

1. Georges Sorel, bu tespitleri 28 Ağustos 1917’de Roberto Michels’e yazdığı mektupta yapmıştır. Sorel’den Michels’e giden bu ve başka mektuplar, “Lettere di Georges Sorel a Robert Michels” adı altında İtalyanca yayımlandı, *Nuovi Studi di Diritto, Economia e Politica* 2, no. 5 (Eylül-Ekim 1929): 288-93. Sorel’in mektubundaki ilgili pasaj, Gramsci tarafından Defter 2 Madde 45’te kelimesi kelimesine alınmıştır; ayrıca bakınız, ilişkili dipnotlar, not 2.

Madde 60. *Geçmiş ve bugün*

1. “Sefiller” kelimesi burada *mort idi fame* teriminin karşılığı olarak kullanıldı; bakınız, Defter 3 Madde 46 ve ilgili dipnotlardaki not 2.

2. 1870’ler ve 1880’lerde sanat alanında -özellikle edebiyatta- avantgarde bir hareket olan *Scapigliatura*, Milano’daki bohem ortamla fazlasıyla ilişkilidir; öte yandan bütün İtalya’da kendine yandaş bulmuştur. *Scapigliatura* hareketinin yazarları, pek çoğunu İtalyanca’ya çevirdikleri Baudelaire, Fransız sembolist şairler, Alman romantikler ve Edgar Allan Poe’nun eserlerinden özellikle etkilenmişlerdir. *Scapigliati*’nin (kelime anlamı olarak “karmakarışık”) put kırıcılığı burjuva ahlâkına, klasisizme ve pastoral edebiyata yönelmiştir. Hareketin ismi, asıl adı Carlo Righetti (1830-1906) olan Carlo Arrighi tarafından bulunmuştur. Diğer önemli isimler arasında romancılar Giuseppe Rovani (1818-74), Emilio Praga (1839-75) ve Iginio Ugo Tarchetti (1841-69); Verdi’nin opera yazarı Arrigo Boito (1842-1918); şair ve ressam Giovanni Camerana (1845-1905) bulunmaktadır.

3. Bu notta kullanılan bibliyografik detaylar ve diğer bilgiler, Francesco Cazzamini Mussi'ye ait bir Madini incelemesinden alınmıştır, *L'Italia Che Scrive* 13, no. 7 (Temmuz 1930): 247.

Compagnia della Teppa, 1817 civarında Milano'da kurulan bir haydut ve suçlu çetesi idi ve bu çete 1821'de polis tarafından yok edilene dek kendi içinde alemler düzenledi ve zorbalıklara başvurdu. Madini incelemesinde, Mussi, Compagnia della Teppa'nın "Avusturya'nın ismi yabancı olsa da ruhu yabancı olmayan Bichinkommer'in yurtsever faaliyetlerinden ürkmesiyle" yok edilebildiğini yazar.

4. Modern İtalyanca'da *teppisti* (yani Teppa üyeleri) kelimesi "holigan", "haydut", "kabadayı" anlamları kazanmıştır.

5. Bakınız, Victor Hugo, *L'Homme qui rit* (1869), kitap 1, bölüm 2, kısım 4.

6. Kutsal Vehme olarak da bilinen Vehmgericht, on ikinci ile on altıncı yüzyıllar arasında Westphalia'da büyük bir güç sahibi olan gizli bir otoriteydi.

7. Gaetano Salvemini (Rerum Scriptor mahlasını kullanarak), "Per gli incidenti di Terlizzi" (Terlizzi'deki olaylar hakkında), *L'Unità* 2, no. 39 (26 Eylül 1913). Bu makalede, kendisinin ve çevresinin Apulia'daki seçim faaliyetleri nedeniyle Terlizzi'deki köylü birliğini ziyaret ederken gerici haydutların saldırısına nasıl uğradıklarını anlatır. Bu yazı, hükümetin seçim süreçlerinde suçluları nasıl kullandığının bir örneğidir. Salvemini bu konuya *L'Unità* ve *Avanti!*'deki yazılarında da değinmiştir.

Gaetano Salvemini için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 19.

Madde 62. Geçmiş ve bugün

1. Léon Daudet, *Le stupide dix-neuvième siècle* (Paris: Librairie d'Action Française, 1922). Gramsci, Defter 1 Madde 48'de Daudet'nin *Action Française*'deki çalışma arkadaşı Charles Maurras hakkındaki yorumunda, "aptal on dokuzuncu yüzyıl" formülünün ya da sloganının gerici kullanımına değiniyor.

2. Gramsci, Giosuè Carducci'nin Shelley hakkındaki "Presso l'urna di Percy Bysshe Shelley" şiirinden bir dizeyi hatırlatıyor: "sol nel passato è il bello, sol ne la morte è il vero" (geçmişte yalnızca güzellik vardır, ölümden yalnızca hakikat).

348 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

Madde 63. Peder Bresciani'nin soyu

1. Gramsci, kısa bir imzasız makaleden alıntı yapıyor: "Fallimento del romanzo" (Romanın çöküşü), "Dogana" (Gümrük dairesi), *Critica Fascista* 8, no. 15, (1 Ağustos 1930): 291. Bu pasaj kısmen şurada da aktarılmıştır: "Romanzi d'appendice" (Dizi romanlar), "Rassegna della stampa" (Basın özeti), *L'Italia Letteraria* 2, no. 32 (10 Ağustos 1930).

2. *Selections from Cultural Writings* (Cambridge: Harvard University Press, 1985) adlı eserlerinde David Forgacs ile Geoffrey Nowell Smith, Fransız geleneğinde "ulusal" egemenlik ile "halk" egemenliği arasındaki ilişkiye dair şu tespiti yapıyorlar: "Fransız siyasal düşüncesindeki bu iki kavramı ilişkilendirmenin kökü, Rousseau'nun genel iradenin egemenliği konseptine dayandırılabilir. Buna göre genel irade, 1789 İnsan Hakları Sözleşmesi ("egemenlik özünde millettir") ve uygulanmamış 1793 Jakobin Anayasası ("egemenlik halkındır") üzerinden temsilcilerle devredilemez ve tevkil edilemez şeklinde tanımlanabilir. Bunlar 1848'de cumhuriyetçiler arasında yeniden canlanmış fikirlerdir" (s. 208, not 14).

3. Gramsci, Umberto Fracchia'nın *L'Italia Letteraria* 2, no. 25'te (22 Haziran 1930) yayımlanan "A.S.E Volpe" (Ekselanslarına) başlıklı bir açık mektupta, Gioacchino Volpe'nin İtalyan Akademisi Sekreteri sıfatıyla yaptığı bir konuşmayı eleştirmesiyle başlayan uzatmalı bir tartışmaya değinmektedir. Volpe'nin konuşması bir makale olarak yayımlanmıştır: "Il primo anno dell'Accademia d'Italia" (İtalyan Akademisi'nin İlk Yılı), *Nuova Antologia* 65, no. 1398 (16 Haziran 1930): 490-96. Gramsci bu konuşmaya ve polemige, Defter 6 Madde 16 ve Madde 38'de yine döner. Hatta Defter 7 Madde 66'da, Volpe'nin konuşmasından kısa bir kesit aktarır. Tartışma *L'Italia Letteraria*'nın yanı sıra başka gazete ve dergilerde de çok sayıda makalenin yayımlanmasına vesile olmuştur. Tartışmaya katılanlar arasında "Lettera a Umberto Fracchia sulla critica" (Umberto Fracchia'ya eleştirelilik üzerine bir mektup) adlı makalesini Pègaso 2, no. 8'de (Ağustos 1930, s. 207-11) yayımlayan Ugo Ojetti de vardır. Gramsci, Ojetti'nin yorumunu Defter 6 Madde 16'da ele alır. Fracchia, Ojetti'ye şu makaleyle yanıt vermiştir: "Ojetti e la critica" (Ojetti ve eleştirelilik), *L'Italia Letteraria* 2, no. 32 (10 Ağustos 1930).

Umberto Fracchia için bakınız, Defter 1 Madde 24, not 18; Gioacchino Vople için bakınız, Defter 2 Madde 100, not 3; Ugo Ojetti için bakı-

nız, Defter 1 Madde 24, not 4.

4. Fracchia'nın yabancı edebiyatın yaygınlaşmasına karşı kampanyası ile İçişleri Bakanlığı'nın (özellikle Bakan Vekili Bianchi'nin) yabancı eserlerin çevirisi ve yayını ile ilişkili aldığı önlemler arasındaki bağlantı, Gramsci tarafından Defter 6 Madde 38'de tekrar ele alınmıştır. Gramsci'nin bu konudaki bilgi kaynaklarından biri şu makale olabilir: "Trop de zèle" (Çok Fazla Heves), "Rassegna della stampa" (Basın özeti), *L'Italia Letteraria* 1, no. 21 (25 Ağustos 1929). Bu makalede, Bianchi'nin "yasaların izin verdiği ölçüde, Gorki, Gogol, Dostoyevski, Tolstoy, Turgenyev'in eserleriyle Jack London'un *Demir Ökçe* gibi eserlerinin satışına karşı emniyet yetkilileri tarafından yayıncılara ve kitapçılara dayatılan bazı aşırı kısıtlamaların kaldırılması için" bir genelge yayınladığı söylenmektedir.

Michele Bianchi (1883-1930), siyasete aynen faşist hareketin kuruluşunda birlikte çalıştığı Mussolini gibi bir sosyalist ve emek aktivisti olarak başladı. 1922 Roma Yürüyüşü'nün başta gelen örgütçülerinden biri olan Bianchi, faşist hareketin bir siyasi partiye dönüşmesine öncülük etti ve bu partinin ilk genel sekreteri oldu. 1925'te Kamu İşleri Bakanlığı'nda Bakan Yardımcısı, 1928'de İçişleri Bakanlığı'nda Bakan Yardımcısı, 1929'da Kamu İşleri Bakanı oldu.

5. Fransız Astronomi Topluluğu kurucusu Camille Flammarion (1842-1925), özellikle bilim üzerine kitaplarıyla tanınmaktadır.

6. Gramsci, Ruggero Bonghi'nin *Perchè la letteratura italiana non sia popolare* (Milano, 1859) adlı kitabından bahsediyor. Kitap İtalyan edebiyatının geniş halk kitlelerine ulaşamamasını ele almaktadır.

Ruggero Bonghi için bakınız, Defter 2 Madde 8, not. 1.

7. Manzoni ve dil sorunu hakkında bakınız, Defter 1 Madde 73 ve ilişkili dipnot 2.

8. Ferdinando Martini, İtalyan dramasının durumunu *Del teatro drammatico* (1862) adlı kısa bir çalışmada ele almaktadır. Birkaç yıl sonra ise *La fisima del teatro nazionale* (1888) adlı bir eser yazmış, daha sonra bu eserini tiyatro üzerine *Al teatro* (Floransa: Bemporad, 1895, s. 113-72) adlı çalışmasına dâhil etmiştir. Gramsci, Martini'nin İtalyan tiyatrosu üzerine yazılarına 13 Şubat 1916 tarihli *Avanti!*'nin Torino baskısındaki tiyatro eleştirisi sayfasında değinmektedir: "Ferdinando Martini hâlâ bu önemsiz konularda yazmaya devam ediyorsa ve bir kez daha neden İtalyan ulusal tiyatrosunun olmadığını sormayı düşünüyor-

350 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

sa, ona söylenebilir ki... asıl problem oyun yazarlarının, özellikle de genç olanlarının samimiyetsizliğidir. Dâhilerin olmayışı, neden şaheserlerin ortaya çıkmadığını da açıklar. Ne var ki tiyatro, devamlılığını şaheserlerden almaz; hatta şaheserler başka ülkelerde de sık sık ortaya çıkmaz.”

Gramsci, Martini'nin İtalyan ulusal drama geleneğiyle ilgili ortaya attığı soruya defterlerde değinmektedir; bakınız, özellikle Defter 14 Madde 14 ve Defter 21 Madde 1.

Ferdinando Martini çok sayıda eleştiri kitabı, makale, kurgusal anlatı ve anı kaleme aldı, ayrıca birtakım siyasi görevlerde de bulundu; bakınız: Defter 2 Madde 51, not 2.

9. Bu notun C metnindeki versiyonunda da (Defter 21 Madde 5) görülebileceği üzere Gramsci'nin burada sözünü ettiği şey İtalya'da, Pierre-Jean Béranger gibi, taşlaması halka yayılmış bir şairin olmadığıdır.

10. Francesco Domenice Guerazzi için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 37.

11. Carolina Invernizio (1858-1916), çok sayıda duygusal ve sansasyonel roman yazdı ve devasa bir ilgiyle karşılaştı. Yazıları, Fransa'da Xavier Aymonde Montépin ve Ponson du Terrail'in ürettiği popüler roman ile çok sayıda benzerlik taşımaktadır (bakınız, Defter 3 Madde 38, not 12 ve Madde 78, not 3).

12. Francesco Mastriani (1819-91), yüzden fazla dizi roman yazdı; bunların çoğu Napoli'deki sefil hayatları ve yoksulların deneyimlerini yansıtıyordu. Yazar, taklit ettiği oldukça açık olan Eugène Sue'nun İtalya'daki emsali gibi görülüyordu.

13. Giovanni Papini'nin Carloina Invernizio üzerine makalesi önce 4 Aralık 1916 tarihli *Il Resto del Carlino*'da yayımlandı, daha sonra bir makale derlemesi olan *Testimonianze: Saggi non critici* 'ye dâhil edildi (Milano: Studio Editoriale Lombardo, 1918), s. 41-53.

Giovanni Papini için bakınız, Defter 1 Madde 8, not 1.

14. Gramsci, Enzo Palmieri'nin kendi çağdaşları üzerine hazırladığı *Interpretazioni del mio tempo*, cilt 1, Giovanni Papini, ed. Tito Casini (Floransa: Vallecchi, 1927) adlı eserdeki Papini bibliyografisine atıfta bulunmaktadır.

15. *Guerrin meschino* (Mütevazı Guerino) ve *I reali di Francia* (Fransa'nın kralları), Andrea da Barberino'nun (yak. 1370- yak. 1431) en tanınmış ve en popüler şövalye romanlarıydı. *Guerrin meschino*, Defter 6

Madde 207'de enine boyuna tartışıldı. Milano'daki tutukluluğu esnasında Gramsci, *Guerrin meschino*'yu okudu ve karısı Julia'ya yazdığı 2 Mayıs 1927 tarihli mektupta bu kitaptan bahsetti: "Biliyorsun, şu meşhur Atlas'tan bahsettiğin mektubunu aldığımnda, özellikle Güneyli köylüler tarafından okunan çok popüler şövalye romanı *Guerrin meschino*'yu kütüphaneye geri vermek için birkaç günüm kalmıştı. Kitaptaki en eğlenceli coğrafi pasajlardan bir kaçını burada sana anlatmak isterdim (Sicilya, örneğin, Kutup bölgelerinde kurulmuştur)."

16. İtalya'nın belli bölgelerinde, özellikle de Toskana'da, köylüler Bahar Bayramı'nı şarkı söyleyerek ve (*maggi* olarak bilinen) dans ederek kutlarlar. Köylüler, bu festivallerde tarihten, İncil'den, şövalye hikâyelerinden ve diğer folklorik kaynaklardan aldıkları fablları canlandırırlar.

Efsaneye göre, Pia dei Tolomei, Siena Bataklığı'nda (Siena Maremma) kocası tarafından öldürülen Sienalı bir kadındı. Bu kadın, Dante'nin *İlahi Komedya*'sında "Purgatorio"nun 5. Kantosu'ndaki son yedi dizede belirir ve şu meşhur sözleri söyler: "Sienna beni yarattı, Maremma yok etti" (1.134).

17. Monsenyör unvanı kazanmış Katolik Rahip Ugo Mioni (1870-1935), çok sayıda popüler roman ve liturji, Katolik misyoner faaliyetleri ve benzeri dini konular üzerine eserler üretti.

İtalyan Fransisken keşişi, misyoneri ve kaşifi Guglielmo Masajsa (1809-89), *I miei trentocinque anni di missione nell'Alta Etiopia* (1885-95) adında on iki ciltlik bir eser yazdı. Eserde Etiyopya'da geçirdiği otuz beş yılda edindiği deneyimleri anlatmaktadır. Daha sonra Papa XIII. Leo tarafından kardinalliğe yükseltilmiştir.

18. Cizvit Angelo Secchi (1818-78), astrofizikle ilgilenen ilk bilim adamlarından biriydi. Astronomi ve fiziğe felsefi yaklaşımlar üzerine birçok kitap yazdı. Bunlardan bazıları Fransızca'ya çevrildi. Gramsci'nin hapisane yıllarında edindiği kitaplar arasında Secchi'nin astrofizik alanındaki öncü çalışmalarına değinen bir eser de vardı: Giorgio Abetti, *Padre Angelo Secchi: Il pioniere dell'astrofisica* (Milano: Casa Editrice Giacomo Agnelli, 1928). Bu kitap hapisanede mühürlenmediği için Gramsci'nin onu Formia'daki Cusumano Kliniği'ne transfer edildikten sonra edindiği söylenebilir.

19. Özellikle bakınız, Defter 1 Madde 89.

Madde 64. *Peder Bresciani'nin soyu*

1. Gramsci, Mario Puccini'nin (Cola adında bir karakter üzerinden ti-pik İtalyan'ı tasvir etmeye çalışan) kitabı hakkındaki imzasız bir yazı-dan bahsediyor: "Rassegna bibliografica" (Bibliyografik özet), *Nuova Antologia* 63, no. 1344 (16 Mart 1928): 270.

Mario Puccini (1887-1957), sıradan insanların yaşamlarını ve duygu-larını Gabriele D'Annunzio'dan aksi bir tarzda tasvir eden bir dizi kitap yazdı. Ayrıca Güney Amerika ile ilgili birkaç seyahat kitabı ile Miguel de Unamuno hakkında eleştirel bir çalışmaya imza attı.

Madde 65. *Massimo Lelj. Il Risorgimento dello spirito italiano: 1725-1861*

1. Gramsci, Massimo Lelj'in kitabına (Risorgimento'ya giden yüz otuz altı yıl boyunca İtalyan ruhunun uyanışı üzerine) dair bu bibliyografik referansı, muhtemelen şuradan almıştır: "Libri ricevuti" (Gelen kitap-lar), *Nuova Antologia* 63, no. 1344 (16 Mart 1928).

Madde 66. *Lorianizm ve barok tarzı*

1. Gramsci şu makaleden alıntı yapıyor: Paolo Orano, "Ibsen", *Nuova Antologia* 63, no. 1345 (1 Nisan 1928): 289-97. Ünlem işaretleri ve pa-rantezler Gramsci'ye aittir. Orano ilk olarak Defter 1 Madde 30'da, bir Lorian olarak gösterilmiştir.

Paolo Orano için bakınız, Defter 1 Madde 30, not 1.

Madde 67. *Seçim hileleri (Gerrymandering)*

1. 1812'de Massachusetts eyalet yönetimi, dönemin Valisi Elbridge Gerry öncülüğünde, eyaleti yeni senatörlüklere bölerek Demokrat-Cumhuriyetçi kesimin seçim şansını artıracak ve Federalistleri çökertecek bir yasa çıkarttı. Yeni belirlenen Essex County Bölgesi, şekil olarak bir semenderi (salamander) andırıyordu; böylece "gerrymander" terimi ortaya çıktı.

Diğerleri gibi, bu not da şu makaledeki seçim hilesi pratiğine yapılan gönderme üzerinedir: Veracissimus (Tommaso Tittoni'nin mahlası), "Per la verità storica" (Tarihsel gerçek için), *Nuova Antologia* 63, no. 1344 (1 Nisan 1928): 360. Gramsci bu makaleye Defter 2 Madde 59'da da değinmektedir.

Madde 68. Amerikanizm

1. Guglielmo Ferrero, *Fra i due mondi* (Milano: Treves, 1913). Yazarın “iki dünya” (yani Avrupa ile Amerika) kavramını ele alan Ferrero’nun kitabının, Gramsci’nin bir sonraki paragrafta sözünü ettiği Etienne Fournol imzalı makalede bahsi geçmektedir. *Avanti!* sayfalarında defalarca eleştirdiği Ferrero’nun diğer yazıları gibi Gramsci’nin bu kitaptan ilk elden haberdar olduğu büyük ihtimalle doğrudur. Örneğin; 19 Temmuz 1918 tarihli *Avanti!*’nin Torino baskısındaki “Sotto la Mole” köşesinde “Prete Pero” başlıklı makalede Gramsci şöyle yazmıştır:

Sayın Nitti bankalar arası anlaşmayı destekliyor; Ansaldo şirketi, sermayesini beş yüz milyon lirete çıkarıyor, vekiller tarafından çıkarılan bir kararname alı yüz uzmanı (!) savaş sonrası karışıklığı araştırmaları için görevlendiriyor... ve Dario Niccode-mi’nin *Prete Pero* [ana karakterin bir köy rahibi olduğu savaş karşıtı bir oyun] oyununun gösterimleri yasaklanıyor. Guglielmo Ferrero’nun mutlu olmak için sebepleri var. Hükümet doğru yolu seçti: Niteliğin saltanatı ilan edildi ve hor görülen niceliğin yerine getirilmeli. Devlet (!) yurttaşların, yurttaş faaliyetlerinin, yurttaş zenginliğinin, yurttaşların estetik hazlarının vesayetini üstlenmiş bulunmakta.

Bankalar sadece ulusal üretim yapan aristokratlara kredi verecek. Kaliteyi, güzel şeyleri, hoş makineleri, harika demiryollarını, devasa ticareti göreceksiniz. Öte yandan yoksullar, ucuz ve bol miktardaki malları tercih edebilirler. Bu imkânsız, canlarım: Biz hepimiz aristokrat olduk, hepimiz evlerimizi güzelleştirmek zorundayız. Satın alma gücünüz mü yok? Bir şeyler almanız gerektiğini kim söyledi? Yaşamamız gerektiğini kim söyledi? Bakan Nitti bir demokrat, canlarım: Az ama iyi ve güzel şeyler istiyor.

22 Ağustos 1918 tarihli *Avanti!*’nin Torino baskısındaki “Sotto la Mole” köşesinde Gramsci’nin yine Ferrero’ya saldırdığı bir diğer makalenin adı da “Consulta araldica”dır (Müjdecilerin okulu):

İtalyan demokrasisinin özü budur. Guglielmo Ferrero, niteliğin, niceliğin önüne geçmesi için yani kapitalist üretim biçimi yerine sanatsal üretim biçiminin gelmesi, piyasaları yoksullar için ucuz fiyatlardaki sınırsız miktarlarda malla dolduran açık rekabet sisteminin yerine kapalı üretim aristokrasisinin gelmesi için bir kitap yazdı. Reformistler... savaş ganimetlerini ilan ediyorlar; sanayiciler ithalat vergisinin iki katına çıkarılmasını isti-

354 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

yorlar. İtalyan demokrasisi Fransız monarşistlerine özgü gerici ideolojinin yani henüz kapitalist sanayi tarafından değiştirilmemiş, iktisadi bireysencilikle ilişkili cesur ideallerle sarmalanmamış, eski adetleri henüz dönüştürülmemiş, küçük burjuva, koyunlar gibi köle, inisiyatif ve bağımsızlık heyecanından yoksun bir toplum biçimine özgü ideolojinin sınırlarını genişletmiyor. İtalyan demokrasisi özünde "Katolik"tir ve ruhban sınıfı karşıtı tavrı, annesinin ağabeyine daha fazla çorba vereceğini düşünen bir çocuğun öfkesinden farklı değildir.

Guglielmo Ferrero için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 17.

2. Etienne Fournol, "L'America nella letteratura francese del 1927" (1927 yılı Fransız edebiyatında Amerika), *Nuova Antologia* 63, no. 1344 (1 Nisan 1928): 370-81.

3. André Siegfried, *Les Etats-Unis d'aujourd'hui* (Paris: Colin, 1928), İngilizce çevirisi *America Comes of Age* (New York: Harcourt Brace, 1928); Lucien Romier, *Qui sera la maîtresse, Europe ou Amérique?* (Paris: Hachette, 1927). Gramsci, Defter 1 Madde 61'de alıntı yapmış. Bu iki kitaba Fournol'un makalesindeki bir dipnotta değiniliyor fakat Gramsci, bu kitapları hapishanede iken elde ettiği için birinci elden bilgisi var. Bu kitaplardan ayrıca 25 Mart 1929'da Tatiana Schucht'a yolladığı mektupta da söz ediyor.

André Siegfried (1875-1959), Fransızca ile ilgili kitapların yanı sıra, içlerinde Birleşik Devletler, Kanada, Britanya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika çalışmalarının da olduğu bir dizi uluslararası siyaset ve iktisat kitabı da yazmıştır. Birleşik Devletler üzerine yazıları oldukça ayrıntılıdır.

Lucien Romier ve kitabının İngilizce çevirisi için bakınız, Defter 1 Madde 61, not 7.

4. André Tardieu, *Devant l'obstacle: L'Amérique et nous* (Paris: Librairie Emil Paul, 1927), İngilizce çevirisi *France and America: Some Experiences in Cooperation* (Boston: Houghton Mifflin, 1927); Luc Durtain (André Nepven'in mahlası), *Hollywood dépassé* (Paris: Editions de la Nouvelle Revue Française, 1927); Durtain, *Quarantième étage* (Paris: Editions de la Nouvelle Revue Française, 1927). Üç kitap da Fournol'un makalesinde anılmaktadır; Gramsci'nin bu kitaplara sahip olup olmadığı bilinmemektedir.

André Tardieu (1876-1945), başlangıçta Georges Clemenceau'nun takipçisiydi. Savaş sonrası Versailles Sözleşmesi'nin ateşli bir savunucusu

olarak 1929, 1930 ve 1932 yıllarında kısa sürelerle Fransa Başbakanlığı yapmıştır.

5. Siegfried, *Les Etats-Unis d'aujourd'hui*: "Par là l'absence de ces institutions intermédiaires, dont la collaboration sociale se tempère d'autonomie, le milieu américain tend à prendre l'aspect d'un collectivisme de fait, voulu des élites et allègrement accepté de la masse, qui subrepticement mine la liberté de l'homme et canalise si étroitement son action que, sans en souffrir et sans même le savoir, il confirme lui-même son abdication" (s. 349-50).

6. Siegfried'in önsözü, André Philip, *Le problème ouvrier aux Etats-Unis* (Paris: Alcan, 1927), s. vii-xix. André Philip'in kitabı -Gramsci'nin elinde vardı- için bakınız, Defter 1 Madde 51, not 4.

Madde 69. Ütopyalar ve felsefi romanlar

1. Gramsci, Fénelon'un *The Adventures of Telemachus* kitabından bahsediyor. Bu eserin Fransızca orijinalinin iki ayrı baskısı Gramsci'nin elinde vardı: François de Salignac Fénelon, *Les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse* (Paris: Bossange Masson et Bessor, 1804); *Les aventures de Télémaque* (Paris: Hachette, 1898).

Madde 70. Frère Vedremo

1. "Vedremo", basit anlamıyla "göreceğiz" demektir fakat eylemleri veya kararları erteleme eğilimini de anlatabilir; "üzerinde düşüneceğiz" ya da "bekleyip göreceğiz" gibi.

2. Gramsci, bu alıntıyı şuradan yapmıştır: Niccolò Rodolico, "Guelfismo e nazionalismo di Giuseppe De Maistre" (Joseph De Maistre'nin Guelfizmi ve milliyetçilik), *Nuova Antologia* 63, no. 1346 (16 Nisan 1928): 506-15 (özellikle s. 511). Gramsci aynı makaleden aldığı bilgiyi Defter 2 Madde 62'de de kullanmıştır.

Joseph De Maistre için bakınız, Defter 1 Madde 71, not 1; Niccolò Rodolico için bakınız, Defter 2 Madde 62, not 1.

Madde 71. Ütopyalar ve felsefi romanlar

1. Giuseppe Gabrieli, "Federico Cesi linceo" (Lincei Akademisi'nden Federico Cesi), *Nuova Antologia* 65, no. 1401 (1 Ağustos 1930): 352-69.

Giuseppe Gabrieli (1872-1942), tanınmış bir oryantalist olmanın ya-

356 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

nı sıra, içlerinde Accademia dei Lincei'nin de olduğu bilimsel toplulukların ve kurumların tarihi üzerine de yazılar yazdı.

2. 1603'te Botanikçi Federico Cesi (1585-1630) tarafından Roma'da kurulan Accademia dei Lincei, İtalya'nın ilk -ve hâlâ en prestijli- bilimsel akademisiydi.

3. Tommaso Campanella'nın *Città del sole*'si (Güneş şehri), Latince'de ilk defa 1623 yılında *Civitas solis* adıyla basıldı. Francis Bacon'ın *New Atlantis* eseri 1624'te basıldı.

Campanella ve *Città del sole* hakkında bakınız, Defter 1 Madde 62, not 1.

Madde 72. Bilim sayfaları

1. Milano'nun çok prestijli ticaret üniversitelerinden Università Commerciale Bocconi'den Profesör Attilio Cabiati (1872-1950), İtalyan finansı ve uluslararası finans, mali politika ve genel iktisat konlarında çok sayıda kitabın, kitapçığın ve makalenin yazarıydı. 1920'lerin başlarında iş dünyası ve iktisat üzerine yazıları daha çok *Il Secolo* ile *La Stampa* gazetelerinde yayımlandı.

Luigi Einaudi için bakınız, Defter 1 Madde 11, not 1.

2. Makale, seyahat, sanat eleştirisi yazarı ve İngiliz edebiyatına özel ilgi gösteren edebiyat araştırmacısı Emilio Cecchi (1884-1966), yazılarını içlerinde *Leonardo*, *La Voce*, *Il Marzocco* ve *La Ronda* gibilerinin bulunduğu çok sayıda dergi ve gazetede yayınladı. 1919'dan 1925'e kadar *Manchester Guardian*'da İtalyanca yazılar yazdı ve aynı süreçte *La Tribuna*'da bir kitap köşesine düzenli olarak yazı gönderdi. 1924'te *Il Secolo*'nun edebiyat editörlüğüne getirildi; 1927'de makaleleri *Corriere della Sera*'da çıkmaya başladı. 1930'da Berkeley'deki California Üniversitesi'nde bir yıl boyunca İtalyan kültürü dersleri verdi.

Giuseppe Antonio Borgese için bakınız, Defter 1 Madde 93, not 2; Ugo Ojetti için bakınız, Defter 1 Madde 24, not 4; Goffredo Bellonci için bakınız, Defter 1 Madde 7, not 1.

3. Ernesto Bertarelli (1878-1957), tıp okudu ve İtalya'da ve yurtdışında önemli akademik mevkilerde bulundu. Teknik ve bilimsel yayınların yanı sıra, uzman olmayanlardan oluşan geniş bir kitleye de hitap etti. Bertarelli, içlerinde *Rivista di Igiene*, *L'Ingegnere Igienista*, *Pensiero Medico* ve *Salute* gibi dergilere tıp ve sağlık konularında yazılar yazdı.

4. *L'Arduo*, ilk kez Ocak 1914'te Bologna'da çıktı ve aynı yılın Aralık

ayına kadar düzenli olarak yayımlandı. Birkaç yıl sonra yine Bologna'da çıktı ve 1921'in başından 1923'ün sonuna kadar düzenli baskısı yapıldı. Derginin kurucusu Sebastiano Timpanaro, editörlük görevini her ikisi de Timpanaro gibi fizikçi olan Bruno Biancoli ve Orazio Specchia ile paylaştı. *L'Arduo*, içlerinde Piero Gobetti, Guido De Ruggiero, Adriano Tilgher, Rodolfo Mondolfo, Luigi Russo, Federico Enriquez, Luigi Donati ve Orso Mario Corbino'nun olduğu dönemin en ilginç düşünürlerinin makalelerini yayımladı.

Tanınmış matematik ve fizik profesörü Sr. Sebastiano Timpanaro (1888-1949), felsefe ve bilim tarihine meraklıydı ve bu konularda çok sayıda kitap, makale ve yazıyı farklı edebiyat ve kültür dergilerinde yayımladı. Yayınları arasında Galileo Galilei'nin yazılarından oluşan çok ciltli bir derleme de vardır. Büyük ihtimalle Gramsci, Timpanaro'nun eserlerini, *La Fiera Letteraria*'dan biliyordu. Timpanaro, burada diğer yazılarının yanı sıra Mario Pant mahlasıyla "Pretesti" (Sebepler) başlığı altında bir dizi makale yayımlamıştı. Timpanaro'nun kurduğu *L'Arduo* dergisi, Gramsci'nin defterlerde birkaç defa alıntı yaptığı bir kitapta da anılmaktadır: Giuseppe Prezzolini, *La coltura italiana* (Floransa: Società Anonima Editrice La Voce, 1923), s. 339. Gramsci'nin elinde bu kitabın ikinci baskısı bulunmaktaydı; bakınız, Defter 1 Madde 43, not 13.

Madde 73. *Peder Bresciani'nin soyu. Luigi Capuana*

1. Luigi Tonelli, "Il carattere e l'opera di Luigi Capuana" (Luigi Capuana'nın karakteri ve eserleri), *Nuova Antologia* 63. no. 1347 (1 Mayıs 1928): 5-18. Alıntı yapılan pasaj s. 16-17'dedir; parantez içi yorumlar Gramsci'ye aittir.

Milano Katolik Üniversitesi'nde ders veren edebiyat eleştirmeni Luigi Tonelli (1890-1939), İtalyan draması, modern edebiyat eleştirisi, Manzoni ve Tasso üzerine kitaplar yayımladı.

Luigi Capuana için bakınız, Defter 1 Madde 45, not 4.

2. 1916-1920 arasında *Avanti!*'de yayımladığı tiyatro üzerine makalelerde Gramsci, sadece bir kez Capuana'ya değindi: Capuana'nın kısa oyunlarından *Quacquarà*'nın sahnelenişi üzerine kısa bir yorum. Gramsci yorumunu şu sözlerle noktalamıştır: "Bu, üstün yetenekli ve zevk sahibi Luigi Capuana'nın varışları için sahnelemeden bıraktığı, onların ise Capuana'nın anısına saygı duymaksızın kamuoyuyla paylaştıkları bir eserdir." Gramsci'nin yorumu 27 Nisan 1916 tarihli *Avan-*

ti!'nin Torino baskısında yayımlandı.

3. Genellikle Luigi Pirandello'nun en başarılı romanı olarak gösterilen *Il fu Mattia Pascal*, ilk kez 1904 yılının Nisan ve Haziran ayları arasında *Nuova Antologia*'da dizi halinde yayımlandı ve ertesi yıl Milano'daki Treves Yayınevi tarafından kitap halinde basıldı. İngilizce çevirisi için bakınız, Luigi Pirandello, *The Late Mattia Pascal*, çev. William Weaver (New York: Doubleday, 1964).

Pirandello'nun ilk oyunu *Liola*, Kasım 1916'da Roma'da sahnelendi. (Oyun Agrigento [Sicilya] diyalekti ile yazıldı ve oynandı fakat standart İtalyanca versiyonu 1928'de Floransa'da basıldı.) Oyun, 3 Nisan 1917'de Torino'da Teatro Alfieri'de sahnelendiğinde, Gramsci salondaydı. Ertesi günün *Avanti!* baskısındaki "*Liola di Pirandello*" yazısında Gramsci, Pirandello'nun diyalekt kullanımının önemini vurguladı ve oyundaki olay örgüsünün bir miktar da olsa *Il fu Mattia Pascal*'dan alındığını öne sürdü. Yazısında şöyle diyordu:

Luigi Pirandello'nun üç perdelik yeni oyunu Alfieri'de başarılı değildi. Bir oyunun para kazandırması için gerekli başarıya ulaşamadı. Yine de, *Liola* iyi bir oyundur, hatta Sicilya diyalekti tiyatrosunun belki de en iyisidir...

Liola, Luigi Pirandello'nun edebi enerjisinin en iyi ürünüdür. Pirandello, oyunda retorik alışkanlıklarından başarıyla sıyrılmıştır. Pirandello kasti bir nüktedandır ve genellikle eserlerindeki ilk etki, bilinçsizce ahlâk dersiyle ve gereksiz laf kalabalığı ile dolu bir retorik bataklığa saplanmışlık hissidir. *Liola* da, bu evreden geçmiştir; daha önce onun adı Mattia Pascal idi ve o tam olarak *Il fu Mattia Pascal* adıyla bilinen uzun bir ironik romanın başkarakteriydi... Daha sonra Pirandello o karakteri aldı ve sonuçta *Liola* ortaya çıktı. Olay örgüsü aynıdır fakat sanatsal kapsam tamamen yenidir; bir bütüne dönüşmüştür, salt temsil halini almıştır, üzerine binmiş tüm o ahlâkçı ve yapay mizah yükünden tümüyle kurtulmuştur. *Liola*, bir farstır ancak kelimenin tam anlamıyla antik Yunan'ın taşlama dramalarıyla ilişkili bir farstır ve vazolarda görülen Helenistik dünyaya ait temsili sanatla eş düzeydedir. Pirandello'nun bu oyununda sergilenen diyalekt sanatının soytarıları, pastoral idilleri, Dionysosçu çılgınlıklarla dolu kır hayatıyla Magna Graecia'nın büyük oranda bugünkü Sicilya kırsal geleneği içinde hayati biçimde ve samimiyetle korunmuş antik popüler sanatsal geleneği ile ilişkili olduğunu düşünmek için yeterli sebep vardır...

Şaşı bakışlı, meraklı ve bazen sinik, acı dolu, üzgün, duygusal

ve melankolik modern karakter Mattia Pascal; bizzat dinamik uygarlığı temsil eden ahlâki ve fiziki bütünlüğe sahip pagan hayat insanı Liolà'ya dönüşmüştür.

4. 16 Şubat 1918 tarihli *Il Grido del Popolo*'daki "La lingua unica e l'Esperanto" (Tek dil ve Esperanto) başlıklı polemiğe açık bir makalede Gramsci, tek biçimli ya da standart veya doğru bir İtalyanca yaratma ve dayatma çabaları ile Esperanto'yu destekleme çabalarını karşılaştırmıştır. Daha önceki argümanının bir kısmı burada değindiği konuyla da ilgilidir:

Tek bir dilin destekleyicileri, dünyada doğrudan birbirleriyle iletişim kurmak isteyecek çok sayıda insan varken iletişim imkânını sınırlayan sayısız farklı dilin varlığı olgusundan kaygı duymaktadırlar... Bu tek dil kaygısı, farklı zamanlarda kendini çeşitli yollarla ortaya çıkarmıştır... İtalya'da bu milli bir kaygı halini almış, Accademia della Crusca'da, püristler arasında ve Manzoni'nin fikirlerinde çok defa anılmıştır. Püristler tam ve eksiksiz bir dil idealini ortaya atmışlardır: Yayılması gereken, on dördüncü ve on altıncı yüzyıl yazarlarının dilidir çünkü tek güzel dil, tek gerçek İtalyanca budur. Ne var ki bir dilin güzelliği zaman ve mekâna balı değildir, hatta böyle bir dil yoktur. Güzeli olan dil değil şiirsel şaheserlerdir ve bunların güzelliği sanatçının iç dünyasını betimlerken sahip olduğu yetkinlikte gizlidir.

Gramsci'nin bu makalesinden başka bir pasaj için bakınız, Defter 1 Madde 2, not 2.

Madde 74. Giulio Bertoni ve dilbilim

1. Gramsci'nin ("Manualetto di linguistica" olarak) sözünü ettiği Giulio Bertoni ve Matteo G. Bartoli imzalı neo-dilbilimsel çalışmanın doğru başlığı şudur: *Breviario di neolinguistica* (Modena: Tipografia Editrice Modenese, 1925). Kitap iki bölümden oluşur. "Principi generali" (Genel ilkeler) adlı ilk bölümü Bertoni, "Criteri tecnici" (Teknik kriterler) adlı ikinci bölümü Bartoli yazmıştır. Hapse girmeden önce Gramsci'de bu kitap vardı ve hapisteyken sürekli kendisine gönderilmesini istedi ve görünüyor ki elde edemedi. Tutuklandıktan hemen sonra Roma'daki Regina Coeli hapishanesinden evsahibesi Clara Passarge'ye yazdığı bir mektupta (tarihsiz olsa da, büyük ihtimalle 1926 yılının Ka-

sım ayı ortalarında yazılmıştır ve kesinlikle hapishaneden gönderdiği ilk mektuptur) ondan, “şu kitapları göndermesini istemiştir: (i) Girişin hemen yanındaki kitaplıktan Almanca gramer; (ii) Yatağın önündeki dolaptan Bertoni ve Bartoli’ye ait *Breviario di linguistica*; (iii) ... *İlahi Komedya*’nın ucuz bir baskısı?. Mektuba polis tarafından el konulmuş ve alıcısına ulaştırılmamıştır. *Breviario*, Tatiana Schucht’a yazdığı 3 Ekim 1927 tarihli mektupta, Gramsci’nin istediği kitaplar arasındadır. İki ay sonra 12 Aralık 1927 tarihinde Tatiana Schucht’a yazdığı mektupta belirttiği gibi kitabı hâlâ alamamıştır. Aynı mektupta ona “Bu Yuvarlak Masa Karedir” başlıklı bir tez yazma planından vazgeçtiğini de bildirecektir (bakınız, Defter 1, “Notlar ve Karalamalar”, not 5, 1:374).

Gramsci’nin sözünü ettiği ikinci eser, “Quaderni critici raccolti da Domenico Petrini” (Domenico Petrini tarafından derlenen eleştirel defterler) dizisinden çıkan Giulio Bertoni’ye ait *Linguaggio e poesia* (Rieti: Bibliotheca Editrice, 1930) adlı kitapçıktır. *La Nuova Italia* 1, no. 8’de (20 Ağustos 1930) Bertoni’nin kitapçığından tek bir parça bile yoktur, sadece sayfa 348’de bibliyografik bir referans mevcuttur. Gramsci, Bertoni’nin kitabı hakkındaki bir yazıdan esinlenmiş olabilir: Ferruccio Blasi, *La Nuova Italia* 1, no. 10 (10 Ekim 1930): 428-29.

Dilbilimci ve Latince uzmanı Giulio Bertoni (1878-1942), 1921’den Roma’ya taşındığı 1928’e kadar Torino Üniversitesi’nde çalıştı. Edebiyat ve dil çalışmalarına yaklaşımı eklektikti; belli pozitivist öngörülere bağlı kalsa da ifade ettiği görüşleri ve kullandığı retorik Croce’nin geliştirdiği idealizm biçimi ve hatta Giovanni Gentile’nin aktüel idealizmi ile bir bağ taşıyordu. (Tatiana Schucht’a yazdığı 20 Eylül 1931 tarihli bir mektupta Gramsci şöyle diyor: “Bertoni, Croce’nin estetiğinden çıkarılmış dilbilimsel bir yenilik olarak şu eski güzel kelimeler ve çirkin kelimeler teorisini bir kenara iterek Croceci olduğunu sanıyor.”) Accademia d’Italia, Bertoni’yi en büyük projelerinden birini yönetmesi için görevlendirdi: Bir İtalyan dili sözlüğünün yazımı. Gramsci, Bertoni hakkındaki eleştirilerini, defterlerin diğer kısımlarında da sürdürüyor; özellikle bakınız, Defter 6 Madde 20.

2. Matteo Giulio Bartoli (1873-1946), 1907’de Torino Üniversitesi’nde dilbilim profesörlüğüne getirildi ve Gramsci bu üniversitede iken onunla çalıştı. Bartoli özellikle dilbilimsel değişim süreçlerini incelemek, bu değişimlerin coğrafi yayılımının izini sürmek ve bunların tarih ve kültürle ilişkilerini araştırmakla ilgileniyordu. 1911’de, bir İtalyan

dilbilim atlası için planlar yapmaya başladı. Yeni gramercilerin ve onların pozitivist yönelimlerinin bir karşıtı olarak Bartoli, Giulio Bertoni'yle birlikte yazdığı kitabın ve aynı yıl içinde kendi başına yazdığı bir başka kitabın başlığından da anlaşılabilirceği üzere kendini bir neo-dilbilimci olarak tanımlıyordu: *Introduzione alla neolinguistica* (Cenova: Olschki, 1925). Daha sonra özel ilgi alanını "uzamsal (ya da alansal) dilblim" olarak tanımladı; son kitabı da alansal dilbilim teorilerini açıklayan makalelerden oluşmaktadır: *Saggi di linguistica spaziale* (Torino: Bona, 1945). Bartoli ayrıca Proto-Hint-Avrupa dil çalışmalarına da akademik katkılarda bulundu.

Gramsci, Bartoli ile ilişkisine 19 Mart 1927 tarihinde Tatiana Schucht'a yazdığı mektupta değiniyor: "Hayatımın en büyük entelektüel 'pişmanlıkları'ndan biri, Torino Üniversitesi'nde aynı kuşaktan olmasına ve bu melun adamlar çetesi ile milyon tane akademik bağı olmasına karşın, bildirilerinde bilgeliğin eski mezar anıtlarına dair gelenekler ve saygıyla belirlenmiş sınırları aşmak istemediği için benim neo-gramercileri gerçek bir hezimete uğratmakla görevli baş melek olduğuma inanmış iyi hocam Bartoli'de yarattığım hayal kırıklığıdır."

3. Giulio Bertoni, "Nuovi orientamenti linguistici" (Dilbilimde yeni eğilimler), *Leonardo* 2, no. 2 (20 Şubat 1926): 31-34.

4. Mario Casella, "L'eredità dell'Ascoli e l'odierna glottologia italiana" (Ascoli ve İtalyan dilbiliminin bugünkü mirası), *Il Marzocco* 35, no. 27 (6 Temmuz 1930).

5. Sassari (Sardinya) bölgesinde doğmuş dilbilimci Giovanni Campus (1875-1919), ilk akademik eserini önemli bir Sardinya diyalekti üzerine hazırladı: *Fonetica del dialetto logudurese* (Torino: Bona, 1901). Eser, Matteo Bartoli tarafından olumlu bir şekilde eleştirilmiştir. Campus'un fonetik konusundaki uzmanlığı, Latin ve Aryan-Avrupa damaksıları üzerine kıymetli çalışmalar yürütmesini sağlamıştır.

6. Benedetto Croce, Bertoni ve Bartoli'nin *Breviario di neolinguistica* eseri hakkında kısa ama övgü dolu bir yazı yazdı: *La Critica* 24, no. 3 (20 Mayıs 1926): 181-82. 1941'de ise Bertoni'nin çalışmasını eleştirdi ve Bertoni'nin "ayrıntılılandırığım teoriyi her yönüyle geliştirdiği" tespitini çürütmeye çalıştı. "Benim için açıktır ki" diyordu Croce, "Bertoni benim düşüncemi güya aktüel idealizmin (yani Gentile felsefesinin) anestetik ve anti estetik düşüncesiyle kirletmiştir ve hâlâ da utanç verici bir şekilde arada durmaktadır" ("La filosofia del linguaggio e le sue

condizioni presenti in Italia" [Dil felsefesi ve İtalya'daki mevcut durumu], Benedetto Croce, *Discorsi di varia filosofia* [Bari: Laterza, 1959], 1: 235-50).

7. Diğer eserlerinin yanı sıra Alman filolog Karl Vossler (1872-1949), iki dilbilimsel çalışmaya da imza atmıştır: *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* (1904) ve *Sprache als Schöpfung und Entwicklung* (1905) İtalyanca'ya çevrildiler ve tek bir ciltte yayımlandılar: *Positivismo e idealismo nella scienza del linguaggio* (Bari: Laterza, 1908). Bu eserlerdeki fikirler Croce'nin ilk dil ve estetik teorileriyle uyumludur ve onlara teşekkür borçludur.

8. Croce'nin ilk olarak 1905'te yayımlanan ama daha sonra kendisinin estetik üzerine kitaplarından birine -*Problemi di estetica e contributi alla storia della estetica italiana* (Bari: Laterza, 1923), s. 169-73- dâhil edilen "Questa tavola rotonda è quadrata" (Bu yuvarlak masa karedir) adlı kısa makalesine bakınız. (Bu kitap hapishanede Gramsci'nin elinde vardı.) Croce'nin makalesi, tamamen gramer çalışmasına adanmış son defterde Gramsci'nin ele aldığı ilk konudur (bakınız, Defter 29 Madde 1). "Bu yuvarlak masa karedir" cümlesi için bakınız, Defter 1 "Notlar ve Karalamalar", not 5, 1:374 [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 431-432, ç.n.l.].

Madde 75. Ütopyalar ve felsefi romanlar

1. Ezio Chiörboli, "Anton Francesco Doni", *Nuova Antologia* 63, no. 1347 (1 Mayıs 1928): 43-48.

Anton Francesco Doni (1513-74), yaşamının büyük bölümünü Floransa ile Venedik'te geçirdi. Bir matbaa kurarak başkalarının eserlerinin yanı sıra kendi eserlerini de bastı. (Diğerlerinin yanında Thomas More'un *Ütopya*'sının, Ortensio Lando (1512-yak. 1553) tarafından yapılan ve Gramsci'nin bir sonraki paragrafta sözünü ettiği çevirisini de bastı.) En tanınmış eserleri arasında, çağdaşlarının yazıları üzerine bilgiler ve eleştirel yorumlar içeren ve ilk bibliyografi sanatı örneklerinden olan iki ciltlik *Libreire*; özdeyişler, fabllar, fıkralar, Eümeceler, hikâyelerden oluşan *La zucca*'yı (Su kabağı); 1552 ile 1553 arasında basılan taşlamalar dizisi *Mondi celesti, terrestri ed infernali* (Semavi, dünyevi ve uhrevi dünyalar); yine 1552-53'te basılan ve farklı toplumsal geçmişlere sahip karakterlerin Floransa Katedrali'nin mermer basamaklarında ahlâki, toplumsal ve başka konularda tartıştıkları *I marmi* (Mermerler) vardır.

2. Hollandalı anatomist ve natüralist Petrus Camper (1722-89), kişinin zekası ile “yüz açısı”nın genişliği arasında bir bağlantı kurmaya çalışan ilk kişiydi.

3. İsviçreli Protestan Rahip Johann Kaspar Lavater (1741-1801), özellikle fizyonomi üzerine çalışmalarıyla tanındı. Dini deneyim ve akıldışılık konularına yönelik ilgisi, onu trans fenomenini araştırmaya yöneltti.

Alman fizyolog ve anatomist Franz Joseph Gall (1758-1818), frenolojiyi sistematik bir disiplin haline getirmesiyle tanındı. Beynin farklı bölge-lerinin kendine özgü işlevlerini araştıran ve inceleyen ilk bilim adamıydı.

4. *Mondo pazzo o savio* (Deli ya da akıllı bir dünya) *Mondi celesti, terrestri ed infernali*'de yer alan taşlamalardan biridir.

5. Chiörboli, “Anton Francesco Doni”, s. 46.

6. age, s. 47.

7. Anton Francesco Doni'nin, E. Chiörboli tarafından yayına hazırlanan *I Marmi* eseri (Bari: Laterza, 1928), Chiörboli'nin makalesinde s. 43'teki bir dipnotta anılmaktadır.

Madde 76. Dil sorunu ve İtalyan aydın sınıfları

1. Efsaneye göre, Taoizmin kurucusu olduğu düşünülen Çinli filozof Lao-tzu (yak. M.Ö. 604-531), ana rahminde altmış yıldan fazla kalarak (başka versiyonlarda yetmiş ya da seksen yıldan fazla) ak saçlarla doğmuştur. Gramsci, bu Lao-tzu efsanesine hem hapishane öncesi yazılarında hem de hapishanede yazdığı defterlerde ve mektuplarda birkaç kere değinir. İlk makalelerinin birinde, 13 Temmuz 1916 tarihli *Avanti!*'nin Torino baskısının “Sotto la Mole” sütununda yayımlanan “Vecciezzes” (Yaşlılık) makalesinde, genç sosyalistleri (kendisini de) Lao-tzu ile karşılaştırır: “Bizi yaşlı olmakla itham ediyorlar... Bazen... güçsüz hissediyoruz... Ne var ki azıcık düşünmek bu karamsarlığı yok etmeye yeter de artar. Yaşlı hissediyoruz çünkü inakus talihimiz nedeniyle yaşlı bir çağda doğduk. Yaşlı olanlar, soluduğumuz hava, bizi yöneten kurumlar, mücadele ettiğimiz insanlardır... Çin efsanesindeki Lao-tzu gibi biz yaşlı çocuklarız, seksen yaşımızda doğmuş insanlarız. Bir gelecekler yükü üzerimizdedir ve onu kaldırmak için iki kat fazla çalışmak zorundayız; yüzyıllar öncesine dayanan kurallar bugünkü faaliyetlerimizi ezmektedir.”

Gramsci'ye göre Lao-tzu efsanesi, Torino Üniversitesi'ndeki anılarını çağrıştırmaktadır ve bunu şu makalenin sonuna doğru dile getirmiştir:

364 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

“Cultura e lotta di classe” (Kültür ve sınıf mücadelesi), *Il Grido del Popolo*, 25 Mayıs 1918:

Muhtemelen kırk yıldır, “Son Evrimsel Varlık” üzerine teorik bir felsefe dersi veren yaşlı bir üniversite hocası hatırlıyoruz. Her yıl sistemin öncülerine dair bir “özet”le derse girişirdi. Lao-tzu’dan, Çin felsefesindeki yaşlı çocuktan, seksen yaşında doğan adamdan söz ederdi. Her yıl yeniden Lao-tzu’yu anlatırdı, zira yeni öğrenciler gelirdi ve onların da Lao-tzu’yu, Profesörün ağzından dinlemeleri gerekirdi. Sonunda “Son Evrimsel Varlık” bir efsaneye, unutulup giden bir canavara dönüştü ve kuşaklar boyunca öğrenciler için tek canlı gerçeklik Lao-tzu’ydu, yaşlı çocuğu, seksen yaşında doğan bebektir.

Gramsci bu anekdotu, Defter 6 Madde 120’de yeniden anar ve burada o profesörün Torino Üniversitesi’nde felsefe dersi veren Pasquale D’Ercole (1831-1917) olduğunu söyler.

Gramsci, 1 Temmuz 1929’da karısı Giulia’ya yazdığı mektupta, oğullarının gelişimini değerlendirip çocukluğunu anarken yeniden Lao-tzu’ya değinir: “Elbette, otuz yıl önceki çocukluğun bugün mümkün olmadığını biliyorum: Bugün çocuklar doğdukları anda seksen yaşında oluyorlar, aynen Çinli Lao-tzu gibi.” Lao-tzu’ya bir başka gönderme de Giulia’ya yazdığı 18 Mayıs 1931 tarihli mektupta vardır ve burada da Gramsci’nin düşünce jimnastiği, onu kendi çocukluğu ile oğullarının çocukluğu arasında alttan alta bir karşılaştırma yapmaya iter: “Sonuçta: dünya çok büyük, kötü ve karmaşık ve biz efsaneye dönüşecek bir bilgelik ediniyoruz. En azından ben daha doğar doğmaz seksen yaşında bir adamın birikimine ve hâkimiyetine sahip Lao-tzu’dan daha bilge olduğumu sanıyorum; Taş fırlatmayı ve kertenkele yakalamayı tamamen unuttuğumu biliyorum. Delio ve Giuliano taş fırlatmayı, onları ıslık gibi öttürmeyi, su üstünde dört beş kez sektirmeyi biliyorlar mı? Onlara bu hünerleri ve başkalarını öğretememiş olmaktan dolayı üzgünüm.”

2. Filippo Ermini, “Il Mediolatino” (Orta Latince), *Nuova Antologia* 63, no. 1348 (16 Mayıs 1928): 228-36.

Filippo Ermini (1868-1935), başlangıcından yedinci yüzyıla dek Ortaçağ Latincesi tarihinin yazarıdır: *Storia della letteratura latina medievale dalle origini alla fine del secolo VII* (Spoleto: Centro Italiano di Studi sull’Alto Medioevo, 1960). Ayrıca Norcialı St. Benedict üzerine bir kitap yazmıştır ve onuncu yüzyıl Latince epik şiiri üzerine eleştirel bir

derleme hazırlamıştır.

3. Tatiana Schucht'a yazdığı 17 Kasım 1930 tarihli bir mektupta Gramsci, Orta Latince üzerine bir miktar araştırma yaptığını belirtir (muhtemelen Torino Üniversitesi'nde dilbilim okurken):

On yıl önce, Manzoni'ye göre dil sorunu üzerine bir makale yazdım ve onun için yazılı dilin (Orta Latince: yani, M.S. 400'den 1300'e kadar kullanılan Latince) halk tarafından konuşulan dil-den tamamen koptuğu, Roma merkeziliğinin sona yaklaşarak sayısız diyalekte bölündüğü zamanlardan itibaren İtalyan kültürünün organizasyonu hakkında bir miktar araştırma yapılması gerekti. Orta Latince'yi sonradan yine hümanist Latince'nin bilgelere özgü bir dilin önünü açmasıyla yeniden altta kalacak olan sözel Latince izledi. Bu dil fonolojisi ve hatta Latince'den alınan söz dizimi ile değil dağarcığı ile sözeldi: Böylece iki adet dil ortaya çıktı; halka özgü veya diyalekt biçiminde ve bilgelere özgü, yani, aydınların ve kültürlü sınıfların dili.

1918'in ilk aylarında Gramsci, Milano ve Torino'da "enternasyonalizm" kisvesi altında Esperanto'nun yayılımı ve kullanımını destekleyen birtakım sosyalistler, ateşli bir polemige tutuştu. Gramsci, bu fikre hem dilbilimsel hem de ideolojik açılardan karşı çıkıyordu. Leo Galetto'ya (Gramsci ve Ottavio Pastore ile birlikte *Avanti!*'nin Torino baskının editörlüğünü yapan) yazdığı -tarihsiz fakat Şubat 1918 civarında yazılmış olmalı- bir mektupta Gramsci, şunu savunuyordu: "Pürizm, katılaştırılmış ve mekanik bir dilbilim biçimidir. Dolayısıyla, pürist kişinin mentalitesi, Esperanto taraftarının mentalitesine benzer. Ben bir devrimciyim, bir tarihselciyim ve tek işe yarar ve akılcı toplumsal (dilbilimsel, iktisadi, siyasal) faaliyet biçiminin anlık gelişen ve toplumsal enerjilerin özgür faaliyetleriyle ortaya çıkanlar olduğunu düşünürüm. Bu nedenle: Esperanto'ya karşıyım, aynı nedenle tüm imtiyazlara, tüm mekanikliklere, tüm katılaştırılmış yaşam biçimlerine -yaşam sürecine müdahale eden ve saldıran kadavralara- karşıyız."

16 Şubat 1918 tarihli *Il Grido del Popolo*'da yayımlanan "La lingua unica e l'Esperanto" (Tek dil ve Esperanto) başlıklı makalesinde Gramsci, Esperanto'nun yayılması çabalarını şöyle tarif etmektedir:

Uluslararası değil kozmopolit bir uğraş; iş ya da zevk için giden burjuvaların, üretken yurttaşların değil göçebelerin uğraşı.

Gerekli koşulların henüz oluşmadığı keyfi sonuçlara varmaya çalışıyorlar; faaliyetleri tamamen keyfi olduğu için zamanı ve onları ciddiye alanların enerjilerini boşa harcamaktan başka bir şey yapmıyorlar. Zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde kaskatı bir dili, yapay olarak yaratmak istiyorlar. Bunu yaparak, dilin kendi içinde ve kendisi için bir iletişim aracı olmaktan ziyade bir güzellik ifadesi olduğunu ve belli bir dilin kaderinin ve yayılımının sadece ve sadece onu konuşan halkın karmaşık toplumsal faaliyetlerine bağlı olduğunu öğreten dil bilimine kafa tutuyorlar.

... Esperanto, tek dil, tarihsel eleştirelilik tarafından henüz sarılsamış ve önü dahi açılmış kozmopolit, insancıl, demokratik mentalitenin tuhaf yanılsamasından başka bir şey değildir.

... Tarihte yerini bulmuş, kendini iyi mücadeleye adanmış her yeni toplumsal katman, dile yeni akımlar ve yeni kullanımlar getirir ve gramercilerin, öğretimi kolaylaştırmak adına kurguladıkları sabit şemaları yerinden eder. Tarihte, toplumsal hayatta hiçbir şey sabit, katı ya da belirleyici değildir ve olmayacaktır. Yeni doğrular bilginin üstünlüğünü artırmaktadır; yeni yaşam koşulları nedeniyle yeni ve daha fazla ihtiyaç doğmaktadır; yeni entelektüel ve ahlâki yönelimler ruhu kendini yenilemeye, kendini geliştirmeye, yabancı dillere dayanarak, ölü biçimleri canlandırarak, anlamları ve gramer işlevlerini değiştirerek dilbilimsel ifade biçimlerini tazelemeye zorlamaktadır. Bu sürekli mükemmelleşme sürecinde, bu sıvı volkanik madde akışında ütopyalar, keyfi tavırlar, boş hayaller -bugünkü tek dil ve Esperanto hayalleri gibi- yok olur ve silinir gider.

4. 842'de Strasbourg'da, Kel Charles (Batı Frank Kralı) ve Alman Louis (Doğu Frank Kralı) ve onların takipçileri, Strasbourg adıyla bilinen ittifak yeminini imzaladılar; bu metin Eski Fransızca'daki en eski metindir.

5. Gramsci, 960 ile 963 arasına ait *placiti cassinesi* olarak bilinen bir dizi belgeden söz ediyor. Bu belgeler, Montecassino Benedict Manastırı'nın mülkiyet hakları ve iddiaları ile ilgili yerel dilde kaydedilmiş yemin töreninin noter kayıtlarıdır. Manastır arşivinde korunmuş bu belgelerde sözlü İtalyanca'nın bilinen en eski transkripsiyonları bulunmaktadır.

6. *De vulgari eloquentia* adlı dil, retorik ve üslup üzerine bitmemiş (Latince) eserinde Dante, *vulgari municipali*'nin (yerel diyalektlere verdiği ad) aksine en değerli temaların (aşk, silahlar ve erdem) anlatımı için uygun bir ortak İtalyanca edebi dili tanımlamaya ve belirlemeye uğraştı. Bu "yüksek" edebi dili, *vulgare illustre* (gösterişli sözel dil) ola-

rak tanımladı. Bu dilin örnekleri Sicilya ve Bologna ekollerine mensup şairlerin eserlerinde ve Floransa *stil novo*'da (yeni üslup) bulunabilirdi. Dante'nin deyiimiyle *volgare illustre*, Floransa dilinin kendine özgü di-yalekt unsurlarından arındırılmış bir biçimiydi.

7. 1848'den hemen önceki beş yıl boyunca İtalya'yı, milliyetçilik ve li-beralizm dalgası sardı. Seküler aydınlar ve kilise aydınları, büyük oran-da yabancı tahakkümünden kurtulma talepleri ve ülkenin bütünlüğü ile siyasi reform isteklerinden ortak paydada buluştular. Vincenzo Gio-berti, İtalya'nın bütünlüğü sorununa neo-Guelfçi bir çözüm önerdiğin-de -yani, Papa'nın Başkan olduğu federal bir İtalya, liberal taleplerle ki-lise taleplerini teoride uzlaştıran bir çözüm- bu ortak paydayı da dile getirmiş oldu (bakınız, Defter 1 Madde 46, not 1). IX. Pius'un Papalığı-nın ilk yılı boyunca sergilediği eylemler, Gioberti'nin önerisinin imkân-sız bir öneri olmadığını ortaya koydu. 1848'de ise Papa'nın tutumu de-ğişti: Avusturya'ya savaş ilan etmemeye karar verdi. Gioberti de kendi-ne geldi ve kısa süre içinde Kilise'nin hiçbir role sahip olmadığı farklı bir çizgiyi savunmaya başladı; onun yerine Piedmont, İtalya'yı ulus ol-ma yolunda ilerletecekti. 1848 olaylarının ardından İtalya'nın bütünlüş-mesi ve ona esin kaynağı olan siyasal fikirler, Vatikan'ın tepkisini çekti ve aydınlar da ona eşlik ettiler.

8. Sorbonne'da hocalık yapan Fransız dilbilimci Ferdinand Brunot (1860-1938), *Histoire de la langue française des origines à 1900* (Paris: Colin, 1905-30) adlı üç ciltlik eseri yazdı.

Auguste Comte'la yakın ilişkileri olan filolog ve pozitivist filozof Emi-le Littré (1801-81), Académie Française'nin bir üyesi olmanın yanı sıra Ulusal Meclis'te de senatördü. Devasa *Dictionnaire de la langue françai-se*, 4 cilt (Paris: Hachette, 1863-72) adlı eseriyle Fransız kelime dağar-cığına önemli bir katkıda bulundu. Akademik çalışmaları arasında ede-biyat, sosyoloji ve felsefe yazılarının yanı sıra Fransız dili tarihi yazıla-rı da bulunmaktadır.

9. Concetto Marchesi, *Storia della letteratura latina*, 2 cilt (Messina: Principato, 1925-27). Sonradan korunmuş kitapları arasında olmasa da, Gramsci'nin bu Latin edebiyatı tarihi ile haşır neşir olduğu ortadadır.

Sicilya doğumlu filolog Concetto Marchesi (1878-1957), Padova Üni-versitesi Rektörü olmadan önce Messina ve Pisa üniversitelerinde profe-sördü. Gramsci'nin sözünü ettiği Latin edebiyatı tarihi ve Seneca ile Ta-citus üzerine kitaplar dışında, çok sayıda eleştirel metin ve Latince'den

çeviri metinler de bastı. Marchesi, önce bir sosyalist ardından bir komünist olarak siyasette de aktıftı. 1943-44'te Padova'da Ulusal Bağımsızlık Komitesi'nin örgütlenmesinde önemli bir rol üstlendi. 1946'daki Kuru-cu Meclis'in bir üyesi olarak sonradan parlamento'ya seçildi.

Madde 78. Peder Bresciani'nin soyu. Popüler dizi romanlar

1. Milano'da yargılanmayı beklerken hapishanede geçirdiği zaman boyunca Gramsci, çok sayıda popüler roman okudu. Bu romanlara dair fikirlerini Tatiana Schucht'a yazdığı 22 Nisan 1929 tarihli mektupta (1:15-16 |Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 41-43, ç.n.) dile getirdi.

Gramsci'nin Victor Hugo'nun popüler romanlarına dair bazı görüşle-ri, 2 Ağustos 1916 tarihli *Avanti!*'nin Torino baskısındaki "Sotto la Mo-le" köşesinde yayımlanmış "Pregiudicati" (Suçlu) adlı ilk dönem makale-sinden anlaşılabilir:

Fransız Romantizmi'ne çok sempatiyle bakmıyoruz. Victor Hugo'nun cilalı sözleri, toplumsal vaazları içimizi üşütüyor. Ster-il hicivler, hepsi yıkıcı, hiçbirini sanata yapısal açıdan bile katkı-da bulunmuyor. Hepsi "halk"ın duygusal fetişizminin bir ürünü ve insanın bilincini hiç rahatsız etmiyor; yaratıcı hayal gücünü zorlamıyor. Kendimizi şans eseri bir mahkeme salonunda bul-mak, Fransız yazarın kendi döneminin adalet sistemine karşı de-vasa tiratları hakkında yeniden düşünmemize neden oluyor. Onun sağlıklı ciğerlerine sahip olmak isterdik, böylece parmak-lıkların arkasına tıklmış kurbanların alınlarına basılmış ve onla-rı ebediyen yeraltı dünyasının Henna'sına hapseden "suçlu!" mührüyle dolu dosya yığınlarına karşı böğürebilirdik.

Yarım saatlik tartışmaya değer ışık hızında dört duruşma, dört karar, dört suçlu kişi. Yargıçlar son karar aşaması haricinde on-ların isimlerini dahi bilmiyorlar. Temel amaç, pis kokulu mahke-me salonunun biraz nefes almasını sağlamak için çabucak işi bi-tirmek. Sıfır sorumluluk duygusu...

Fransız Romantizmi'ni sevmiyoruz. Yine de onun en büyük retorikçilerinden birini, şu "halk" fetişistlerinden birini görmeyi, bu her şeyi bilen jüri üyelerini, cidden toplumu koruyabilecek-le-ri düşünülerek sıralara oturtulan bu sorumsuz insanları -elden ele yayılan bir kitapta- teşhir etmek isterdik. Çünkü yakın zaman içinde bu tür uçarı davranışları cezalandırabileceğimizi düşün-müyoruz. Çünkü halkın öfkesinin bu dosya yığınlarını ve melod-ramların çok iyi bilinen sorgucularından daha az aşağılık olma-yan yasal kıyafetler içindeki bu soytarıları yıkıp geçmesini ister-

dik ama bu, çok fazla şey istemek olurdu.

Dolayısıyla romantik bir roman sayesinde de olsa, bunlar sokak ortasında kovalanıp kısıtırlsa çok sevinirdik.

Gramsci, Hugo'nun yaklaşımları üzerine Defter 2 Madde 112'de kısa bir tespit daha yapmıştır.

Karl Marx'ın, Sue'nun *Les mystères de Paris* eserini eleştirisi bu defterde daha önce de ele alınmıştı; bakınız, Defter 3 Madde 52 ve Madde 53. Gramsci, Eugène Sue'yu Defter 1 Madde 27'de doğrudan "1848'in geç romantizmi" ile bağdaştırır.

2. Emile-Jules Richebourg (1833-98), duygusal romanları *La Revue Française* ve *La Petit Journal*'de dizi halinde yayımlanan popüler bir yazardır.

Dizi romanlar yazan Pierre Decourcelle (1856-1926), oyun yazarı olarak da bir miktar ün kazanmıştır.

3. Xavier Ayinonde de Montépin (1823-1902), çok sayıda dizi romanın yanı sıra bu romanlara dayalı oyunlar da yazmıştır.

4. Pierre-Alexis Ponson du Terrail hakkında bakınız, Defter 3 Madde 38, not 12.

5. Monşer Lecocq, Emile Gaboriau'nun (1832-73) bir yaratisıydı ve Arsène Lupin, Maurice Leblanc tarafından (1864-1941) yaratıldı.

Gramsci, dedektif romanları tartışmasına Defter 3 Madde 153'te devam ediyor.

6. Meşhur romanları arasında *The Mysteries of Udolpho* ile *The Italians* olan Ann Radcliffe (1764-1823), İngiltere'de Gotik kurgunun en başarılı ve en saygı gören yazarlarından biriydi.

7. Gramsci, Jules Verne ve macera romanı üzerine kimi fikirlerini Defter 3 Madde 149'da aktarmaktadır.

Louis-Henri Boussenard (1847-1910) çok sayıda macera romanı yazdı.

8. Mario Mazzucchelli (d. 1876), André Chénier, Saint-Just, Robespierre ve III. Napolyon gibi tarihsel Fransız kişilikler üzerine biyografik eserler üretti. Manzoni ve Monza Rahibesi üzerine kitabı İngilizce'ye çevrildi: *The Nun of Monza*, çev. E. Gendel (New York: Simon and Schuster, 1963).

9. Masaniello olarak tanınan Tommaso Aniello (1620-47), 1647'de Napoli'de soylulara ve İspanyol yönetimine karşı bir halk ayaklanmasının başını çekti. Ayaklanma, meyveye yeni bir vergi getirilmesiyle tetiklen-

mişti. Soyluların tuttuğu suikastçiler, takipçilerine baskıcı aritokratları katletmelerini emreden Masaniello'yu öldürdüler. Fransız besteci Daniel Auber ile söz yazarı Eugène Scribe'nin yazdığı ve onun hayatını anlatan Masaniello adıyla da bilinen *La muette de Portici* (1828) Operası, Fran-sa'da ve başka yerlerde sahnelendiğinde inanılmaz bir başarı kazandı.

Halk tabakasından Cola di Rienzo (1313-54), Roma Cumhuriyeti'ni ve onun kadim başarısını yeniden inşa etmek gibi heybetli bir fikre sahipti. 1347'de, Roina'nın bir avuç Patrici ailenin idaresine geçtiği ve papalığın Avignon'a yerleştiği bir dönemde Cola di Rienzo, halkı Capitolium Tepesi'nde topladı ve orada soyluların haklarını ve imtiyazlarını feshettiğini ilan etti. "Halkın tribunusu" unvanını alan Cola di Rienzo; yasaları, vergi sistemini ve kentin yönetim yapısını değiştirmeye koyuldu. Birkaç ay içinde Roma'yı, tüm İtalya'nın başkenti olarak kurma planı yaptı ve kent devletleriyle yarımadanın en güçlü yöneticilerini, kendi kurduğu ulusal parlamentoya temsilci göndermeye davet etti. Ayrıca Bavyeralı Louis (İmparator IV. Louis) ile IV. Charles'ın (Lüksemburglu Charles olarak da bilinir) Roma'ya gelmelerini ve bu sayede bu ikisinin Kutsal Roma İmparatorluğu üzerindeki karşıt taleplerini tarırmayı planladı; öte yandan İtalya'ya bir Roma imparatoru seçme hazırlıklarına başladı. Papa, imparator ve özellikle de Romalı soylular, Rienzo'nun hızla güç kazanmasından ürkerek onu devrimeye çalıştılar. Başlangıçta onların ilk girişimlerini bertaraf edebilse de, halk desteğini uzun süre koruyamadı ve yıl sonundan önce kentten kaçmak zorunda kaldı. 1354'te Rienzo, kendisine Papa VI. Innocent tarafından verilen Senatör unvanıyla Roma'yı yönetmeye geldi. Papa'nın beklentisi, kent üzerindeki papalık otoritesinin tekrar sağlanması için onu kullanmaktı. Aynı yıl içinde bir isyancı çete tarafından öldürüldü.

10. Venedikli asilzade Bianca Capello (1548-87) (soyadı bazı yerlerde "Cappello" olarak geçer), Floransalı bir beyefendiyle evlendi ve Avusturya Arşidüşesi Johanna ile evli I. Francesco de Medici'nin metresi oldu. İkisnin de eşleri öldükten sonra Bianca ile Francesco 1578 yılında evlendiler. Bu birleşme, Floransa Sarayı'nı hoşnut etmemiş ve Francesco'nun nüfuzlu kardeşi Kardinal I. Ferdinando de Medici'yi fazlasıyla öfkelen-dirmişti. Birer gün arayla ölen iki aşığın ölümleri üzerinde çok sayıda efsane dolaşır. Bir hikâyeye göre (kardeşi Francesco'nun yerine Toskana'nın bağımsız yöneticisi olmak için Kardinalliği reddeden) Ferdinando onları zehirlemişti. Başka bir hikâyeye göre, Ferdinan-

do'yu zehirlemeye kalkan Bianca idi fakat kocası yanlışlıkla onun hazırladığı zehirli yemeği yemişti; o da sevgilisi Francesco olmadan yaşamaya dayanamadı ve aynı zehirli yemekten kendisi de yiyerek onunla birlikte mezara gitti. Bianca ve Francesco'nun trajedileri çok sayıda edebi esere esin kaynağı olmuştur.

Gramsci, Bianca Capello'ya dair Fransızca'daki özgün bir bibliyografik eserden bahsediyor olabilir: Pierre Gauthier, *Vie de Bianca Cappello* (Paris: Bibliothèque Historia-Tallaudier, 1928). Gauthier'in kitabı şu makalede incelenmiştir: Nello Tarchiani, "Il romanzo di Bianca Cappello" (Bianca Cappello'nun sıra dışı hikâyesi), *Il Marzocco* 34, no. 30 (28 Temmuz 1929).

11. Giovanni Rosini (1776-1855) imzalı oldukça popüler bir roman olan *La monaca di Monza*, ilk defa 1829'da üç cilt halinde yayımlandı ve on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın başlarında birçok kez yeniden basıldı. Bu hikâye, Alessandro Manzoni'nin *I promessi sposi* (Nişanlılar) adlı eserindeki en unutulmaz karakterlerden, Monza rahibesi Gertrude'un hikâyesinin devamıdır. Manzoni, kurgusal hikâyesini tarihsel bir figür olan Marianna de Leyva'dan esinlenerek yaratmıştır.

12. Dario Niccodemi (1874-1934), birkaç yılını Arjantin'de okuyarak geçirdi ve ilk iki oyununu İspanyolca yazdı. Yüzyılın başında, Fransız bir aktris için oyunlar yazdı ve onunla birlikte Avrupa'ya döndü. Birinci Dünya Savaşı sırasında memleketi İtalya'ya geri geldi ve 1920'lerin başlarında ülkenin en popüler ve başarılı oyun yazarlarından biri oldu. *Scampolo* (Kalıntı) ilk kez 1915'te, *L'aigrette* (Balıkçıl) 1912'de ve *La volata* (Uçuş) 1918'de sahnelendi.

Gramsci, Niccodemi'nin şu oyunlarının Torino'daki gösterimleri hakkında yazdı: *Scampolo*, 6 Şubat 1916 tarihli *Avanti!*'nin Torino baskısında; *Il titano* (Titan), 18 Mayıs 1916 tarihli *Avanti!*'nin Torino baskısında; *La nemica* (Düşman), 9 Kasım 1916 tarihli *Avanti!*'nin Torino baskısında; *La maestrina* (Müdire), 28 Şubat 1918 tarihli *Avanti!*'nin Torino baskısında; *Acidalia*, 8 Nisan 1919 tarihli *Avanti!*'nin Piedmont baskısında; *La volata*, 24 Nisan 1919 tarihli *Avanti!*'nin Piedmont baskısında.

Yazılarında birkaç kez Niccodemi'yi, yeteneklerini iyi drama üretmek için değil izleyicinin basit duygularını tatmin etmek, alkış toplamak ve bilet satışını artırmak için kullanınakla eleştirdi. *La maestrina* hakkındaki eleştirisini şu sözlerle noktaladı: "Büyük teatral yetenek: Sıfır sanat ve bu yüzden de büyük alkış." Gramsci'nin Niccodemi'nin eserlerine

karşı itirazlarının çoğu *La volata* eleştirisinde dile getirilmiştir:

Fabrika, sarayı istila ediyor. Hislerin, bağılıkların, alışkanlıkların ve aile ilişkilerinin yüzeyde rengârenk olan fakat içten içe bozulmuş bir küfe dönüştüğü eski aristokratik saray, onu un ufak ederek birçok parçasının tuzla buz olmasına neden olan modern çalışmanın ateşli faaliyetiyle kuşatılıyor. İş, sarayı fethediyor; kastın sınıksız mekânı, proletaryanın çekiç darbeleriyle çöküyor. Genç Kontes Dora, eskimiş adetlerin baskısına baş kaldırıyor ve inatçı iradesi ve doğuştan gelen zekâsının yardımıyla yol alan mütevazı işçi Mario Gaddi ile evleniyor.

Bu motif, Dario Niccodemi'nin oyunlarında sıkça tekrarlanır. Niccodemi'nin entelektüel hazırlığı, toplumsal ve tarihsel deneyimi doğrudan 1848 Fransız romantiklerinden alınmıştır. Niccodemi; romanlarında, oyunlarında ve şiirlerinde, insan hakları ile yürek ve his konularında eşitlik için idealist savaşı, 1789'daki atalarının insan hakları ve yasalar önünde eşitlik uğruna kazandıkları savaşı, sürdüren burjuva yazarların ruhsal bir taklitçisidir.

Niccodemi, gecikmiş bir Georges Ohnet'tir; Georges Ohnet ise zaten Eugène Sue'dan, Victor Hugo'dan ve sayısız dizi roman yazarından çok sonra gelmişti. Ne var ki motif hâlâ telkin gücüne sahiptir: İnsanları oyalamayı ve onlara ulaşmayı başarır ve duygu ve akıl çeperinde adetlerin yenilenmesi ve zenginleşmesinin yazılı yasalar ve teknolojik ilerlemeye yetişemediğini göstermeye çalışır. Sınıf mücadelesi, yumuşak huyluluk ve sıcak kalplilik penceresinden değerlendirilir: Gösterilen şey, sınıf ayrımına değil, iyi ve kötü şeklindeki ahlâki kategorilere, melek ve şeytan biçimindeki edebi kategorilere, iş ve bozuk kan şeklindeki oleografik kategorilere dayalı bir genel geçer insan karikatürüne işaret etmektedir. Octave Mirbeau'yu kusturabilecek ve Maksim Gorki'den ironik bir gülümseme kopartabilecek küçük burjuva sulu-gözlülüğü; evlilik aracılığıyla ilişki kurmayı umduğu aristokrata beslediği aşırı gıpta nedeniyle ikinci sınıf hissediyor olmaktan dolayı kendini affedemeyen takıntılı Fransız burjuvasının mentalitesine benzer sıradan bir kıskançlık örneği. Niccodemi, Carolina Invernizio'nun entelektüel ve sanatsal seviyesinin bir gıdım bile üzerine çıkmamaktadır. *La volata*, İtalyan tiyatrosunun "sihirbazı"na özgü dramatik çizgilerle kurulmuştur: Sonraki gösterimleri garanti altına alacak alkışı sağlayan büyük çatışmalar, nükteli durumlar ve öfkeliendiren çekişmeler.

ilişkiye de daha sonraki bir makalede değinir: “Caratteri italiani: Giuda o del romanticismo” (İtalyan karakterler: Giuda ya da Romantizm üzerine), *L'Unità*, 28 Şubat 1924 (Defter 3 Madde 53, not 1’de alıntı yapılmıştır). Aynı konuda bakınız, Gramsci’nin Tatiana Schucht’a gönderdiği 22 Nisan 1929 tarihli mektup. Bu mektup 1:15-16’da anılmıştır [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 41-43, ç.n.].

13. Çok sayıda tarihsel dramının yanı sıra diyalekt ile birkaç oyun da yazan Giovacchino Forzano (1884-1970), Puccini’nin *Suor Angelica* ile *Gianni Schicchi* operalarının söz yazarı olarak da tanınır. Ayrıca Ruggiero Leoncavallo, Pietro Mascagni ve başkalarına da söz yazarlığı yapmıştır.

Gramsci, 5 Şubat 1919 tarihli *Avanti!*’nin Piedmont baskısında, Forzano’nun *Madonna Oretta* adlı oyunu hakkında olumsuz bir eleştiri kaleme almıştı.

14. Gramsci, 22 Mart 1917 tarihli *Avanti!*’nin Torino baskısı için kaleme aldığı “La morale e il costume” (Adetler ve gelenekler) başlıklı tiyatro eleştirisinde, Henrik Ibsen’in *A Doll’s House* oyunu hakkında bir takım görüşler ortaya koymuştu. Bu makale, izlediği Ibsen oyununun gösterimi hakkında olduğu kadar İtalyan toplumunun ahlaki durumu hakkında da görüşler içermekteydi:

Her ne kadar izleyicilerin büyük çoğunluğu ilk iki perdeyi içtenlikle alkışlamış olsa da, üçüncü perdenin ardından herkes sustu ve tepkisiz kaldı, alkışlar da kesiliverdi: Ibsen’in hayal gücüyle dünyaya getirdiği üstün yaratıktan ziyade meşhur aktris, tek bir kez perdeye geri çağrıldı. İzleyici neden tepkisizdi? Tek başına kendini aramak, kendi benliğinin derinliklerinde ahlâki benliğinin güçlü köklerini aramak ve bulmak, her şeyden önce kendine dair yükümlülüklerini yerine getirmek için evini, kocasını ve çocuklarını terk eden Nora Helmer’in tamamen ahlâki davranışını sergileyen oyun neden sempati uyandırmadı?

Drama; eğer gerçekten bir dramaysa ve anlamsız bir laf salatasından ibaret değilse, ahlâki bir içeriğe sahip olmalıdır; iki iç dünya, iki bakış açısı, iki ahlâki yaşam arasındaki zaruri çatışmanın bir temsili olmalıdır. Çatışma zaruri ise, oyun, izleyicilerin zihnine anında girer; izleyiciler oyunu tüm bütünlüğüyle hem temel hem de en incelikli tarihsel göndermeleriyle yeniden yaşarlar. Oyunun iç dünyasını yeniden yaşayarak, onun sanatını, o dünyaya can veren, o dünyayı kendilerini aşmak, dünyevi hayat-taki mevcut tarihsel kişiliklerinin ahlâki çizgilerini geliştirmek amacıyla acı çeken, eğlenen ve savaşıran bireylerin canlı ve inani-

lır temsilini somutlaştıran sanatsal formunu da yeniden yaşarlar. O halde, neden izleyiciler -dün gece Nora Helmer'in spiritüel dramasının düzenli, zaruri, insani açıdan zaruri işleyişine tanıklık etmiş baylar ve bayanlar- onunla empati kuramadılar? Neden sus pus kesildiler ve hikâyenin sonundan neredeyse tiksindiler? Bu baylar ve bayanlar ahlâksız mıydı? Ya da Henrik Ibsen'in insanlığı mı ahlâksız?

İkisi de değil. Olan sadece, adetlerimizin çok daha spiritüel olan insani ahlâkla çatışmasıydı. Yüksek ve küçük burjuvazimizin büyük oranda kölelikle, genel ortama itaatle, cinsellik yüklü çekici tenle kaplanmış sinirler ve kaslar bütünü olan hayvan insanın ikiyüzlü bir şekilde gizlenmesiyle örülmüş geleneksel ahlâki kıyafeti anlamına gelen adetlerimizin (İtalyan halkının yaşamını oluşturan adetleri kastediyorum) başkaldırısıydı. Adetlerimiz başka bir adete, farklı, üstün, daha spiritüel, daha az hayvansı bir geleceğe başkaldırdı. Kadının ve erkeğin kas, sinir ve deriden ibaret olmadığı, özünde ruhtan oluştuğu; ailenin sadece iktisadi bir kurum değil, her şeyden önce birbirlerinde kendilerinde olmayı bulan iki ruhun özel birleşmesiyle vücut bulan ahlâki bir dünya olduğu; kadının sadece bebeklerine bakıcılık yapan ve onlara bedensel tepkiler ve kalp atışlarından oluşan bir sevgi duyan bir dişi değil kendi içinde kendine ait bir bilince, kendi içsel ihtiyaçlarına, sadece kendine ait bir insan kişiliğine ve bağımsız bir varlığın onuruna sahip bir insan olduğu başka bir adet.

Latin yüksek ve küçük burjuvazisinin adetleri başkaldırıyor; onlar bu dünyayı anlayamazlar. Bizim adetlerimizin anlayabilmemize izin verdiği tek kadın özgürlüğü biçimi, kadının bir yosma olma özgürlüğüdür. *Pochade*, bizim adetlerimizin kabullenebileceği tek dramatik kadın eylemidir: Fiziksel ve cinsel özgürlük edimi. Sinir, kas ve hassas ten kısır döngüsünden kaçış yoktur.

Makalenin geri kalanı, Gramsci'nin İtalyan toplumunda kadının yerine dair bakış açısını anlamak açısından oldukça önemlidir.

Madde 79. Dil sorunu

1. Ettore Veo, "Roma nei suoi fogli dialettali" (Diyalektli yazılarda Roma), *Nuova Antologia* 63, no. 1350 (16 Haziran 1928): 515-25.

2. age, s. 515.

3. "IX. Pius'un liberal dönemi", 1846'da Papalık Tahtı'na çıkışından itibaren iki yıl sürdü. Roma Cumhuriyeti, 1849'da kuruldu ve aynı yıl içinde Fransız askeri müdahalesiyle yıkıldı.

Madde 80. İtalyanlar'a özgü şovenizm

1. Francesco Savorgnan di Brazzà, İtalyan mucitler ve kâşifler üzerine bir dizi makale yazdı ve bu makaleler daha sonra bir kitapta toplandı; bakınız, Francesco Savorgnan di Brazzà, *Da Leonardo a Marconi* (Milano: Hoepli, 1933). Gramsci, Defter 17 Madde 19'da bu kitaptan kısaca bahseder ve bu nottaki tespitlerine orada da yer verir.

Madde 81. Federico Confalonieri

1. Gramsci'nin, Confalonieri'nin Spielberg Hapishanesi'nden salındıktan sonraki tutumları etrafında dönen karışık sorulara dair ilgisi Defter 1 Madde 44'te de açıktır: "Confalonieri sorununa ilişkin kayda değer olgu şudur: Avusturya tarafından bağışlanan diğer yurtseverlerden farklı olarak, Confalonieri, parlak bir devlet adamı olmasına karşın, aktif siyasetten emekliye ayrıldı ve serbest kalmasının ardından son derece mesafeli bir tutum takındı" (1:149 [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 185, ç.n.l.).

Kont Federico Confalonieri için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 42.

2. Ugo Da Como, "Lettera inedita di Giuseppe Mazzini" (Giuseppe Mazzini'nin Yayınlanmamış Mektubu), *Nuova Antologia* 63, no. 1350 (16 Haziran 1928): 425-433. Gramsci'nin aldığı pasaj s. 433'tedir.

3. age, s. 429.

Confalonieri ile aynı siyasi görüşleri taşıyan Gabriele Rosa (1812-97), yurtsever faaliyetleri nedeniyle Avusturyalılar tarafından tutuklandı ve Spielberg Hapishanesi'nde 3 yıl yattı. İtalyan ve Avrupa tarihi üzerine birkaç kitap yazdı. Ölümünden sonra yayımlanan *Autobiografia* (1912), *Risorgimento* konusuna ilişkin çok değerli bir yapıttır.

Dante'nin *Cehennem*'inin (Gramsci'nin Defter 4 Madde 78-88 arasında detaylı bir şekilde incelediği) 10. Kantosu'nda öne çıkan Farinata degli Uberti, 1248'de Guelfler'i Floransa'dan süren Ghibellineler'in önemli bir lideriydi. 1258'de ise Guelfler, Ghibellineler'i yendiler ve Farinata Siena'ya sürgüne gitmek zorunda kaldı. İki yıl sonra Ghibellineler'in kayda değer zaferinin ardından Floransa'ya döndü.

Madde 82. Fransız ve İtalyan tarihsel kültürü

1. Charles Maurras hakkında bakınız, Defter 1 Madde 14, not 1; Madde 18; Madde 48.

Jacques Bainville ve Gramsci'nin de aşına olduğu Fransa tarihi üzeri-

ne yazıları hakkında bakınız, Defter 1 Madde 44, not 36.

2. Floransa Cumhuriyeti'nin askeri delegesi Francesco Ferrucci (1489-1530), Papa VII. Clement (Giulio dei Medici) ile Kutsal Roma imparatoru V. Charles'ın birleşik ordularının komutanı Fabrizio Maramaldo tarafından yakalandı ve infaz edildi. Floransa uzun süre kuşatma altında kaldı (1528-30) fakat Ferrucci'nin ölümünde birkaç gün sonra düştü: Floransa Cumhuriyetçiliği tamamen yok edildi ve Mediciler'in despot yönetimi iş başına geçti.

Milano, Venedik, Mantova ve Padova ile diğer Kuzey İtalya şehirleri, I. Frederick Barbarossa'nın emperyal otoritesine karşı özgürlüklerini ve yasal otonomilerini korumak amacıyla 1167'de ilk Lombard Birliği'ni kurdular. Como Şehir Devleti, Birlik'in şehirleriyle girdiği çatışmada İmparator Frederick'in yanında yer aldı.

1508'de, Papa II. Julius, Cambrai Birliği adıyla bilinen güçlü bir Venedik karşıtı ittifaka katıldı. Bu birlik, Fransız XII. Louis (Milano'yu da yöneten), İspanyol II. Ferdinand (aynı zamanda Napoli Kralı) ve Kutsal Roma İmparatoru I. Maximilian'dan oluşuyordu. Ertesi yıl ittifak güçleri Venedik'i ağır bir bozguna uğrattı ve bu sayede Papa, Papa VI. Alexander'in (Rodrigo Borgia) ölümünün ardından Venedik'in el koyduğu papalık devletlerini yeniden ele geçirmiş oldu.

3. Gioacchino Volpe, *L'Italia in cammino: L'ultimo cinquantennio* (Milano: Treves, 1927). Kitapta, Risorgimento sonrası İtalya tarihi, ulusal bütünleşme ve genişleme yönünde ileri bir adım olarak aktarılmaktadır. Gramsci'nin elinde bu kitap vardı ve 23 Mayıs 1927'de Milano'daki hapishaneden Tatiana Schuch'i yazdığı mektupta ondan söz ediyordu: "Çok az tarih bilgisi edindim, aynı şey edebiyat için de geçerli: Gioacchino Volpe'nin, İtalyan tarihinin son elli yılı üzerine bu eseri yüzeysel ve bir miktar da polemiğe meyilli."

Gioacchino Volpe hakkında bakınız, Defter 2 Madde 100, not 3.

4. Benedetto Croce'nin *Storia d'Italia dal 1871 al 1915* (Bari: Laterza, 1928) adlı eseri için bakınız, Defter 1 Madde 132, not 3.

5. Giuseppe Prezzolini ve *La cultura italiana* adlı eserinin farklı baskıları hakkında bakınız, Defter 1 Madde 8, not 1 ve Madde 43, not 13.

Madde 83. Geçmiş ve bugün

1. Ermanno Amicucci, "Scuola di giornalismo" (Gazetecilik okulu), *Nuova Antologiag* 63, no. 1351 (1 Temmuz 1928): 71-90.

Ermanno Amicucci (1890-1955), yorulmak bilmeden basın üzerinde faşist denetim sağlamak için çalıştı. İtalyan Gazeteciler Faşist Federasyonu'nun kurucusu olarak aynı zamanda Faşist Gazeteciler Birliği'nin Sekreteri'di ve Mussolini Hükümeti'nin kitap sansürü politikalarını belirleyen komisyonun üyesiydi. Yıllar boyunca Torino'daki *Gazzetta del Popolo*'yu yayıma hazırladı. Amicucci rejimin yıkılmasından sonra bile ısrarla bir faşist olarak kaldı ve Salò Cumhuriyeti döneminde Mussolini'ye hizmet etmeyi sürdürdü; yaptığı diğer işlerin yanı sıra Milano'nun etkili gazetesi *Il Corriere della Sera*'yı yayıma hazırladı. Amicucci, savaş dönemi faaliyetleri nedeniyle ölüm cezasına çarptırıldı fakat çıkan bir af sayesinde ölümüne kadar yaşadığı Arjantin'e sürgüne gidebildi.

Madde 84. II. Vittorio Emanuele'nin ölümü

1. Angelo Guidi, "L'archivio inedito di Paulo Fambri" (Paulo Fambri'nin yayımlanmamış çalışmaları), *Nuova Antologia* 63, no. 1350 (16 Haziran 1928): 454-71. Gramsci'nin aktardığı cümle s. 457'dedir. Bu, *Nuova Antologia*'nın farklı sayılarında bölümler halinde yayımlanan uzun bir makalenin ilk bölümüdür. Makalenin üçüncü bölümü, Defter 2 Madde 81'de alıntılanmıştır.

Guido Baccelli (1832-1916), üç ayrı Başbakan (Agostino Depretis, Francesco Crispi ve Luigi Pelloux) döneminde Eğitim Bakanlığı görevini üstlendi. Ayrıca Başbakan Giuseppe Zanardelli döneminde de Tarım Bakanlığı'na getirildi.

Paulo Fambri hakkında bakınız, Defter 2 Madde 81, not 1.

İtalya'nın ilk Kralı II. Vittorio Emanuele, 9 Ocak 1878'de yakalandığı zatürre hastalığının akciğer zarı iltihabına neden olması sebebiyle öldü. Öldüğünde ell yedi yaşındaydı.

Madde 85. Arturo Graf

1. Defter 2 Madde 53'te Gramsci, Giovanni Cena'yı bir "Graf takipçisi" olarak niteliyor. Cena, aslında Torino Üniversitesi'nde Arturo Graf'ın öğrencisiydi.

Giovanni Cena ile Arturo Graf'a dair notlar için bakınız, Defter 2 Madde 53, not 1 ve 3. Cena için ayrıca bakınız Defter 3 Madde 93 ve Defter 6 Madde 42.

2. O. M. Barbano, "Per una fede: Da lettere inedite di Arturo Graf" (Kader hakkında: Arturo Graf'ın yayımlanmamış mektuplarından),

Nuova Antologia 63, no. 1352 (16 Temmuz 1928): 151-60.

3. Arturo Graf'ın *Per una fede* (Milano: Treves, 1906) adlı kısa eserinde birtakım yorumlar eşliğinde ilk olarak 1 Haziran 1905 tarihli *Nuova Antologia*'da, yani meşhur derginin Giovanni Cena tarafından yönetildiği dönemde basılan bir makale de vardır.

4. *Il Rinnovamento* (Yenilenme) dergisi, 1907'de Tommaso Gallarati Scotti ile Vincenzo Gioberti'nin siyasal felsefesinden etkilenen başka Milanolu aydınlar tarafından kuruldu. Adından da anlaşılacağı gibi dergi, Katolikliğin öğretilerini bilimle, dogmalarını tarihsel eleştirelilik ve kutsal metinlerle ve toplumsal öğretilerini liberal, demokratik, katılımcı politikalarla bağdaştırarak onun yenilenmesini sağlamak amacıyla kurulmuştu. *Il Rinnovamento* ile ilişkili aydınlar daha çok modernizm olarak tanımlanan ve Papa X. Pius tarafından 1907 tarihli *Pascendi dominici gregis* genelgesiyle resmi olarak lanetlenen akımın bir parçasıydılar. *Il Rinnovamento* 1909 yılında kilise baskısının bir sonucu olarak yayın hayatına son verdi.

Madde 86. Lorianizm. Alfredo Trombetti

1. Bologna Üniversitesi'nde dilbilim dersleri veren birçok dile hâkim Alfredo Trombetti (1866-1929), tüm dillerin tek bir kaynaktan türediği tezinin ateşli bir savunucusuydu. Önemli eserleri arasında dört ciltlik karşılaştırmalı dilbilim çalışması *Saggi di glottologia generale comparata* (1908-20) ile Etrüskçe üzerine *La lingua etrusca* vardır. Bu sonuncusuna Gramsci bu notta değinmiştir. Trombetti, İtalyan Akademisi üyesiydi.

Gramsci, Trombetti'nin eserine, Defter 3 Madde 156'da da değinmektedir.

2. Pericle Ducati, "Il primo Congresso Internazionale Etrusco" (Birinci Uluslararası Etrüskçe Çalışmaları Kongresi), *Nuova Antologia* 63, no. 1352 (16 Temmuz 1928): 196-205.

Arkeolog Pericle Ducati (1880-1944), Catania, Torino ve Bologna üniversitelerinde profesörlük yaptı ve Lincei Akademisi üyesiydi. Daha çok antik klasik sanat ve tarih üzerine yazdı. Bu eserler arasında Etrüsk Medeniyeti'ne dair iki kitap da bulunmaktadır.

3. Sanat tarihi, din ve hukuk konularına fazlasıyla önem veren pozitivizm karşıtı klasik dönem araştırmacısı Gaetano De Sanctis (1880-1944), 1900 yılından Roma Üniversitesi'ne geçtiği 1929 yılına kadar

Torino Üniversitesi'nde antik dönem tarihi profesörü idi. Faşist rejime sadakat yemini etmeyi reddetmesi nedeniyle 1931'de akademik unvanı elinden alındı. 1944'te tekrar profesörlüğe yükseltildi.

Floransa, Torino ve Napoli üniversitelerinde antik dönem tarihi profesörlüğü yapan Luigi Pareti (1885-1962), daha çok Etrüsk, İtalyan ve Yunan kültürlerinin kökeni üzerine yazdı.

4. Alfredo Trombetti, *La lingua etrusca* (Floransa: Casa Editrice Rinascimento del Libro, 1928).

5. Giacomo Devoto (1897-1974), 1927 yılında Floransa Üniversitesi'nde dilbilim profesörü unvanı aldı. İtalya Yarımadası'ndaki antik diller ve kültürler üzerine yoğunlaşmıştı.

6. Gramsci'nin eski dilbilim hocası Matteo Bartoli için bakınız, Defter 3 Madde 74 ve ilgili dipnotlar, özellikle not 2.

Madde 87. İtalyan aydın sınıflarının ortaçağ başlarındaki oluşumuna dair

1. Gramsci, Orta Latince konusuna Defter 3 Madde 76'da değinir.

2. Alessandro Manzoni, *Adelchi* (1822) adlı tragedyasını "Discorso sopra alcuni punti della storia longobardica in Italia" (İtalya'da Longobard tarihinin bazı noktalarına dair bir söylev) başlıklı bir ekle birlikte yayımladı. Manzoni'nin makalede vurguladığı noktalardan biri, yerli Latin halkın kendi özgün kimliklerini korudukları ve yabancı Lombardlı işgalcilerle kaynaşmadıklarıydı. Bizzat tragedya, adından da anlaşılacağı gibi, Desiderius'un oğlu, İtalya'daki son Lombard Kralı Adelchis'e ve babasının Krallığı'nı Şarلمان Hanedanı'ndan geri almak için giriştiği kahramanca savaflara odaklanır. Manzoni, tarihsel Adelchis figürünü romantik bir trajik kahramana dönüştürür. Tragedyanın açık bir ulusalcı motifi de mevcuttur. Eser, İtalyan halkını birbirleriyle bir iktidar mücadelesine girişmiş iki yabancı güç olan Longobardlar ile Franklar'ın tahakkümünün kurbanları olarak tasvir eder. Manzoni'nin aktarmaya çalıştığı mesajlardan biri, İtalyanlar'ın başka yabancı güçlerin tahakkümünden kurtulmak için yine yabancılara güvenmeyip kendi ortak miraslarını tanıyıp birleşerek, kendi bağımsızlıklarını ve ulusallıklarını kazanmaları gerektiği şeklindedir.

3. Francesco Brandileone, "I 'due diritti' e il loro odierno insegnamento in Italia" (İki yasa ve bunların bugün İtalya'da nasıl öğretildikleri hakkında), *Nuova Antologia* 63, no. 1352 (16 Temmuz 1928): 238-52.

Çeşitli üniversitelerde profesörlük yapan meşhur hukuk tarihçisi Francesco Brandileone (1858-1929), Bizans Hukuku üzerine kapsamlı eserler üreten bir uzmandı. Kitaplarından biri, sekizinci yüzyıldan on ikinci yüzyıla dek Güney İtalya'daki Bizans Hukuku üzerine bir çalışmadır.

Madde 88. İtalyan aydınlarının tarihsel formasyonu çalışması

1. Gramsci, Tatiana Schucht'a yazdığı 17 Kasım 1930 ve 3 Ağustos 1931 tarihli mektuplarda, İtalyan aydınlarının tarihi ve rolü üzerine yürüttüğü çalışmada, Roma İmparatorluğu dönemine dek uzanması gerektiğinden bahseder (1: 29-30'da alıntılanan pasajlara bakınız [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 56-57, ç.n.]).

Madde 89. Lorianizm

1. Livius'un kayıp kitaplarının bulunduğu dair yalan haberler Ağustos 1924'ün başından itibaren iki ay boyunca basında kendine büyük yer buldu. *Mouseion* dergisinin baş editörü Mario Di Martino-Fusco (Gramsci'nin adını hatırlamadığı profesör), Napoli manastırlarında tutulan el yazmaları arasında Livius'un Roma Tarihi eserinin kayıp bölümlerini keşfettiği izlenimini yaydı. "Keşif", ilk kez Ağustos başında Francesco Ribezzo tarafından yönetilen akademik dergi *Rivista Indo-Greco-Italica*'da yer aldı. Haberin "Doktor Di Martino'nun şeref sözü"ne dayandığı iddia ediliyordu. Hikâye, gazeteler tarafından yayıldı, sansasyonel haberlere prim vermeye yatkın kimi akademisyenlerin yorumlarıyla şişirildi. Eğitim Bakanı, konu hakkında bir soruşturma başlattı ve Fausto Niccolini'den soruşturmayı yürütmesini istedi. Bu arada sözde keşfi hakkındaki söylentileri yalanlamak için bir çaba harcamayan Di Martino, her şeyin bir yanlış anlaşılardan kaynaklandığını açıklamak zorunda kaldı. *The Chicago Daily News*, Benedetto Croce ile temasa geçti ve konuyu aydınlatmasını istedi. Croce bir telgrafla yanıt verdi. Bu telgrafta yazılanlar 11 Ekim 1926 tarihli Torino gazetesi *La Stampa*'da yayımlandı; bugün ise şurada bulunabilir: Benedetto Croce, *Pagine Sparse* (Bari: Laterza, 1960), 2: 269-70. Onlarca yıl sonra Fausto Niccolini bütün olayı başka bir kitapçıkta yeniden anlattı: 1954'te kişisel çabalarla yayımlanan *La farsa liviana* (Livius farsı); bu kitapçık daha sonra Croce'nin hacimsiz çalışmalarının toplandığı bir kitapta yeniden yer aldı: Fausto Niccolini, *Il Croce minore* (Milano ve Napoli: Ricciardi, 1963), s. 193-248.

2. Matteo Bartoli hakkında bakınız, Defter 3 Madde 74, not 2.

Madde 90. Ast sınıfların tarihi

1. Gramsci kendi el yazmasındaki sayfa numaralarından ve özellikle de Defter 3 Madde 14 ve Madde 18'den bahsediyor.

Madde 91. Peder Bresciani'nin soyu. Kitap fuarı

1. Umberto Fracchia hakkında bakınız, Defter 1 Madde 24, not 18.

Madde 92. Federico Confalonieri

1. Federico Confalonieri hakkında bakınız, Defter 1 Madde 44, not 42; ayrıca bakınız, Defter 3 Madde 81.

Madde 93. Giovanni Cena

1. Giovanni Cena hakkında bakınız, Defter 2 Madde 53 ve ilişkili dipnotlar.

Alessandro Marcucci'nin, Cena'nın, Lazio köylü nüfusunun yararına okullar açmasını metheden iki yayınına bakınız. *G. Cena e le scuole per i contadini* (Roma: Off. Poligr. Ital., 1919), 24 Mayıs 1918'de Lazio'daki bir okulda köylülere hitaben yapılan bir konuşmanın metnini içeren 15 sayfalık bir kitapçıktır. İkincisi ise Marcucci'nin bir eğitim dergisinde yayımladığı bir makaledir: "La scuola in gloria di Giovanni Cena," *I Diritti della Scuola*, 4 Aralık 1921.

Madde 94. Peder Bresciani'nin soyu. Polifilo

1. Luca Beltrami ve hayali Casate Olona kasabası hakkındaki öyküleri (Polifilo mahlasıyla yayımladığı) için bakınız, Defter 1 Madde 24, not 2.

Il Romanzo Mensile ile *La Lettura*, *Corriere della Sera*'nın aylık ekleriydi.

2. Fortunato Pintor, *Bibliografia degli scritti di Luca Beltrami dal marzo 1881 al marzo 1930*, Guido Manzoni'nin önsözüyle birlikte (Milano: Tipografia U. Allegretti, 1930). Beltrami'nin yazılarına dair bu bibliyografya, dostları tarafından "onun yetmiş beşinci doğum günü ve bölge senatörlüğü alışının yirmi beşinci yıl dönümünü" anısına yayımlanmıştır.

Bir Rönesans araştırmacısı ve bazı çok önemli bibliyografik çalışmaların derlemecisi olan Fortunato Pintor (1877-1960), *İtalya Ansiklopedisi*'nin editörlüğünü yaptı ve İtalyanlar'ın biyografik sözlüğünün üretimini denetledi. Floransa'daki ve senatodaki Ulusal Kütüphane'nin kütühanecisi unvanını taşıdı.

382 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

Guido Manzoni hakkında bakınız, Defter 2 Madde 31, not 2.

3. Bakınız, "Bibliografie" (Bibliyografiler), *Il Marzocco* 35, no. 19 (11 Mayıs 1930). Burada Pintor'un Beltrami yazıları bibliyografisi üzerine kısa bir tasvir ve yorum bulunmaktadır; Gramsci'nin bu not için kullandığı kaynak da budur.

4. "Bibliografie." Parantezler Gramsci'ye aittir.

5. Cumhuriyetçi ve ruhban sınıfı karşıtı İspanyol aydın Francisco Ferrer, Barcelona'da Temmuz 1909'da Fas Savaşı'na karşı patlak veren şiddet gösterilerini kışkırtmakla suçlandı. Ferrer, suçlu bulundu ve 13 Ekim 1909'da kurşuna dizildi. Ferrer'in yargılanması ve idamı, İtalya'da büyük çoğunlukla ruhban sınıfı karşıtları tarafından düzenlenen yaygın gösterilere ve grevlere neden oldu. Çok sayıda gazete ve dergi gibi *Il Marzocco* da İspanya'yı, Ferrer'e muamele biçimi nedeniyle kınadı. 17 Ekim 1909 tarihli sayısında (cilt 14, no. 42) bir editör yazısı ile iki makaleyi içeren ilk sayfasını bütünüyle bu konuya ayırdı.

Madde 95. *Peder Bresciani'nin soyu*

1. Bakınız, Edoardo Boutet, "Gli aneddoti dell'Argentina: 2. Eschilo tra le lavandaie" (Arjantin anekdotları [Roma'da Tiyatro]: 2. Çamaşırcı kadınlar arasında Aeschylus), *Il Viandante* I, no. 23 (7 Kasım 1909).

Drama eleştirmeni ve hocası Edoardo Boutet (1856-1915), 1905'te Roma'daki Argentina Theater Kumpanyası'nın yöneticiliğine getirildi ve bu görevi üç yıl sürdürdü.

Tomaso Monicelli ve yayıma hazırladığı haftalık gazete *Il Viandante* hakkında bakınız, Defter 2 Madde 89, not 5.

2. Gaio (Adolfo Orvieto'nun mahlası), "Danton, il melodramma, e il 'romanzo nella vita'" (Danton, drama ve 'hayat içindeki kurgu'), "Marginalia", *Il Marzocco* 34, no. 46 (17 Kasım 1929).

Adolfo Orvieto (1871-1952), kardeşi Angiolo ile birlikte 1896 yılında Floransa'da haftalık dergi *Il Marzocco*'yu kurdu. 1901'den faşist rejim tarafından kapatıldığı 1932'ye dek derginin baş editörlüğünü yaptı.

3. Eugène Cormon (1810-1903) ile Adolphe Dennery (1811-99) tarafından yazılan *Les deux orphelines* (1874) oyunu popülerliğini uzun yıllar korudu.

4. *Danton*'u yazan, Macar oyun yazarı aslında Gyula Pekár (1867-1937) idi. Başta Macarca yazılan *Danton* ilk kez 1921'de Budapeşte'de basıldı.

Madde 96. *Peder Bresciani'nin soyu. Popüler romanlar*

1. Barones Emmuska Orczy (1865-1947), Macaristan'da doğdu fakat yaşamının büyük kısmını İngiltere'de geçirdi. Devrim sırasında Fransız aristokratları yurt dışına kaçırarak kurtaran bir İngiliz aristokrat hakkındaki aşırı popüler roman *The Scarlet Pimpernel*'in 1905'te yayımlanmasıyla üne kavuştu. Orczy'nin diğer romanları arasında *The Scarlet Pimpernel*'in devam öyküleri ile birkaç dedektif romanı da vardır.

2. Guy Newell Boothby (1867-1905), memleketi Avustralya'yı terk edip İngiltere'ye yerleştikten sonra çok sayıda roman ve kısa öykü yazdı. Bunların bazıları Güney Denizi ile Doğu Hindistan gibi egzotik yerlerde geçen macera hikâyeleridir.

3. *La capinera del mulino* (Milano: Sonzogno, tarihi belirsiz), Emile Richebourg'un önce dizi halinde yayımlanan sonra dört cilt halinde basılan uzun romanı *La fauvette du moulin*'in (Paris: Rouff, 1948) İtalyanca çevirisidir. Bu, Richebourg'un (daha önce Defter 3 Madde 78'de bahsi geçen) İtalyanca'ya çevrilen ve Sonzogno Yayınevi'nin ucuz baskıları arasında yayımlanan romanlarından biridir.

4. Edoardo Perino'nun ruhban sınıfı karşıtı yayınları (Guerrazzi'nin çalışması dâhil), Defter 2 Madde 108'de anılmaktadır.

Francesco Domenico Guerrazzi hakkında bakınız, Defter 1 Madde 44, not 37.

Madde 97. *Konkordato*

1. 13 Mayıs 1871'de çıkarılan Papalık Garantileri Yasası, ulusun bütünleşmesi sürecini tamamlayan ve Papa'nın dünyevi gücünün son kırıntılarını silip süpüren Roma'nın alınışının ardından İtalya Krallığı ile Kutsal Kilise arasındaki ilişkileri tanımlamakta ve düzenlemektedir. Diğer ayrıntıların yanı sıra, yasa Katolik Kilisesi'nin başı olarak Papa'nın haklarını ve imtiyazlarını garanti altına almakta ve Vatikan'ın diplomatik dokunulmazlığını resmi olarak tanımaktadır. Bu yasayla İtalyan Hükümeti, Kutsal Kilise'ye yıllık birkaç milyon liredi vermeyi taahhüt etmektedir. Papalık Garantileri Yasası'nı, meşruluğunu tanımadığı bir devletin kabul edilemez bir tek taraflı eylemi olarak gören Vatikan, bu bağışı kabul etmedi fakat İtalyan Hükümeti bu parayı, sadece Papa için ayrılan bir fona düzenli olarak yatırmaya devam etti. İtalya Devleti ile Kutsal Kilise arasındaki ilişkiler 1929 tarihli Lateran Sözleşmeleri (yani konkordato) ile yeniden düzenlendiğinde ise bu problem çözülmüş oldu.

Madde 98. Spartaküs

1. Tenney Frank, *Storia economica di Roma: Dalle origini alla fine della Repubblica*, çev. Bruno Lavagnini (Floransa: Vallecchi, 1924). Hapishanede iken Gramsci'nin elinde bu kitap vardı. Bu kitap, Frank'ın *Economic History of Rome to the End of the Republic* (Cumhuriyet'in Sonuna Doğru Roma'nın İktisadi Tarihi, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1920) adlı kitabının bir çevirisidir. Bu kitabın gözden geçirilmiş bir baskısı 1927 yılında Johns Hopkins University Press tarafından yayımlanmıştır. Gramsci, Frank'ın kitabının 10. bölümündeki (ikinci baskıda 12. bölüm) bir pasaja atıfta bulunuyor: "Kartaca düştüğünde nüfusun büyük bölümü köle olarak satıldı. Marius tarafından ele geçirilen Cimbriler, çalışma kamplarında ağır işlere zorlandıktan birkaç yıl sonra Spartaküs ordusunun ana gövdesini oluşturdular." "The Plebs Urbana" başlıklı bu bölüm geniş ve çeşitli köle toplumların ve sonraki kuşakların, Roma'nın iktisadi ve siyasal hayatı üzerindeki etkisini enine boyuna ele almaktadır.

Madde 99. Sayıların hukuku

1. Bu notun içeriği (başlık ve parantezden sonrası), Madde 98'in 1. notunda alıntı yapılan Tenney Frank'ın *Storia economica di Roma* adlı eserinin 147. sayfasındaki bir dipnotun transkripsiyonudur. Frank'ın *Roma'nın İktisadi Tarihi* eserinin orijinal İngilizce versiyonundaki 10. bölüme (ikinci baskıda 12. bölüm) bakınız.

Madde 100. Peder Bresciani'nin soyu. Popüler edebiyat

1. Ugo Mioni hakkında bakınız, Defter 3 Madde 63 ile not 17 ve ilişkili dipnotlar.

Madde 101. Peder Bresciani'nin soyu. İtalyan edebiyatının anti popüler ya da popüler olmayan ulusal karakteri

1. Adriano Tilgher hakkında bakınız, Defter 1 Madde 28, not 2.
2. "Ferragosto" (Ağustos tatili) alt başlığındaki imzasız nota bakınız, "Rassegna della stampa" (Basın özeti), *L'Italia Letteraria* 2, no. 34 (24 Ağustos 1930).

Giuseppe Parini için bakınız, Defter 1 Madde 88, not 1.

Madde 102. Geçmiş ve bugün. Gazetecilik okulu

1. Gramsci kendi el yazmasındaki sayfa numaralarını kastediyor; Defter 3 Madde 83.

2. "Notizie sindacali" (Sendika haberleri), *L'Italia Letteraria* 2, no. 34 (24 Ağustos 1930).

Madde 103. Risorgimento ve devrimci sınıflar

1. Nino Cortese, *Memorie di un generale della Repubblica e dell'Impero*, 2 cilt (Bari: Laterza, 1927). Eserde, Francesco Pignatelli'nin *Memorie storiche del Regno di Napoli dal 1790 al 1815* (Napoli Krallığı'nın 1790'dan 1815'e dek Tarihsel Olayları) adlı yapıtı ile Cortese'nin kitap uzunluğundaki "Stato e ideali politici nell'Italia meridionale e l'esperienza di una rivoluzione" (Güney İtalya'da devlet ve siyasal idealler ile bir devrim tecrübesi) adlı giriş makalesi bulunmaktadır.

Pignatelli'nin eseri ile Cortese'nin giriş makalesi hakkında bu notta verilen bilgiler (bazı yerlerde kelimesi kelimesine) şurada bulunabilir: Piero Pieri, "Memorie dell'Ottocento" (On dokuzuncu yüzyıl anıları), *Leonardo* 3, no. 12 (20 Aralık 1927). Gramsci'nin elinde *Leonardo*'nun bu sayısı vardı ve Ustica Adası'ndaki mahpusluğu esnasında Pieri'nin makalesini okumuştur. Ne var ki, bu notu yazdığı dönemde (1930'un ikinci yarısı) dergi elinde değildi (Tatiana Schucht'a yazdığı 23 Mart 1930 tarihli mektuba bakınız). (Tatiana Schucht daha sonra Gramsci için *Leonardo*'nun kayıp sayılarını bulmayı başardı ve 4 Mayıs 1931 tarihli mektupta Gramsci ona dergilerin eline geçtiği bilgisini verdi.) Gramsci'nin doğrudan bilgi kaynağı, büyük ihtimalle *Il Marzocco*'nun 5. sayısında (29 Ocak 1928) "Marginalia" bölümünde "Le Memorie del generale Pignatelli" başlığıyla yayımlanan Pieri imzalı makalenin bir özetiydi. Cortese baskısına ilişkin bibliyografik detaylara (sayfa sayısı, fiyat vs.) gelince, Gramsci bunları muhtemelen Turi Hapishanesi'nde bu notu yazarken elinde bulunan dergilere Laterza Yayınevi'nin verdiği reklamlar aracılığıyla ulaşmıştır.

Napolili bir aristokrat olan Strongoli Prensi Francesco Pignatelli (1775-1853), on sekizinci yüzyıl liberal düşüncesinden etkilendi, bu yüzden Bourbon monarşisi ile ters düştü ve nihai olarak Jakoben davayı benimsedi. 1798'de, General Championnet komutasında Roma'yı işgal eden Fransız Cumhuriyet Ordusu'na katıldı ve birliklerden birini Kral Ferdinand'ın Sicilya'ya kaçmasıyla ve Parthenopea Cumhuriye-

ti'nin kurulmasıyla sonuçlanan Napoli Krallığı'na karşı, sefer de yönetti. Pignatelli, cumhuriyetin kısa ömründe muhaliflerin bastırılmasında önemli bir rol üstlendi. Bourbon monarşisi yeniden tesis edildiğinde, iki kardeşi (Ferdinando ile Mario) idam edildi ama o Fransa'ya ve Kuzey İtalya'ya sürgüne kaçmayı başardı. 1806'da Napolyon tarafından ele geçirilen Napoli'ye döndü ve Kral Ferdinand bir kez daha Sicilya'ya kaçtı. Pignatelli, Joseph Bonaparte ve Joachim Murat yönetimlerinde önemli görevlerde bulundu. Daha sonra Avusturya'ya karşı askeri seferlere katıldı.

Gramsci başka bir yerde tarihçi Nino Cortese'nin, Napolyon döneminde Napoli üzerine başka bir çalışmasına da atıfta bulunur; bakınız, Defter 2 Madde 98 ve ilişkili dipnotlar.

Madde 104. Popüler edebiyat. Amerikan işçilerinin yazıları antolojisi

1. Gramsci, *Poèmes d'ouvriers américains*'i hapishanede eline geçen *Les Nouvelles Littéraires*'teki reklamlarda gördü.

2. Gramsci, Depresle'nin antolojisi hakkındaki bilgiyi *Les Nouvelles Littéraires*'in 410. sayısındaki (23 Ağustos 1930) "Correspondance" bölümünden edinmiştir.

Henri Barbusse hakkında bakınız, Defter 3 Madde 4 ve not 6.

3. *Les Nouvelles Littéraires*'in 405. sayısında (19 Temmuz 1930) *Nouvel âge littéraire* için çıkan bir reklam.

Madde 105. Lorianizm. Amerikan fıstığı ve yağı

1. Lorianizm üzerine, İtalya'nın yakıt ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla büyük miktarlarda fıstık üretmekle ilgili bu öneriyi dillendiren başka bir not yoktur.

2. Albay Barberis'in bilim kongresindeki "Il combustibile liquido e il suo avvenire" (Likit yakıt ve geleceği) başlıklı sunumu şurada anılmaktadır: Manfredi Gravina, "Olii, petroli, e benzina" (Yağ, petrol ve benzin), *Nuova Antologia* 63, no. 1339 (1 Ocak 1928): 59-71. Gravina'nın makalesinin ilk kısmı, Defter 2 Madde 54'te ele alınmıştır.

Madde 106. Profesör H. de Vries de Heekelingen

1. Bu nottaki tüm bilgiler şu kısa makaleden alınmıştır: L. Amaro, "Indagini internazionali sul fascismo" (Faşizm üzerine uluslararası araştırma), "Notizie e commenti" (Haberler ve Yorumlar), *Nuova Anto-*

logia 63, no. 1340 (16 Ocak 1928): 259-61.

Madde 107. Risorgimento sürecinde toplumsal sınıflar

1. Gramsci, alıntıyı Niccolò Rodolico'nun Güney İtalya'da Risorgimento Hareketi'nin ilk aşamalarında halkın rolü üzerine kitabından -*Il popolo agli inizi del Risorgimento nell'Italia meridionale* (Floransa: Le Monnier, 1925)- yapmış ve bu kitap hakkındaki bibliyografik bilgiyi şuradan almıştır: "Rassegna bibliografica" (Bibliyografik özet), *Nuova Antologia* 63, no. 1340 (16 Ocak 1928): 269.

İtalya'nın özgürlüğünü sağlamak amacıyla gizli örgüt Esperia'yı kuran Bandiera Kardeşler hakkında bakınız, Defter 2 Madde 69, not 2.

Niccolò Rodolico hakkında bakınız, Defter 2 Madde 62, not 1.

2. Gramsci, 1821'in ilk aylarında içlerinde Santorre di Santarosa'nın da olduğu bir grup liberal aristokrat subayın bir anayasa ve Avusturya'ya karşı ulusal bağımsızlık savaşı için başlattıkları ayaklanmanın bastırılmasının ardından Torino'da gerçekleşen mahkemelerden bahsediyor. Her ne kadar ayaklanma Kral I. Emanuele Vittorio'yu tahttan indirse de, yeni Kral Carlo Felice, Avusturya ordusunun da yardımıyla birkaç ay içinde ayaklanmayı bastırabildi. Yargılamalar sonucunda çok sayıda idam kararı verildi fakat birçok subayın kaçması neticesinde sadece iki idam cezası infaz edilebildi.

3. Mazzini'nin ulusal hareketinden esinlenen Milano ve başka yerlerdeki ayaklanmaların başarısız olması ve bunları takip eden gaddarca misillemeler, Mazzini'nin devrimci stratejisinin, onunla aynı siyasal idealleri paylaşanlar tarafından bile ciddi ve yaygın bir şekilde sorgulanmasına neden oldu. Yılmayan Mazzini inançlarında diretti, Londra merkezli Ulusal Komite'yi feshetti ve Eylem Partisi'ni kurdu.

Mazzini'nin yakın çalışma arkadaşlarından Francesco Crispi (Defter 1 Madde 43, not 10'a bakınız), 1858'de kendisi gibi İtalyan sürgünler, Felice Orsini'nin III. Napolyon'a karşı suikast girişiminden sonra Fransızlar tarafından suçlanmaya başlayınca Paris'ten Portekiz'e göç etti.

Madde 109. Peder Bresciani'nin soyu. Italo Svevo ve İtalyan edebiyatçılar

1. Italo Svevo, James Joyce ile İrlandalı romancının Trieste'de yaşadığı 1907 yılında tanıştı. Joyce İngilizce öğreterek geçimini sağlamaya çalışıyordu; iş ilişkileri nedeniyle sıkça İngiltere'ye gitmesi gereken Svevo, dilini geliştirmek için yardıma ihtiyaç duyuyordu. İkili kısa zamanda

dost oldular. O dönemde Svevo kendi çabalarıyla iki roman -*Una vita* (1892), İngilizce'ye *A Life* (1963) adıyla çevrildi; *Senilità* (1898), İngilizce'ye *As a Man Grows Older* (1932) adıyla çevrildi- yayımlamıştı ve bu iki roman da herhangi bir ilgi görmemişti. Joyce, Svevo'nun eserlerinden fazlasıyla etkilendi ve dostunu roman yazmaya devam etmesi için yüreklendirdi. Svevo, bir kez daha kendi çabalarıyla yayımladığı bir roman daha yazdı: *La coscienza di Zeno* (1923), İngilizce'ye *Confessions of Zeno* (1930) adıyla çevrildi. Her ne kadar sonradan Svevo'nun en iyi romanı olarak görülecek olsa da, bu roman ilk başta İtalyan eleştirmenleri tarafından görmezden gelindi. Joyce ise romanı çok önemsemi ve onu içlerinde Valéry Larbaud ile Benjamin Crémieux'nun da olduğu Parisli edebiyat dostlarına tavsiye etti. Onların tepkileri de en az Joyce'un tepkisi kadar heyecan doluydu: Hep birlikte Svevo'yu büyük bir modern romancı olarak ilan ettiler. İtalya'da Svevo, 1825'e kadar tanınmadı. Bu yıl içinde şair, eleştirmen ve geleceğin Nobel Ödülü sahibi Eugenio Montale, *L'Esame*'de *La coscienza di Zeno*'yu öven bir makale yazdı. Bu makalede ve daha sonraki eleştiri yazılarında Montale, Svevo'nun İtalyan okurlar tarafından anlaşılmasına ve takdir edilmesine büyük katkılarda bulundu. (Italo Svevo için bakınız, Defter 1 Madde 33, not 1.)

2. Editörün notu, *La Fiera Letteraria* 4, no. 39 (23 Eylül 1928). Alın-tı yapılan pasajdaki parantez içi görüşler Gramsci'ye aittir.

Not içinde üç kez *L'Italia Letteraria*'ya atıfta bulunulan yerlerde aslında *La Fiera Letteraria*'daki makaleler kastedilmektedir. *La Fiera Letteraria*, Nisan 1929'da ismini *L'Italia Letteraria* olarak değiştirmiştir.

3. Carlo Linati, "Italo Svevo, romanziere" (Italo Svevo, romancı), *Nuova Antologia* 63, no. 1341 (1 Şubat 1928): 328-36.

Romancı ve edebiyat eleştirmeni Carlo Linati (1878-1949) modern İngiliz, İrlanda ve Amerikan edebiyatına özel bir ilgi duymaktaydı. Yeats, Synge, Henry James, D. H. Lawrence'nin eserleri ile James Joyce'un *Exiles* oyununu çevirmenin yanı sıra Pound'un şiirini İtalyanca'ya çeviren ilk kişiydi.

4. Bakınız, Defter 1 Madde 102, not 3 ve ilişkili notlar.

5. Lea Nissim, "Omero Redi e le 'Pistole'" (Omero Redi ve 'Mektuplar'), *Nuova Antologia* 63, no.1341 (1 Şubat 1928): 352-64. Bu makale, gençler için çıkarılan Pazar gazetesi *Il Giornalino della Domenica*'da Omero Redi mahlasıyla yazılan "Pistole" (Mektuplar) köşesi hakkındadır. "Pistole"nin yazarı, Omero Redi adlı Floransalı bir çocuk karakteri

yaratan rahip Ermenegildo Pistelli idi. Yazılar, genç Omero'nun bakış açısından okul deneyimlerini aktarmakta ve eğitim sisteminin açıklarına değinmektedir. Bu "Mektuplar" daha sonra *Le pistole di Omero* (1917) başlığıyla bir ciltte toplandı. 1927'de *Memorie di Omero Redi* (Omero Redi'nin Anıları) yayımlandı. Yaptığı diğer işlerin yanı sıra Dante ile Pascoli'nin Latince eserlerinin eleştirel edisyonlarını da hazırlayan uzman filolog Pistelli, bazı Yunan ve Roma klasikleri ile Manzoni'nin *The Betrothed* adlı eseri üzerine çocuklar için yorumlar yazdı.

Vamba, 1906'da sıra dışı bir başarı çizgisi yakalayan ve ölümünün ardından 1924'e dek yayımlanmaya devam eden gençler için pazar gazetesi *Il Giornalino della Domenica*'yı kuran Luigi Bertelli'nin (1858-1920) kullandığı mahlastı. Bertelli'nin yazıları geniş bir genç okur kitlesine ulaştı.

Madde 111. Lorianizm

1. Benedetto Migliore, "Una nuova interpretazione delle rime di Dante e del 'dolce stil nuovo'" (Dante'nin ilahileri ve *dolce stil nuovo* üzerine yeni bir bakış açısı), *Nuova Antologia* 63, no. 1342 (16 Şubat 1928): 446-61. Makalede Migliore, Luigi Valli'nin *Il linguaggio segreto di Dante e dei fedeli d'Amore* (Roma: Casa Editrice Optima, 1928) adlı kitabına değinmektedir. Kitapta Valli, kendi deyimiyle "Dante'nin gizli dili" için bir anahtar vermeye çalışmaktadır. Gramsci Valli'nin çalışmasına ilk kez, Defter 1 Madde 97'de değinir ve onu Loricacı olarak niteler.

Luigi Valli için bakınız, Defter 1 Madde 97, not 1.

Madde 112. Corrado Barbagallo

1. Corrado Barbagallo, *L'oro e il fuoco: Capitale e lavoro attraverso i secoli* (Milano: Corbaccio, 1927). Gramsci, Milano'da tutuklu halde duruşmayı beklerken, Barbagallo'nun sermaye ve emeğin antik Roma dönemine dek tarihini işleyen bu kitabının bir kopyasını aldı. Gramsci, Barbagallo'nun eserine Defter 1 Madde 25 ve Defter 4 Madde 60'ta da değinmektedir.

Corrado Barbagallo ve antik iktisat tarihi üzerine yazıları için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 17 ve 18.

2. Joachim Marquardt ile Theodor Mommsen arasında *collegia opificium et artificium* (yani antik Roma'da imparatorluk döneminde, özellikle de Diocletianus ve Constantinus dönemlerinde giderek daha fazla

önem kazanan loncalar) kurumunun işlevi hakkındaki anlaşmazlık, şu makalede kısaca ele alınmıştır: M. Pierro, "I problemi del lavoro" (Emek sorunları), "Notizie e commenti" (Haberler ve yorumlar), *Nuova Antologia* 63, no. 1342 (16 Şubat 1928): 537-539.

Theodor Mommsen ve Joachim Marquardt, antik Roma üzerine hacimli eserlerinde *collegia*'dan defalarca söz ederler; özellikle bakınız, T. Mommsen, *De collegiis et sodaliciis* (1843), J. Marquardt, *Römische Finanzverwaltung* (1884).

Madde 113. Ütopyalar

1. Achille Loria, "Pensieri e soggetti economici in Shakespeare" (Shakespeare'de İktisadi Düşünceler ve Temalar), *Nuova Antologia* 63, no. 1353 (1 Ağustos 1928), 315-29. Bu makalenin 317-18. sayfalarında Loria, Renan'ın her ikisi de Shakespeare'in *Tempest* eserini çıkış noktası olarak kullanan *Caliban* (1887) ve *L'eau de jouvence* (1889) oyunlarına gönderme yapar.

Madde 114. Geçmiş ve bugün

1. Bu, Achille Loria'nın (özellikle Shakespeare'in *Atinalı Timon* eserinden) "Pensieri e soggetti economici in Shakespeare" (Shakespeare'de İktisadi Düşünceler ve Temalar), *Nuova Antologia* 63, no. 1353 (1 Ağustos 1928) makalesinin 323. sayfasında İtalyanca olarak yaptığı alıntının çevirisidir. Alıntının sonundaki Gramsci'ye ait parantez içi soru işaretinin belirttiği gibi, Loria hangi perde ve sahneden alıntı yaptığını göstermez. Loria'nın makalesi Shakespeare'in oyunlarından çok sayıda alıntıyla doludur ve içlerinden hiç biri tanımlanmaz. Dahası, Loria'nın alıntıları -birebir çeviriden ziyade- Shakespeare'in metninin gelişigüzel aktarımlarından ibarettir. Her ne kadar birçok örnekte, Loria'nın alıntıları orijinalle kıyaslandığında az ya da çok tanınır halde olsa da *Atinalı Timon*'dan yapılan bu alıntı orijinal İngilizce versiyondaki belli bir dize ile tam olarak eşleştirememektedir.

Madde 116. İtalyan eğitilmiş sınıfların uluslararası işlevi

1. Eugenio Barbarich, "Un generale di cavalleria italo-albanese: Giorgio Basta" (Bir İtalyan-Arnavut Süvari Generali: Giorgio Basta), *Nuova Antologia* 63, no. 1354 (16 Ağustos 1928): 459-73.

Giorgio Basta (1540-1612), kendini önce bir süvari olarak gösterdi,

sonra 1579'da Alessandro Farnese (Parma Dükü), onu kendi süvari birliğinin başkomutanlığına getirdi. Farnese'nin ölümünden sonra Basta, Habsburg İmparatoru II. Rudolf'un ordusuna katıldı. Nihayet işgal altındaki Transilvanya ve Macaristan'daki imparatorluk ordularının başına getirildi ve Protestanlar'ın katli ile ün kazandı. Son yıllarında kendini araştırmacılığa adadı ve askeri bilim alanında çok sayıda eser üretti. İçlerinden en ünlüsü olan *Il governo della cavalleria leggera* (1612), hafif süvarinin stratejik ve taktik kullanımı hakkındadır.

2. age, s. 473. Birtakım önemli askeri seferlerde kendini gösteren Modenalı İtalyan Prens Raimondo Montecuccoli (1609-80), Avusturya İmparatorluk Ordusu'nda Mareşalliğe yükseldi. Montecuccoli, özellikle istihkam ve manevra tekniklerindeki ustalığı nedeniyle saygı görüyordu. Kendisi, askeri bilim ve askeri tarih konularında çok sayıda kitaba imza attı. Süvarilerin işlevi ve kullanımı hakkındaki görüşleri, başta Giorgio Basta'nın eserinden etkilenecek olmuştur.

Madde 119. Geçmiş ve bugün. Ajitasyon ve propaganda

1. Agostino Depretis (1813-87), Piedmont Parlamentosu'na ilk kez 1848'de seçildi; kendisi o dönemde bir Mazzini takipçisiydi. 1876'da İtalya'nın ilk solcu Başbakanı olmadan önce çeşitli bakanlık görevleri üstlendi. Bu mevkide üç kısa aranın dışında on bir sene kaldı. Parlamento politikalarına öyle sıkı etkilerde bulunuyordu ki bizzat "dikta-tör" olarak yaftalandı. İktidarda bu denli uzun süre kalmasını sağlayan şey "dönüşümcülük" politikasıydı: Kendi yasama projeleri için parti içinde savaşılmaktansa muhalefet üyelerine ve/veya onların taraftarlarına menfaat sunarak (bazen kabine görevleri gibi), onlarla işbirliğine gitti. 1882 seçim kampanyasında Depretis, dönüşümcülüğü alenen savundu ve destekledi ve seçimlerdeki başarısı, yaklaşımını güçlendirir gibiydi. Her ne kadar uzlaşma sanatındaki ustalığı ona sağ kanat koalisyon üyeleriyle işbirliği yapma şansını kazandırarak bir dizi önemli reformu geçirme imkanı (bunların içinde oy hakkının genişletilmesi ve bazı adaletsiz vergi uygulamalarının kaldırılması da vardı) verse de, Crispi gibi öne çıkmış bazı Sol kanat çalışma arkadaşlarının da öfkesini üzerine çekti. Gramsci'nin Defter 1 Madde 43 ve Madde 44'te belirttiği gibi dönüşümcülük, İtalya'nın birleşik ve bağımsız bir ulus olarak ilk yıllarına dek izi sürülebilecek bir akımdır ve hatta ondan da önce Piedmont siyasetine dek; dönüşümcülüğü sadece İtalyan siyasetinin karmaşıklıkla-

rına kendi ayırt edici karakterini kazandıran kalıcı bir sisteme dönüştüren Depretis idi. Başbakanlar olarak Crispi ile Giolitti de dönüştürücü- lüğün sadık uygulayıcıları oldular.

Francesco Crispi hakkında bakınız, Defter 1 Madde 43, not 10; Giovanni Giolitti için bakınız, özellikle Defter 1 Madde 43, not 12.

Gramsci, dönüştürücülük konusunu defterlerde birkaç kez ele alır fakat özellikle bakınız, Defter 8 Madde 36.

2. Max Weber, *Parlamento e governo nel nuovo ordinamento della Germania: Critica politica della burocrazia e della vita dei partiti*, çev. ve ön- söz Enrico Ruta (Bari: Laterza, 1919). Bu, Max Weber'in savaş sonrası Almanya'daki parlamento ve hükümet üzerine politik bir bürokrasi ve siyasal parti eleştirisi olan Almanca kitabının İtalyanca çevirisidir: *Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland, zur politischen Kritik des Beamtentums und Parteiwesens* (Münih: Duncker und Humblot, 1918). Her ne kadar bu kitap Gramsci'nin elindeki kitaplar arasında yoksa da, onun bu kitabı daha önce okumuş olduğu açıktır; kitap hakkındaki görüşleri için Defter 12 Madde 1 ve Defter 15 Madde 48'e ve ayrıca buradaki çeviri üzerine yorumlara bakınız. Bu notta aktardığı bibliyografik bilgi, Laterza Yayınevi'nin bir kataloğundan alınmış olabilir.

Madde 120. Antonio Fradeletto

1. Radikal Parti üyesi Venedikli hatip ve siyasetçi Antonio Fradeletto (1858-1930), 1900'den Başbakan Orlando'nun onu savaşın doğrudan etkisine maruz kalmış bölgelerin yeniden inşası için yeni kurulmuş bir bakanlığa getirdiği 1919 yılına dek vekillik yaptı. 1920'de Senatör oldu. Sanat, edebiyat, İtalyan tarihi ve eğitim üzerine verdiği birçok söylevi birkaç cilt halinde yayımlandı.

20 Aralık 1915'te Antonio Fradeletto, Torino'daki Vittoria Tiyatrosu'nda "Venezia e l'ora presente" (Venedik ve günümüz) konulu bir konuşma yaptı. İtalya bir önceki Mayıs'ta savaşa girmişti ve Fradeletto yurtsever duyguları canlandırmak için konuşmuştu. Söylev Gramsci'yi, Fradeletto'yu ulusalcı mitler yaratmak amacıyla İtalyan tarihini çarpıtmakla suçladığı iki saldırgan makale yazmaya itti. Bu makaleler sırasıyla şunlardır: "La bestialità storiche dell'on. Fradeletto" (Sayın Fradeletto'nun tarihsel saçmalığı), 21 Aralık 1915 tarihli *Avanti!*'nin Torino ve Milano baskıları; "La bestialità storiche dell'on. Fradeletto e dei suoi difensori" (Sayın Fradeletto'nun ve taraftarlarının tarihsel saçmalığı), 24

Aralık 1915 tarihli *Avanti!*'nin Torino ve Milano baskıları. İlk makalede Gramsci şöyle yazmış:

Hatip, Venedik tarihinin öne çıkan üç niteliğinin şunlar olduğunu söylüyor: (i) Adriyatik'i hâkimiyet altına alma mücadelesi (bu mücadeleyle Venedik, sözde, Roma'nın girişimini sürdürüyor ve Slavlar'ı bu denizden uzak tutuyor); (ii) İtalyanlık ve özgürlük kavramları eşliğinde Habsburg Hanedanı'na karşı mücadele (böylece on yedinci yüzyılda Venedik ile Savoy dukeleri, ulusal bağımsızlık düşüncesine tek kapılanlardı); (iii) Türkler'e karşı mücadele...

Aslında Venedik'in Adriyatik'te giriştiği savaşlar... Slavlık dışında her niteliğe sahip olabilecek Cenova'ya ve karşı kıyıda ki Ragusa ve Zara şehirlerine yönelikti...

On yedinci yüzyılda St. Mark Cumhuriyeti'nin İtalyan ulusal duygusuna ilişkin iddiaya gelince, bu, bugün bile ders kitaplarında sıkça görülen fakat hiçbir ciddi araştırmacının ciddiye almayı hayal dahi etmeyeceği bariz bir tarihsel gafur. Fransız Devrimi'ne dek İtalya'da hiçbir yaygın ya da etkin bir ulusal his yoktu; Edebiyatçıların ve tarihçilerin eserlerindeki İtalyanlık ifadeleri, bireylere bağlı olarak az ya da çok ciddi edebiyat ve retorikten başka bir şey değildi. Machiavelli kendi yüzyılını tam olarak kapsamaz. Ulusal dayanışma ruhuna sahip olan ve ulusal devrime girişen ise, 1789 sonrası sınıf bilinci kazanan burjuvazi idi.

Gramsci, Fradeletto'nun tarihsel revizyonizmini bir başka makalede de ele alır ve burada bir kez daha İtalyan tarihinin savaş dönemi hatiplerinin retorik aşırılıklarıyla çarpıtılmasına ses çıkarır; bakınız, "Parole! Parole! Parole!" (Sözler! Sözler! Sözler!), *Il Grido del Popolo*, 26 Şubat 1916.

2. Parlamentonun Milliyetçi üyelerinden Vittorio Cian (hakkında bakınız, Defter 2 Madde 31 ve not 3), Gramsci'nin de orada olduğu uzun yıllar boyunca Torino Üniversitesi'nde İtalyan edebiyatı profesörlüğü yaptı. Cian, Gramsci'nin gazete yazılarında sıkça kendine yer bulur ve keskin eleştirilere maruz kalır. 18 Ocak 1916 tarihli *Avanti!* gazetesinin Torino baskısındaki "Da De Sanctis a... Cian" (De Sanctis'ten... Cian'a) başlıklı makalesinde Gramsci, İtalyan olmayan yurttaşların üniversite profesörlüğü almasının engellenmesi önerisini eleştirir. Aynı makalede, Gramsci 1911'de Cian'ın "Libya savaşına karşı bir öğretmenler boykotunu" alenen savunduğunu hatırlatır. İki gün sonra, 20 Ocak 1916 ta-

rihli *Avanti!*”nin Torino baskısındaki “Sotto la Mole” köşesinde yayımlanan “Il capintesta” (Elebaşı) makalesinde Gramsci, Cian’ın Alman karşıtı tavırlarıyla alay eder (başka makalelerde de fırsat buldukça yaptığı gibi). 17 Mayıs 1916 tarihli *Avanti!* gazetesinin Torino baskısındaki “Sotto la Mole” köşesinde yayımlanan “Per un mandarino dell’università” (Bir Üniversite Mandarini İçin) makalesinde profesörü, “militan siyasete karışmadan sadece öğretmenlik görevlerini ifa etmek isteyen ve yurtseverlik payeleriyle donatılma peşinde olmayan bütün o öğretmenleri okul yetkililerine bildirerek ün ve ödül peşinde koşmakla” itham eder. Gramsci’nin Cian’ın fanatik ve gerici milliyetçiliğine dair çok sayıda makalesi arasında özellikle 6 Temmuz 1916 tarihli *Avanti!* gazetesinin Torino baskısındaki “Sotto la Mole” köşesinde yayımlanan “Bollettino del fronte interno” (Merkez cephe bülteni) makalesine, 21 Temmuz 1918 tarihli *Avanti!* gazetesinin Torino baskısındaki “Sotto la Mole” köşesinde yayımlanan “Disagio” (Huzursuzluk) makalesine, 11 Eylül 1918 tarihli *Avanti!* gazetesinin Torino baskısındaki “Il mondo, Bertoldo, e il professore Vittorio Cian” (Dünya, Bertoldo ve Profesör Cian) makalesine, 20 Ocak 1920 tarihli *Avanti!* gazetesinin Piedmont baskısındaki “Sotto la Mole” köşesinde yayımlanan “La guerra continua, signori” (Savaş devam ediyor, beyler) makalesine bakınız.

3. Enrico Corradini için bakınız, Defter 1 Madde 58, not 3; Francesco Coppola için bakınız, Defter 1 Madde 35, not 1; Luigi Federzoni için bakınız, Defter 2 Madde 25, not 1.

Gramsci, Maurice Barrès’in milliyetçiliğine bu defterde daha önce de değiniyor; bakınız, Defter 3 Madde 2 ve ilişkili dipnotlarda özellikle not 6.

Madde 121. Peder Bresciani’nin soyu

1. Arturo Calza, “Concorsi letterari” (Edebiyat yarışmaları), “Fra i libri e la vita” (Kitapların ve yaşamın ortasında), *Nuova Antologia* 63, no. 1358 (16 Ekim 1928): 533. Parantezler Gramsci’ye aittir.

Arturo Calza (1862-1934), en başından itibaren *Giornale d’Italia*’nın editörlük kadrosunda bulundu ve düzenli yazdığı “Il farmacista” (Eczacı) köşesiyle tanındı. Yazılarında Sidney Sonnino’nun sözcülüğünü yapan gazetenin muhafazakâr ve milliyetçi çizgisiyle uyum içinde kaldı. Gazetenin baş editörü ise Alberto Bergamini idi. *Nuova Antologia*’da düzenli yazılar yayımlamak amacıyla *Giornale d’Italia*’yı 1932’nin sonuna doğru terk etti. Burada Diogene Laerzio mahlasını kullandı. 1930’da

makalelerinden biri *Critica Fascista*'nın öfkelerini çekti. Dergi onu anti-faşist olmakla suçladı ve bu dönemin sonunda Calza'nın gazetecilik kariyeri sona erdi. Gramsci bu döneme Defter 6 Madde 55'te değinir.

Roberto Forges Davanzati için bakınız, Defter 1 Madde 53, not 4.

Madde 122. İtalyan diplomasisi. Costantino Nigra ve Wuchali Sözleşmesi

1. Costantino Nigra için bakınız, Defter 2 Madde 95, not 2; Wuchali Sözleşmesi (Uccialli Sözleşmesi olarak da biliniyor) için bakınız, Defter 2 Madde 21, not 3.

2. Carlo Richelmy, "Lettere inedite di Costantino Nigra" (Costantino Nigra'nın Yayınlanmamış Mektupları), *Nuova Antologia* 63, no. 1360, (16 Kasım 1928): 155-61.

3. Emilio Visconti-Venosta (1829-1914), 1863-1901 arasında yedi kez Dışişleri Bakanlığı'na getirildi. Aralıksız en uzun Bakanlık süreci 1869 ile 1876 arasındaydı. Visconti-Venosta, Wuchali Sözleşmesi imzalandığında Dışişleri Bakanı değildi ama Adowa'daki askeri yenilginin ardından İtalya'nın Etiyopya'nın tam bağımsızlığını ve egemenliğini tanıdığı ama bir yandan da Eritre'deki sömürgesini koruduğu Addis Ababa Barış Antlaşması'nı imzaladığı Ekim 1896'da görevdeydi.

4. Richelmy, "Lettere inedite di Costantino Nigra", s. 156-57.

Kont Pietro Antonelli Wuchali Sözleşmesi'nin İtalya temsilcisi olarak imzaladı. Birkaç yıl boyunca Etiyopya Hükümeti'yle yapılan pazarlıklarda başroldeydi fakat sözleşmenin ihtilafli maddelerine dair tartışmaları -savaşla birlikte yükselen ve İtalya'ya pahalıya patlayan bir tartışma- sonuçlandıramadı.

Garibaldi'nin meşhur "Binler"inin ve 1876'dan itibaren parlamento'nun bir üyesi olan Oreste Baratieri (1841-1901), 1892'de Eritre Valiliği'ne getirildi. Bölgede birtakım askeri zaferler kazandı ancak sonunda 1 Mart 1896'da Adowa'da İmparator II. Menelik'e karşı yürütülen bir savaşta, beş bin askerini yitiren İtalyanlar'ın feci hezimetinden sorumlu tutuldu.

Madde 123. Acınası İtalyan

1. Filippo Virgili, "L'espansione della cultura italiana" (İtalyan kültürünün yayılması), *Nuova Antologia* 63, no. 1361 (1 Aralık 1928): 346. İtalikler ve eklentiler Gramsci'ye aittir.

Madde 124. Göç

1. Gramsci, önce Defter 1 Madde 58'de Ferri'nin parlamentodaki İtalyan göçü üzerine konuşmasından bahsediyor; ayrıca ilişkili dipnotlardaki not 2'ye bakınız.

Enrico Ferri için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 15.

2. Filippo Virgilio, "L'espansione della cultura italiana" (İtalyan kültürünün yayılması), *Nuova Antologia* 63, no. 1361 (1 Aralık 1928): 339-49, özellikle s. 342-43.

Filippo Virgilio, İtalya'da tarımsal hayat üzerine bir kitap da yazdı: *L'Italia agricola odierna* (Milano: Hoepli, 1930). Kitapta, zamanında Mussolini'nin Tarım Bakanlığı'nı yapan Giacomo Acerbo'nun bir önsözü de vardır; Turi idi Bari'deki hapishanede bu kitaba sahip olmasına karşın Gramsci defterlerde ona hiç değinmez.

3. Enrico Corradini ve proleter bir ulus olarak İtalya'ya yönelik milliyetçi konsepti ve Gramsci'nin bitmemiş "Güney Sorunu'nun Bazı Yönleri" makalesindeki göç sorunu tespiti hakkında bakınız, Defter 1 Madde 58, not 1 ve 3.

4. Ferruccio Macola'nın Avrupa'nın Latin Amerika'yı göç yoluyla tekrar ele geçirmesini anlatan *L'Europa alla conquista dell'America latina* (Venedik, 1894) kitabından yapılan alıntı Virgilio'nun makalesinde 342. sayfadadır.

5. Başbakan olarak Crispi, İtalya'yı bir sömürge gücüne dönüştürmeye çalıştı; onun yayılmacı politikası Etiyopya'daki felaketle birlikte son buldu. Francesco Crispi için bakınız, Defter 1 Madde 43, not 10.

Madde 125. Luigi Castellazzo, Mantuva duruşması ve Avusturya idaresi altındaki diğer duruşmalar

1. Lombardy'deki Mazzini yanlısı devrimci örgütün militan üyesi Luigi Castellazzo (1827-90), Nisan 1852'de tutuklandı ve Avusturyalılar'a karşı komplo nedeniyle uzun bir hapis cezasına çarptırıldı. Ertesi yıl ise affedildi ve salındı. Salındıktan sonra İtalya'nın özgürleşmesi ve bütünleşmesi mücadelesine yeniden katıldı, içinde Garibaldi yönetiminde Trentino'daki çarpışmanın da olduğu birkaç devrimci savaşta yer aldı. 1867'de Papalık Polisi tarafından yakalandı ve iki yıl içeride tutuldu. Gramsci'nin bu notta belirttiği gibi, Castellazzo daha sonra Grosseto seçim bölgesinden parlamentoya seçildi.

Castellazzo'nun 1852'deki tutuklanması, Lombardy-Veneto'daki Avus-

turya güvenlik güçlerinin Mareşal Joseph Radetzky komutasında her türden muhalif hareketi bastırmaya çalıştığı bir dönemde gerçekleşti. Aynı yıl içinde çok sayıda Mazzini yanlısı devrimci de tutuklandı ve Kasım ayında Mantova'da gerçekleşen bir duruşmayla içlerinden beşi idam cezasına çarptırıldı. Enrico Tazzoli (hakkında bakınız, Defter 1 Madde 88, not 1), Angelo Scarsellini, Bernardo de Canal, Giovanni Zambelli ve Carlo Poma 7 Aralık 1852'de Mantova'daki Belfiore Kalesi'nde halkın önünde idam edildiler. Bu kişilere daha sonra Belfiore Şehitleri denildi. Avusturya baskısı, Milano'da 1853'ün Şubat ayı başlarında patlak veren ayaklanmanın ardından daha da arttı ve o ayın sonunda Mantova'daki bir başka duruşmada üç idam kararı daha alındı: Mazzini yanlısı Tito Speri, Carlo Montanari ve Bartolomeo Graziosi, 3 Mart 1853'te Belfiore Kalesi'nde idam edildiler ve ikinci Belfiore Şehitleri grubu oldular. Aynı ayın sonuna doğru yine Mantova'da Mazzini yanlısı Pietro Frattini, komplo ve hainlik suçlamasıyla idam cezası aldı. Onun idamı da 19 Mart'ta yine Belfiore'de gerçekleşti ve o da son Belfiore Şehidi oldu.

Muhafazakâr tarihçi Alessandro Luzio, Belfiore Şehitleri'nin yargılanması ve infazı hakkında bir kitap (Gramsci bu not içinde alıntı yapmaktadır) yazdı *-I martiri di Belfiore e il loro processo*, 4. baskı (Milano: Cogliati, 1924)- ve bu kitapta, tutuklandıktan sonra Castellazzo'nun Avusturyalılar'a Belfiore Şehitleri'nin kaderini belirleyen lanet bilgileri verdiğini aktardı. Başka tarihçiler, yoldaş devrimcilerin ölümü için onun itiraflarını sorumlu tutmaya çok yatkın değildiler.

Gramsci, Luzio'nun bir tarihçi olarak tarafsızlığına değinir; bakınız, Defter 1 Madde 44 ve Madde 48, Defter 3 Madde 163, Defter 8 Madde 23. Alessandro Luzio için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 45.

2. 1821'de tutuklanmasının ardından sürdürülen soruşturmada Giorgio Pallavicino, içlerinde Kont Confalonieri'nin de olduğu çok sayıda Avusturya karşıtı komplocunun tutuklanmasına yol açacak biçimde bazı itiraflarda bulundu ve birtakım gereksiz ve patavatsız düşünceler aktardı.

Markiz Giorgio Pallavicino-Trivulzio için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 44; Kont Federico Confalonieri için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 42.

3. Gramsci, Milanolu soyluların 1853'te İmparator I. Francis Joseph için ettikleri sadakat yemini birkaç gönderme yapmıştır; bakınız, Defter 1 Madde 43, not 24.

4. Romualdo Bonfadini, *Mezzo secolo di patriottismo*, 2. baskı (Mila-

no: Treves, 1886); Gramsci Defter 1 Madde 44'te de bu kitaptan alıntı yapar.

Romualdo Bonfadini için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 40.

5. Gramsci, Confalonieri'nin ifadelerini ve salıdıktan sonraki tutumunu Defter 1 Madde 149'da yorumluyor. Confalonieri'nin ifadeleri ve bu ifadeler ortaya çıktıktan sonra dönen tartışma hakkında bakınız, Defter 1 Madde 44, not 42 ve 43. Yine Confalonieri'nin özgürlüğünü yeniden elde ettikten sonraki davranışı hakkında bakınız, Defter 3 Madde 81, not 1.

6. Alessandro Luzio'nun *I processi politici di Milano e di Mantova restituiti dall'Austria*, İtalyan devrimcilerin Milano ve Mantova'da Avusturya gözetiminde yargılanmaları ile ilişkili belgelerle Avusturya'nın İtalya'ya devrettiği belgeleri ele alıyor. Luzio'nun kitabı, Confalonieri'nin itiraflarını tartışmıyor, çünkü bu itiraflar, Francesco Salata tarafından Viyana arşivlerinde sonradan bulundu ve İtalya tarafından 1924'te, yani Luzio'nun kitabının basımından sonra istendi. Bakınız, Defter 1 Madde 44, not 42.

7. Alessandro Luzio, *La Massoneria e il Risorgimento italiano*, 2 cilt (Bologna: Zanichelli, 1925). Bu kitap Masonluk ve Risorgimento hakkındadır.

8. Pier Luigi Rambaldi, "Luci ed ombre nei processi di Mantova" (Mantova Duruşmaları'nda ışıklar ve gölgeler), *Archivio Storico Italiano* 63: 257-331.

9. Giuseppe Fatini, "Le elezioni di Grosseto e la Massoneria" (Grosseto'daki seçimler ve Masonluk), *Nuova Antologia* 63, no. 1362 (16 Aralık 1928): 506-24. Fatini'nin makalesi, Gramsci'nin bu notta aktardığı Luzio imzalı kitaplar ve Rambaldi imzalı makalenin bibliyografik bilgisinin kaynağıdır.

Fatini'nin makalesinde alıntı yaptığı (s. 522) Giosuè Carducci'nin 13 Ekim 1886 tarihli mektubu, Castellazzo'yu Garibaldi'nin 1859'daki Sicilya seferine ve yaralandığı 1860'taki Capua yakınlarındaki sefere katıldığında sergilediği cesaret için över.

10. Eylem Partisi'nin kitlelerin siyasal açıdan eğitmek ve geniş bir halk tabanı oluşturmak konularındaki başarısızlığı için bakınız, Defter 6 Madde 166.

Madde 126. İtalyan eğitimli sınıflarının formasyonu ve kozmopolitan işlevleri

1. Bu notun el yazmasında üzeri çizilmiş; üzeri çizilen başka bir çok notun aksine sonraki defterlere de eklenmemiş ya da geliştirilmemiş.

Madde 127. Risorgimento

1. Amerigo Scarlatti, "Libri da fare" (Yazılacak kitaplar), *L'Italia Che Scrive* 11, no. 2 (Şubat 1928): 34.

II. Vittorio Amadeo; Savoy Dükü (1675-1713), Sicilya Kralı (1713-20) ve Sardinya Kralı (1720-30) idi.

2. Gramsci bu defterde, daha önce andığı bir anekdottan bahsediyor. Bu anekdotu şurada okumuştur: Ferdinando Martini, *Confessioni e ricordi, 1859-1892* (Milano: Treves, 1928), s. 152-53; bakınız Defter 3 Madde 38 ve not 5.

Madde 128. Machiavelli ve Emanuele Filiberto

1. Bu nottaki bilgi, Pietro Silva'nın Emanuele Filiberto üzerine yazdığı makaleler derlemesinin (Torino: Lattes, 1928) bir özetinden alınmıştır: *L'Italia Che Scrive* 11, no. 4 (Nisan 1928): 94.

Savoy Dükü Emanuele Filiberto için bakınız, Defter 2 Madde 60, not 1.

Madde 129. İtalyan diplomasisi

1. Antonio Salandra için bakınız, Defter 1 Madde 43, not 20.

2. Pietro Silva'nın, Alessandro De Bosdari'nin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı üzerine yazdığı kitap hakkındaki yazısına bakınız, *L'Italia Che Scrive* 11, no. 4 (Nisan 1928): 94.

Alessandro De Bosdari için bakınız, Defter 2 Madde 33, not 1.

3. Bakınız, Defter 3 Madde 21 ve ilişkili dipnotlardaki not 1.

Madde 130. İtalyan kültürü

1. Roma'daki Baptist Papaz Okulu tarafından desteklenen aylık dinsel çalışmalar dergisi *Bilychnis*, 1912 ile 1930 arasında yayımlandı. Dergi, farklı dinsel yönelimlerden insanların çalışmalarını yayımladı fakat birincil amacı din ile bilim arasında uyumlu bir ilişki kurulmasını sağlamaktı.

Madde 131. İtalyan diplomasisi

1. Giuseppe A. Andriulli, Antonio Salandra incelemesi, *La neutralità*

italiana (1914): *Ricordi e pensieri* (Milano: Mondadori, 1928), *L'Italia Che Scrive* 11, no. 5 (Mayıs 1928): 124. Salandra'nın anılar kitabı, hükümetinin İtalya'yı Birinci Dünya Savaşı'nın başlama aşamasında tarafsız tutma kararına eğiliyor. Başka bir ciltte ise, *L'intervento* (1915): *Ricordi e pensieri* (Milano: Mondadori, 1930) Salandra, İtalya'nın Londra Paketi'ni imzalayarak savaşa Üçlü İtilaf tarafında katıldığı dönemi inceliyor. Gramsci, bu iki cildi de hapishanede iken edinmişti. Antonio Salandra için bakınız, Defter 1 Madde 43, not 20.

2. San Giuliano markizi Antonio Paternò Castello (1852-1914), Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde dört yıldan fazla süredir İtalya Dışişleri Bakanı idi. Kolonyal genişleme taraftarı olan Castello, 1911 yılında Libya'nın işgalini ateşli bir şekilde savundu. Ayrıca, her ikisi de Üçlü İttifak üyesi oldukları halde İtalya ile Avusturya'nın arasında ciddi gerginlikler yaratan Dalmaçya, Hırvatistan ve Arnavutluk konularında İtalyan çıkarlarının yılmaz bir savunucusu oldu. San Giuliano, Üçlü İttifak'a rağmen İtalya'nın, Dünya Savaşı'nda Almanya ve Avusturya saflarında durmak zorunda olmadığını savundu. Çatışan güçlerle tarafsız bir konumdan pazarlık ederek her iki taraftan da olası en iyi bölgesel imtiyazları koparmanın İtalya'nın avantajına olduğuna inandı.

San Giuliano savaşın patlak vermesinden birkaç ay sonra öldü ve Kasım 1914'te Başbakan Salandra, Sidney Sonnino'yu Dışişleri'nin başına getirdi. Başlangıçta İtalya ile müttefik güçler arasındaki bağları koruma peşine düşen Sonnino, hızla sefelinin tarafsızlık politikasını benimsedi ve uzun süre Üçlü İtilaf ile pazarlıklara girdi. Nisan 1915'te imzalanan Londra Paketi ile birlikte İtalya bir ay içinde ittifaka karşı savaş açmaya karar verdi; bunun karşılığında İtilaf, savaşın sonunda İtalya'nın Güney Tyrol ve Trentino'daki Avusturya Alpleri'ni, Dalmaçya'nın büyük kısmını, Dodecanese Adaları'nı ve diğer bölgeleri almasına razı oldu. (Ayrıca Defter 1 Madde 114, not 1'deki Giorgio Sidney Sonnino üzerine notlara da bakınız.)

3. İtilaf ile yaptığı antlaşmada İtalya, İttifak'ın tüm üyelerine savaş ilan etmeyi kabul etti; Mayıs 1915'te ise sadece Avusturya'ya savaş ilan etti ve Almanya'ya karşı resmi olarak savaş ilanında bulunmak için 1916 yılının Ağustos ayının sonunu bekledi. Prens Sisto di Borbone-Parma (1886-1934), savaşan güçler arasındaki pazarlıklara takiben yürütülen birkaç önemli diplomatik görevde, Avusturya İmparatoru'nun Elçiliği'ni yaptı.

Madde 132. Lorianizm. Paolo Orano

1. Bu not Ernesto Buonaiuti'nin Paolo Orano'ya ait ilk dönem Hristiyanlık üzerine *Cristo e Quirino* adlı kitabının kısa bir özetine dayanmaktadır; (Foligno: Campitelli, 1928), *L'Italia Che Scrive*, 11, no. 6 (Haziran 1928): 157.

Buonaiuti, incelemesine Orano'nun kitabındaki önsözden kısa bir alıntı yaparak başlar: "Nisan 1908'deki *Mouvement Socialiste*'de Georges Sorel *Cristo e Quirino* (ilk baskısı) için bir makale yazmıştı. Burada bu türden bir kitabı tasvir etmenin zor olduğunu ve onu özetlerken kişinin çuvalayabileceğini belirtmişti." Buonaiuti, bunun arkasından hemen Sorel'in Benedetto Croce'ye 29 Aralık 1907'de yazdığı bir mektuptan bir pasaj aktarır: "J'ai reçu un volume de P. Orano: *Cristo e Quirino*, que vous avez sans doute lu et qui ne me semble pas avoir beaucoup avancé la question des origines chrétiennes; je suis fort embarrassé pour en faire la compte rendu que l'auteur me demande de faire dans le *Mouvement Socialiste*." Sorel'in Croce'ye yazdığı mektup şurada yayımlandı: *La Critica* 26, no. 2 (20 Mart 1928): 105.

Madde 133. Carlo Flumiani, *I gruppi sociali: Fondamenti di scienza politica*

1. Gramsci, Carlo Flumiani'nin kitabı hakkındaki bibliyografik bilgiyi, muhtemelen onun özetinden almıştır; *L'Italia Che Scrive* 11, no. 8 (Ağustos 1928): 211.

Madde 134. Piero Pieri, *Il Regno di Napoli dal luglio 1799 al marzo 1806*

1. Pierp Pieri'nin 1799-1806 arası Napoli Krallığı tarihine ilişkin bilgiler şuradan alınmıştır: Pietro Silva, *L'Italia Che Scrive* 11, no. 8 (Ağustos 1928): 210. Gramsci, Pieri'nin kitabından bir yerde daha bahsediyor; bakınız, Defter 1 Madde 83 ve ilişkili dipnotlar.

2. Alfredo Zazo'nun Napoli'de on sekizinci yüzyılın ortasından on dokuzuncu yüzyılın ortasına dek kamusal ve özel eğitim üzerine çalışması olan *L'istruzione pubblica e privata nel Neapolitano: 1767-1860* (Città di Castello: Il Soleo, 1927) *L'Italia Che Scrive* 11, no. 8 (Ağustos 1928) s. 213'te işlenmiştir.

Madde 135. Tarih ve anti tarih

1. Adriano Tilgher'in etik ve hukuk felsefesi üzerine makalelerden oluşan kitabı, Mario Missiroli tarafından kısaca değerlendirilmiştir; *L'Italia Che Scrive* 12, no. 1 (Ocak 1929): 16. Tilgher'in diğer kitabı *Storia e antistoria* (Tarih ve anti tarih) -Turi'deki hapishanede iken Gramsci'de bir kopyası vardı- için bakınız, Defter 1 Madde 28 ve ilişkili dipnot 2.

Bu notun geri kalanı Missiroli'nin Tilgher'e ait *Saggi di etica e di filosofia del diritto* adlı eserine dair yazdığı yazının tamamının Gramsci tarafından transkripsiyonunu içerir.

Madde 136. Peder Bresciani'nin soyu

1. Giovanni Casati'nin *Scrittori cattolici italiani viventi: Dizionario bio-bibliografico ed indice analitico delle opere* (Milano: Romolo Ghirlanda, 1928) adlı yaşayan İtalyan Katolik yazarlar sözlüğü hakkındaki bu notta aktarılan bilgi, şuradan alınmıştır: *L'Italia Che Scrive* 12, no. 1 (Ocak 1929): 17-18. Gramsci'nin bir başka notu da bu sözlük ve yazarı hakkında *La Civiltà Cattolica*'daki bir makaleden alınmış daha detaylı bilgilere dayanarak yazmıştır; bakınız, Defter 5 Madde 63.

Casati'nin sözlüğüne bir önsöz yazan Filippo Meda için bakınız, Defter 1 Madde 107, not 1.

Madde 137. İtalyan aydın sınıfının oluşumu

1. Narodnikler olarak bilinen halkçılar -yani Rusya'da Zemlya i Volya (Ülke ve Özgürlük) olarak bilinen on dokuzuncu yüzyıl devrimci hareketinin üyeleri ve sempatizanları- büyük oranda Rus köylüsünün gelecekteki değerlerini öne çıkararak ve kitleleri siyasal açıdan eğiterek bir halk ayaklanmasına esin verebileceklerini, çarlık otokrasisini yıkabileceklerini ve Rus toplumunu sosyalist çizgilerde yeniden inşa edebileceklerini düşünen aristokratlar ve aydınlardı. 1879'da hareket ikiye bölündü: Narodnaya Volya (Halkın İradesi) ve Chorny Peredel (Kara Yeniden Bölüşüm). İlki, parti terörizmi de kapsayan tüm elverişli araçlarla siyasal mücadeleyi savundu ve 1881'de II. Aleksander'in öldürülmesinden sorumluydu ki bu olayın ardından bölündü ve eridi. Chorny Peredel hareketinin köylüler arasında çalışmaya devam eden birçok üyesi, kitlese ajitasyonu savunan ve kentli proletaryaya daha fazla önem veren Marksist devrimcilere dönüştüler. Lenin, Rus popülist devrimci

hareketi hakkında *What Is To Be Done?* (New York: International Publishers, 1969) eserinde şöyle yazıyor:

Devrimci hareketin tarihini öyle az biliyoruz ki “Narodnaya Volya” ismi, Çarlığa karşı kararlı bir savaş ilan eden her militan ve merkezi örgüt fikrini açıklamak için kullanılıyor. Bununla birlikte devrimcilerin yetmişlerde sahip olduğu ve bize örnek olması gereken muhteşem örgüt, Narodnaya Volya tarafından değil, Chorny Peredel’e ve Narodnaya Volya’ya bölünen Zemlya i Volya idi. Sonuç olarak bir militan devrimci örgütü, karakter olarak özellikle Narodnaya Volya gibi tarif etmek tarihsel ve mantıksal olarak absürttür; zira ciddi olarak mücadele etmeyi düşünen hiçbir devrimci eğilim, böyle bir örgüte benzeyemez. Narodnaya’nın yanılması tüm muhalifleri örgüte toplamaya çalışmak ve bu örgütü otokraziye karşı mücadeleye yöneltmek değildir. Aksine bu, onun en büyük tarihsel meziyetidir. Yanılgı, özünde devrimci olmayan bir teoriye yaslanmak ve Narodnaya Volya üyelerinin, hareketlerini geliştirmekte olan kapitalist toplum içindeki sınıf mücadelesiyle ayrılmaz bir şekilde ilişkilendirmeyi bilmemeleri ya da bunu becerememeleridir. Sadece Marksizm konusunda düşülen büyük bir yanılgı... kitlesel, anlık bir işçi sınıfı hareketinin bizi Zemlya i Volya ya da şüphesiz kıyaslanamaz çok daha iyi bir tanesi gibi devrimci örgütleri yaratma görevinden kurtardığı fikrine kapılmamıza neden olur. Oysa bu hareket, bize görev dayatır, zira proletaryanın anlık mücadelesi, bu mücadele güçlü bir devrimci örgüt öncülüğünde sürdürülene dek gerçek “sınıf mücadelesi”ne dönüşmeyecektir. (s. 131-32)

Madde 138. *Peder Bresciani’nin soyu. Alfredo Panzini*

1. Bakınız, Defter 1 Madde 13 ve ilişkili dipnotlar.
2. Bakınız, özellikle Defter 3 Madde 38.
3. Defter 1 Madde 13’te olduğu gibi, Gramsci, Fernando Palazzi’nin, Alfredo Panzini imzalı *I giorni del sole e del grano* (Milano: Mondadori, 1928) eser için yazdığı yazıdan alıntı yapıyor; *L’Italia Che Scrive* 12, no. 6 (Haziran 1929): 180-81.

Madde 139. *Geçmiş ve bugün*

1. Guicciardini’nin *Ricordi* eserinden alıntı ve bibliyografik bilgi şuradan edinilmiştir: *L’Italia Che Scrive* 12, no. 6 (Haziran 1929): 183-84. Guicciardini’nin *Ricordi* eserinin İngilizce çevirisi için bakınız, Frances-

co Guicciardini, *Maxims and Reflections*, çev. Mario Domandi (New York: Harper and Row, 1965). Gramsci'nin kullandığı aforizma (Seri C, 176) s. 85'tedir.

Arturo Labriola için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 15.

Madde 140. Katoliklik ve sekülerizm. Din ve bilim

1. Edmondo Cione imzalı *Il dramma religioso dello spirito moderno e la Rinascenza* (Modern Ruhun Dinsel Draması ve Rönesans) adlı eser hakkındaki bibliyografik bilgi ve alıntı, Adriano Tilgher'in, Cione'nin eseri hakkında yazdığı kısa yazıdan alınmıştır; *L'Italia Che Scrive* 12, no. 6 (Haziran 1929): 190.

Edmondo Cione (1908-65), genç yaşlarında iken tanıştığı Croce'den fazlasıyla etkilenmişti. İlk kitabı *Il dramma religioso dello spirito moderno e la Rinascenza*'da Croce etkisi, diğer şeylerin yanı sıra özellikle Gentile eleştirisinde belirgindir. Cione; De Sanctis, Rönesans ve Reform ile on dokuzuncu yüzyıl Napoli kültürü hakkında önemli çalışmalara imza atmıştır. 1940'ların başlarında Croce ile ters düşmüş ve bizzat bir faşist olmadığını söylese de, antifaşistlerin gür sesli bir muhalifi olmuştur ve Salò Cumhuriyeti döneminde Mussolini ile dostça ilişkiler kurmuştur.

2. Bakınız, örneğin Defter 3 Madde 40.

Madde 141. İtalyan aydınlarının uluslararası işlevi

1. Dino Provenzal, "Libri da fare" (Yazılacak kitaplar), *L'Italia Che Scrive* 12, no. 10 (Ekim 1929): 288.

Dino Provenzal (1877-1972), genç okurlar için çok sayıda kitabın yanı sıra öğrenciler için kaynak kitaplar ve başka eserler de kaleme aldı. Kendisi aynı zamanda bir makale ve mizah yazarıydı.

Cesare Balbo için bakınız, Defter 1 Madde 110, not 1.

Benedetto Croce'nin İtalya'da Barok dönemin tarihi ile ilgili *Storia della età barocca in Italia* (Bari: Laterza, 1929) eseri Gramsci'nin Turi'deki hapishanede elinde bulunan kitaplardan biriydi.

2. Giovanni Botero (1544-1617), Cizvitler tarafından eğitildi ve 1572'de tarikata katıldı ancak yedi yıl sonra onlardan ayrıldı. Siyasal ve iktisadi teori konularında etkin yazılar kaleme alan önemli bir Karşıreform aydınına dönüştü. En iyi bilinen kitapları arasında, Kilise'nin mutlak önceliğe sahip olduğu bir devlet kavramını aktardığı *Della ragion di Stato* (1589) ile devlet iktidarı ve onun iktisadi gücünü nüfus artışıyla

ilişkilendirdiği *La causa della grandezza e magnificenza delle città* (1588) adlı eserleri bulunur.

Tommaso Campanella için bakınız, Defter 1 Madde 62, not 1.

Madde 142. Devlet faaliyetinin sınırları

1. Alfredo Poggi'nin, Carlo Alberto Biggini'nin devlet faaliyetlerini sınırlayan temel ilkeler üzerine *Il fondamento dei limiti all'attività dello Stato* (Città del Castello: Casa Editrice Il Solco, 1929) adlı kitabı hakkındaki yazıdı şurada yayımlandı: *L'Italia Che Scrive* 12, no. 10 (Ekim 1929): 295.

Hukuk ve siyaset bilimi eğitimi alan Carlo Alberto Biggini (1902-45), 1928'de Faşist Parti'ye katıldı. Önce Siena Üniversitesi'nde bir hukuk profesörüydü. Daha sonra Pisa Üniversitesi'nin Rektörü oldu. Yazılarında, Giovanni Gentile felsefesi ve onun devlet teorilerinin büyük etkisi vardır. Biggini, 1934'te parlamentoya girdi ve bazı parlamento komisyonlarında görev aldı; ayrıca Faşist Parti'de önemli mevkilerde bulundu. Şubat 1943'te Faşist Büyük Meclis'in bir üyesi oldu ve Mussolini'nin Eğitim Bakanlığı görevine getirildi. Aynı yıl içinde Mussolini'nin peşinden Salò Cumhuriyeti'ne geçti ve burada da Bakanlık görevlerini sürdürdü.

2. Parantez içinde Gramsci, Poggi'nin aktardığı Biggini fikirlerini özetliyor.

3. Gioele Solari'nin, Widar Cesarini'ye ait "*Jus*" et "*directum*": *Note sull'origine storica dell'idea di diritto* (*Jus ve Directum: Hukuk Fikrinin Tarihsel Kökeni Üzerine Notlar*) adlı eserine dair yazısı; *Leonardo* 1, no. 8 (Ağustos 1930): 504-5.

Madde 143. 1914

1. 7 Haziran 1914'te Ancona'da, hükümetin gösterileri yasaklamasına karşı bir antimilitarist miting düzenlendi. Bu mitingde polis, kalabalığın üzerine ateş açtı. Üç kişi öldü, çok daha fazlası yaralandı. Olay, çok sayıda kentte bir dizi greve, protesto yürüyüşüne ve polisle çatışmalara yol açtı. Tam bir hafta süren ve on altı sivilin ölmesine yol açan huzursuzluk -daha sonra *settimana rossa* (kızıl hafta) olarak anılacaktı- özellikle Romagna ve Marche'de yoğun ve şiddetliydi. İsyanıcı gruplar arasında öne çıkanlar, başlarındaki Errico Malatesta ile anarşistler; Mussolini'nin başını çektiği sosyalist klik ve o dönemde liderleri Pietro Nen-

ni olan cumhuriyetçilerdi.

2. Giovanni Papini, "I fatti di giugno" (Haziran Olayları), *Lacerba* 2, no. 12 (15 Haziran 1914): 177-84. Gramsci bu makaleye Defter 9 Madde 42'de yine değiniyor.

Giovanni Papini için bakınız, Defter 1 Madde 8, not 1.

3. Gaetano Salvemini (Rerum Scriptor mahlası kullanmış), "Una rivoluzione senza programina" (Programsız Bir Devrim), *L'Unità* 3, no. 25 (19 Haziran 1914): 531. Gramsci, bu makale ve Haziran 1914 olayları hakkında Defter 8 Madde 119'da bazı tespitler yapıyor.

Gaetano Salvemini için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 19.

Madde 145. İtalyan ve Fransız kültürü ve akademiler

1. Accademia della Crusca, 1582'de küçük bir grup Floransalı edebiyatçı tarafından kuruldu. Kendine edebiyat hakemliği rolü biçen Crusca; Petrarch, Boccaccio ve diğer on altıncı yüzyıl yazarları tarafından kullanılan Toskana dilini, tüm iyi yazılar için norm olarak belirledi. *Vocabolario* (1612) ve diğer eserleri üzerinden, Crusca tek taraflı bir kullanım önermeye veya bunu meşrulaştırmaya çalıştı. Yeni bir baskısına 1863 yılında başlanan (ama Gramsci'nin bu notu yazdığı tarihte hâlâ tamamlanmamış olan) *Vocabolario*, Académie Française'nin ürettiği bir sözlükten çok bir kelime hazinesine benzer. Crusca'nın ürettiği eserlerin çoğundaki dile katı ve muhafazakâr yaklaşım biçimi, Francesco De Sanctis'i bu kurumu "İtalyan Dili Trento Meclisi" olarak tanımlamaya itmiştir.

Madde 146. Kipling

1. Bu sözler, Aldo Sorani tarafından Rudyard Kipling'e atfedilmiştir: "La morale di Kipling" (Kipling'in ahlâki görüşleri), *Il Marzocco* 34, no. 44 (3 Kasım 1929). Sorani'ye göre, bu sözler Kipling'in Eylül 1929'da Milner Court'taki Junior King's School'un yeni binasının resmi açılış töreninde yaptığı konuşmada sarf edilmiştir.

Madde 147. İtalyan aydınlar. Carducci

1. Foscarina Trabaudi Foscarini De Ferrari'nin adı ve Carducci'nin tüm eserlerinin tematik indeksleri olan *Il pensiero del Carducci* (2 cilt, Bologna: Zanichelli, 1929), Guido Manzoni'ye ait şu makalede ele alınmıştır: "Il pensiero del Carducci attraverso gli indici delle sue opere"

(Eserlerinin İndeksleri Üzerinden Carducci'nin Düşüncesi), *Il Marzocco* 34, no. 44 (3 Kasım 1929).

Giosuè Carducci için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 17; Guido Mazzoni için bakınız, Defter 2 Madde 31, not 2.

Madde 148. İtalyan edebiyatının negatif popüler-ulusal karakteri

1. Adolfo Faggi, "Fede e dramma" (Kader ve Dram), *Il Marzocco* 33, no. 46 (11 Kasım 1928).

2. Gramsci, Adolfo Faggi'nin "Shakespeare ve Drama" adlı makalesinde Tolstoy tarafından dile getirilen görüşlerine dair yazısından ("Fede e dramma") alıntı yapıyor. Tolstoy ile Manzoni arasındaki kıyaslama Faggi tarafından yapılıyor; Rus romancı *I promessi sposi*'den (Nişanlılar) ya da onun yazarından hiç bahsetmiyor. Tolstoy'un Shakespeare üzerine makalesinin İngilizce çevirisi için bakınız, Leo Tolstoy, *Tolstoy on Shakespeare: A Critical Essay on Shakespeare*, çev. V. Tchertkoff ve I. F. Mayo (Londra: Funk and Wagnalls, 1906).

Madde 149. Popüler edebiyat. Verne ve harika serüvenler edebiyatı

1. Gramsci, Jules Verne ile H. G. Wells kıyaslamasını Defter 5 Madde 84'te iyice açıyor.

Gramsci, H. G. Wells'in eserleri hakkında çok geniş fikirlere sahip değildi ve onu fazla okumamıştı. Oğlu Delio'ya yazdığı tarihsiz mektuba bakınız, *Letters from Prison*, ed. F. Rosengarten, çev. R. Rosenthal (New York: Columbia University Press, 1994), 2:378; *Lettere dal carcere*, ed. S. Caprioglio ve E. Fubini (Torino: Einaudi, 1965), s. 885.

2. Adolfo Faggi, "Impressioni di Giulio Verne", *Il Marzocco* 33, no. 8 (19 Şubat 1928).

Britanya ile Fransa'nın Afrika'daki yayılmacı politikaları, 18 Eylül 1898'de Mısır Sudanı'nda doruk noktaya çıkacak bir dizi çatışmaya neden oldu. Buradaki olaya daha sonra Fashoda Olayı denildi. Başlarında Jean-Baptiste Marchand'ın bulunduğu Fransız güçleri ile başlarında Herbert Kitchener'in bulunduğu İngiliz güçleri arasındaki gerginlik iki sömürge gücü arasında bir askeri çatışmaya dönüşecekti fakat bu gerginlik daha sonra giderildi.

Gramsci, Verne'in İngiliz karşıtı görüşlerine 1936'da oğlu Giuliano'ya yazdığı tarihsiz bir mektupta değiniyor (bakınız, *Letters from Prison*, 2:374-75):

Sinemada “Kaptan Grant’ın Oğulları” filmini (Jules Verne’in hikâyesinden esinlenerek çekilmiş film) izledin ama bana filmi sevip sevmediğini ya da neden sevdiğini söylemiyorsun. Ben bu kitabı senin yaşlarındayken okumuştum ve çok sevdiğimi anımsıyorum, bu yüzden de defalarca okudum; önüme atlası açarak 34. güney paralelinde (sanırım) bulunan ülkelerin geleneklerini anlatan başka kitaplara da baktım. Dr. Paganell, bütün o akılsızlığıyla tek başımayken bana öyle kahkahalar attırdı ki bir gören olsaydı benim delirdiğimi sanabilirdi. Tek hoşlanmadığım şey Verne’in İngiliz karşıtı şövenizini (belki de senin izlediğin filmde yoktur) ve İngiliz coğrafya kitaplarının karikatürüydü. Küçük bir çocukken, İngilizce beni çok cezbederdi çünkü orada hüyük denizciler ve üzerinde yaşamak isteyeceğim tonlarca ada vardı.

Madde 150. Popüler edebiyat. Emilio De Marchi

1. Milanolu edebiyat öğretmeni; *La Vita Nuova, Italia* ve *Corriere della Sera* gibi gazete ve dergilerin ve çocuk kitaplarının düzenli yazarı Emilio De Marchi (1851-1901), muhafazakâr siyaseti ve geleneksel değerleri benimsemişti. Yazılarının çoğu ahlâkçı ve öğreticiydi; bu yazılar dini ve geleneksel aile yapısını, iyiliğin kaynakları olarak gösterirdi. De Marchi özellikle *Demetrio Pianelli* (1890), *Arabella* (1892) ve *Giacomo l’idealista* (1897) ile bir romancı olarak da başarı kazanmıştı. Bu üç roman da (De Marchi’nin diğer eserlerinin aksine), dini tesellilerle giderilemeyecek trajik sonlara sahip mutsuz aşk hikâyeleriydi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki Milano’yu tasvir eden *Demetrio Pianelli*, kitap olarak çıkmadan önce 1888’de *Italia* dergisinde dizi roman olarak yayımlandı.

Madde 151. İtalyan edebiyatının negatif popüler-ulusal karakteri

1. Bakınız, Defter 3 Madde 148.

2. Adolfo Faggi, “Tolstoi e Shakespeare”, *Il Marzocco* 33, no. 37 (9 Eylül 1928). Bu makalede Faggi, Tolstoy’un “Shakespeare ve Drama” makalesini ele alır. Bunun aynısını daha önce Manzoni ve Tolstoy üzerine yazdığı “Fede e dramma” (Kader ve Dram) makalesinde yapmıştır. Gramsci, bu makaleye Defter 3 Madde 148’de değinir. Parantez içinde adı geçen *Shakespeare, eine kritische Studie* (Hanover, 1906) kitabının İngilizce çevirisi için bakınız, Leo Tolstoy, *Tolstoy on Shakespeare: A Critical Essay on Shakespeare*, çev. V. Tchertkoff ve I. F. Mayo. Kitapta Ernest Crosby imzalı “Shakespeare’s Attitude to the Working Class”

(Shakespeare'in İşçi Sınıfına Yaklaşımı) yazısı ile G. Bernard Shaw'un bir mektubu da mevcuttur (Londra: Funk and Wagnalls, 1906).

3. Bu noktaya kadar Gramsci, -Manzoni üzerine olan parantez içi yorum hariç- Adolfo Faggi'nin "Tolstoi e Shakespeare" makalesini aktarıyor.

Madde 152. "Spectator"= Mario Missiroli

1. Mario Missiroli'nin Sorel'e ait (kendisine yazdığı) mektupları yayımlaması ve makalelerinin *Nuova Antologia*'da Spectator mahlasıyla, *L'Italia Letteraria*'da kendi adıyla çıkması da Defter 4 Madde 44'te işlenmiştir.

Mario Missiroli için bakınız, Defter 1 Madde 43, not 12.

Bu not Gramsci tarafından karalanmıştır fakat öteki karalanan notlar gibi diğer defterlere eklenmemiştir.

Madde 153. Popüler edebiyat. Dedektif romanı üzerine notlar

1. Eugène Sue'nun *Le juif errant* (1844-45'te dizi halinde yayımlandı) romanı, infaz edilmiş bir Protestan'ın servetinin onun meşru varislerinin eline geçmemesi görevini üstlenen Cizvit ajan Rodin'in yaşadığı olayları aktarmaktadır. İngilizce çevirisi için bakınız, *The Wandering Jew* (New York: Modern Library, 1940).

Eugène Sue'nun *Les mystères de Paris*'teki Rodolphe tasviri için bakınız, diğerlerinin yanı sıra Defter 3 Madde 52 ve 53.

2. Friedrich Schiller'in beş perdelik *Die Räuber* (1781) tragedya eserinin modern bir İngilizce çevirisi için bakınız, *The Robbers*, çev. F. J. Lampert (New York: Penguin, 1979). Bu oyunun ilk İngilizce çevirileri 1792 ve 1799 tarihlidir.

3. Bakınız, Defter 3 Madde 78.

4. Javert, Victor Hugo'nun *Sefiller*'indeki (1862) polis şefidir.

5. Bakınız, Defter 3 Madde 78.

6. Hapishanede iken Gramsci, İngiliz Katolik yazar ve romancı G. K. Chesterton'un (1874-1936) iki kitabına sahipti: *The New Jerusalem*'in (1920) Fransızca çevirisi (bakınız, Defter 1 Madde 24, not 13); *The Wisdom of Father Brown*'ın (1914) İtalyanca çevirisi (bakınız, Defter 2, "El Yazmasının Tasviri", 1:529 [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 610, ç.n.]). Gramsci'nin Defter 7 Madde 38'deki yorumları, onun *The Innocence of Father Brown*'ın (1911) İtalyanca bir çevirisini okuduğunu da göstermektedir.

Dedektif romanı üzerine başka tespitler için bakınız, Defter 6 Madde

410 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

5, Madde 17 ve Madde 28.

Madde 154. İtalyan edebiyatının negatif ulusal-popüler karakteri

1. Alfredo Gargiulo, "Bruno Cicognani", *L'Italia Letteraria* 2, no. 34 (24 Ağustos 1930). Bu, Gargiulo'nun yirminci yüzyıl İtalyan edebiyatı üzerine yazdığı ve her biri haftalık *L'Italia Letteraria*'da "1900-1930" genel başlığı altında yayımlanan bir dizi makalenin on dokuzuncusudur. Serinin ilk makalesi *L'Italia Letteraria* 2, no. 30'da (19 Ocak 1930) çıkmıştır.

İlk eseri *Lo crittogama*'da (1908) Floransalı kısa öykü, roman ve hatıra yazarı Bruno Cicognani (1879-1971), D'Annunzio'nun tarzını benimsedi fakat kısa sürede bu tarzdan vazgeçti. Daha sonraki eserleri ise realist geleneğe bağlıdır; bunların çoğu Floransa'da geçer ve sıradan karakterlerin kişisel ve psikolojik sancılarını tasvir eder.

Alfredo Gargiulo (1876-1949), ilk makalelerini Croce'nin *La Critica* dergisinde yayımladı. Son aşamada, saf sezgi biçimindeki sanat anlayışını benimsemek istemediği Croce'den uzaklaştı ve edebiyat dergisi *La Ronda* ile ilişkili çevrenin en öne çıkan eleştirmenlerinden biri oldu. D'Annunzio ile Ungaretti üzerine önemli eleştirel çalışmaların yanı sıra Kant'ın *Yargı Yetisinin Eleştirisi* kitabını çevirdi ve makalelerini *L'Italia Letteraria*'da yayımladı. Ayrıca başka yerlerde çıkan makalelerini de derledi ve bunları bir yirminci yüzyıl İtalyan edebiyatı incelemesi olarak tek ciltte *Letteratura italiana del Novecento* (Floransa: Le Monnier, 1958) adıyla yayımladı.

2. Bakınız, Defter 4 Madde 5.

Madde 155. Yeni mimari

1. Adriano Tilgher, "Perché l'artista scrive o dipinge o scolpisce, ecc.?" (Sanatçı Neden Yazar, Çizer, Heykel Yapar?), *L'Italia Che Scrive* 12, no. 2 (Şubat 1929): 31-32. Gramsci, makaleyi başka bir yerde daha yorumlar; bakınız, Defter 2 Madde 103 ve ilişkili dipnotlar.

Adriano Tilgher için bakınız, Defter 1 Madde 28, not 2.

Madde 156. Lorianizm, Trombetti ve dilde tekkaynakçılık

1. Bakınız, Defter 3 Madde 86.

2. Vittore Pisani, "Divagazioni etrusche" (Etrüsk Çeşitlemeler), "Notizie e commenti" (Haberler ve Yorumlar), *Nuova Antologia* 64, no.

1367 (1 Mart 1929): 123-27.

3. Bu örnek (gizem) Gramsci'ye aittir; diğer iki örnek ile Enno Littmann'dan alıntı ise Pisani'nin "Divagazioni etrusche" yazısından alınmıştır.

4. Gramsci aynı konuya, 17 Kasım 1930 tarihinde Tatiana Schucht'a yazdığı mektupta değiniyor: "Bizzat Manzoni *I promessi sposi*'yi (Nişanlılar) gözden geçirirken ve İtalyan dili üzerine çalışmalarında, aslında dilin tek bir yanını, bütün dillerin asıl kısmı olan söz dizimini değil, dağarcığı hesaba katıyor; örneğin İngilizce, kelimelerinin yüzde 60'ından fazlası Latince ya da neo-Latince olduğu halde bir Germen dilidir, Romençe ise yüzde 60'tan fazla kelimesi Slavca olduğu halde bir neo-Latin dilidir."

5. Gramsci'nin, Voltaire'in Gilles Ménage'ye karşı yazdığı epigramlarla ilgili bilgi kaynağı belirsizdir.

Académie Française'nin Fransız nüktedanı ve eleştirmeni Gilles Ménage (1613-92), etimoloji ve gramer üzerine birtakım çalışmalara imza atmıştır.

Madde 158. 1848-49'un tarihsel konjonktürü

1. Gramsci, 16 Mayıs 1848'de Kral Carlo Alberto tarafından kurulan ve başını Cesare Balbo'nun çektiği ilk anayasal hükümetin oluşumuyla başlayan Piedmont parlamento ve kabine politikalarının öne çıkan bir niteliği olan karmaşık ve değişken siyasal ittifakları kastediyor. Bu ittifaklar içerisinde tüm siyasal yelpazeden bireyler ve gruplar vardı ve bunlar, Gramsci'nin deyimiyle demokratik güçleri "parçaladılar". Yani Merkez Sol ya da Sol gibi belli ilerici siyasal oluşumların bütüncül muhalif bloklar haline dönüşmesini engellemekle kalmadılar, aynı zamanda bunların muhafazakâr ve ılımlı burjuva güçlerinin iktidardaki ellerini sağlamlaştırmalarını sağlayan manevralara bile destek vermelerini sağladılar. Bir yıl içinde Piedmont, Balbo'nunki gibi ılımlı, (kabinedeki Urbano Rattazzi'yi de içeren) Gabrio Casati'ninki ve özellikle de Vincenzo Gioberti'ninki gibi biraz ilerici ve Gabriele de Launay'inki gibi otoriter sekiz ayrı hükümet gördü. Bu hızlı hükümet değişimleri, aynı zamanda elbette, Avusturyalılar'a karşı alınan askeri yenilgiler (Temmuz 1848'deki Custoza'da ve Mart 1849'da Novara'da) ve Carlo Alberto'nun oğlu II. Vittorio Emanuele lehine tahttan çekilmesi gibi olayları içeren döneme özgü karmaşayı da yansıtıyordu. Mayıs 1849'da Başba-

kan olan ve üç tam yıl boyunca görevde kalan Massimo D'Azeglio ile birlikte bir nebze devamlılık ve istikrar sağlanmış oldu.

D'Azeglio'nun önünde de aşılması gereken bazı önemli krizler vardı. Bunların ilki, göreve geldikten birkaç ay sonra gerçekleşti: Parlamento-yu, Piedmontlular'ın Novara'daki yenilgisinin ardından Ağustos 1849'da Avusturya ile imzalanan barış antlaşmasını onaylaması için ik-na edemeyen D'Azeglio, II. Vittorio Emanuele'yi parlamentoyu feshet-meye çağırdı. 20 Kasım 1849'da Kral, (bir önceki Temmuz'da seçilmiş olan) parlamentoyu feshederek bu isteği yerine getirdi ve Moncalie-ri'deki şatosundan bir genelge yayımlayarak, "milleti siyasal partilerin tiranlığından kurtarmak" istediğini duyurdu. Kral'a göre vekiller, barış antlaşmasını onaylamayı reddederek "Kraliyet'e karşı düşmanca" tutum sergiliyorlardı. Kral'ın müdahalesinin anayasallığı en azından sorgula-nabilirdi fakat bir sonraki ay yapılan yeni seçimlerde D'Azeglio zafer kazandı.

1852'deki bir parlamento krizi, D'Azeglio'yu istifa etmeye zorladı ve Vittorio Emanuele, Cavour'u (D'Azeglio'nun kabinesinde Tarım Baka-nı'ydı) yeni bir hükümet kurmakla görevlendirdi. O yılın başlarında Cavour, kendini sağcı vekillerden uzak tutarak ve Urbano Rattazzi'nin başını çektiği demokratik Merkez Sol ile (muhafazakâr rakipleri tarafın-dan "*connubio*" yani "evlilik" olarak nitelenen) bir ittifaka giderek zaten Başbakanlığa hazırlanmıştı. Böylece Cavour, merkezci bir koalisyonda Başbakanlık koltuğuna oturdu.

Cesare Balbo için bakınız, Defter 1 Madde 110, not 1; Massimo D'Azeglio için bakınız, Defter 1 Madde 121, not 1; Vincenzo Gioberti için bakınız, Defter 1 Madde 46, not 1; Urbano Rattazzi için bakınız, Defter 2 Madde 29, not 3.

Madde 159. *Risorgimento*

1. Aynı konu farklı kelimelerle Defter 5 Madde 136'da da işlenmiştir.

Madde 160. *İtalya'nın iktisadi yapısı*

1. Giuseppe Paratore, "La economia, la finanza, il denaro d'Italia alla fine del 1928" (1928 sonunda İtalyan ekonomisi, finansı ve para biri-mi), *Nuova Antologia* 64, no. 1367 (1 Mart 1929): 74-87. Bu aynı ma-kale ve yazar için bakınız, Defter 2 Madde 122 ve ilişkili dipnotlar.

Madde 161. XIII. Leo

1. Piero Misciatelli, "Un libro di ricordi e di preghiere del papa Leone XIII" (Papa XIII. Leo'nun hatıraları ve duaları), *Nuova Antologia* 64, no. 1367 (1 Mart 1929): 3-16.

XIII. Leo için bakınız, Defter 1 Madde 77, not 2.

Madde 162. 1848-49'un tarihsel konjonktürü

1. Carlo Pagani, "Dopo Custoza e Volta nel 1848 (con documenti inediti)" (1848'de Custoza ve Volta Sonrası [dada önce yayımlanmamış belgelerle]), *Nuova Antologia* 64, no. 1367 (1 Mart 1929): 102-9.

Avusturyalılar, Piedmont ordusu karşısında 25 Temmuz 1848'de Custoza'da ve iki gün sonra Volta'da büyük bir zafer kazandılar.

2. Gabrio Casati, 27 Temmuz 1848'de Başbakan oldu ve koltukta sadece bir ay kaldı. Kabinesini oluştururken Meclis Başkanı Vincenzo Gioberti'nin (Defter 1 Madde 46, not 1'e bakınız) desteğini almıştı.

3. Giuseppe Massari (1821-84), İtalyan bağımsızlığı ve bütünleşmesi için sürdürülen siyasi savaşlarda çok aktifti. Paris'te Gioberti ile tanıştı ve 1849'da Torino'da onunla çok yakın çalıştı. Daha sonra, Cavour ona birtakım önemli diplomatik görevler verdi.

4. Carlo Pagani, *Uomini e cose in Milano dal marzo all'agosto del 1848* (Mart ile Ağustos 1848 arasında Milano'daki insanlar ve olaylar) (Milano: Cogliati, 1906).

Bu notta aktarılan bibliyografik bilgiler, Carlo Pagani'nin "Dopo Custoza e Volta nel 1848" adlı makalesinden alınmıştır.

Madde 163. Alessandro Luzio'nun Risorgimento "tarihi"

1. "Processo politico e condanna dell'abate Gioberti nell'anno 1833. III" (Gioberti'nin 1833'teki siyasi davası ve tutuklanması. Bölüm III), *La Civiltà Cattolica* 79 (21 Nisan 1928): 111-21; 79, no. 3 (7 Temmuz 1928): 19-29.

2. Bakınız, Alessandro Luzio, *Giuseppe Mazzini carbonaro* (Torino: Bocca, 1920).

Gramsci'nin, Luzio'nun bir tarihçi olarak tarafsızlığına dair başka görüşleri için bakınız, Defter 1 Madde 44 ve Madde 48; Defter 3 Madde 125; Defter 8 Madde 23. Alessandro Luzio için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 45.

3. Gramsci'nin sözünü ettiği olaylar (ve alıntı yaptığı *Civiltà Cattolica*

414 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

makalesi) onun yanlışlıkla belirttiği gibi 1831'de değil 1833'te gerçekleşmiştir. Gioberti, faaliyetleri yıkıcı olarak görülen ve yayınları bir Kraliyet Genelgesi'yle yasaklanan Mazziniler'le sözde işbirliği nedeniyle 1833'te Torino'da tutuklandı. Aslında Gioberti, duruşmalara hiç katılmadı. Özellikle Carlo Alberto'nun rahibi ve vaizi olduğundan, birkaç aylık tutukluluğun ardından sürgüne gitmesine izin verildi. Aslında Luzio, Gioberti'nin tutuklu iken sergilediği yaklaşımı *Giuseppe Mazzini carbonaro* adlı kitabında -Gramsci, "Processo politico e condonna dell'Abbate Gioberti nell'anno 1883" başlıklı *Civiltà Cattolica* makalesinin 3. bölümündeki tartışma sayesinde dolaylı olarak haberdar olduğu- ele alıyor.

Vincenzo Gioberti için bakınız, Defter 1 Madde 46, not 1.

4. "Processo politico e condonna dell'Abbate Gioberti nell'anno 1883" başlıklı imzasız makalenin 2. bölümüne, özellikle s. 22-25'e bakınız.

Madde 164. Dinsel hareket üzerine notlar. *La Civiltà Cattolica*'nın editörleri

1. *Codica Sociale* için bakınız, Defter 1 Madde 1, not 2.

Defter 5 Madde 62'de Gramsci, Angelo Brucculeri'nin *La Civiltà Cattolica*'da yazdığı emek sorunları üzerinde yazılarını listeliyor.

2. Haftalık Katolik dergi *L'Amico delle Famiglie* (Aile Dostu), bedava dağıtılıyordu ve Gramsci hapishanede iken bu derginin bazı sayılarına sahipti.

Cizvit Rahip Enrico Rosa (1870-1938) -Defter 1 Madde 24'te adı geçmişti- 1905'te *La Civiltà Cattolica*'ya katıldı ve 1915'ten 1935'e dek baş editörlüğünü yaptı. Rosa, liberalizme ve modernizme karşı Papa'nın ve resmi Katolik duruşunun en inatçı savunucularından biri olarak ün kazandı.

3. Bu indeks, 1926'da basıldı. Gramsci bu notu yazdığı anda, 1926-30 analitik indeksi henüz hazır değildi (bu indeks 1931'de basıldı).

4. Confalonieri'nin ifadesi ve bu ifadenin etrafından dönen tartışmalar için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 42 ve 43.

5. Gramsci, Defter 5 Madde 43'te Cipriano ve Giona La Gala kardeşler hakkındaki bir makaleye değiniyor.

6. Gioberti'ye dair daha fazla bilgi için bakınız, Defter 3 Madde 163 ve ilişkili dipnotlar.

7. Barış ve dinsel birlik yanlısı Nathan Söderblom (1866-1931), 1930'da Nobel Barış Ödülü'nü kazandı. Karşılaştırmalı din alanında akademisyenlik yapan Söderblom, ekümenik hareketin öncülerinden biri olarak tanındı. Gramsci'nin deyiimiyle "evanjelik Katolisizm", Hristiyan inancının Katolikliğini -yani evrenselliğini, kapsayıcılığını- vurguladı.

Gramsci, Pan Hristiyan ya da ekümenik hareket ve Friedrich Heiler'in kitabı üzerine bu bilgiyi şu imzasız makalenin ilk bölümünden almıştır: "Il sadhu Sundar Sing" (Kutsal İnsan Sundar Sing), *La Civiltà Cattolica* 79 (7 Temmuz 1928): 3-18.

8. Upadhyaya (yani üstat ya da hoca) Brahmabandhav üzerine bilgi şu makalenin ikinci bölümünden alınmıştır: "Sadhu Sundar Singh", *La Civiltà Cattolica* 79 (21 Temmuz 1928): 110-25. "Sannyasi", tüm mallarından vazgeçmiş, evsiz bir dilenci olarak yaşayan ve dinsel sofuluğun en üst mertebesine erişmiş bir Hindu'dur.

Katolikler'in keskin eleştirilerine maruz kalan Sadhu (Kutsal İnsan) Sundar Singh, Protestanlığa dönmüş eski bir Hindu idi.

Madde 165. *Italo Toscani*

1. Italo Toscani'ye ait Cizvit Aziz Aloysius Gonzaga'nın biyografisi *Vita di S. Luigi Gonzaga* (Roma: Libreria Fratelli Ferrari, 1928), *La Civiltà Cattolica* 79 (21 Temmuz 1928) s. 152-53'te olumlu bir şekilde işlenmiştir.

2. Bakınız, Defter 3 Madde 44, not 5 ve ilişkili dipnotlar.

3. Bibliyografik referansın dışında, bu nottaki bilgi Gramsci'nin kişisel notlarından ve izlenimlerinden edinilmiş gibi görünüyor. 1916'da Italo Toscani, Torino'daki Doksan İkinci Askeri Birlik'e kaıldı. Gramsci onunla muhtemelen Torino'da tanıştı; İtalyan Sosyalist Gençlik Federasyonu tarafından yayımlanan haftalık *L'Avanguardia*'nın editörü olması dolayısıyla Toscani'yi duymuş olmalı. Eylül 1916'da Toscani Uluslararası Sosyalist Gençlik Komitesi'nin Berne'de hazırladığı savaş karşıtı bildirileri dağıtma girişimi nedeniyle tutuklandı. Aynı dönemde tutuklananlar arasında Federico Marinozzi (İtalyan Sosyalist Gençlik Federasyonu Sekreteri), Luigi Morara (ressam ve yayıncı) ve Giuseppe Sardelli (sendikacı ve Roma'daki Emek Birliği merkez komitesi üyesi) vardı. Bunların tamamı Roma'daki Askeri Mahkeme'ye çıkarıldı ve suçlu bulundu. Toscani, altı yıl cezaya çarptırıldı; diğerleri beşer yıllık ce-

416 Hapishane Defterleri - Defter 3 Notlar

zalar aldılar. On aylık tutukluluğun ardından Toscani ve Sardelli serbest bırakıldılar ve orduya yollandılar. Toscani, mahkeme sürecini *A bocca chiusa: Storia di un processo* (Roma: Tipografia Morara, 1920) adlı kitapçıkta ve *Socialista! Luigi Morara nella storia del socialismo romano, 1892-1960* (Roma, 1961) adlı Morara biyografisinde işledi. İkinci eserden, Gramsci'nin bahsettiği "sahte Calabresi olayını" da anlamak mümkündür. "Sahte Calabresi", Italo Toscani'nin güvenini, onun sosyalist yoldaşı Carlo Calabresi'nin (Sosyalist Gençlik Federasyonu liderlerinden biri) kardeşi olarak tanıtıp kazandı. "9 Eylül'de adamımız, ertesi gün karargahta teatral bir şekilde tutuklanacak olan Toscani'ye ait sivil kıyafetleri ve mektupları yanına alarak kayboldu" (*Socialista!* s. 73). Gramsci, Italo Toscani'nin yazdığı üç çocuk kitabına da sahipti: *La casa vuota e altre novelle* (Roma: Primavera, 1923); *Fra terra e cielo: Storia di una goccia d'acqua* (Roma: Primavera, 1923); *La palla di fucile e altri racconti* (Roma: Primavera, 1924). Bu kitaplar, Gramsci'nin hapishane de sahip olduğu kitaplar arasında yoktu.

Madde 166. Geçmiş ve bugün

1. Bakınız, imzasız makale (aslında Angelo Brucculeri tarafından yazılmış), "La conferenza internazionale del lavoro" (Uluslararası Emek Konferansı), *La Civiltà Cattolica* 79 (4 Ağustos 1928): 233-43, özellikle s. 240-41: "Lombardy Piskoposları (1920), kriz dönemlerinde zararı önce işçinin değil kapitalistin görmesi gerektiğini de belirtirler."

DEFTER 4 (1930-32)

El Yazmasının Tasviri

Kırmızı kapla kaplanmış ince mukavva ciltli çizgili bir okul defteri (15x20,5 cm). Ön kapaktaki etiket boş fakat Gramsci'nin hapishane numarası (7047) mavi bir kalemle doğrudan kapağın üzerine yazılmış. Bu defter, hapishane müdürü tarafından imzalanmamış. Gramsci'nin ölümünden sonra ön kapağın sağ üst köşesine yapıştırılan başka bir etikete Tatiana Schucht şöyle yazmış: "Completo da pg. 1 a 160-XIII" (s. 1-160 arası tamam, XIII). Roma rakamları Schucht'un, Gramsci'nin ölümünden sonra defterlerini düzenlerken bulduğu kataloglama sistemine göre deftere verdiği numarayı gösteriyor.

Defter seksen yaprak ve her sayfada yirmi bir satırdan ve önde ve arkada iki adet çizgisiz sayfadan oluşuyor. Yaprakların ön yüzleri yeşil mürekkepler numaralandırılmış (1-80) ve hapishane mührüyle mühürlenmiş: "Casa penale speciale di Turi" (Turi Özel Hapishanesi). Arka kapağın altında kalan son yaprağın ön yüzü de aynı şekilde numaralandırılmış (81) ve mühürlenmiş fakat boş. Gramsci'nin yazıları defterdeki tüm çizgili sayfaları doldurmuş ancak 7v. sayfanın ilk iki satırı, 10. sayfanın son iki satırı ve 80v. sayfanın son dört satırı boş bırakılmış. Bu defter toplam 160 el yazması sayfadan oluşuyor.

418 Hapishane Defterleri - Defter 4 Notlar

Defter toplamda doksan yedi not içeriyor. Gramsci bu notların yetmiş beşini karalamış ama bunlar tamamen okunabilir durumdalar (Gerrata-na'nın adlandırmasına göre bu girilere A metinleri deniyor). Notlardan üçünü de daha sonraki defterlere dâhil etmiş. Bu üç istisna şunlardır: Madde 4 ("Makyavelizm ve Marksizm"), Madde 57 (Vincenzo Cuoco ve pasif devrim), Madde 58 ("Popüler edebiyat"). Diğer yirmi iki not da B metinleridir: Bunlar ne üzeri çizilmiş ne de sonraki defterlere dâhil edilmiştir.

Defter, dört ayrı not segmentinden ya da kümesinden oluşmaktadır. El yazmasının 7v. sayfasına kadar "Cehennem'in 10. Kantosu" başlıklı bir dizi not (bir giriş notunu her biri ayrı olarak maddelenen on ayrı not izlemektedir) bulunmaktadır. Gramsci bu başlığı defterin açılış sayfasının ilk satırını ortalayarak yazmış ve altını çizmiştir. Bu notlar grubu mevcut baskıda Madde 78 ila Madde 88 arasına tekabül etmektedir. 8r sayfa ile 10v. sayfalar arasında her biri Madde <8> işaretiyle numaralandırılmış çeşitli konularda notlar mevcuttur; Gramsci'nin genel bir başlık vermediği bu notlar, mevcut baskıda 89 ila 95. maddeler arasına tekabül etmektedir. 11r. sayfadan 40v. sayfaya kadar yirmi dokuz farklı not bulunmaktadır ve bunların tümüne Madde numarası verilmiştir. İçlerinden bazıları ise sıra dışı uzunluktaki "Aydınlar" başlıklı (Gramsci'nin normalin dışında büyüklükte yazdığı bir başlık) ilk not ile tematik olarak bağlantılı (kimi yerlerde çok yakından olmasa da) gözük-mektedir. Bu notlar grubu, mevcut baskıda Madde 66 ile Madde 77 arasındadır. 41r. sayfadan 80v. sayfaya kadar olan kısımda, "Felsefe Üzeri-ne Notlar. Materyalizm ve İdealizm. İlk Dizi" genel başlığı altında toplanmış kırk sekiz not bulunmaktadır (bunların ilkinde Madde simgesi konulmamıştır ve bir önsöz görüntüsündedir). Gramsci bu genel başlığı kendisi belirlemiş, altını iki kez çizmiştir ("İlk Dizi" tabirinin altı ise bir kez çizilmiştir). Bu bölüm, mevcut baskıda Madde 1 ile Madde 48 arasını oluşturmaktadır.

Defter 4'ün el yazmasındaki notların sıralaması, oluşturuldukları kronolojik sıralamaya alenen uymamaktadır. El yazmasının 17. yaprağında (bu ciltteki Madde 49'a bakınız) Gramsci şöyle diyor: "Kasım 1930'da yazıyorum"; 61r. sayfada Madde 31'de ise şöyle diyor: "ama bugüne dek -yani Eylül 1930'a". Yine 14r. sayfada Gramsci, el yazmasının 67r. sayfasında yazmış olduğu bir nottan alıntı yapar (bu baskıda sırasıyla Madde 49'a ve 38'e bakınız). Bu kanıta dayanarak hirtakım kesin so-

nuçlara varılabilir: Örneğin, 67r. sayfadaki “Felsefe Üzerine Notlar. Materyalizm ve İdealizm” (tam olarak defterin ortasında -41r. sayfada- başlayan ve sonuna kadar devam eden) başlıklı bölümde görünmesine karşın “Yapı ile üstyapılar arasındaki ilişkiler” notu, el yazmasında 11r. sayfanın ilk satırından başlayıp 19r. sayfada biten “Aydınlar” (Madde 49) notundan önce yazılmıştır. Bugün hâlâ, defterin her bir parçasının tam kronolojisini çıkarmak zordur. Gramsci’nin bir yandan belli bir defterin farklı bölümlerine bir yandan da aynı zaman dilimi içinde farklı defterlere yazdığını ve ayrıca yeni bir deftere başlamak için bir öncekinin bitmesini beklemeyişini unutmamakta fayda vardır. Ne olursa olsun, bu baskı Valentino Gerratana’nın sıralamasını ve numaralandırmasını takip etmektedir.

Gramsci’nin, bu defterin ikinci yarısını “Felsefe Üzerine Notlar”ı ayırmaya karar verdiği zaman konusunda ise çok fazla çelişki olamaz. Hatta aynı zamanda defterin başındaki birkaç sayfayı da (başlangıçta beş ya da on sayfayı) Dante’nin *Cehennem*’i üzerine notlara ayırmayı planladığı da açıktır. Gerratana ise, defterdeki ilk girinin, 41r. sayfadaki “Felsefe Üzerine Notlar” bölümü için bir giriş niteliğinde olduğunu düşünmektedir. Gramsci’nin “Felsefe Üzerine Notlar”ı, en geç Mayıs 1930’un başlarında yazmaya başladığı kesindir. Aslında Madde 6’da (yani Defter 4’ün el yazmasında, 47r ile 49v arası sayfalarda), Defter 1’de listelenen “20 Mayıs 1930’da Turi’de Tatiana’ya Ulaştırılan Kitaplar” (bakınız, Defter 1, El Yazmasının Tasviri, 1:371 [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 428, ç.n.l.) arasına dâhil edilmiş bir kitaptan -Roberto Ardigò’ya ait *Scritti vari*’den- kelimesi kelimesine ve upuzun bir alıntı yapar. Bu notların tarihlendirilmesiyle ilişkili bir başka olgu da, Madde 5’te (Defter 4’ün el yazmasında 46v. sayfa), 6 Nisan 1930 tarihli *L’Italia Letteraria*’da yayımlanmış bir makaleye yapılan göndermedir. Daha önce belirtildiği gibi bizzat Gramsci, Eylül 1930’da bu defterin 61r. sayfasını yazmış olduğunu söylemektedir (Madde 31’e bakınız). Dahası, 21 Ekim 1930 tarihli *Rassegna Settimanale della Stampa Estera*’dan yapılan bir alıntı, 72v ve 73v. sayfalarda aktarılmakta (Madde 38’e bakınız); Eylül-Ekim 1930 tarihli *Nuovi Studi*’den yapılan başka bir alıntı da el yazmasının 76v. sayfasında işlenmektedir (Madde 42’ye bakınız). Saptanabilecek bir başka konu: Gramsci, Defter 4’ün en azından on üç sayfasını “Felsefe Üzerine Notlar”la doldurduğunda, Defter 3’ü de yazmaktaydı. Defter 3’ün el yazmasındaki 74r. sayfada (bu baskıda o def-

terin 154. maddesine bakınız), Defter 4'ün el yazmasındaki 44v ila 47r. sayfalardaki bir notta (bu baskıda Madde 5) yazdıklarına göndermede bulunmaktadır.

Gramsci'nin bu defterin el yazmasının 11r. sayfasındaki "Cehennem'in 10. Kantosu" başlıklı ilk notu ne zaman girdiğini kesin olarak belirlemek daha da zordur. Ne var ki, biraz daha esnek bir zaman aralığı tespit edilebilir. İlk iki notun (yani bu baskıdaki Madde 78 ve Madde 70 ile el yazmasında 1r ile 2v. sayfalar), Gramsci'nin Tatiana Schucht'a buradaki fikirleri sentezlediği ve açıkladığı bir mektup yazdığı 20 Eylül 1931'den önce düzenlendiği kesindir. Hatta daha da kesin konuşulabilir. El yazmasının 2v. sayfasının ilk iki satırındaki cümle (bu baskıdaki 79. maddenin sonuç kısmına bakınız), 20 Haziran 1930 tarihli *La Nuova Italia*'nın yayımlanmasından önce yazılmış olamaz. Gramsci'nin Madde 83'ü (el yazmasında 3v. ve 5v. sayfalar), 13 Mart 1931'den önce tamamladığı da söylenebilir; zira o notta, Defter 2'de "13 Mart 1931'de Carlo'ya Gönderilmiş Kitaplar" (El Yazmasının Tasviri kısmına bakınız, 1:529 |Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, S. 609-610, ç.n.l) içinde listelenen Vincenzo Morello'nun *Dante, Farinata, Cavalcante* isimli kitabına değinilmekte ve bu kitaptan birtakım pasajlar alınmaktadır. 6r. ve 7r. sayfalarındaki (bu baskıdaki Madde 86'ya bakınız) giri ise, Mart 1932'nin sonlarından önce yazılmış olamaz. 86. maddenin içeriği, Gramsci tarafından, "Profesör U. Cosmo'nun yazdığı (1932'nin ilk aylarında) bir mektuptan bazı alıntılar" şeklinde tanımlanmıştır. Aslında mektup, 29 Aralık 1931'de Profesör Umberto Cosmo tarafından Piero Sraffa'ya gönderilmiştir. Sraffa ise bu mektubu 1 Mart 1932'de Tatiana Schucht'a aktarmıştır. Schucht da 9 Mart'ta gönderdiği mektupta, bu mektubu Gramsci için yeniden yazmıştır. Gramsci, 21 Mart 1932'de Tatiana Schucht'a gönderdiği bir mektupta bunu aldığını belirtmiştir.

El yazmasının 11r. sayfasından 40v. sayfasına dek süren notlar bütünü (bu ciltte Madde 49 Madde 77 arası), Kasım 1930'da yazılmaya başlanmış olmalıdır. Bunun kanıtı ise, daha önce belirtildiği gibi, el yazmasının 17r. sayfasındaki ilk notta, bizzat Gramsci tarafından parantez içinde dile getirilen "Kasım 1930'da yazıyorum" cümlesidir.

8r. sayfa ile 10v. sayfa arasındaki muhtelif notlar (bu ciltte Madde 89 Madde 95 arası), bu deftere yazılan son notlardı. Bu gruptaki ikinci not, 20 Ağustos 1932 tarihli *La Civiltà Cattolica*'da yayımlanan bir kitap değerlendirmesine (el yazmasında 8r. sayfa, bu ciltte Madde 90) atıfta bu-

lunur. Gramsci'nin son iki not için kaynağı (el yazmasında 10v. sayfa, bu ciltte Madde 94 ve 95), 3 Eylül 1932 tarihli *La Civiltà Cattolica*'dır. Diğerlerinde olduğu gibi, bu notlar da 1932'nin Ağustos sonu ile Eylül başı arasındaki birkaç hafta içinde yazılmıştır.

L'officina gramsciana: Ipotesi sulla struttura dei "Quaderni del carcere" (Napoli: Bibliopolis, 1984) kitabının 141. sayfasında Gianni Francioni, Defter 4 için şu kronolojiyi önermektedir:

Madde;

1-8	Mayıs 1930
9-27	Mayıs-Ağustos 1930 arası
28-30	Ağustos-Eylül 1930 arası
31	Eylül 1930
32-37	Eylül-Ekim 1930 arası
38-42	Ekim 1930
43-48	Ekim-Kasım 1930 arası
49-77	Kasım 1930
78	Mayıs 1930
79	Mayıs-Haziran 1930 arası
80	Temmuz 1930
81-83	Temmuz 1930-13 Mart 1931 arası
84-85:	1931-1932 arası
86-88	1932 (muhtemelen Haziran-Ağustos arası)
89-95	Ağustos-Eylül 1932 arası

METİN İÇİN NOTLAR

Felsefe Üzerine Notlar. Materyalizm ve İdealizm. İlk Dizi

Madde 1. Bir dünya kavrayışını açıklamak için...

1. Gramsci'nin elinde, Karl Marx'ın Gotha Programı'nın Eleştirisi: Alman İşçi Partisi'nin Programı Üzerine Marjinal Notlar (1875) isimli eserinin İtalyanca ve Fransızca çevirileri bulunmaktaydı fakat bu kitaplar, hapishanedeki kitaplarının arasında yoktu. Gramsci'nin elindeki baskılar şunlardı: *Critica del programma di Gotha*, K. Marx, F. Engels ve F. Lasalle, *Opere*, 2. baskı, ed. Ettore Ciccotti, cilt 2 (Milano: Società Editrice Avanti, 1922); *Critique du programme de Gotha*, Amédée Dunois'in önsözü ve notlarıyla birlikte (Paris: Librairie de l'Humanité, 1922). *Gotha Programı'nın Eleştirisi'nin* bir İngilizce çevirisi için bakınız. K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*, cilt 24 (New York: International Publishers, 1989).

Hapishanede iken Gramsci, Marx'ın mektuplarının bazı Fransızca çevirilerini edinmişti. Bakınız, K. Marx, *Lettres à Kugelmann*, V. I. Lenin'in önsözü ve E. Czobel'in girişiyle birlikte (Paris: Editions Sociales Internationales, 1930); *Correspondance K. Marx-Fr. Engels*, çev. J. Mollitor, 2. ve 3. cilt (Paris: A. Costes, 1931). Ne var ki bu notları yazana dek Gramsci'nin elinde bu kitaplar yoktu. Bunlar, Ekim 1931'de Mussolini'ye gönderdiği dilekçede adı geçen kitaplar arasındadır; bakınız, Defter 2, El Yazınasının Tasviri, 1:527-28 [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 608].

2. Rodolfo Mondolfo, *Il materialismo storico in Federico Engels* (Cenova: Formiggini, 1912). Gramsci, tutuklanmadan önce bu kitaba sahipti fakat bu notta kitabın ismini doğru hatırlamıyor: Onun tabiriyle "Engels'in tarihsel materyalizmi" adına sahip Mondolfo imzalı kitabın orijinal adı ise "Engels'te tarihsel materyalizm"dir. Gramsci iki ayrı mektupta (25 Mart 1929 ve 11 Nisan 1932 tarihli mektuplar) Tatiana Schucht'tan, Mondolfo'nun kitabını kendisine göndermesini istemektedir; kitap ona hiç ulaşmamıştır, en azından Turi'deki hapishane sürecinde.

Rodolfo Mondolfo (1877-1976), 1910 ile 1914 arasında Torino Üniversitesi'nde felsefe profesörü idi; bu tarihten sonra ise Bologna Üniver-

sitesi'ne ve daha sonra başka üniversitelere geçti. İlk yayımlanan eserleri, Condillac ve faydacılık üzerineydi. Mondolfo özellikle toplumsal ve siyasal teori ile ilgileniyordu. Marksizm üzerine yazılarında, "Marksist praksis felsefesinin aktivist karakteri" olarak tanımladığı olguyu vurguluyordu. (Gramsci'nin "praksis felsefesi" kavramını doğrudan Mondolfo'dan almış olması olasıdır) Mondolfo, faşistlerin iktidara gelmesinin ardından İtalya'dan ayrıldı ve yaşamının geri kalanını Arjantin'de geçirdi. Sonraki yıllarında antik Yunan felsefesine yoğunlaştı.

3. Bakınız, Georges Sorel'in 16 Mart 1912'de Benedetto Croce'ye yazdığı mektup, *La Critica* 26, no. 6 (20 Kasım 1928): 435: "Je viens de recevoir énorme volume: *Il materialismo storico* in Federico Engels du professeur Rodolfo Mondolfo de Turin. Je suis effrayé en songeant qu'il faille tant de pages pour expliquer la pensée d'un homme qui pensait aussi peu qu'Engels."

4. Engels'in *Anti-Dühring* (1878) kitabı, hapisteyken Gramsci'nin elindeki kitaplar arasında yoktu ama kuvvetle muhtemel, tutuklanmadan önce bu kitabın İtalyanca ve Fransızca çevirilerini okumuştur.

Madde 2. De Man'ın kitabı

1. Henri De Man'ın ilk önce Almanca *Zur Psychologie des Sozialismus* (1926) adıyla yayımlanan kitabı ve bu kitabın İtalyanca, Fransızca ve İngilizce baskıları için bakınız, Defter 1 Madde 61, not 13.

Benedetto Croce'nin, De Man'ın kitabının Fransızca baskısına dair *La Critica* 26, no. 6 (20 Kasım 1928) s. 459-60'ta yaptığı değerlendirme için bakınız, Defter 1 Madde 132, not 4.

2. Guido De Ruggiero, H. De Man'a ait kitabın incelemesi, *Il superamento del marxismo* (1929), *La Critica* 27, no. 6 (20 Kasım 1929): 459-63.

Guido De Ruggiero (1888-1948), felsefi ve siyasi görüşleri Croce'den fazlasıyla etkilenen bir liberal ve anti Marksist idi. De Ruggiero çok sayıda eser yayımladı ve kültür sahnesinde çok etkili oldu. 1944 yılında kısa bir süreliğine Eğitim Bakanlığı yaptı.

3. "Il tramonto del marxismo" (Marksizmin çöküşü), *La Civiltà Cattolica* 80 (5 Ekim 1929): 36-45 ve 80 (16 Kasım 1929): 320-29. Giuseppe Santonastaso, De Man'a ait kitabın incelemesi, *Il superamento del marxismo*, *Leonardo* 5, no. 11-12 (Kasım-Aralık 1929): 304-5.

4. Giovanni Zibordi, *Saggio sulla storia del movimento operaio in Ita-*

lia: Camillo Prampolini e i lavoratori reggiani, 2. baskı (Bari: Laterza, 1930). De Man'ın kitabına yapılan atıf s. 5'tedir: "Avrupa sosyalist hareketiyle ilişkili olarak, tarihsel determinizmin mekanik yorumuna ilişkin bu düzeltme ve entegrasyonun parlak ve işlevsel bir örneği, De Man'ın çalışmasında bulunabilir: *Il superamento del marxismo*."

5. Gramsci, muhtemelen De Man'ın kitabının İtalyan yayımcısı Laterza tarafından verilen reklamından bahsediyor, *La Critica* 17, no. 3 (20 Mayıs 1929).

6. "Socialismo etico ed il nuovo fabianesimo in Germania" (Almanya'da Etik Sosyalizm ve Yeni Fabianizm), *I Problemi del Lavoro* 3, no. 6 (1 Haziran 1929): 5-7. Bu makaleden hemen önce düşülen kısa bir notta şöyle yazılmış: "Almanya'da Etik Sosyalizm ve Yeni Fabianizm üzerine tezler, Henri De Man'ın yazdığı, Alessandro Schiavi'nin çevirdiği ve *Il superamento del marxismo* adıyla iki cilt halinde Bari'deki Laterza tarafından Modern Kültür Kitaplığı Dizisi içinde yayımlanan eserde bulunabilir." Bir sonraki sayısında -3, no. 7 (1 Temmuz 1929)- *I Problemi del Lavoro* şu düzeltmeyi yayımladı: "Geçen sayıda Oppenheim tezlerini yayımladık ve bunların De Man'ın kitabında bulunabileceğini belirttik; ifade etmemiz gerekir ki bu tezler, sadece eserin Fransızca çevirisinde bulunabilir, zira İtalyan çevirmen, kitabın safi bilimsel karakterini korumak amacıyla bu tezleri metinden çıkartmıştır" (s. 23).

7. Alessandro Schiavi, Henri De Man'a ait kitaptaki önsöz, *Il superamento del marxismo*, çev. A. Schiavi (Bari: Laterza, 1929), 1: v-viii.

8. Umberto Barbaro, "Il superamento del marxismo", *L'Italia Letteraria* 1, no. 19 (Ağustos 1929).

9. Parantez içi görüşler Gramsci'ye aittir.

Madde 3. Marksizmin iki yanı

1. Antonio Labriola için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 51.

2. Avusturya Marksizmi olarak bilinen akımın en önde gelen aydınlarından Max Adler (1873-1937) enerjisini, Marksizmin köklerini, neo-Kantçı ve pozitivist felsefe üzerine sosyolojik bir bilim olarak formüle etmek için harcadı.

3. Katolik Monsenyör Francesco Olgiati (1886-1962), daha çok felsefe tarihi üzerine yazdı. Bunların içinde Thomas Aquinas ve Descartes üzerine kitaplar da vardı. Ayrıca yaklaşımını büyük oranda Croce'ye borçlu olduğu Marx üzerine bir kitap da -Carlo Marx, 2. baskı (Milano:

Società Editrice Vita e Pensiero, 1920)- kaleme aldı. Olgiati'nin Marx üzerine kitabı, Gramsci'nin kitapları arasında yoktur fakat Gramsci'nin buradaki ve başka defterlerdeki yorumları, onun bu kitabı -muhtemelen tutuklanmadan önce- okuduğunu göstermektedir.

4. Gramsci, bizzat kendisinin de belirttiği gibi, Missiroli'nin söylediklerini hafızasından aktarırken emin değildir. Mario Missiroli'nin 10-11 Eylül 1925 tarihli *La Stampa* gazetesindeki "Opinioni" (Görüşler) köşesine bakınız: "Şu anda Marx'la ilgili ortalıkta dolaşan fikirlere katılmam imkânsız. Bana öyle geliyor ki, onun bilimsel bir düşünür olarak değeri, devrimci karakterini büyütmek amacıyla göz ardı ediliyor. Politik iktisat profesörlerinin, sultanın önünde dikilen hadımağaları gibi, Marx'taki bilimsel kusurları keşfedip, öğrencilerine verdikleri taklit ders notlarında zafer kazanmış edasıyla onu çürütmeleri en azından şaşırtıcı değildir. Öte yandan, büyük sanayicilerin ve bankacıların da Marx'ın iktisadi teorileri hakkında içten içe neler düşündüklerini bilmek ilginç olurdu."

5. Gramsci, Rosa Luxemburg'un "Marksizmde Durgunluk ve İlerleme" adlı makalesine atıfta bulunuyor. Gramsci, bu makaleyi başka bir yerde daha önce yorumlamıştı; bakınız, Defter 3 Madde 31 ve ilişkili dipnotlar (özellikle not 7).

6. Sorel'in mektubu, "Spectator" (Mario Missiroli'nin kullandığı mahlas) imzalı bir makalede yayımlandı; "Sorel e Clemenceau", *L'Italia Letteraria* 1, no. 37 (15 Aralık 1929). Sorel, Clemenceau'nun "çağdaş sosyalizmin temel altyapısını oluşturan Marx'ın felsefesini, Almanya'nın barbarlarına yakışır bir karanlık teori olarak gördüğünü" yazmıştı. "Bu, ucuz yorumlara alışıktır hızlı ve zeki beyinlerin genel bakış açısıdır. Onunki gibi hafif siklet beyinler Renan'ın doğru dürüst anladığı şeyi, yani büyük tarihsel önem taşıyan şeylerin, açıkça vasat olan edebi ürünler -vasattan kasıt halka sunulan sosyalist literatürdür- içerisinde yer alabileceğini göremezler." Bu makale için ayrıca bakınız, Defter 4 Madde 44.

Mario Missiroli için bakınız, Defter 1 Madde 43, not 12.

7. Benedetto Croce, *Storia dell'età barocca in Italia* (Bari: Laterza, 1929), s. 11-12. İtalikler Gramsci'ye aittir. Gramsci'nin elinde bu kitap vardı.

8. Erasmus'la mektuplaşmış ve onun birçok görüşünü benimsemiş İspanyol hümanist Juan de Valdes (yaklaşık 1490-1541), *Dialogo de la*

doctrina cristiana (1529) adlı kitabının basımının ardından Engizisyon'la yaşayabileceği olası problemlerden kaçınmak için memleketi İspanya'yı terk etti ve yaşamının geri kalanını İtalya'da geçirdi.

9. Bakınız, Defter 1 Madde 44, not 38.

10. Gramsci, Maeterlinck üzerine benzer bir yorumu Defter 3 Madde 48'de de yapıyor.

11. Guido de Ruggiero, "Erasmus e la Riforma" (Erasmus ve Reform), *La Nuova Italia* 1, no. 1 (20 Ocak 1930): 12-17. De Ruggiero'nun makalesi; Rönesans, Reform ve Karşıreform üzerine yazdığı ve aynı yıl içinde yayımlanan *Rinascimento, Riforma, Controriforma* (Bari: Laterza, 1930) kitabından da bazı pasajları içermektedir. Özellikle bakınız, 1: 197-204, 209-17.

Madde 4. Makavelizm ve Marksizm

1. Gramsci, Ugo Foscolo'nun meşhur *Dei sepolcri* (Mezarlar üzerine) şiirinde, Machiavelli üzerine kısa yorumundan iki satır aktarıyor. Sözü geçen pasaj şu dizelerden oluşuyor: "Anıtı gördüğümde/o büyük adamın bedeninin uzandığı/yasa koyucuların saltanatlarını yerinden oynatırken bile/onları süslerinden arındıran ve halkın gözünü açan/oradan kan ve gözyaşının nasıl aktığını gösteren" (154-58. dizeler). Foscolo'ya göre, Machiavelli *Prens'i* yasa koyuculara siyasal iktidarın nasıl elde edileceğini ve nasıl elde tutulacağını göstermeye çalışır gibi yazmıştı fakat asıl niyeti halk iktidarı mekanizmalarını açıklamaktır.

2. Benedetto Croce, *Storia dell'età barocca in Italia* (Bari: Laterza, 1929), s. 82.

Üzeri çizilmiş diğer notların aksine, bu not diğer defterlere eklenmemiştir; bunu yerine, burada dile getirilen ana fikir, aynı defterin 8. maddesine iliştilmiştir.

Madde 5. Tarihsel materyalizm ve tarihsel ve siyasal yorumun pratik kriterleri ya da kanunları

1. "(s. 50 ile karşılaştırm)" tabiri, Gramsci tarafından daha sonra hemen bu notun üzerindeki satır arasına yazılmıştır. Burada bu defterin el yazmasındaki 50v. sayfasını kastetmektedir; Madde 9'a bakınız.

2. Ernest Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode*, 6. baskı (Leipzig: Dunker und Humblot, 1908). Bernheim'in kitabının bu baskısından yapılan alıntı, Gramsci'de de bir adet bulunan Benedetto Croce imzalı

Conversazioni critiche (Bari: Laterza, 1918) kitabında bulunmaktadır.

Gramsci, Bernheim'in kitabından, 30 Ocak 1928'de Giuseppe Berti'ye yazdığı mektupta söz ediyor: "Ustica'dan yolladığım mektuplardan birinde yaptığım bir hatayı düzeltmeliyim. Tarihsel metot üzerine bir kiptan bahsetmiş, onu Bernstein'a atfetmiştim, halbuki bu kişinin adı Bernheim olmalıydı: Hafızam cidden beni yanıltıyor, sanırım düşündüğümünden daha yaşıyım. Doğru isim hiçbir mantıklı sebep olmaksızın aklımdan uçup gitmiş. Doğru bilgi aktarma adına bunu sana söylemek istedim." Gramsci'nin "iki yıl boyunca bir kitap" olarak kullandığı metin, muhtemelen Bernheim'in eserinin Almanca orijinalinin dördüncü baskısının kısmi bir İtalyanca çevirisiydi (1. bölümü ve 5. bölümün 5. kısmını içeren); bakınız, *La storiografia e la filosofia della storia* (Milano: Sandron, 1907). Gramsci, bu notun C Metni versiyonunda bu kiptan söz ediyor (Defter 16 Madde 3). Bernheim'in kitabının bir başka kısmi İtalyanca çevirisi de (3. ve 4. bölümleri içeren) mevcuttur: *Euristica e critica*, ed. A. Crivellucci (Pisa: E. Spoerri, 1897).

3. Gramsci, Nikolai Bukharin'in *Tarihsel Materyalizm: Bir Sosyoloji Sistemi* kitabını kastediyor; bakınız, Defter 1 Madde 153, not 3.

4. Francesco De Sanctis için bakınız, Defter 1 Madde 96, not 3.

5. Estetik ve edebi eleştiri üzerine yazılarında Croce, edebi sanat eserlerinde kendi tabiriyle "yapısal" olanla "şairane" olan arasında genellikle bir ayrıma gitmiştir. Croce'ye göre, edebi bir metindeki "lirik" moment ya da ifade dışındaki her şey -örneğin felsefi, tarihsel, ideolojik veya teolojik konseptler ve çatılar- "şiir"e de yabancıdır; bu "şiir" değildir ve eserin "yapı"sına aittir.

6. Giosuè Carducci için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 17.

7. Haftalık kültür dergisi *La Voce*, 1908'de Giuseppe Prezzolini (hakkında bakınız, Defter 1 Madde 8, not 1) tarafından İtalya'ya kültürel ve ahlâki bir yenilenme getirmek isteyen aydınlar için bir araç ya da aygıt olarak kuruldu. Dergiye başlıca katkı sağlayanlar arasında dönemin önde gelen çok sayıda aydını vardı. Bunların bazıları; Benedetto Croce, Giovanni Gentile, Luigi Einaudi, Giovanni Papini ve Giovanni Amendola'dır. *La Voce*, yazarlarının İtalya'nın bölgesiliği olarak tanımladığı olguyla savaşına ihtiyacı nedeniyle kurulmuştu.

8. Alfredo Gargiulo, "Dalla cultura alla letteratura" (Kültürden Edebiyata), *L'Italia Letteraria* 2, no. 14 (6 Nisan 1930). Gramsci'nin belirttiği gibi, bu makale, "1900-1930" başlıklı bir serinin altıncı makalesi-

dir. Başka bir yerde Gramsci, Gargiulo'nun yazdığı başka bir makaleye değinir; bakınız, Defter 3 Madde 154, not 1 ve ilişkili dipnotlar.

9. Gargiulo; Enrico Falqui ve Elio Vittorini tarafından hazırlanan *Scrittori nuovi: Antologia italiana contemporanea* (Lanciano: Carabba, 1930) isimli çağdaş yazarlar antolojisine Giovanni Battista Angioletti'nin yazdığı önsözden alıntı yapmaktadır. Parantez içi ünlemler Gramsci'ye aittir.

Giovanni Battista Angioletti için bakınız, Defter 1 Madde 8, not 1.

10. Giuseppe Ungaretti için bakınız, Defter 3 Madde 7, not 2 ve ilişkili dipnotlar.

Madde 6. Roberto Ardigò

1. Gramsci'nin elinde bu kitap vardı; kitap "20 Mayıs 1930'da Turi'de Tatiana'ya Ulaştırılan Kitaplar" listesinde yer almaktaydı (bakınız, El Yazmasının Tasviri bölümü, 1:37 [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 428, ç.n.]).

2. Ardigò, *Scritti vari*, s. 248-49.

3. age, s. 248.

4. age, s. 249.

5. age, s. 250. Alıntı yapılan pasajda anılan Alberto Mario, çok aktif bir Mazzini yanlısı cumhuriyetçiydi. 1874'te Rimini'de tutuklandı ve monarşi karşıtı bir ayaklanmanın planlanmasına iştirak etme savıyla bir süre hapishanede kaldı.

6. age, s. 252-53. Alessandro Luzio için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 45.

7. age, s. 253-54.

8. Bakınız, "Polemiche" (Polemikler) adlı birinci bölümün üçüncü kısmı, "Il liberalismo di Ardigò" (Ardigò'nun Liberalizmi), age, s. 136-63.

9. Alıntı "Pensieri" (Düşünceler) adlı altıncı bölümdendir; age, s. 271-72. Büyük harfli kelimeler Ardigò'nun metninde de aynen geçmektedir. Parantez içi görüşler Gramsci'ye aittir.

Madde 7. Üstyapılar ve bilim

1. Gramsci, şu makaleden bahsediyor: Mario Missiroli, "Il socialismo contro la scienza" (Bilime Karşı Sosyalizm), *L'Ordine Nuovo* 1, no. 10 (19 Temmuz 1919). Missiroli şöyle yazmış: "Bilim, özünde burjuva bir kavramdır; bir sınıf imtiyazıdır...; burjuvazinin kendini savunmak için

kullandığı zırh, saldırmak için kullandığı baltadır.” Gramsci, bu makaleye Defter 7 Madde 1’de de değinir.

Mario Missiroli için bakınız, Defter 1 Madde 43, not 12.

Madde 8. Machiavelli ve Marx

1. Filippo Meda, “Il Machiavellismo” (Makyavelizm), *Rivista d’Italia* 30, no. 6 (15 Haziran 1927): 232. Gramsci, Defter 2 Madde 31’de de bu makaleden alıntı yapar.

2. Foscolo ile Croce’nin Machiavelli üzerine görüşleri için bakınız, Defter 4 Madde 4 ve ilişkili dipnotlar.

3. Floransalı devlet adamı Piero Soderini, 1502’de yaşam boyu *gonfaloniere* [Ortaçağ İtalyası’nda kullanılan prestijli bir unvan, çn.] seçildi. Kendisi, Floransa’nın paralı ordudan ziyade kendi ordusunu kurması gerektiği biçimindeki Machiavelli fikrinin güçlü bir destekleyicisiydi. 1505’te Soderini, Machiavelli’nin bu hedefini gerçekleştirmesini sağlayan yasayı kabul ettirmeyi başardı. Cumhuriyetin 1512’deki çöküşü ve Medici iktidarının kurulmasıyla birlikte Soderini sürgüne gönderildi ve yaşamının geri kalanını Roma’da geçirdi. Machiavelli, Floransalı yasa koyucuların kararsızlığına bir örnek olarak gösterdiği Soderini’ye eleştirel yaklaşıyordu.

Machiavelli, Dük Valentino’yu (Cesare Borgia), *Prens’in* yedinci bölümünde bir lider ve yasa koyucu timsali olarak gösterir.

Madde 9. Marksizm repertuarı

1. Gramsci, bu defterin el yazmasının 45v. sayfasını kastediyor; bakınız, Defter 4 Madde 5.

Madde 11. Marksizmin temel sorunları

1. *Historical Materialism: A System of Sociology* (Tarihsel Materyalizm: Bir Sosyoloji Sistemi, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969) adlı kitabının “Sosyal Bilimlerde Sebep ve Amaç (Nedensellik ve Teleoloji)” başlıklı birinci bölümünün “Teleoloji ve Teleolojiye İtirazlar, İçkin Teleoloji” adlı alt başlığı içerisinde Nikolai Bukharin şöyle diyor: “Marx ile Engels’in formülasyonlarında açık bir şekildeki teleolojik unsurların, salt metaforik ve estetik ifade biçimleri olarak algılanması gerektiğini belirtmek anlamsızdır” (s. 26). Gramsci bu sorunla ilgili tartışmaya Defter 4 Madde 17’de geri döner.

Madde 12. Yapı ve üstyapı

1. Gramsci'nin bu nottaki tespitleri, Nikolai Bukharin'in *Historical Materialism: A System of Sociology* (Tarihsel Materyalizm: Bir Sosyoloji Sistemi, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969) adlı kitabının 130-241 sayfalarındaki "Toplum Unsurları Arasındaki Denge" başlıklı altıncı bölümünde ifade ettiği görüşleri hedeflermiş gibi görünüyor.

Madde 13. Halkın El Kitabı üzerine notlar ve eleştirel değerlendirmeler

1. Nikolai Bukharin'in *Historical Materialism: A System of Sociology* (Tarihsel Materyalizm: Bir Sosyoloji Sistemi, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969) adlı kitabı ilk önce Moskova'da *Teoriia istoricheskogo materializma: Populiarnyi uchebnik marksistkoi sotsiologii* (1921) adıyla basıldı. Gramsci bu eserin 1927'de Paris'te basılmış Fransızca çevirisini kullandı. Bu çevirinin *La théorie du matérialisme historique* şeklindeki başlığı Rusça orijinalinin bire bir aktarımıdır. Zira onun da alt başlığı *Manuel populaire de sociologie marxiste* şeklindedir. Gramsci bu kitaba sürekli olarak *Saggio popolare* (ben *Halkın El Kitabı* şeklinde çevirmeyi tercih ettim) der. Bu da Rusça *populiarnyi uchebnik* ile Fransızca *manuel populaire* başlıklarının İtalyanca karşılığıdır. Ayrıca bakınız, Defter 1 Madde 153, not 3.

2. *Tarihsel Materyalizm* kitabının girişinde Bukharin şöyle der:

Bazı kişiler, tarihsel materyalizm teorisinin hiçbir koşulda Marksist bir sosyoloji olarak görülemeyeceğini ve onun sistematik bir şekilde işlenemeyeceğini düşünürler; bunlar, bu teorisinin yalnızca yaşayan bir tarihsel bilgi *metodu* olduğuna, onun doğrularının sadece somut ve tarihsel olaylara uyarlanabileceğine inanırlar. Ayrıca, bizzat sosyoloji konseptinin daha muğlak olduğu, "sosyoloji"nin kimi zaman ilkel kültürün ve insan toplumunun ilkel formlarının köklerinin (örneğin ailenin) bilimi, başka zamanlarda "genel olarak" çok çeşitli toplumsal fenomenlerin oldukça belirsiz gözlemleri ve daha başka zamanlarda ise toplumun bir organizma (organik, biyolojik sosyoloji ekolü) ile eleştirel olmayan bir kıyaslaması olarak kendini ortaya koyduğu şeklinde bir argüman da vardır.

Tüm bu argümanlar kusurludur. Öncelikle, burjuvazi cephesindeki baskın karmaşa bizi, kendi cephemizde daha fazla karmaşaya sürüklememelidir. Tarihsel materyalizm teorisini, belirgin bir yere sahip olduğundan, bir politik iktisat ya da bir tarih olamaz; bu teori genel toplum teorisidir ve toplum evriminin yasalarıdır,

yani sosyolojidir. İkinci olarak, tarihsel materyalizm teorisinin bir tarih yöntemi olması, onun sosyolojik bir teori olarak anlamını etkilemez. Çok daha soyut bir bilim, sıklıkla daha az soyut bilim-ler için bir bakış açısı (yöntem) sağlayabilir. (s. 14-15)

Bu, Gramsci'nin Bukharin'in eserinden çevirdiği ve 1925'te dâhil olduğu kısa ömürlü Komünist Parti yazışma okulundaki kişilere gönderdiği ilk materyallere eklemek için uyarladığı pasajlardan biridir. Bu pasajın uyarlanma sürecinde Gramsci, metni ciddi oranda değiştirmiştir: Metne, özel bir İtalyanca örnek eklemekle kalmamış aynı zamanda Bukharin'in argümanını silmiştir. Gramsci'nin uyarlamasındaki sözü geçen kısım şöyle:

Bir yandan tarihsel materyalizmin birtakım doğruları olduğunu kabul ederken, bir yandan da onun önemini sınırlamaya ve onun asıl anlamını, devrimci anlamını ayıklamaya çalışan çeşitli burjuva akımları -bunlardan bazıları prolaryaya cephesinde dahi kendine yer bulmuştur- mevcuttur. Buna göre, örneğin, filozof Benedetto Croce, tarihsel materyalizmin, doğruları sistematik olarak genel bir hayat konseptine dönüştürülemeyecek ve sadece yazılı tarih kitaplarında yer alabilecek bir tarih bilimi yasasından fazlasını ifade etmemesi gerektiğini yazar. Ayrıca, kimi zaman ilkel kültürün ve insan toplumunun 'aile' gibi ilkel formlarının köklerinin bilimi, başka zamanlarda "genel olarak" toplumsal fenomenlerin oldukça belirsiz gözlemleri ve daha başka zamanlarda ise toplumun bir organizma ile basit bir karşılaştırması (organik, biyolojik sosyoloji ekolü) olarak tanımlanması itibarıyla tamamen anlaşılmaz ve belirsiz olduğu söylenen genel sosyoloji konseptine yönelik bir eleştiri söz konusudur. Bu tip bir eleştirinin, Marksizm ile uzaktan yakından alakası yoktur. İlk eleştiriye gelince, birtakım edebi şaheserlerde derinlemesine ortaya konduğu gibi, tarihsel materyalizmin salt bir tarihsel araştırma yasası olmadığını, sadece kitaplarda değil denenmiş ve denenmeye devam eden tarihsel bir fenomende, Rus Devrimi'nde onun kendi somut tezahürünün de mevcut olduğunu söylemek yeterlidir. Tarihsel materyalizm, burjuva filozoflarının tarih içinde aktif bir şekilde yaşamaya ve yer almaya değil de sadece tarih kitapları yazmaya yarayacağı için bu tür öngörülerin sadece fabl olarak görülmesi gerektiği şeklindeki iddialarına karşın, Marksistlerin öngörülerıyla uyumlu bir şekilde sürekli ve sistematik olarak gelişmekte olan uluslararası işçi hareketi içerisinde kendini sergilemektedir.

3. Gramsci kendi el yazmasının 58r. sayfasını kastediyor; bakınız, Defter 4 Madde 23.

Madde 15. Croce ve Marx

1. Gramsci'nin elinde, Benedetto Croce'nin *Cultura e vita morale* (Bari: Laterza, 1926) adlı eserinin bir kopyası vardı. Aynı zamanda bu eserin birinci baskısını da (1914) görmüştü: Mart 1918'de Giuseppe Lombardo Radice'ye yazdığı bir mektupta, 1917 sonuna doğru oluşturduğu Ahlâki Yaşam Kulübü'nün toplantılarında tartışılan kitaplar arasında sıralamıştı.

2. *Materialismo storico ed economia marxistica* adlı eserinin 1917 tarihli baskısına yazdığı önsözde, Croce'nin Marx'a ilişkin yaptığı yorumlar için bakınız, Defter 1 Madde 29, not 4.

Croce'nin savaş yorumu ve Guido De Ruggiero'nun bu yorumlara ilişkin referansı için bakınız, Defter 1 Madde 132, not 3.

3. Bakınız, Benedetto Croce'nin mektubu, Corrado Barbagallo'nun bir yorumuyla birlikte, "Intorno alla storia etico-politica" (Etik-politik tarih üzerine), *Nuova Rivista Storica* 12, no. 5-6, (Eylül-Aralık 1928): 626-29. Yine Corrado Barbagallo'nun yorumlarıyla birlikte yayımlanmış ikinci bir Croce mektubu, "Intorno alla storia etico-politica: Discussione seconda" (Etik-politik tarih üzerine: İkinci tartışma), *Nuova Rivista Storica* 13, no. 1 (Ocak-Şubat 1929): 130-33. İkinci mektupta Croce, tarihsel materyalizme yönelik saldırılarında ("savaş atım" olarak adlandırdığı) kendi etik-politik tarih konseptini, tekrar tekrar kullandığını kabul eder.

Gramsci, Croce ile Barbagallo arasındaki bu yazışmadan, Tatiana Schucht'a yazdığı 18 Nisan 1932 tarihli bir mektupta söz eder: "Bana öyle geliyor ki Croce, her şeyin ötesinde kendisinin revizyonizmin lideri konumuyla ilgilidir ve bunu kendisinin en iyi faaliyeti olarak görür. Profesör Corrado Barbagallo'ya yazdığı ve 1928 veya 1929'da (tam hatırlamıyorum) *Nuova Rivista*'da basılan mektupta, kendisine ait etik-politik tarih teorisinin bütünüyle (ve bu onun yaklaşık yirmi yıllık bir düşünür olarak neredeyse tek faaliyetidir) kırk yıl önceki revizyonizmini derinleştirmeyi hedeflediğini açıkça belirtir."

4. Bakınız, Benedetto Croce, *Elementi di politica* (Bari: Laterza, 1925), s. 91-92. Burada Croce, tarihsel materyalizmin "iktisadi yaşamı elle tutulur, ahlâki yaşamı ise görünüm, yanılısma veya 'üstyapı' olarak gör-

düğünü” belirtir. Gramsci, tutuklanmadan önce Roma’da yaşadığı dönemde bu kitaba sahipti. Kitap, 25 Mart 1929’daki mektubunda Tatiana Schucht’tan istediği kitaplar arasındaydı (Hapishanedeki kitapları arasında ise yoktu, yani kitap eline hiç geçmemiş olabilir). *Elementi di politica*’nın içeriği Croce’nin *Etica e politica* (Bari: Laterza, 1931) adlı eserinde de mevcuttur. Yukarıdaki pasaj ise bu kitabın 273-74. sayfalarındadır. Gramsci, *Etica e politica* adlı eseri, bu notu yazdıktan sonra hapishanedeyken elde etti. (*Elementi di politica*’nın sonraki baskılarında yukarıdaki pasaj çıkarılmıştır.)

5. Benedetto Croce; Giovanni Malagodi’nin *Le ideologie politiche* (Bari: Laterza, 1928) eserinin yorumu, *La Critica* 26, no. 5 (20 Eylül 1928): 360-62. Gramsci’nin elinde Malagodi’nin kitabı vardı.

Croce gibi bir liberal olan Malagodi, 1933’te Banca Commerciale Italiana’nın yöneticiliğine getirildi. Faşizmin çöküşünün ardından, Croce’nin de yeniden örgütlenmesine yardımcı olduğu İtalya Liberal Partisi’nin saflarında politikaya atıldı. 1954’te muhafazakâr kanadın güçlü desteğiyle Liberal Parti’nin Genel Sekreteri seçildi.

6. *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*’nın önsözünde Karl Marx şöyle diyor: “Bu üretim ilişkilerinin toplamı, toplumun iktisadi yapısını oluşturur. Bu yapı, üzerinde hukuksal ve siyasal bir üstyapının yükseldiği ve belli toplumsal bilinç formlarına tekabül eden gerçek temeldir. Maddi yaşamdaki üretim biçimi toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşamın genel sürecini belirler. İnsanların varlığını belirleyen, bilinçleri değil; aksine onların bilinçlerini belirleyen şey toplumsal varlıklarıdır” (s. 20-21).

7. Gramsci, yine Marx’ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*’nın önsözündeki meşhur bir pasaja atıfta bulunuyor: “İktisadi yapıdaki değişimler er ya da geç bütün sonsuz üstyapıların dönüşümüne yol açar. Bu tür dönüşümleri incelerken, doğa bilimlerinin hassasiyeti ile belirlenebilecek üretimin iktisadi koşullarındaki maddi dönüşüm ile hukuki, siyasal, dini, sanatsal ve felsefi -kısacası insanların bu çelişkinin farkına varmasını ve bunun için dövüşmesini sağlayan ideolojik formlar- dönüşümler arasında ayrıma gitmek zorunludur” (s. 21). Gramsci bu pasajı, 1925’te kurduğu Komünist Parti yazışma okulu için topladığı ilk materyaller arasına dâhil etmiştir. Bu, aynı zamanda Gramsci’nin daha sonra Almanca’dan İtalyanca’ya çevirdiği Kral Marx yazılarından biridir; bakınız, Defter 7, s. 3r-4r.

8. Gramsci, Croce’nin *Materialismo storico ed economia marxistica*’nın

önsözündeki aynı görüşüne, Defter 1 Madde 29'da da atıfta bulunuyor. Croce'nin önsözündeki ilgili pasajın çevirisi için bakınız, Defter 1 Madde 29, not 4.

9. Georges Sorel, yazılarında “tarihsel blok” kavramını kullanmaz ama tarihsel güçlere “bir bütün olarak” -yani bir blok olarak, İtalyanca'da “*in blocco*”- bakmak gerektiğini yazar. Gramsci, muhtemelen Sorel'in “Daniel Halevy'ye mektup” metnindeki bir pasajı hatırlıyor. Bu pasaj, Sorel'in *Reflections on Violence*, çev. T. E. Hulme (Şiddet Üzerine Görüşler, Glencoe, Ill.: Free Press, 1950) adlı eserine bir giriş olarak basılmıştır:

Bu çalışma süresince aklımda çok fazla vurgulamaya değer bulmadığım bir şey vardı; büyük bir toplumsal harekete katılan insanların kendi eylemlerini zafere ulaşacağı kesin bir savaş olarak gördükleri olgusu. Tarihçiler için bilgi anlamında çok önemli olan bu yapılara mitler demeyi öneriyorum; sendikalist “genel grev” ve Marx'ın katastrofik devrimi bu tür mitlerdir. Bu tür mitlere örnek olarak ilkel Hristiyanlık tarafından, Reform tarafından, Devrim tarafından ve Mazzini taraftarları tarafından kurgulananları verdim. Şimdi, bu tür tasavvur gruplarını, bir şeyi unsurlarına ayırarak analiz ettiğimiz gibi analize kalkışmamalıyız; aksine onları bir bütün olarak, tarihsel güçler olarak ele almalıyız. (s. 48-49)

Hapishanede iken Gramsci'nin elinde Sorel'in *Şiddet Üzerine Görüşler* kitabı yoktu ama elindeki bir kitapta geçen Sorel tartışması sayesinde bu konuya değinmiş olabilir: Giovanni Malagodi'nin *Le ideologie politiche* eseri. Sorel'in bakış açısını aktaran Malagodi şöyle yazmış: “Gönüllü bilincimizin yanardöner hallerini, bilimin sağlam tespitleriyle karıştırmamalıyız. Bu “tasavvur sistemleri”ni elementlerine ayırarak bilimsel bir teoriyi inceler gibi analiz etmeye kalkışmamalıyız. ‘Bunları blok halinde’ [İtalyanca'da ‘*pretenderli in blocco*’] tarihsel güçler olarak değerlendirmeliyiz” (s. 95).

Madde 16. Halkın El Kitabı'nın teleolojisi

1. Bakınız, bölüm 1, “Sosyal Bilimlerde Sebep ve Amaç (Nedensellik ve Teleoloji)”, Nikolai Bukharin, *Historical Materialism: A System of Sociology* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969), s. 19-32. Gramsci, bu bölümün büyük kısmını, biraz değiştirilmiş bir şekilde

1925'te kurduğu Komünist Parti yazışma okuluna gönderdiği ikinci parti materyaller arasına dâhil etmiştir. Gramsci'nin değişiklikleri içinde en ciddi olanı "yasa" (Bukharin'de sıkça geçen) kelimesini "düzenlilik", "normallik" ve "neden ve etki arasındaki ilişki" gibi terimlerle değiştirmiş olmasıdır.

2. Bakınız, bölüm 5, "Toplum ve Doğa Arasındaki Denge", Bukharin, *Historical Materialism*, s. 104-29.

3. Bu uyarı notu, Defter 11'in ilk sayfasında kelimesi kelimesine tekrar edilmiştir. Defter 8'in açılış paragrafında Gramsci'nin, defterlerinde işlenen materyallerin eğreti karakteri üzerine görüşleri çok daha vurguludur.

Madde 17. İçkinlik ve Halkın Elkitabı

1. Bukharin'in *Historical Materialism* eserindeki ilgili pasaj için bakınız, Defter 4 Madde 11'in dipnotları.

2. Gramsci, Giordano Bruno felsefesi ile Marx'ın düşüncesi arasında birtakım yakınlıkların olmasına ilişkin en az iki metin okumuştur: Rodolfo Mondolfo, "Razionalità e irrazionalità della storia" (Tarihin rasyonallitesi ve irrasyonallitesi), *Nuova Rivista Storica* 14, no. 1-2 (Ocak-Nisan 1930): 1-21; Rodolfo Mondolfo, *Sulle orme di Marx: Studi di marxismo e socialismo*, 2 cilt, 3. baskı (Bologna: L. Capelli, 1923-24). Mondolfo'nun kitabında (Gramsci tutuklanmadan önce bu kitaba sahipti) özellikle bakınız 2:32-49.

Madde 18. Düşünme tekniği

1. Gramsci burada, Croce'nin Engels'e ait bir tespite dair yorumunu - *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. baskı (Bari: Laterza, 1921), s. 31- aktarıyor. Croce'nin Engels'in düşüncesini aktarış biçimi tam doğru değildir. Bakınız, Frederick Engels, *Anti-Dühring* (New York: International Publishers, 1939), s. 19: "Konseptlerle çalışma hüneri, doğuştan gelmez ve sıradan gündelik bilinçle de kazanılmaz. Onun için gerçek düşünce gerekir ve bu düşüncenin deneysel doğa bilimlerinden az ya da çok olmamak üzere uzun bir deneysel tarihi vardır."

2. Bakınız, Defter 1 Madde 153.

3. Benedetto Croce, *Saggio sullo Hegel (seguito da altri scritti di storia della filosofia)*, gözden geçirilmiş 3. baskı (Bari: Laterza, 1927), s. 136: "Aşırı sağdan aşırı sola geçerek ve yakın dönemde İtalya'da çokça okun-

muş ve tartışılmış bir yazarın, yani Frederick Engels'in (Karl Marx'ın dostu ve çalışma arkadaşı) üzerinde bir an düşündüğünüzde, onun felsefeyi pozitif bilimler seviyesine indirgeyerek ve sadece 'düşünce ve düşünce yasaları doktrini yani formel mantık (!) ve diyalektik biçiminde koruyarak nasıl yok ettiğini görebilirsiniz.”

Croce'nin bu kitabı, hapishanede iken Gramsci'nin elinde vardı. Croce'nin kitabında, Hegel üzerine uzun bir makalenin yanı sıra felsefe tarihi üzerine de makaleler mevcuttu. Kitap ilk kez 1913'te basıldı. Hegel'e dair makale İngilizce'ye de çevrildi: *What is Living and What is Dead in the Philosophy of Hegel*, çev. D. Ainslie (Londra: Macmillan, 1915); bahsi geçen pasaj 206. sayfadadır.

Croce, Engels'in *Anti-Dühring* eserinin ilk kısmındaki bir pasajdan söz ediyor: “Modern materyalizm özünde diyalektiktir ve hiçbir felsefenin diğer bilimlerin üzerine çıkmasına artık ihtiyaç duymaz. Her bir bilim, nesnelerin ve bizim nesnelere dair bilginin büyük tümelliği içerisindeki konumu açısından açıklanmaya ihtiyaç duyulduğunda, bu tümellikle ilgilenen özel bir bilim dalı gereksizleşecektir. Bütün eski felsefelerden hâlâ artakalan ise düşünce ve düşünce yasaları -formel mantık ve diyalektik- bilimidir” (s. 31).

4. Bakınız, Defter 1 Madde 153.

5. Bakınız, Defter 1 Madde 122 ve ilişkili dipnot 1.

6. Giuseppe Prezzolini, *Il linguaggio come causa d'errore: H. Bergson* (Floransa: Spinelli, 1904). Prezzolini'nin kitapçığı şurada yorumlandı: Benedetto Croce, *La Critica* 2, no. 2 (Mart 1904): 150-53. Bu yorum B. Croce tarafından sonradan şu kitap içerisinde yeniden basıldı; *Conversazione critiche: Seria prima* (Bari: Laterza, 1918), s. 105-7. Gramsci bu kitaba sahipti.

Giuseppe Prezzolini için bakınız, Defter 1 Madde 8, not 1.

Vilfredo Pareto, *Trattato di sociologia generale*, 2 cilt (Floransa: Barbèra, 1916) adlı şaheserinin birçok sayfasını, dil ve tanımlar tartışmasına ayırmıştır. Pareto'nun sosyoloji üzerine kapsamlı eseri İngilizce'ye de çevrilmiştir: *The Mind and Society*, 4 cilt, çev. A. Bongiorno ve A. Livingston (New York: Harcourt Brace, 1935), daha sonra *Treatise on General Sociology* adıyla da basılmıştır, (New York: Dover, 1963). Bu klasik eserin kısaltılmış bir versiyonu -*Compendio di sociologia generale* (Floransa: Barbèra, 1920)- Pareto'nun onayıyla Giulio Farina tarafından yayına hazırlanmış ve *Compendium of General Sociology* adıyla İn-

gilizce'ye çevrilmiştir, çev. E. Abbott (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980). Pareto'nun dille ilgili eserine ilişkin bir kılavuz için bakınız, "Index-Summary of Theorems", *Compendium of General Sociology*; özellikle "Language and Definitions" bölümü, s. 428-29. Gramsci, Defter 4 Madde 42'de Pareto'ya yeniden değinir ve Defter 7 Madde 36'da ona dair daha geniş yorumlar yapar.

İtalya'nın en gözde toplumsal bilimcilerinden olan ve sosyoloji, iktisat ve siyaset teorisi alanlarında önemli katkılarda bulunan Vilfredo Pareto (1848-1923), Paris'te Mazzinici bir sürgünün oğlu olarak dünyaya geldi. 1893'te Lozan Üniversitesi'nde profesörlüğe başlamadan önce sanayi sektöründe önemli idari kadrolarda görev aldı. Akademiye girdikten birkaç yıl sonra kayda değer bir miras sayesinde bütün zamanını araştırmaya ve yazmaya adayabildi. Dikkatini sosyoloji ve siyaset teorisine vermeden önce iktisadi teori alanında iki önemli eser yayımladı. Eserlerinin en öne çıkan özelliği, ideolojilere ve insan tutumuna ilişkin rasyonel açıklamalara yönelik eleştireliliğidir. Pareto, toplumun akılcı olmayan güçler tarafından yönetildiğinde ısrarcıydı. Pareto'nun yazılarındaki bir diğer iyi bilinen ve etkin unsurlardan biri de onun seçkinler teorisidir. Ona göre, demokrasiler bir sahtecilikten ibarettir, zira en güçlü azınlık, daima kitlelerin üzerine binecektir; hükümet, ona göre, mecburen oligarşiktir ve halkın iradesini temsil eder gibi yaptığında bile güce başvurur. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önce Pareto, liberalizmin ve İtalyan parlamenter sisteminin en sert eleştirmenlerinden biri haline gelmiştir. Daha sonra, faşistlerin, onun teorilerinden esinlendiği söylenmiştir ve 1923'te, Pareto İsviçre'de ölmeden birkaç ay önce, Mussolini onu senatoya yerleştirmiştir.

Madde 19. Halkın El Kitabı'ndaki "teknik araç"

1. Bakınız, özellikle Defter 4 Madde 12.

2. Bakınız, Nikolai Bukharin'in müzik üzerine uzun yazısı, bölüm 6, "The Equilibrium Between the Elements of Society", *Historical Materialism: A System of Sociology* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969), s. 189-96. Yazının başında, Bukharin yaklaşımına ilişkin sistematik bir özet çıkarır:

Araştırmamız şu unsurları gösterecektir: 1. *Nesnel maddi şeyler* unsuru, müzikal teknoloji: Müzikal enstrümanlar ve müzikal

enstrüman grupları (orkestra, quartet vs.; enstrüman kombinasyonları fabrikalardaki makine ve araç kombinasyonlarına benzetilebilir); fiziki semboller ve işaretler; simge sistemleri, müzikal işaretler vs.; 2. *İnsan* organizasyonu; bunlar arasında müzikal çalışmalara giren insan grupları vardır (müzikal yaratım sürecinde kişilerin orkestra içindeki dağılımı, koro; ayrıca müzik kulüpleri ve her türden topluluk); 3. *Formel* müzikal unsurlar, ritim, armoni (grafik ve plastik sanatlardaki *simetriye* denk düşecek biçimde); 4. Çeşitli formları birleştirme yöntemleri, inşa ilkeleri, bazı sanatlarda tarza denk düşen şeyler; daha geniş anlamda sanatsal *form*; 5. Sanat eserinin *içeriği* veya bütün bir hareketle ya da eğilimle ilgileniyorsak tüm eserlerin *içeriği*; burada temelde performans *yöntemi* ile değil performansın kendisiyle, yani sunum “konusu” seçimi ile ilgileniyoruz; 6. Bir “üstyapının üstyapısı” olarak müzikteki *müzikal teknik teorisini* de (melodi uyum teorisi, vs.) ekleyebiliriz. (s. 189-90)

3. Bakınız, Bukharin’in *Tarihsel Materyalizm* eserinin altıncı bölümü, özellikle de “Toplumsal Teknoloji ve Toplumun İktisadi Yapısı” başlıklı altı bölüm. Bukharin burada şunları yazmış:

Toplumsal fenomenleri ele alırken; toplumsal, maddi üretim güçleriyle, toplumsal teknolojiyle, emek araçları sistemiyle işe girmek gerektiğini halihazırda belirttik. Şimdi bu fikirlerin altını doldurmalıyız. Toplumsal teknoloji derken, elbette belli bir araçtan ya da farklı araçlar toplamından değil; bu araçların toplum içindeki bütün sisteminden söz ediyoruz. Belli bir toplumda, çeşitli yerlerde fakat *belli bir düzen* içinde dağıtılmış tezgahlar ve motorlar, aletler ve aygıtlar, basit ve karmaşık araçlar olduğunu varsayabiliriz. Bazı yerlerde bunlar toplu halde bulunurken (örneğin büyük sanayi merkezlerinde), başka yerlerde *başka* aletler daha *dağınık* vaziyettedir. Bununla birlikte belli bir zaman diliminde, insanlar bir emek ilişkisiyle bağlanmışlarsa, elimizde bir toplum varsa, tüm bu üretim araçları -büyük ve küçük, basit ve karmaşık, mekanik ve otomatik aletler ve makineler- tek bir sistemde birleştirilmiştir. (s. 134)

Metin şöyle devam ediyor: “Bu şekilde, çeşitli üretim alanları arasında kesin bir ilişki ve kesin bir orantı olduğundan, toplumsal teknoloji- de de bölümler arasında kesin bir ilişki ve kesin bir baskın orantı mevcuttur. Bu koşullar; aygıtlar, makineler, araçlar vs’den oluşan salt top-

lamı bir toplumsal teknoloji sistemine dönüştürür” (s. 135-36).

4. Bakınız, bölüm 2, “Le teorie storiche del prof. Loria” (Profesör Loria’nın tarihsel teorileri), Benedetto Croce, *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. baskı (Bari: Laterza, 1921), s. 198-204. Hapishane-de iken Gramsci’nin elinde bu kitap vardı.

5. Bu notun C metni versiyonunda (yani Defter 11 Madde 12) Gramsci, Croce tarafından *Materialismo storico ed economia marxistica*, s. 39-40’ta karşılaştırılan Marx ve Loria metinlerini aktarıyor.

6. Gramsci, Achille Loria’ya ait makalenin adını aktarırken küçük bir hata yapıyor. “Aviazione” (havacılık) kelimesini “aeroplano” (uçak) olarak değiştiriyor. Doğru başlık “Le influenze sociali dell’“aviazione” (Havacılığın Toplumsal Etkileri) şeklinde olmalı. Bu makale ve Gramsci’nin gazete yazılarında bu makaleye dair söyledikleri hakkında bakınız, Defter 1 Madde 25, not 2.

7. Bu paragrafın tamamı, Croce’ye ait *Materialismo storico ed economia marxistica*’nın 41. sayfasında yer alan bir pasajın bire bir aktarımıdır. Gramsci’nin belirttiği gibi, Croce atıfta bulunduğu sayfa numaralarının Marx’ın *Kapital*’inin hangi baskısına ait olduğunu söylemiyor. Marx, *Kapital*’de, hem ana metinde hem de dipnotlarda çeşitli yerlerde, teknik yenilenmenin ve teknoloji tarihinin önemini vurgular (Croce dipnotlara atıfta bulunuyor). Örneğin *Kapital*’de (çev. B. Fowkes [New York: Penguin, 1990]), Marx şöyle diyor: “Tarih yazarları tüm toplumsal hayatın ve bu nedenle tüm gerçek tarihin temeli olan maddi üretimin gelişimi konusuna çok az önem vermişlerdir” (bölüm 7, kısım 1, 1:286). Ayrıca şunları da yazmıştır:

Eleştirel bir teknoloji tarihi, on sekizinci yüzyılın keşifleri arasında çok azının tek bir bireyin çalışmasına konu olduğunu ortaya koyacaktır. Şimdiye dek böyle bir kitap yazılmamıştır. Darwin doğal teknoloji tarihine yani bitkilerle hayvanların yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli üretim araçları olan organlarının oluşumuna dikkati çekmiştir. Toplum içindeki insanın üretim organlarının, toplumdaki her bir örgütün maddi temeli olan organların tarihi de aynı ilgiyi hak etmiyor mu? Ayrıca Vico’nun söylediği gibi bizim oluşturduğumuz insanlık tarihi, bizim oluşturmadığımız doğal tarihten farklı olduğu için böyle bir tarihi derlemek çok daha kolay olmaz mı? Teknoloji, insanın doğayla aktif ilişkisini, yaşamındaki üretimin doğrudan sürecini ortaya çıkarır ve böylece hayatın içindeki toplumsal ilişkilerin üretim

sürecini ve bu ilişkilerden doğan zihinsel konseptler sürecini de ortaya serer. (bölüm 15, kısım 1, 1:493)

Croce'nin, Marx'ın Hegel diyalektiği ile "flört ettiği" yönündeki görüşü, Marx'ın *Kapital*'in ikinci baskısının (1873) sonsözünde yazdıklarıyla alakalıdır: "Hegelci diyalektiğin mistik yanını nerdeyse otuz yıl önce, o diyalektik hâlâ moda iken eleştirmiştım. Ne var ki, henüz *Kapital*'in birinci cildi üzerinde çalışırken bugün eğitilmiş Alman çevrelerinde sözlerini esirgemeyen hastalıklı, küstah ve ikiyüzlü taklitçiler Hegel'i... bir "köpek leşi" gibi göstermekten zevk almaya başladılar. Bu nedenle kendimi alenen o büyük düşünürün öğrencisi ilan ettim ve hatta değer teorisi bölümünün çeşitli yerlerinde ona benzer bir ifade tarzını benimsedim" (1:102-3).

Madde 20. Croce ve Marx

1. Bakınız, Benedetto Croce, *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. baskı (Bari: Laterza, 1921), s. 93. Alıntı yapılan pasajdan önceki cümleler Gramsci tarafından parantez içine alınmıştır.

Bakınız, Karl Marx, *The Poverty of Philosophy*, K. Marx ve F. Engels, *Collected Works* (New York: International Publishers, 1975), 6:174:

İktisatçıların tek bir uygulama yöntemi vardır. Onlar için yapay ve doğal olmak üzere iki tür kurum bulunur. Feodalizm kurumları yapay kurumlar iken burjuva kurumları doğal kurumlardır. Bu konuda, benzer biçimde iki tür din olduğunu savunan ilahiyatçılara benzerler. İlahiyatçılar için kendilerine ait olmayan her din insan icadı iken, kendi dinleri Tanrı müjdesidir. İktisatçılar, günümüz ilişkilerinin -burjuva üretim ilişkileri- doğal olduğunu söylerlerken bunların, zenginliğin yaratıldığı ve üretim güçlerinin doğal yasalarla uyum içinde geliştiği ilişkiler olduğunu ima ederler. Dolayısıyla, bu ilişkiler, zamanın etkisinden bağımsız doğal yasalardır. Bunlar, her daim toplumu yönlendirmesi gereken ebedi yasalardır. Buna bağlı olarak, bir tarih oluşmuştur ama artık bir tarih yoktur. Eskiden feodalizm kurumları mevcut olduğundan bir tarih de oluşmuştur ve bu feodalizm kurumlarında iktisatçıların doğal ve buna bağlı olarak ebedi gibi göstermeye çalıştıkları burjuva toplumunun ilişkilerinden çok farklı üretim ilişkileri olduğunu görürüz.

Madde 21. Düşünme tekniği

1. Mario Camis, "L'aeronautica e le scienze biologiche" (Havacılık ve Biyoloji Bilimleri), *Nuova Antologia* 63, no. 1344 (16 Mart 1928): 229.

2. Gramsci, bu metni, İtalyanca'ya Sinclair Lewis'e ait *Babbitt* adlı eserin Fransızca çevirisinden tercüme etmiştir; çev. M. Rémon (Paris: Stock, 1930), s. 50. Hapishanede iken Gramsci'nin elinde bu kitap vardı. Kitap, Defter 2'nin el yazmasında "13 Mart 1931'de Carlo'ya gönderilmiş kitaplar" listesindeydi (El Yazmasının Tasviri'ne bakınız [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 609-610, ç.n.]). 3. bölümün 4. kısmındaki metin, buraya Sinclair Lewis'e ait *Babbitt* adlı eserin orijinal baskısından aktarıldı, (New York: Harcourt Brace, 1922), s. 44.

Gramsci'nin Sinclair Lewis'e ait *Babbitt* adlı eser hakkındaki diğer yorumları için bakınız, Defter 5 Madde 105 ve Defter 6 Madde 49.

3. Don Ferrante, Alessandro Manzoni'nin *I promessi* (Nişanlılar) adlı eserinde önemsiz bir karakterdir. Gramsci, romanın 37. bölümündeki son sayfalardan bahsediyor. Burada Don Ferrante'nin görünüşte hatasız ama tamamen yönünü şaşırmış mantığı, trajikomik ironiyle anlatılmaktadır. Don Ferrante, kısa bir zaman zarfında Milano halkını kırıp geçirecek veba salgınının varlığını reddeden "eğitilmiş bir adamdı." Anlatıcının aktardığına göre bunu, "mantıksal çıkarımları en azından hiç kimse tarafından çürütülemeyecek bir dizi argümanla" yaptı. Vebanın, bedeni üzerindeki fiziksel kanıtlarını açıklayamadığında ise, Don Ferrante başka bir kusursuz mantık çizgisine sığındı. Doktorlar vebanın gerçekliği konusunda haksız değillerdi fakat, "vebanın sebepleri" konusunda hatalıydı. Vebanın asıl sebebi, Don Ferrante'ye göre, "Satürn ile Jüpiter'in ölümcül birleşmesiydi." Daima kendi mantığına güvenen Don Ferrante, daha sonra en azından kendini tatmin etmek için vebanın bulaşıcı yollarla yayıldığı fikrinin absürt olduğunu kanıtlamaya uğraştı. "[Doktorlar] bize şunu söyleme cüretini gösteriyorlar: 'Şuna dokunmazsan buna dokunmazsan iyi olursun!' Sanki dünyevi maddelerle somut temas, semavi bedenlerin kuvvetli işleyişini engelleyebilmiş gibi! Ve tüm şu kıklık kıyafet yakma zahmeti! Zavallı sefiller! Jüpiter'i yakabilir misiniz? Satürn'ü yakabilir misiniz?" Anlatıcı, Don Ferrante'nin kısa hikayesini şu sözlerle bitirir: "*Dayanak noktası* -ya da diğer bir deyişle kendini bu ince varsayımlara dayandırması- nedeniyle vebaya karşı hiçbir önlem almadı. Zamanla hastalığa yakalandı, yatağa düştü ve bir Metastasio kahramanı gibi yıldızlarla atışarak öldü" (Alessandro Manzoni, *The Betrot-*

442 Hapishane Defterleri - Defter 4 Notlar

hed, çev. B. Penman (New York: Penguin, 1972), s. 698-700).

4. Bakınız, Leo Tolstoy'un *Death of Iván Ilyich* adlı hikâyesinin 6. bölümünün giriş kısmı, *The Death of Iván Ilyich and Other Stories*, çev. L. Maude ve A. Maude (Oxford University Press, 1935):

Iván Ilyich öleceğini anlamıştı ve sonsuz bir umutsuzluğa kapılmıştı.

Kalbinin derinliklerinde ölmekte olduğunu biliyordu fakat bu düşünceye alışmak şöyle dursun, bunu kavramamıştı ve kavrayamıyordu.

Kiesewetter'in Mantık'ından öğrendiği tasın: "Caius bir insandır, insanlar ölümlüdür; o halde Caius ölümlüdür" şeklindeki uslamlama Caius'a uyarlandığında, ona doğru gibi gelmişti fakat bunu kendisine hiç uyarlanmamıştı. Caius'un -soyut olarak insanın- ölümlü olması kesin olarak doğrudu fakat o Caius değildi, soyut bir insan değildi; aksine tüm diğerlerinden biraz farklı bir tür yaratıktı.

Hapishanede iken, Gramsci'nin elinde *La tempesta di neve ed altri racconti* adlı eserin bir kopyası vardı; çev. A. Prospero (Torino: Casa Editrice Madia, 1928). Bu eser, Tolstoy'un *Ivan Ilyich'in Ölümü* adlı hikâyesini de içeren bir derlemedir.

Madde 22. *Croce ve Marx. İdeolojilerin değeri*

1. Bakınız, Defter 1 Madde 18, Madde 48, Madde 53 ve Madde 131.

Madde 23. *Halkın El Kitabı ve sosyolojik yasalar*

1. Defter 4 Madde 13'ün (Halkın El Kitabı üzerine notlar ve eleştirel değerlendirmeler) sonuna Gramsci tarafından iliştilirilmiş (el yazmasının sayfa numarasıyla) referansa bakınız.

Madde 24. *Restorasyon ve tarihselcilik*

1. Gramsci, Avrupalı güçlerin eski düzenin en azından bir benzerini restore etmeye çalıştığı bir dönemde, Napolyon'un uğradığı son yenilginin hemen ardından başlayan sürece değiniyor. Bu süreç, Viyana Kongresi'yle (1815) başlayıp 1848 devrimlerine dek şu ya da bu şekilde sürmüştür.

Madde 25. *Halkın El Kitabı üzerine notlar*

1. "Robinsonlar" toplumsal ve/veya iktisadi bir düzende, Daniel De-

foe karakteri Robinson Crusoe gibi yalıtılmış ve bağımsız olan kurgusal bir karakterin hayali ihtiyaçlarına ve davranışlarına dayalı anlatılar ya da teorik kurgulardır. Karl Marx, *Kapital*'de (çev. B. Fowkes [New York: Penguin, 1990]) "siyasal iktisatçıların Robinson Crusoe hikâyelerine bayıldıklarını" (1:169) söyler ve Robinsonlar'a dayalı iktisadi teoriler ya da modeller kurgulamanın tuzaklarını gözler önüne serer.

Madde 26. Halkın El Kitabı ve "nihai sebep"

1. Frederick Engels'in, 21 Eylül 1890'da Joseph Bloch'a yazdığı ve *Der Sozialistische Akademiker*'in 19. sayısında (1 Ekim 1895) yayımlanan ile 25 Ocak 1894'te Heinz Starkenburg'a yazdığı ve *Der Sozialistische Akademiker*'in 20. sayısında (16 Ekim 1895) yayımlanan mektuplarına bakınız. Bu iki mektup İtalyanca'ya çevrilmiş ve *Due lettere di Federico Engels sulla interpretazione materialistica della storia* (Roma: Mongini, 1906) adlı kitapçıkta bir araya getirilmiştir; çeviriler daha sonra şu esere de eklenmiştir: K. Marx-F. Engels-F. Lasalle, *Opere*, 4. cilt, gözden geçirilmiş 2. baskı, 8 cilt, ed. Ettore Ciccotti (Milano: Società Editrice Avanti, 1922). Bu kitap Gramsci'nin elinde vardı. Bu mektupların İngilizce çevirisi için bakınız, K. Marx ve F. Engels, *Correspondence: 1846-1895*, çev. D. Torr (New York: International Publishers, 1936), s. 475-77 ve s. 516-19.

Bu mektuplarda Engels, kendisinin ve Marx'ın fikirlerinin indirgemeci ve dogmatik yorumlarına ve uyarlamalarına karşı uyarılarda bulunur. Örneğin Bloch'a yazdığı mektupta şöyle der:

Materyalist tarih konseptine göre tarihteki belirleyici unsur, *son kertede* gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne ben ne de Marx, bundan başka bir şey söylemedik. Dolayısıyla birileri bu görüşü, iktisadi unsurun *tek* belirleyici unsur olduğu şeklinde döndürmeye kalkışırsa, bu görüş anlamsız, soyut ve absürt bir hal alır. İktisadi koşullar temeldir fakat üstyapının çeşitli unsurları -sınıf mücadelesinin siyasal biçimleri ve sonuçları, başarılı bir savaşın ardından muzaffer sınıfın kurduğu yapılar vs.- hukuk biçimleri -ve hatta tüm bu gerçek mücadelelerin, savaşçıların zihinlerindeki yansımaları: siyasal, hukuki, felsefi teoriler, dinsel fikirler ve tüm bunların dogma sistemlerine dönüşmesi-gibi unsurlar da tarihsel mücadeleler izleğine etki ederler ve çoğu durumda bunların biçiminin belirlenmesinde baskın rol oynarlar. Tüm bu unsurlar arasında bir etkileşim söz konusudur.

444 Hapishane Defterleri - Defter 4: Notlar

Bu etkileşim içerisinde, tüm sonu gelmez tesadüfler zincirinin (yani içsel bağlantıları yok sayılamayacak ve göz ardı edilemeyecek kadar uzak ve imkânsız olan şeyler ve olaylar zincirinin) ortasında, iktisadi hareket son aşamada kendini zaruri olarak ortaya koyar. Aksi takdirde teorinin, tarihin herhangi bir dönemine uyarlanması, birinci dereceden basit bir denklemin çözümünden bile kolay olurdu...

Marx ve ben, genç yazarların kimi zaman iktisadi tarafa olması gerekenden fazla önem vermelerinden kısmen sorumluyuz. Bu temel ilkeyi, onu reddeden karşıtlarınıza vurgulamak zorundaydık ve bu etkileşime dâhil olan diğer unsurlara hak ettiği değeri vermek için zaman, mekân ve fırsat bulamadık. Öte yandan tarihin yani pratik bir durumun bir sekmesini anlatmak gerektiğinde olay farklıydı ve orada bir hata söz konusu olamazdı. Ne yazık ki, insanların bir teoriyi, tam olarak anladıklarını ve her zaman tam doğru bile olmasa da onun temel ilkelerini kavradıklarını zaman dilimi içerisinde daha fazla örnek göstermeksizin uyarlayabileceklerini düşündüklerini sıkça görmek mümkündür. Dolayısıyla çevremizdeki çok sayıda "Marksist"i bu ayıptan bağımsız tutamam, zira en harika saçmalıklar da bu çevreden gelmektedir.

Hapishanede iken Gramsci'nin elinde Engels'in bu iki mektubu yoktu. Bu mektupları tekrar okumasını, Benedetto Croce'nin mektupların içeriğini (bir dipnotta eksiksiz bir alıntıyla birlikte), Marksizmin determinist versiyonlarına saldırı amacıyla kaleme aldığı *Materialismo storico ed economia marxistica* (Bari: Laterza, 1921) adlı eserine dâhil etmesine borçlu olabilir:

Kimileri tarihsel materyalizmin, tarihin iktisadi tarihten ibaret olduğunu ve geri kalan her şeyin gerçeklikten yoksun basit bir maske, bir görünümünden başka bir şey olmadığını söylediğini sanıyorlar. Buna dayanarak tarihin gerçek tanrısını, yani onun üretim aracı mı yoksa yeryüzü mü olduğunu keşfetmeye çalışıyorlar. Bunun için şu meşhur yumurta-tavuk tartışmasını akla getiren argümanlar kullanıyorlar. Frederick Engels'in çevresi ona şu ya da bu tarihsel etmenin, iktisadi etmene dayanarak nasıl açıklanabileceğini sormaya çalışan insanlarla doluydu. Yanıt olarak yazdığı -ölümünden sonra bugün dergilerde yayımlanmakta olan- birçok mektupta Engels, Marx ile birlikte olgusal çalışmaya dayalı bu yeni tarih anlayışını sergilerken, katı bir teori formüle etmeye çalışmadığını açıkça ortaya koymuştur. Bu mektup-

ların birinde, kendisi ile Marx'ın fikirlerini polemikler yoluyla ifade ederken sergilemiş olabilecekleri abartı nedeniyle özür diler ve kendilerinin tutunduğu teorik ifadelerden çok yine kendisinin ve Marx'ın tarih yorumlarına önem verilmesini tavsiye eder. Birilerinin çıkıp tarihin tüm olgularını açıklayacak bir formül bulması ne iyi bir şey olurdu, der. Bu tür bir formül, tarihin her bir aşamasını anlamayı, basit bir denklem çözme seviyesine indirgeyebilir! (s. 11-12)

Bu notun C metni versiyonunda (Defter 11 Madde 25) Gramsci, "bir dünya görüşünü, bütün tarihi avucunun içine almış izlenimi veren bir dizi mekanik formüle indirgeyen yoz eğilimi" eleştirirken Croce'nin Engels yorumunu yansıtmış gibi görünüyor.

Madde 27. *Teleoloji*

1. Goethe'nin epigramı (orijinalindeki elejiler biçiminde) ve Friedrich Schiller'in *Xenien* (1796) adlı eseri ile ona dair kısa bir yorum için bakınız, Benedetto Croce, *Goethe*, gözden geçirilmiş 2. baskı (Bari: Laterza, 1921), s. 262. Croce'nin kitabı iki bölümden oluşur: Goethe üzerine bir araştırma ve seçme şiirlerin çevirileri. (Croce'nin kitabının ilk bölümü İngilizce'de mevcuttur; B. Croce, *Goethe*, çev. E. Anderson [Londra: Methuen, 1923]. Gramsci, kendisinin de belirttiği gibi, "Teleolojist" epigramının Croce çevirisini aktarmıştır. Buraya da Croce'nin İtalyanca'sından çevrilmiştir. Bu kitap Gramsci'nin korunan eserleri arasında yoktur fakat büyük olasılıkla bu notu yazarken kitaba ulaşabilmişti.

Madde 28. Antonio Lovecchio, *Filosofia della prassi e filosofia dello spirito*

1. Giuseppe Tarozzi'nin, Antonino Lovecchio'nun "praksis felsefesi" (Marksizm) ve "akıl felsefesi" (idealizm) üzerine kitabıyla -*Filosofia della prassi e filosofia dello spirito* (Palin: Zappone, 1928)- ilgili yazısı; *L'Italia Che Scrive* 11, no. 6 (Haziran 1928): 156.

2. Antonio Labriola için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 51.; Giovanni Gentile için bakınız, Defter 1 Madde 15, not 1; Rodolfo Mondolfo için bakınız, Defter 4 Madde 1, not 2; Adelchi Baratonio için bakınız, Defter 1 Madde 96, ilişkili dipnot 1.

Madde 29. Machiavelli

1. Mario Sertoli'nin Rus anayasal tarihi hakkındaki kitabı, *La costituzione russa: Diritto e storia* (Floransa: Le Monnier, 1928) Alfredo Poggi tarafından (Giuseppe Tarozzi değil) incelenmiştir; *L'Italia Che Scrive* 11, no. 8 (Ağustos 1928): 212. Poggi, Karl Vorländer'in *Von Machiavelli bis Lenin: Neuzeitliche Staats und Gesellschaftstheorien* (Leipzig: Meyer, 1926) kitabından bahseder fakat ayrıntı vermez. Neo-Kantçı akademisyen Vorländer, Marksizm üzerine başka eserler de üretmiştir.

2. Felice Battaglia'nın "Studi sulla politica di Machiavelli" (Machiavelli Politikası Üzerine Çalışmalar) başlıklı araştırması, dört bölüm halinde yayınlandı: *Nuovi Studi di Diritto, Economia e Politica* 1, no. 1 (Kasım 1927): 36-47; 1, no. 2 (Ocak 1928): 122-31; 1, no. 4 (Eylül 1928): 376-84; 2, no. 1 (Ocak-Şubat 1929): 46-57.

Madde 30. De Man'ın kitabı

1. Paolo Milano, Henri De Man'ın *Il superamento del marxismo*, 2 cilt, çev. A. Schiavi (Bari: Laterza, 1929) adlı kitabının incelemesi, *L'Italia Che Scrive* 12, no. 9 (Eylül 1929): 269-70.

Önce Almanca olarak *Zur Psychologie des Sozialismus* (1926) adıyla basılan Henri De Man'a ait kitap ve bu kitabın İtalyanca, Fransızca ve İngilizce baskıları için bakınız, Defter 1 Madde 61, not 13. Ayrıca bakınız, Defter 4 Madde 2 ve ilişkili dipnotlar.

2. Bakınız, "Preface to the First Edition of the German Original" (Almanca Birinci Baskıya Önsöz), Henry De Man, *The Psychology of Socialism* (Sosyalizmin Psikolojisi), çev. E. Paul ve C. Paul (Londra: Allen and Unwin, 1928): "Ben, 'revizyon', 'uyarlama', 'yeniden yorumlama' veya bir yandan tavşanla kaçarken bir yandan da av köpekleriyle avlanmayı ima edebilecek benzeri üstü örtülü laflardan ziyade dürüst bir şekilde 'Marksizmin tasfiyesi'nden söz ediyorum" (s. 14).

3. Bakınız, De Man, *The Psychology of Socialism*:

Marx'ın zamanında bilimsel yöntem, doğa bilimlerinin yöntemiymişti. Doğa bilimlerinin yöntemi ise mekanik bilimlerin yöntemiymişti. Burada genel bilgi birikiminin ya da doğa bilimlerindeki ilerlemenin kendi başlarına mekanik hipotezleri ne kadar boşa çıkarması gerektiğini saptamaya ihtiyacımız yok. Tarihsel ve psikolojik bilimler başlığı altında son elli yılda edinilen tüm bilgi-

nin, mekanik nedensellik fikrinin başka bir fikre ve çok daha karmaşık bir neden sonuç ilişkisine yerini bırakması gerektiği şeklindeki inancı doğurduğu ve doğruladığını bilmek yeterlidir.

İnsanoğlunun anlamaya çalışabileceği her olay iki tür hareket biçiminden birine atfedilebilir. Bunlara sırasıyla mekanik reaksiyon biçimi ve psikolojik reaksiyon biçimi denebilir...

... Mekanik reaksiyon, sebebin doğurduğu enerjiyle orantılı bir etki üretir. Psikolojik reaksiyon ise iktiyale orantılı olmayan bir yoğunluğa sahiptir. (s. 340-41)

4. Buradaki bağlamdan Paolo Milano'nun (De Man'a ait kitabın incelemesinde), Avusturyalı psikolog ve psikiyatrist Alfred Adler'i (1870-1937) kastettiği açıktır. Gramsci, açık bir şekilde hatalıdır zira onun çalışmalarını bildiği Adler, sosyolojik teorileri Freud psikolojisi değil neo-Kantçı felsefe izleri taşıyan Avusturya Marksist ekolünden meşhur aydın Max Adler'dir (1873-1937).

Madde 31. Georges Sorel'den

1. Gramsci, el yazmasının 78r. sayfasını kastediyor; bakınız, Defter 4 Madde 44. Bu sayfa numarası (daha sonra), notun ilk sözcüklerinin hemen üzerindeki satır arasına yazılmıştır.

2. Georges Sorel, "Ultime meditazioni (Scritto postumo inedito)" (Son Görüşler: Ölümünden Sonra Hiç Yayımlanmamış Bir Metin), *Nuova Antologia* 63, no. 1361 (1 Aralık 1928): 289-307.

3. Aslında, Sorel'in bu makaleleri iki yıl sonra yayımlandı ve Gramsci'nin eline Turi Hapishanesi'nde iken geçti. Bakınız, Georges Sorel, *L'Europa sotto la tormenta*, ed. Mario Missiroli (Milano: Corbaccio, 1932).

Mario Missiroli için bakınız, Defter 1 Madde 43, not 12.

4. Gramsci bu notta, daha sonra Sorel'in makalesinin sonuç kısmını aktarmıştır.

5. Sorel'den Missiroli'ye mektuplar, Gramsci'nin bu notu yazmasından otuz yıl sonra basıldı. Bakınız, Georges Sorel, *Lettere a un amico d'Italia*, ed. Mario Missiroli (Bologna: Cappelli, 1963).

6. Louis-Adolphe Thiers (1797-1877), Fransa-Prusya savaşının, III. Napolyon İmparatorluğu'nun çökmesiyle sonuçlanmasının ardından 1871'de, Fransa Cumhuriyeti Başkanı oldu. Aynı yıl içinde, Alınanlar'dan gelen ciddi bir yardım sayesinde Paris Komünü kalkışmasını

basurarak Fransız sosyalist ve işçi hareketini tam anlamıyla yok etti.

7. Makalesinde Sorel, Eduard Bernstein'a ait *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozial-democratie* (Stuttgart: Verlag von. I. W. Dietz Nachf, 1899) adlı kitabın Fransızca bir çevirisinden alıntı yapıyor. Bu kitap Marksizmin, sosyal demokrat revizyonist versiyonunun temellerini atan bir eserdir. İngilizce çevirisi için bakınız, E. Bernstein, *Evolutionary Socialism* (Evrimsel Sosyalizm), çev. E. C. Harvey (Londra: 1909).

8. Makalesinde Sorel, Charles Andler'e ait *Le Manifeste Comuniste de Karl Marx et F. Engels*, 2 cilt (Paris: Rieder, tarihi belirsiz) adlı eserden alıntı yapıyor. Gramsci'nin elinde *Komünist Manifesto* üzerine bu detaylı incelemenin bir örneği vardı fakat büyük olasılıkla bu kitap, hapishanede sahip olduklarının arasında değildi. Bu kitaba aşinalığı, Defter 1 Madde 47'deki referansından anlaşılmaktadır.

9. K. Marx ile F. Engels'e ait *Collected Works* (Seçme Eserler, New York: International Publishers, 1976) adlı çalışmanın "Socialist and Communist Literature" (Sosyalist ve Komünist Literatür) başlıklı 3. bölümünün "Critical-Utopian Socialism and Communism" (Eleştirel-Ütopik Sosyalizm ve Komünizm) alt başlığındaki açılış paragrafına bakınız:

Burada, her büyük modern devrimde proletaryanın taleplerini seslendiren Babeuf ve benzerlerinin literatüründen söz etmiyoruz.

Proletaryanın kendi hedeflerine ulaşmak için feodal toplumun alaşağı edildiği evrensel coşku dönemlerinde ortaya koyduğu ilk doğrudan çabalar, yine proletaryanın az gelişmiş durumunun yanı sıra özgürleşmesi için gerekli iktisadi koşulların, çoktan yaratılmış olması gereken ve sadece içinde bulunduğumuz burjuva çağında yaratılabilecek koşulların olmaması sebebiyle mecburen başarısız olmuştu. Bu ilk proletarya hareketlerine eşlik eden devrinci literatür, mecburen gerici bir karaktere sahipti. Bu literatür, evrensel tutuculuğu ve toplumsal tesviyeyi, en ham halleriyle telkin etti.

Doğru isimlerle Saint Simon, Fourier, Owen ve diğerlerinin Sosyalist ve Komünist sistemleri, yukarıda bahsedilen proletarya ve burjuvazi çatışmasının görüldüğü ilk az gelişmiş dönemde vücut buldu. (6:514)

"Eşitlerin Komplosu", François-Noël Babeuf (1760-97) tarafından ör-

gütlendi ve 1796'de onun tarafından gizli örgüt olarak kuruldu. Jakobenler ve Therimidor tepkisine karşı olan diğer unsurlarla birlikte Babeufçular, hükümeti devirmek ve Fransa'yı 1793 anayasasına geri döndürmek amacıyla bir ayaklanma planladılar. Komplo, polis tarafından ortaya çıkarıldı ve Babeuf, 1797'de giyotine gönderildi. Babeuf'un ütöpik eşitlikçi komünizm görüşünün yanı sıra komplocu devrimci örgütçü strateji ve taktik değerlendirmesinin, Louis-Auguste Blanqui dâhil olmak üzere on dokuzuncu yüzyıl sosyalistleri ve devrimcileri üzerinde büyük bir etkisi vardı (bakınız, Defter 1 Madde 48, not 2).

10. Bu noktaya kadar "1" ve "2" nolu paragraflar (Bernstein ile Andler'in kitaplarından alıntılar da), Sorel'in "Ultime meditazioni" makalesinden, neredeyse bire bir (bir miktar kısaltılarak) alınmıştır.

11. Gramsci muhtemelen, Gabriele D'Annunzio'nun Fiume İşgali dönemindeki (Eylül 1919-Aralık 1920) dış politikası ile ilişkili bazı siyasi belgeleri kastediyor. D'Annunzio'nun nihai amacı, Fiume'yi (Hırvatistan'daki Rijeka), İtalya'ya bağlamaktı. İtilaf devletlerine bir meydan okuma anlamına gelebilecek şekilde Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmayı planlıyordu. Bu belgeler Fiume kenti yönetimine ait *Libro violetto* (Eflatun Kitap) adlı kitapta toplandı. Bu kitap, "Dış İlişkiler Ofisi'nin 28 Kasım 1919 ile 1 Mayıs 1920 Arasındaki İşleri ve Bildirileri" adlı belgeyi de içeriyordu.

12. Gramsci burada, Sorel'in "Ultime meditazioni" makalesinin 299-300. sayfalarındaki bir dipnottan (not 15) alıntı yapıyor. Burada Sorel'in sözünü ettiği Marx ve Engels imzalı "Manifesto'nun 1882 Rusça Baskısına Önsöz"ün İngilizce çevirisi için bakınız, Harold J. Laski, *The Communist Manifesto of Marx and Engels* (New York: Pantheon, 1967), s. 111-13.

13. Marx'ın 1849-50'de mülteci örgütü' riyle ilişkisine dair belgeler için bakınız, K. Marx ve F. Engels, *Collected Works* (New York: International Publishers, 1978), 10:595-637. Editörlerin bir notta açıkladıkları gibi bu belgeler, "Marx'ın 1848-49 devriminin yenilgisinin ardından dağılan devrimci güçleri bir araya getirme ve İngiltere'de yoksulluk ve yoksunluk içine düşen devrimci mültecilere destek sağlama çabalarını yansıtmaktadır" (s. 705).

14. Son parantez içi yorum haricinde, "3" nolu paragraf, Sorel'in "Ultime meditazioni" makalesinin 301-303. sayfalarının kısmen bir aktarımını, kısmen de kelimesi kelimesine yazımıdır.

15. Sorel, "Ultime meditazioni", s. 304.

16. age, s. 305.

17. age, s. 307.

18. Georges Sorel, "Ultime meditazioni" makalesinin 307. sayfasındaki bir dipnotta (not 28), *Matériaux d'une théorie du prolétariat* adlı kitabına (Paris: Rivière, 1921) gönderme yapıyor. Bu eserden bazı seçme bölümlerin İngilizce çevirisi için bakınız, "From Materials for a Theory of the Proletariat", *From Georges Sorel: Essays in Socialism and Philosophy*, ed. John L. Stanley (New York: Oxford University Press, 1976), s. 227-56.

19. Gramsci'nin, bu özel durum için Croce'den gösterdiği referans, Croce'nin Henri De Man'ın kitabı hakkında yazdığı kısa yazıda (Gramsci'nin Defter 1 Madde 132'de andığı) yoktur. Croce'nin diğer yayımlanmış yazılarında da bulunamamıştır. Gramsci bu bilgiyi, De Man'ın kitabının İtalyan yayıncı Laterza tarafından verilen tanıtımından (Defter 4 Madde 2'de bahsedildi) almış olabilir. Bu tanıtımda De Man'ın "on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki Fourier, Owen ve Proudhon ya da yüzyılın sonundaki Jaurès gibi sosyalistlerin spiritüalist geleneğini içtenlikle özümsemişti" belirtilir. Croce, Laterza ile çok yakından çalıştığı için Gramsci, bu tanıtım metninin onun tarafından yazıldığını düşünmüş olabilir.

20. Notun başındaki referansta yaptığı gibi, Gramsci bu referansı da el yazmasının 78r. sayfasına -Defter 4 Madde 44- daha sonra eklemiştir.

Madde 32. Halkın El Kitabı

1. Bakınız, Nikolai Bukharin, *Historical Materialism: A System of Sociology* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969), s. 93: "Toplum, tek tek bireylerden oluşur; hiç tartışmasız ortaya koyabileceğimiz gibi, onlar olmadan var olamaz. Öte yandan toplum, bireylerin toplamının oluşturduğu salt bir bireyler bütünü değildir. Toplum, içerdiği çeşitli Jack'ler ve Jill'ler toplamından fazlasıdır... Buna göre toplum, bir bütün olarak parçalarının toplamından fazlasıdır. Hiçbir şekilde bu parçalara indirgenemez ve bu aynı şey, canlı ve ölü çeşitli organizma türlerinin sayısız sistemleri için de geçerlidir."

2. Gramsci, Giovanni Gentile felsefesine ve bu felsefenin takipçilerine atıfta bulunuyor. Gentile için bakınız, Defter 1 Madde 15, not 1.

3. Selahaddin hikâyesi, çeşitli kaynaklardan Floransalı bir yazar tara-

fından derlenmiş yüz hikâyelik bir on üçüncü yüzyıl eseri olan *Libro di novelle e di bel parlar gentile* (Öyküler ve Güzel Konuşma Kitabı) olarak bilinen *Novellino*'da geçmektedir.

Madde 33. Bilmekten anlamaya ve hissetmeye pasajı

1. Bakınız, ilk olarak Almanca basılan Henri De Man imzalı *Zur Psychologie des Sozialismus* (1926). Bu eserin İtalyanca, Fransızca ve İngilizce baskıları için bakınız, Defter 1 Madde 61, not 13.

Madde 34. "Tarihsel materyalizm" in adlandırılmasına dair

1. Diego Angeli, "I Bonaparte a Roma: XI. La principessa Carlotta Napoleone" (Roma'da Bonapartlar: XI. Prenses Charlotte Napoleon), *Il Marzocco* 62, no. 40 (2 Ekim 1927).

Diego Angeli (1869-1937), edebiyat dergisi *Il Marzocco*'nun kurulmasına yardımcı oldu ve çeşitli edebiyat dergilerinde yazdı. Shakespeare'in oyunlarını İtalyanca'ya çevirdi ve Roma sanatı ve kültürünün tarihi hakkında birkaç ilginç kitap yazdı.

Dil ve edebiyat konularında klasisist ve pürist olan Pietro Giordani (1774-1848), İtalya'da Napolyon idaresinin ateşli bir savunucusuydu. 1818-1815 arasında Bologna'daki Güzel Sanatlar Akademisi'nde sekreterlik makamında oturdu. Ölümüne bir vatansever olan Giordani, 1824'te Avusturya zulmünden kaçmak için Floransa'ya gitmek zorunda kaldı. Dil üzerine kitapları arasında yazma sanatına ilişkin *A un giovane italiano: Istruzioni per l'arte di scrivere* (1821) ile konuşma sanatına ilişkin *Sul vero nelle arti della parola e del disegno* (1827) adlı kitaplar da vardır.

Madde 35. "İdeoloji" kavramının kökeni üzerine

1. Alessandro Manzoni, (Idéologie isimli felsefe hareketiyle ilişkili dostlarının olduğu) Paris'i terk edip Milano'ya yerleştiği 1810 yılında, Katolik inancına geri döndü. 1812-1822 arasındaki bir dönemde *Inni Sacri*'yi (Kutsal İlahiler) besteledi. Manzoni, Antonio Rosmini ile ilk kez 1826'da tanıştı; ikili daha sonra yakın dost oldular.

Antonio Rosmini Serbati için bakınız, Defter 1 Madde 51, not 1.

2. Bu paragraftaki bilgi şu makaleden alınmıştır: Adolfo Faggi, "Stendhal e gli ideologi" (Stendhal ve ideologlar), *Il Marzocco* 32, no. 18 (1 Mayıs 1927).

Antoine-Louis-Claude Destutt de Tracy (1754-1836), önce başarılı bir askeri kariyer yaptı ve meşhur filozof Claude Helvétius'un dul karısı Madam Helvétius'un salonundaki felsefe tartışmalarına katılmaya başladığı dönemde, Genel Meclis'e seçildi. Tanınmış felsefe okulu *Idéologie*'yi, John Locke'un fikirleri ve Condillac'ın duyumcu felsefesi üzerine inşa etti ve geliştirdi. Destutt de Tracy'nin önce dört ciltlik *Eléments d'Idéologie* eserinde sistematik olarak açıkladığı teorileri, bilginin (edinimi ve onaylanması) insan duygularına bağlılığını vurgular.

Hippolyte Taine ve Georges Cabanis için bakınız, Defter 2 Madde 91'de kaydedilen görüşler.

Charles Maurras için bakınız, Defter 1 Madde 14, not 1; Paul Bourget için bakınız, Defter 3 Madde 37, not 4.

3. Gramsci, Croce'nin *De Man* için duyduğu heyecanın siyasi arka planı hakkında birkaç kez yazmıştır; bakınız örneğin Defter 1 Madde 132.

4. Bu, Gramsci'nin Bukharin'in *Historical Materialism: A System of Sociology* eserinin eleştirisi için karaladığı onca sayfayı kaplayan en önemli motiflerden biridir.

Madde 36. "Edebi" değerlendirme kriterleri

1. Bakınız, Benedetto Croce, *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. baskı (Bari: Laterza, 1921), s. 26. Gramsci aynı pasajı Defter 1 Madde 11'de de aktarıyor.

Madde 37. İdealizm-pozitivizm. [Bilginin "nesnelliği"]

1. "Religione e filosofia nelle scuole medie" (Ortaokulda Din ve Felsefe), *La Civiltà Cattolica* 80 (1 Haziran 1929): 419. Makalenin yazarı belirtilmemiştir fakat Mario Barbera tarafından yazılmıştır.

2. Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*'ye ön-söz (New York: International Publishers, 1970), s. 21. Gramsci, Marx'ın bu aynı düşüncesine Defter 4 Madde 15'te de değinir. Ayrıca bakınız, ilişkili dipnot 7.

3. Gramsci, kendi fikirlerini Giovanni Gentile'nin "aktüalizm" felsefesinden ayırıştırıyor. Özellikle bakınız, Giovanni Gentile, *Teoria generale dello spirito come atto puro* (Pisa: Mariotti, 1916), İngilizce'ye *The Theory of Mind as Pure Act* olarak H. Wildon Carr tarafından çevrilmiş (Londra: Macmillan, 1922).

Madde 38. Yapı ve üstyapılar arasındaki ilişkiler

1. Gramsci, hatırladığı şekliyle alıntı yapıyor. Bakınız, K. Marx'ın *A Contribution to the Critique of Political Economy*'ye önsözü (New York: International Publishers, 1970), s. 21: "Yetebildiği tüm üretim güçleri gelişmeden hiçbir toplumsal düzen yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları eski toplumun yapısında yeşermeden asla eskilerinin yerini almaz. Bu nedenle insanoglu kaçınılmaz olarak kendisini sadece üstesinden gelebileceği görevlere hazırlar, çünkü daha yakından bir bakış daima gösterir ki problemin kendisi, sadece ve sadece çözümü için maddi koşullar halihazırda mevcut olduğunda ya da en azından oluşma sürecine girdiğinde kendini gösterir." Gramsci daha sonra bu metni ve Marx'ın yazılarından bir seçkiyi Almanca'dan İtalyanca'ya çevirdi; bakınız, Defter 7'nin el yazması, s. 3r-4r. Bu notun C metni versiyonunda (Defter 13 Madde 17), Gramsci bu pasajı kendisinin yaptığı çeviriyle aktarır.

2. Bu notun arka planının çok önemli bir parçası, Lenin'in ekonomizme karşı polemik yaratan ve sosyal demokrat politikalarla sendika politikalarına eleştirel yaklaşan *Ne Yapmalı* (1902) adlı eseridir. Tutuklanmadan önce (hapishanedeysen değil) Gramsci bu kitabın Fransızca bir çevirisine sahipti; *Que faire?* (Paris: Librairie de l'Humanité, 1925).

3. Bakınız, Gaetano Salvemini, *La rivoluzione francese (1788-1792)*, 3. baskı (Milano: Signorelli, 1913). Bu kitap, Gramsci'nin 1917 sonuna doğru organize ettiği Ahlâki Yaşam Kulübü'nde tartışılan kitaplardan biriydi; bakınız, Gramsci'nin, Giuseppe Lombardo Radice'ye yazdığı 18 Mart tarihli mektup.

4. Bakınız, Albert Mathiez, *La révolution française*, 1. cilt, *La chute de la royauté* (Paris: Colin, 1922). Hapishanede iken Gramsci'nin elinde bu kitap vardı. Mathiez, Tuileries Sarayı'nın yağmalandığı ve monarşinin devrildiği 10 Ağustos 1792 olaylarının devrimci anlamına dair şu tespitleri yapıyor:

Ce n'était pas seulement le parti feuillant, c'est-à-dire la haute bourgeoisie et la noblesse libérale, qui était écrasé avec la royauté sous le canon du 10 août, le parti Girondin lui-même, qui avait transigé avec la Cour in extremis et qui s'était efforcé d'empêcher l'insurrection, sortait amoindri d'une victoire qui n'était pas son oeuvre et qui lui avait été imposée.

Les citoyens passifs, c'est-à-dire les prolétaires, enrôlés par

454 Hapishane Defterleri - Defter 4 Notlar

Robespierre et les Montagnards, avaient pris largement leur revanche du massacre du Champs-de-Mars de l'année précédente. La chute du trône avait la valeur d'une Révolution nouvelle. La démocratie pointait à l'horizon. (s. 217)

5. Özellikle bakınız, Defter 1 Madde 44, 110, 114-115, 117-119.

6. Eylem Partisi ile İlimliler (burada "Piedmontlular Partisi" deniyor) arasındaki kıyaslama, Gramsci'nin Risorgimento ve sonuçları analizinin önemli bir parçasıdır; bakınız, örneğin Defter 1 Madde 43 ve 44, Defter 3 Madde 125.

7. Mathiez, *La chute de la royauté*, s. 13:

Un signe infaillible que la **pays** s'enrichit, c'est que la population augmente rapidement et que le prix de denrées, des terres et des maisons subit une hausse constante. La France renferme déjà 25 millions d'habitants, deux fois autant que l'Angleterre ou que la Prusse. Le bien-être descend peu à peu de la haute bourgeoisie dans la moyenne et dans la petite. On s'habille mieux, on se nourrit mieux qu'autrefois. Surtout on s'instruit. Les filles de la roture, qu'on appelle maintenant demoiselles pourvu qu'elles portent des paniers, achètent des pianos. La plus-value des impôts de consommation atteste les progrès de l'aisance. Ce n'est dans un pays épuisé, mais au contraire dans un pays florissant, en plein essor, qu'éclatera la Révolution. La misère, qui détermine parfois des émeutes, ne peut pas provoquer les grands bouleversements sociaux. Ceux-ci naissent toujours du déséquilibre des classes.

8. Bu baskıdaki İtalyanca "*sindacato*" ve "*sindacalismo*" terimleri, İngilizce'ye çoğunlukla "sendika" ve "sendikacılık" olarak çevrildi. Burada ise "sendikalizm" tercih edildi çünkü Gramsci'nin "teorik sendikalizm" kavramı, örgütlü işçi hareketi içindeki belli bir -gevşek bir şekilde örgütlenmiş ve şekillendirilmiş olsa da- akıma denk gelmektedir. Gramsci'nin bahsettiği sendikalizmin iki önemli niteliği, endüstriyel mücadelenin önceliğinde ısrarcı olmak ve siyasi partinin rolünü küçümsemektir. Şüphesiz sendikalistler, "siyaset"i bu şekilde küçümsemişler ve doğrudan eylemi yüceltmişlerdir. (Lenin birçok yazısında sendikalizme değindi ve anarko-sendikalizm ile sendikalistlerin ekonomizme kayan görüşlerini lanetlerken özellikle sertti.) İtalya'da sendikalizm, Georges Sorel'in fikirlerinden ve anarşist gelenekten fazlasıyla et-

kilendi. İtalyan sendikalist hareketin içinden Birinci Dünya Savaşı'na yakın yıllarda çok sayıda milliyetçi ve savaş yanlısı, savaş sonrası dönemde ise bir dizi militan faşist çıkmıştır. Gramsci'nin, sendikalist yaklaşımın etkisiz ve yönünü şaşırması olduğu şeklindeki kanısı "Alcuni temi della questione meridionale" (Güney Sorunu'nun Bazı Yönleri) adlı yarım kalmış makalesinin şu satırlarında açıkça görülmektedir:

Kitleler, erişmek istedikleri hedefler ve uygulanması gereken yöntemler hakkında ikna edilmedikleri sürece, kitlesel eylem imkânsızdır. Bir yönetici sınıf olmak için proletarya her tür korporatizm kalıntısından, her tür sendikalist önyargıdan ve kalıptan kendini arındırmalıdır. Peki bunun anlamı ne? Bir sendikayla diğeri arasındaki ayrımların üstesinden gelinmelidir. Ne var ki bu da yeterli değildir: Köylülerin ve bazı yarı proleter kentli kategorilerin güvenini ve uzlaşısını kazanmak için, belli önyargıları yok etmek ve kısıtlı hüner farklılıklarının ortadan kaldırılmasından sonra bile işçi sınıfı içerisinde var olmaya devam eden belli egoizm formlarının üstesinden gelmek gerekmektedir. Metal işçisi, bahçıvan, inşaat işçisi sadece proleter olarak ve asla sadece metal işçisi, bahçıvan, inşaat işçisi olarak düşünmeyi bir kenara bırakıp, bir adım ileri atmalıdırlar: Köylülere ve aydınlara öncülük etmeyi hedefleyen ve bu katmanların büyük çoğunluğundan yardım aldığı ve onlar tarafından takip edildiğinde zafer kazanıp sosyalizmi kurabilecek bir sınıfa ait işçiler olarak düşünmelidirler. Bu yapılmadığında, proletarya öncü sınıf olmayacaktır ve - İtalya'da nüfusun çoğunluğunu oluşturan- bu katmanlar, burjuvazinin liderliğine boyun eğmeye devam ederek devletin, proletaryanın yürüyüşüne engel olmasına ve onu alaşağı etmesine destek olmuş olacaktırlar...

Yakından bakarsanız, sosyalist ve işçi hareketleri içindeki en radikal krizlerin, 1900-1910 aralığında belirdiğini görürsünüz. Kitleler, reformist liderlerin politikalarına karşı kendiliğinden tepki vermişlerdir. Sendikalizm ilk doğduğunda; içgüdüsel, ham ve ilkeldi. Aynı zamanda da burjuvaziyle işbirliği yapan bloğa karşı ve köylülerin ve *ilk olarak ve en başta Güneyli köylülerin* bloğunun yanında yer alan işçilerin sağlıklı bir tepkisiydi. Bu tam olarak böyle. Hiç şüphesiz, belli bir anlamda sendikalizm, en ileri aydınları tarafından temsil edilen Güneyli köylülerin, proletaryaya öncülük etmek için ortaya koydukları cılız bir girişimdir. İtalyan sendikalizmini yönlendiren çekirdekte kimler vardır? İtalyan sendikalizminin ideolojik özü nedir? Sendikalizmin yönlendirici çekirdeği neredeyse tamamen Güneyliler'den oluşur:

Labriola, Leone, Longobardi, Orano. Sendikalizmin ideolojik özü; geleneksel liberalizmden çok daha enerjik, çok daha agresif, çok daha kavgacı bir yeni liberalizmdir. Yakından bakarsanız, sendikalizmin ardı ardına gelen krizlerinin ve sendikalist liderlerin ardı ardına burjuvazi cephesine kaymasının temelinde, iki yapısal sorun vardır: göç ve serbest ticaret. Bunların ikisi de Güney Sorunu'yla ilişkilidir. Göç fenomeni, Enrico Corradini'nin "proleter ulus" kavramının doğmasına neden olmuştur; Libya Savaşı, bütün bir aydın katmanı tarafından "büyük proletarya"nın kapitalist ve plütokratik dünyaya karşı saldırısının başlangıcı olarak görülmüştür. Büyük bir grup sendikalist, milliyetçiliğe kaymıştır; Milliyetçi Parti, en başta eski sendikalist aydınlar tarafından kurulmuştur.

9. Gramsci, özellikle Henri De Man'ın *The Psychology of Socialism* (Sosyalizmin Psikolojisi) kitabına atıfta bulunuyor; çev. E. Paul ve C. Paul (Londra: Allen and Unwin, 1928). Bu kitabı bu defterde ve diğerlerinde kapsamlı bir şekilde ele alıyor.

10. Katolikleri ulusal seçimlere katılmaktan alıkoyan Vatikan yaklaşımı *non expedit*, 1904'te biraz esnetildi ve 1913'te (Gentiloni Paketi ile) sessiz sedasız feshedildi; öte yandan 1919'a dek resmi kilise politikası olarak korundu.

11. Karl Marx, bölüm 2, madde 5, "İşçilerin Grevleri ve Dayanışmaları", *Felsefenin Sefaleti*, K. Marx ve F. Engels, *Collected Works* (New York: International Publishers, 1976), 6:210-11:

İşçilerin kendi aralarında ilk birleşme çabaları, daima dayanışma biçiminde gerçekleşir.

Geniş ölçekli sanayi, hiç kimsenin birbirini tanımadığı insan kalabalıklarını barındıran tek bir yerde yoğunlaşır. Rekabet, bunların çıkarlarını böler. Öte yandan ücretlerin korunması meselesi, patronlarına karşı sahip oldukları bu ortak çıkar, onları ortak direniş fikrinde bir araya *-dayanışma-* getirir. Bu şekilde dayanışmanın daima iki hedefi vardır: İşçiler arasındaki rekabeti durdurmak ve böylece kapitalistlerle genel rekabeti korumak. İlk hedef sadece ücretleri korumaksa da, ilk başta izole görünen dayanışmalar, kapitalistler de baskı amacıyla birleştğinde, gruplar şekli alır. Daima birlik olan sermayenin ışığında bu defa birliğin korunması, ücretlerin korunmasından daha zaruri hale gelir. İngiliz iktisatçıların, işçilerin ücretlerinin önemli bir kısmını, yine iktisatçıların gözünde sadece ücretler için kurulmuş bulunan

birliklerine bağışlamalarına şaşırdıkları doğrudur. Bu mücadelede -hakiki bir iç savaş- yaklaşan bir savaş için gerekli tüm unsurlar bir araya gelir ve gelişir. Belli bir noktaya eriştiğinde ise birlik, siyasi bir karakter kazanmış olur.

12. Karl Marx ve Frederick Engels, bölüm 4, madde 4, "Proudhon" ve bölüm 6, madde 3 (d), "Fransız Materyalizmine Karşı Eleştirel Mücadele", *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, K. Marx ve F. Engels, *Collected Works* (New York: International Publishers, 1975), 4:23-54, 124-34.

Gramsci'nin elindeki *Kutsal Aile* çevirileri için bakınız, Defter 1 Madde 29, not 2.

13. Gramsci, Frederick Engels'in 21 Eylül 1890'da Joseph Bloch'a ve 25 Ocak 1894'te Heinz Starkenburg'a yazdığı mektupları kastediyor; bakınız, Defter 4 Madde 26, not 1.

14. Bakınız, Karl Marx'ın *A Contribution to the Critique of Political Economy* (New York: International Publishers, 1970) eserine yazdığı önsözün 21. sayfasına bakınız. İlgili pasaj (Gramsci'nin daha sonra Defter 7'de çevirdiği Marx yazıları arasında yer almakta) Defter 4 Madde 15, not 7'de yer almaktadır.

15. Bakınız örneğin, Defter 4 Madde 3.

16. "Tarihsel ekonomizm", Achille Loria tarafından kendi iktisadi ve sosyolojik teorilerini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Loria, yazılarında Marx'a büyük övgüler yağdırmıştır fakat bir yandan da *Kapital*'deki iktisadi teorilerin ciddi sorunlarını ortaya çıkardığını, bunları çözmeye çalıştığını ve sosyalist iktisadi teoriyi Marx'ın ötesine geçirebileceğini de iddia etmiştir. Loria'nın Marx "okuması"na dair bir itiraz için bakınız, Frederick Engels, önsöz ve "*Kapital*'in 3. Cildine Ek", Karl Marx, *Kapital*, çev. D. Fernbach (New York: Penguin, 1991), 3:91-111, 1027-47.

17. Gramsci'nin bahsettiği Loria imzalı makale, aslında ilk defa 1910'da basıldı; bakınız, Achille Loria, "Le influenze sociali dell'aviazione" (Havacılığın Toplumsal Etkileri), *Rassegna Contemporanea* 3, no. 1 (Ocak 1910): 20-28. Bu makale ve Gramsci'nin gazete yazılarındaki eleştirisi için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 2.

18. Antonio Laviosa, "L'estrazione del petrolio" (Petrol çıkarımı), *Nuova Antologia* 64, no. 1372 (16 Mayıs 1929): 254-62.

19. Bakınız, "La mania del prestigio" (Prestij saplantısı), *Rassegna Set-*

timanale della Stampa Estera 5 no. 42 (21 Ekim 1930): 2303-4. *Rassegna Settimanale della Stampa Estera* (Haftalık Yabancı Basın Özeti), Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlandı.

20. Gramsci, bu notun başında yaptığı gibi, muhtemelen Frederick Engels'in 21 Eylül 1890'da Joseph Bloch'a ve 25 Ocak 1894'te Heinz Starkenburg'a yazdığı mektuplara atıfta bulunuyor. Ayrıca Engels'in 5 Ağustos 1890'da Conrad Schmidt'e yazdığı mektubu da kastediyor olabilir. Bu mektubun İngilizce çevirisi için bakınız, K. Marx ve F. Engels, *Correspondence: 1846-1895*, çev. D. Torr (New York: International Publishers, 1936), s. 472-75. Bu mektupta (Marksist literatürde sıkça alıntı yapılan), Engels diğer şeylerin yanı sıra şunları yazmış:

Genel anlamda *materyalist* kelimesi, Almanya'daki birçok genç yazar için, herhangi bir şeyin ve her şeyin daha fazla araştırma olmaksızın tanımlanması amacıyla kullanılan bir terimden ibarettir; bu yazarlar bu nitelemeye yapışır ve sorunun hallolduğunu sanırlar. Ne var ki bizim tarih konseptimiz, Hegelcilerin ardından inşa için bir inanivela değil, her şeyin ötesinde bir çalışma kılavuzudur. Bütün tarih, baştan araştırılmalıdır; farklı toplum formasyonlarının varlık koşulları, onlardan politik, sivil-hukuki, estetik, felsefi, dini çıkarımlar yapmadan önce tek tek incelenmelidir. Bugüne kadar bu konuda çok az şey yapılmıştır, çünkü çok az insan bu konuya ciddiyetle eğilmiştir. Bu alanda yığınla yardım alabiliriz. Konu oldukça geniştir ve ciddiyetle çalışan herkes çok şey kazanır ve kendini belli eder. Diğer yandan bunun aksine çok sayıda genç Alman yazar, tarihsel materyalizm terimini (ve her şey bir terime döndürülebilir), kendi görece kıt tarihsel bilgisini düzenli bir sistemle olabildiğince hızlı bir şekilde oturtmak için kullanmakta ve böylece kendilerini çok üstün bir şeymiş gibi görmektedirler.

21. Bakınız, Lenin, *Ne Yapmalı?*

22. Bulanjist Hareket, 1880'lerin sonlarında Fransız siyaset sahnesinin kısa ömürlü fakat güçlü bir oyuncusuydu; öyle güçlü ki, Üçüncü Cumhuriyet'i neredeyse deviriyordu. Georges Boulanger'in (1837-91) popüleritesi, 1886'da Savaş Bakanı seçildikten hemen sonra, daha çok Alsace-Lorraine'in Almanlar tarafından işgaline karşı rövanş hareketinin de facto lideri olması sebebiyle hızla arttı. Ulusu savaşa sürüklemesi korkusu ve muhalif unsurlarla (monarşistler, Bonapartistler ve bazı solcular) ilişkileri nedeniyle duyulan kaygılar yüzünden hükümet, onu

Savaş Bakanlığı'ndan aldı ve bir süre sonra ordudan da çıkarttı. Bu arada, Boulanger, Meclis'e seçildi ve anayasal, askeri ve idari reformların iptal edilmesini savunan bir siyasi parti kurdu. Bulanjistlerin 1889 seçimlerindeki başarısı, sokaklarda kalabalık halk gösterilerine neden oldu. Kitleler Boulanger'in iktidarı ele almasını istiyorlardı. Boulanger'in anlık bir işe kalkışmaması sayesinde bir darbe tehlikesi savuşturuldu. Ertesi ay yeni bir kabinenin kurulmasıyla hükümet, Boulanger ve yandaşlarının devlet güvenliğine yönelttiği tehdidi bastırmak için önlemler almaya başladı. Tutuklanmaktan korkan Boulanger, 1 Nisan 1889'da Belçika'ya kaçtı ve bir yıl içinde hareketi yok olmaya yüz tuttu.

23. Louis Napolyon'un 2 Aralık 1851'deki darbe girişimiyle sonuçlanan olaylar, Karl Marx'ın *Louis Bonaparte'nin On Sekizinci Brumaire'i* (1852) adlı eserinin konusudur.

24. Sorel'e yakın bir Fransız sendikalist devrimci ve "Cercle Proudhon" (Proudhon Çevresi) ile *Cahiers du Cercle Proudhon* dergisinin kurucusu olan Georges Valois (1878-1945), kendisini monarşistlerle ve *Action Française* çevresinin de dâhil olduğu aşırı sağ ile işbirliğine gitmeye yönlendiren aşırı antidemokratik ve antiparlamenterist tutumlar sergiledi. 1925'te *Action Française*'den kopmasıyla birlikte, esin kaynağını doğrudan İtalyan Faşizmi'nden alan "Le Faisceau" adlı bir hareket örgütledi. (Gramsci, Georges Valois'in *Action Française* ile ilişkilerine DeFTER 1 Madde 48'de ve DeFTER 2 Madde 74'te değinir.)

General Rudolf Gajda, Rus İç Savaşı sırasında Sibirya'da Bolşevik karşıtı lider Aleksandr Kolchak için savaşan Çek lejyonierlerin komutanıydı. 1920'lerde bir askeri darbe tezgahlamak suçlamasıyla Çek ordusundan atıldı. Daha sonra 1929 Çek ulusal seçimlerinde üç parlamento sandalyesi kazanan faşist bir parti kurdu.

25. Yani, Lenin'in.

Madde 39. Halkın El Kitabı üzerine

1. El yazmasında okunmayan bu kelimeler, aynı notun C Metni versiyonundan alınmıştır; bakınız, DeFTER 11 Madde 33.

Madde 40. Felsefe ve ideoloji

1. Frederick Engels, *Anti-Dühring* (New York: International Publishers, 1939), s. 309-10:

Üretim araçlarına toplumun el koyması, meta üretimine ve bunun sonucunda ürünün üretici üzerindeki tahakkümüne son verir. Toplumsal üretimdeki anarşinin yerini, bir plan temelinde bilinçli örgüt alır. Bireysel varoluş mücadelesi son bulur. Böylece, insan, belli bir anlamda, hayvanlar âleminden kendini çekip çıkarır, hayvansal varoluş koşullarını geride bırakır ve gerçekten insani varoluş koşullarına geçer. İnsanı çevreleyen ve o ana kadar tahakkümü altında tutan varoluş koşulları, bu noktada, kendi öz toplumsal örgütlenmesinin efendisi olduğu için ilk kez doğanın gerçekten bilinçli efendisi konumuna gelen insanın egemenliği ve denetimi altına geçer. Şimdiye dek önüne doğanın harici ve hâkim yasaları olarak çıkan kendi toplumsal faaliyetlerinin yasaları, artık insan tarafından tam bir algıyla uygulanacak ve bu nedenle insana ait olacaktır. İnsanın şimdiye dek sanki doğa ve tarih tarafından tesadüfen karar verilmiş gibi önüne çıkan öz toplumsal örgütlenmesi, artık insanın kendi gönüllü faaliyeti olacaktır. Şimdiye dek tarihe hâkim olan nesnel harici güçler, artık bizzat insanların denetimine geçecektir. Tam bu noktadan itibaren insanlar, tam bir bilinçle kendi tarihlerini yaratacaklardır; tam bu noktadan itibaren insanlar tarafından hazırlanan toplumsal sebepler, baskın olarak ve sürekli artarak yine insanlar tarafından istenen sonuçları verecektir. Bu, insanlığın zorunluluk aşamasından özgürlük aşamasına sıçrayışıdır.

Aynı pasaj (*Anti-Dühring*'in 3. kısım 2. bölümünün sonuç paragrafı), Gramsci'nin de iki İtalyan baskısına sahip olduğu Engels imzalı *Socialism: Utopian and Scientific* (1892) eserde de bulunmaktadır: *Socialismo utopistico e socialismo scientifico*, çev. P. Martignetti (Milano: Società Editrice Avanti, 1920) ve *L'evoluzione del socialismo dall'utopia alla scienza* (Milano: Seum, 1925).

2. Modernizm ve felsefe ile din ilişkisine dair *Il modernismo e i rapporti tra religione e filosofia* (Bari: Laterza, 1909) kitabında Giovanni Gentile şöyle yazıyor:

Katolisizm, Batı medeniyetinin tek ayakta kalmış tarihsel formu olmasa da en kayda değer formudur. Yüzyıllar boyunca ruhun mutlak formunun -yani felsefenin- kâh ilerlemesini engelleyerek kâh pratik-toplumsal çerçevesini bozarak gelişiminin önünde durmuş en kayda değer ve tek tarihsel formdur. Bu nedenle denebilir ki modernizm, insanlık tarihinde çoğunluğun felsefesi olan din ile ruhun dini ya da başka bir ifadeyle onun en üst kat-

manlarının dini olan felsefe arasında yer alan en büyük ölümcül meydan okumalardan biridir. (s. 54)

Madde 41. Bilim

1. Bertrand Russell, *The Problems of Philosophy* (New York: Henry Holt, 1911), s. 152-54:

“Edinburgh, Londra’nın kuzeyindedir” şeklinde bir önerme düşünün. Burada iki yer arasında bir ilişki var ve bu ilişkinin bizim bilgimizden bağımsız bir şekilde var olduğu açık görünüyor. Edinburgh’un Londra’nın kuzeyinde olduğunu öğrendiğimizde, sadece Edinburgh ve Londra ile ilişkili bir şey öğrenmiş oluruz: Önermeyi bilmeye başlamamız, onun doğruluğuna sebep olduğumuz anlamına gelmez; aksine biz bilmeden önce de var olan bir olguyu sadece öğrenmiş oluruz. Kuzeyi ve güneyi bilen tek bir insan olmasa bile ve hatta evrende tek bir insan olmasa bile Edinburgh’un bulunduğu yeryüzü parçası Londra’nın bulunduğu yerin kuzeyinde olacaktır. Bu, elbette, Berkeley ya da Kant mantığı nedeniyle birçok filozof tarafından reddedilir. Bununla birlikte bu mantıkları biz çoktan değerlendirdik ve bunların yetersiz olduklarına karar verdik. Dolayısıyla Edinburgh’un, Londra’nın kuzeyinde olduğu olgusu içerisinde, mental hiçbir şeyin olmadığını artık söyleyebiliriz. Öte yandan bu olgu, tümel bir “kuzey” ilişkisini içermektedir ve olgunun kurucu bir parçası olan “kuzey” ilişkisi, mental bir şey içerdiği takdirde, olgu içerisine mental olmayan bir şey eklemek imkânsızlaşacaktır. Bu nedenle, ilişkinin, ifade ettiği terim gibi, düşünceye bağlı olmadığını, aksine düşüncenin yaratmayıp öğrendiği bağımsız dünyaya ait olduğunu kabul etmek zorundayız.

Ne var ki bu sonuç “kuzey” ilişkisinin, Edinburgh ve Londra’nın var olduğu şekilde var olmadığı zorluğunu içermektedir. “Bu ilişki nerede ve ne zaman vardır?” sorusuna “hiçbir yerde ve hiçbir zaman” karşılığını vermek zorunda kalırız. “Kuzey” ilişkisini bulabileceğimiz hiçbir yer ya da zaman mevcut değildir. Onun Edinburgh’daki varlığı, Londra’daki varlığından daha fazla değildir zira ikisine de tekabül eder ve ikisi arasında nötrdür. Onun belli bir zaman aralığında var olduğu da söylenemez. Yani duyular ya da gözlem yoluyla öğrenilebilecek her şey, belli bir zamanda var olur. Buna göre “kuzey” ilişkisi bu tür şeylerden temelden farklıdır. O, ne zaman ne de mekândadır, ne maddi ne de mentaldir ama bir şeydir.

Birçok insanı gerçekten mental olduklarını düşündürecek şey, büyük oranda tümellere ait olan o çok bildik varlıktır.

Gramsci'nin parantez içi görüşleri onun bu pasajı İtalyanca çevirisinden okuduğunu (muhtemelen tutuklanmadan önce; çünkü burada hafızasından aktarıyor) göstermektedir: *I problemi della filosofia*, çev. B. Ceva (Milan: Sonzogno, 1922). Gramsci, bu pasaja Defter 7 Madde 25'te yeniden atıfta bulunuyor.

Madde 42. Giovanni Vailati ve bilimsel dil

1. Bakınız, Defter 1 Madde 44 ve 151; Defter 3 Madde 48; Defter 4 Madde 3. *Kutsal Aile*'deki söz konusu pasaj ve Gramsci'nin Tatiana Schucht'a yazdığı bir mektupta aktardığı görüşleri için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 38.

2. Luigi Einaudi, "Se esista, storicamente, la pretesa ripugnanza delgi economisti verso il concetto dello Stato produttore: Lettera aperta a R. Benini" (İktisatçıların üretici olarak devlet konseptine karşı sözde nefretleri: Tarihsel olarak böyle bir şey var mı? R. Benini'ye açık mektup), *Nuovi Studi di Diritto, Economia e Politica* 3, no. 5 (Eylül-Ekim 1930): 302-14. Bu makaleyle birlikte (*Nuovi Studi di Diritto, Economia e Politica*'nın aynı sayısında) Rodolfo Benini, "Coesione e solidarietà" (Bağlılık ve Dayanışma), s. 315-20 ve Ugo Spirito, "La storia della economia e il concetto di Stato" (İktisat tarihi ve devlet konsepti), s. 321-24 makaleleri yayımlanmıştır.

Luigi Einaudi için bakınız, Defter 1 Madde 11, not 1.

3. Matematikçi ve felsefeci Giovanni Vailati (1863-1909), kendini bir pragmatist olarak tanımlamıştı. Yazılarında bilimsel ve felsefi araştırma metodolojilerinin arıtılmasının önemini vurgulamıştı. Bunun birincil amacı, ona göre, gelecekteki fenomenleri güvenilir bir şekilde öngörebilecek ya da algılayabilecek işlevsel aygıtlar geliştirmektir. Vailati, ayrıca terminolojideki belirsizlikten kaynaklanan hataları ve kusurları gidermeye yönelik bilimsel bir dil yaklaşımını da savundu. Dostu Mario Calderoni aracılığıyla Vailati, (Giovanni Papini'nin yayına hazırladığı) Floransa dergisi *Leonardo* ile ilişkili aydınlar çevresiyle yakın ilişkiler kurdu. Calderoni ve Vailati, *Leonardo* için yazdılar.

Tutuklanmadan önce, Gramsci, Vailati'nin pragmatizm üzerine birtakım yazılarını içeren bir kitap edinmişti: Mario Calderoni ve Giovanni Vailati, *Il pragmatismo*, ed. Giovanni Papini (Lanciano: Carabba, 1915).

4. Ugo Spirito için bakınız, Defter 1 Madde 132, not 2.

5. Achille Loria için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 1.

6. Giuseppe Prezzolini'nin *Il linguaggio come causa d'errore: H. Bergson* (Floransa: Spinelli, 1904) adlı kitabı ve Vilfredo Pareto (bilimsel dil tartışması da dahil olmak üzere) için bakınız, Defter 4 Madde 18, not 6.

7. Bakınız, Ugo Spirito, "La storia della economia e il concetto di Stato" (İktisat tarihi ve devlet konsepti), *Nuovi Studi di Diritto, Economia e Politica* 3, no. 5 (Eylül-Ekim 1930): 321-24.

Madde 43. "Gerçeğin nesnelliği" ve Prof. Lukács

1. Gramsci, el yazmasının 75r. sayfasını kastediyor; bakınız, Defter 4 Madde 41.

2. Georg Lukács, "What is Orthodox Marxism?" (Ortodoks Marksizm Nedir?), *History and Class Consciousness*, çev. R. Livingstone (Cambridge, Mass.: MIT Pres, 1971), s. 24, not 6: "En önemlisi, [diyalektik] metodun burada tarih ve toplum gerçeklikleriyle sınırlı oluşudur. Engels'in diyalektik tanımından kaynaklanan yanlış anlaşılımlar, temelde onun -Hegel'in yanlış yönlendirmesiyle- metodu doğaya da uyarlanacak biçimde genişletmesi olgusuna dayandırılabilir. Ne var ki, diyalektiğin temel determinantları -özne ve nesnenin etkileşimi, teori ve pratik birlikteliği, düşüncedeki değişimlerin temel sebebi olarak kategorilerin altında yatan gerçeklikte görülen tarihsel değişimler vs- bizim doğa bilgimizde mevcut değildir."

Gramsci'nin, Lukács'ın *History and Class Consciousness* adlı eseri hakkındaki bilgisi kısmi ve ikinci ağızdandı. Büyük olasılıkla, Lukács'ın kitabındaki makalelerden birini okumuştur: "Rosa Luxemburg'un Marksizmi"nin İtalyanca çevirisi (yukarıda adı geçen eserde s. 27-45 arası) üç bölüm halinde yayımlanmıştı: *Rassegna Comunista* 1, no. 14 (30 Kasım 1921): 681-86; 1, no. 15 (15 Aralık 1921): 727-34; 1, no. 16 (30 Aralık 1921): 754-57. Gramsci'nin kesinlikle okuduğu bir başka Lukács makalesi (yukarıdaki esere alınmamış) ise "Parlamentarizm Sorunu"dur: Bu makale önce *Kommunismus* 1, no. 6 (1920) dergisinde yayımlanmış daha sonra "Sulla questione del parlamentarismo" adıyla İtalyanca'ya çevrilerek üç bölüm halinde yayımlanmıştır: *Il Soviet* 3, no. 12 (25 Nisan 1920); 3, no. 13 (2 Mayıs 1920); 3, no. 14 (16 Mayıs 1920). "Parlamentarizm Sorunu"ndan alınan aşağıdaki pasaj (muhtemelen Gramsci'nin girişimiyle ya da en azından editör olarak onayıyla) *L'Ordine Nuovo* 2, no. 5 (12 Haziran 1920): 40'ta basılmıştır:

Bütün proletaryanın (bilinçli ya da bilinçsiz) örgütleri olarak işçi konseyleri salt varlıklarıyla burjuva toplumunun ötesine geçecek yolu açarlar. Bunlar doğaları gereği proletaryanın artan öneminin, eylem yetisinin ve gücünün, devrimci ve örgütsel tezahürleridir. Bu şekilde, onlar, devrim ilerleyişinin gerçek içeriğidir. İşçi konseylerinde elde edilen ve ulaşılan her şey, burjuvazinin karşı algısıyla karşılaşacağından, sadece bir sonuç olarak değil temelde sınıf bilinci içeren eylem için bir eğitim aracı olarak değerlidir. “İşçi konseylerine anayasada yer açma”, onlara yasal bir faaliyet alanı yaratma girişimleri (Almanya’daki Bağımsız Sosyalist Parti’ninki gibi), bu nedenle “parlamentar sapma”da yeni bir doruk noktasıdır. Yasallık, işçi konseylerinin ölümü demektir. Devrimci proletaryanın saldırgan bir örgütü olarak işçi meclisi, sadece ve sadece burjuva toplumunun varlığını tehdit ettiği, o toplumun yıkımı için savaştığı ve adım adım onun yıkımına ve proleter toplumun inşasına hazırlandığı müddetçe var olabilir. Her şekil ve biçimdeki yasallık -yani rekabet gücüne belirgin sınırlar çizerek burjuva toplumuna entegrasyonu- onun varlığını bir kurguya dönüştürür: İşçi konseyi, tartışan bir toplumla yok-sul adamın parlamenter komitesi arasında bir dönemeç noktasına dönüşür.

“Parlamentarizm Sorunu” İngilizce’ye de çevrilmiştir: Georg Lukács, *Political Writings: 1919-1929*, ed. R. Livingstone, çev. M. McColgan (Londra: NLB, 1972), s. 53-63.

Büyük olasılıkla, Gramsci, 1924’teki Üçüncü Enternasyonal Beşinci Kongresi’ne sunulan bir raporda, Zinovyev’in deyimiyle Lukács’ın “teorik revizyonizmi”ne yönelik ağır saldırıyı (*History and Class Consciousness*’ta Engels üzerine eleştirel yorumlardan etkilenecek) biliyordu. Bakınız, *La Correspondance Internationale* 4, no. 43 (10 Temmuz 1924): 440. Gramsci’nin, Abraham Deborahs tarafından Viyana dergisi *Arbeiter-literatur* 10’da (1924) yayımlanan “Lukács und seine Kritik der Marxismus” makalesinde Lukács’a yöneltiliği (yine *History and Class Consciousness*’ta dile getirilen Ortodoks olmayan görüşlere odaklanan) ağır eleştirel görüşleri de okumuş olması muhtemeldir. Lukács’ın tartışmalı kitabındaki Engels eleştirisi, Enrico De Negri imzalı iki parçalı bir makalenin ilk kısmında ele alınmıştır: “Recenti studi tedeschi sul marxismo” (Marksizm üzerine son Almanca çalışmalar), *Nuovi Studi di Diritto, Economia e Politica* 1, no. 1 (Kasım 1927): 132-44; bu makalenin ikinci kısmı, Gramsci’nin Defter 10, II, Madde 33’te kullandığı kaynak-

lardan biridir.

3. Georg Lukács; N. Bukharin'in *Archiv für Geschichte des Sozialismus und der Arbeiter-bewegung* II (1925) içerisinde yayımlanan *Theorie des historischen Materialismus: Gemeinverständliches Lehrbuch der marxistischen Soziologie* (Tarihsel Materyalizm: Bir Sosyoloji Sistemi) adlı kitabı için bir yazı kaleme almıştı (İngilizce çevirisi için bakınız, Lukács, *Political Writings*, s. 134-42). Gramsci'nin, Lukács'ın yazısını okumuş olması ya da Sovyetler Birliği veya Viyana'dayken bu yazıdan haberdar edilmiş olması muhtemeldir. Her durumda, Gramsci'nin Bukharin'in eserine yönelik eleştirileri, Lukács'ın görüşleri ile çok benzerdir. Örneğin Lukács, "Bukharin'in sadeleştirme eğiliminin marjinal ideolojik yaratılarla sınırlı kalmadığı, temel soruları da kapsadığı" gerçeğinden yakınır. Daha belirgin olarak, Lukács, aynen Gramsci gibi, Bukharin'in yanlış "bilim" konseptine ve onun "teknik" (Gramsci'nin bazen "teknik araç" olarak tanımladığı) konusuna eğilme biçimine şiddetle karşı çıkar. Lukács, diğer şeylerin yanı sıra şunları da yazmıştır:

Bukharin'in teorisinin burjuva, doğa-bilimsel materyalizme yakınlığı onun, "bilim"i (Fransızca anlamda) bir model olarak kullanmasından gelir. Bunun topluma ve tarihe uyarlanması sırasında Marksizmin en belirgin niteliği gölgede bırakılır: *Tüm iktisadi ve "sosyolojik" fenomenler, insanların birbirleriyle ilişkilerinden doğar*. Teoride yanlış bir "nesnelliğe" saplanıp kalmak, fetişizme giden yolu açar.

Toplumsal gelişmede tekniğin rolü tartışması, bu çözülmemiş içeriğin... ve yanlış "nesnelliğin" kalıntılarını açığa çıkarır. Bukharin teknolojiye çok fazla determinant bir konum atfeder ve dialektik materyalizmin ruhunu tamamen kaçıır.

Lukács, Bukharin'in temel bir metodolojik hatasının doğa bilimlerini, yanlış biçimde Marksizm ile birlikte andığı bir "genel sosyoloji"nin inşası için bir model olarak kullanmak olduğunu belirtirken de Gramsci'yi çağırıştırır.

Madde 44. Sorel

1. Spectator (Mario Missiroli'nin mahlası), "Clemenceau", *Nuova Antologia* 64, no. 1386 (16 Aralık 1929): 478-99; Mario Missiroli, "Sorel e Clemenceau", *L'Italia Letteraria* 1, no. 37 (15 Aralık 1929). Gramsci, bu iki makaleyi Defter 5 Madde 126'da da değerlendirir.

2. Sorel'e ait bu iki pasaj, aslında Missiroli'ye yazdığı mektuplardan değil; 1 Haziran 1919 tarihli *Il Resto del Carlino*'da yayımlanan bir makaleden alınmıştır. Makale daha sonra şurada tekrar basılmıştır: Georges Sorel, *L'Europa sotto la tormenta*, ed. Mario Missiroli (Milano: Corbaccio, 1932), s. 123-32.

Jean Jaurès için bakınız, Defter 2 Madde 75, not 4.

3. Sorel'in Croce'ye yazdığı ve *La Critica*'da yayımlanan mektuplar için bakınız, Defter 2 Madde 74, not 2. Bu bağlamda önemli olan, Sorel'in Croce'ye 22 Ağustos 1909'da yazdığı ve *La Critica* 26, no. 5 (20 Eylül 1928) içerisinde basılan mektuptur: "Vous allez recevoir un volume curieux écrit par un jeune royaliste sur la monarchie et la classe ouvrière; G. Valois est un employé de commerce, dont la valeur littéraire est sérieuse; il s'illusionne certainement sur les conséquences que peuvent avoir les relations de quelques syndicalistes révolutionnaires avec les royalistes de l'*Action française*; mais son livre renferme pas mal d'observations qui montrent que l'auteur a une intelligence élevée et perspicace. Il m'a demandé de le recommander à quelques critiques italiens; je vous serais obligé si vous pouviez lire son ouvrage et en parler" (s. 334-35). Ayrıca *La Critica*'nın aynı sayısında yayımlanan, Sorel'in 5 Eylül 1910 ve 25 Eylül 1911 tarihli mektuplarına bakınız. Bu mektuplarda Sorel, *Action Française* grubuyla ilişkili bazı monarşistlerle birlikte yeni bir dergi kurma planları yapmaktadır. (*La cité française* adını alması planlanan dergi hiç çıkmadı.)

Georges Valois için bakınız, Defter 4 Madde 38, not 24.

4. Bakınız, Edouard Berth, *Les méfaits des intellectuels* (Paris: Rivière, 1914). Berth'in kitabı, önsözünün yazarı Sorel'e ithaf edilmiştir.

Edouard Berth, Gramsci'nin dostu Piero Gobetti tarafından kurulan ve yayına hazırlanan Torino merkezli siyasi dergi *La Rivoluzione Liberale* için yazılar yazmıştır. Berth'in *La France au milieu du monde* adlı kitabı, 1924'te Gobetti'nin yayınevinden çıkmıştır ve Gobetti *La Rivoluzione Liberale* 4, no. 7'de (15 Şubat 1925), kitap hakkında uzunca bir yazı yazmıştır.

Madde 45. Yapı ve üstyapılar

1. Gramsci, Engels'in *Anti-Dühring* bölüm 3 kısım 2'nin sonuç bölümünde yaptığı bir tespitten bahsediyor. Bakınız, Frederick Engels, *Anti-Dühring* (New York: International Publishers, 1939), s. 309-10.

Gramsci, Defter 4 Madde 40'ta da aynı pasaja gönderme yapıyor. Bakınız, ilişkili dipnot 1.

2. Bu cümlelerin Gramsci'deki (onları Marx'tan alan) anlamı için bakınız, Defter 7 Madde 21.

3. V. I. Lenin (Gramsci, Ilyich olarak yazmış), "Materials Relating to the Revision of the Party Programme" (Parti Programının Revizyonuna İlişkin Materyaller), *Selected Works* (New York: International Publishers, 1943), 6:118: "Her iki cinsiyetten on altı yaşına kadar tüm çocuklar için özgür ve zorunlu genel ve (öğrenciyi endüstrinin en önemli dallarıyla, teorik ve pratik yanlarıyla tanıştıracak) teknik eğitim; toplumsal olarak üretken emeğin çocuklarının performansıyla yakından ilişkili eğitim." Lenin'in metni ilk kez 1917'de basıldı (Gramsci'nin bahsettiği "Cenova baskısı" bulunamadı). Lavoisier'e yapılan atıf Lenin'in metninde değil, N. Krupskaya tarafından hazırlanan açıklayıcı dipnotlarda yer almaktadır. Bu dipnotlar Lenin'in yazılarının İngilizce baskılarında yer almaz. Bu notlar şurada basılmıştır: N. Krupskaya, *Pedagogiceskje socinenja* (Moskova, 1957), s. 424-26.

Fransız kimyager Antoine-Laurent Lavoisier (1743-94), 1787'de Orléans Belediye Meclisi'ne girdi ve hijyen gelişimi ile kamusal eğitim gibi bir dizi kamu hizmetinin ve projenin içerisinde yer aldı. Daha sonra Ferme Générale adıyla bilinen, nefret edilen vergi toplayıcı hükümetin bir üyesi olduğu gerekçesiyle Devrimci Meclis emriyle tutuklandı ve (başkalarıyla birlikte) idam edildi.

4. Benedetto Croce, *Cultura e vita morale*, 2. baskı (Bari: Laterza, 1926), s. 45: "Pozitivizm dehşeti (kendimi itiraflara ve anılara teslim ettiğim için bir şey daha eklemeliyim; belki de bu, aynı ruhsal sancıları çeken başkalarının hislerine tercüman olur), benim pozitivizm korkum öyle şiddetli hale geldi ki, yıllar boyu kalpten hissettiğim demokratik eğilimlerim bile köreldi. 'Omnis enim Philosophia (bir zamanlar eski bir Alman doktora tezinde okumuştum) cum ad communem hominum cogitandi facultatem revocet, per se democratica est; ideoque ab optimatibus non iniuria sibi existimatur pernicioiosa.'"

Gramsci'nin elinde hapisshanedede iken Croce'nin bu kitabı vardı ve bu Latince alıntısı Defter 6 Madde 82 ile Defter 7 Madde 38'de tekrar aktardı.

Madde 46. Felsefe-siyaset-iktisat

1. Bakınız, Defter 4 Madde 42.

2. Rosa Luxemburg'un, ilk kez 14 Mart 1903 tarihli *Vorwärts* dergisinde yayımlanan "Stillstand und Fortschritt im Marxismus" başlıklı makalesine bakınız. Büyük bir olasılıkla, Gramsci bu makaleyi D. Ryazanov tarafından hazırlanan Marx üzerine yazılar seçkisinden okumuş olmalı: *Karl Marx homme, penseur et révolutionnaire* (Paris: Editions Sociales Internationales, 1928). İngilizce bir çevirisi için bakınız, "Stagnation and Progress of Marxism" (Marksizmde Durgunluk ve İlerleme), *Karl Marx: Man, Thinker and Revolutionist* (Karl Marx: İnsan, Düşünür ve Devrimci), ed. D. Ryazanov, çev. Eden ve Cedar Paul (New York: International Publishers, 1927); *Rosa Luxemburg Speaks* (Rosa Luxemburg Anlatıyor), ed. Mary-Alice Waters (New York: Pathfinder, 1970). Bahsi geçen pasaj Defter 3 Madde 31, not 7'de yer almaktadır.

Madde 47. Gerçeğin nesnelliği ve Engels

1. Frederick Engels, *Anti-Dühring* (New York: International Publishers, 1939), bölüm 1, kısım 4, s. 51: "Dünyanın gerçek bütünlüğü, kendi somutluğunu içinde barındırır ve bu birkaç laf oyunuyla değil, felsefe ile doğa bilimlerinin uzun ve uzatmalı bir gelişimi ile ispatlanır." Gramsci bu pasajı bütünüyle bu notun C metni versiyonunda aktarır; bakınız, Defter 11 Madde 34.

Madde 48. Henri De Man'ın kitabı

1. "Per la pace sociale" (Toplumsal Barış İçin), *La Civiltà Cattolica* 80 (7 Eylül 1929): 325. Bu imzasız makale (aslında Cizvit Rahip Angelo Brucculeri tarafından yazılmıştır), Gramsci tarafından Defter 2 Madde 131'de ele alınmaktadır.

Makalesinde Brucculeri, Henri De Man'ın 2 ciltlik *Il superamento del marxismo* (Bari: Laterza, 1929) adlı kitabına değiniyor. De Man'ın eserinin çeşitli dillerdeki baskıları (farklı adlarla) için bakınız, Defter 1 Madde 61, not 13.

2. Giuseppe Prezzolini, Georges Duhamel'in *Scènes de la vie future* (Paris: Mercure de France, 1930) adlı kitabının incelemesinde, André Philip'i bir "Hristiyan demokrat" olarak niteler: "Libri" (Kitaplar), *Pègaso* 2, no. 9 (Eylül 1930): 383. Prezzolini, Gramsci'nin de hapishanede iken defterlerde birkaç defa değindiği, André Philip imzalı *Le problème ouvrier aux Etats-Unis* (Paris: Alcan, 1927) adlı eserden bahsediyor. Diğerlerinin yanı sıra bakınız, Defter 1 Madde 51 ve ilişkili 4 ve

5 numaralı dipnotlar.

Giuseppe Prezzolini için bakınız, Defter 1 Madde 8, not 1.

3. "Il tramonto del marxismo" (Marksizmin Çöküşü), *La Civiltà Cattolica* 80 (5 Ekim 1929): 36-45; 80 (16 Kasım 1929): 320-29. Bu makale De Man'ın, Defter 4 Madde 2'de listelenen eserleri arasındadır.

4. "Il tramonto del marxismo" (Marksizmin Çöküşü), *La Civiltà Cattolica* 80 (5 Ekim 1929): 36.

5. "Il tramonto del marxismo" (Marksizmin Çöküşü), *La Civiltà Cattolica* 80 (16 Kasım 1929): 329. (Sondaki italik kısım Dante'nin *Paradiso* adlı eserinin Kanto 33 sayfa 87'den alıntıdır.)

Madde 49. Aydınlar

1. Giovanni Agnelli için bakınız, Defter 1 Madde 50, not 2.

2. "Eğitimli goril" terimi, Frederick W. Taylor'un *Principles of Scientific Management* (Bilimsel Yönetim İlkeleri) (New York: Harper, 1911) adlı eserinde kullanılmıştır: "Bu eser, özünde öyle ham ve basit ki yazar, zeki bir gorili herhangi bir insan kadar verimli bir demir ustası olabileceği şekilde eğitmenin mümkün olduğuna içtenlikle inanıyor" (s. 40). Taylor'un eserine erişim şansı olmayan Gramsci, bu terimi cezaevinde iken defalarca kez alıntı yaptığı André Philip imzalı *Le problème ouvrier aux Etats-Unis* (Paris: Alcan, 1927) kitabında görmüştür: "L'ouvrier se trouve ainsi absorbé dans un engrenage mécanique qu'il doit subir sans essayer de le comprendre; ceci conduit à une dégradation de la fonction ouvrière dans la vie industrielle du pays, à une diminution de la personnalité qui pourrait devenir d'une extrême gravité. Taylor n'est-il pas allé jusqu'à dire que bientôt un gorille entraîné pourrait faire le travail actuellement effectué par un ouvrier?" (s. 224). "Eğitimli goril", terimi André Philip'in kitabıyla ilgili bir başka yazıda da işlenmiştir: *Nuova Rivista Storica* 13, no. 1 (Ocak-Şubat 1929): 124.

3. "Kibirlik" kelimesi burada, Gramsci'nin de urnak içinde kullandığı "*boria*" sözcüğünün karşılığı olarak kullanıldı. Bu kelime, Vico'nun "ulusların kibri" üzerine tespitlerinden alınmış ve onu yansıtmak amacıyla kullanılmıştır. Bakınız, özellikle *The New Science of Giambattista Vico*, çev. Thomas G. Bergin ve Max H. Fisch (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1968), s. 61: "Ulusların kibri [*boria*] üzerine Diodoros Siculus'un bir özdeyişi vardır. Her ulus, ona göre, insan yaşamını kolaylaştıran buluşları diğer tüm uluslardan önce yapmıştır ve her

470 Hapishane Defterleri - Defter 4 Notlar

bir ulusun tarihi dünyanın başlangıcına dayanır.”

4. Gramsci, 1926 yılında “Alcuni temi della questione meridionale” (“Güney Sorunu’nun Bazı Yönleri”) adlı bitmemiş makalesinde bu konuya değinmiştir. Özellikle bağlantılı bir pasaj için bakınız, Defter 1 Madde 43, not 11.

5. Gramsci, el yazmasının 67r. sayfasını kastediyor; bakınız, Defter 4 Madde 38.

6. Bakınız, özellikle Defter 2 Madde 116 ve 117; Defter 3 Madde 117, 126 ve 141; Defter 5 Madde 30, 37, 74, 82, 83 ve 100. Tüm bu maddeler bahsi geçen nottan önce yazıldı.

7. Gramsci’nin buradaki tekdibi, Defter 4 Madde 16’nın sonundaki uyarı niteliği taşıyan görüşleri ile oldukça benzerdir. Ayrıca bakınız, Defter 11’in ilk sayfası ve Defter 8’in ilk paragrafı.

8. Gramsci daha sonra Amerikan aydınları üzerine dağılık notlarını “Amerikanizm ve Fordizm” başlığı altında Defter 22’de birleştirdi.

9. Kulturkampf için bakınız, Defter 1 Madde 5, not 2.

10. Meksika anayasasına kazandırdığı din ve eğitim ile ilişkili yasalar nedeniyle Katolik Kilisesi ile amansız bir savaşın başlamasında neden olan Plutarco Calles için bakınız, Defter 1 Madde 107, not 3.

11. Özellikle bakınız, Defter 3 Madde 5.

12. Gramsci, Defter 3 Madde 28’den bahsediyor.

Madde 50. Genel okul

1. Gramsci’nin “*scuola unitaria*” terimi (burada “genel okul” olarak çevrildi) “kapsamlı okul” ya da “birleştirilmiş okul” olarak da çevrilebilirdi. Gramsci’nin eğitim yazılarının, genelde Faşist Hükümet’in 6 Mayıs 1923’te hayata geçirdiği eğitim reformuna karşı alttan alta bir eleştiri içerdiği akıldan çıkarılmamalıdır. Reform, o dönemde Mussolini’nin Eğitim Bakanı olan filozof ve ideolog Giovanni Gentile tarafından tasarlandı. “*Riforma Gentile*”nin öne çıkan niteliklerinden biri, genelde anıldığı gibi, teknik ve mesleki veya profesyonel öğretimi “klasik” eğitimden ayırmasıydı (klasik eğitim, üniversitelere gitmesi istenen seçme öğrencilerin hazırlanmasını amaçlıyordu).

2. Giovanni Gentile, kendi düşüncesine göre öğrencilere salt pasif bir rol biçen geleneksel pedagojiyi kötülerken “aktif eğitim”in önemini vurguluyordu.

Madde 52. Amerikanizm ve Fordizm

1. Yani, Leon Troçki.

2. İç savaşın sonu yaklaşırken ve Sovyet ekonomisi rayına oturmaya başladığında, Troçki emek gücünü militarize etme ve sendikaları devlet denetimine tabi kılmaya yönelik bir plan hazırladı. Öneri Menşevikler'den şiddetli bir tepki gördü ve Bolşevikler arasında alevli tartışmalara neden oldu. Başta fikre yakın duran Lenin, partisinin Kasım 1920'deki Merkez Komitesi'nde karşı çıktı. Öneri, Lenin'in hazırladığı ve Mart 1921'deki Onuncu Parti Kongresi'nin onayladığı iktisadi politikalar içerisinde alınmadı.

Troçki, emeğin militarizasyonu üzerine görüşlerini, 1920'de Karl Kautsky'ye karşı polemik amacıyla yazdığı ve daha sonra farklı çevirilerle komünist çevrelerde yayılan *Terörizm ve Komünizm* adlı kitabında az çok sistematik bir şekilde ve uzun uzadıya işledi. Hapishanede iken Gramsci'nin elinde bu kitap yoktu fakat onu yıllar önce İtalyanca çevirisinden okumuş olmalı: *Terrorismo e comunismo: Anti-Kautsky* (Milano: Società Editrice Avanti, 1921). Troçki'nin bu eserinin İngilizce versiyonu üç farklı başlıkla çıkmıştır: *Dictatorship vs Democracy* (New York: Workers Party, 1921); *The Defence of Terrorism* (Londra: Allen and Unwin, 1921); *Terrorism and Communism: A Reply to Karl Kautsky* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1961). Troçki, emeğin militarizasyonu üzerine görüşlerini "Emeğin Örgütlenmesi Problemleri: Sovyet Hükümeti ve Endüstri" başlıklı sekizinci bölümde ayrıntılı olarak aktarmıştır. Bu bölümde diğer şeylerin yanı sıra, Troçki'nin Üçüncü Tüm Rusya Sendikalar Kongresi'ne sunduğu rapor ile Tüm Rusya Ekonomik Konseyler Kongresi ve Komünist Parti Dokuzuncu Kongresi'ne sunduğu raporlardan parçalar yer almaktadır. Troçki'nin bu bölümdeki argümanının kayda değer bir kısmı, çeşitli kongrelerde ve sendika toplantılarında Troçki'nin "emek orduları" planlarını eleştiren Menşevik Rafael Abramovich'e -Gramsci'nin yanlışlıkla söylediği gibi Yurii Martov'a (o da önde gelen bir Menşevik liderdi) değil- karşı bir saldırı biçimindedir.

Terörizm ve Komünizm'de Troçki diğer konuların yanı sıra şu noktalara da değinir:

Savaşın dehşetli yükü hafifliyor. İktisadi gereksinimler ve problemler giderek su yüzüne çıkıyor. Tarih bizi tümüyle en te-

mel problemimizle -emeğin yeni toplumsal temeller üzerinde örgütlenmesi- yüzleştiriyor. Emeğin örgütlenmesi, özünde yeni toplumun örgütlenmesidir. Toplumun her tarihsel biçimi, temelde bir tür emek örgütlenmesi biçimidir. Şimdiye kadarki tüm toplum biçimleri, Devlet aygıtını işçilerin ezici çoğunluğunu baskı altına alacağı biçimde örgütlemiş bir azınlığın çıkarları lehinde bir emek örgütlenmesiydi. Biz ise dünya tarihinde ilk kez emeği, bizzat çalışan çoğunluğun çıkarları yönünde örgütlemeye girişiyoruz. Ne var ki bu durum, en hafifinden en ağırına her tür baskı unsuru ihtimalini de içermektedir. Devlet baskısı unsuru tarih sahnesinden silinmemekle birlikte, tam tersine uzun bir süre boyunca önemli bir rol oynamaya devam edecektir. (s. 133)

Zorunlu çalışma ilkesi, Komünist için sorgulanamaz bir ilkedir. "Çalışmayan yiyemez."... Zorunlu çalışma hizmeti, Anayasamızda ve Emek Yasası'nda kabataslak tarif edilmiştir. Öte yandan bugüne dek sadece bir ilke olarak kalmıştır... Ülkenin iktisadi açıdan yeniden doğuşu sorunuyla yüzleştığımız bugün ise, karşımıza olası en somut biçimiyle zorunlu çalışma hizmeti problemleri gelmiştir. İktisadi güçlüklerin hem ilkesel hem de pratik bakış açılarıyla tek çözümü, bütün ülkenin nüfusunu zorunlu emek gücü deposu -neredeyse tükenmez bir depo- olarak görmek ve bu emek gücünün kaydı, yönlendirilmesi ve kullanımı ile ilişkili katı kurallar getirmektir.

Emek gücünün kullanımına, zorunlu askerlik hizmeti zemininde pratik olarak nasıl başlayacağız?

Bugüne dek sadece Savaş Bakanlığı'nın geniş kitleleri kaydetme, yönlendirme, şekillendirme ve bir yerden bir yere transfer deneyimi vardı. Bu teknik yöntemler ve ilkeler, Savaş Bakanlığımız'a büyük oranda geçmişten miras kaldı.

İktisadi çeperde ise böyle bir miras yoktu, çünkü o çeperde özel mülkiyet ilkesi vardı ve emek gücü her bir fabrikaya piyasa-dan ayrı olarak giriyordu. Dolayısıyla, ilk dönemde Savaş Bakanlığı aygıtımızı emeğin yönlendirilmesi için geniş bir boyutta kullanmak zorunda olduğumuz oldukça açıktır. (s. 135-36)

Sovyet Rusya'nın yaşaması ya da ölmesi konusu, bugün emek cephesine bağlıdır. Onlarla birlikte profesyonel ve üretici örgütlerimiz üyelerinden bugüne dek sadece ordunun ihtiyaç duyduğu bağlılığı, disiplini ve dürüstlüğü bekleme hakkına sahiptir. (s. 141)

Genel emek hizmeti, emretme ve emirlerin yerine getirilmesi-ni bekleme hakkı olmaksızın sendikalar, gerçekliği olmayan bir forma bürüneceklerdir. Genç Sosyalist Devlet, sendikalardan daha iyi çalışma koşulları için bir mücadeleyi değil -bu, bir bütün

olarak toplum ve devlet örgütlerinin görevidir- üretim amaçları için işçi sınıfını eğitmelerini, disiplin altına almalarını, dağıtmalarını, gruplandırılmalarını, belli kategorileri ve belli işçileri sabit sürelerle görev başında tutmalarını beklemektedir...

Sonuç olarak, yoldaşlar, emeğin militarizasyonu bende uyardığı en temel anlamıyla, bireysel siyasetçilerin ya da Savaş Bakanlığımız'ın bir icadı değildir aksine kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecinde, emek gücünün örgütlenmesi ve disiplin altına alınması için gerekli kaçınılmaz yöntemdir. Eğer emek gücünün zorunlu tahsisinin, belli endüstrilerde ve fabrikalarda kısa ya da uzun sürelerle alıkoyması, Devlet'in genel iktisadi planı çerçevesinde düzenlenmesi; eğer bu baskı biçimleri daima ve her yerde, Menşevik iddialarında belirtildiği gibi, verimliliği azaltacaksa, o zaman Sosyalizmin mezar taşı dikebilirsiniz. Zira Sosyalizmi, azalan üretim üzerine inşa edemeyiz. Her bir toplumsal örgüt, temelde bir emek örgütüyse ve bizim yeni emek örgütümüz verimliliği düşürüyorsa, bu durum inşa etmekte olduğumuz sosyalist toplumu, nasıl davranırsak davranalım ve nasıl kurtuluş reçeteleri yazarsak yazalım, ölümcül bir şekilde sona götürecektir. (s. 143)

3. Troçki'nin Amerikanizme yönelik görüşleri, *Terörizm ve Komünizm* adlı eseri de dahil olmak üzere çeşitli yazılarında bulunabilir. Bu çalışmada Taylorizm üzerine şu tespitlerde bulunuyor:

Sonuçta burjuvazi, sendikaların -yani bizzat işçi sınıfının örgütlerini- dahi mülkiyetini ele geçirdi ve onları özellikle Büyük Britanya'da işçileri disiplin altına almak için kullandı. Liderleri dize getirdi ve onların yardımıyla işçileri, barışçıl organik emek, kusursuz bir görev anlayışı ve burjuva devlet yasalarının katı bir şekilde uygulanması zorunluluğunu anlatan masala inandırdı. Tüm bunlar, üretim sürecinin bilimsel örgütlenmesi unsurlarının, en yoğun sömürü sistemi yöntemleriyle birleştirildiği Taylorizmin eseridir. (s. 146)

Kapitalizmde parça başı ve aşamalı çalışma sistemi, Taylor sisteminin uygulanması gibi şeyler zorla artı değer elde ederek işçilerin sömürülmesini artırmayı hedefler. Sosyalist üretimde parça başı çalışma, ödüller gibi hususlar toplumsal üretimin hacmini artırmayı ve sonuç olarak genel refahı yükseltmeyi amaçlar. Genel çıkarlar uğruna diğerlerinden daha çok çalışan işçiler tembel, kaygısız ve örgütsüz olanlardan daha çok toplumsal ürün hakkı elde ederler. (s. 149)

Troçki'nin Amerikanizm konusuyla çok ilgili bir tespiti de 28 Temmuz 1924'te yaptığı ve 5 Ağustos 1924 tarihli *Izvestia*'da "Proleter Devrimin Öncülleri" adıyla yayımlanan bir konuşmada bulunabilir. Bu konuşma Quintin Hoare tarafından Antonio Gramsci: *Selections from Political Writings: 1921-1926* (New York: International Publishers, 1978) adlı eleştirel eserde aktarılmıştır: "Hâlâ emekleme aşamasındaki sosyalist sanayimizi Amerikanlaştırırsak, on misli bir güvenle geleceğin tamamen ve kesin bir biçimde bizim lehimize işleyeceğini söyleyebiliriz. Amerikanlaştırılmış Bolşevizm, emperyalist Amerikanizmini ezecek ve fethedecektir" (s. 492-93, not 168). Gramsci, Troçki'nin bu konuşmasına 6 Şubat 1925 tarihli Merkez Komite raporunda değinmiştir.

Gramsci'nin bahsettiği, Troçki'nin "byt" (Rusça "hayat" veya "hayat tarzı") üzerine yazıları, 1923 yazında *Pravda* için yazdığı bir dizi makaleden oluşmaktadır. Makaleler daha sonra *Voprosy Byta* (Moskova, 1923) adıyla kitaplaştırılmış ve Z. Vergerova tarafından *Problems of Life* (Londra, 1924) adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir. Yazılar ayrıca *Problems of Everyday Life and Other Writings on Culture and Science* (New York: Monad, 1973) adlı İngilizce çeviride de yer almaktadır.

Troçki, edebi konularda sıkça yazdı. Bu konudaki en tanınan eseri, ilk Rusça baskısına Gramsci'nin de İtalyan fütürizmi üzerine bir yazı eklediği *Edebiyat ve Devrim* (1923) adlı çalışmasıdır. Bakınız, Defter 1 Madde 124, not 1.

Gramsci, Üçüncü Enternasyonal'in Merkez Komitesi'nde bir delege olarak Moskova'da geçirdiği zaman içerisinde (Mayıs 1922'den Aralık 1923'e), Troçki'yle kişisel temas da kurdu. Gramsci'nin Troçki ile ilişkisine dair bakınız, Frank Rosengarten, "The Gramsci-Trotsky Question (1922-1932)", *Social Text* 11 (Kış 1984-85): 65-95.

4. Bakınız, Defter 4 Madde 49, not 2.

5. 20 Ekim 1930'da Tatiana Schucht'a yazdığı bir mektupta Gramsci "yeni çalışma yöntemleri" ve "Ford gibi... Amerikan sanayicilerinin aldığı önlemler" üzerine görüşlerini aktarıyor:

İşçilerin özel yaşamlarını denetleyen ve onlara belli bir yaşam tarzını dayatan bir müfettişler kadrosu var: Bunlar, yemekleri, uyku düzenini, oda boyutunu, dinlenme saatlerini ve hatta en mahrem ilişkileri bile denetliyorlar. Uymayanlar kovuluyor ve günlük asgari altı dolarlık işlerinden oluyorlar. Ford, günlük asgari altı dolar ödüyor ama çalışmasını bilen yani iş yaşamlarını

hayat tarzlarıyla bağdaştırabilen kişiler arıyor. Biz Avrupalılar hâlâ çok bohemiz. Bir işte çalışıp bohemler gibi istediğimiz şekilde yaşayabileceğimizi sanıyoruz. Doğal olarak makineleşme bizi eziyor. Makineleşmeyi genel olarak entelektüel çalışmayı da kapsayan bilimsel organizasyon anlamında kullanıyorum. Absürt bir şekilde çok romantizim ve bir yandan küçük burjuva olmayı istemezken bir yandan da küçük burjuvalığın en tipik türü olan bohemiğe kendimizi kaptırıyoruz.

6. Bu, Horatius'un *Satirler*'inde (I, ii) bulunan "namque parabilem amo venerem facilemque" (dize 119) yani "kolay ve çabuk erişilebilir aşk" üzerine şiirin biraz değiştirilmiş versiyonudur.

7. Bakınız, Defter 1 Madde 61.

8. Gramsci, İngilizce "turnover" (iş hacmi) kelimesini kullanıyor. Bu kelimeyi, diğerlerinde olduğu gibi André Philip'in *Le problème ouvrier aux Etats-Unis* (Paris: Alcan, 1927), s. 88 vdd.'den almıştır.

Madde 53. Konkordatolar ve uluslararası sözleşmeler

1. 11 Şubat 1929'da Faşist Hükümet ve Papalık, on sekiz aylık gizli pazarlıkların sonunda Lateran Sözleşmeleri'ni (Lateran Paktları olarak da biliniyor) imzaladılar. Paktlar, üç belgeden oluşuyordu: Bir sözleşme, bir konkordato ve bir finansal uzlaşma. Sözleşme, Katolik Kilisesi ile İtalya Krallığı arasında Risorgimento'ya ve özellikle Roma'nın 1870'teki alınışına ve bir yıl sonraki tek taraflı Garantiler Yasası'nın çıkarılmasına (bakınız, Defter 3 Madde 97 ve ilişkili dipnotlar) kadar uzanan ciddi bir soruna son veriyordu. Anlaşmanın bu kısmına, bu nedenle Uzlaşma Sözleşmesi adı verildi. Sözleşme, İtalya'nın, dokunulmaz bölgesiyle birlikte bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanıdığı Vatikan Şehri'ni hayata geçirdi. İtalya ayrıca Roma Katolisizmi'ni, devletin tek dini olarak da tanıdı. Papalık ise İtalya Krallığı'nı, Başkenti Roma'yla birlikte tanıdı ve böylece geçmişteki Papalık Devletleri üzerindeki haklarından feragat etmiş oldu. Konkordato, İtalya'daki Katolik Kilisesi'ne imtiyazlı bir konum ve sivil toplumda aşırı güçlü bir mevcudiyet kazandırdı: Kiliseye, ruhani meselelerde tam özgürlük tanındı; evlilikler, kilise hukuku üzerinden gerçekleşecekti; tüm ilk ve orta okullarda din dersleri zorunlu olacaktı; din öğretmenleri, kilise tarafından onaylanacaktı; Katolik Hareket, devlet tarafından otonom bir örgüt olarak tanınacaktı. Finansal Uzlaşma, Vatikan'a birleşme sürecinde İtalya

tarafından elde edilen Papalık Toprakları karşılığında tazminat verilmesini öngörüyordu. İtalyan Hükümeti, Papa'ya, 1 milyar lireti hükümet bonoları şeklinde olmak üzere toplam 1.75 milyar liret olarak ödemeyi taahhüt etti. Lateran Sözleşmeleri, Senato tarafından 25 Mayıs 1929'da onaylandı. Sözleşmelere içlerinde birleşik İtalyan devletinin temel ilkelерinin yani din ve devlet işlerinin ayrılığı ilkesinin ihlal edildiğini savunan Benedetto Croce'nin de olduğu bir avuç senatör karşı çıktı.

2. Prusya (o dönemde Alman Reich'i içerisinde bir devlet ya da *Land* idi) ve Vatikan Şehri arasında 14 Haziran 1929'da bir konkordato imzalandı. Buna göre Katolik Kilisesi, eski birtakım imtiyazların yanı sıra yeni imtiyazlar da elde etti. Konkordatonun çoğu maddesi, piskoposlukların ve papazlık bölgelerinin kurulmasına ve kiliseye devlet yardımlarına ilişkindi.

3. Tamamı *Nuovi Studi di Diritta: Economia e Politica*'da yayımlanmış şu makalelere bakınız: Ugo Spirito, "Il concordato" (Konkordato), 2, no. 2-3 (Mart-Haziran 1929): 81-87; Arnaldo Volpicelli, "La Conciliazione" (Uzlaşma), 2, no. 2-3 (Mart-Haziran 1929): 88-97; Arnaldo Volpicelli, "Stato e Chiesa di fronte alla Conciliazione" (Uzlaşma ışığında Kilise ve Devlet), 2, no. 4 (Temmuz-Ağustos 1929): 161-70; Arnaldo Volpicelli, "Le nuove relazioni politiche tra lo Stato e la Chiesa" (Kilise ile Devlet arasındaki yeni siyasal ilişkiler), 2, no. 6 (Kasım-Aralık 1929): 305-10; Arnaldo Volpicelli, "Le nuove relazioni giuridiche tra lo Stato e la Chiesa" (Kilise ile Devlet arasındaki yeni hukuki ilişkiler), 2, no. 6 (Kasım-Aralık 1929): 311-15; Arturo Carlo Jemolo, "Religione dello Stato e confessioni ammesse" (Devletin dini ve izin verilen dinler), 3, no. 1 (Ocak-Şubat 1930): 21-44; Arnaldo Volpicelli, "La natura super-confessionale dello Stato italiano" (İtalya Devleti'nin aşırı günah çıkarıcı doğası), 3, no. 2 (Mart-Nisan 1930): 89-102. Ayrıca Francesco Ercole ile Arnaldo Volpicelli arasındaki atışmalara bakınız: *Nuovi Studi di Diritto: Economia e Politica* 3, no. 2 (Mart-Nisan 1930): 126-36.

4. General Anton Ivanovich Denikin (1872-1947), Bolşevik Devrimi'nin ardından gelen iç savaş boyunca Güney Rusya'daki Beyaz Güçleri yönetti. 1919'da Ukrayna'dan geçti ve Ekim ayında başkente üç yüz mil mesafedeki Orel'de Kızıl Ordu tarafından bozguna uğratıldığında Moskova'ya gidiyordu. Ordusu dağıldı ve ertesi yıl Kırım'a kaçtı. Denikin, burada komutayı bıraktı ve önce Fransa'ya sürgüne gitti, oradan da Birleşik Devletler'e göç etti.

7 Mayıs 1920'de Sovyet Rusya, Menşeviklerin çoğunlukta olduğu Gürcistan Hükümeti ile resmi bir anlaşma imzaladı. Anlaşmanın maddelerinden biri Bolşeviklere, Gürcistan içerisinde legal olarak hareket etme hakkı veriyordu. (Bolşevikler son aşamada Gürcistan'ı elde ettiler ve Şubat 1921'de bir Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan ettiler.) Gramsci, Gürcistan sorunu konusunda Claudio Treves ile giriştiği polemik esnasında yazdığı iki makalede, bu sözleşmeden bahsetti: "La coda di paglia dell'onorevole Treves" (Sayın Treves'in suçluluk duygusu), *L'Unità*, 2 Ağustos 1925; "Il fronte antisovietista dell'onorevole Treves" (Sayın Treves'in Sovyet Karşısı Cephesi), *L'Unità*, 18 Ağustos 1925.

5. *Nuovi Studi di Diritto: Economia e Politica*, 1927'de, Ugo Spirito ve Arnaldo Volpicelli tarafından kuruldu. Bunların ikisi de Giovanni Gentile'nin "aktüel idealizm" felsefe ekolüne mensuptular. Bakınız, Defter 1 Madde 132 ve ilişkili dipnot 2. Gramsci başlangıcından 1932'ye dek derginin her sayısını aldı ve sakladı.

6. Giovanni Gentile'nin (dönemin Eğitim Bakanı) başını çektiği ve Faşist Hükümet'in 6 Mayıs 1923'te kabul ettiği eğitsel sistem reformu, ilkökul düzeyinde din derslerini zorunlu kıldı. Gentile'nin halefi Pietro Fedele'nin politikaları ve konkordatonun maddeleri, din eğitimi zorunluluğunu üniversite seviyesine kadar tüm orta dereceli okulları kapsayacak şekilde genişletti.

7. Milano'daki özel Katolik Kutsal Kalp Üniversitesi (Università del Sacro Cuore), 1921'de kuruldu ve 1924'de resmi hükümet onayı aldı. Üniversitenin kurucusu Fransisken Rahip Edoardo Agostino Gemelli (1878-1959), 1908'de etkin bir neo-skolasitik felsefe dergisi olan *Rivista di Filosofia Neoscolastica*'yı, 1914'te ise *Vita e Pensiero*'yu kurmuş muhafazakâr bir Thomist idi. Her tür modernizmin -pozitivizm, liberalizm, neo-idealizm- ateşli bir muhalifi olan Gemelli, faşist rejimin yanı sıra Etiyopya Savaşı ve İspanya İç Savaşı'na müdahil olunmasını da destekliyordu. 1939'da (faşist rejimin anti-semitizmi resmi politika ilan ettiği ve özellikle Yahudi azınlığı hedefleyen ırkçı yasaları açıkladığı yılın ertesinde) Gemelli, Bologna Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada anti-semitizme alenen destek verdi. Gemelli için bakınız, Defter 9 Madde 31.

8. Gramsci'nin bu konudaki bilgi kaynağı, büyük ihtimalle Mario Missiroli'nin, 1929 Konkordatosu ve İtalya'da kilise ile devlet arasındaki ilişkileri konu aldığı (ve kendisinde de bulunan) kitabıdır: *Date a Cesare: La Politica religiosa di Mussolini, con documenti inediti* (Sezar'ın

478 Hapishane Defterleri - Defter 4 Notlar

hakkı Sezar'a: Mussolini'nin din politikası, yayımlanmamış belgelerle birlikte) (Roma: Tipografia del Littorio, 1929). Missiroli kitabında, Papa XI. Pius'un İtalyan piskoposlarıyla yaptığı bir konuşmaya dair 29 Temmuz 1929 tarihli *L'Osservatore Romano*'da yayımlanmış haberdan alıntı yapıyor:

Papa, okulların ve tarikatların okulları olan apostolik merkezlerin kapılarına birikmiş kalabalıklar hakkında çok endişelendiğini itiraf etti. Bir kriz ve kilise yaşamına karşı ilgisizlik döneminin ardından artık bazı yerlerde rahiplik başvurusu için devasa sayılarda genç, sıraya girmiş durumda. Sonunda şunu tekrarlamak zorunda kalırsak cidden talihsizce olur: *Multiplicasti gentem, sed non magnificasti laetitiam* Bu kitap sıvama ciltli baskı. Bu kitap sıvama ciltli baskı. 'İnsan sayısı çoğaldı ama mutluluk aynı oranda artmadı', ç.n.l. Dolayısıyla, kilise kurumlarındaki bu öğrenci yoğunluğunu etkiliyor olabilecek üç faktörü akılda tutmakta yarar vardır. Aileler, kutsal vazifedeki memurların askerlik hizmetinden muaf tutulması nedeniyle oğullarını rahipliğe yönlendiriyorlar. Bir diğer faktör ise ruhban sınıfının gelişen ekonomik ve finansal koşulları. Üçüncü faktör de tamamlanması gereken derslerin kolaylığı. (s. 389-90)

9. Katolik Hareket için bakınız, Defter 1, "Notlar ve Karalamalar", not 2. [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s.431, ç.n.]

10. En çok Galileo'nun yargılanmasındaki savcılık göreviyle tanınan Cizvit Kardinal ve Karşıreform ilahiyatçısı Robert Bellarmine (1542-1621), 3 ciltlik *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos* (1586-93) ve *De potestate summi pontificis in rebus temporibus* (1610) gibi başlıca teolojik eserlerinde, Papa'nın dünyevi ve ruhani iktidar sorununu ele aldı. Papa'nın dünyevi iktidar hakkı yerine, Bellarmini, Kilise'nin, toplumun tüm alanlarında üstün iktidarını, yani Kilise'nin doğrudan, dünyevi bir yönetici işlevi edinmeksiniz "dolaylı" olarak kullanabileceği bir iktidarı vurguladı. Bellarmine için bakınız, Defter 6 Madde 151 ve Defter 7 Madde 88.

11. Gramsci, Mayıs 1929'da Roma'da düzenlenen Yedinci Ulusal Felsefe Kongresi hakkında çeşitli dergilerden bir dizi makale okumuş olmalı. Kongre'de Peder Agostino Gemelli (Kutsal Kalp Üniversitesi'nin kurucusu), Giovanni Gentile felsefesine yüklenen bir konuşma yaptı. Konuşmanın bazı bölümleri, Eugenio Garin'e ait *Cronache di filosofia italia-*

na, 1900-1943 (Bari: Laterza, 1955) adlı eserde yayımlandı. Örneğin: “Hiçbir şey Gentile’nin felsefesinden ve idealistlerden daha az dindar daha az Hristiyan değildir... hiçbir şey daha fazla Hristiyan karşıtı değildir. Bunu belirtmekte fayda var çünkü Hristiyan ruhunu idealizmden daha fazla çürüten bir şey yok. Hiçbir sistem Hristiyan yaşamının temellerini, hem de bizim dağarcığımızı kullanarak bu denli inkâr etmiyor... Katolik bir ülkede öğretmenlerin felsefe zehrini, idealizm zehrini Katolik ailelerin genç oğullarına zerk etmeye hakkı yoktur” (s. 490-91).

12. Gramsci, André Maurois’e ait *La vie de Disraëli* (Paris: Gallimard, 1927) adlı eserde karşılaştığı bir yorumdan bahsediyor olabilir. Bu eserin İngilizce bir çevirisi için bakınız, André Maurois, *Disraëli: A Picture of the Victorian Age*, çev. H. Miles (New York: Appleton, 1928), özellikle s. 56: “Bir Yahudi’nin neden bir Hristiyan olamayacağını anlamadı. Ona göre bu, yarı yolda duraklamak ve dünyaya bir Tanrı bahşetmiş bir ırkın onurunu yok saymak demekti.”

13. Papa, Lateran Sözleşmeleri’nin farklı bileşenlerinin -özellikle anlaşma ve konkordato- birlikte var olduğuna, birinin iptalinin diğerinin de geçersizliğine neden olacağına inanıyordu. Gramsci’ye göre anlaşmanın iptal olması durumunda Kilise, sözleşmeler gereği İtalya Devleti’nden aldığı büyük miktarlardaki parayı iade etmek durumunda kalacaktı. Bu konuda daha fazla tartışma için bakınız, Defter 6 Madde 23.

Madde 54. 1918

1. Bu nottaki pasaj ve diğer bilgiler şu makaleden alınmıştır: Arturo Carlo Jemolo, “Religione dello Stato e confessioni ammesse” (Devletin dini ve izin verilen dinler), *Nuovi Studi di Diritto, Economia e Politica* 3, no. 1 (Ocak-Şubat 1930): 21-44. D. Schiappoli’nin *I recenti provvedimenti economici a vantaggio del clero* (Ruhban sınıfı lehine yeni iktisadi düzenlemeler) adlı eseri ilk olarak Napoli Ahlâki ve Siyasal Bilimler Kraliyet Akademisi tarafından basıldı.

Arturo Carlo Jemelo için bakınız, Defter 1 Madde 51, not 2.

Piedmont Senatosu tarafından kabul edilen ve Kral II. Vittorio Emanuele tarafından gönülsüzce onaylanan “29 Mayıs 1855 Sardinya Yasası”, dini tarikatları yasaklıyor ve kilise mülkiyetine el koyuyordu. Yasa, Başbakan Cavour’un başını çektiği hükümetteki liberal çoğunluğun, kilise ile devlet arasındaki ayrım ilkesinin onaylanması olarak görüldü.

Madde 55. İlk ve orta öğretimdeki eğitsel kaide

1. Gramsci, İtalyan eğitim sistemine “*rimforma Gentile*” (hakkında bakınız, Defter 4 Madde 50’nin dipnotları) tarafından getirilen değışimle-ri kastediyor. Bu konuda Harold Entwistle *Antonio Gramsci: Conservative Schooling for Radical Politics* (Antonio Gramsci: Radikal Siyaset İçin Muhafazakâr Okullaşma) (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1979) adlı eserinin 184. sayfasında şu yerinde tespiti yapıyor:

Bugünlerde ilkokul ve temel okul terimleri (ilki Britanya’da ikincisi Kuzey Amerika’da), evrensel ortaokuldan önceki okul sürecini kastedecek biçimde kullanılıyor. Gramsci’nin döneminde ise ilkokul birçok çocuk için son aşama idi. Bunun son yılları, ortaokul ile çakışıyordu ve temel okuryazarlık ve aritmetik yeteneklerinin öğretilmesinden fazlasını içeriyordu. Gramsci’nin, eski temel okulu savunurken kastettiği işte bu ilk dönem temel okul geleneğidir.

2. Burada da Gramsci, bu konuda Benedetto Croce ile çakışan görüşlere sahip Giovanni Gentile’yi eleştirmektedir. Bakınız, Giovanni Gentile, *La riforma dell’educazione: Discorsi ai maestri di Trieste* (Bari: Laterza, 1920). İngilizce çevirisi için bakınız, Giovanni Gentile, *The Reform of Education* (Eğitim Reformu), çev. D. Bigongiari, giriş B. Croce (New York: Harcourt, 1922), özellikle s. 190: Öğretim ile eğitim arasındaki antitez, realist ve idealist kültür arasındaki ya da maddi ve manevi hayat görüşleri arasındaki antitezdır.”

3. 1859’da hayata geçirilen (II. Vittorio Emanuele’nin Bakanı Gabrio Casati’den adını alan) Casati Eğitim Yasası, Piedmont ve Lombardy’de ilk kez kapsamlı ve merkezi bir kamusal eğitim sistemi yerleştirdi. Birleşmenin ardından, Casati Yasası’nın (bu şekilde de biliniyordu) maddeleri ve düzenlemeleri bütün ülkeye yayıldı. Yıllar içinde birtakım değışimlere maruz kalsa da, Casati Yasası, 1923’teki Gentile Reformu’na dek İtalyan eğitim sisteminin zemini olarak kaldı.

4. Giosuè Carducci makalelerinden birinde, Dante’nin *De vulgari eloquentia*’yı yazmasından beri, İtalyanlar’ın kendi dil kullanımlarına dair kendilerine fazlasıyla güvendiklerini, öyle ki daima “sözlerine dikkat ettiklerini” belirtiyor (Giosuè Carducci, *Bozzetti e scherma, Opere*, [Bologna: Zanichelli, 1914], 3: 268-69). Carducci’nin bu düşüncesi, Gramsci’nin hapishanede iken elinde bulundurduğu bir kitaptan alıntı-

dır: Benedetto Croce'nin, Manzoni hakkındaki makalelerinin derlemesi, *Alessandro Manzoni: Saggi e discussioni* (Bari: Laterza, 1930), s. 69.

Giosuè Carducci için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 17.

5. Bu aynı görüş, Gramsci'nin yazılarında farklı yerlerde dile getirilir. Örneğin, 16 Haziran 1936 tarihinde oğlu Delio'ya yazdığı mektuba bakınız: "İnanıyorum ki, senin yaşının en zor taraflarından biri, arkana yaslanıp başka birilerinin düşüncelerini sıraya koymak (ve hatta düşünmek) ve onları belli bir düzen içinde not almaktır. Bu bazen bir teknik yetenek kazanmak isteyen bir işçinin sergilediği çiraklıktan bile zordur ve tam olarak senin yaşlarında başlamalıdır."

6. Gentile Reformu, okullarda zorunlu din eğitimi başlattı; bakınız, Defter 4 Madde 53, not 6.

Okullarda dogmatizm ve din üzerine benzer bir tartışma için bakınız, Defter 8 Madde 200 ve ilişkili C metni versiyonunda Defter 11 Madde 1.

7. "Barbara" ve "Baràlipton" kelimeleri, öğrencilerin klasik mantıktaki farklı usamlama türlerini hatırlamak için hafıza araçları olarak kullandıkları terimlerdir.

4 Temmuz 1927'de Ustica'da tutuklu arkadaşı Giuseppe Berti'ye yazdığı bir mektupta Gramsci, siyasi mahkûmların kendi aralarında oluşturdukları "okul" da felsefenin nasıl öğretilebileceği ve çalışılabileceğine dair görüşlerini aktarıyor: "Her bir kişi bilimsel, tarihsel ya da felsefi ama özellikle de didaktik ve pedagojik konularda konuşmacı ya da raportör olarak katkı sunmak durumundadır. Bence felsefe dersi konusunda tarihsel sunum, bir yandan bir özet niteliği taşımalı bir yandan da somut bir felsefi sistemi; Hegelci felsefi sistemi tüm yönleriyle işlemeli ve eleştirmelidir. Ben olsam mantık dersi de açardım, hatta *barbara*, *baralipton* kelimelerini buna dâhil ederdim ve bir de diyalektik dersi başlatırdım."

8. "Beyefendi" kelimesi burada İngilizce'de tam karşılığı bulunmayan İtalyanca "sinyor" kelimesi için kullanılmıştır. İtalyan toplumunda bir "sinyor"un statüsü için bakınız, Defter 3 Madde 46.

Madde 56. *Machiavelli ve siyaset fenomeninin "otonomisi"*

1. II. Frederick (1712-86), 1740'ta Prusya tahtına çıkmasının hemen ardından *L'anti-machiavel; ou, Examen du Prince de Machiavel* adlı, Voltaire'den fazlasıyla etkilenmiş kısa bir kitap (Fransızca) yayımladı.

2. Bakınız, Benedetto Croce, *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. baskı (Bari: Laterza, 1921), s. 112: “Bir sosyolog olarak Marx, bazı çağdaş sosyologların, Germans Siiminel ile Staminler’in ya da Fransız Durkheim’in eserlerinde bulunabilecek şekilde “toplunsallık” tanımları yapmadı. Öte yandan içerik olarak yaklaşık ve biçim olarak paradoksal önerineler şeklinde olsa da toplumun ne olduğunu, kendi gerçekliği içerisinde anlamayı öğretti. Hiç şüphesiz, bu bakış açısıyla, hiç kimsenin şimdiye dek ona proletaryanın ‘Machiavellisi’ onurunu bahsetmemiş olmasına şaşkınım.” Gramsci’nin elinde, hapishanede iken bu kitap vardı. Aynı pasajın biraz daha özensiz bir çevirisi için bakınız, B. Croce, *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx*, çev. C. M. Meredith (Londra: Allen and Unwin, 1914), s. 118.

3. “Ayrımlar diyalektiği” lafı, hiçbir zaman bizzat Croce tarafından kullanılmadı. Bu aslında biraz karmaşık bir durum, zira Croce, kendi ayrımlar teorisini, diyalektiğin Hegel’deki yanlış kullanımını düzeltmek amacıyla geliştirdi. Ona göre bu yanlışlık, Hegel’in “zıtlar” ile “ayrımlar”ı birbirine karıştırmamasından kaynaklanıyordu. Gramsci bu terimle şurada karşılaşmış (ve kullanmış) olabilir: Arnaldo Volpicelli, “La teoria del diritto di Benedetto Croce” (Benedetto Croce’nin doğruluk teorisi), *Nuovi Studi di Diritto, Economia e Politica* 1, no. 4 (Mayıs 1928): 241-78. Öte yandan, Croce’nin ayrımlar konseptinin, onun Hegel eleştirisinden -ya da Gramsci’nin deyimiyle “reformundan”- kaynaklandığı ve kendi felsefesinde önemli bir unsura dönüştüğü doğrudur. Croce’nin tutumuna dair kısa bir açıklama için Douglas Ainslie’nin şu çevirisine bakınız, Benedetto Croce, *Aesthetic: As Science of Expression and General Linguistic* (Estetik: İfadenin Bilimi ve Genel Dilbilim Olarak), gözden geçirilmiş 2. baskı (Londra: Macmillan, 1922), s. xxi-xxii:

Şayet Hegel’in en büyük başarısı zıtların diyalektiği ise, en büyük hatası da karşıtları, karşıt değil de ayrı olan şeylerle karıştırmış olmasıdır. Croce’ye göre, oluşu formüle eden Hegel üçlemesini (olumlama, olumsuzlama ve sentez) örnek alacak olursak, bunu doğru ve yanlış, kötü ve iyi, olan ve olmayan gibi zıtlara uyarlayabiliriz fakat sanat ve felsefe, güzel ve doğru, faydalı ve ahlâki gibi zıt olmayan ama ayrı olan şeylere uyarlayamayız. Bu karışıklık Hegel’i, sanatın ölümünden bahsetmeye, bir Tarih Felsefesi olasılığından söz etmeye ve absürt bir Doğa Felsefesi kurma görevi için doğa bilimlerini kullanmaya sürüklemiştir. Croce, zıtların buluşmasından üstün bir sentezin çıkması zorunlulu-

ğunda bu sentezin *karşıt* değil ayrı olan şeylerden türeyemeyeceğini çünkü ayrımların birbirleriyle üstün ve düşük şeklinde bağ kurduklarını ve düşük olanın üstün olmaksızın var olabilmesine rağmen bunun *tersinin* mümkün olmadığını göstererek bu karmaşanın üstesinden gelmiştir. Bu şekilde, felsefenin sanat olmaksızın var olamayacağını fakat daha düşük konumdaki sanatın, felsefe olmaksızın var olabileceğini ve olduğunu görüyoruz.

Selections from the Prison Notebooks (Hapishane Defterlerinden Seçmeler) (New York: International Publishers, 1971) adlı eserlerine yazdıkları giriş yazısında Q. Hoare ile G. Nowell Smith, şu tespitte bulunurlar: "Croceci sistemin ayrım 'kategorileri', sırasıyla Güzel, Faydalı, Doğru ve İyi ile ilgilenen Estetik, İktisat, Mantık ve Etik bilimlerinin varlığına izin verir. Siyaset, bu bakış açısına göre, "hiçbir felsefi değeri olmayan" salt bir tutku, tümleşik bir başlık olabilir" (s. xxiii). Bu konuda faydalı tespitler için bakınız, David D. Roberts, *Benedetto Croce and the Uses of Historicism* (Benedetto Croce ve Tarihsevciliğin Kullanımı) (Berkeley: University of California Pres, 1987), özellikle s. 52-53; Maurice A. Finacchiaro, *Gramsci and the History of Dialectical Thought* (Gramsci ve Diyalektik Düşüncenin Tarihi) (New York: Cambridge University Pres, 1988), özellikle s. 176-179.

4. Bakınız, örneğin Ugo Spirito, *L'idealismo italiano e i suoi critici* (Floransa: Le Monnier, 1930).

5. Croce, başka metinlerin yanı sıra, *La filosofia di Giambattista Vico*, 2. baskı (Bari: Laterza, 1922) ve *Saggio sullo Hegel (seguito da altri scritti di storia della filosofia)*, gözden geçirilmiş 3. baskı (Bari: Laterza, 1926) eserlerinde, Vico ve Hegel arasındaki bağlantıyı işliyor. Gramsci, her iki kitabı da biliyordu ve hapishanede iken ikincisini elinde bulunduruyordu. İngilizce çevirileri için bakınız, *The Philosophy of Giambattista Vico* (Giambattista Vico'nun Felsefesi), çev. R. G. Collingwood (Londra: Latimer, 1913) ve *What is Living and What is Dead of the Philosophy of Hegel* (Hegel Felsefesinin Yaşayan ve Ölü Yanları), çev. D. Ainslie (Londra: Macmillan, 1915).

Bertrando Spaventa (1817-83), İtalyan neo-Hegelmeciliğinin öncüsüydü. Felsefe tarihi üzerine yazılarında Giordano Bruno ve Tommaso Campanella'dan Hegel'e giden felsefi yolu izleyerek İtalyan geleneği ile Hegel idealizmi arasında bir bağ kurmaya çalıştı. Giovanni Gentile, Spaventa'nın en yakın takipçilerinden Donato Jaja'nın rehberliğinde felsefe öğ-

rendi. Birçok açıdan Gentile'nin felsefesi, Spaventa'nın çalışmalarında değinilen konuların ve fikirlerin bir açılımı ve genişletilmiş halidir. Gentile, ayrıca, Spaventa'nın yazılarından oluşan çok sayıda kitap derledi.

6. Gramsci, Frederick Engels'in *Ludwig Feuerbach and the Outcome of Classical German Philosophy* (Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu) (1888) adlı eserinin son cümlesini hafızasından aktarıyor: "Alman işçi sınıfı, Alman klasik felsefesinin varisidir."

Madde 57. Vincenzo Cuoco ve pasif devrim

1. Bu, defterlerde Vincenzo Cuoco'nun pasif devrim kavramına yapılan ilk atıftır. Defter 1 Madde 44'ün ilk paragrafının sonunda ve Defter 1 Madde 150'de görülen referanslar, Gramsci tarafından daha sonra eklenmiştir. Gramsci'nin bu nottaki tespitlerinin, Cuoco'nun Napoli Devrimi üzerine çalışmasının okunmasıyla ya da yeniden okunmasıyla ortaya çıkmadığı açıktır. Aksine Gramsci, Cuoco'nun pasif devrim kavramına başka materyallerde yapılan atıflardan etkilenmiş olabilir. Benedetto Croce, Napoli Devrimi üzerine yazdığı eserinin önsözünde Cuoco'nun terimini kullanır. Bakınız, B. Croce, *La rivoluzione napoletana del 1799*, gözden geçirilmiş 4. baskı (Bari: Laterza, 1926), s. ix-x. Defter 8'in el yazmasının 77r. sayfasında Gramsci, farklı kaynaklardan edindiği bilgilere dayanarak on üç kitaplık bir liste yapmıştır. Listeye aldığı kitaplardan biri, Cuoco'nun seçme yazılarından oluşan *Storia, politica e pedagogia* (Torino: Paravia, tarihi belirsiz) adlı eseridir. Bu eser, Domenico Bulferetti tarafından yayına hazırlanmış ve Scrittori Italiani (İtalyan Yazarlar) dizisi içinde basılmıştır. Gramsci'nin bu kitabı istediğine ya da aldığına dair hiçbir kanıt yoktur.

Vincenzo Cuoco için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 2.

Diğer üzeri çizilmiş notların aksine bu not, sonraki defterlere eklenmemiştir.

Madde 58. [Popüler edebiyat]

1. Bu bibliyografik bilgi, muhtemelen şuradan alınmıştır: "Semaine bibliographique", *Nouvelles Littéraires* 9, no. 380 (25 Ocak 1930): 11.

Madde 59. [Ast sınıfların tarihi]

1. Gramsci, Antonio Rosmini'nin komünizm ve sosyalizm üzerine bu kitabının (orijinal başlığı *Il comunismo e il socialismo*, ilk yayın tarihi

1849) hakkında bilgiyi muhtemelen şuradan almıştır: Giuseppe Tarozzi, *L'Italia Che Scrive* 13, no. 8 (Ağustos 1930): 278.

Antonio Rosmini için bakınız, Defter 1 Madde 51, not 1.

2. Gramsci'nin elinde *Syllabus*'un ve IX Pius'un genelgelerinin metinleri vardı. Bakınız, Defter 1 Madde 1, not 2.

3. Gramsci, *Komünist Manifesto*'nun önsözündeki açılış cümlelerine atıfta bulunuyor. Bakınız, K. Marx ve F. Engels, *Collected Works* (New York: International Publishers, 1976), 6: 481: "Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor; Komünizm hayaleti. Eski Avrupa'nın tüm güçleri, Papa ve Çar, Metternich ve Guizot, Fransız Radikaller ve Alman polis ajanları, bu hayaleti def etmek için kutsal bir ittifak kurmuş durumda."

4. Bakınız, Gaetano Salvemini, *Mazini* (Roma: Editrice La Voce, 1920). Gramsci, tutuklanmadan önce bu kitaba sahipti ve 25 Mart 1929 tarihli bir mektupta, Tatiana Schucht'tan bu kitabı kendisine göndermesini istedi. Atıfta bulunduğu "bibliyografik bölüm" aslında Salvemini'nin kitabının Ek B (s. 171-74) bölümüdür. Bu bölümün başlığı ise "La paura del socialismo fra il 1847 e il 1860" (1847 ile 1860 arasında Sosyalizm Korkusu) şeklindedir. Bu -Rosmini'nin sosyalizm ve komünizm üzerine kitabına bir referansı da içeren- "bibliyografik bölüm", Gramsci tarafından 1925'te kurduğu kısa ömürlü "Parti Okulu"ndaki yazışma dersi için hazırladığı ikinci çalışma materyalleri arasına dâhil edilmiştir.

Gaetano Salvemini için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 19.

Madde 60. Kültürel konular

1. Gramsci, Defter 2 Madde 99'da, Giuseppe Salvioli'nin antik dönemde kapitalizm üzerine *Il capitalismo antico: Storia dell'economia romana* (elinde bir adet bulundurduğu) adlı kitabına atıfta bulunuyor. Bu kitap hakkında 10 Şubat 1930'da karısı Julia Schucht'a yazdığı bir mektupta da uzunca bir değerlendirmede bulunuyor. Gramsci'nin mektubundaki ilişkili pasajın bir çevirisi ve Salvioli'nin eseri üzerine notlar için bakınız, Defter 2 Madde 99, not 1 ve 2.

2. Corrado Barbagallo ve onun Giovanni Sanna ile girdiği polemik için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 17 ve 18.

Gramsci, Barbagallo'nun *L'oro e il fuoco* adlı eserini Defter 3 Madde 112'de de ele almaktadır.

3. Antonio Labriola, "Da un secolo all'altro: Considerazioni retrospet-

tive e presagi” (Bir Yüzyıldan Diğere: Geçmişe Bakışlar ve Sezgiler). Bu bitmemiş çalışma, şu eserin içine dâhil edilmiştir: A. Labriola, *Saggi intorno alla concezione materialistica della storia*, ed. Luigi Dal Pane (Bologna: Cappelli, 1925), s. 40-42 ve özellikle s. 45-46. Burada Labriola şu tespitte bulunmaktadır: “Kararnamenin (Fransız devrimci takvimini belirleyen) ardındaki sebepler, büyük kalkışmadan sorumlu olanların, kendilerini geçmişten tümüyle kopardıkları ve büyük devrim için bugün bile Batı dünyasını etkilemeye devam eden bir başlangıç tarihi belirledikleri, tamamen bilinçli gidişatın çarpıcı bir kanıtıdır.”

Labriola’nın bu eseri Gramsci’nin elinde tutuklanmadan önce de tutuklandıktan sonra da vardı. 25 Mart 1929 tarihinde Tatiana Schucht’a yazdığı bir mektupta bu esere değinmektedir.

4. Polemik, Corrado Barbagallo’nun, Domenico Petrinî’ye ait İtalyan tarihi üzerine *L’ultimo cinquantennio di storia* adlı kitabı hakkında yazdığı bir yazıyla başladı: *Nuova Rivista Storica* 12, no. 4 (Temmuz-Eylül 1928): 420-26. Barbagallo’nun Benedetto Croce üzerine görüşü s. 422-23’tedir. Croce, buna bir mektupla yanıt verdi ve bu mektup, “Intorno all storia etico-politica” (Etik-politik tarih üzerine) başlığıyla, Barbagallo’nun karşı yanıtıyla birlikte yayımlandı: *Nuova Rivista Storica* 12, no. 5-6 (Eylül-Aralık 1928): 626-29. Polemik, derginin bir sonraki sayısına da taşındı. Bakınız, “Intorno all storia etico-politica: Discussione seconda” (Etik-politik tarih üzerine: İkinci tartışma), *Nuova Rivista Storica* 13, no. 1 (Ocak-Şubat 1929): 130-33. Tartışma, Croce’nin kısa bir mektubu ile son buldu: *Nuova Rivista Storica* 13, no. 2 (Mart-Nisan 1929): 221.

5. Gramsci, Guglielmo Ferrero ile Corrado Barbagallo’nun eserlerini, Defter 1 Madde 25’te Lorianizm kategorisi içinde işliyor.

Guglielmo Ferrero için bakınız, Defter 1 Madde 25, not 17.

6. Luigi Einaudi için bakınız, Defter 1 Madde 11, not 1.

7. Mario Borsa, *Londra* (Milano: G. Agnelli, 1929). Gramsci, Carlo Linati’nin bu kitabıyla ilgili bir yazıyı, muhtemelen şuradan okudu: *L’Italia Letteraria* 1, no. 13 (30 Haziran 1929).

Gazeteci ve makale yazarı Mario Borsa (1870-1952), kariyerine bir drama eleştirmeni olarak başladı. On beş yıl boyunca Milano gazetesi *Il Secolo*’nun Londra temsilcisiydi. Daha sonra *Il Corriere della Sera* için çalıştı ve yirmi yıldan uzun süre (1918-40) *London Times*’ın Milano temsilciliği görevinde bulundu. Daha çok Britanya tarihi ve kültürü üzerine yazılar yazdı.

8. Angelo Crespi, *La funzione storica dell'impero britannico*, önsöz Thomas Okey (Milano: Treves, 1918). Gramsci bu kitabı, tutuklanmadan ve ceza almadan önce okumuş olmalı.

Mario Borsa ve Angelo Crespi, Britanya üzerine makalelerden oluşan bir kitaba katkıda bulundular. Gramsci bu kitaba sahipti (kitapları arasında korundu) fakat hapishanede iken yanında değildi. Bakınız, Giovanni Ansaldo, C. Ariaghi, Mario Borsa, Angelo Crespi, Guido De Ruggero, C. R. Ve F. P. Giordani, *Che cos'è l'Inghilterra* (Torino: Piero Gobetti Editore, 1924).

9. Westminster Bank Başkanı'nın konuşması hakkındaki bütün bilgiler, şu makaleden alıntıdır: R. A., "I discorsi annuali dei banchieri inglesi" (İngiliz bankacıların yıllık konuşmaları), "Informazioni economiche e finanziarie" (İktisat ve Finans Haberleri), *Rivista di Politica Economica* 20, no. 3 (31 Mart 1930): 293-96; bakınız özellikle s. 294. Gramsci, R. A.'nın makalesini küçük bir yanlış dışında neredeyse kelimesi kelimesine aktarmaktadır. Bahsettiği konuşma, bankanın 1930 yılı (1929 değil) yıllık genel kurulunda yapılmıştır.

Madde 61. Felsefe-ideoloji, bilim-doktrin

1. Gaëtan Pirou'nun *Doctrines sociales et science économique* (Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1929) adlı kitabı hakkındaki bilgi kaynağı, Gramsci'nin de belirttiği gibi şu makaledir: Alfonso De Pietri-Tonelli, "Rassegna delle pubblicazioni economiche" (İktisat yayınları özeti), *Rivista di Politica Economica* 20, no. 3 (31 Mart 1930): 328.

Alfonso De Pietri-Tonelli için bakınız, Defter 1 Madde 146, not 1.

Madde 62. Askeri ve siyasi hüner

1. Bu üç alıntı şu makaledendir: Giovanni Carano-Donvito, "La scienza della militare economia del marchese Palmieri" (Markiz Palmieri'nin askeri iktisadi bilimi), *Rivista di Politica Economica* 20, no. 3 (31 Mart 1930): 237, 238, 239. Carano-Donvito'nun makalesi, Giuseppe Palmieri'nin *Riflessioni critiche sull'arte della guerra* (Savaş sanatı üzerine eleştirel görüşler) adlı kitabının 2. cildinin 5. bölümünde ortaya konan askeri-iktisadi fikirleri ele almakta ve aktarmaktadır.

İktisatçı Giuseppe Palmieri (1721-94), Bourbon Kralı I. Ferdinand tarafından Napoli Krallığı'nın Genel Finans Yöneticiliği'ne getirilmişti.

Üç alıntıdan sonuncusunun atfedildiği Pietro Colletta (1775-1831),

askeri kariyerine Bourbon ordusunda başladı fakat daha sonra monarşiyle ters düştü ve yaşamının son sekiz yılını, anılarını ve tarih eserlerini yazdığı Floransa'da geçirdi.

Madde 63. Sorel-Croce yazışmaları

1. O dönemde Avusturya idaresindeki Trieste'de doğan Guglielmo Oberdan (1858-82), 1878'de askerlikten kaçmak için memleketinden ayrıldı ve "irredantist" harekete -yani 1877'de kurulan ve Avusturya idaresinden "kurtarılamayan topraklar"ı (başta Trent ile Trieste'yi) İtalya'ya katmak için mücadele veren İtalya Irredenta Birliği- katıldığı Roma'ya yerleşti. 1882 yılının Eylül ayı ortalarında, Avusturya polisi tarafından tutuklanıp Kral'a suikast girişimiyle suçlandığında -imparator Franz Josef'i, o ay içinde bölgeye yapacağı ziyaret esnasında öldürme planıyla- Trieste yolundaydı. Yargılandı, suçlu bulundu ve idama mahkûm edildi. 20 Aralık 1882'deki idamı, irredantist harekete bir şehit ve geniş bir halk desteği kazandırdı.

Gramsci, Georges Sorel'in 25 Aralık 1914'te Benedetto Croce'ye yazdığı bir mektuptan bahsediyor: *La Critica* 27, no. 2 (20 Mart 1929): 115-16. Mektubunda Sorel, Guglielmo Oberdan'ı adıyla anmaz ama ondan bahsettiği açıktır: "Les démonstrations que l'on fait en l'honneur d'un régicide qui paraît avoir été assez simple d'esprit, me plongent dans l'étonnement; est-ce que l'Italie va revenir aux légendes des bons brigands, des héroïques assassins et des personnages de romans? Un pareil dénouement à une longue période de relèvement intellectuel porte à désespérer de l'esprit humain." Croce, Sorel'in mektubunun basıldığı sayfalarındaki bir notta, bu pasaj üzerine yorum yapar:

Sorel, Oberdan'ı o şekilde davranmaya iten kendini feda etme ruhunu tam olarak anlayamıyor. O, öfke ve vahşilik duygularıyla değil, irredantist harekete kendini bir şehit olarak armağan etme hissiyatıyla hareket etmişti. Yeni İtalya, kral suikastlarıyla sarsılıyordu; Napoli'de askeri bir geçit töreni esnasında kıta halindeki binlerce askerin arasından sıyrılıp, kesin bir ölüme atıldığını bilerek süngüsüyle subayları tarafından korunan II. Ferdinand'a saldıran ve bu nedenle kral suikastlarının en dramatik ve belki de en yürekli olan Agésilao Milano'yu anma ve ismini bir caddeye verme girişimleri hep sonuçsuz kaldı.

Croce ayrıca, Guglielmo Oberdan'ın eyleminin anlamını, (Gramsci'nin hapishanede iken okuduğu) daha önceki bir çalışmasında da aktarmıştı: *Storia d'Italia dal 1871 al 1915* (Bari: Laterza, 1928). Bu eser İngilizce'ye *A History of Italy* (İtalya Tarihi) (New York: Russell and Russell, 1963) adıyla çevrildi. Croce'nin görüşleri ile Sorel'in görüşleri arasındaki belirgin fark, *İtalya Tarihi*'ndeki şu pasajdan da anlaşılabilir:

Italia irredenta (yeniden kazanılmış İtalya) miti, o dönemin dayattığı, kasıtlı ve umutsuz bir biçimde İtalyan Risorgimento-su'na esin veren ve nefret uyandırıcı "Bismarkçılığa", Avrupa'daki iğrenç ve açgözlü baskın politikaya karşı ayaklanan ve karşı çıkan ulusların egemenliği ve özgürlüğü ilkesini somutlaştırdı. Berlin Kongresi'nde, tüm Avrupalı iktidarların, bölgelerinde askeri ve ticari avantaj elde ettiği ve sadece bir ulus olarak kendi hakkına sahip çıkmayan, çalmak istemeyen ama sadece dünyaya az da olsa adalet getirme vazifesini yerine getiren İtalya'nın ellerinin boş kaldığı anlaşıncı, protesto daha da şiddetlendi. Bu, kesinlikle pratik siyaset değildi ama zaten silahlı vaizlerin söylevleri de asla pratik siyaset değildir. Oysa bir ulusun, hem pratik hem de gayri pratik siyasetçilere ihtiyacı vardır ve birinci gruba zeki, ikinci gruba ise budala gözüyle bakılsa da, o ulusun hem zeki hem de budala adamlara ihtiyacı vardır. Sadece zeki siyasetçilere sahip bir ulus, zor durumdadır, zira gelecek siyasetin tohumlarını eken ve yetiştirenler budalalardır. 1882'de genç Oberdan'ın bir kahramanlık eylemine girişmeyi ve kendi feda eylemini İtalya ile Avusturya arasında unutulmaz bir bariyer olarak ortaya koyma kararını verdiğinde ve irredantizm ilk şehidini kazandığında, tüm müttefiklerin, İtalya'nın Avusturyalılar tarafından alana girmeyi imkânsızlaştırdığı en istisnai ve umutsuz koşullarda, İtalya'da bir ruh hali yarattı. Bu şekilde, sağdan ve soldan devlet adamlarının, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun varlığının İtalya için vazgeçilmez olduğunu düşündüğü bir dönemde o, imparatorluğun nihai olarak parçalanmasının önünü açan bir idealin kıvılcımını yaktı. (s. 119-20)

2. Arturo Stanghellini'nin, Sorel'in Croce'ye yazdığı mektupların yayımlanmasından sonraki eleştirisi, 23 Haziran 1929 tarihli *L'Italia Letteraria* 1, no.12'nin "Rassegna della stampa" (Basın özeti) bölümünde yayımlandı. Burada Stanghellini'nin şu sözleri de vardı: "Bir Fransız'ın İtalyanlar ve İtalya hakkında lütuf ve ironiyle konuşması, yeni ya da az görülen bir şey değildir. Ne var ki Croce ayarındaki bir İtalyan'ın, ken-

disine böyle zamanlarda bu tür mektupların yazılmasına izin vermesi ve bunları herhangi bir yorum ya da kendi görüşleriyle Fransız sosyoloğun görüşleri arasındaki farklılıkları gösteren bir not eklemeksizin yayımlaması, yaltakçı bir itaatin göstergesidir ve bu, insanları, onun o görüşleri aktardığına değil aynı zamanda o görüşlere sebep olduğuna da inanmaya sevk eder. Onun bu mektupları alması, zaten yeterince kötü iken üstüne bir de onları yayımlamış olması daha da kötüdür.”

Madde 64. “Tarih ve anti tarih”

1. Gramsci'nin hapishanede iken, Goethe'nin *Wilhelm Meister* adlı kitabına ulaşabildiği konusunda bir kanıt yoktur. Bu alıntı, tüm diğerlerinde olduğu gibi, ikincil bir kaynaktan (tespit edilememiştir) alınmıştır. Gramsci, Goethe'nin başka eserlerinden bölümleri Almanca'dan İtalyanca'ya çevirmişti. Bunların tamamı, bütünüyle çeviri denemelerine ayrılan Defter C'dedir.

Bu alıntı, İtalyanca versiyondan değil; Thomas Carlyle'ın 1824 tarihli çevirisinden alınmıştır: *Wilhelm Meister* (Londra: Everyman, 1912).

Madde 65. Geçmiş ve bugün

1. Gramsci'nin burada belirttiği Salvatore Di Giacomo'nun makalesinin bir kopyasını bulmak mümkün olmadı.

Salvatore Di Giacomo (1860-1934), büyük gazetelerde ve dergilerde makaleler, şiirler ve kısa öyküler yayımlayan tanınmış bir Napolili yazardı. Diyalekt ile yazdığı geniş bir şiir ve drama arşivi vardı. Aynı diyalekti, anlatsal eserlerinde de kullandı. Di Giacomo'nun kurgusu, zengin yerel çeşitliliği ve hayatın alt tabakalarından karakter tasvirleriyle, *verismo* edebi hareketinin (en tanınmış yazarı Giovanni Verga'dır) çok sayıda karakteristiğini taşımaktadır. Gramsci bu hareketi Defter 23 Madde 56'da “İtalyan natüralizmi ya da bölgesel realizm” olarak tanımlar.

2. Bu anekdot, Defter 2 Madde 10'da da aktarılır. Ruggero Bonghi için bakınız, Defter 2 Madde 8, not 1.

Madde 66. Siyasetteki askeri unsur

1. Bakınız, Defter 1 Madde 43.

2. Petar Zivkovic (1879-1947), önce ordu içinde parladı. 1921'de Yugoslavya Kralı I. Alexander, onu Saray Muhafızları Komutanlığı'na getirdi. 1929'da Başbakanlığa getirildi ve 1932'ye dek bu görevde kaldı. Kra-

liyet'in desteğiyle (ve önerisiyle), siyasi partileri kapatarak ve rejim karşıtlarını sindirerek bir diktatörlük sistemi kurdu. Zivkovic, yaptıklarını komünizm tehdidiyle mücadele için zaruri önlemler olarak gösterdi.

Aleksandr Zankov, Haziran 1923'te Bulgaristan'da Aleksandr Stamboliyski Hükümeti'ni deviren darbeye başroldeydi. (1919'da Devrimci Köylü Partisi'ni iktidara getiren Stamboliyski, suikaste kurban gitti.) Darbenin ardından Zankov Başbakan oldu; ordu, toprak sahipleri ve monarşi tarafından kontrol edilen hükümeti, hızla muhalif hareketleri bastırmaya girişti fakat özellikle komünistlere sert davrandı. Zankov'un Başbakanlığı, 1926'da sona erdi ama siyasette yıllarca aktif davrandı. Takipçileri, 1930'ların ortalarında Bulgaristan'da faşist bir hareketin örgütçüleri arasındaydı.

Madde 67. Güçlü ulusların göreceli büyüklükleri

1. Bu konuda Gramsci, Defter 9 Madde 132'nin ilk paragrafında ilgi çekici bir soru soruyor.

Madde 68. E. Scarfoglio'ya ait *Il libro di don Chisciotte*

1. Edoardo Scarfoglio'ya ait *Il libro di don Chisciotte* (Don Kişot Kitabı) ilk kez 1885'te basıldı. Gramsci'nin elinde, 1925 yılında Milano'da Mandadori tarafından basılan gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskısı vardı. Bu kitap Defter 2'nin el yazmasının 162. sayfasında listelenen "15 Haziran 1930'da Tatiana'ya gönderilmiş kitaplar" arasındaydı (El Yazmasının Tasviri kısmı, 1: 528 [Türkçe edisyonunda bakınız: Cilt 1, s., 609, ç.n.]).

Edoardo Scarfoglio (1860-1917), önce bir edebiyat eleştirmeni olarak öne çıktı. Kısa ömürlü ama hayli başarılı *Cronaca Bizantina* dergisi ile ilişkili estetler ve edebiyatçılar çevresindeydi. Bilinen adlarıyla *Bizanslılar* (Bizantini), kendilerini öncü olarak görüyorlardı. Giosuè Carducci hayranı olarak baskın edebiyat toplantılarında kendilerini gösteriyor ve romantizmi özellikle küçümsüyorlardı. Scarfoglio'nun, en iyileri *Il libro di don Chisciotte*'de (1884) toplanan eleştirel makalelerinde, Carducci etkisi oldukça açıktır. (Gramsci, Scarfoglio'nun Carducci ile dostluğuna Defter 1 Madde 44'te değinir.) En etkili yazıları, edebiyat akımları ve Verga ve Capuana gibi yenilikçi çağdaş yazarlar hakkındadır. Henüz yirmili yaşlarındayken Scarfoglio, siyasal gazeteciliğe yöneldi. Karısı, romancı Matilde Serao ile birlikte 1888'de *Corriere di Napoli*'yi kur-

du. Finansal destekçileriyle düştükleri ayrılıklar, Scarfoglio ile Serao'yu, *Il Corriere*'yi kapatmaya mecbur bıraktı fakat 1892'de, hızla İtalya'nın en etkin ve muhafazakâr günlük gazetelerinden biri haline gelen *Il Mattino*'yu kurdular. (Edoardo Scarfoglio ve daha sonra oğullarının *Il Mattino* aracılığıyla ortaya koydukları siyasi görüşler, Gramsci tarafından Defter 1 Madde 44'te işlenmiştir.)

2. Alfredo Oriani (1852-1909), hukuk okudu fakat yargı kariyerini hemen bırakarak hayatının neredeyse tamamını Romagna'daki kır evinde geçirdi ve burada kendini yazmaya adanmıştı. Romanlarının çoğu genelde öfkeli, şiddetli başkaldırı biçimleriyle kendini gösteren romantik bir rahatsızlık ve keyifsizlik hissiyle doludur. Siyasal ve tarihsel yazılarında Oriani, İtalya'nın zayıflığına, yozluğuna, idealizm yoksunluğuna ve ülkenin kendi kaderini çizemeyişine çatar durur. Ona göre, Risorgimento'ya esin vermiş ulusal ideal ve devrimci savaş ruhu, birleşme sonrası İtalya'sında yerini siyasal pragmatizme ve kültürel pozitivizme bırakmıştır. 1892'de basılmış *La lotta politica in Italia: Origini della lotta attuale* (İtalya'da siyasal mücadele: Bugünkü mücadelenin kökleri) adlı çok tanınan siyasal-tarihsel eserinde, İtalyan tarihinin kendine özgü panoramik görünüşü (beşinci yüzyıla kadar geri giderek) mevcut düşünce akımları -ya da Oriani'nin sözde Hegelci dağarcığı ile "düşünce güçleri"- ve İtalya'yı güçlü kılan ya da zayıf düşüren eğilimleri ile birleştirilir. Bu eserde, Oriani, İtalya'nın ulusal ruhunu yeniden canlandırarak ve Afrika'ya emperyal bir sömürgeleştirme misyonuna girilerek kendi medenileştirme görevini üstlenmesini istiyordu. Kendi döneminde ise marjinal bir figür olarak kaldı ve siyaset sahnesinde hiçbir etkisi olmadı. Ölümünden sonra, milliyetçilerin ve faşistlerin onu bir öncü olarak görmesiyle, fikirleri yeniden gündeme geldi. Bizzat Mussolini, Oriani'nin 30 ciltlik *Opera omnia*'sını (Bologna: Cappelli, 1923-33) yayına hazırladı.

Gramsci, Defter 9 Madde 106'da ve ilişkili C metninin Defter 19 Madde 5'inde, *La lotta politica in Italia* eseri hakkında yorum yapar. Oriani için bakınız, Defter 6 Madde 68 ve Defter 8 Madde 165.

3. Scarfoglio, *Il libro di don Chisciotte*, s. 231.

4. age., s. 228. (Alfredo Oriani'nin *Quartetto*'su ilk kez 1883'te Milano'daki Gali tarafından basıldı.)

Madde 69. Siyasal partiler üzerine

1. Karizma ve siyasi liderlik hakkında geniş bir tartışma için bakınız, Defter 2 Madde 75.

Madde 70. Sorel, Jakobenler, şiddet

1. Gramsci'nin bahsettiği mektup daha sonra, Georges Sorel'in *Réflexions sur la violence* (1908) kitabının giriş kısmı olarak basıldı. İngilizce bir çevirisi için bakınız, "Introduction: Letter to Daniel Halevy" (Giriş: Daniel Halevy'ye mektup), Georges Sorel, *Reflections of Violence* (Şiddet Üzerine Görüşler), çev. T. E. Hulme ve J. Roth (Glencoe, Ill.: Free Press, 1950), s. 31-73. Sorel'in *Réflexions* eserindeki çoğu içerik, ilk olarak Ocak ve Haziran 1906 arasında *Mouvement Socialiste*'de dizi makale olarak yayımlandı.

Madde 73. Lorianizm

1. Corso Bovio, sosyalist bir parlamenter ve *Avanti!*'nin editörüydü. Temmuz 1925'te faşist dergi *Roma*'da bir makale yayınladı. Hemen ardından *L'Unità*'nın 29 Temmuz 1925 tarihli sayısında, "Corso Bovio filofasista" (Corso Bovio, Faşist Sempatizan) başlıklı isimsiz bir editör makalesi yayımlandı. Bovio, 12 Eylül 1925'te İtalya Sosyalist Partisi'nden (PSI) kovuldu. Bovio'nun kovulmasıyla ilgili (belki de Gramsci'nin yazdığı) isimsiz bir editör yorumu, 13 Eylül 1925 tarihli *L'Unità*'da yayımlandı:

Avanti! ve maksimalist liderlik (yani Partito Socialista Unitario'nun reformist sosyalistlerine karşı PSI), vekil Corso Bovio'yu okyanusun ortasına bıraktı. Gerçekte *Avanti!*, bu tuhaf omurgasız amfibi türünü okyanusun ortasına bırakmak için fazla bekledi. Zira aslında *Avanti!*'yi okyanusun ortasına bırakan "küçük Corso" idi. Bu saygıdeğer maksimalist vekilin, işçi kitlelerine karşı özel bir ilgisi vardır. Kısacası; savaşın başında o, mutlak bir tarafsızlık yanlısıydı. Sonra şüpheleri oldu ve Turati'nin safına geçti. Bu şekilde [Sosyalist] Parti'yi terk etti ve savaş yanlısı oldu. Savaş bitince Demokratlar'ın listesinden seçime girdi... Daha sonra seçim yanlısı bir komüniste dönüştü ve solun ortak listelerinden seçilen adaylar arasındaydı. Livorno Kongresi'nin ardından bir süreliğine PSI'nın aşırı sol kanadını destekledi. Sıra Üçüncü Enternasyonalistlerin kovulması meselesine gelince, Corso Bovio ön plana çıktı. Milano Kongresi'ndeki (1923) konuşmasında, Üçüncü Enternasyonalistlerin karşı devrimci bir

Marksizm zemininde kovulmalarını savunanlardan biriydi. Bu çabalarını ödüllendirmek için, Nenni ve arkadaşları ona maksimalist gazetede sağlam bir koltuk verdiler ve bir süreliğine söylencesel bilmece ve ağza almaya değmez siyasi budalalıklar hakkında yazarak kendini oyalayabileceği düzenli bir sütun emanet ettiler. Yazdığı her makale, sınıf siyasetine karşı hesaplı bir saldırı şeklindeydi. Kendisi, işçi sınıfı için bir hakaret niteliğindedi. Öte yandan *Avanti!*'deki insanlar onu sevdiler çünkü Üçüncü Enternasyonalistleri, şu dimdik ve tutarlı duran kişileri kovan klik içerisindeydi. Şimdi bu küçük şarlatan, *Avanti!*'den ayrıldı ve faşistlere gitti. Maksimalistler, onu kovmuş gibi göründüler. Halbuki aslında onu yetiştirenler onlardı ve onun önemsiz rezilliği onların daha büyük rezilliğinin bir sonucuydu.

Gramsci, "Bovio meselesi"ne şu makalede değinir: "Nenni e l'indulgenza della direzione massimalista" (Nenni ve maksimalist liderliğin hoşgörüsü), *L'Unità*, 30 Haziran 1926.

Corso Bovio'nun, *Giovanni Bovio nella vita intima: Con lettere e documenti inediti* (Milano: Società Editrice Avanti, tarihi belirsiz) adlı eserinin bir kopyası, bir zamanlar Gramsci'nin kütüphanesinde vardı fakat hapishanede iken elinde olup olmadığının bir kanıtı yoktur.

Madde 74. G. B. Angioletti

1. Gramsci'nin burada sözünü ettiği belgeler, başlıksız bir halde yayımlandı: *L'Italia Letteraria* 2, no. 20 (18 Mayıs 1930): 2. Kısa bir giriş notu şu açıklamayı yapıyor: "30 Nisan 1930'da *La Quarta Roma* gazetesi, şef editör Guglielmo Danzi'nin, bizim şef editörümüz G. Angioletti'ye aşırı hakaret içeren ve iftiralarla saldırdığı bir makale yayımladı." Bu notun ardından Danzi'nin suçlamalarını çürüttüğü söylenen birtakım belgeler yayımlandı. Diğerlerinin dışında, belgeler Angioletti'nin, asla faşizme düşman olmadığını kanıtlar nitelikteydi.

L'Italia Letteraria'nın eş editörü Giovanni Battista Angioletti için bakınız, Defter 1 Madde 8, not 1.

2. *Giornale d'Italia* editörü Adone Nosari (1875-1957), aynı zamanda birkaç romanın, kısa öykülerin ve Roma'da edebi yaşam üzerine bir çalışmanın da yazarıydı.

L'Italia Letteraria yazarlarından ve Angioletti'nin arkadaşı Giuseppe Ungaretti için bakınız, Defter 3 Madde 7, not 2.

3. Angioletti'nin destekçilerine gönderdiği ve *L'Italia Letteraria*'da ya-

yımladığı notta şu da yazılmış: “1919’da Milano Politeknik öğrencileriyle komünistlere karşı yapılan ilk eyleme katılım (15 Nisan).”

15 Nisan 1919’da, Milano’daki bir genel grev sırasında faşist gruplar ve diğer sağcı topluluklar, sosyalist gazete *Avanti!*’nin ofislerine saldırı düzenlediler. Bu, sosyalist kulüplere, ofislere ve benzeri yerlere yapılan çok sayıda şiddet içerikli saldırıdan sadece biriydi.

4. 1923’te Mussolini, Bernardo Barbiellini’yi Piacenza’daki faşistlerin “ras”ı (reisi) ilan etti. Bu (Etiyopya kabile reislerinden alınan) unvan, örgüt içinde önemli rol oynayan ve kasabalardaki faşist paramiliter güçleri -yıldırma kampanyaları çerçevesinde sosyalistlere ve solculara yönelik şiddet içerikli saldırılar düzenleyen silahlı birlikler- yönlendiren kişilere veriliyordu.

Madde 75. *Germiş ve bugün*

1. Burada ve başka yerlerde Gramsci’nin kullandığı “totaliter” terimi, “birleşmiş” ve “kapsayıcı” anlamına gelir.

2. Piero Gobetti, 1920’lerde yazdığı bazı makalelerde Rus Devrimi’ne referansla din sorununa değinmişti. Mario Missiroli, İtalya’nın bir ulus olarak zayıflıklarının, ülkenin hiçbir zaman Protestan bir reform süreci yaşamamış olmasına bağlı olduğu tezini öne sürüyordu. Gramsci, bu konuları Defter 14 Madde 26’da uzun uzadıya ele alır. Burada, Missiroli’nin tezinin Renan ve Sorel gibi, görüşleri özellikle Fransız kültürü ile ilgili olan kişilerin fikirlerinin mekanik bir şekilde İtalya’ya uyarlanması olduğunu belirtir.

Piero Gobetti için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 29; Mario Missiroli için bakınız, Defter 1 Madde 43, not 12.

Madde 76. *Vittorio Macchioro ve Amerika*

1. Gramsci’nin, Vittorio Macchioro’nun Romalılar’ın dini üzerine *Roma capta: Saggio intorno alla religione romana* (Messina: Casa Editrice G. Principato, 1928) adlı kitabına ulaşabildiği hakkında bir veri yoktur. Diğerlerinde olduğu gibi, bunun hakkındaki bilgiyi de şu anda bilemediğimiz ikincil bir kaynaktan almıştır.

2. Vittorio Macchioro’nun *Il Mattino*’daki makalesinden alınan pasaj şurada yayımlanmıştı: “America”, “Rassegna della stampa” (Basın özeti), *L’Italia Letteraria* 2, no. 11 (16 Mart 1930).

Madde 77. Dergi ve gazete türleri

1. Bu konuda, diğerlerinin yanı sıra bakınız, Defter 4 Madde 71.

Cehennem'in 10. Kantosu

1. Gramsci'nin, Dante'nin *İlahi Komedya'sına* ilgisi ve okuma çalışmaları öğrencilik günlerine dayanır. Tutuklandıktan sonra yazdığı ilk mektupta -mektup hapishane yetkilileri tarafından alıkonulmuştu- evsahibesinden kendisine odasındaki kitaplar arasından bir Almanca gramer kitabı ve bir dilbilim el kitabı göndermesini rica etmiş ve şu istekte bulunmuştu: "Bana *İlahi Komedya'nın* ucuz bir kopyasını gönderebilirseniz müteşekkirim olurum zira ben kendiminkini ödünç verdim." Hücresinde yazma izni aldığı andan itibaren Gramsci "Cavalcante Cavalcanti'nin *İlahi Komedya'nın* yapısı ve sanatı içerisindeki yeri" konusunda görüşlerini aktarmaya koyuldu (Defter 1'in ilk sayfasındaki "Ana Konular" listesinin beşinci maddesine bakınız). Bu konuya olan ilgisini ilk kez Tatiana Schucht'a yazdığı 26 Ağustos 1929 tarihli mektupta dile getirdi:

Dante'nin bu kantosu (yani *Cehennem'in 10. Kantosu*) hakkındaki, ilginç olduğuna inandığım ve kısmen B. Croce'nin *İlahi Komedya'ya* dair mutlak tezini de doğrulayan ufak bir keşif yaptım. Burada argümanı anlatmayacağım çünkü çok uzun sürebilir... Daha sonra fazlasıyla [yani konu hakkındaki en yakın tarihli çalışmaları okuduktan sonra] kendi "Dante yorumu"mu yazacağım ve muhtemelen onu, sana, çok güzel bir yazıyla kaleme alınmış yazar övgüleriyle birlikte göndereceğim. Bunu sadece eğlence olsun diye söylüyorum, zira bu türden bir yorum yazmak için... sadece en büyük kütüphanelerde bulunabilecek materyalleri incelemek durumundayım... Yine de birtakım notlar alacağım ve gelecekteki bir incelemeye hazırlık niteliğinde bir taslak çıkaracağım.

Bir yıl sonra Gramsci, 7 Eylül 1931 tarihinde Tatiana Schucht'a yazdığı bir mektupta, Dante üzerine yazma niyetini yineledi: "Gelecekteki mektuplarından birinde Dante'nin *Cehennem'inin 10. Kantosu* hakkındaki bir makalenin içeriğini özetleyeceğim, böylece sen de bu taslağı, Dante konusunda bir uzman olarak bana yanlış bir keşfin peşinde olup olmadığımı ya da onun hâlihazırda yazılmış milyonlarca benzer notun arasına eklenecek bir yazıya dönüştürmeye değer bir şey olup olmadığını söyleyebilecek Profesör Cosmo'ya iletebilirsin." İki hafta sonra, 20 Eylül 1931 tarihli mektubunda Gramsci, "ufak keşfi" konusunda hayli

detaylı bir yazıyı Tatiana Schucht'a göndermeye hazırды: "Kişisel meseleleri hızla geçeceğim çünkü bugün eski üniversite profesörümle [Umberto Cosmo] tavsiye alabilmek amacıyla, 10. Kanto hakkında bir taslak kaleme almaya çalışacağım. Bunu bugün yapmazsam hiç yapamam." Kişisel ve ailevi meselelere değinen ilk ve son paragraflar dışında bu mektubun tamamı, *Cehennem*'in 10. Kantosu hakkında Gramsci'nin orijinal yorumunun görece detaylı bir açılımından oluşmaktadır. Yazının sonunda Gramsci, Umberto Cosmo'nun görüşlerini öğrenmekle ilgili isteğini tekrarlar: "Profesör Cosmo, burada yaptığımız şeyin yeni bir keşif olup olmadığını ya da benim yazımın sırf zaman geçirmek için kısa bir şekilde dile getirilebilecek bir fikir içerip içermediğini söyleyebilir". Tatiana Schucht, mektubun ilgili bölümünü Piero Sraffa'ya gönderdi. O da, Profesör Cosmo'ya ilette. Cosmo, 29 Aralık 1931 tarihli bir mektupla yanıt verdi. Sraffa bu mektubu Tatiana Schucht'a aktardı. O da 9 Mart 1932'de Gramsci'ye yazdığı bir mektupta bunları ilette. Gramsci, Cosmo'nun mektubunun önemli bir kısmını Defter 4 Madde 86'da aktarmıştır.

Gramsci'nin *Cehennem*'in 10. Kantosu'na dair analizine ilişkin bu notlarla ilgili yerinde bir arka plan ve bağlam da aktaran özenli bir eleştirel çalışma için bakınız, Frank Rosengarten, "Gramsci's 'little discovery': Gramsci's Interpretation of Canto X of Dante's Inferno" (Gramsci'nin 'ufak keşfi': Dante'nin *Cehennem*'inin 10. Kantosu hakkında Gramsci'nin yorumu), *boundary 2* 14, no. 3 (Bahar 1986): 71-90. Rosengarten 10. Kanto'nun şu işe yarar özetini de aktarır:

Sahne, altıncı çemberdir. Bunların ilki, aşağı *Cehennem*'deki Dis Şehri'ni içine alır. Bu çemberde tüm sapkın inançların kurucuları ve takipçileri cezalandırılır. Diğer yandan Dante'nin ilgi odağında, "ruhun bedenle birlikte ölmesine neden olan" sapkınlar, yani Epikürcüler vardır. Diğer tüm sapkınlar gibi bunlar da üstü örtülmemiş ateşten mezarlara gömülürler. Dante ile yanındaki rehberi Vergilius birlikte geçerlerken, Toskanalı Ghibellinelerin lideri lanetli Farinata degli Uberti ona seslenir. Heybetli duruşu etkileyicidir ve sapkın bir tutarlılık içerisindeki cehennem yorumu dehşetlidir. Birbirlerini karşıt görüşlerin mensupları olarak tanımlayan Farinata ve Dante, siyaset konuşmaya başlarlar ama aynı mezarın içinden doğrulan başka bir gölge yüzünden konuşmaları kesilir. Bu gölge, Dante'nin şair arkadaşı Guido'nun babası Cavalcante de Cavalcanti'dir. [Cavalcanti ayrıca evlilik

yoluyla Farinata ile akrabadır, zira oğlu Guido, Farinata'nın kızıyla evlidir.] Cavalcante, oğlu hakkında sorular sorar ve şiir hünerinin Dante'yi büyük yolculuğuna çıkarmasına karşın oğlunun neden kendisiyle birlikte olmadığını merak eder. Cavalcante, Dante'nin yanıtından Guido'nun öldüğü kanısına kapılır ve umutsuzlukla ateşler içine düşer. Daha sonra Farinata, Cavalcante'nin belirmesinden önceki konuşmaya döner ve Dante'nin Floransa'dan kovulacağı kehanetinde bulunur. Dante'nin sorduğu bir soruyu yanıtlarken lanetlilerin geleceği nasıl görebildiğini ve şimdiyi nasıl bilemediğini açıklar. Ayrıca cehennemde onunla aynı kaderi paylaşanların isimlerini de verir. Dante, Farinata'dan Cavalcante'ye oğlunun hâlâ sağ olduğunu söylemesini istedikten sonra mağrur düşmanına karşı bir saygı hissiyle oradan ayrılır. (s. 75)

Madde 78. İlahi Komedya'da "yapı ve şiir" sorunu...

1. Gramsci'nin 20 Eylül 1931 tarihinde Tatiana Schucht'a yazdığı mektupta verdiği proje özeti (eski hocası Umberto Cosmo'nun okumasını istediği), neden *Cehennem*'in 10. Kantosu için yaptığı yorumu, *İlahi Komedya*'daki "yapı ve şiir" arasındaki ilişkiye, ona göre Benedetto Croce ile diğer yorumcuların yanlış anladığı bir ilişkiye, dair algıya bir katkı olarak gördüğünü açıklamaktadır. Gramsci'nin bir şekilde kopuk ve parçalı bir biçimde, "*Cehennem*'in 10. Kantosu" başlığı altındaki notlar kümesi halinde sergilediği argümanının ana fikrini anlamak için bu mektubu bilmek şarttır:

Şimdi, meşhur proje Cavalcanti ile Farinata'yı özetlemeye çalışacağım. (i) Farinata hakkındaki makalesinde De Sanctis, Dante'nin *Cehennem*'inin 10. Kantosu'nu karakterize eden nahoşluktan bahsediyor. Zira Farinata, bölümün ilk kısmında kahraman gibi tasvir edilirken son kısımda bir pedagoga dönüşüyor, yani Croce'den faydalanmak gerekirse, Farinata önce şiirken sonra yapıya dönüşüyor. Geleneksel olarak 10. Kanto, Farinata'nın kantosudur yani De Sanctis'in bahsettiği nahoşluk daima makul görünmüştür. Bence 10. Kanto'da iki drama öne çıkar: Farinata ile Cavalcante'nin dramaları. Sadece Farinata'nın değil. (ii) Dante tefsirlerinin, sayıca az ve Bizans'a özgü olmalarına karşın, yanan mezarlardaki Epikürcüler arasından sadece Cavalcante'nin gerçekten cezalandırılmış -hızlı ve kişisel bir ceza ile diyorum- olduğunu ve Farinata'nın bu cezalandırmaya hem de "cenneti küçümsermiş gibi" bizzat katıldığını fark etmemiş olmaları tu-

haftır. Cavalcante ile Farinata'ya kesilen ceza şu şekildedir: Geleceği görmek istedikleri için, belli bir süre boyunca dünyevi şeyler hakkındaki bilgiden (teorik olarak) mahrum bırakılacaklardır. Yani merkezinde durdukları bir karanlık huninin içinden geçmişe ve geleceğe sadece belli bir ölçüde bakabileceklerdir. Dante yanlarına geldiğinde, Cavalcante ile Farinata bu durumdadır: Guido'nun geçmişte hayatta olduğunu görürler, gelecekte ise ölü olduğunu. Peki ama yaşadıkları o anda Guido canlı mıdır ölü mü? İşte burada Cavalcante ile Farinata arasındaki farkı görebiliriz. Farinata, Floransalı'nın konuştuğunu duyunca yeniden bir partizan, bir Ghibelline kahramanına dönüşür, Cavalcante ise sadece Guido'yu düşünmektedir ve Floransalı'nın konuştuğunu duyar duymaz Guido'nun o anda canlı mı ölü mü olduğunu öğrenmek için doğrulur (yeni gelenlerden haberdar olabilirler). Cavalcante'nin doğrudan içinde olduğu drama, fazlasıyla hızlı ama bir yandan da anlatılamaz ölçüde yoğundur. Dante'yle birlikte olduğunu umarak hemen Guido'yu sorar ama cezadan tam olarak haberdar olmayan şairden, -geçmiş zamanı ifade eden- "idi" sözünü duyunca yürek parçalayıcı bir hıçkırıkla "sırt üstü yere yığılır ve yeniden ayağa kalkmaz." (iii) Bölümün ilk kısmında, "Guido'nun kibri" tüm hipotez sahiplerinin çalışmalarının odak noktası olmuşken, ikinci kısımda Farinata'nın, Dante'nin sürgünüyle ilgili öngörüsü bütün dikkatleri üzerine çekmiştir. Bana göre ikinci kısmın önemi, özellikle Cavalcante'nin dramasına olan yoğunluktan kaynaklanır. Burada okura o dramayı hissetmesi için gerekli tüm unsurlar sağlar. Bunun anlamı, bunun betimlenemeyen, anlatılamazın şiiri olması mıdır? Hiç sanmıyorum. Dante, dramayı doğrudan anlatma fırsatını tepmez, çünkü bu tam olarak onun anlatım biçimidir. Burada, bir "ifade tarzı" var ve bence "ifade tarzları" dil değişikçe zamanla değişebilir...

1912'de Profesör Toesca'nın [1877-1962] sanat tarihi derslerine [Torino Üniversitesi'nde] katılırken, Iason'dan yaptığı, oğullarını öldürmeye hazır olan Medea'nın tasvir edildiği bir Pompeii duvar resmi görmüştüm. Medea, gözleri bağlı bir şekilde duruyordu ve Toesca'nın bunu söylediğini hatırlıyorum sanırım. Ona göre bu, eskilerin kendilerini ifade ediş biçimiydi ve Lessing *Laokoön*'da (bunları hafızamdan aktarıyorum) bunu güçsüzlere özgü bir araç olarak değil; aksine bir ebeveynin mutlak kederini sergilemenin en iyi yolu olarak göstermişti. Çünkü somut olarak gösterilen keder, bir yüz ekşitmesi şeklini alabilirdi. Ugolino'nun "göz bağlama kederden fazlasını ifade etmiştir" [*Cehennem*, Kanto 33, satır 75] şeklindeki ifadesi bile bu tür bir ifade tarzıdır ve insanlar genellikle bunu oğlunun üzerinde titreyen babayı örten

bir örtü olarak algılamışlardır... Hiç şüphesiz, Farinata'nın konuşmasının Cavalcante'nin dramasıyla yakından bağlantılı olduğu gerçeği, sonuç bölümünde bizzat Dante tarafından dile getirilmiştir: "Şimdi şu düşkün adama, oğlunun hâlâ yaşayanlar arasında olduğunu söyleyeceksin" (Farinata'nın kızı da yaşayanlar arasındadır fakat Farinata, partizan mücadeleye kendini öyle adanmıştır ki, "idi" sözüyle ortaya serilen gerçekle yani Guido'nun öldüğü gerçeğiyle ilgili bir gerilim ifadesi sergilememiştir. Cavalcante en ağır cezaya çarptırılmış ve onun için "idi" lafı, Guido'nun o sırada yaşayıp yaşamadığı muammasına son vermiştir). (iv) Bana öyle geliyor ki, bu yorum Croce'nin *İlahi Komedya*'daki şiir ve yapı üzerine tezine balta vurmaktadır. Yapı olmaksızın şiir de olmaz ve dolayısıyla yapının şiirsel bir değeri vardır.

Öte yandan bununla ilişkili bir soru daha vardır: Tiyatrodaki işlerde sahne düzeninin önemi nedir? Performans sanatında yönetmene daha fazla güç veren son yenilikler bu soruyu daha da öne çıkartmaktadır. Oyunun yazarı, ona karakterleri daha iyi tanımlama fırsatı veren sahne düzeni aracılığıyla oyuncularla ve yönetmenle çekişmektedir. Yazar gösterideki kendi payını talep etmekte ve oyunculardan ve yönetmenden (bir sanatta, diğerine aktaran ve aynı zamanda eleştiren kişiler), kendi bakış açısına bağlı kalmalarını istemektedir. *Man and Superman*'e G. B. Shaw, başrol karakterini daha iyi tanımlamak ve oyuncunun imajına daha sadık olmasını sağlamak amacıyla başkarakter John Tanner tarafından yazılmış ufak bir el kitabı da eklemiştir. Sahne dizilişi olmayan teatral bir eser, dramatik bir örgü içindeki canlı insanların tasvirinden çok bir lirizmdir. Sahne düzeni kısmen eski monologları oyuna dahil etmiştir. Eğer tiyatrodaki sanat eseri, yazar ve oyuncuların performansın yönetmeni tarafından estetik olarak birleştirilmiş bir işbirliğinin sonucuysa, bu yaratıcı süreçte sahne düzeni oyuncuların ve yönetmenin keyfi kararlarını sınırlandırdıkları ölçüde önem kazanırlar. *İlahi Komedya*'nın bütün yapısı bu önemli işleve adanmıştır ve birtakım ayrımlar yaparken her bir örnek için çok özenli davranmak gerekir.

Shaw'un *Man and Superman*'deki (1906) ekinin başlığı "*The Revolutionist's Handbook and Pocket Companion* by John Tanner"dir (John Tanner'den *Devrimcinin El Kitabı ve Cep Kitabı*). Shaw'un oyununun başkarakteri John Tanner (İtalyanca'ya Don Giovanni olarak çevrildi), genç bir devrimci ve bir Don Juan figürüdür.

2. Gramsci, Tatiana Schucht'a yazdığı 20 Eylül 1931 tarihli mektupta ulaşabildiği ve okuduğu eleştirel çalışmalardan bahsediyor: "Elimde De

Sanctis'in makaleleri ve Croce'nin *Dante* adlı eseri var. 1928 yılının *Leonardo*'sunda, Barbi'nin çalışması içinde yayımlanan ve (okuduğum kısım içinde) Croce'nin tezine göndermede bulunan Luigi Russo imzalı çalışmanın bir kısmını okudum. Ne var ki bu çalışmaya uzun süredir ulaşamadım -bu projenin merkezi olacağını düşünüyordum- çünkü depodaki bir kutunun en altındaydı." Bakınız, Benedetto Croce, *La poesia di Dante*, gözden geçirilmiş 3. baskı (Bari: Laterza, 1922), özellikle "La struttura della *Commedia* e la poesia" bölümü, s. 53-71. Bu eserin İngilizcesi de vardır: *The Poetry of Dante* (Dante Şiiri), çev. D. Ainslie (New York: Henry Holt, 1922); "The Structure and Poetry of the *Comedy*" (*Komedy*'nin Yapısı ve Şiiri) başlıklı üçüncü bölüm s. 73-101 arasındadır. Luigi Russo, "Critica dantesca" (Dante eleştirisi), *Leonardo* 3, no. 12 (20 Aralık 1927): 305-11. Croce'nin, Russo'ya Dante konusunda yanıtı için bakınız, *La Critica* 26, no. 2 (20 Mart 1928): 122-25.

Luigi Russo için bakınız, Defter 1 Madde 35, not 2.

3. Gramsci, Vincenzo Morello'nun 10. Kanto yorumunu başka bir notta değerlendirmektedir; bakınız, Defter 4 Madde 83.

4. Fedele Romani, *Il canto X dell'Inferno* (Prato-Floransa, 1906); *Giornale Dantesco* 13, no. 1 (1906) dergisinden ayrı basım.

Fedele Romani; Dante, Petrarch, Manzoni, Homeros ve Vergilius gibi önemli yazarlar hakkındaki eleştirel makalelerin dışında, birkaç anı kitabı yazmış ve içlerinde Sardinya diyalektinin de olduğu İtalyan diyalektleri hakkın da bir dizi bilgilendirici kitap kaleme almıştır.

5. Francesco De Sanctis'in "Il Farinata di Dante" makalesi onun eleştirel makalelerinden oluşan üç ciltlik bir derleme içinde yer almıştır: Paolo Arcari, *Saggi critici* (Milano: Treves, 1924), 2: 202-26. Hapishanede iken Gramsci'nin elinde bu kitap vardı. Makale, "Farinata" başlığıyla İngilizce'ye çevrildi: *De Sanctis on Dante*, ed. ve çev. Joseph Rossi ve Alfred Galpin (Madison: University of Wisconsin Press, 1957), s. 53-86.

Francesco De Sanctis için bakınız, Defter 1 Madde 96, not 3.

6. Gramsci; "sahne düzeni"nin yanı sıra, "açıklamalar", "açıklayıcı pasajlar" ya da "yorumlar" anlamlarına da gelen "*didascalie*" kelimesini kullanmaktadır.

7. Sahne düzeninin dramatik eserlerdeki işlevi ve bu işlevin "yapı ve şiir" arasındaki ilişki konusuyla bağlı için bakınız, Defter 4 Madde 78, not 1.

8. Bakınız, Defter 4 Madde 78, not 1. Gramsci, Tatiana Schucht'a yaz-

502 Hapishane Defterleri - Defter 4 Notlar

dığı 26 Ağustos 1929 tarihli mektupta da bu resme atıfta bulunur ve bu mektupta ilk kez bir “Dante yorumu” yazma olasılığından bahseder:

Bu türden bir yorum yazmak için sadece büyük kütüphanelerde bulunabilecek bir dizi materyali (örneğin, Pompeii resimlerini) gözden geçirmek zorundayım. Yani, klasik dönemden ortaçağa dek geleneksel olarak ressamların, kederi, en temel ve kökten biçimleriyle -anne kederi- resmetmeyi nasıl reddettiklerini gösteren tarihsel örnekler toplamalıyım: Pompeii duvar resimlerinde Medea, Iason’dan yaptığı çocuklarının gırtlaklarını keserken yüzünde bir örtüyle resmedilmiş çünkü ressam onun yüzüne bir ifade biçmenin insan üstü ve insanlık dışı olacağını düşünmüş.

“Gramsci’nin ‘ufak keşfi’: Dante’nin *Cehennem*’inin 10. Kantosu Hakkında Gramsci’nin Yorumu” *boundary 2* 14, no. 3 (bahar 1986) başlıklı makalesinde Frank Rosengarten şu yerinde tespitleri yapıyor:

Çeşitli okumalara ve Torino Üniversitesi’ndeki sanat tarihi derslerine dayanarak Gramsci, ressam Timanthes hakkında sıkça dile getirilen bir konuya değiniyor. Plinius’a göre Timanthes, Iphigenia’nın kurban edilmesine tanıklık eden herkesin yüzlerindeki acı ifadesini resmetme yeteneğini sergiledikten sonra Iphigenia’nın babası Agamemnon’un yüzünü bir örtüyle örtmeyi tercih etmiştir, zira böyle temel ve tarifsiz bir acının tasvir edilmeden bırakılması daha iyidir. Gramsci, muhtemelen orijinali Timanthes’e ait olan Pompeii’deki freskten bahseder. Bu freskte Agamemnon kurban töreninden hemen önce yüzü örtülü bir şekilde tasvir edilmiştir. Öte yandan Gramsci’nin resimdeki örtülü acıyı, hatalı bir şekilde başka bir analogi yaparak aktarması tuhaf ve belki de psikolojik açıdan anlamlıdır: Analizinin dört ayrı yerinde Gramsci, “Iason’dan yaptığı çocukları öldürürken yüzü örtülü bulunan” Medea freskinden söz eder. Ne var ki, Pompeii’deki freskler Medea’yı çocuklarını öldürürken tasvir etmemektedir. Bunların birinde, karamsar bir dalgınlık içinde oturmuş, anne olarak kaderine ağlar haldedir. Diğerinde ise çocuklarının yanında daha boş ve anlamsız bir şekilde oturmaktadır. Bu fresklerin hiç birinde yüzü örtülü değildir. (s. 81-82)

9. Farinata’nın Beatrice (Bice) adlı kızı, Farinata öldükten üç yıl sonra 1267’de Cavalcanti’nin oğlu Guido ile nişanlandı (daha sonra da evlendi). Bu evlenme meselesi Ghibellineler ile Guelfler arasındaki çatış-

maları bitirme çabalarının bir parçasıydı.

10. Isidoro Del Lungo, *Dino Compagni e la sua Cronica*, 3 cilt (Floransa: Le Monnier, 1879-87), özellikle 1:187-88 ve 1111-15 ile 2:98. Gramsci'nin Tatiana Schucht'a yazdığı 22 Şubat 1932 tarihli mektuba bakınız: "Bana Farinata Kantosu'na ilişkin yazdıklarımla ilgili aktardıkların, sanki daha önce birilerine bundan söz ettiğimi düşündürüyor. Şimdi hatırlıyorum da, bu yazıyı yazmayı ilk kez, Isidoro Del Lungo'nun, Dino Compagni'nin *Cronaca fiorentina* [Floransa Günlüğü] eseri hakkında yazdığı ağır çalışmayı okurken düşünmüştüm. O çalışmada Del Lungo ilk kez Guido Cavalcanti'nin ölüm tarihini saptamıştı."

Dino Compagni'nin Floransa günlükleri hakkındaki akademik çalışmasının yanı sıra Isidoro Del Lungo (1841-1927), Gramsci'nin de Defter 4 Madde 81'de bazılarını andığı bir dizi Dante incelemesi de kaleme almıştı. Etkin bir araştırmacı ve edebiyat tarihçisi olan Del Lungo, İtalya Dante Topluluğu'nun Başkanlığı'nı yürüttü ve prestijli Crusca Akademisi'nin önde gelen üyelerinden biriydi.

11. Dante'nin kurgusal kişiliği ile Cavalcanti arasındaki *Cehennem*'in 10. Kantosu'nda gerçekleşen karşılaşma, kısa olduğu kadar yakıcıdır. Bu karşılaşma sadece 20 satır kadar (52-72) sürer. *The Divine Comedy: Inferno*, çev. Charles S. Singleton (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1977). Bu eserde güvenilir, yerinde ve nesir şeklinde bir çeviri yapılmıştır:

O sırada yanı başında çenesine kadar görünür vaziyette bir gölge peydah oldu: Sanırım dizlerinin üzerinde duruyordu. Etrafıma, sanki yanımda birilerinin daha olmasını istemiş gibi baktı fakat beklediğini göremeyince ağlayarak şöyle dedi: "Eğer bu kör zindandan üstün dehan sayesinde geçiyorsan, oğlum nerede ve neden seninle değil?"

Ona dedim ki: "Buraya kendim gelmedim. Belki de senin Guido'nun hor görmüş olduğu o uzakta bekleyen, beni buraya sürüklemiştir."

Çoktan sözleri ve cezalandırılma biçimi bana onun adını belli etmişti: Bu yüzden yanımda da hazırды.

Birden dikilerek, hiçkırıldı: "Ne dedin? '-miş olduğu' mu dedin? Artık yaşamıyor mu? Tatlı ışık gözlerine vurmuyor mu?" Yanıtlamak için biraz beklediğimi fark edince de yeniden sırt üstü devrildi ve bir daha kendini göstermedi. (1:103)

Madde 79. “İfade edilmemiş”in eleştirisi?

1. Bakınız, Alessandro Manzoni, *I promessi sposi* (Nişanlılar), bölüm 17. İtalikler Gramsci’ye aittir.

2. Gramsci, Manzoni ile ilgili benzer fikirleri, Tatiana Schucht’a yazdığı 20 Eylül 1931 tarihli mektupta da dile getirdi: “Bu Dantevari ifade tarzlarının Manzoni’nin bazı eserleriyle hiçbir ortak noktası yoktur. Renzo, Veneto sınırını geçtikten sonra Lucia hakkında düşündüğünde, Manzoni şöyle yazar: ‘Onun hislerini anlatmaya girişmeyeceğiz. Okur koşulları biliyor ve kendi hayal gücünü kullanabilir.’ Diğer yandan Manzoni daha önce, saygın türümüzü sürdürmemiz için, dünyada kitaplarda da bahsetmeye degeceğinden fazla sevgi olduğunu belirtmişti. Aslında Manzoni sevgiyi pratik ya da ideolojik amaçlarla tasvir etmeyi kötülemişti.”

3. Kont Ugolino’nun *Cehennem* 33. Kanto, 75. satırdaki son sözü “Poscia, più che ’l dolor, poté ’l digiuno” -Charles Singleton’ın *The Divine Comedy: Inferno* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1977) adlı çevirisinde “O zaman, gözlerin bağlanması kederden daha etkili olmuştu” (1:353) şeklinde aktarılmıştır- Ugolino’nun trajik kaderini acı verici bir şekilde sergilemektedir. Ugolino için kederden ölmek, (kendisiyle birlikte hapsedilen) oğullarının açlıktan ölüşüne tanık olan biri için insafsız bir ölüm olurdu. Ne var ki bunun yerine, kendisi de açlıktan ölünceye dek hücrelerinde oğullarının cesetleri üzerinde gözleri bağlı bir şekilde yaşama korkusunu tatmaya zorlandı. Bu satır bazen açlığın Ugolino’yu, oğullarının cesetleriyle beslenmeye zorladığı şeklinde yorumlanır. Gramsci Tatiana Schucht’a yazdığı 20 Eylül 1931 tarihli mektupta da bu satıra gönderme yapar.

Babası Kıbrıs Kralı Cinyras’a duyduğu ensest aşkı yaşamayı bir şekilde başaran Myrrha’nın (ya da Smyrna) hikayesi, Ovidius’un *Metamorphoses* (Dönüşümler) (10. Kitap, satır 298-513) eserinde tüm ayrıntısıyla anlatılır. *Cehennem*, 30. Kanto, 38-39. satırlarda Dante onu “Mirra scellerata, che divenne / al padre, fuor del dritto amore, amica” şeklinde tanımlar. Singleton bu kısmı şöyle çevirir: “Erdemli aşkın dışında babasına aşık olan rezil Myrrha” (s. 317).

4. Benedetto Croce, *Alessandro Manzoni: Saggi e discussioni* (Bari: Laterza, 1930), s. 24-25. Hapishanede iken Gramsci’nin elinde bu kitap vardı.

5. Giuseppe Citanna, “*I promessi sposi* sono un’opera di poesia?” (Ni-

şanlılar, şiirsel bir eser midir?), *La Nuova Italia* 1, no. 6 (20 Haziran 1930): 225-31, özellikle s. 230.

Madde 80. Plinius'a göre Sicyonlu Timanthes

1. Bakınız, Plinius (Yaşlı), *Natural History* (Doğal Tarih), kitap 35, s. 73-74.

2. Bakınız, Gotthold Ephraim Lessing, *Laokoon* (Oxford: Oxford University Press, 1965), s. 67.

3. Gramsci, Paolo Enrico Arias'ın makalesini okumuştur: "I monumenti d'Ifigenia in Aulide" (Iphigenia Aulis'te Heykelleri), "Marginalia", *Il Marzocco* 35, no. 28 (13 Temmuz 1930).

4. Gramsci'nin bu nottaki görüşlerinin çoğu, 1912'de Torino Üniversitesi'nde Pietro Toesca'nın sanat tarihi derslerinden hatırladıklarına dayanmaktadır. Bunun için ikisi de yukarıda Defter 4 Madde 78, 1 ve 8 numaralı notlarda aktarılan 26 Ağustos 1929 ve 20 Eylül 1931 tarihli mektuplara bakınız.

Madde 81. Guido Cavalcanti'nin ölüm tarihi

1. Isidoro Del Lungo imzalı eser için bakınız, Defter 4 Madde 78, not 10.

Bu notta Gramsci, Pio Rajna'nın bir makalesinden edindiği bilgiyi kullanmaktadır: "Del Lungo e la Cronica di D. Compagni", *Il Marzocco* 32, no. 20 (15 Mayıs 1927).

Madde 82. Guido'nun kibri

1. Enrico Sicardi'nin Dante'nin İtalyancası üzerine *La lingua italiana in Dante* (Roma: Casa Editrice Optima, 1929) kitabı, şu makalede incelenmiştir: Giuseppe S. Gargano, "La lingua nei tempi di Dante e l'interpretazione della poesia" (Dante döneminin dili ve şiir yorumu) *Il Marzocco* 34, no. 15 (14 Nisan 1929).

Edebiyat eleştirmeni Giuseppe Gargano (1859-1930), 1896'da *Il Marzocco*'yu kuran edebiyatçılar grubundandı.

2. Yani, "ona". "Belki de senin Guido'nun küçümsemiş olduğu kişiye" (*Cehennem*, Kanto 10, satır 63). "Cui", "ki" anlamına da gelebilir.

3. Yani, "ile".

4. Yani, "küçümsemiş olduğu".

5. Bakınız, *Cehennem*, Kanto 10, satır 61: "Ben kendi kendime gelme-

dim”.

6. Yani, “geliş”.

7. Yani, “gelmek”.

8. İtalikler Gramsci’ye aittir.

9. Bakınız, *Cehennem*, Kanto 10, satır 59.

10. Yani, “-miş olduğu”.

11. Bu notta sözü edilen konular için ayrıca Gramsci’nin Tatiana Schucht’a yazdığı 20 Eylül 1931 tarihli mektuba bakınız.

Madde 83. Vincenzo Morello. *Dante, Farinata, Cavalcante*

1. Bu eserden alınmış pasajlardaki italikler ve parantez içi görüşler Gramsci’ye aittir.

Gramsci, tutuklanmadan önce Morello’nun kitabına sahipti. 17 Aralık 1928’de Tatiana Schucht’a yolladığı mektupta, ondan istediği kitaplar arasında bu da vardı. Tatiana Schucht’a bu isteğini 26 Ağustos 1929 tarihli mektubunda da hatırlattı. Açık ki, kitap ona gönderildi ve bu notu yazarken Gramsci’nin elinin altındaydı. İşinin bitmesine yakın bir zamanda ise onu “13 Mart 1931’de Carlo’ya Gönderilen Kitaplar” listesine dahil etti. Liste, Defter 2’nin el yazmasının 163-64. sayfalarındadır (Elyazmasının Tasviri kısmı, 1: 529 [Türkçe baskısında bakınız: Cilt 1, s. 609-610, ç.n.l.).

Vincenzo Morello için bakınız, Defter 1 Madde 116, not 13.

2. Alıntı, Ugo Foscolo’nun *İlahi Komedya* üzerine yaptığı ayrıntılı çalışmadandır: “Discorso sul testo della Commedia di Dante” (1825). Bugün Foscolo’nun tüm eserlerini içeren “Edizione nazionale”nin 9. cilt 1. bölümünde yer almaktadır. Bakınız, U. Foscolo, *Studi su Dante*, ed. Giovanni Da Pozzo (Floransa: Le Monnier, 1979), s. 424.

3. Morello, Francesco De Sanctis’in “Il Farinata di Dante” (1869) adlı makalesinden alıntı yapıyor. Gramsci de bu makaleyi biliyordu. Bakınız, *De Sanctis on Dante*, ed. ve çev. Joseph Rossi ve Alfred Galpin (Madison: University of Wisconsin Press, 1957), s. 82. “Kötü öğrenilmiş sanat” lafı, seyahat halindeki Dante’nin Farinata’ya ettiği bir lafı çağrıştırılmaktadır (*Cehennem*, 10. Kanto, 77. satır). Bu laf, Ghibellineler’in sürgünden başarıyla dönememelerine bir atıftır. Bu yorum Farinata’yı, Cavalcanti sahneden ayrılır ayrılmaz ona dönecek kadar rahatsız etmiştir (*Cehennem*, 10. Kanto, 77. satır).

4. Bakınız, *Cehennem*, 10. Kanto, 103-5. satır.

5. Giovanni Rosini'nin *La monaca di Monza* eseri için bakınız, Defter 3 Madde 78, not 11.

6. Bakınız, *Paradiso*, 17. Kanto, 69. satır.

7. Gramsci, "Dante'nin siyasi konumunu", onun zamanının bağlarını içinde, Defter 6 Madde 85 ve Defter 28 Madde 7'de değerlendirmektedir.

Madde 84. *İlahi Komedy*a'da, "tasvirden feragat"

1. Luigi Russo, "Per la poesia del 'Paradiso' dantesco" (Dante'nin *Cen-net*'indeki Şiir Hakkında), *Leonardo* 3, no. 8 (20 Ağustos 1927): 200-202.

Luigi Russo için bakınız, Defter 1 Madde 35, not 2.

2. Russo'nun makalesi, Gramsci için Augusto Guzzo'nun yazdıklarına dair tek kaynakmış gibi görünüyor.

3. Bakınız, *Paradiso*, Kanto 14, satır 103 ve Kanto 23, satır 55.

4. Russo, "Per la poesia del 'Paradiso' dantesco", s. 202.

5. Luigi Russo, "Il Dante del Vossler e l'unità poetica della *Commedia*" (Vossler'in Dantesi ve *İlahi Komedy*a'nın Şiirsel Bütünlüğü), *Studi Danteschi* 12 (1927): 5-29.

Filolog ve edebiyat tarihçisi Michele Barbi (1867-1941), dönemin en önde gelen Dante araştırmacılarından biriydi. Dante ve diğer önemli İtalyan yazarlar üzerine yazdığı kitapların yanı sıra 1920'de kurduğu *Studi Danteschi*'nin de editörlüğünü yaptı.

Madde 85. "Il cieco Tiresia" başlıklı "Sotto la Mole" yazılarından biri...

1. Gramsci, *Avanti!*'nin Piedmont baskısının 18 Nisan 1918 tarihli sayısının "Sotto la Mole" köşesinde yayımlanan "Il cieco Tiresia" (Kör Tiresias) başlıklı makalesine atıfta bulunuyor:

La Stampa, Marche, Ostria'dan yoksul bir kör çocuğun, savaşın 1918'den önce biteceği kehanetinde bulunduğu haberini veriyor. Ufak kahin kehanetten önce kör değilmiş. Körlüğü ise, bu yeni kazandığı yetenekle doğrudan bağlantılıymış. İnsanlara kanlı kabustan kısa süre içinde kurtulacakları müjdesini verir vermez kör olmuş.

Ostria, Marche'dedir (*La Stampa*'ya göre Sinigallia yakınlarındadır). Cottolengo Enstitüsü (hasta ve kimsesizler için) Torino'dadır. İki hafta önce Cottolengo yardım kurumunda kehanet yete-

neği bahşedilen bir kızın, bir dizi önemsiz olayı önceden bildir-meye başladığı söylendi. Birdenbire savaşın ne zaman biteceğini bildiğini fakat kör olacağını düşündüğünden bu tarihi vermek istemediğini dile getirmişti. Ostria'daki çocuk gibi (haber devam ediyor) o da uzmanlar tarafından muayene edilmiş ve kendisine gözlerinin körlüğe yol açabilecek şeylerden bağışık olduğu söy-lenmişti. Böylece konuşmaya ikna edilmişti ve kehanetini bildiren kız ansızın kör olmuştu. Torino-Ostria; aynen 1916'daki To-rino-Padova-St Anthony ve Capuchin Manastırı'ndaki keşiş gibi. Her yıl başka bir kahin çıkıyor; her yıl başka bir barış bildiriliyor. 1918'de ise halkın zihninde bu gelenek kabul görüyor. Halk, onun anlık yaratılarını süsleyen mütevazı şiirden etkileniyor. Ka-hin olma niteliği, körlük talihsizliğiyle ilişkilendiriliyor. Yunan Teiresias da kördü. Düşünüşünün katıksız netliğini her tür ger-çeklik izlenimini örten opak bedeni gizliyordu. Bu, doğanın istis-nalar için talep ettiği bedeldir. Burada bir adalet fikri ilkesi var-dır. Bu, kimsenin inanmadığı Kassandra'nınki gibi gaddar bir ka-derdir: O da geleceği görür, yaklaştığını bilir, kimin öleceğini an-lar, bağırıp çağırır. Tek amacı gelecekle ilgili hiçbir plan yapma-yan ve kaderiyle savaşmayan şüpheli ve kayıtsız insanlara seslen-mektir. Kassandra'nınki çok daha kendine özgü bir drama yaşar. O, halihazırda edebi anlamda süslenmiş rafine şiirin yaratıcısıdır. Teiresias ise popülerdir, somuttur. Talihsizlik onun figürüne dı-şarıdan gelir. Onun draması öncelikle fiziksel ve dışsaldır: Acıma duygusu anlaktır. Bu acıma duygusu hiçbir fikir ya da mantık ol-maksızın hissedilir. Onun yaşadıkları önemsiz gibi görünür ama gerçekte sadece halk geleneğinin tam olarak hissedebileceği ve somutlaştırılabileceği muazzam bir gerçekliktir. Dante'nin *Cehen-nem*'inin 10. Kantosu -eleştirel olarak ve halktan aldığı tepkiler-bu deneyime dayanır. Farinata ve Cavalcante, dünyada çok daha uzağı görmek istedikleri ve Katolik disiplini çiğnedikleri için ce-zalandırılırlar: Ceza, şimdiyi görememektir. Diğer yandan eleştirel çevre bu dramayı görememiştir. Farinata, cehennem dehşeti-nin orta yerinde dimdik durarak gurur timsali olarak övülmüş-tür. Cavalcante'ye dudak bükülmüştür. Çünkü o, oğlunun ölü olduğunu düşündürecek tek bir kelime -"mış"- ile yıkılmıştır. O da şimdiyi bilmemektedir, geleceği görür ve gelecekte oğlu ölü-dür: Ya şimdi? İşkence boyutunda şüphe, bu şüphenin içerdiği feci bir ceza, birkaç kelimeyle aktarılan en üst drama. Üsttelik, sadece fikir ve mantık yoluyla anlaşılabilecek zor ve karmaşık bir drama. Hızı ve yoğunluğu nedeniyle sadece eleştirel analizin ar-dından anlaşılabilecek korkunç derecede acıtıcı bir drama. Ca-valcante görmez ama kör de değildir; talihsizliğinin somut, cis-

mani kanıtına sahip değildir. Dante, bu anlamda rafine bir şairdir. Halk geleneği somutluk ister, onun şiiri daha basit ve daha doğrudandır.

Ostria'daki çocuk ve Casa del Cottolengo'daki kız, aslında iki adet halk şiiri kantosudur: Şiir dışında bir şey olamayacak denli şiirdir...

Madde 86. Cavalcante ile Farinata'ya dair bazı bölümler aktarıyorum...

1. Gramsci'nin 20 Eylül 1931 tarihli mektupta Tatiana Schucht'a gönderdiği *Cehennem*'in 10. Kantosu'na dair yorumları, görüş bildirmesi amacıyla, (Tatiana Schucht'tan Gramsci'nin mektubunun bir kopyasını alan) Piero Sraffa tarafından Umberto Cosmo'ya gönderildi. Cosmo, Gramsci'nin yazdıklarına 29 Aralık 1931 tarihinde Piero Sraffa'ya gönderdiği bir mektupla yanıt verdi. Sraffa, Cosmo'nun yorumlarının bir kopyasını 1 Mart 1932'de Tatiana Schucht'a gönderdi. Tatiana Schucht da 9 Mart 1932 tarihli bir mektupla Gramsci'ye yolladı. Bu notta Gramsci, Cosmo'nun mektubunu baştaki ve sondaki iyi dilekler dışında tümüyle aktarıyor.

Umberto Cosmo için bakınız, Defter 1 Madde 44, not 27.

Gramsci, Umberto Cosmo hakkında Tatiana Schucht'a uzun uzadıya yazmıştı. 23 Şubat 1931 tarihli mektup, ikisi arasındaki Gramsci'nin Torino'daki öğrencilik yıllarına dayanan ilişkinin ilginç yönlerini ortaya koyuyor:

Bir süre önce Piero'nun [Sraffa] benim ilgimi çekebileceğini düşündüğü, Profesör Umberto Cosmo'ya ait *Vita di Dante*'yi [Dante'nin Hayatı] aldım. Söylemeliyim ki, çeşitli sebeplerle ama özellikle de Cosmo'nun bilimsel ve ahlaki kişiliğinin biraz bozulmuş olduğu izlenimini edindiğimden, kitaptan düşündüğümden daha az etkilendim. Profesör, kelimenin somut anlamıyla, inanılmaz dindarlaşmış olmalı; yani Kutsal Kalp Üniversitesi'nin kuruluşundan bu yana birçok akademik aydının içine girdiği krize, başka Katolik üniversitelerinin de Croceni ve Gentileci idealizmden sapmış kişilere daha fazla koltuk sağlayacak biçimde açılmaya devam etmesi halinde kurbanlarını iki ya da üç misline çıkarabileceği bir krize saplanmış (elbette züppece ya da kariyer delisi bir tavırla değil dürüstçe) olmalı. Öncelikle, Piero'dan neler döndüğünü öğren. Üniversitedeki ilk yılımda İtalyan edebiyatı dersi için Arturo Graf'ın yerine geçmekte olan Cosmo ile Canton Ticino'dan fanatik bir Rosminici ve Augustineci öğrenci olan Pi-

etro Gerosa arasında De Sanctis'in, Cesare Cantù hakkındaki görüşlerine dair ateşli bir tartışma yaşandığını hatırlıyorum. Gerosa, De Sanctis'in olumsuz fikirlerinin, siyasal ve dinsel sekterlikten beslendiği konusunda emindi, çünkü Cantù, Katolik ve federalist-cumhuriyetçi (neo-Guelfçi) iken, De Sanctis, Hegelci ve birleşme-inonarşi yanlısıydı... ve zavallı Profesör Cosmo, onu De Sanctis'in yansız ve nesnel bir araştırmacı olduğu konusunda ikna etmeye çabaladı. Olaya bir savcı hevesiyle yaklaşan Gerosa için, Cosmo da De Sanctis'le aynı cehennem çukurunda debelenmekte olan şeytani bir Hegelci idi ve Rosmini ile St. Augustine'den bolca alıntılar eşliğinde bunu alenen ifade etmeye de hiç çekinmedi. Bir yıl kadar önce Cosmo ile Gerosa'nın ilk yüzyılların Latin Hristiyan yazarlarından bir derleme hazırlamak için birlikte çalıştıklarını gördüm ve bu bana Hegel'in Dante ve özellikle Cosmo'nun da daima hevesli bir taraftarı olduğu St. Francis'in işleri aracılığıyla St. Augustine'ye teslim olduğunu düşündürdü. Mayıs 1922'de Cosmo'yu son gördüğümde (Berlin'deki İtalyan Elçiliği'nde sekreter veya danışmandı) bana hâlâ bir Macchiavelli ya da Makyavelizm çalışması hazırlamam için ısrar ediyordu. Bu, 1917'den beri taktığı bir fikirdi -Machiavelli üzerine bir çalışma hazırlamam- ve bana her fırsatta hatırlatıyordu. Halbuki Machiavelli, St. Francis ve St. Augustine ile çok uyuşmazdı. Tüm bunlarla birlikte, aklımda Cosmo ile ilgili bir dolu güzel anı var ve hatta buna hislerimi daha iyi anlatacak biçimde hürmet bile diyebilirim. O, büyük bir dürüstlük ve ahlaki doğruluk abidesiydi ve birikimli adamlara ve akademisyenlere yakışır, doğuştan bir naiflik taşıyordu. Bence hâlâ da öyledir. Daima 1922'de Berlin'deki İtalyan Elçiliği'nin muazzam girişindeki karşılaşmamızı hatırlarım. Kasım 1920'de Cosmo'ya karşı sadece belli siyasal mücadele anlarında yazılabilecek denli şiddetli ve acımasız bir makale yazmıştım. Sonradan duydum ki, çocuklar gibi ağlamış ve günlerce kendini eve kapatmış. Böylece o kişisel öğretmen-eski öğrenci ilişkimiz koptu. 1922'de Elçiliğin vakur kapı görevlisi, diplomatik ofisindeki Cosmo'ya, Gramsci isimli birinin kabul edilmek istediğini haber verdiğinde, o resmi ruh Cosmo'nun merdivenlerden koşarak inmesi ve üstüme atılmasıyla, bana tekrar tekrar, "Neden olduğunu biliyorsun! Neden olduğunu biliyorsun!" demesiyle aniden bozuluvermişti. Beni hayretler içinde bırakan ama bir yandan da, ona 1920 yılında çektiğimi ve öğrencilerinin onun için ne anlama geldiğini anlamamı sağlayacak bir hissiyat indeydi. Bu *Vita di Dante*'den [Dante'nin Hayatı] ve Piero'nun (onunla da Profesör Cosmo sayesinde tanışmıştık) yorumundan fıkkırarak çıkan anılara bakar mısın?

Tatiana Schucht, bu mektubu Piero Sraffa'ya iletti, o da Cosmo'ya mektuptan birtakım parçalar ilâştirerek Gramsci'nin eski hocasından haberler beklediğini yazdı. Cosmo, Piero Sraffa'ya 10 Ağustos 1931'de bir mektupla yanıt verdi. Bu mektupta -hasta olduğu için hemen yanıt veremediği bilgisiyle birlikte- eski öğrencileri Gramsci ve Gerosa'dan hatırladıklarını kısaca yazdı; yakın tarihteki akademik çalışmalarından bahsetti ve Sraffa'dan, Gramsci'yi ne kadar sevdiğini ve onunla ne kadar gurur duyduğunu iletmesini istedi. (Cosmo'nun görüşlerinden biri özellikle ilginçtir: en iyi iki öğrencisi Gramsci ile Gerosa'nın "zıt akıllara" sahip olduklarını ama bir alanda yani edebiyat çalışırken ikisinin de "estetik unsurdan ziyade dinsel, toplumsal ve siyasal unsurlara dikkat etmeleri" açısından birbirlerine çok benzediklerini dile getirdi.) Sraffa, vakit kaybetmeden Cosmo'nun mektubunu Tatiana Schucht'a iletti, o da 13 Ağustos 1931'de Gramsci'ye gönderdi. Gramsci'nin Cosmo'nun mektubunu okuduktan sonraki tepkileri Tatiana Schucht'a 17 Ağustos 1931'de gönderdiği mektuptan anlaşılabilir:

Bana ilettiğin Profesör Cosmo'nun mektubunu büyük bir merakla okudum. Edindiğim izlenim biraz karmaşık. Şayet Profesör Cosmo, onun dürüstlüğü, karakteri ve görev bilinci ile ilgili bir fikre sahip olduğum konusunda en ufak bir şüpheye düştüyse çok üzülürüm. *Vita di Dante* [Dante'nin Hayatı] adlı eserinin son sayfalarından, bizzat yazarın ateşli bir Katolik olduğu anlaşılıyor. Bu izlenimi, Cosmo'nun Gerosa ile birlikte Katolik bir yayınevi için, kilisenin ilk yıllarındaki Latin yazarların bir antolojisini hazırlaması olgusuyla birleştirdim ve Cosmo'nun da dönmüş olduğunu düşündüm. Bunun birçok önemli aydında olduğu gibi çıkarıcılık şöyle dursun "oportünistçe" olduğunu bile düşünmedim. Hiç şüphesiz Gerosa'nın Katolikliği, hatırladığın kadarıyla Cizvitlik'ten ziyade Jansencilik ile alakalıydı. Bu olgu beni hayal kırıklığına uğrattı. Cosmo'nun öğrencisiyken tutumumu tam olarak şekillendirmiş olmasam da ona olan sevgimin dışında bir çok konuda onunla anlaşamazdım. Ne var ki, bana öyle geliyordu ki, hem ben hem de Cosmo, dönemin diğer aydınları gibi (yüzyılın ilk on beş yılında) kendimizi şöyle bir ortamda bulmuştuk: İtalya'da Benedetto Croce'nin şekillendirdiği ahlaki ve entelektüel reform hareketine tümüyle ya da kısmen dahildik. Croce'nin çıkış noktası ise şuydu: Modern insan, din olmaksızın yaşayabilirdi ve yaşamalıydı ve burada müjdelenmiş, pozitif, mitolojik veya her türden din kastediliyordu. Bu nokta bana bugün

bile dünya kültürüne İtalyan aydınların en önemli katkısı olarak görünüyor ve ben bunu kaybedilmemesi gereken modern bir kazanım olarak görüyorum; bu yüzden de bir miktar ruhani ton bile beni rahatsız etti ve o şüpheyi doğurdu. Eski hocam benim yüzümden incindiği ve ayrıca mektubundan anlaşıldığı üzere çok hasta olduğu için çok üzgünüm. Her şeye rağmen, onu tekrar görebilmeyi ve savaş yıllarında Torino sokaklarında dolaşarak girdiğimiz o uzun tartışmaları yeniden yaşayabilmeyi çok isterdim.

2. Parantez içi ünlemler ve soru işaretleri Gramsci'ye aittir.

3. Umberto Cosmo'nun bibliyografik referansları şu şekildedir: Luigi Russo, *Problemi di metodo* (Bari: Laterza, 1929), eleştiride yöntem sorunları üzerine bir kitap; Vladimiro Arangio Ruiz, "Il problema estetico della *Commedia*" (İlahi Komedya'nın Estetik Sorunu), *La Critica* 20 (1922): 340-57; Mario Botti, "Per lo studio della genesi della poesia dantesca. La seconda cantica: poesia e struttura nel poema" (Dante şiirinin doğuşu üzerine bir çalışma. İkinci Kanto: Şiirdeki şairlik ve yapı), *Annali dell'Istruzione Media* (1930): 432-73; Michele Barbi, "Nuovi problemi della critica dantesca" (Dante eleştirelliğinde yeni sorunlar), *Studi Danteschi* 16 (1932), özellikle makalenin ikinci ve üçüncü bölümleri: "Poesia e struttura nella *Divina Commedia*" (İlahi Komedya'da Şiir ve Yapı), s. 47-56 ile "Per la genesi dell'ispirazione centrale della *Divina Commedia*" (İlahi Komedya'nın ana fikrinin doğuşu üzerine), s. 56-67; Michele Barbi, "Con Dante e coi suoi interpreti" (Dante ve Çevirmenleri), *Studi Danteschi* 15 (1931): 5-42; Michele Barbi, "Il canto di Farinata" (Farinata Kantosu), *Studi Danteschi* 8 (1924): 87-109.

4. Gramsci, *Cehennem*'in 10. Kantosu üzerine görüşlerine Cosmo'nun verdiği yanıtı dair, Tatiana Schucht'a yazdığı 21 Mart 1932 tarihli mektupta, yorumlar yapar:

Profesör Cosmo'nun Dante'nin *Cehennem*'i hakkındaki görüşlerini okudum. Önerileri ve bibliyografik referansları için ona müteşekkirim. Ne var ki, listelediği dergileri almanın bir işe yarayacağına inanmıyorum. Neden alayım ki? Eser hakkında bir makale yazmak isteseydim, bu yazılar yeterli olmazdı (ya da en azından bana yeterli gelmezdi ve kısıtlanmış ve tatmin olmamış bir ruh haline sebep olurlardı). Kendi adıma zamandan bağımsız bir şeyler yazınam için Michele Barbi'nin *Studi Danteschi*'si gibi abidevi dergilere takılıp kalmam yanlış olur. Zira bunlarda do-

laylı yoldan ulaşılabilir ya da gerekli olabilecek fikirlere ulaşmam. Dante hakkındaki literatür öyle fazla ve boğucu ki, konu hakkında bir şeyler yazmanın tek amacı bana göre olası en kursuz biçimde ve en az kelimeyle gerçekten yeni bir şeyler söylemek olacaktır. Profesör Cosmo'nun, Dante uzmanlarının profesyonel hastalığına yakalandığını sanıyorum. Önerileri harfiyen yerine getirilecek olsa tam bir kitap bile yazılabilir. Benim sergilediğim kanto yorumunun, görece yeni ve okunmaya değer olduğunu bilmem bana yeter de artar bile. Kapatılmış bir adam olarak benim insanlığım için, baştan bana gereksiz görünmeyecek birkaç sayfa not üretebilmem, sevinmem için yeterli olacaktır.

Madde 87. ... tuğla eklemek görevi konusunda tek bir ışığa bile tahammül edilmemesi gerektiğinden...

1. "Rastignac", Vincenzo Morello'nun kullandığı bir mahlastı. Vincenzo Morello'nun (yarısı Roma'daki Casa di Dante'de yaptığı konuşmanın metninden oluşan) Dante üzerine kısa kitabı hakkında bakınız, Defter 4 Madde 83, not 1 ve ilişkili dipnotlar.

Madde 88. *Shaw ve Gordon Craig*

1. Bakınız, Aldo Sorani, "Gordon Craig e il teatro" (Gordon Craig ve tiyatro), *Il Marzocco*, 1 Kasım 1931 (XXXVI, 44).

Bu not Defter 4'ün el yazmasının 7v. sayfasında ikinci satırda son bulmaktadır. Sayfanın gerisi boştur.

Madde 90. *Katolik integralistler, Cizvitler, modernistler*

1. Ugo Mioni için bakınız, Defter 3 Madde 63, not 17 ve ilişkili dipnotlar; Madde 100.

2. Ugo Mioni'nin imzasız yazısı, *Manuale di Sociologia* (Torino: Marietti, 1932), *La Civiltà Cattolica* 83 (20 Ağustos 1932): 391-92.

Katolik integralistler ve Cizvitler hakkında bakınız, diğerlerinin yanı sıra, Defter 5 Madde 1 ve ilişkili dipnotlar.

3. Fransa sosyal haftaları (*semaines sociales de France*), uzmanlar tarafından teoloji, felsefe ve sosyal bilimler alanlarında Katolikler arasında sosyal adalet konularına dair bir farkındalık ve bir yaklaşım geliştirmek amacıyla kurslar ve atölyeler düzenledikleri yıllık etkinliklerdir. "Sosyal haftaların" 1904'teki kuruluşu öncelikle Papa XIII. Leo'nun *Rerum novarum* genelgesinde duyurduğu sosyal doktrinler sayesinde ol-

514 Hapishane Defterleri - Defter 4 Notlar

muştur. Benzer “sosyal haftalar” İtalya’da ve başka ülkelerde de organize edilmiştir.

4. Ferdinando Cavallera, *Précis de la doctrine sociale catholique* (Paris: Editions Spes, tarihi belirsiz), s. 129.

Madde 91. İtalyan aydınlarının kozmopolit karakteri

1. Arturo Pompeati, “Tre secoli di italianismo in Europa” (Avrupa’da Üç Yüzyıllık İtalyancılık), *Il Marzocco* 37, no. 10 (6 Mart 1932). Pompeati’nin makalesi, Antero Meozzi’nin on beşinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla dek İtalyan edebiyatının Avrupa’daki etkisi ve yayılışı hakkındaki *Azione e diffusione della letteratura italiana in Europa: Sec. XV-XVI-I* (Pisa: Vallerini, 1932) adlı kitabına dair bir tartışmayı içermektedir fakat Gramsci’nin burada kaydettiği bibliyografik bilgiyi vermemektedir. Gramsci, detayları aynı kitabın Benedetto Croce tarafından yapılan bir incelemesinden almıştır. Buna dair bilgiyi de ileriki satırlarda vermektedir.

Dante ve Ariosto üzerine monografların yanı sıra bazı modern yazarların müzikle ilişkisi üzerine makaleler de yazmış edebiyat eleştirmeni Arturo Pompeati (1880-1961), en çok İtalyan edebiyatı üzerine çok ciltli bir çalışmasıyla tanınmaktadır.

2. Meozzi’nin kitabındaki üç bölüm sırasıyla yurt dışındaki İtalyan yazarlar, İtalya’daki yabancı yazarlar ve onun deyimiyle “İtalyancılığın” yayılma kanalları ile ilgilidir.

3. Benedetto Croce, Meozzi incelemesi, *Azione e diffusione della letteratura italiana in Europa*, *La Critica* 30, no. 3 (20 Mayıs 1932): 217-18.

Madde 92. Kültürel konular

1. Ezio Levi, *Castelli di Spagna* (Milano: Treves, 1931).

Ezio Levi (1884-1941), ortaçağdan Rönesans’a kadar İtalyan ve İspanyol şiiri üzerine bazı kitaplar yazdı. Yazılarında İspanyol kültürü üzerindeki Arap etkisini de işledi. Gramsci, Ezio Levi’nin eserine Defter 5 Madde 42 ve 123’te de değiniyor.

2. Angel Gonzalez Palencia’nın İslam mirası üzerine eseri, Ezio Levi tarafından şu makalede ele alındı: “La luce della mezzaluna” (Hilal’in Işığı), *Il Marzocco* 37, no. 22 (29 Mayıs 1932).

Madde 93. Aydınlar. İngiliz kültürü üzerine kısa notlar

1. Guido Ferrando, “Libri nuovi e nuove tendenze nella cultura ing-

lese" (İngiliz kültüründe yeni kitaplar ve yeni akımlar), *Il Marzocco* 37, no. 16 (17 Nisan 1932).

Guido Ferrando'nun İngiliz kültürü üzerine başka bir makalesi hakkında diğer bir not için bakınız, Defter 9 Madde 87.

Madde 94. Konkordato

1. Raffaello Jacuzio'nun İtalya'da konkordatoya paralel olarak çıkarılan yeni yasalara dair yorumuna ilişkin bibliyografik bilgi şu imzasız makaleden alınmıştır: *La Civiltà Cattolica* 83 (3 Eylül 1932): 492-93. Alıntı da bu kaynaktır.

Konkordato için bakınız, Defter 4 Madde 53, not 1.

Katolik Hareket için bakınız, Defter 1, "Notlar ve Karalamalar", not 2.

Alfredo Rocco için bakınız, Defter 2 Madde 25, not 1.

Madde 95. Ast sınıfların tarihi

1. Gramsci'nin Pietro Ellero'nun toplumsal konulara dair kitabı hakkındaki bilgi kaynağı şu makaledir: "Il pensiero sociale di S. Agostino: La funzione disciplinatrice del cristianesimo" (St Augustine'nin toplumsal düşüncesi: Hristiyanlığın disiplin işlevi), *La Civiltà Cattolica* 83 (3 Eylül 1932): 434-47. Gramsci'nin, dikkatini makaledeki şu pasaj çekmiş olabilir: "Toplumsal konular üzerine kitabında -kayıtsız kalınan- Pietro Ellero, İncil'in "asla yönetici, asker, saray mensubu, tebaa ya da asi olmayacak" yurttaşları biçimlendiren anti siyasal prensiple yazıldığını öne sürer" (s. 435).

BAŞLIKLARA YA DA İLK KELİMELERE GÖRE NOTLARIN SIRLANIŞI

DEFTER 3

17	Madde 1	<i>Fransız aydınlar</i>
18	Madde 2	<i>Julien Benda</i>
20	Madde 3	<i>Alman aydınlar</i>
21	Madde 4	<i>Emmanuel Berl</i>
23	Madde 5	<i>Amerika</i>
25	Madde 6	<i>Gençler ne düşünüyor?</i>
26	Madde 7	<i>Halk (!), Kamu (!)</i>
26	Madde 8	<i>Peder Bresciani'nin soyu</i>
27	Madde 9	<i>On'lar akademisi</i>
28	Madde 10	<i>Proudhon ve İtalyan aydınlar (Raimondi, Jahier)</i>
29	Madde 11	<i>Amerikanizm</i>
30	Madde 12	<i>David Lazzaretti</i>
33	Madde 13	<i>Peder Bresciani'nin soyu. Alfredo Panzini: Vita di Cavour</i>
34	Madde 14	<i>Egemen sınıfın tarihi ve ast sınıfların tarihi</i>
34	Madde 15	<i>Ettore Ciccotti</i>
35	Madde 16	<i>Ortaçağ komününde halk sınıfının siyasi gelişimi</i>
37	Madde 17	<i>1917</i>
37	Madde 18	<i>Ast sınıfların tarihi</i>
38	Madde 19	<i>Gençlik sorunu</i>

518 Hapishane Defterleri - Maddelerin Sıralaması

38	Madde 20	<i>Dönemsel belgeler</i>
38	Madde 21	<i>1914 öncesi İtalyan diplomasisi</i>
39	Madde 22	<i>Lorianizm</i>
40	Madde 23	<i>Loria</i>
40	Madde 24	<i>Risorgimento motifleri. Sicilya ayrılıkçılığı</i>
41	Madde 25	<i>Katolikler'in İtalya'daki rolü (Katolik Hareket)</i>
42	Madde 26	<i>Amerika ve Avrupa</i>
42	Madde 27	<i>Prens Karl Rohan</i>
42	Madde 28	<i>Dergi ve gazete türleri</i>
43	Madde 29	<i>Catalogo dei cataloghi del libro italiano</i>
43	Madde 30	<i>Başka bir bibliyografik yayın</i>
43	Madde 31	<i>Dergi ve gazete türleri</i>
45	Madde 32	<i>"Rendre la vie impossible?"</i>
45	Madde 33	<i>Birtakım hataların kaynağı</i>
46	Madde 34	<i>Geçmiş ve bugün</i>
47	Madde 35	<i>Giuseppe Rensi</i>
47	Madde 36	<i>Kültürel konular</i>
48	Madde 37	<i>Peder Bresciani'nin soyu</i>
48	Madde 38	<i>Peder Bresciani'nin soyu. A. Panzini: Vita di Cavour</i>
53	Madde 39	<i>Geçmiş ve bugün</i>
53	Madde 40	<i>Reform ve Rönesans</i>
54	Madde 41	<i>Peder Bresciani'nin soyu</i>
55	Madde 42	<i>Geçmiş ve bugün</i>
57	Madde 43	<i>Geçmiş ve bugün</i>
57	Madde 44	<i>Geçmiş ve bugün</i>
58	Madde 45	<i>Geçmiş ve bugün</i>
58	Madde 46	<i>Geçmiş ve bugün</i>
61	Madde 47	<i>Siyaset bilimi ve pozitivistler</i>
62	Madde 48	<i>Geçmiş ve bugün. Kendiliğindenlik ve bilinçli önderlik</i>
66	Madde 49	<i>Kültürel konular. İdeolojik materyal</i>
67	Madde 50	<i>Konkordato</i>
67	Madde 51	<i>Geçmiş ve bugün</i>
67	Madde 52	<i>Erdemin rezillikleri</i>
68	Madde 53	<i>Geçmiş ve bugün. Fransız dizilerindeki romantizm etkisi</i>

68	Madde 54	<i>Emilio Bodrero</i>
69	Madde 55	<i>Geçmiş ve bugün. Otto Kahn</i>
70	Madde 56	<i>Organik merkezîyetçilik kavramı ve rahip kastı</i>
70	Madde 57	<i>Peder Bresciani'nin soyu. Papini</i>
71	Madde 58	<i>Dergi ve gazete türleri. Voce-Leonardo tarzı</i>
71	Madde 59	<i>Geçmiş ve bugün. Fransa'nın entelektüel etkisi</i>
72	Madde 60	<i>Geçmiş ve bugün</i>
72	Madde 61	<i>Kuşaklar arası çekişme</i>
73	Madde 62	<i>Geçmiş ve bugün</i>
74	Madde 63	<i>Peder Bresciani'nin soyu</i>
78	Madde 64	<i>Peder Bresciani'nin soyu</i>
79	Madde 65	<i>Massimo Lelj, Il Risorgimento dello spirito italiano: 1725-1861</i>
79	Madde 66	<i>Lorianizm ve barok tarzı. Paolo Orano</i>
79	Madde 67	<i>Seçim hileleri (Gerrymandering)</i>
80	Madde 68	<i>Amerikanizm</i>
80	Madde 69	<i>Ütopyalar ve felsefi romanlar</i>
81	Madde 70	<i>Frère Vedremo</i>
81	Madde 71	<i>Ütopyalar ve felsefi romanlar</i>
82	Madde 72	<i>Bilim sayfaları</i>
82	Madde 73	<i>Peder Bresciani'nin soyu. Luigi Capuana</i>
84	Madde 74	<i>Giulio Bertoni ve dilbilim</i>
86	Madde 75	<i>Ütopyalar ve felsefi romanlar</i>
86	Madde 76	<i>Dil sorunu ve İtalyan aydın sınıfları</i>
90	Madde 77	<i>Ruhban sınıfı, kilise mülkiyeti ve kişisel ya da gerçek mülkiyetin analog formları</i>
90	Madde 78	<i>Peder Bresciani'nin soyu. Popüler dizi romanlar</i>
92	Madde 79	<i>Dil sorunu</i>
92	Madde 80	<i>İtalyanlar'a özgü şovenizm</i>
93	Madde 81	<i>Federico Confalonieri</i>
94	Madde 82	<i>Fransız ve İtalyan tarihsel kültürü</i>
96	Madde 83	<i>Geçmiş ve bugün</i>
97	Madde 84	<i>II. Vittorio Emanuele'nin ölümü</i>
97	Madde 85	<i>Arturo Graf</i>
98	Madde 86	<i>Lorianizm. Alfredo Trombetti</i>
100	Madde 87	<i>İtalyan aydın sınıflarının ortaçağın başlarındaki oluşumuna dair</i>

520 Hapishane Defterleri - Maddelerin Sıralaması

103	Madde 88	<i>İtalyan aydınlarının tarihsel formasyonu çalışması</i>
104	Madde 89	<i>Lorianizm</i>
104	Madde 90	<i>Ast sınıfların tarihi</i>
106	Madde 91	<i>Peder Bresciani'nin soyu. Kitap fuarı</i>
106	Madde 92	<i>Federico Confalonieri</i>
106	Madde 93	<i>Giovanni Cena</i>
106	Madde 94	<i>Peder Bresciani'nin soyu. Polifilo</i>
107	Madde 95	<i>Peder Bresciani'nin soyu</i>
108	Madde 96	<i>Peder Bresciani'nin soyu. Popüler romanlar</i>
109	Madde 97	<i>Konkordato</i>
109	Madde 98	<i>Spartaküs</i>
110	Madde 99	<i>Sayıların hukuku</i>
110	Madde 100	<i>Peder Bresciani'nin soyu. Popüler edebiyat</i>
110	Madde 101	<i>Peder Bresciani'nin soyu. İtalyan edebiyatının anti popüler ya da popüler olmayan ulusal karakteri</i>
111	Madde 102	<i>Geçmiş ve bugün. Gazetecilik okulu</i>
111	Madde 103	<i>Risorgimento ve devrimci sınıflar</i>
112	Madde 104	<i>Popüler edebiyat. Amerikalı işçilerin yazıları antolojisi</i>
112	Madde 105	<i>Lorianizm. Amerikan fıstığı ve yağı</i>
113	Madde 106	<i>Prof. H. de Vries de Heekelingen</i>
113	Madde 107	<i>Risorgimento sürecinde toplumsal sınıflar.</i>
113	Madde 108	<i>Personel hatası</i>
114	Madde 109	<i>Peder Bresciani'nin soyu. Italo Svevo ve İtalyan edebiyatçılar</i>
115	Madde 110	<i>Ulus donatmak</i>
115	Madde 111	<i>Lorianizm</i>
115	Madde 112	<i>Corrado Barbagallo</i>
116	Madde 113	<i>Ütopyalar</i>
116	Madde 114	<i>Geçmiş ve bugün</i>
116	Madde 115	<i>İtalyan eğitilmiş sınıfların uluslararası işlevi</i>
117	Madde 116	<i>İtalyan eğitilmiş sınıfların uluslararası işlevi</i>
118	Madde 117	<i>İtalyan göçü ve İtalyan eğitilmiş sınıfların kozmopolit işlevi</i>
119	Madde 118	<i>Ulusal tarih ve kültür tarihi (Avrupa veya uluslararası)</i>

119	Madde 119	<i>Geçmiş ve bugün. Ajitasyon ve propaganda</i>
121	Madde 120	<i>Antonio Fradeletto</i>
121	Madde 121	<i>Peder Bresciani'nin soyu</i>
122	Madde 122	<i>İtalyan diplomasisi. Costantino Nigra ve Wuchali Sözleşmesi</i>
123	Madde 123	<i>Acınası İtalyan</i>
123	Madde 124	<i>Göç</i>
123	Madde 125	<i>Luigi Castellazzo, Mantua duruşması ve Avusturya idaresi altındaki diğer duruşmalar</i>
125	Madde 126	<i>İtalyan eğitilmiş sınıfların formasyonu ve kozmopolit işlevi</i>
125	Madde 127	<i>Risorgimento</i>
126	Madde 128	<i>Machiavelli ve Emanuele Filiberto</i>
126	Madde 129	<i>İtalyan diplomasisi</i>
126	Madde 130	<i>İtalyan kültürü</i>
127	Madde 131	<i>İtalyan diplomasisi</i>
127	Madde 132	<i>Lorianizm. Paolo Orano</i>
127	Madde 133	<i>Carlo Flumiani, I gruppi sociali: Fondamenti di scienza politica</i>
127	Madde 134	<i>Piero Pieri, Il regno di Napoli dal luglio 1799 al marzo 1806</i>
128	Madde 135	<i>Tarih ve anti tarih</i>
129	Madde 136	<i>Peder Bresciani'nin soyu</i>
129	Madde 137	<i>İtalyan aydın sınıfının oluşumu</i>
130	Madde 138	<i>Peder Bresciani'nin soyu. Alfredo Panzini</i>
131	Madde 139	<i>Geçmiş ve bugün</i>
131	Madde 140	<i>Katoliklik ve sekülerizm. Din ve bilim</i>
132	Madde 141	<i>İtalyan aydınlarının uluslararası işlevi</i>
132	Madde 142	<i>Devlet faaliyetinin sınırları</i>
133	Madde 143	<i>1914</i>
134	Madde 144	<i>Rönesans</i>
134	Madde 145	<i>İtalyan ve Fransız kültürü ve akademiler</i>
134	Madde 146	<i>Kipling</i>
134	Madde 147	<i>İtalyan aydınları. Carducci</i>
135	Madde 148	<i>İtalyan edebiyatının negatif popüler-ulusal karakteri</i>
136	Madde 149	<i>Popüler edebiyat. Verne ve harika serüvenler</i>

522 Hapishane Defterleri - Maddelerin Sıralaması

		<i>edebiyatı</i>
137	Madde 150	<i>Popüler edebiyat. Emilio De Marchi</i>
137	Madde 151	<i>İtalyan edebiyatının negatif popüler-ulusal karakteri</i>
138	Madde 152	<i>“Spectator” = Mario Missiroli</i>
138	Madde 153	<i>Popüler edebiyat. Dedektif romanı üzerine notlar</i>
139	Madde 154	<i>İtalyan edebiyatının negatif ulusal-popüler karakteri</i>
140	Madde 155	<i>Yeni mimari</i>
140	Madde 156	<i>Lorianizm. Trombetti ve dilde tekhaynakçılık.</i>
142	Madde 157	<i>Liderler ve liderlik edilenler arasındaki ayrım</i>
144	Madde 158	<i>1848-49’un tarihsel konjonktürü</i>
144	Madde 159	<i>Risorgimento</i>
144	Madde 160	<i>İtalya’nın iktisadi yapısı</i>
145	Madde 161	<i>XIII. Leo</i>
145	Madde 162	<i>1848-49’un tarihsel konjonktürü</i>
146	Madde 163	<i>Alessandro Luzio’nun Risorgimento ?tarihi?</i>
146	Madde 164	<i>Dinsel hareket üzerine notlar. La Civiltà Cattolica’nın editörleri</i>
148	Madde 165	<i>Italo Toscani</i>
148	Madde 166	<i>Geçmiş ve bugün</i>

DEFTER 4

151	Madde 1	Bir dünya kavrayışını açıklamak için?
153	Madde 2	<i>De Man'ın kitabı</i>
154	Madde 3	<i>Marksizmin iki yanı</i>
159	Madde 4	<i>Makyavelizm ve Marksizm</i>
159	Madde 5	<i>Tarihsel materyalizm ve pratik kriterler ya da tarihsel ve siyasi yorum kanunları</i>
162	Madde 6	<i>Roberto Ardigo</i>
165	Madde 7	<i>Üstyapılar ve bilim</i>
166	Madde 8	<i>Machiavelli ve Marx</i>
167	Madde 9	<i>Marksizm repertuarı</i>
168	Madde 10	<i>Marx ve Machiavelli</i>
168	Madde 11	<i>Marksizmin temel sorunları</i>
169	Madde 12	<i>Yapı ve üstyapı</i>
170	Madde 13	<i>Halkın El Kitabı üzerine notlar ve eleştirel değerlendirmeler</i>
172	Madde 14	<i>"Ortodoksi" kavramı</i>
172	Madde 15	<i>Croce ve Marx</i>
174	Madde 16	<i>Halkın El Kitabı'nın teleolojisi</i>
175	Madde 17	<i>İçkinlik ve Halkın El Kitabı</i>
176	Madde 18	<i>Düşünme tekniği</i>

524 Hapishane Defterleri - Maddelerin Sıralaması

177	Madde 19	Halkın El Kitabı'ndaki "teknik araç"
178	Madde 20	Croce ve Marx
179	Madde 21	Düşünme tekniği
179	Madde 22	Croce ve Marx. İdeolojilerin değeri
180	Madde 23	Halkın El Kitabı ve sosyolojik yasalar
180	Madde 24	Restorasyon ve tarihselcilik
181	Madde 25	Halkın El Kitabı üzerine notlar
183	Madde 26	Halkın El Kitabı ve "nihai sebep"
183	Madde 27	Teleoloji
183	Madde 28	Antonio Lovecchio, <i>Filosofia della prassi e filosofia dello spirito</i>
184	Madde 29	Machiavelli
184	Madde 30	De Man'ın kitabı
185	Madde 31	Georges Sorel'den
190	Madde 32	Halkın El Kitabı
191	Madde 33	Bilmekten anlamaya ve hissetmeye pasajı. . .
192	Madde 34	"Tarihsel materyalizm" in adlandırılmasına dair
192	Madde 35	"İdeoloji" kavramının kökeni üzerine
193	Madde 36	"Edebi" değerlendirme kriterleri
194	Madde 37	İdealizm-pozitivizm. [Bilginin "nesnelliği?"]
195	Madde 38	Yapı ve üstyapılar arasındaki ilişkiler
207	Madde 39	Halkın El Kitabı üzerine
207	Madde 40	Felsefe ve ideoloji
208	Madde 41	Bilim
210	Madde 42	Giovanni Vailati ve bilimsel dil
212	Madde 43	"Gerçeğin nesnelliği" ve Prof. Lukács
212	Madde 44	Sorel
214	Madde 45	Yapı ve üstyapılar
216	Madde 46	Felsefe-siyaset-iktisat
216	Madde 47	Gerçeğin nesnelliği ve Engels
217	Madde 48	Henri De Man'ın kitabı
218	Madde 49	Aydınlar
230	Madde 50	Genel okul
235	Madde 51	Beyin gücü ve kas gücü
235	Madde 52	Amerikanizm ve Fordizm
240	Madde 53	Konkordatolar ve uluslararası sözleşmeler
246	Madde 54	1918

246	Madde 55	İlk ve orta öğretimdeki eğitsel kaide
252	Madde 56	Machiavelli ve siyaset fenomeninin "otonomisi"
254	Madde 57	Vincenzo Cuoco ve pasif devrim
254	Madde 58	[Popüler edebiyat]
254	Madde 59	[Ast sınıfların tarihi]
255	Madde 60	Kültürel konular
256	Madde 61	Felsefe-ideoloji, bilim-doktrin
257	Madde 62	Askeri ve siyasi hüner
258	Madde 63	Sorel-Croce yazışmaları
258	Madde 64	"Tarih ve anti tarih."
258	Madde 65	Geçmiş ve bugün
258	Madde 66	Siyasetteki askeri unsur
262	Madde 67	Güçlü ulusların göreceli büyüklükleri
262	Madde 68	E. Scarfoglio'ya ait <i>Il libro di don Chisciotte</i>
263	Madde 69	Siyasal partiler üzerine
264	Madde 70	Sorel, Jakobenler, şiddet
264	Madde 71	Bilim
264	Madde 72	Yeni aydın
265	Madde 73	Lorianizm
265	Madde 74	G. B. Angioletti
266	Madde 75	Geçmiş ve bugün
266	Madde 76	Vittorio Macchioro ve Amerika
267	Madde 77	Dergi ve gazete türleri
268	Madde 78	İlahi Komedyâ'da "yapı ve şiir" sorunu...
269	Madde 79	"İfade edilmemiş"in eleştirisi?
270	Madde 80	Plinius'a göre, Sicyonlu Timanthes...
271	Madde 81	Guido Cavalcanti'nin ölüm tarihi
271	Madde 82	Guido'nun kibri
272	Madde 83	Vincenzo Morello. Dante, Farinata, Cavalcante
276	Madde 84	İlahi Komedyâ'da, "tasvirden seragat"
277	Madde 85	"Il cieco Tiresia" başlıklı "Sotto la Mole" yazılarından biri...
277	Madde 86	Cavalcante ile Farinata'ya dair bazı bölümler aktarıyorum?
279	Madde 87	... tuğla eklemek görevi konusunda tek bir ışığa bile tahammül edilmemesi gerektiğinden...

526 Hapishane Defterleri - Maddelerin Sıralaması

279	Madde 88	<i>Shaw ve Gordon Craig</i>
279	Madde 89	<i>Kültürel konular</i>
280	Madde 90	<i>Katolik integralistler, Cizviller, modernistler</i>
281	Madde 91	<i>İtalyan aydınlarının kozmopolit karakteri</i>
282	Madde 92	<i>Kültürel konular</i>
282	Madde 93	<i>Aydınlar. İngiliz kültürü üzerine kısa notlar</i>
285	Madde 94	<i>Konkordato</i>
285	Madde 95	<i>Ast sınıfların tarihi</i>

DIZIN

A

Abbo, Pietro, 58, 336
Abbott, E., 437
Abetti, Giorgio, 351
Abramovich, Rafael, 471
Acerbo, Giacomo, 297, 396
Adams, John 295
Adler 155, 185, 315, 329, 424, 447
Adolfo Orvieto 107, 382
Aeschylus, 382
Agesilao Milano 488
Agliardi, Antonio 41, 42, 310
Agnelli, Giovanni 219, 351, 469, 486
Ainslie, D 436, 482, 483, 501
Alberti, Leon Battista 146
Aldington, Richard, 293
Alexander I (Sirp,Hirvat, Sloven Kral 1921-1929, Yugoslavyya Krali, r929-r934) 490
Alexander VI (Rodrigo Borgia) 376
Alvaro, Corrado, 29, 303
Amaro, L., 386
Amendola, Giovanni, 427
Amicucci, Ermanno 96, 376, 377
Ancus Marcius, 307
Anderson, E., 445
Andler, Charles, 186, 188, 448, 449
Andoux, Marguerite, 112
Andrea da Barberino, 350
Andriulli, Giuseppe 127, 399
Angeli, Diego, 192, 451

Angioletti, Giovanni Battista, 161, 162, 265, 428, 494, 525
Aniello, Tommaso, bakınız
Masaniello Anile, Antonino, 369
Ansaldo, Giovanni, 353, 487
Antonelli, Pietro, 122, 395
Antonielli, Ugo, 99
Arcari, Paolo, 48, 309, 322, 501
Ardigò, Roberto, 68, 162, 163, 165, 343, 419, 428, 523
Arese, Francesco 146
Ariaghi, C 487
Arias, Paolo Enrico 270, 505
Ariosto, Ludovico, 514
Aristoteles 219, 319
Atkinson, N., 254
Auber, Daniel, 370
Augustine, Saint, 70, 218, 346, 510, 515

B

Babeuf, Francois-Noël 186, 448, 449
Baccelli, Guido, 97, 377
Bacchelli, Riccardo, 26, 298, 299, 301
Bachi, Riccardo, 37, 306
Bacon, Francis, 81, 356
Bainville, Jacques, 95, 375
Bakunin, Mikhail, 27, 300, 301
Balbo, Cesare 132, 144, 404, 411, 412
Balzac, Honoré de, 139, 340
Bandiera, Attilio, 113, 387
Bandiera, Emilio, 113, 387

- Baratieri, Oreste 122, 395
 Baratonio, Adelchi 183, 445
 Barbagallo, Corrado 35, 115, 255, 306, 389, 432, 485, 486, 520
 Barbano, O. M 97, 377
 Barbarich, Eugenio 117, 390
 Barbaro, Umberto 154, 424
 Barbera, Mario 194, 452
 Barberis 112, 386
 Barbi, Michele 277, 278, 279, 501, 507, 512
 Barbusse, Henri, 22, 112, 296, 386
 Barrès, Maurice, 121, 294, 394
 Bartoli, Matteo Giulio, 84, 85, 86, 99, 104, 359, 360, 361, 379, 381
 Barzellotti, Giacomo 31, 32, 304
 Basta, Giorgio 117, 390, 391
 Battaglia, Felice, 446
 Baudelaire, Charles, 346
 Bauer, Otto 44, 315
 Bazin, René, 48, 322
 Bellonci, Goffredo 82, 356
 Beltrami, Luca, 106, 107, 381, 382
 Bemporad, Enrico, 57, 334, 349
 Benda, Julien, 18, 19, 20, 293, 294, 517
 Benedict, Saint (Norciali) 364
 Benini, Rodolfo 210, 462
 Benoist, Charles 166
 Berge, André, 17, 293
 Bergin, Thomas G., 469
 Bergson, Henri-Louis, 18, 154, 155, 293, 329, 436, 463
 Bernanos, Georges 48, 323
 Jacques-Henry, 51
 Bernardo 397, 495
 Bernheim, Ernst 159, 426, 427
 Bernstein, Eduard, 186, 188, 427, 448, 449
 Bertarelli, Ernesto 82, 356
 Berth, Edouard, 389
 Berti, Giuseppe, 427, 481
 Bertoni, Giulio, 84, 85, 359, 360, 361, 519
 Bianchi, Michele 76, 349
 Biggini, Carlo Alberto, 132, 133, 405
 Bigongiari, D 480
 Bismarck, Otto von, 24, 262
 Blanqui, Louis-Auguste, 186, 449
 Blasi, Ferruccio, 360
 Bloch, Joseph, 443, 457, 458
 Boccaccio, Giovanni, 406
 Bodrero, Emilio 28, 68, 302, 343, 344, 518
 Boito, Arrigo, 346
 Bollea, Luigi Cesare, 49, 325
 Bombacci, Nicola 329, 330
 Bonfadini, Romualdo, 124, 397, 398
 Bonghi, Ruggero, 77, 258, 349, 490
 Bonneff, M., 112
 Bonomelli, Geremia 41, 310, 311
 Bonomi, Paolo, 41, 42
 Boothby, Guy Newell, 108, 383
 Bordiga, Amadeo, 337, 345
 Borgese, Giuseppe Antonio, 82, 356
 Borgia, Cesare, 429
 Borsa, Mario, 255, 486, 487

- Botti, Mario, 278, 512
 Boulanger, Georges-Ernest, 458, 459
 Bourget, Paul 48, 193, 322, 452
 Boussenard, Louis-Henri, 91, 369
 Boutet, Edoardo, 107, 382
 Bovio, Corso, 265, 493, 494
 Brahmabandhav 148, 415
 Brandileone, Francesco, 101, 379, 380
 Bresciani, Antonio, 26, 33, 48, 51, 54, 70, 74, 78, 82, 90, 106, 107, 108, 110, 114, 121, 129, 130, 161, 162, 298, 299, 304, 322, 324, 325, 328, 345, 348, 352, 357, 368, 381, 382, 383, 384, 387, 394, 402, 403, 517, 518, 519, 520, 521
 Brown, Alison, 409
 Brucculeri, Angelo 146, 217, 414, 416, 468
 Bruers, Antonio, 52, 326
 Bruno, Giordano, 139, 176, 357, 384, 410, 435, 483
 Brunot, Ferdinand, 88, 367
 Bucco, Ercole, 330
 Bukharin, Nikolai, 329, 427, 429, 430, 431, 434, 435, 437, 438, 450, 452, 465
 Bulferetti, Domenico 30, 31, 32, 303, 484
 Bull, George, 317
 Buonaiuti, Ernesto 401
 Büyük Peter 224
 193, 452
 Cabiati, Attilio, 82, 356
 Cadorna, Luigi, 308
 Cafiero, Carlo 27, 300, 301, 304
 Cairnes, John Elliot, 210
 Calabresi, Carlo, 148, 416
 Calderoni, Mario, 462
 Calles, Plutarco Elias, 227, 470
 Calza, Arturo, 121, 122, 394, 395
 Cambon, Victor, 54, 328
 Camerana, Giovanni, 346
 Cameroni, Agostino 42, 310
 Camis, Mario 179, 441
 Campanella, Tommaso, 132, 356, 405, 483
 Camper, Petrus 86, 363
 Campi, Scipione, 117
 Campus, Giovanni, 84, 85, 361
 Canaletti Gaudenti, A., 254
 Cantù, Cesare, 510
 Capello, Bianca, 91, 370, 371
 Caprioglio, Sergio, 407
 Capuana, Luigi, 82, 83, 357, 491, 519
 Carano-Donvito, Giovanni, 487
 Carducci, Giosuè, 124, 134, 135, 161, 248, 332, 347, 398, 406, 407, 427, 480, 481, 491, 521
 Carlo Alberto (Kral) 132, 405, 411, 414
 Carlyle, Thomas, 490
 Caroncini, Alberto, 322
 Carr, H. Wildon, 452
 Casati, Gabrio, 411, 413, 480
 Casati, Giovanni, 129, 402
 Casella, Mario, 84, 361
 Casini, Tito, 350
- C**
- Cabanis, Pierre-Jean-Georges,

- Cassel, Gustav, 144
 Castellazzo, Luigi, 123, 124, 396, 397, 398, 521
 Cattaneo, Carlo⁴³, 313
 Cavalcanti, Cavalcante, 497, 498
 Cavalcanti, Guido, 271, 273, 274, 502, 503, 505, 506, 525
 Cavallera, Ferdinando, 281, 514
 Cavour, Count (Camillo Benso), 33, 48, 49, 50, 51, 52, 144, 246, 290, 304, 305, 324, 326, 412, 413, 479, 517, 518
 Cecchi, Emilio, 82, 356
 Cena, Giovanni 97, 106, 377, 378, 381, 520
 Cesi, Federico 81, 355, 356
 Ceva, B 462
 Charlemagne, emperor, 87, 89, 102
 Charles I, (Anjoulu, Napoli-Sicilya Kralı, 1246-128 5), 338
 Charles V, (İspanya Kralı [Charles I], 1516-1556 ve Kutsal Roma İmparatoru, 1519-1556), 112
 Charlotte Napoleon, Prenses, 451
 Chénier, André, 369
 Chesterton, G. K., 136, 139, 409
 Chiòrboli, Ezio, 86, 362, 363
 Scozzese 57, 305, 306, 335
 Ciccotti, Ettore, 34, 35, 37, 57, 422, 443, 517
 Cicero, Marcus Tullius, 249
 Cicognani, Bruno, 139, 410
 Cione, Edmondo, 131, 132, 404
 Cipolla, Carlo, 60, 337
 Citanna, Giuseppe, 270, 504
 Clemenceau, Georges, 156, 186, 212, 213, 354, 425, 465
 Cocchia, Enrico, 104
 Colletta, Pietro, 257, 487
 Collingwood, R. G., 483
 Comisso, Giovanni, 114
 Compagni, Dino, 268, 271, 503, 505
 Compagnoni, Giuseppe, 193
 Comte, Auguste, 62, 367
 Condillac, Etienne-Bonnot de, 193, 423, 452
 Condorcet, Antoine-Nicolas de, 51, 325
 Confalonieri, Federico, 93, 94, 106, 124, 147, 375, 381, 397, 398, 414, 519, 520
 Coppola, Francesco 42, 121, 311, 394
 Corbino, Orso Mario, 357
 Cormon, Eugène, 382
 Carlo Ottavio, 311
 Corradini, Enrico 121, 123, 394, 396, 456
 Cortese, Nino 111, 112, 385, 386
 Cosmo, Umberto, 277, 279, 420, 496, 497, 498, 509, 510, 511, 512, 513, 525
 Costa, Andrea 27, 45, 300, 317
 Craig, Gordon, 279, 513, 526
 Crémieux, Benjamin, 388
 Crespi, Angelo, 255, 487
 Crispi, Francesco, 113, 120, 123, 377, 387, 391, 392, 396
 Crispolti, Filippo, 48, 323
 Crivellucci, Amedeo, 427
 Croce, Benedetto 19, 40, 42, 65,

85, 86, 96, 127, 128, 132, 140,
153, 154, 155, 156, 160, 161,
167, 172, 173, 174, 176, 177,
178, 179, 183, 184, 189, 193,
194, 213, 215, 216, 219, 252,
253, 255, 258, 268, 270, 278,
281, 282, 293, 305, 309, 319,
360, 361, 362, 376, 380, 401,
404, 410, 423, 424, 425, 426,
427, 429, 431, 432, 433, 434,
435, 436, 439, 440, 442, 444,
445, 450, 452, 466, 467, 476,
480, 481, 482, 483, 484, 486,
488, 489, 496, 498, 500, 501,
504, 511, 514, 523, 524, 525,
Crosby, Ernest, 137, 408
Cuoco, Vincenzo, 254, 418, 484,
525
Czobel, E., 422

D

Da Como, Ugo, 93, 94, 375
Da Pozzo, Giovanni, 506
Dal Pane, Luigi 486
Dante Alighieri 34
Danton, Georges-Jacques, 107,
108, 382
Darwin, Charles, 439
Daudet, Leon 73, 347
De Bernardi, Mario, 34, 305
De Bosdari, Alessandro, 38, 39,
126, 308, 399
De Castro, Giovanni, 47
De Maistre, Joseph, 81, 355
De Man, Henri, 44, 63, 153, 154,
184, 185, 189, 190, 191, 193,
202, 217, 218, 315, 338, 423,

424, 446, 447, 450, 451, 452,
456, 468, 469, 523, 524
De Marchi, Emilio, 137, 408, 521
De Ruggiero, Guido, 34, 153,
158, 173, 305, 357, 423, 426,
432, 487
De Sanctis 27, 98, 160, 161, 268,
273, 274, 276, 300, 309, 378,
393, 404, 406, 427, 498, 501,
506, 510
De Sarlo, Francesco, 321
De Vecchi, Cesare Maria, 341
Deborins, Abraham 464
Decourcelle, Pierre, 90, 369
Del Chiaro, Giuseppe, 147
Del Lungo, Isidoro, 268, 271,
503, 505
Del Vecchio, Giorgio, 297
Della Rocca, Enrico Morozzo, 51
Denikin, Anton Ivanovich, 241,
476
Dennery, Adolphe, 382
Depresle, Gaston 112, 386
Depretis, Agostino 120, 377, 391,
392
Descartes, René, 424
Destutt de Tracy, Antonine-
Louis-Claude, 193, 452
Devoto, Giacomo 99, 100, 379
Dewey, John 266
Di Borio, Maria 323
Di Giacomo, Giacomo, 28, 302,
490
Di Martino-Fusco, Mario 380
Disraeli, Benjamin, 245
Domandi, Mario, 404
Donati, Luigi 357

Doni, Anton Francesco, 86, 362, 363
 Dorso, Guido 54, 327
 Dostoyevski, Feodor, 295, 349
 Dreyfus, Alfred, 227
 Ducati, Pericle, 98, 99, 100, 140, 378
 Duhamel, Georges, 468
 Dumas, Alexandre, 51, 74, 90, 91
 Dunois, Amédée, 422
 Durkheim, Emile, 482
 Durtain, Luc (André Nepven'in mahlası) 80, 354

E

Einaudi, Luigi, 82, 210, 211, 255, 312, 335, 356, 407, 427, 462, 486
 Ellero, Pietro, 285, 515
 Emanuele Filiberto (Savoy Dükü), 48, 126, 324, 399, 521
 Engels, Friedrich 54, 153, 155, 176, 183, 190, 203, 205, 207, 208, 214, 216, 217, 300, 305, 327, 339, 340, 342, 422, 423, 429, 435, 436, 440, 443, 444, 445, 448, 449, 456, 457, 458, 459, 460, 463, 464, 466, 468, 484, 485, 524
 Ennius, Quintus, 249
 Enrico, Paolo 270, 505
 Enriquez, Federico, 357
 Entwistle, Harold, 480
 Erasmus, Desiderius, 156, 158, 425, 426
 Ercole, Francesco, 330, 364, 476
 Ermini, Filippo, 87, 88, 89, 364
 Euripides, 294

F

Faggi, Adolfo, 135, 136, 137, 407, 408, 409, 451
 Falqui, Enrico, 161, 428
 Fambri, Paulo, 97, 377
 Farina, Giulio 436
 Farinacci, Roberto, 342
 Farinata degli Uberti, 94, 375, 497
 Farini, Luigi Carlo, 325
 Farnese, Alessandro (Parma Dükü), 117, 118, 391
 Fatini, Giuseppe, 124, 398
 Fedele, Pietro, 28, 40, 47, 302, 309, 343, 477, 501
 Federzoni, Luigi, 121, 394
 Fénelon, Francois de Salignac de la Mothe, 81, 355
 Fernbach, David, 457
 Ferrando, Guido 282, 514, 515
 Ferri, Enrico 123, 337, 396
 Ferrucci, Francesco, 95, 376
 Feuerbach, Ludwig 158, 203, 484
 Fichte, Johann Gottlieb, 128
 Fisch, Max H., 469
 Flammarion, Camille, 76, 349
 Flumiani, Carlo, 127, 401, 521
 Fontaine, Nicolas, 332
 Fontenay, Paolo, 75
 Ford, Henry, 54, 236, 237, 328, 474
 Forgacs, David, 348
 Forges Davanzati, Roberto, 122, 395
 Formiggini, Angelo Fortunato, 148, 422

Forni, Cesare, 341
 Forzano, Gioacchino 91, 373
 Foscolo, Ugo, 159, 167, 273, 274, 328, 426, 429, 506
 Fouché, Joseph, 143
 Fourier, Francois-Marie-Charles, 448, 450
 Fournol, Etienne, 80, 353, 354
 Fowkes, Ben, 439, 443
 Fracchia, Umberto, 76, 106, 348, 349, 381
 Fradeletto, Antonio 121, 392, 393, 520
 Francioni, Gianni 290, 421
 Frank, Hans, 20, 294
 Frank, Leonhard, 21, 294
 Frank, Tenney, 109, 384
 Frattini, Pietro, 124, 397
 Frederick I, Barbarossa (Kutsal Roma İmparatoru, 1155-1190, 95, 376
 Freud, Sigmund, 21, 193, 447
 Fubini, Elsa, 407

G

Gaboriau, Emile 139, 369
 Gabotto, Ferdinando, 324
 Gabrieli, Giuseppe, 81, 355
 Gajda, Rudolf, 107, 382
 Gali, Franz Joseph, 492
 Galilei, Galileo, 357
 Gallarati Scotti, Tommaso 48, 322, 378
 Galpin, Alfred, 501, 506
 Gangale, Giuseppe 54, 327
 Gargiulo, Alfredo, 139, 161, 410, 427, 428

Garibaldi, Giuseppe, 301, 325, 395, 396, 398
 Garofalo, Raffaele, 62, 337
 Gary, Judge 69, 344
 Gatto Roissard, Leonardo, 336
 Gauthier Panzoja, Kontes Maria, bakınız Di Borio, Maria Gauthier, Pierre, 323
 Gemelli, Edoardo Agostino, 477, 478
 Gendel, E 369
 Gennari, Luciano, 48, 322
 Gentile, Giovanni 47, 128, 155, 183, 207, 211, 253, 302, 319, 321, 360, 361, 404, 405, 427, 445, 450, 452, 460, 470, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 484
 Gentiloni, Vincenzo Ottorino, 304, 456
 Gerosa, Pietro, 510, 511
 Gerratana, Valentino, 3, 10, 11, 12, 290, 418, 419
 Gerry, Elbridge, 79, 352
 Gide, André, 18
 Gioberti, Vincenzo, 144, 145, 146, 147, 367, 378, 411, 412, 413, 414
 Gioda, Mario, 340, 341, 342, 373
 Giolitti, Giovanni, 41, 58, 120, 305, 310, 334, 392
 Giona La Gala 414
 Giordani, Pietro, 192, 451, 487
 Giovanni da Procida, 65, 338
 Giuliano, Balbino, 127, 364, 400, 407
 Giustiniano, Pompeo, 117
 Glaeser, Ernest 21

Gobetti, Piero, 54, 266, 327, 357, 466, 487, 495
 Goethe, Johann Wolfgang von, 18, 183, 258, 445, 490
 Gogol, Nikolay V, 349
 Gompers, Samuel, 42, 344
 Gonzaga, Aloysius, 148, 415
 Gonzalez Palencia, Angel, 282, 514

Gorki, Maksim, 349, 372
 Graf, Arturo 97, 377, 378, 509, 519
 Gravina, Manfredi 113, 386
 Graziosi, Bartolomeo, 397
 Guéhenno, Jean 22, 296
 Guerrazzi, Francesco Domenico, 77, 109, 299, 383
 Guicciardini, Francesco 39, 131, 300, 308, 309, 403, 404
 Guidi, Angelo Flavio 97, 377
 Guillaume, James, 27, 300, 301
 Guinigi, Paolo, 295
 Guizot, Francois-Pierre-Guillaume, 485
 Guterman, N. 112
 Guzzo, Augusto, 276, 507

H

Halévy, Daniel, 188, 264
 Hamp, Pierre, 22, 112, 296
 Harvey, E. C, 448
 Hauptmann, Gerhart 21, 295
 Hegel, G. W. F-, 67, 157, 158, 176, 178, 186, 187, 214, 253, 254, 339, 435, 436, 440, 463, 482, 483, 510
 Heiler, Friedrich, 147, 415

Helvetius, Claude, 193
 Herzen, Alexander, 27, 301
 Hilferding, Rudolf, 315, 329
 Hoare, Quintal, 333, 474, 483
 Hobsbawm, Eric J., 303
 Hugo, Victor, 23, 72, 90, 139, 301, 342, 347, 368, 369, 372, 409
 Hulme, T. E., 338, 434, 493

I

Ibsen, Henrik 79, 91, 352, 373, 374
 Imperiuzzi, Filippo, 31
 Invernizio, Carolina, 77, 341, 350, 372
 Ivanovich, Anton 476

J

Jacuzio, Raffaele 285, 515
 Jahier, Piero, 28, 302, 517
 Jaja, Donato, 483
 James, Henry, 387
 Jaurès, Jean, 22, 212, 296, 450, 466
 Jemolo, Arturo Carlo 246, 476, 479
 Joseph Bonaparte (Napoli Kralı, 1806-1808, İspanya Kralı, 1808-1813), 386
 Joyce, James, 114, 387, 388
 Julien, Stanislas, 18, 293, 517

K

Kahn, Otto 69, 344, 518
 Kant, Immanuel, 65, 175, 183, 410, 461
 Kareyev, Nikolai I., 313

Kautsky, Karl, 178, 329, 471
 Kemmerer, Edwin Walter, 144
 Keynes, John Maynard, 144
 Kipling, Rudyard, 134, 406, 521
 Kitchener, Herbert, 407
 Kolchak, Aleksandr, 459
 Kolomb, Kristof 92, 93, 141
 Konstantinovna, 467
 Kuliscioff, Anna, 300, 335

L

Labriola, Antonio, 44, 45, 154, 155, 183, 255, 313, 314, 424, 445, 456, 485, 486
 Labriola, Arturo 131, 404,
 Lactantius, 249
 Lamarmora (ya da La Marmora), Alfonso Ferrerò, 51, 325
 Lampport, F. J., 409
 Larbaud, Valéry, 388
 Laski, Harold J., 449
 Lavater, Johann Raspar, 86, 363
 Laviosa, Antonino 204, 457
 Lavoisier, Antoine-Laurent, 215, 467
 Lavrov, Pétr N., 313
 Lawrence, D. H., 388
 Lazzaretti, David, 30, 31, 32, 33, 303, 304, 517
 Leblanc, Maurice, 369
 Lelj, Massimo, 79, 352, 519
 Lenin, V. L., 184, 315, 329, 338, 402, 422, 446, 453, 454, 458, 459, 467, 471
 Leoncavallo, Ruggiero, 373
 Leone, Enrico, 145, 413, 456
 Lessing, Gotthold Ephraim, 270,

499, 505
 Levi, Ezio, 282, 514
 Levinson, André, 294, 295
 Lewis, Sinclair, 179, 441
 Linati, Carlo, 114, 388, 486
 Littmann, Enno, 141, 411
 Littré, Emile, 88, 367
 Livingston, A., 436
 Livingstone, R., 463, 464
 Livy, 104
 Lo Gatto, Ettore, 54, 327
 Locke, John, 452
 Lombroso, Cesare, 30, 304, 337
 London, Jack, 349, 486
 Longobardi, Ernesto Cesare, 456
 Loria, Achille, 40, 116, 177, 178, 194, 203, 210, 309, 390, 439, 457, 462, 518
 Lovecchio, Antonino, 183, 445, 524
 Lumbroso, Alberto 39
 Lumbroso, Giacomo 39, 40, 309
 Luther, Martin, 156
 Luxemburg, Rosa, 44, 155, 315, 316, 425, 463, 468
 Luzio, Alessandro 123, 124, 146, 163, 397, 398, 413, 414, 428, 522

M

Macaulay, Thomas Babington, 177
 Macchioro, Vittorio, 266, 495, 525
 MacDonald, James Ramsay, 69
 Machiavelli, Niccolò, 126, 155, 159, 166, 167, 168, 184, 242, 252, 253, 305, 317, 319, 393,

- 399, 426, 429, 446, 481, 510,
521, 523, 524, 525
- Macola, Ferruccio, 123, 396
- Madini, Pietro 72, 347
- Maeterlinck, Maurice, 158, 338,
426
- Malagodi, Giovanni, 173, 433,
434
- Malaparte, Curzio 27, 28, 301,
302, 314
- Malatesta, Errico, 33, 300, 304,
405
- Malot, Hector-Henri, 341
- Mann, Heinrich, 21
- Manzoni, Alessandro 100, 135,
136, 137, 138, 140, 193, 258,
270, 298, 322, 328, 349, 357,
359, 365, 369, 371, 379, 381,
382, 389, 406, 407, 408, 409,
411, 441, 451, 481, 501, 504
- Maramaldo, Fabrizio, 95, 376
- Maravigna, Pietro, in Marchand,
Jean-Baptiste, 126
- Marchesi, Concetto 89, 367, 368
- Marchesini, Giovanni 162
- Marcucci, Alessandro 106, 381
- Marianna de Leyva, 371
- Marietti, Giovanni, 280, 513
- Marinozzi, Federico, 415
- Mario, Alberto, 34, 78, 82, 128,
138, 163, 179, 184, 185, 194,
212, 278, 290, 297, 305, 323,
329, 340, 341, 342, 352, 357,
361, 369, 372, 380, 386, 402,
404, 409, 425, 428, 429, 441,
446, 447, 452, 462, 465, 466,
477, 486, 487, 495, 512, 522
- Marquardt, Toachirn, 115, 389,
390
- Martignetti, Pasquale, 460
- Martinelli, Renzo, 336
- Martinet, Marcel, 112
- Martini, Ferdinando, 49, 77, 126,
324, 349, 350, 399
- Martov, Yurii, 236, 471
- Marx, Karl, 9, 27, 44, 65, 67, 152,
153, 155, 157, 158, 166, 167,
168, 169, 171, 172, 173, 174,
175, 176, 177, 178, 179, 183,
186, 187, 193, 194, 195, 203,
206, 210, 211, 212, 253, 300,
305, 315, 316, 339, 340, 342,
369, 422, 424, 425, 429, 432,
433, 434, 435, 436, 439, 440,
442, 443, 444, 445, 446, 448,
449, 452, 453, 456, 457, 458,
459, 467, 468, 482, 485, 523, 524
- Masaniello (Tommaso
Aniello'nun Mahlası), 91, 369,
370
- Masaryk, Tomàs Garrigue, 54,
327
- Mascagni, Pietro, 373
- Massaja, Guglielmo 78
- Massari, Giuseppe 145, 413
- Mastriani, Francesco, 77, 350
- Mathiez, Albert, 197, 200, 453,
454
- Maude, L., 442
- Mauriac, Francois, 48, 323
- Maurice, Jules, 293, 294, 326,
338, 369, 394, 483
- Maurois, André, 479
- Maurras, Charles, 95, 193, 293,

- 294, 347, 375, 452
 Mayo, I. E 407, 408
 Mazzali, Guido 54, 327
 Mazzini, Giuseppe, 93, 94, 146, 301, 375, 387, 391, 396, 397, 413, 414, 428, 434
 Mazziotti, Matteo, 145
 Mazzoni, Guido 107, 131, 135, 407
 Mazzucchelli, Mario, 91, 369
 McColgan, M., 464
 Meda, Filippo, 129, 402, 429
 Ménage, Gilles, 142, 411
 Meozzi, Antero 281, 282, 514
 Meredith, C. M., 482
 Messina, Giuseppe, 266, 319, 367, 495
 Metastasio, Pietro, 322, 441
 Metternich, Klemens, Fürst von, 485
 Michel, Ersilio, 328
 Michelet, Jules, 301
 Michels, Robert, 71, 346
 Migliore, Benedetto, 115, 389
 Milano, Paolo 184, 446, 447
 Miles, H-, 479
 Mill, John Stuart, 210
 Mille, Pierre, 17, 293, 325
 Mioni, Ugo, 78, 110, 280, 281, 351, 384, 513
 Mirafiori, Rosa Vercellana Genieri, Kontes, 49
 Mirbeau, Octave-Henri-Marie, 372
 Misciatelli, Piero, 145, 413
 Missiroli, Mario, 25, 48, 54, 128, 138, 155, 156, 166, 185, 186, 187, 189, 212, 213, 266, 290, 297, 323, 327, 402, 409, 425, 428, 429, 447, 465, 466, 477, 478, 495, 522
 Misson, Francois-Maximilien, 126
 Molitor, Jean-Philippe 339, 422
 Mommsen, Theodor 115, 389, 390
 Monicelli, Tomaso, 107, 382
 Montale, Eugenio, 114, 388
 Montanari, Carlo 124, 397
 Monte, Giovanni Battista, 31, 74, 76, 91, 107, 108, 117, 138, 304
 Montecuccoli, Raimondo 117, 391
 Montépin, Xavier Aymonde, 90, 350, 369
 Monti, Vincenzo, 47, 48, 322
 Morara, Luigi, 415, 416
 Moravia, Alberto, 115
 More, Thomas, 81, 86, 362
 Morello, Vincenzo, , 268, 272, 273, 274, 275, 276, 420, 501, 506, 513, 525
 Morgan, John Pierpoint, 69, 344, 345
 Morhange, P., 112
 Murat, Joachim (Napoli Kral, 1808-1815), 386, 389, 390
 Mussi, Francesco Cazzamini 347
 Mussolini, Benito, 38, 290, 297, 298, 304, 306, 307, 314, 317, 319, 320, 323, 332, 336, 340, 343, 344, 349, 377, 396, 404, 405, 422, 437, 470, 477, 478, 492, 495

N

- Natoli, Luigi, 40, 309
Nenni, Pietro, 57, 336, 405, 494
Nerbini, Giuseppe, 109
Neri, Philip, Saint, 31
Nettlau, Max 27, 300
Newton, C, 295
Niccodemi, Dario, 91, 341, 353, 371, 372
Niccolini, Fausto, 380
Nietzsche, Friedrich, 19
Nigra, Costantino, 33, 122, 395, 521
Nissim, Lea, 115, 388
Nitti, Francesco Saverio, 57, 311, 334, 353
Nobile, Umberto, 308
Nordau, Max, 19
Nosari, Adone, 265, 494

O

- Oberdan, Guglielmo, 258, 488, 489
Ohnet, Georges, 372
Ojetti, Ugo 76, 82, 348, 356
Okey, Thomas, 487
Olgiati, Francesco, 155, 424, 425
Omodeo, Angelo 335
Omodeo, Angelo 57, 335
Orano, Paolo 79, 127, 352, 401, 456, 519, 521
Orczy, Emmuska, 108, 383
Oriani, Alfredo, 262, 263, 492
Orlando, Vittorio Emanuele, 392
Orsini, Felice 52, 53, 326, 387
Orvieto, Adolfo 108
Owen, Robert, 448, 450

P

- Pagani, Carlo 145, 146, 413
Palazzi, Fernando, 130, 403
Paléologue, Georges-Maurice, 52, 326
Pallavicino, Giorgio, 32, 124, 304, 397
Palmerston, Lord, 145
Palmieri, Enzo 350
Palmieri, Giuseppe 487
Pancrazi, Pietro 131
Pantaleoni, Maffeo, 256
Panzini, Alfredo 33, 48, 50, 51, 52, 53, 130, 290, 304, 305, 324, 325, 326, 403, 517, 518, 521
Papini, Giovanni 70, 77, 133, 299, 345, 346, 350, 406, 427, 462, 519
Paratore, Giuseppe, 144, 412
Pareti, Luigi, 98, 379
Pareto, Vilfredo, 177, 211, 436, 437, 463
Parini, Giuseppe 110, 384
Pascal, Blaise, 83, 322, 358, 359
Pascoli, Giovanni, 389
Passarge, Clara, 359
Pastore, Ottavio, 365
Paul, Cedar 315, 316, 468
Péguy, Charles, 112
Pelloux, Luigi Girolamo, 377
Penman, B., 442
Perino, Edoardo, 109, 383
Persano, Count Carlo Pellion di, 51, 326
Petrarch, , 406, 501
Petrini, Domenico, 84, 360, 486
Phaedrus, 249

Philip, André, 31, 80, 217, 355, 468, 469, 475
 Philippe, Charles Louis, 112
 Pieraccini, Gaetano, 123
 Pieri, Piero, 127, 385, 401, 521
 Piffel, Friedrich, 281
 Pignatelli, Francesco (Strangoli Prensi), 111, 385, 386
 Pintor, Fortunato, 107, 381, 382
 Pirandello, Luigi, 29, 30, 83, 114, 303, 358
 Pirou, Gaëtan, 256, 257, 487
 Pisacane, Carlo, 301
 Pisani, Vittore, 140, 410, 411
 Pistelli, Ermenegildo, 115, 389
 Plautus, 249
 Plekhanov, Georgy Valentinovich 44, 315
 Pocar, Ervino, 314
 Poe, Edgar Allan 136, 139, 346
 Poggi, Alfredo 133, 183, 405, 446
 Polifilo, bakınız Beltrami, Luca 106, 381, 520
 Poma, Carlo 123, 397
 Pompeati, Arturo, 281, 514
 Poulaille, Henry, 112
 Pound, Ezra, 388
 Praga, Emilio, 346
 Prampolini, Camillo, 153, 329, 424
 Prezzolini, Giuseppe, 26, 96, 177, 211, 217, 299, 357, 376, 427, 436, 463, 468, 469
 Prospero, Ada, 116, 442
 Proudhon, Pierre-Joseph, 23, 28, 188, 189, 190, 203, 210, 213, 301, 302, 450, 457, 459, 517

Provençal, Dino, 132, 404
 Puccini, Mario, 78, 352, 373

Q

Quincy, Josiah 295

R

Radcliffe, Ann, 90, 139, 369
 Radek, Karl, 329
 Radetzky, Joseph, 397
 Raimondi, Giuseppe, 28, 29, 302, 517
 Rajna, Pio, 505
 Rambaldi, P. L., 124, 398
 Rattazzi, Urbano, 144, 411, 412
 Reinach, Salomon, 212
 Remarque, Erich Maria, 21
 Rémon, Maurice, 441
 Renan, Ernest, 18, 116, 212, 390, 425, 495
 Rensi, Giuseppe, 47, 318, 319, 320, 321, 518
 Rèpaci, Francesco Antonio, 57, 336
 Rezzara, Nicolò, 42
 Ribezzo, Francesco 104, 380
 Ricardo, David, 210
 Ricci, Umberto 37, 306
 Richebourg, Emile, 90, 109, 341, 369, 383
 Richelmy, Carlo, 122, 395
 Righetti, Carlo, 346
 Rignano, Eugenio, 43, 313
 Roberts, David D., 483
 Robinson, Daniel N., 182, 443
 Rocca, Massimo 341, 342
 Rocco, Alfredo 285, 515

- Rodolico, Niccolò, 113, 355, 387
 Rohan, Karl, 42, 311, 518
 Romani, Fedele, 268, 501
 Romier, Lucien, 80, 354
 Rosa, Enrico, Rosa, Gabriele, 94, 147, 155, 216, 315, 316, 375, 414, 425, 463, 468
 Rosengarten, Frank, 11, 12, 407, 474, 497, 502
 Rosenthal, Raymond 11, 407
 Rosini, Giovanni 274, 371, 507
 Rosmini Serbati, Antonio 451
 Rosselli, Carlo, 332
 Rossi, Joseph 501, 506
 Roth, J., 338, 493
 Rothschild, Mayer Amschel R., 118
 Rousseau, Jean-Jacques, 318, 325, 348
 Rovani, Giuseppe, 32, 304, 311, 346
 Rovini, A., 311
 Rubinstein, N., 308
 Ruiz, Vincenzo Arangio, 278, 512
 Russell, Bertrand, 461, 489
 Russo, Luigi 268, 276, 305, 357, 501, 507, 512
 Ruta, Enrico, 121, 392
 Ryazanov, D., 315, 316, 468
- S**
 Saint-Just, Louis-Antoine-Lion 108, 369
 Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, 68, 301, 342
 Salandra, Antonio, in, 126, 127, 399, 400
 Salata, Francesco, no, 124, 398
 Salgari, Emilio, 28, 47, 302
 Salvani, Provenzano, 37
 Salvemini, Gaetano, 196, 347, 406, 453, 485
 Salvioli, Giuseppe, 255, 485
 Sanna, Giovanni, 255, 485
 Santarosa, Santorre De Rossi di, 387
 Santucci, Antonio, 12, 312
 Sardelli, Giuseppe, 415, 416
 Savarese, Nino, 115
 Saviotti, Gino, 110
 Savorgnan di Brazzà, Francesco, 92, 375
 Scarfoglio, Edoardo 262, 491, 492, 525
 Scarlatti, Amerigo, 125, 399
 Scarsellini, Angelo, 397
 Schiappoli, Domenico, 246, 479
 Schiavi, Alessandro, 153, 154, 424, 446
 Friedrich, 139, 409, 445
 Schmidt, Conrad, 458
 Schopenhauer, Arthur, 207
 Schucht, Tatiana 3, 9, 11, 289, 298, 314, 343, 354, 360, 361, 365, 368, 373, 376, 380, 385, 411, 417, 420, 422, 432, 433, 474, 485, 486, 496, 497, 498, 500, 501, 503, 504, 506, 509, 511, 512
 Scialoja, Vittorio, 40, 42, 309, 311
 Scribe, Eugène, 370
 Secchi, Angelo, 78, 351
 Sella, Quintino, 49

- Seneca, 110, 320, 367
 Serao, Matilde, 491, 492
 Serbelloni, Gabrio, 117
 Serpieri, Arrigo, 306
 Sertoli, Mario, 184, 446
 Servius Tullius, 307
 Shakespeare, William, 116, 135, 137, 138, 390, 407, 408, 409, 451
 Shaw, George Bernard, 137, 138, 268, 279, 409, 500, 513, 526
 Shelley, Percy Bysshe, 347
 Sicardi, Enrico 271, 272, 505
 Siegfried, André, 80, 354, 355
 Sighele, Scipio, 61, 62, 337
 Silva, Pietro 399, 401
 Silva, Pietro, 126
 Simmel, Georg, 482
 Singleton, Charles S., 503, 504
 Sisto di Borbone-Parma, prince, 400
 Slataper, Scipio, 299
 Smith, Adam 210
 Soderini, Piero di Tommaso, 167, 429
 Solari, Gioele, 133, 405
 Sonnino, Giorgio Sidney, 127, 311, 394, 400
 Sorani, Aldo 279, 312, 406, 513
 Sorel, Georges, 71, 112, 127, 138, 154, 155, 156, 166, 174, 185, 186, 187, 188, 189, 212, 213, 257, 258, 264, 338, 346, 401, 409, 423, 425, 434, 447, 448, 449, 450, 454, 459, 465, 466, 488, 489, 493, 495, 524, 525
 Sorrentino, Lamberti, 24, 25, 297
 Spaventa, Bertrando 253, 254, 483, 484
 Specchia, Orazio, 357
 Spéri, Tito, 124, 397
 Spinola, Ambrogio, 117
 Spirito, Ugo, 210, 211, 462, 463, 476, 477, 483
 Sraffa, Piero, 11, 420, 497, 509, 511
 Stamboliyski, Aleksandr, 491
 Stammler, Rudolf, 482
 Stanley, John L., 450
 Starkenburg, Heinz, 443, 457, 458
 Stendhal 18, 193, 451
 Suardi, Gianforte, 41, 42, 310
 Sue, Eugène, 67, 68, 254, 339, 341, 342, 350, 369, 372, 409
 Sundar Singh 148, 415
 Svevo, Italo 114, 115, 387, 388, 520
 Swift, Jonathan, 81
 Synge, John Millington, 388
- T**
- Tacitus, 110, 123, 367
 Taine, Hippolyte-Adolphe. 31, 193, 322, 452
 Tanaquil 37, 307
 Taparelli, Luigi 339
 Taramelli, Onorio, 32
 Tarchetti, Iginio Ugo, 346
 Tarchiani, Nello, 371
 Tardieu, André, 80, 354
 Tarozzi, Giuseppe 183, 184, 445, 446, 485
 Tarquinius Priscus, 307

Tarquinius Superbus, 307
 Tasso, Torquato, 357
 Taylor, Frederick Winslow, 220, 236, 469, 473
 Tazzoli, Enrico Napoleoni 123, 397
 Tchertkoff, V., 407, 408
 Téniers, David, 265
 Thiers, Marie-Joseph-Louis-Adolphe, 447
 Thomas Aquinas, Saint, 315, 424
 Tilgher, Adriano, 110, 128, 140, 357, 384, 402, 404, 410
 Timpanaro, Sebastiano, 82, 357
 Tittoni, Tommaso, 41, 310, 352
 Toesca, Pietro 499, 505
 Togliatti, Palmiro, 330, 333
 Tolstoy, Leo, 130, 135, 136, 137, 138, 349, 407, 408, 442
 Tonelli, Luigi, 82, 83, 257, 357, 487
 Torr, D., 443, 458
 Toscani, Italo, 58, 148, 336, 415, 416, 522
 Traaudi Foscari De Ferrari, Foscarina, 406
 Treves, Claudio, 31, 61, 300, 304, 309, 321, 323, 324, 329, 331, 332, 353, 358, 376, 378, 398, 399, 477, 487, 501, 514
 Trombetti, Alfredo, 98, 99, 100, 140, 141, 142, 378, 379, 410, 519
 Trotsky, Leon, 474
 Trozzi, Mario, 329
 Turati, Filippo, 57, 319, 329, 331, 332, 334, 335, 337, 341, 493

U

Ugoni, Filippo, 93
 Unamuno, Miguel de, 352
 Ungaretti, Giuseppe, 26, 162, 265, 298, 410, 428, 494
 Urban VI,

V

Vailati, Giovanni 210, 211, 216, 462, 524
 Valera, Paolo, 3, 11, 12, 167, 419, 429
 Valli, Luigi, Valois, Georges, 112, 115, 206, 213, 389, 459, 466
 Vamba (Luigi Bertelli'nin mahlası), 115, 389
 Veo, Ettore, 92, 374
 Verdi, Giuseppe, 295, 346
 Verga, Andrea, 30, 303, 334, 349
 Verga, Giovanni, 490, 491
 Vergerova, Z., 474
 Verne, Jules, 47, 91, 136, 137, 302, 369, 407, 408, 521
 Vico, Giambattista, 34, 35, 253, 254, 322, 439, 469, 483
 Virgili, Filippo, 123, 395, 396
 Visconti-Venosta, Emilio, 395
 Vittorini, Elio, , 161, 428
 Volpati, Carlo, 322
 Volpe, Gioacchino 96, 348, 376
 Volpi, Giuseppe, 344
 Volpicelli, Arnaldo, 476, 477, 482
 Volta, Alessandro, 145, 192, 413
 Voltaire 142, 174, 175, 411, 481
 Vorländer, Karl, 184, 446
 Vossler, Karl, 86, 276, 277, 362, 507

Vries de Heekelingen, H. De 113,
386, 520

W

Wagner, Richard, 19
Warburg, Paul, 69, 344
Wassermann, Jacob 21, 294, 295
Waters, Mary-Alice, 316, 468
Weaver, William, 358
Weber, Max 121, 392
Wechsler, Eduard 18, 293
Wells, H. G., 136, 407
Werfel, Franz 21, 294, 295
Williams, Orlo 26, 299, 301
Wray, F., 296

X

Xavier, Francis, 350, 369
Xenophon, 257

Y

Yeats, W. B., 388

Z

Zambelli, Giovanni, 397
Zanardelli, Giuseppe, 377
Zankov, Aleksandr, 262, 491
Zazo, Alfredo, 128, 401
Zibordi, Giovanni 153, 329, 423
Zivkovic, Petar, 262, 490, 491
Zoccoli, Ettore, 27, 300
Zola, Émile, 21, 22, 23, 295, 296,
297
Zweig, Stefan, 21

HAPİSHANE DEFTERLERİ - 2. CİLT

Antonio Gramsci

“Antonio Gramsci’nin *Hapishane Defterleri* uzun zamandır Batı siyasal düşüncesinin en saygıdeğer metinleri arasındadır. Önemli bir siyasi figüre insani bir his kazandıran bu edisyon, onun Faşist bir hücrede biriktirdiği düşüncelerinin dokunaklı bir aktarımıdır.”

Terry Eagleton

“Tamamıyla muazzam bir başarı... Bu eser Gramsci’nin projesinin boyutu ve çeşitliliği hakkında üstümüzde dolaysız bir etki bırakıyor.”

Richard Bellamy, *Times Literary Supplement*

“Bu eser, Gramsci’nin sıra dışı *Hapishane Defterleri*’nin o parçalı inceliğiyle ve hayranlık uyandıracak derecede kesintisiz ve meydan okuyan dürüstlüğüyle aktarılmış halidir. Joseph Buttigieg’in çalışması, bir araştırmacılık ve uyumluluk ve tam bir duyarlılık abidesidir. Bundan sonraki ciltlerle birlikte tüm eser tamamlandığında kayda değer bir insani cesaret ve entelektüel beceri abidesi şimdiye dek görülmemiş biçimde dikilmiş olacaktır.”

Edward W. Said

“Yirminci yüzyılın en büyük entelektüel miraslarından biri... Gramsci ile birlikte Marksizm, toplumun demokrasiden çıkarı olduğu sürece devam edecek gibi görünen proleter bir entelektüel geleneğin kurucusu payesine kavuşmuştur.”

William Hartley, *Italian Quarterly*

